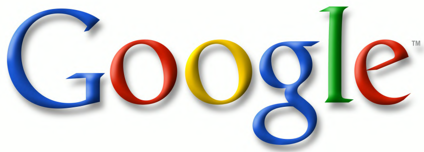

Kr. Kålund.

AARSBERETNINGER OG MEDDELELSER

FRA

DET STORE KONGELIGE BIBLIOTHEK.

UDGIVNE

AF

CHR. BRUUN,
BIBLIOTHEKAR.

FØRSTE BIND.

1864—1869.

KJØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

1870.

Indhold.

Side

Side

Fortegnelse over Afbildningerne.

Lithographier (udførte i A. Hansens lithographiske Institut).

Tavle I. 1. De første og sidste Linier af G. Caorsins Descriptio Obsidionis Urbis Rhodie. Joh. Snel, in Ottonia, 1482.
2. De første Linier af Dialogus Creaturarum moralizatus. Joh. Snel, in Stockholm, 1483.
— II. Titelbladet af Dat Jutische Lowbock. (Matthæus Brandis, Lybek?) 1486.
— III. Facsimile af Missale Slesvicense. Stephan Arndes, in Sleswick, 1486. Pergamentsbladet (k).
— IV. De sidste Linier af samme Missale.
— V. 1. De 5 første Linier af Saxo Grammaticus in Dudesch ghesettet. (Matthæus Brandis, Lybek, c. 1490?).
2. De første og sidste Linier af Historie von Lantsloet en die scone Sandryn. Gouert van Ghemen ter Goude in Hollant.
3. De første Linier af Donatus. Gotfridus de Ghemen, Hafniæ (1489 eller 90?).
— VI. Titelbladet af Fundamentum in Gramatica. Gotfridus de Ghemen, Hafniæ, 1493.
— VII. Den sidste Side af Den danske Rimkrønike. Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn, 1495.

Træsnit (udførte, undtagen det første, af J. F. Rosenstand).

Side 61. Slutningslinierne af Den danske Rimkrønike. Godfred af Ghemen. Kjøbenhavn 1495.
— 127. Billedet paa den sidste Side af Canuti Episc. Vib., Expositiones circa Leges Jutiæ. Matthæus Brandis. Ripis 1504.
— 132. Godfred af Ghemens Bogtrykkermærke.
— 145. Bogstavet **H**, figureret Initial i et af Godfred af Ghemens Skrifter.
— 179. Titelvignetten paa Christiern Pedersens Vocabularium ad usum Dacorum. Paris 1510.
— 204. Det heraldiske Bogstav **H**, som er benyttet i Saxo Grammaticus, Historia Danica. J. Badius Ascensius. Paris 1514.
— 205. Titelvignetten til samme Skrift.
— 264. Titelvignetten til Missale Nidrosiense. Povel Ræff. Kjøbenhavn 1519.
— 271—72. De heraldiske Bogstaver **B**, **A** og **S** i Breviarium Nidrosiense. Joh. Kerbriant og Joh. Bienayse. Paris 1519.
— 296. Povel Ræffs Bogtrykkermærke.

Fra gammel Tid har det været en Skik, at der fra det store kongelige Bibliothek aarlig blev afgivet en Beretning om Tilvæxten og Virksomheden i det forløbne Aar, tidligere forelagt Hs. Majestæt Kongen gjennem Biliothekets Chef, senere gjennem Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Disse Aarsberetninger danne saaledes en fortsat Bibliotheks-Aarbog. Det hører med til den nye Tids Fremskridt, at de fleste offentlige Institutioner efterhaanden bringe til Alles Kundskab, hvorledes der arbeides og virkes til de forskjellige Formaals Fremme, og den Tanke laa ikke fjernt, ogsaa at lade det store kongelige Bibliothek følge med paa denne Vei, hvilket saa meget lettere kunde ske, da der dog udarbeidedes en Aarsberetning, men kun bestemt for dets overordnede Autoritet. Et Forslag fra Bibliotheket om at begynde herpaa i Finantsaaret 1865—66 fandt Bifald hos den daværende Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, D. G. Monrad, og blev senere tiltraadt af Rigsdagen, idet det tillodes til dette Øiemed at anvende indtil en vis Sum af hele det Beløb, som er bevilget Bibliotheket aarlig.

Forslaget fra Bibliotheket gik noget videre. Det foresloges nemlig, at føie til den aarlige Beretning Meddelelser af literairtvidenskabeligt Indhold, bestaaende i Beskrivelser af mærkelige og vigtige Bøger og Haandskrifter, som findes i Bibliotheket. Det er egentlig en gammel Tanke, som søges bragt til Udførelse paa denne Maade. I Aaret 1809 oprettedes ved

Bibliotheket et saakaldet Museum, som delt i fire Klasser skulde udgive Beskrivelser, Udtog og Aftryk af Bibliotkekets mærkeligste Haandskrifter. Planen blev sanctioneret af Kongen, Pengene tildels bragte tilveie ved en Gave af Grev Rosenkrone, der ogsaa gav Løfte om en fortsat Understøttelse, en Direction, som skulde lede Arbeiderne ved Museet, blev udnævnt. Men der kom desværre intet Resultat ud af disse Bestræbelser. Heldigere var man 30 Aar senere, da Planen atter kom frem og dennegang gik ud paa Udgivelsen af et kritisk raisonnerende Catalog over de for Videnskaben vigtige og interessante Haandskrifter. Med offentlig Understøttelse blev der fra 1846—57 udgivet tre Bind i Qvart, indeholdende et raisonnerende Catalog over Bibliothekets Samling af orientalske Haandskrifter, skrevet paa Latin. Men dermed standsede Foretagendet. Det er altsaa hen til et lignende Formaal, man nu vil stræbe at komme, men ad en noget forskjellig Vei. Ikke blot Haandskriftsamlingen, men ogsaa Bogsamlingen skal afgive Stof til Behandling. Meddelelserne skulle i Forening med en Aarsberetning udkomme aarlig i et lille Hefte paa nogle Ark. Det var ganske vist ønskeligt, hvis Omfanget kunde blive noget større, men de mange andre uopsættelige daglige Arbeider ved Bibliotheket tillade det ikke, idetmindste ikke for Øieblikket. Lidet er bedre end Intet, og lægges det sammen, som Aar efter Aar forhaabenlig vil bringes frem for Lyset, vil Resultatet dog maaske kunne blive ret tilfredsstillende.

Dette Skrift falder altsaa i to Dele, hver med sin Paginering og Signering. Den første Afdeling indeholder Beretningen om Bibliothekets Udvidelse og Virksomheden ved det i det sidstforløbne Aar, det vil sige Finantsaar. Indtil for faa Aar siden blev der aflagt en Beretning for det sidst forløbne Kalenderaar; men det blev anset for rigtigt at lade Finantsaaret træde istedet, da Bibliothekets aarlige Tilskud fra Staten gjælder for denne Tid og det desuden derved bliver muligt at aflægge en

Beretning om, hvad der for et helt Kalenderaar er afleveret til Bibliotheket af Bøger og Skrifter trykte i Danmark. (Afleveringen for den anden Halvdel af et Aar sluttes nemlig først flere Maaneder ind i det følgende.) Beretningen er i det Væsenlige den samme, som indsendes til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, men i formel Henseende noget forandret, da den her er beregnet paa andre Læsere.

Til det andet Afsnit, Meddelelserne, er først valgt en Beskrivelse af en af de i national Henseende interessanteste og tillige sjeldneste Suiter Bibliotheket er i Besiddelse af, nemlig: Samlingen af Bøger, henhørende til den danske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark indtil 1550. Men denne Beskrivelse er udvidet til at behandle, saavidt muligt, alt hvad der overhovedet nu vides at henhøre eller at have henhørt til den danske Literatur i den nævnte Periode. Den kommer derved til flere Gange at nævne Bøger, som ikke findes i det store kongelige Bibliothek; men dels ere disse i Antal meget faa, dels vil her paa et Sted den hele Literatur blive nævnet, med alle de nødvendige literærhistoriske Oplysninger, som ellers maa søges paa mange forskjellige Steder. Det vil derfor vistnok ikke findes aldeles urigtigt, at man ved dette Afsnit er gaaet noget udenfor de ellers naturlig dragne Grændser for disse Meddelelsers Indhold.

Beretning for Finantsaaret 1864—65.

Det store kongelige Bibliothek er delt i tre Afdelinger: den danske Afdeling, som indeholder den hele Samling af dansk Literatur fra ældste til nyeste Tid — deri indbefattet ogsaa de udenlandske Skrifter, som angaa danske Forhold — samt alle i Danmark udkomne Kobberstik og Lithographier; tillige er den norske Literatur optaget i denne Afdeling, som er opstillet i en egen Sal. Den anden Afdeling indbefatter alle de andre fremmede Literaturer. Den tredie Afdeling er Haandskriftsamlingen. Først skal omtales

Den danske Afdeling.

Den aarlige Tilvæxt hidrører navnlig fra de lovbefalede Afleveringer fra alle Landets Bogtrykkerier. I Finantsaaret 1864—65 have 84 Bogtrykkerier indsendt Trykkesager, nemlig 30 i Kjøbenhavn, 54 udenfor Kjøbenhavn. Ved Finantsaarets Slutning var der endnu 14 Bogtrykkerier, som stode til Rest med deres Afleveringer. Af Restancer fra de foregaaende Aar ere indkomne: 5 Skrifter fra 1860, 1 fra 1862, medens der endnu fra 1863 manglede 10 Skrifter. Den hele Tilvæxt har beløbet sig til: 67 Aviser, 107 Tidsskrifter, 842 forskjellige Bøger og 493 Smaaskrifter. Fordeles Bøgerne efter deres Indhold, fremkommer følgende Resultat:

Til Theologi	henhøre	106	Skrifter.
» Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	58	—
		164	

	Transport	164	Skrifter.
Til Philosophi, Pædagogik, Æsthetik henhøre		44	—
» Medicin	—	18	—
» Mathematik, Naturvidenskaberne	—	77	—
» Technologi, Oeconomi	—	37	—
» Classisk Philologi og Sprogvidenskab	—	43	—
» Geographi og Historie	—	265	—
» Universitet og Skoler	—	45	—
» Literærhistorie	—	21	—
» Skjønliteratur	—	128	—
		842	Skrifter.

Af hele dette Antal ere 82 Skrifter oversatte fra fremmede Literaturer, heraf 16 theologiske, 48 henhørende til Skjønliteratur. Af Smaaskrifterne ere 154 communale Piecer, 339 ere Viser.

Foruden fra Bogtrykkerierne indsendes ogsaa fra de lithographiske og andre lignende Instituter til Bibliotheket Exemplarer af hvad der udgaar fra dem. Der er saaledes modtaget fra 11 Lithographer: 68 Kort, 190 Tavler til forskjellige trykte Bøger, 44 Prospecter, 26 Portraiter, 6 lithographerede Værker, hvert i flere Tavler, 8 Lithographier efter Malerier, 1 Musikstykke, og 4 Lithographier, som ikke kunne henføres til nogen bestemt Klasse. Fra Generalstaben er modtaget 4, fra Søkortarchivet 2 Kort.

Ved Kjøb paa Auctioner og hos Antiquarer hjemme og udenlands samt ved Kjøb af Bøger i fremmede Literaturer, som angaa danske Forhold, er den danske Afdeling bleven beriget med 520 Skrifter.

Der er ved denne Afdeling indbundet ialt: 2570 Bind, heriblandt c. 1260 stift heftede Smaaskrifter, navnlig ældre, deriblandt over 300 Disputatser.

Med Hensyn til Catalogiseringen ere følgende Arbeider blevne udførte:

Der er skrevet nye Titelsedler til

Historie i Octav fra Nr. 8565—9190	625 Nr.
Historiske Disputatser	278 »
Ialt	903 Nr.

Af ældre Titelsedler, som fandtes ubrugelige, er der omskrevet til

Historie i Folio, Nr. 56—1043	988 Nr.
Personalhistorie i Folio	450 »
Philosophi, Medicin, Naturhistorie, Mathematik, Oeconomi etc.	2371 »
Ialt	3809 Nr.

Fremdeles er der skrevet Titelsedler til en stor Samling af ældre Universitetsprogrammer (Programmata funebria) i Patentfolio, og Sedlerne til Historie i Qvart, ialt 2516 Nr., ere dels reviderede, dels skrevne af ny. Føies hertil Sedler til 1285 Nr. af den Hielmstierneske Samling og til c. 800 Skrifter af den nyeste danske Literatur, er saaledes til Affattelsen af det systematiske Catalog fuldendt over 9000 Sedler.

Efterat Forarbeiderne til Affattelsen af et systematisk Catalog over hele den danske Afdeling vare skredne saavidt frem, at der kunde begyndes paa Renskrivningen, er dette Arbeide efter særlig Bevilling af Rigsdagen begyndt i dette Finantsaar. (Planen for hele dette Arbeide blev indsendt til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet med Forslaget til Budgettet for Bibliotheket i Finantsaaret 1864—65 og findes aftrykt i Anhaug B til Rigsdagstidenden, 15. Samling, 1863—64, S. 125 ff.) Følgende Bind ere fuldendte:

1ste Bd. Theologi, indeholdende Bibeludgaver, Bibelfortolkning etc., ialt 1971 Titler.

4de Bd. Theol., indeh. Christelig Moral, Bønne- og Psalmebøger, aandelige Digte, ialt 1356 Titler.

5te Bd. Theol., indeh. Opbyggelsesskrifter, ialt 1043 Titler.

48de Bd. Græske og latinske Forfattere, ialt 929 Titler.

Af det ikke fuldendte 47de Bind, som indeholder Sprogvidenskab, var ved Finantsaarets Slutning renskrevet 1092 Titler. Det samlede Antal Titler bliver altsaa: 6391. Catalog bliver saaledes ordnet, at alle Formater slaas sammen, men Formaten angives udfor hvert Skrifts Titel. Titelsedlerne skulle, efterat hvert Bind af det systematiske Catalog er færdigt, benyttes til at danne et fuldstændigt alphabetisk Forfattercatalog. Dette vidtløftige Arbeide er endnu ikke begyndt, idet der er indledet Forhandlinger om at udgive det hele Catalog, hvortil disse Titelsedler skulle benyttes som Manuskript.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

De Principer, som følges ved Anskaffelsen af udenlandsk Literatur, støtte sig navnlig paa en Betænkning, afgivet til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af en Comite, der i Aaret 1848 blev nedsat for at undersøge, hvorledes de tre store offentlige Bibliotheker hensigtsmæssigst kunde virke i Fællesskab saavel i oekonomisk Henseende som med Hensyn til Forfølgelsen af de forskjellige Formaal. (Se Lindes Meddelelser angaaende Kjøbenhavns Universitet etc. for Aarene 1849—1856, Kbh., 1860, S. 670 ff). For det store kongelige Bibliotheks Vedkommende blev der saavel fremhævet Fag, i hvilke dette dels skulde være det secundaire, dels ganske ophøre at anskaffe Detail-Literaturen, som antydet, hvilke Fag der fortrinsvis skulde lægges Vægt paa. Til de første hører saaledes: Medicin, visse Sider af Theologi og Naturvidenskaberne (navnlig Botanik), Technologi og Oeconomi. Et andet Resultat af den nævnte Comites Forhandlinger blev det, at Bibliothekarerne ved de tre Bibliotheker danne en vedvarende Comite, der tager Bestemmelse om Anskaffelsen af kostbarere og i længere Rækker fortsatte Værker. Ved Siden af de her omtalte Principer har der fra gammel Tid været fulgt Regler, som skrive sig fra en Instruction for Overbibliothekaren af

21de April 1788 (se: Werlauffs historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek, 2 Udg., Kbh. 1844, S. 247 ff). Blandt disse hedder det nemlig i § 2, at der skal drages særlig Omsorg for, at Bibliotheket beriges med alle indenlandske og udenlandske Skrifter, der angaae den naturlige, borgerlige og politiske Beskaffenhed og Forfatning i samtlige danske Stater og Besiddelser i forskjellige Verdensdele samt deres Forhold og Stilling til andre Lande; og i § 4, at blandt udenlandske Skrifter skulle de i Portugal, Spanien og Italien udkomne nye og ældre Værker af historisk, statistisk og naturhistorisk Indhold samt de i England og Frankrig udkomne Bøger i alle Videnskaber og Kunster gaa forud for dem, som udkomme i Tydskland, medmindre disse ere af særdeles Betydning og Vigtighed, da det baade er lettere og billigere for den Lærde at anskaffe sig den tydske Literatur. — Den Plan, som i mange Aar har været fulgt ved Anskaffelsen og fremdeles følges, navnlig hvad angaar Valget af Skrifter indenfor de forskjellige Videnskaber og Forholdet til Universitetsbibliotheket i denne Henseende, er tydelig udtalt i en Comitebetænkning, som blev afgivet til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af E. Werlauff, J. N. Madvig og P. G. Thorsen i Aaret 1854, da Spørgsmaalet var paa Bane om at sammensmelte det store kongelige Bibliothek og Universitetsbibliotheket. Denne Betænkning er aftrykt i Anhang B til Rigsdagstidenden, 8de Session 1856, S. 155 ff. Hertil maa endnu føies, at den norske og svenske Literatur selvfølgelig indtage en forholdsvis vigtig Plads ved de nye Indkjøb, og at Opmærksomheden stadig er rettet paa at anskaffe idetmindste Noget af de forskjellige Literaturer i de slaviske Sprog.

Bibliothekets Tilvæxt af udenlandsk Literatur har i Finantsaaret 1864—65 beløbet sig til 1441 Bind, foruden 774 Bind kjøbte paa Auctioner. Blandt disse sidste er den overveiende Del ældre Bøger og Smaaskrifter. Fordeles det øvrige Antal af

Bøger, kjøbte fra nyt eller antiquarisk, efter Fagene, viser sig følgende Resultat:

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Theologi	62	21	80
Juriprudents, Statsvidenskaberne	41	11	58
Philosophi	28	6	44
Medicin	24	7	30
Mathematik, Naturvidenskaberne	174	39	220
Geographi, Historie	263	104	401
Sprogvidenskab	49	21	52
Græske og romerske Forfattere	34	7	45
Nyere Literatur	73	22	122
Literaturhistorie	41	18	61
Kunsthistorie	18	7	23
Periodiske og Selskabsskrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold	156	149	271
Selskabsskrifter af blandet Indhold	27	25	34
Ialt . .	990	437	1441

Af disse Værker skulle følgende nævnes som anskaffede efter Conference med de tvende andre offentlige Bibliotheker: 1) Lord *Kingsborough:* Antiquities of Mexico, comprising Facsimiles of ancient Mexican Painting and Hieroglyphies. 1—9. London, 1831—48. Folio. 2) *G. B.* de *Rossi:* La Roma sotteranea cristiana. Tomo I con Atlante. Roma 1864. Folio. (Fortsættes.) 3) *G. Perrot, E. Guillaume* et *J. Delbet:* Fxploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie. Paris, 1862. Folio. (Fortsættes.) 4) *G. P. Deshayes:* Description des Animaux sans Vertèbres découverts dans le bassin de Paris.

Paris, 1857. Qvart. (Fortsættes.) 5) *C. L. Koch:* Die Myriapoden getreu nach der Natur abgebildet und beschrieben. 1—2. Halle, 1863. Octav. 6) *G. Jan:* Iconographie générale des Ophidiens. Paris 1860. Folio. (Fortsættes.) 7) *Dollfus-Ausset:* Matériaux pour l'Étude des Glaciers. Paris 1863. Octav. (Fortsættes.) 8) Journal of sacred Literature and biblical Record. By *H. Burgess* a. *B. Harris Cowper*. 1—14. London, 1855—62. New Series by *B. Harris Cowper*. London 1862. Octav. (Fortsættes.) 9) *De Gids*, (et literairt Tidsskrift.) Amsterdam, 1863. Octav. (Fortsættes.)

— — —

Ved Gaver har Bibliotheket modtaget 287 Værker og 144 særskilte Aftryk, ialt 533 Bind. Blandt disse Gaver fortjene følgende især at fremhæves: Hs. Maj. Keiser Napoleon III, *B. Borghesi:* Oeuvres complètes, Oeuvres epigraphiques, T. 1, Paris 1864. Oeuvres numismatiques, T. 2, Paris 1864, i Qvart. — Hs. keis. Høihed Prinds Napoleon, Correspondance de *Napoléon I*, T. 1—16, Paris 1858—64, i Qvart. — Regjeringen i de nordamerikanske Fristater: United States Exploring Expedition during the years 1838—42, Mollusca and Shells by *A. Gould*, Atlas, Philadelphia 1856, i Folio. *H. R. Schoolcraft*, History of the Indian Tribes of the United States. Part VI, Philad. 1857, i Qvart. — Smithsonian Institution i Washington, Fortsættelse af dets forskjellige Publicationer. — Mr. *Benjamin Wiffen*, Reformistas antiquos Españoles, T. 16—19, Madrid 1862—63, i Octav. — Prof. *W. Miquel*, i Utrecht, Annales Musei botanici Lugduno—Batavi, T. I, Fasc. 1—8, Amsterdam 1863—64, i Folio.

De øvrige Givere, som nævnes med erkjendtlig Tak for den Berigelse, det store kongelige Bibliothek er dem skyldig, ere: 1) indenlandske: Udenrigsministeriet, det kgl. Gesandtskab i Paris, Kirke- og Undervisningsministeriet, Kjøbenhavns Magistrat, Nationalbanken, det kgl. Selskab for Danmarks Historie og Sprog, det kgl. Landhuusholdningsselskab, Naturhistorisk Forening, det danske Bibelselskab, Martsforeningen. Justits-

raad, Amtsforvalter Aagaard; Cand. phil. O. Arlaud; Provst, Dr. phil. P. W. Becker; Dr. phil. Burman Becker; Dr. phil. F. Bergsøe; Hs. Excell. Geheimeraad Bræstrup; praktiserende Læge D. Bølling; Bud C. Cammer; forhenværende Vognmester Dahlenborg; Docent D. F. Didrichsen; Professor Elberling; Cand. mag. E. Elberling; Adjunct Erslew; Fru Kammerherreinde Falbe; Archivar Feilberg; Underbibliothekar Gundorph; Cand. phil. C. Hancke; Boghandler O. Holm; Justitsraad F. Hvass; Dr. phil. Jessen; Reservelæge C. Lange; Capt. Lengnick; Boghandler Lynge; Dr. phil. F. Meinert; Professor Dr. phil. L. Müller; Cand. theol. C. Müller; Conchyliolog Mørch; Justitsraad L. Neckelmann; Pastor C. L. Nielsen; Fuldmægtig A. Petersen; Lieutn. Registrator Plesner; Etatsraad Regenburg; Etatsraad Rehder; Cancelliraad Reinhardt; Boghandler Reitzel; Syngemester Rung; Pastor H. F. Rørdam; Cand. mag. Secher; Cand. philol. P. Sejdelin; Professor J. Steenstrup; Professor G. Stephens; Dr. med. C. Tryde; Cand. jur. Fr. Algreen-Ussing; Pastor J. Vahl; Conferentsraad Werlauff; Boghandler Wroblewsky. 2) udenlandske: Det kgl. norske Frederiks-Universitet; det kgl norske Rigsarchiv; Fondet til Udgivelsen af Kildeskrifter til Norges Historie; Archivar Dr. phil. Fr. Lisch i Schwerin; Verein für Mecklenburgs Geschichte und Alterthumskunde; Dr. juris Ober-Gerichts-Assessor Laspeyres i Lübeck; Professor, Bibliothekar, Dr. phil. W. Mantels i Lübeck; den kgl. Nederlandske Regjering; Curatorerne for Universitetet i Leyden; Borgemester Eyck to Zuylichem ved Utrecht; Dr. juris N. Nieuwenhuis i Utrecht; the British Museum; the zoological Society i London; the British and foreign Bibel Society in London; the Keepers of the Museum of Antiquities of Scotland; H. W. Freeland, Esq., M. P., i London; Rich. Sainthill, Esq., of Topsham; det keiserl. franske Undervisningsministerium; Mr. le Colonnel Mircher i Algier; Signor Angelo Papadopoli og Signor Niccola Papadopoli i Venedig; Dr. Gaetano Sorgato i Padua; Ministerraad

Georgios Anastasios i Athen; Boghandler S. Raftani i Zante; Dr. med. Professor C. Typaldos paa Corfu; the natural History Society of Montreal.

Sammenlægges det hele Antal af Bind, som har udgjort Bibliothekets Tilvæxt i Finantsaaret 1864—65, bliver Tallet: 4140, foruden 637 danske Smaaskrifter og særskilte Aftryk.

Af Bøger henhørende til de fremmede Literaturer er der indbundet: 20 Folianter, 172 Qvarter, 1148 Octaver, ialt: 1340 Bind.

Catalogiseringen af den fremmede Literatur er fortsat som i de foregaaende Aar, og der er stræbt som altid efter at alle nye Bøger, saasnart de ere blevne indbundne, snarest mulig blive indførte i det systematiske Catalog. Hele dette vigtige Arbeide gaar roligt og sikkert frem Dag for Dag, men det kan ikke forebygges, at der af og til indtræder Standsninger, hvortil Grunden er den, at det i mange Cataloger stærkt skorter paa Plads. Følgen heraf er store og hyppige Omskrivninger. Dette har i de sidste Aar navnlig været Tilfældet med flere Steder i Catalogerne over Afdelingen Theologi, hvortil Bibliotheket fik en overordenlig stor Tilvæxt paa den Rudelbachske Auction 1863. Et af de tidligst skrevne Bind, nemlig over græske Forfattere i Qvart, er blevet forberedt til fuldstændig Omskrivning; en stor Del af det hermed forbundne Arbeide er udført af Pastor C. F. Rottbøll, som efterat være fordrevet fra sit Præstekald Brodersby og Thorsted i Slesvig med Tilladelse af Kirke- og Undervisningsministeriet i nogle Maaneder arbeidede som Volontair; han har tidligere været Amanuensis ved det Classenske Bibliothek. Der er ligeledes begyndt paa Omarbeidelsen af to andre Cataloger, nemlig: Naturhistorie i Qvart og Lærdes Biographier i Octav. Disse Arbeider kunne imidlertid kun rykke meget langsomt frem, dels paa Grund af deres eiendommelige Beskaffenhed, som tvinger til en langsom Fremadskriden, dels paa Grund af, at de mange andre daglige For-

retninger ikke levne tilstrækkelig Tid og Kræfter til denne Side af Catalogarbeiderne.

Haandskriftsamlingen

er ved Bytning med Hr. Stud. jur. J. Thiele bleven forøget med en dansk Lægebog fra c. 1500 — nu mærket: Ny kgl. Saml. 4, Nr. 314 b. Den har i sin Tid tilhørt det kgl. Selskab for Danmarks Historie og Sprog, men var bortkommen derfra i Slutningen af forrige Aarhundrede. Bibliotheket eier i den Thottske Samling af Haandskrifter, Fol. Nr. 190, en Afskrift deraf, som imidlertid ikke er ganske paalidelig. (Denne Afskrift er omtalt af Molbech i: Henrik Harpestrengs Danske Lægebog, Kbh. 1826, S. 38).

Ved Gave er erhvervet en stor Del af Etatsraad, Professor N. M. Petersens efterladte literaire Samlinger, hvilke gjennem Professor Allen ere skjænkede til Bibliotheket af hans Familie. Ved Siden af Noget mindre vigtigt findes i dem særdeles meget af stor Interesse, og det nævnes med erkjendtlig Tak, at de have faaet en Plads ved Siden af saa mange andre danske Lærdes literaire Efterladenskaber.

Af disse Samlinger, som alle ere indsatte i den nye kongelige Samling, skulle nævnes: Fortsættelsen af gammel nordisk Geographie, 4, Nr. 630 e; Excerpter til den nordiske Oldtids Culturhistorie, 4, Nr. 638 b; Samling af danske Ord med Forklaring, 4, Nr. 811 v; Brudstykker af Forelæsninger, forskjellige Samlinger til nordisk og dansk Historie, Smaaafhandlinger, tildels trykte i Udtog, 4, Nr. 868 i; Danmarks Historie i Middelalderen, ufuldendt Manuscript med Samlinger til Skildring af de indre Forhold i Danmark i Middelalderen, 4, Nr. 911 e; Forelæsninger over den oldnordiske Poesi, 4, Nr. 1853; Forelæsning over den oldnordiske historiske Literatur, 4, Nr. 1853 b; Islandsk Syntax, 4, Nr. 1866 d; Fore-

læsning over den svenske Literatur, 4, Nr. 2231 c; Samling af danske Ord og Talemaader, 8, Nr. 203 e.

Etatsraad C. F. de Fine Skibsted har foræret et Haandskrift i Folio, indeholdende forskjelllige Brudstykker af chinesisk Literatur, med tilføiet dansk og fransk Oversættelse.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift i Finantsaaret 1864-65 har stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Kassebeholdning d. 1 April 1864	12 Rd. 84 ß	12 Rd. 84 ß
Bevilget ved Finantsloven 1864—65:		
Til faste Gager	3768 - » -	3768 - » -
- Assistenterne	3664 - » -	3664 - » -
- Indkjøb og Indbinding	9000 - » -	8999 - 79 - *)
- Contoirudgifter	600 - » -	598 - 84 -
- det danske Catalog	350 - » -	346 - 4 -
	17394 Rd. 84 ß	17389 Rd. 59 ß

Kassebeholdningen var saaledes den 31te Marts 1865: 5 Rd. 25 ß.

I Finantsloven var fremdeles under Bibliothekets Conto opført følgende to Summer: 1) Til Proviantsforvalteren for Afsavn af Have, foranlediget ved Bibliothekets Udvidelse i Aaret 1861: 200 Rd. 2) Til Bygningsudgifter: 1079 Rd. 12 ß. Disse to Poster ere ikke komne til Udbetaling fra Bibliotheket, men fra Finantsministeriet.

Det ved Bibliotheket ansatte Personale er følgende:

Christian Walther Bruun, Bibliothekar.

Edvin Marius Thorson }
Johannes Vahl } Underbibliothekarer.

---

*) Indkjøb: 6934 Rd. 95 ß, Indbinding: 2064 Rd. 80 ß.

Carl Edvard Moldenhaver, Justitsraad, R*, Inspecteur ved Læsesalen.

Johan Carl Christian Brosbøll, Inspecteur ved Udlaanet.

Povl Frederik Barfod
Frederik Herman Christian Weeke } Assistenter.
Carl August Elberling

Ole Nielsen, Fyrbøder (har Bolig i Bibliotheksbygningen).

Carl Peter Emil Cammer, Bud ved Læsesalen.

Conferentsraad Werlauff og Justitsraad Fr. Fabricius, som i Aaret 1861 afgik fra deres Embeder ved Bibliotheket, ere endnu knyttede til det, da det ansaas ønskeligt fremdeles at drage Gavn af deres mangeaarige Erfaring og omfattende Kjendskab til Bibliotheket og dets Samlinger. De oppebære begge et Honorar, som udredes af Assistencesummen.

Bibliotheket har været aabent i 283 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 8794 Bind; Læsesalen har været besøgt af 4807 Personer, som have benyttet 10,122 Bind. (Paa Læsesalen er fremlagt en Forslagsprotocol og en anden Protocol, hvori der hver Maaned indføres, hvilke Skrifter af den nyeste Literatur, samt hvilke periodiske Skrifter Bibliotheket har anskaffet og modtaget).

I Sommeren 1864 er Indlægningen af Vandrør med tilhørende Brandhaner og Slanger bleven fortsat. Der findes nu ialt anbragt 28 Brandhaner, fordelte over hele Bygningen.

Til Slutning skal omtales en Foranstaltning, som allerede er begyndt i forrige og er fortsat i indeværende Finantsaar. Det havde nemlig været et ofte næret Ønske, at man paa en let Maade kunde fremvise nogle af Bibliothekets interessante Sjeldenheder dels i Rækker, dels enkeltvis. Der er derfor til en Begyndelse anskaffet tre Montrer ɔ: med Glaslaag forsynede flade Skabe, som ligge paa Borde i den store Sal. I disse Montrer er nu fremlagt en Række af 60 Haandskrifter

prydede med Miniaturmalerier, der ere saaledes ordnede, at de vise denne Kunsts Udvikling og forskjellige Stilarter — forsaavidt Bibliothekets Samling er istand dertil — fra det 11te Aarhundrede til ind i det 16de. Hertil skulle slutte sig lignende Rækker af palæographisk og typographisk Indhold samt af enkelte Haandskrifter og Bøger, som have en særegen historisk Interesse. Det er Tanken at erhverve Tilladelse til at aabne den store Sal i nogle Timer ugentlig, saa at Publikum under behørig Control kan tage saavel den anselige Bibliothekssal som disse Rækker af Haandskrifter og Bøger i Øiesyn.

Beretning for Finantsaaret 1865—66.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1865—66 er der indsendt Trykkesager fra 99 Bogtrykkerier, 32 i Kjøbenhavn, 67 udenfor Kjøbenhavn. Ved Finantsaarets Slutning var der endnu 3 Bogtrykkerier, fra hvilke ingen Aflevering havde fundet Sted. Restancerne fra de nærmest foregaaende Aar ere 4 Skrifter fra 1863, 4 fra 1864, 25 fra 1865. Den hele Aflevering beløber sig til 78 Aviser, 114 Tidsskrifter, 1142 forskjellige Bøger, og 513 Smaaskrifter. Fordeles Antallet af Bøgerne efter deres Indhold, fremkommer følgende Resultat:

Til Theologi	henhøre	210	Skrifter.
» Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	72	—
» Philosophi, Pædagogik, Æsthestik, Kunst	—	98	—
» Medicin	—	22	—
» Mathematik, Naturvidenskaberne . .	—	91	—
» Technologi, Oeconomi	—	55	—
» Classisk Philologi, Sprogvidenskab	—	63	—
» Geographi, Historie	—	304	—
» Universitet og Skoler	—	29	—
» Literærhistorie	—	15	—
» Skjønliteratur	—	183	—
		1142	Skrifter.

Af disse 1142 Skrifter ere 116 oversatte, hvoraf 36 henhøre til Theologi, 62 til Skjønliteratur (21 oversatte fra Fransk, 20 fra Engelsk, 9 fra Tydsk, 8 fra Svensk, Resten fra andre Sprog).

Af Smaaskrifterne ere 214 communale Piecer, 299 Viser og Sange.

Fra 13 Lithographer er afleveret: 72 Kort, 192 Tavler til forskjellige trykte Bøger, 8 Prospecter, 26 Portraiter, 7 lithographerede Værker (hvert bestaaende af flere Tavler), 8 Lithographier efter Malerier, 4 Planer, 27 »danske Billeder«, 1 Musikstykke, 2 Lithographier, som ikke kunne henføres til nogen bestemt Klasse.

Ved Gaver (se nedenfor) og Kjøb er Afdelingen bleven forøget med 514 Skrifter og 115 Portraiter.

Indbindingen ved denne Afdeling har beløbet sig til ialt 2698 Bind, nemlig 23 Folianter, 181 Qvarter, 966 Octaver og 1588 stift heftede Smaaskrifter og ældre Disputatser.

Catalogarbeidet er fremmet meget betydeligt. Der er skrevet nye Titelsedler til:

Jura i Qvart		1311
Jura i Folio		378
Resten af Folianterne		382
Disputatser:		
Juridiske	185	
Philosophiske	703	
Naturhistoriske	383	
Medicinske	369	
Forskjellige andre	249	
		1889
Skjønliteratur i Octav (ikke fuldendt)		2505
Tilsammen:		6465

Fremdeles er der skrevet Titelsedler til alle de Bøger, som ere kjøbte til Afdelingen i Aarets Løb, til den nyeste Literatur og en stor Mængde Smaaskrifter, som ikke tidligere vare catalogiserede, ialt c. 1800 Nr. Ved den Hielmstierneske Samling er Catalogiseringen bleven fortsat med Titelsedler til 1600 Nr. Hele Seddelcataloget er saaledes bleven forøget med c. 9865 Titelsedler.

Renskrivningen af det systematiske Realcatalog er bleven fortsat, og følgende Bind blevne fuldendte:

2det	Bind,	Kirkehistorie	med	1289	Titler
3die	—	Dogmatik, Symbolik, Polemik . .	»	1903	—
6te	—	Prædikener	»	1934	—
7de	—	Pastoraltheologi, Liturgi	»	703	—
47de	—	Sprogvidenskab, sluttet	»	527	—
Af Afdelingen:		Personalhistorie er skrevet		1570	—
			Tilsammen:	7926	Titler

Ialt er der af Realcataloget fuldført 9 Bind foruden en Del af Personalhistorien; det hele Antal af Titler beløber sig til 14,317.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Forøgelsen har været 2375 Bind, hvoraf 808 ere kjøbte paa anden Haand og ad antiquarisk Vei, 310 paa Auctioner. Fordeles det hele Antal af Skrifter efter de Videnskaber, til hvilke de kunne henføres, fremkommer følgende Resultat:

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Theologi	78	18	117
Jurisprudents, Statsvidenberne	62	6	109
Philosophi	46	6	57
Medicin	32	7	32
Mathematik, Naturvidenskaberne	105	33	146
Geographi, Historie . . .	383	89	1141
Sprogvidenskab	75	19	90
Classisk Philologi	30	6	39
Nyere Skjønliteratur . . .	204	17	308
Literatur-, Literærhistorie	52	15	65
Kunsthistorie	31	3	40
	1098	219	2144

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Transport . .	1098	219	2144
Periodiske og Selskabsskrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold	131	129	190
Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	21	21	41
	1250	369	2375

Af større Kjøb fortjene følgende at fremhæves: en Samling af 100 Bind nyere hollandsk Literatur, kjøbt hos Boghandler Tassemeijer i Rotterdam; en Samling af 62 Bind nyere italiensk Literatur, kjøbt hos Boghandler Coen i Triest ved Boghandler G. E. C. Gad; en Samling af 22 Bind nygræsk Literatur, kjøbt i Athen ved Cand. philol. J. Pio. Af Læseselskabet Athenæum har Bibliotheket kjøbt en betydelig Samling af udenlandske Aviser, ialt 454 Bind; ifølge Overenskomst med Læseselskabet overtager Bibliotheket de aarlige Fortsættelser af disse Aviser, naar de ere afbenyttede. Denne Tilvæxt er saameget vigtigere, som Bibliotheket næsten ingen fremmede Dagblade besad fra de nyeste Tider; nu findes der: *Christianiaposten* fra 1848 til 1862; *Morgenbladet* fra 1848; *Post- och Inrikes Tidningar* fra 1825; *Aftonbladet* fra 1833, med en Afbrydelse fra 1844 til 1847; *The Times* fra 1825; *Le Moniteur universel* fra 1825, med en Afbrydelse fra 1836 til 1844 [1]); *Journal des Débats* fra 1825; *L'Independance Belge* fra 1834, med en Afbrydelse fra 1845 til 1848; *Zeitungen des Hollsteinischen* — senere *Hamburgischen* — *unpartheiischen Correspondenten* næsten fuldstændig fra 1721; *Allgemeine Zeitung*

[1]) Af Moniteur besidder Bibliotheket store Partier af de foregaaende Aargange ligefra 1789.

næsten fuldstændig fra 1798; *The Friend of India* fra 1835 (Serampore).

Af Skrifter i de slaviske Sprog er der kjøbt 46 Bind.

De større og kostbarere Værker, som ere anskaffede efter Aftale med Universitetsbibliotheket, ere følgende:

Vetusta Monumenta, or ancient Monuments of the History and Topography of Great Britain. London 1747—1842, 6 Bind, Folio.

The Cambridge and Dublin mathematical Journal. Edited by *W. Thomson* and *N. M. Ferrers.* Cambridge 1846—54, 5 Bind, Octav.

R. M. Smith and *E. A. Porcher,* History of recent Discoveries at Cyrene made during an Expedition to the Cyrenaica in 1860—61. London 1864, Folio.

Biographisch Woordenboek der Nederlanden door *A. J. van der Aa,* voortgezet door *K. J. R. van Harderwijk* en *G. D. J. Schotel.* Haarlem 1852, Octav. (Fortsættes.)

Monumens typographiques des Pays Bas au XVe Siècle. Collection de facsimile d'après les originaux conservés à la Bibliothèque Royale à la Haye et ailleurs. Publié par *J. W. Holtrop.* La Haye, 1857, Qvart. (Fortsættes.)

De Navorscher, een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer. Onder bestuur van de Heeren *P. Leendertz* en *L. S. P. Meijboom.* Amsterdam 1855, Qvart. (Fortsættes.)

Recueil général des anciennes Lois Françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789. Par *Jourdan, Decrusy* et *Isambert.* 1821—33. 28 Bind og 1 Bind Tables. Octav.

L'Art de vérifier les dates, depuis l'année 1770 jusqu'à nos jours etc.; publiée par M. le chevalier *de Courcelles.* Paris 1821—44. 19 Bind, Octav.

Antiquités mexicaines. Relation des trois expéditions du Capitaine *Dupaix,* ordonnées en 1805, 1806 et 1807, etc. Paris 1834—36. 2 Bind, Folio.

Acta Tomitiana. Epistolæ, legationes, responsa . . . Sigismundi I regis Poloniæ Per *Stanislaum Gorski* collectæ. Posnaniæ 1852—60. 8 Bind, Folio. (Udgivet af *T. Dzialynski.*)

Monumenta vetera Hibernorum et Scotorum historiam illustrantia quæ ex Vaticani Neapolis et Florentiæ tabulariis deprompsit *Aug. Theiner.* Romæ 1864. Folio.

Ved Bytte har Bibliotheket gjennem Boghandler T. O. Weigel i Leipzig erhvervet et Exemplar af: *Albertus Magnus's*, Opera omnia, edita studio et labore *P. Petri Jammy.* Lugduni 1651. 21 Bind, Folio.

Samlingen af Pergamentstryk er bleven forøget med: Das Newe Testament, verteutscht durch D. Mort. Luth. Lüneburg, gedruckt und verlegt bey Johann und Heinrich Sternen, im Jahr 1627.[1])

Forøgelsen ved Gaver har været ret betydelig i Omfang, idet der fra 108 Givere er modtaget 717 Bind og Hefter, hvoraf 50 ere særskilte Aftryk; men af kostbarere og mere fremragende Værker er der kun modtaget temmelig faae. Følgende Gaver fortjene særlig at fremhæves:

Hans Majestæt Keiser *Napoleon III* og Hans keiserlige Høihed Prinds *Napoleon* have sendt Fortsættelser af de ovenfor S. X nævnte Værker, Oeuvres complètes de B. Borghesi (Tome 2) og Correspondance de Napoleon I (Tome 17 og 18). — Hendes catholske Majestæt, Dronning *Isabella* af Spanien har gjennem det kgl. danske Gesandtskab i Madrid sendt et Exemplar af: Poema de *Alfonso* XI Rey de Castilla y de Leon, Manuscrito del siglo XIV, publicado por vez primera de orden de S. Majestad La Reina con Noticias y Observaciones

---

[1]) I de større bibliographiske Værker nævnes kun et Exemplar paa Pergament af den tydske Bibeludgave, trykt hos Stern i Lüneborg 1627; det fandtes i Lord Spencers Bibliothek (Aedes Althorpianæ, S. 88) og bestod af 3 Dele, af hvilke det tredie sluttede med Apokrypherne, altsaa manglede fjerde Del: det ny Testament. Det store kgl. Bibliothek besidder anden til fjerde Del, men mangler første, der slutter med Ruths Bog.

de *Tl. Janer.* Madrid 1863, 8. — *Det kongelige Bibliothek i Stockholm* har sendt: Riks-Ståndens Protokoll vid Riksdagen 1862—63, med tillhørende Bihang, 57 Bind. — *Det keiserlige franske Krigsministerium* har sendt 155 Blade af det store Carte topographique de la France. — Vice-Admiral *Mouriers* Arvinger have skjænket en Samling af 55 Bind, hovedsagelig handlende om Ostindiens Historie, Sprog, etc. — Under Slesvigernes Besøg i Kjøbenhavn i September Maaned 1865 forærede Hr. *G. E. Krübbe* fra Flensborg en sjelden lille Bog: Jordanus, meditacien van den soeten leuen en de bitter passie verrisenisse ende glorificacie ons heeren ihesu christi. Antwerpen 1487. — Gjennem kongelig Bibliothekar *G. E. Klemming* er Bibliothekets Exemplar af Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet, blevet forøget med ialt 29 Hefter. — Hr. Dr. med. *F. Cenova* i Bukowici (Vestpreussen) har foræret 5 af ham selv forfattede Skrifter paa Cassubisk. — Don *Manuel Rivadeneyra*, Forlægger og Bogtrykker i Madrid, har foræret et Exemplar af det ovennævnte Værk af Alfons XI, samt: Poesias de D. *José Martinez Monroy.* Madrid 1864; begge disse Skrifter ere udmærket trykte hos Rivadeneyra, det sidstnævnte udgivet for at forelægges paa en Udstilling i Bordeaux, hvor det blev prisbelønnet.

En meget betydelig Gave har Bibliotheket modtaget fra Grækenland, nemlig 150 Bind af den nyeste græske Literatur. Det er Professor *Koeppen* i Athen og Cand. philol. *J. Pio*, der forrige Aar gjæstede Grækenland, som have været virksomme til at forskaffe Bibliotheket denne betydelige Forøgelse af en Literatur, som ellers kun undtagelsesvis naar til Danmark. Bøgerne ere dels skjænkede af dem selv, dels af det kongelige Bibliothek i Athen, dels af forskjellige Lærde og Forfattere, blandt hvilke fortrinsvis maae nævnes: Dr. phil. *K. Asopios*, Dr. phil. *A. R. Rhangavis*, Dr. phil. *A. S. Rhusopulos* og Dr. med. *Sophokles Oekonomos.*

De øvrige offentlige Institutioner og Personer, som Bibliotheket skylder at nævne i Anledning af de Gaver, hvormed de have beriget det, ere følgende: 1) indenlandske: Udenrigsministeriet, Krigsministeriet, det ophævede Ministerium for Slesvig, Nationalbanken, Kjøbenhavns Magistrat, det kgl. Selskab for Danmarks Historie og Sprog, det kgl. Nordiske Oldskriftselskab, det danske Bibelselskab, den kgl. Kobberstiksamling, Universitetsbibliotheket, Bestyrelsen for det Reiersenske Fond. Cand. juris Fr. Algreen-Ussing; Fuldmægtig A. Arlaud; Bibliotheksassistent Fr. Barfod; Exam. juris, Redacteur H. P. Barfod; Provst, Dr. phil. P. W. Becker; Dr. phil. F. Bergsø; Cand. theol. T. Bjarnarson; Dr. phil. J. G. Burman-Becker; practiserende Læge D. Bølling; Cand. phil. F. Dyrlund; Bibliotheksassistent C. Elberling; Justitsraad F. Fabricius; Etatsraad E. Fenger; Conferentsraad G. Forchhammer; Cancellisecretair C. Høegh-Guldberg; Pastor L. C. Hansen; Assistent ved det mineralogiske Museum Th. Hoff; Professor L. Holst; Cand. polyt. E. Ibsen; Dr. med. H. Krabbe; Pastor N. Køster; Boghandler H. Lynge; Dr. phil. Fr. Meinert; Professor, Dr. phil. L. Müller; Assistent ved det zoologiske Museum O. L. Mørch; Dr. phil. Fr. Nutzhorn; Fuldmægtig A. Petersen; Cand. philos. L. Pio; Pastor J. Plenge; Dr. med. J. P. Poulsen; Etatsraad Regenburg; Etatsraad M. C. Rehder; Boghandler C. A. Reitzel; Prof. Dr. theol. C. E. Scharling; Prof. Dr. phil. E. A. Scharling; Cand. philol. K. Seidelin; Professor J. Steenstrup; Stud. juris J. Steenstrup; Dr. phil. M. Steenstrup; Professor G. Stephens; Cand. magisterii Th. Sundby; Boghandler Thaarup; Stud. philol. V. Thomsen; Dr. med. C. Tryde; Professor J. L. Ussing; Frøkenerne C. E. og H. Vahl; Generalmajor J. Vahl; Pastor J. Vahl; Conferentsraad Werlauff; Kammerherre J. Wichfeld; Cand. theol. P. C. Zahle. 2) udenlandske: det kgl. norske Departement for det Indre; det kgl. norske Frederiks Universitet; Udgiveren af Kildeskrifter til Norges Historie, Rigsarchivar M. Birkeland;

Selskabet for Folkeoplysningen i Norge ved dets Bestyrer, M. Nissen; Professor Schlyter i Lund; Senator, Dr. juris J. M. Lappenberg i Hamborg; Verein für Mecklenburgs Geschichte und Alterthumskunde ved Archivar G. Lisch; Dr. phil. Marquardt, Directeur for de hertugelige Samlinger paa Slottet Friedenstein i Gotha; Curatorerne for Universitetet i Leyden; Professor F. G. Michel i Utrecht; Grev Maurin Nahuys i Utrecht; the British Museum; the Zoological Society of London; Rev. Sam. Haughton i Dublin; Benjamin Wiffen, Esq., Woburn, Bedfordshire; Hr. Bauduin i Bryssel; Archivar J. Diegerick i Ypres; Grev P. Riant i Paris; Bibliothekar Schiffmann i Luzern; Padre Cultrera Teatino i Palermo; Hans Excellence Baron Nicolai gjennem Udenrigsministeriet; the natural History Society of Montreal; følgende Regjeringscollegier i de forenede Fristater: the Department of State, the Secretary of Treasury, the Coast Survey Office, the Patent Office; the State Board of Agriculture Columbus; Mr. George H. Yeaman, nordamerikansk Minister i Kjøbenhavn; Sir Redmund Barry, i Melbourne.

Det hele Antal af Bind, hvormed Bibliotheket er blevet forøget i Finantsaaret 1865—66, beløber sig til: 4341, foruden 598 danske Smaaskrifter og særskilte Aftryk.

Af Bøger henhørende til de fremmede Literaturer er der indbundet: 16 Folianter, 114 Qvarter, 918 Octaver. Den hele Indbinding, alle de danske Skrifter medregnede, beløber sig til: 3746 Bind.

Med Hensyn til Catalogiseringen skal anføres, at foruden Fortsættelsen af de daglige Arbeider med at indføre den nyeste Literatur i Catalogerne og de dermed forbundne, i Omfang stedse tiltagende, delvise Omskrivninger, er Cataloget over græske Forfattere i Qvart blevet omskrevet, og de ovenfor S. XII nævnte Forarbeider til Omskrivning af tvende andre Cataloger ere skredne betydeligt frem.

Haandskriftsamlingen.

Bibliotheket har i Finantsaaret 1865—66 modtaget to omfangsrige Gaver til sin Samling af Haandskrifter. Den ene er Jens Baggesens samtlige literaire Efterladenskaber, Dagbøger eg Breve. Disse Sager have allerede siden 1857 været deponerede i det kongelige Bibliothek af Generalmajor A. Baggesen, der havde til Hensigt, at de engang skulde blive Bibliothekets Eiendom. Efter Generalens Død er denne Tanke bragt til Virkelighed, idet hans Broder Pastor A. Baggesen i Bern, og hans Sønner d'Hr. Civilingenieur Th. Baggesen og Lieutenant H. A. J. Baggesen have skjænket den hele Samling til Bibliotheket, dog med det Forbehold, at den indtil videre ikke maa blive tilgjængelig for Alle og Enhver. Jens Baggesens Breve, hans Dagbøger og Optegnelser, og hans af ham selv uudgivne Skrifter ere vel for største Delen dels benyttede dels bragte for Dagens Lys af hans Sønner; imidlertid vil der dog endnu være et og andet, som i Tidens Løb vil kunne fremdrages og bidrage til at gjøre Billedet af Digteren og hans Tid end mere tydeligt.

Det vil uden Tvivl blive hilset med Glæde, at Jens Baggesens literaire Efterladenskaber af hans Efterkommere ere skjænkede til det store Kongelige Bibliothek, der netop besidder saa rige og uvurderlige Samlinger til dansk Historie og Literatur. Men den, som har modtaget dem til endelig Opbevaring, kan ikke undlade at tage Anledning heraf til at gjøre opmærksom paa, at der her foreligger et smukt og gavnligt Exempel, som Samtiden itide burde tage til Efterfølgelse. Ved i rette Tid at samle Breve og Optegnelser, ved at tage Disposition over dem, ved at lade dem tilflyde f. Ex. det kongelige Bibliothek, hvor i Tidens Løb Adgangen til dem bliver saa let gjennem Catalogerne, vil Efterverdenen kunne erholde mangt et interessant og vigtigt Bidrag til Oplysning af Tidens Historie, Samfundsforholdenes Tilstand, Personlighedernes Characteristik.

Der er vist faae, som ane, hvormeget der nu gjennem Skiftevæsenets Sække Aar for Aar vandrer tilbage til Papirmøllen, eller hvormeget der gjennem Smørhandlerne er gaaet tabt[1]), og det paa samme Tid man med Rette beklager sig over, at man paa saamange Puncter af den danske Historie ikke er istand til at danne sig et klart og sikkert Billede, fordi der ingen Optegnelser ere bevarede, ingen Breve, som ofte gjennem faae Linier sige saameget. — Hvis disse Bemærkninger skulle foranledige, at Nogen vil skjænke Bibliotheket saadanne haandskrevne Sager, (hvortil da ogsaa maa henregnes literaire og videnskabelige Samlinger), som de ovenfor nævnte, kan der forud gives Forsikkring om, at de ville blive modtagne med Glæde, bevarede med Omhu, og overgivne til Afbenyttelse i Overensstemmelse med deres Ønske, som skjænke dem til det Offentlige.

Den anden Gave hidrører fra Collegial-Assessor Bernard de Zimmermann i St. Petersborg. Den bestaar af ialt 17 meget forskjelligartede Nr. og indeholder flere høist interessante Værker. Blandt disse skulle navnlig fremhæves: Et Bind i Qvart indeholdende: *Περὶ ἐπισταλτικοῦ χαρακτῆρος*, *Ἀρχετύποι τᾶν ἐπιστολῶν*, *Μύθοι Αἰσώπου*, alt med latinsk Oversættelse. Dette elegant skrevne Haandskrift er efter en Notits, som er anført flere Steder, skrevet af den bekjendte Trithemius, Abbed i Spanheim, i Aaret 1496. Bindet er antikt og bærer følgende Paategning: »*Omnia Deo. Codex monasterij sancti Martini in Spanheim. s. ordinis benedicti moguntine diocesis Quem ego quidem Joannes tritemius eiusdem loci abbas xxv. scripsi anno etatis mee. xxxiiij. abbacie autem assumpte. xiij. dominice autem nativitatis. M. CCCC. xcvi. Ad usum meum ac fratrum grecitancium*«. — Et Bind i Qvart indeholdende: »*Taler og forskjellige Regler*« paa Græsk og tildels oversatte paa Russisk, fra Slutningen af det 16. Aarhundrede. — »*Gabrielis Flaminii* Carmina. Forum Julii 1731«; i dette Folio-Bind findes flere uudgivne Digte og mange Anmærkninger af Philologen Grev *Mancurti*. — Satire

[1]) Sml. *C. F. Allen*, Breve og Aktstykker til Chr. II's Historie, I, Kbh. 1854, S. VII—X.

del Cavaliere *Dotti Bartolomeo*, uudgivne; Folio. — En statistisk Beskrivelse paa Fransk af Bosnien, af Mr. *Chaumette Defossès*. Folio. — En Samling af muntre Historier paa Italiensk og Fransk. Folio. — En Samling af ældre russiske Chronographer, et Papirshaandskrift i Qvart fra 17. Aarhundrede. — Tula Vaabenfabrikens Historie, skrevet paa Russisk af Dr. *Hamel*, Folio. — En russisk Oversættelse af *Balthazar Gracians* Skrift: Oraculo manual y Arte de Prudencia, Folio. — Den græskkatholske Kirkes gamle Trosbekjendelse imod Jesuiten B. P. Boym's Skrift: De dignitate S. Petri«, et Haandskrift paa Polsk fra 17. Aarhundrede, Qvart. — Alexei Michailowitch's Lovbog fra 1649, paa Russisk, Folio. — Flere af Peter den Stores og hans Efterfølgeres Love, navnlig i Handelssager, Folio. Endelig *Ludvig Holbergs* Almindelige Kirkehistorie, i 4 Bind paa Russisk efter Dethardings tydske Oversættelse [1]). — Hertil maa endnu føies 7 chinesiske Haandskrifter og en Samling af 150 Autographer, navnlig Breve fra bekjendte norske og svenske Mænd til Baron Palmstjerna. — Det er rum Tid siden, at Bibliotheket fra en Privatmand i Udlandet har modtaget en Gave saa indholdsrig og interessant.

Nogle mindre Haandskrifter ere blevne Bibliotheket tildel fra Enkefru, Professorinde Velschow og Professor George Stephens, hvilken sidste har skjænket et Haandskrift med Titel: »Danmarks Saga udi Kong Christian den Syvendes Tiid fra hans Fødsel 1749 til 1772, af *Søfren Rosenlund, Greve af Cimberskjold*«, (Ny kgl. Saml. 4. Nr. 1120 k.).

Syngemester H. Rung har foræret Claverpartituret til Weyses Sørgecantate over Kong Frederik den Sjette, Componistens Autograph.

Af Student G. F. Bloch har Bibliotheket kjøbt en gammel Visebog i Folio (Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 485 b.), som fuldstændig har indeholdt 242 Blade; paa det 35 Blad læses: »Anno 1630 Denn 25. Nouember. Haffuer Jegh Wiuffuiche Bild

[1]) Efter en Notits af Hr. Zimmermann (»on dit«) skal Oversættelsen være af *Mourafieff Apostol*.

Salig Erich Randtzous till Aggersborigh Ladet Begynde, At Schriffue wdi denne Eptherfølgenndis Wisse bogh. Gud Giffue till lyche. Wdi Jesu Naffnn. den anden wisebog«. Foran paa Bindet staar skrevet: »Den første vissé bog. Anno 1632 haffuer Jeg wijffueke bijld till tuorp gar S. Erick ransoz laditt denne visse bog sammen skriffue och Ind binde och Acter saa med den Att haffue En ringe løsst och tidz for driff och En ringe kortz vielle och sijden samelle mig nogen flerre Gud vnde mig den Att lese med glede och itt gott helbred. actum tuorp gar paa hellig three foldig hedz Søndag; Wijffueke bijlld S. Erick ransoz Egen hand«.

Visebogen indeholder 42 Viser; den er betegnet baade som den første, den anden og den femte Bog og slutter sig til to andre Visebøger, som Vibeke Bild har ladet skrive, og som begge nu findes i den Thottske Samling (Folio, Nr. 778, Qvart, Nr. 1513).

Forholdet mellem Indtægt og Udgift i Finantsaaret 1865—66 har stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Kassebeholdning d. 1 April 1865	5 Rd. 25 ß	.. 5 Rd. 25 ß
Bevilget ved Finantsloven for 1865—66:		
Til faste Gager	3600 - » -	.. 3600 - » -
- Assistenterne	3500 - » -	.. 3500 - » -
- Indkjøb og Indbinding .	9000 - » -	.. 8924 - 36 - *)
- Contoirudgifter	600 - » -	.. 599 - 42 -
- det danske Catalog . .	350 - » -	.. 294 - 37 -
	17055 Rd. 25 ß	16923 Rd. 44 ß
Til Udgivelsen af Aarsberetningen		.. 125 - 24 - **)
		17048 Rd. 68 ß

Kassebeholdningen var saaledes den 31 Marts 1866: 6 Rd. 53 ß.

---

*) Indkjøb: 7150 Rd. 36 ß, Indbinding 1774 Rd.

**) Det var ifølge Finantsloven tilladt hertil at anvende 130 Rd. af den hele Bibliotheket bevilgede Sum.

I Finantsloven var fremdeles under Bibliothekets Conto opført en Sum af 200 Rd. til Proviantsforvalteren for Afsavn af Have, foranlediget ved Bibliothekets Udvidelse i Aaret 1861. Denne Sum er kommen til Udbetaling under Finantsministeriet.

Bibliotheket har været aabent til offentlig Brug i 275 Dage. Udlaanet har beløbet sig til: 8221 Bind*). Paa Læsesalen har været fremtaget 16,359 Bind til Afbenyttelse for 5939 Besøgende.

Foranstaltningerne til at sikkre Bibliotheket imod Brandfare ere fortsatte i dette Aar. Der er bleven anbragt flere Brandhaner udenfor Bygningen, 1 i Slotsgaarden, 2 i Tøihuusgaarden, og den saakaldte Tværbygning, som fører fra Bibliotheket over til Slottet for Enden af de kongelige Stalde, er bleven afdelt ved en Brandmur forsynet med dobbelte Jerndøre. Ved Skrivelse af 16 Februar 1866 modtog Bibliotheket fra Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet Underretning om, at Tilsynet med de i Bibliotheket værende Brandhaner og Slanger og tilhørende Brandredskaber er overdraget Brandmajor Balsløv.

*) Ved en Misforstaaelse er det tilsvarende Tal for 1864—65 ovenfor S. XV blevet opført med en for stor Sum; istedetfor 8794 Bind var der kun udlaant 6920.

Beretning for Finantsaaret 1866—67.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1866—67 er der indsendt Trykkesager fra 101 Bogtrykkere, af hvilke de 30 have deres Trykkerier i Kjøbenhavn. Kun fra 4 Bogtrykkerier var der ved Finantsaarets Udgang Intet afleveret. Af Restancer fra tidligere Aar er der indkommet 1 Skrift fra 1863, 2 fra 1864, 18 fra 1865. Den hele Aflevering udgjør: 87 Aviser, 135 Tidsskrifter, 1035 Bøger, 582 Smaaskrifter. Fordeles Antallet af Bøgerne efter deres Indhold, fremkommer følgende Resultat:

Til	Theologi	henhøre	169	Skrifter.
»	Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	72	—
»	Philosophi, Æsthetik, Pædagogik	—	70	—
»	Kunst	—	22	—
»	Medicin	—	38	—
»	Mathematik, Naturvidenskaberne	—	75	—
»	Technologi, Oeconomi	—	75	—
»	Classisk Philologi, Sprogvidenskab	—	64	—
»	Geographi, Historie	—	234	—
»	Universitet og Skoler	—	25	—
»	Literærhistorie	—	27	—
»	Skjønliteratur	—	164	—
			1035	Skrifter.

Af disse 1035 Skrifter ere 89 oversatte; 35 henhøre til Theologi, 40 til Skjønliteratur (17 oversatte fra Engelsk, 8 fra Fransk, 6 fra Svensk, 5 fra Italiensk, 4 fra Tydsk).

Af de 582 Smaaskrifter ere 204 communale og lignende Piecer (Beretninger, Raporter etc.), 378 Sange og Viser.

Fra 14 Lithographer er modtaget: 13 Kort, 277 Tavler hørende til Bøger, 14 Prospecter, 52 Portraiter, 2 lithographerede Værker, 9 Lithographier efter Malerier, 3 historiske Blade, 14 »danske Billeder«, 13 Lithographier, som ikke kunne henføres til nogen bestemt Klasse.

Ved Gave (se nedenfor) og Kjøb er Afdelingen bleven forøget med c. 800 Skrifter, samt 50 Kobberstik og Lithographier.

Indbindingen har beløbet sig til 2456 Bind, nemlig: 92 Folianter, 57 Qvarter, 692 Octaver og 1615 stift heftede Smaaskrifter og ældre Disputatser.

Catalogarbeidet er fremmet paa følgende Maade. For den ældre Literaturs Vedkommende er der skrevet Titelsedler til

Skjønliteratur (fortsat fra forrige Aar):	
Digte i et Antal af	2215 Nr.
Romaner	900 »
den Hielmstierneske Samling	c. 2000 »
	c. 5115 Nr.

Endvidere er der skrevet Titelsedler til c. 800 ved Kjøb eller Gave erhvervede Skrifter; til et omtrent lige saa stort Antal ældre communale Piecer, som endnu henlaae uindbundne fra tidligere Aar. Endelig er der skrevet c. 1000 Titelsedler til den nye fra Bogtrykkerne afleverede Literatur. Seddelcataloget er saaledes voxet med c. 7715 Catalogsedler.

Renskrivningen af det systematiske Realcatalog over den danske og norske Literatur er fortsat med følgende Bind:

28de Bind	Geographi og Reiser	med 525	Titler.
29de —	Historiske Hjælpevidenskaber .	» 500	—
30te —	Almindelig Verdenshistorie og fremmede Landes Historie	» 1488	—
		2513	Titler.

	Transport	2513	Titler.
31te Bind Nordisk Oldtidsvidenskab og de nordiske Rigers Historie	med	490	—
32te Bind Danmarks Topographi I	»	1221	—
33te — — — II (ikke fuldendt)	»	449	—
55de Bind Dramatisk Literatur I......	»	1537	—
Af Afdelingen: Personalhistorie er fremdeles skrevet	»	2867	—
	Tilsammen	9077	Titler.

Ialt er der af Realcataloget fuldført 14 Bind foruden den største Del af Personalhistorien; det hele Antal af de deri indførte Titelsedler beløber sig til 23,394 Titler.

I Løbet af Sommeren er hele Theologien bleven opstillet efter det nye Catalog og alle Bøgerne ere blevne nummererede efter det i Bibliotheket vedtagne System.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Tilvæxten af fremmed Literatur har — foruden Gaverne — ialt udgjort 1956 Bind, af hvilke 286 ere kjøbte underhaanden eller gjennem den antiqvariske Boghandel, 435 paa Auctioner i Kjøbenhavn, Paris og Leipzig. Fordeles det hele Antal af Skrifter efter de Videnskaber, til hvilke de lade sig henføre, bliver Resultatet følgende:

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Theologi	120	13	164
Jurisprudents, Statsvidenskaberne	82	9	102
Philosophi	34	4	34
Medicin	27	1	40
Naturhistorie	121	27	165
	384	54	505

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Transport	384	54	505
Geographi, Historie	359	92	600
Classisk Philologi	29	7	44
Sprogvidenskab	56	16	68
Nyere Skjønliteratur	181	26	361
Literaturhistorie	45	14	64
Kunsthistorie	29	5	65
Periodiske og Selskabsskrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold	125	118	182
Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	36	31	67
Ialt . .	1244	363	1956

Af større Kjøb maa fremhæves en Samling af spanske Værker, ialt 87 Bind, indkjøbte dels hos den ansete Bogtrykker og Forlægger *Rivadeneyra* i Madrid, dels gjennem den Gyldendalske Boghandel hos Boghandler *Brockhaus* i Leipzig. Af slavisk Literatur er kjøbt ialt 20 Bind.

De større og kostbarere Værker, som ere anskaffede tildels efter Samraad med Universitetsbibliotheket, ere følgende — (foruden Suppleringer og Fortsættelser f. Ex. af den vigtige Samling af historiske Kilde-Skrifter, som udgives i London med Titel: *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages*; *Annals of the Kingdom of Ireland by the four Masters*; *Jan*, Iconographie des Ophidiens; *P. de Tchihatcheff*, Asie Mineure; *J. A. Nijhoff*, Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, etc. etc.):

Deutsches Staats-Wörterbuch. In Verbindung mit deutschen Gelehrten herausgeg. von *J. C. Bluntschli* u. *K. Brater*. Stuttgart 1856. Octav. (Fortsættes).

T. O. Weigel u. *A. Zestermann*, Collectio Weigeliana.

Die Anfänge der Druckerkunst in Bild und Schrift. Leipzig 1866. 2 Bind. Folio.

The Myvyrian Archaiology of Wales, collected out of ancient Manuscripts. London 1801—1807. 3 Bind. Octav.

The Works of Sir *B. C. Brodie.* London 1865. 3 Bind. Octav.

J. P. Arend, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, van de vroegste tijden tot op heden. Voortgezet door Mr. *O. van Rees* en Dr. *W. G. Brill.* Amsterdam 1840. Qvart. Fortsættes.

G. W. Vreede, Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie. Utrecht 1856. Octav. Fortsættes.

J. A. Boisduval et *A. Guénée*, Histoire naturelle des Insectes. Species général des Lépidoptères. Paris 1836—57. Octav.

Table chronologique des Diplômes, Chartres, Titres et Actes imprimés, concernant l'Historie de France. Par *de Bréquigny*, *Pardessus*, *Laboulaye.* Paris 1769. Folio. Fortsættes.

Buchez et *Roux-Lavergne*, Histoire parlementaire de la Révolution Française, ou Journal des Assemblées nationales, depuis 1789 jusqu'en 1815. Paris 1833—38. 40 Bind. Octav.

Lettres, Instructions et Mémoires de *Colbert*, publiés d'après les ordres de l'Empereur par *P. Clément.* Paris 1863. Qvart. Fortsættes.

A. M. Guerry, Statistique morale de l'Angleterre, comparée avec la Statistique morale de la France. Paris 1864. Folio.

Ch. D'Orbigny, Dictionnaire universelle d'Histoire universelle. Paris 1841—49. 13 Bind. Atlas i 3 Bind. Octav.

Obras completas de *Cervantes* elustradas por los Señores Don *J. E. Hartzenbusch* y Don *Cayetano Rosell.* Madrid 1863—64. 12 Bind. Qvart.

Fr. Pimentel, Lenguas indigenas de Mexico. Madrid 1862—65. 2 Bind. Octav.

Cortes de los antiguos Reinos de Leon y de Castilla, publicados por la Real Academia de la Historia. Madrid 1861. Qvart. Fortsættes.

Obras de *Luiz de Camões* precedidas de um Ensaio biographico no qual se relatam alguns Factos não conhecidos da sua Vida augmentadas com algumas Composições ineditas do Poeta pelo Visconde de *Juromenha*. Lisboa 1860. Octav. Fortsættes.

J. B. Pitra, Juris ecclesiastici Græcorum Historia et Monumenta. Romæ 1864. Qvart. Fortsættes.

Ed. v. Eichwald, Lethæa rossica ou Paléontologie de la Russie décrite et figurée. Stuttgart 1855. Octav. Fortsættes.

Monumenta historica Poloniæ. Pomniki dziejove Polski Wydal *A Bielowski*. Lwow 1864. Qvart. Fortsættes.

Ατακτα, ηγουν παντοδαπων εις την αρχαιαν και την νεαν Ελληνικην γλωσσαν αυτοσχεδιων Σημειωσεων .... Εκδ. Κοραῆς και Φουρναρακης. Εν Παρισιοις, 1828—35. 5 Bind. Octav.

Bibliotheket har fremdeles som Subskribent erhvervet et photo-lithographisk Aftryk af Haandskriftet til den vigtige *Liber census Daniæ* eller *Valdemar den Andens Jordebog*, udført af Photograph *Budtz-Müller* & Co. og Lithograph *Ferslew* & Co. Haandskriftet tilhører det kongelige Bibliothek i Stokholm. Kun 3 Exemplarer ere trykte.

Fremdeles er Bibliotheket kommet i Besiddelse af et Exemplar af det kostbare, og for Kunstens og Architecturens Historie vigtige Værk: *Monumentos arquitectónicos de España, Publicados de Rl orden y por disposicion del Ministerio de Fomento. Imprenta y calcographia nacional.* Ifølge en Overenskomst imellem Bibliotheket og Præsidenten for den Commission, som forestaar Udgivelsen af dette endnu ikke afsluttede Værk, *N. P. y Colomer*, sender Bibliotheket til Udvexling imod det dels de Skrifter, det selv har udgivet eller udgiver, dels Skrifter af den

danske Literatur, navnlig saadanne som kunne være af Interesse for Commissionens Arbeider. Hvad den ikke selv ønsker at beholde, afgives til det nationale Bibliothek i Madrid[1]).

Ved Gave er Bibliotheket blevet forøget med 688 Bind og Hefter, af hvilke 63 ere særskilte Aftryk, fornemmelig af danske periodiske Skrifter. Disse Gaver ere skjænkede af 122 forskjellige Givere. Følgende Værker fortjene at fremhæves:

Det keiserlig franske Indenrigsministerium har sendt: Les Établissements généraux de bienfaisance placés sous le Patronage de S. M. l'Imperatrice. Paris 1866. Folio. — *Det keiserlig franske Udenrigsministerium* har sendt 8 forskjellige Værker af Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France til Supplering af hvad Bibliotheket tidligere har modtaget; blandt disse maa fremhæves: Statistique monumental de Paris, par *A. Lenoir,* Livraison I—XXXIII. Paris 1846—64. — *British Museum* har sendt: A Selection from the miscellaneous Inscriptions of Assyria. Prepared for Publication under the Direction of the Trustees of the British Museum by *H. C. Rawlinson* assisted by *Edw. Norris.* London 1866. Folio. — *The Spalding Club* i Edinburgh har sendt: Sculptured Stones of Scotland (edited by *J. Stuart*). Vol. II. Edinb. 1867. — Mr. *George Yeaman,* nordamerikansk Minister i Kjøbenhavn, har sendt en Række Skrifter om Skolevæsenet i Staten Massachusets. — *The Harvard College Library,* Cambridge, Massachusets, har sendt en Række større og mindre Skrifter om det nævnte Universitet. — Mr. *V. Beauvillé* i Montdidier har sendt anden Del af sit Værk: Recueil de Documents inédits concernant la Picardie. Paris 1867. — Fyrst *Sergius Galitzin* i Moskou har sendt: Catalogue des Livres de la Bibliothèque du Prince *Michel Galitzin.*

---

[1]) I Sommeren 1867 er den første Sending afgaaet herfra til Paris, hvor Commissionen har en Commissionair.

Rédigé d'après ses Notes autographes par *Ch. Gunzbourg.* Moscou 1866. — Archivar i Brügge, *J. L. A. Diegerick* har sendt 7 Bind indeholdende en Række af ham selv udgivne Skrifter, navnlig særskilte Aftryk af belgiske Tidsskrifter. — Executorerne i Dødsboet efter Etatsraad *Wolf* til Engelholm, har i Overensstemmelse med den Afdødes Testament sendt 28 Værker over Ostindiens Geographi, Historie etc.

De øvrige offentlige Institutioner og Personer, som Bibliotheket skylder at nævne i Anledning af de Gaver, som det er dem skyldig, ere følgende: 1) indenlandske: Udenrigsministeriet; Finantsministeriet; Krigsministeriet; Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet; Commissionen til Overveielse af Forsvarsvæsenet; Antikkabinettet; Kjøbenhavns Magistrat; det kgl. Selskab for Danmarks Historie og Sprog; det kgl. nordiske Oldskriftselskab; Bibelselskabet. Capt. Lieut. J. Albeck; Redacteur H. P. Barfod; Provst, Dr. phil. P. W. Becker; Dr. phil. J. G. Burman-Becker; Graver E. Borgen; Bibliotheksbud C. Cammer; Skibsfører J. Caspersen; Assistent J. C. la Cour; Docent F. Didrichsen; Cand. phil. E. Elberling; Herredsfoged F. E. Elberling; Adjunkt C. Engelhardt; Justitsraad F. Fabricius; Pastor Feilberg; Boghandler Gad; Capt., Docent S. Grundtvig; Adjunkt Grønlund; Cand. phil. C. Haase; Boghandler H. Hagerup; Professor, Dr. med. A. Hannover; Cancelliraad F. Hegel; Docent, Dr. phil. E. Holm; Boghandler O. Holm; Dr. phil. E. Jessen; Contre-Admiral Irminger; Dr. med. Krabbe; Etatsraad, Lic. jur. A. F. Krieger; Cand. mag. H. Lund; Docent, Dr. phil. K. Lyngby; Boghandler Lynge; Capitain E. Madsen; Oberst H. V. Mathiesen; Professor, Dr. phil. A. F. Mehren; Forstander J. Moldenhawer; Stud. Mourier; Professor, Dr. phil. C. Paludan-Müller; Auditeur C. Mundt; Cand. mag. O. Nielsen; Fuldmægtig A. Petersen; Fuldmægtig A. v. d. Recke; Etatsraad A. Regenburg; Boghandler C. A. Reitzel; Professor, Dr. phil. F. Schiern; Archivar Jon Sigurðson; Bibliotheksassistent S. B.

Smith; Professor J. J. Steenstrup; Stud. jur. Joh. Steenstrup; Boghandler E. L. Thaarup; Kammerjunker Fr. Algreen-Ussing; Pastor J. Vahl; Conferentsraad Werlauff; Boghandler Wroblewsky; praktiserende Læge Wroblewsky; M. J. E. (Pseudonym). 2) udenlandske: det kgl. norske Departement for det Indre; det kgl. norske Frederiks Universitet; det kgl. norske Rigsarchiv; Fondet til Udgivelse af Kildeskrifter til Norges Historie; det norske Selskab til Folkeoplysningens Fremme; Rigsarchivar M. Birkeland i Christiania; Professor C. P. Caspari i Christiania. Universitetet i Lund; Kyrkoherde J. A. Berg; kgl. Bibliothekar G. E. Klemming i Stockholm; Adjunkt Lidforss i Stockholm; Pastor C. F. Wiberg i Gestrikland. Dr. phil. F. L. Hoffmann i Hamborg; Obergerichtsassessor, Dr. jur. E. A. T. Laspeyres i Halle; Dr. phil. C. Lüdecke i Bremen; Professor W. Mantels i Lybek. Professor A. Morlot i Lausanne. Mr. N. J. den Tex i Utrecht. Dr. med. A. Thielens i Tirlemont i Belgien. The zoological Society i London; the british and foreign Bible Society i London; Society of Antiquarians of Scotland; the Rev. Sam. Haugthon i Dublin; Benjamin Wiffen, Esq., Woburn, Bedfordshire. Det keiserlig franske Krigs- og Underviisningsministerium; Professor J. M. C. Duhamel i Paris; Grev P. Riant i Paris. Det kgl. spanske Cultusministerium. Hs. Exc. Baron Nicolai, keiserlig russisk Minister i Kjøbenhavn. Dr. med. Nicolaides i Athen; Dr. med., Professor Typaldos paa Corfu. The Canadian Institute. The Secretary of War i Washington; Smithsonian Institution i Washington; the U. S. Sanitary Commission i New York; the New York State Agricultural Society i Albany; the Ohio State Board of Agriculture, Columbus, Ohio; Professor H. W. Longfellow.

Hertil maa endnu føies en Samling af 51 forskjellige Musikstykker; den, som har foræret disse, ønsker ikke at nævnes.

Det hele Antal af Bind, hvormed Bibliotheket er blevet forøget i Finantsaaret 1866—67, beløber sig til: 3838, foruden 645 danske Smaaskrifter og særskilte Aftryk.

Af Bøger henhørende til de fremmede Literaturer er der indbundet: 33 Folianter, 163 Qvarter, 1185 Octaver. Den hele Indbinding, den danske Afdelings medregnet, beløber sig til 3837 Bind.

De daglige Catalogarbeider ere skredne frem paa sædvanlig Maade. Renskrivningen af Cataloget over de græske Classikere i Qvart er bleven fuldendt, Cataloget indbundet, Bøgerne ordnede efter det, og Titelsedlerne indførte i Seddelcataloget. Derefter er Omarbeidelsen af Cataloget over lærde Mænds Biographier i Octav begyndt; det ventes fuldendt i det næste Finantsaar.

Haandskriftsamlingen.

Blandt de faae Forøgelser af haandskrevne Sager, som Bibliotheket har modtaget i dette Aar, maae nævnes følgende, som alle ere Gaver:

En Række Dagbøger af den i sin Tid bekjendte Pastor Dr. phil. *Frederik Schmidt,* som døde 1832 i Roskilde; blandt disse ere navnlig interessante Dagbøgerne, som ere nedskrevne af Schmidt, da han var Medlem af Eidsvoldsforsamlingen og det første Storthing; de indeholde ikke meget Nyt, men, da han hørte til Uafhængighedspartiet, fortjene de at læses ved Siden af de Fremstillinger, som kjendes fra det svenske Parti. En anden interessant Dagbog er ført under et Ophold i Kjøbenhavn fra October 1817 til April 1818. Schmidt levede da sammen med Treschow, Rahbek — han var en stadig Gjæst paa Bakkehuset — Oehlenschlæger, og Dagbøgerne indeholde mange morsomme Smaatræk om og af de fleste bekjendte Mænd paa den Tid. De andre Dagbøger ere fra hans Udenlandsreise og Ophold i Gøttingen 1794; fra to Kjøbenhavns-

reiser 1807 og 1811 og fra hans Udenlandsreise 1818 i Selskab med Ingemann. De ere en Gave fra Høiesteretsadvokat *Liebe*.

Auditeur *Poul Edvard Rasmussens* Dagbøger fra 1811—59, 17 Folio-Bind, forærede af Sognefoged *P. Hansen* i Øverød. Disse Dagbøger ere skrevne steganographisk; deres Værd kan ikke bedømmes, før Nøglen til at læse dem er funden.

Lieutenant i Søetaten *Hohlenberg* har foræret en Række Bestallinger, Diplomer etc., som angaae *Ove Malling*, samt nogle faae Breve fra Prinds *Christian Frederik* til Architect (senere Stadsbygmester) *P. Malling*.

Professor *Overskou* har foræret et Bind indeholdende Budgetter for det kongelige Theater for 1772—1789.

Jægermester *N. F. Koefoed* har foræret: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Island, udarbeidet af ham selv i Aarene 1862—63.

Fra afdøde Smedemester *O. Kaysers* Bo har Bibliotheket modtaget en Række Protokoller for det ophævede Smedelaug i Kjøbenhavn fra Midten af det 17. Aarhundrede til 1845.

Executorerne i Dødsboet efter Etatsraad *Wolf* til Engelholm have i Overensstemmelse med den Afdødes Testament sendt et Papirshaandskrift af Bhagavadgita med Miniaturmalerier, meget zirligt skrevet, og et lille Skrift henhørende til Siva-Literaturen, skrevet paa fint Birkebark.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift i Finantsaaret 1866—67 har stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Kassebeholdning d. 1 April 1866	6 Rd. 53 ß	.. 6 Rd. 53 ß
Bevilget ved Finantsloven 1866—67:		
Til faste Gager	4605 - 64 -	.. 4605 - 64 -
Lateris . .	4612 Rd. 21 ß	4612 Rd. 21 ß

Transport . .	4612 Rd. 21 ß	.. 4612 Rd. 21 ß
Til Assistenterne	4805 - » -	.. 4805 - » -
- Indkjøb og Indbinding . . .	9000 - » -	.. 8911 - 18-*)
- Contoirudgifter	600 - » -	.. 564 - 50-
- det danske Catalog	350 - » -	.. 346 - 61-
	19367 Rd. 21 ß	19239 Rd. 54 ß
Til Udgivelsen af Aarsberetningen		.. 127 - 63-**)
		19367 Rd. 21 ß

Bibliotheket har været aabent til offentlig Afbenyttelse i 273 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 8012 Bind. Paa Læsesalen har der været fremtaget 20,548 Bind til Brug for 6408 Besøgende.

Fra 1ste October 1866 fratraadte Hr. Frederik Barfod sin Stilling som Assistent ved det store kongelige Bibliothek, efter derom indgiven Ansøgning til Kirke- og Underviisnings-ministeriet. Efterat Pladsen var bekjendtgjort ledig og 49 Ansøgere havde meldt sig til den, ansatte det nævnte Ministerium den 19de September Cand. theol. Nicolai Jacobsen, Lieutenant i Armeens Krigsreserve, som Assistent ved Bibliotheket.

*) Indkjøb: 6819 Rd. 15 ß. Indbinding: 2092 Rd. 8 ß.

**) Det er ifølge Finantsloven tilladt hertil at anvende 130 Rd. af den hele Bibliotheket bevilgede Sum.

Beretning for Finantsaaret 1867—68.

Den danske Afdeling.

Afleveringen af Friexemplarer fra Landets Bogtrykkerier for Aaret 1867 har i den Henseende været meget tilfredsstillende, at den allerede var næsten fuldendt ved Udgangen af Februar 1868; kun to Bogtrykkerier stode til Restance og alle Manglerne fra det foregaaende Aar vare blevne berigtigede. Fra 113 Bogtrykkerier — hvoraf 33 i Kjøbenhavn — modtoges 103 Aviser, 132 Tidsskrifter, 1166 Bøger, 654 Smaaskrifter. Af Aviserne ere 20 og af Tidsskrifterne 105 udkomne i Kjøbenhavn; af Bøgerne ere 913 trykte i Kjøbenhavn, det største Antal i Bogtrykkerierne Thiele, Bianco Luno og Schultz. Bøgerne kunne paa følgende Maade fordeles efter deres Indhold:

Til Theologi	henhøre	186	Skrifter.
» Jurisprudents og Statsvidenskab	—	115	—
» Philosophi, Æsthetik og Pædagogik	—	77	—
» Kunst og Theater	—	40	—
» Medicin	—	35	—
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	123	—
» Technologi og Oeconomi	—	59	—
» Classisk Philologi og Sprogvidenskab	—	60	—
» Geographi og Historie	—	221	—
» Universitet og Skoler	—	25	—
» Literærhistorie	—	29	—
» Skjønliteratur	—	196	—
		1166	Skrifter.

121 Skrifter ere oversatte fra fremmede Sprog; heraf henhøre 31 til Theologi, 58 til Skjønliteratur (28 oversatte fra Engelsk, 16 fra Fransk, 8 fra Svensk, 5 fra Tydsk, 1 fra Slavisk).

Af de 654 Smaaskrifter ere 205 communale og lignende Piecer, 449 Sange og Viser.

Fra 15 Lithographer, Generalstaben, Søkortarchivet og 1 Kobbertrykker er modtaget 58 Kort, 282 Tavler til Bøger, 5 Prospecter, 55 Portraiter, 6 lithographerede Værker, 8 Lithographier efter Malerier, 13 »danske Billeder«, 2 Musikstykker, 6 Lithographier, som ikke kunne henføres til nogen bestemt Klasse, 17 Raderinger.

Ved Gave (se nedenfor) og Kjøb er Afdelingen bleven forøget med c. 858 Skrifter.

Indbindingen har beløbet sig til 2278 Bind, nemlig 92 Folianter, 193 Qvarter, 940 Octaver og 1053 stift heftede Smaaskrifter.

De danske Catalogarbeider ere blevne fortsatte paa følgende Maade. Til den ældre Literatur er der skrevet Titelsedler

for Romaner i et Antal af	1546 Nr.	
» Ludicra — — —	460 »	
» Literærhistorie — —	1768 »	
		3774 Nr.
Til den Hielmstierneske Samling er der skrevet		560 »
Tilsammen ...		4334 Nr.

Fremdeles er der skrevet til den ny tilkomne Literatur c. 2000 Titelsedler. Seddelcataloget er saaledes voxet med c. 6334 Titelsedler.

Af det systematiske Realcatalog over den danske og norske Literatur have følgende Bind været i Arbeide:

33te Bind, Danmarks Topographi II (sluttet) med	480	Titler.
35te Bind, Danmarks Historie I.	2425	—
36te — — — II (ikke fuldendt)	1036	—
Personalhistorie (sluttet)	1019	—
52de Bind, Samlede og blandede Værker. .	730	—
53—54de Bind, Digte	2067	—
56de Bind, Dramatisk Literatur II	976	—
57—58de Bind, Romaner (ufuldendt)	1543	—
Tilsammen . . .	10276	Titler.

Ialt er der af Realcataloget — paa Lidet nær — fuldført 26 Bind, indeholdende 33,670 Titler.

I Løbet af Sommeren ere følgende Afdelinger blevne omordnede og opstillede efter det ny Catalog, samt Bøgerne numererede efter Systemet: Geographi og Reiser, historiske Hjælpevidenskaber, Verdenshistorie og de fremmede Landes Historie, Nordisk Oldtidsvidenskab, Danmarks Topographi, første Bind, Sprogvidenskab, de græske og latinske Forfattere.

Et Arbeide af betydeligt Omfang er begyndt i Finantsaaret 1867—1868. Det er nemlig Forarbeiderne til Udgivelsen af et trykt Catalog over den danske Literatur fra tidligste Tid (Slutningen af 15de Aarh.) til 1830. Dette Arbeide er sat i Gang paa den Maade, at Rigsdagen ved en Bevilling, som vil strække sig i flere (efter Planen 10) Aar, har tilstaaet en aarlig Sum til Forskud paa Honorar, medens Omkostningerne til Trykning og Papir dækkes ved Tilskud fornemmelig fra det kongelige danske Videnskabernes Selskab, Samfundet for den danske Literaturs Fremme og den Gyldendalske Boghandel[1]). Medens Planen fra først af kun gik ud paa, at

[1]) Se Oversigt over det kgl. danske Vidensk. Selsk. Forhandlinger i Aaret 1865, S. 208—16 Rigsdagstidende. Ordentlige Samling 1866—67. Tillæg A. S. 487—90.

Cataloget skulde indeholde Fortegnelsen over det store kongelige Bibliotheks rige Samling af den danske (og norske) Literatur, er den navnlig paa Foranledning af Videnskabernes Selskab bleven udvidet saaledes, at der optages i det de Bøger, som mangle i det st. kgl. Bibliothek, men findes enten i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn eller i Karen Brahes Bibliothek i Odense. Catalogets Betydning vil voxe derved, men Arbeidet vanskeliggjøres, dog forhaabenlig ikke mere end at Vanskelighederne nok ville blive overvundne. Forarbeiderne ere altsaa begyndte i Sommeren 1867; det er overdraget Hr. Cand. philol. P. Sejdelin at udføre dem under Ledelse af Bibliothekaren, som forøvrig selv tager Del i Arbeidet. For Karen Brahes Bibliotheks Vedkommende har Hr. Adjunkt Vogelsang assisteret. I det følgende Aar vil Arbeidet udvides til ogsaa at omfatte Universitetsbibliotheket. Den Afdeling, som først vil blive gjort færdig, er Theologien.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Tilvæxten ved Kjøb har været 1148 Bind, af hvilke 212 ere indkjøbte ved Auctioner og Kjøb underhaanden eller gjennem den antiqvariske Boghandel. Opstilles en Fordeling efter Fagene til hvilke de anskaffede Værker høre, viser sig følgende Resultat:

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Theologi	33	7	47
Jurisprudents, Statsvidenskaberne	28	7	54
Philosophi	9	2	10
Medicin	69	6	72
Mathematik og Naturvidenskaberne	66	24	93
Geographi og Historie. . .	256	87	283
Classisk Philologi	21	6	31
	482	139	590

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Transport . . .	482	139	590
Sprogvidenskab	58	16	61
Nyere Skjønliteratur . . .	111	16	208
Literaturhistorie	16	2	33
Kunsthistorie	12	2	22
Periodiske og Selskabs-skrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold	124	121	187
Periodiske og Selskabs-skrifter af blandet Indhold	28	28	47
Ialt . . .	831	324	1148

Af større Kjøb maa fremhæves en Samling af finske og i Finland udkomne svenske Skrifter, udgjørende et Antal af 140 Bind. Af slavisk Literatur er kjøbt ialt 47 Bind.

Bindantallet af nye Skrifter er mindre end i de foregaaende Finantsaar; Grunden hertil er fornemmelig den betydelige Række af større og kostbare Værker, med hvilke Bibliotheket er blevet forøget — foruden Fortsættelser af andre, ogsaa tildels kostbare Skrifter, (f. Ex. *Litta*, Famiglie celebri Italiane; *Recueil des Historiens des Croisades; Publications of the Early English Text Society; Scelta di Curiosità letterarie inedite o rare dal Secolo XIII al XIX; Collezione di Opere inedite o rare di primi tre Secoli della Lingua; Portugaliæ Monumenta historica; Acta Sanctorum.*) Disse — for en stor Del efter Samraad med Universitetsbibliotheket — anskaffede Værker ere følgende:

Samling af Plakater, Förordningar, Manifester och Påbud — hvilka i Storfurstendömet Finland sedan 1808 Års Början ifrån Trycket utkommit. Åbo och Helsingfors, 1821. Qvart. Fortsættes med Titlen: Storfurstendömmet Finlands Författnings-Samling.

Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften des Kais. Kön. Hofbibliothek zu Wien. Beschrieben und geordnet von *G. Flügel.* Wien 1865. Qvart. 3 Bind.

Bilder-Hefte zur Geschichte des Bücherhandels und der mit demselben verwandten Künste und Gewerbe. Herausg. von *H. Lempertz.* Cölln, 1853-65. Folio.

H. Petermann, Thesaurus sive Liber magnus vulgo »Liber Adami« appellatus Opus Mandæorum summi Ponderis. Leipzig 1867. Qvart. 2 Bind.

John Britton, The architectural Antiquities of Great-Britain. London 1807—26. Qvart. 5 Bind.

I. H. Burton, The History of Scotland to 1688. London 1867. Fortsættes. Octav.

J. Lindley and *W. Hutton,* Fossil Flora of Great-Britain. London 1831—37. Octav. 3 Bind.

S. L. Sotheby, Principia typographica. The Block-Books, or xylographic Delineations of Scripture History, issued in Holland, Flanders and Germany during the XV. Century. London 1858. Folio. 3 Bind.

The first collected Edition of the dramatic Works of *William Shakespeare.* A Reproduction in exact Facsimile of the famous first Folio 1623. London 1866. Folio.

The U. S. Naval astronomical Expedition to the Southern Hemisphere during the Years 1849—55. Lieutn. *J. M. Giles* Superintendent. Washington 1855—56. Qvart. 4 Bind.

Fr. L. Hawks, Narrative of the Expedition of an American Squadron to the China Seas and Japan performed in the Years 1852 and 1854, under the Command of *M. C. Perry.* Washington 1856. Qvart. 3 Bind.

The Writings of *Thomas Jefferson,* being his Autobiography Correspondence, Reports, Messages, Addresses and other Writings. Washington 1853—54. Octav. 9 Bind.

Collection Orientale, Manuscrits inédits de la Bibliothèque Royale. Traduits et publiés par Ordre du Roi. Paris 1836. Folio. Fortsættes.

Costumes historiques des XIIe, XIIIe, XIVe et XVe Siècles dessinés et gravés par *Paul Mercuri*, avec un Texte descriptif par *Camille Bonnard*. Nouvelle Édition. Paris 1860—61. Qvart. 3 Bind.

Monuments inédits ou peu connus faisant Partie du Cabinet de M. *Libri* et qui se rapportent à l'Histoire de l'Ornementation chez différents Peuples. 2^d Édition. London 1864. Folio.

J. Labarte, Histoire des Arts industriels au moyen Âge et à l'Époque a la Renaissance. Paris 1864—66. Octav. 4 Bind og Tavler i Qvart, 2 Bind.

Mission archéologique de Macédoine en 1861 par. *MM. Heuzey* et *Daumet*. Paris 1864. Qvart. Fortsættes.

Brasseur de Bourbourg, Monuments anciens du Mexique. Recherches sur les Ruines de Palenqüé et sur les Origines de la Civilisation du Mexique. Paris 1864—66. Folio.

Ad. Watelet, Description des Plantes fossiles du Bassin de Paris. Paris 1866. Qvart. 2 Bind.

Skrifter udgivne af »*Matschappy der Vlaemsche Bibliophilen*«; Gent, fra 1839; Octav. Fortsættes.

A. Fabroni, Vitæ Italorum Doctrina excellentium, qui Sæculis xvii et xviii floruerunt. Pisis 1778—1805. Octav, 20 Bind.

(*Fausto e Felice Nicolini*,) Le Case ed i Monumenti di Pompej designati e descritti. Napoli 1854. Folio. Fortsættes.

C. Niesiecki, Korona Polska (ɔ: Polsk Adels-Lexikon). Lwow 1728—40. Folio. 3 Bind. (det fjerde Bind mangler).

J. Bentkowski, Historya Literatury Polskiey. Warzawa 1814. 2 Bind.

Ved Gave er Bibliotheket blevet beriget med 767 Bind, Hefter, enkelte Blade, samt 14 Lithographier; heraf kommer 150 Skrifter (33 særskilte Aftryk), 61 Viser og Sange, 90 Forordninger fra den slesvigholstenske provisoriske Regjering

den danske Afdeling til Gode. Disse Gaver ere skjænkede af 142 forskjellige Givere.

Den mærkeligste Bog, som ad denne Vei er bleven indlemmet i Bibliotheket, er et meget smukt Exemplar af det ældste i Danmark trykte Skrift, nemlig *Caorsins Descriptio Obsidionis Urbis Rhodiæ*, trykt i Odense 1482. Dette Exemplar er for faae Aar siden fremdraget i Universitetsbibliotheket i Leiden, hvor det fandtes i et Samlingsbind og derfor hidtil havde været upaaagtet. En Meddelelse herom til det store kongelige Bibliothek fremkaldte meget naturligt Ønsket om at denne for Danmark i særlig Grad vigtige Bog, hvoraf hidtil kun et Exemplar kjendtes (i Universitetsbibliotheket i Upsala), kunde blive dansk Eiendom. Dette Ønske blev mødt med en ganske usædvanlig Forekommenhed, idet den ved det danske Hof accrediterede hollandske Ministerresident Hr. W. F. Rochusen med et Brev af 28. October 1867 sendte Bogen til det st. kgl. Bibliothek som en Present fra Curatorerne for Universitetet i Leiden. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet underrettede den 24. December Bibliotheket om, at Udenrigsministeriet, efter et af det nævnte Ministerium yttret Ønske og derpaa nedlagt allerunderdanigst Forestilling, var blevet allernaadigst bemyndiget af Hs. Majestæt Kongen til for den Kongelig Nederlandske Regjering at udtale den kongelige Regjerings Tak og Paaskjønnelse for den ved denne Foræring udviste Imødekommen, samt at det havde behaget Hs. Majestæt allerhøist at udnævne de Herrer J. W. Holtrop, Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek i Haag og W. G. Pluygers, Bibliothekar ved Universitetsbibliotheket i Leiden til Riddere af Dannebrog. Hertil maa endnu føies, at det st. kgl. Bibliothek nogen Tid efter sendte en Samling af danske Skrifter, udgivne paa offentlig Bekostning eller med offentlig Understøttelse, som Foræring til Bibliotheket i Leiden.

En anden mærkelig Bog, som hidtil har været saa godt som ukjendt i den danske Literatur, har Bibliotheket modtaget

i Foræring fra Hs. Excell. Greve Manderstrøm. Denne Bog — som desværre er noget defect — har følgende Titel: »*Æsopi leffnit oc nogle hans fabel som vore vdsette af Gredske paa latine Oc aff latine paa tydske oc ere nu vdset aff Mester Christiern paa Danske*«. Den er trykt i Malmø 1556 af Oluff Ulricksen, i Octav. Mester Christiern er utvivlsomt Christiern Pedersen, som døde 1554.

Blandt de andre Gaver fremhæves følgende som de betydeligste:

Fra *det kongelige Bibliothek i Stockholm*: Protokoll hållna vid lagtima Riksdagen år 1865—1866, med Bihang; ialt 44 Bind. — Fra *det keiserlig franske Undervisningsministerium*: Fortsættelser af Revue des Sociétés savantes des Départements, Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France, samt Oeuvres de Lavoisier, T. I og III. Paris 1864—64, 4°, og Oeuvres complètes d'Augustin Fresnel, T. I, Paris 1866, 4°. — Fra Mr. *H. James*, Director of the topograph. Depot and Superintend. of the Ordnance Survey: Facsimiles of national Manuscripts from William the Conqueror to Queen Anne, photozincographied. Vol. 1—3. Lond. 1865. Folio. — Fra *Her Majesty's General Register House, Edinburgh*: Facsimiles of national Manuscripts of Scotland. Ed. by H. James. Vol. I. London 1867. Folio. Chronicles of the Picts and of the Scots, edit. by Will. F. Skene. London 1767. 8°. — Fra Forfatterne: Plantæ Tinneanæ. Opus XXVII Tabb. exornatum. Studiis *Th. Kotschy* et *J. Peyritsch* elaboratum. Windob. 1867. Folio. — Fra *Don Rafael Pardo de Figueroa*, Official de Marina: Regimento de Nauegacion — dirigido por el M. Pedro de Medina 1563. Critica p. R. Pardo Figueroa. Cadiz 1867. 4°. (Nr. 37 af 50 Exempl.).

De øvrige offentlige Institutioner og private Mænd, som have vist deres Interesse for Bibliotheket ved at tilstille det Foræringer, og derved vundet Krav paa dets Taknemmelighed, ere følgende: 1) indenlandske: Udenrigsministeriet; Mini-

steriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; Directionen for Nationalbanken; Kjøbenhavns Magistrat; det kgl. Mønt- og Medaille-Cabinet; det kgl. danske Videnskabernes Selskab; det kgl. Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog; det kgl. Geheimearchiv. Cand. phil. A. Abrahams; Cand. phil. O. Arlaud; Professor, Dr. phil. C. F. Allen; Kammerjunker K. Barner; Dr. phil. J. G. Burman-Becker; Provst, Dr. phil. P. W. Becker; Cand. theol. J. S. D. Branth; Etatsraad E. Collin; Cancellist A. Dittmann; Adjunkt C. Engelhardt; Biskop, Dr. theol. C. T. Engelstoft; Overlærer E. Erslev; Professor N. C. Friderichsen; Capitain, Fuldmægtig J. Grundtvig; Cand. phil. A.. Haase; Boghandler H. Hagerup; Professor, Dr. phil. E. Holm; Boghandler O. Holm; Rudolph Klein; Docent, Dr. med. H. Krabbe; Proprietair Krogh til Voxtrupgaard; Reservelæge C. Lange; Amtmand Orla Lehmann; Kammerherre, Lehnsgreve C. Lerche; Boghandler H. Lynge; Oberst H. V. Mathiesen; Dr. phil. Fr. Meinert; Forstander for det kgl. Blindeinstitut J. Moldenhawer; Auditeur, Procurator Mundt; Assistent O. A. L. Mørch; Dr. phil. O. Nielsen; Fuldmægtig A. Petersen; Cand. philol. J. Pio; Pastor Plenge; Fuldmægtig A. v. d. Recke; Etatsraad T. A. J. Regenburg; Seminarielærer E. Rostrup; Observator, Dr. phil. H. Schiellerup; Professor, Dr. phil. F. Schiern; Cand. philol. P. Sejdelin; Bibliotheksassistent S. B. Smith; Fiskeri-inspecteur A. J. Schmidt; Professor G. Stephens; Kammerraad A. Strunck; Boghandler E. Thaarup; Cand. philol. V. Thomsen; Professor P. G. Thorsen; Generalmajor Vahl; Pastor J. Vahl; Frøknerne Vahl; Conferentsraad E. C. Werlauff. 2) udenlandske: Det kgl. Norske Departement for det Indre; det kgl. Norske Frederiks Universitet; det norske Bibelselskabs Centralcomitée; Stipendiar L. Daae. Universitetet i Lund; kgl. Bibliothekar G. E. Klemming i Stockholm; kgl. Bibliotheks-secretair H. Wieselgren i Stockholm. Professor E. Lønnrot i Helsingfors. Verein für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde; Dr. juris Laspeyres i Halle; Geheimecabinetsrath

v. Liliencron i Meiningen; Professor, Bibliothekar W. Mantels i Lybek; Dr. Karl Schiller i Schwerin. Bibliothekar Schiffmann i Luzern. Den kgl. Nederlandske Regjering; Boghandler Keminck & Zoon, Utrecht; Professor Fr. A. W. Miquel i Utrecht. Den kgl. belgiske Regjering. Det keiserlig franske Krigsministerium; det keiserlige Bibliothek i Paris; Muséum d'Histoire naturelle de Paris; Société Impériale d'Émulation d'Abbeville; Abbé van Drival i Arras; Mr. A. Gérard i Boulogne; Dr. med. J. Sichel i Paris. The British Museum; the London zoological Society; the Cambridge Antiquarian Society; the Cambridge University Press; the Society of Antiquarians of Scotland; Dr. A. Hume i Liverpool; Mr. James Lorimer i London; Sir A. Grant, Director of publ. instruction of the Presid. of Bombay; the Natural-History Society of Montreal; the Committee of Correspondence of British Guiana. Den kgl. spanske Regjering. Professor & Hofbibliothekar A. L. Koeppen i Athen; Steph. Koumandouros i Athen; Professor, Dr. phil. A. Rhangavis i Athen; Professor Typaldos paa Korfu; Hr. G. Nicolaides paa Krete. De Forenede Nord-Amerikanske Staters Krigsministerium; the Long-Island Historical Society; the Historical Society of Minnesota; the New-York State agricultural Society of Albany; the Wisconsin Institution for Education of the Blind; Mr. George H. Yeaman, nordamerikansk Ministerresident i Kjøbenhavn.

Endnu maa særskilt nævnes en Gave, eller rettere Tilsagn om en Gave, fra Hr. Justitsraad F. S. Bang, Kasserer ved Privatbanken. Bibliotheket modtog nemlig ved Skrivelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af 4. Mai 1867 et Brev fra Hr. Bang til Ministeriet af 2. Mai, i hvilket han underrettede det om, at han i Anledning af hans forestaaende Sølvbryllup havde taget den Bestemmelse, at hans betydelige Samling af classisk Musik, Operaer og Oratorier, Folkesange m. v., som stadigen bliver forøget, efter hans Død skal gives til det store kongelige Bibliothek til Udlaan til Musikelskere

og Dyrkere. Tillige fulgte en Liste over en stor Del af disse Musikalier, som viser, hvor omfattende og rig den er.

Et Forslag fra Regjeringen i de forenede Stater i Nordamerika til den kongelig danske Regjering om en Udvexling af officielt udgivne Skrifter har, efter derom ført Forhandling mellem de forskjellige Ministerier, ledet til det Resultat, at en saadan Udvexling skal sættes i Gang, og Varetagelsen af de dermed forbundne Forretninger for Danmarks Vedkommende besørges af det store kongelige Bibliothek; dette skal modtage de fra nordamerikansk Side sendte Skrifter, de danske Skrifter overlades til the Smithsonian Institution i Washington.

Det hele Antal Bind, hvormed Bibliotheket er blevet forøget i Finantsaaret 1867—68, beløber sig til: 3990, foruden 838 danske Smaaskrifter, særskilte Aftryk, Viser og Sange o. s. v.

Af Bøger henhørende til de fremmede Literaturer er der indbundet 950 Bind, nemlig: 57 Folianter, 123 Qvarter, 770 Octaver. Den hele Indbinding, den danske Afdelings medregnet, har beløbet sig til 3228 Bind.

Med Hensyn til Catalogarbeiderne skal blot anføres, at de som sædvanlig ere fremmede med al mulig Iver. Omarbeidelsen af Cataloget over lærde Mænds Biographier i Octav er tilendebragt; fra et er det udvidet til tre Bind. Derefter er Omarbeidelsen af Cataloget over de latinske Forfattere i Qvart sat i Gang.

Haandskriftsamlingen.

Forøgelsen i denne Afdeling har været ubetydelig. Fremhæves maa en Gave af Fru Etatsraadinde Lund, nemlig en Samling af c. 200 Breve fra danske Kunstnere til hendes afdøde Mand Historiemaler, Etatsraad J. C. Lund. Fra Krigsministeriets Archiv, Professor A. P. Berggreen, Lieutn. Hohlenberg og Fru J. Münter ere mindre Gaver forærede Bibliotheket. Endelig har Hr. Andreas Laskaratos paa Kephalonia foræret et paa

Græsk skrevet Arbeide af ham selv: *Ἀταχτήματα τοῦ Κλήρου τῆς Κεφαλονίας εἰς τὴν δημοσίευσην τῶν Μυστηρίων τῆς Κεφαλονίας καὶ Ἐνοχὴ τῆς Προσταδίας.* (Ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 561[b]).

Den musikalske Samling er blevet forøget ved Kjøbet af den i sin Tid vel ansete, Organist, P. Jensens, forskjellige Compositioner (Manuskript).

Forholdet mellem Indtægt og Udgift i Finantsaaret 1867—68 har stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Til faste Gager	4624 Rd.	4624 Rd. » ß
- Assistenterne	4290 -	4290 - » -
- Indkjøb og Indbinding	9000 -	8892 - 30 -[1]
- Contoirudgifter	600 -	589 - 18 -
- det danske Catalog	350 -	344 - 40 -
- Udgivelse af det danske Catalog	400 -	400 - » -
	19264 Rd.	19139 Rd. 88 ß
- Udgivelsen af Aarsberetningen		124 - 8 -[2]
		19264 Rd. » ß

Bibliotheket har været aabent til offentlig Afbenyttelse i 280 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 7652 Bind. Paa Læsesalen har været fremtaget 15,604 Bind til Brug for 5491 Besøgende.

---

1) Indkjøb: 7160 Rd. 88 ß. Indbinding: 1731 Rd. 38 ß.

2) Det er ifølge Finantsloven tilladt hertil at anvende 130 Rd. af den hele Bibliotheket bevilgede Sum.

Beretning for Finantsaaret 1868—69.

Den danske Afdeling.

I det Finantsaar, for hvilket her aflægges Beretning, er der fra 35 Bogtrykkere i Kjøbenhavn indsendt 18 Aviser, 105 Tidsskrifter, 833 Bøger og 456 Smaaskrifter; fra 76 Bogtrykkere udenfor Kjøbenhavn er der indsendt 76 Aviser, 25 Tidsskrifter, 206 Bøger og 162 Smaaskrifter; tilsammen er der fra 111 Bogtrykkerier indsendt 94 Aviser, 130 Tidsskrifter, 1039 Bøger, 618 Smaaskrifter. Ved Aarets Udgang stode 6 Bogtrykkerier til Restance med deres Afleveringer. Bøgerne kunne fordeles paa følgende Maade efter deres Indhold:

Til Theologi	henhøre	153	Skrifter.
» Jurisprudents og Statsvidenskab . .	—	74	—
» Philosophi, Æsthetik og Pædagogik	—	73	—
» Kunst og Theater	—	43	—
» Medicin	—	37	—
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	97	—
» Technologi og Oeconomi.	—	59	—
» Classisk Philologi og Sprogvidenskab	—	46	—
» Geographi og Historie	—	205	—
» Universitet og Skoler	—	31	—
» Literærhistorie	—	10	—
» Skjønliteratur.	—	211	—
		1039	Skrifter.

101 Skrifter ere oversatte fra fremmede Sprog; af disse høre 27 ind under Theologi, 60 under Skjønliteratur (32 oversatte fra Engelsk, 10 fra Fransk, 9 fra Tydsk og 9 fra Svensk).

Af Smaaskrifterne ere de 274 communale og lignende Beretninger og Piecer, 340 Viser og Sange, 4 Plakater.

Fra 12 Lithographer, Generalstaben og 1 Kobbertrykker er der afleveret 244 Tavler til Bøger, 88 Kort, 1 Atlas, 9 Prospecter, 53 Portraiter, 14 lithographerede Værker, 10 Lithographier efter Malerier, 3 »danske Billeder«, 2 Musikstykker.

Ved Gave (se nedenfor) og Kjøb er Afdelingen bleven forøget med c. 550 Bind.

Indbindingen har beløbet sig til 2336 Bind, nemlig 104 Aviser, 20 Folianter, 150 Qvarter, 1206 Octaver og 856 stift heftede Smaaskrifter.

Med Hensyn til Catalogarbeiderne skal anføres, at der er skrevet 502 Titelsedler til Afdelingen »blandede Tidsskrifter«. Der mangler nu kun Titelsedler til den egentlige Avis- og Journalliteratur. Men desuden er der skrevet Titelsedler til hele den ny i Aarets Løb indkomne og indbundne Literatur, og hvor det har kunnet lade sig gjøre ere Titlerne blevne indførte i Catalogerne. Mindst 2000 saadanne Titelsedler ere skrevne.

Af det systematiske Realcatalog over den danske og norske Litteratur er der i dette Finantsaar skrevet

36te Bind, Danmarks Historie II (sluttet) med	610	Titler.
37te — — — III	2165	—
38te — — — IV	425	—
41de, 1-2 Bind, Norges Topographi etc. og Historie	1100	—
58de Bind, Romaner II (sluttet)	1133	—
Tilsammen . . .	5433	Titler.

Ialt er der af Realcataloget fuldført 31 Bind med 39,103 Titler.

Bøgerne, som ere indførte i Catalogerne Nr. 33, 42—46, 52—56, ere blevne omstillede og numererede. Endelig ere Catalogsedlerne til Catalogerne Nr. 1—3 og 47 blevne ordnede i alphabetisk Orden. Hermed er det sidste Afsnit af dette vidtløftige Catalogarbeide begyndt.

Forarbeidet til Udgivelsen af Cataloget over den danske og norske Literatur er godt fremmet. Den første Afdeling, som skal udkomme, er Theologien, en af de vidtløftigste og besværligste, og til hvilken Forarbeiderne kræve megen Opmærksomhed.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Tilvæxten ved Kjøb har været 1314 Bind, af hvilke 204 ere indkjøbte ved Auctioner og Kjøb underhaanden eller gjennem den antikvariske Boghandel. Opstilles en Fordeling efter Fagene, til hvilke de anskaffede Værker høre, viser sig følgende Resultat:

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Theologi	51	13	78
Jurisprudents, Statsvidenskaberne	31	11	43
Philosophi	28	3	45
Medicin	43	5	62
Mathematik og Naturvidenskaberne	67	27	78
Geographi og Historie	255	109	344
Classisk Philologi	21	5	24
Sprogvidenskab	58	19	64
Nyere Skjønliteratur	98	23	177
Literaturhistorie	84	23	122
Kunsthistorie	29	11	34
	765	249	1071

	Antal af Værker.	Fortsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
Transport . . .	765	249	1071
Periodiske og Selskabs-skrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold	146	131	182
Periodiske og Selskabs-skrifter af blandet Indhold	37	37	61
Ialt . . .	948	417	1314

Af særskilte Kjøb maa fremhæves nogle arabiske Værker, indkjøbte i Kairo af Professor Mehren, og forskjellige Skrifter i de østeuropæiske Sprog, ialt 85 Bind.

De større kostbare Værker, som ere anskaffede (foruden Fortsættelser som f. Ex. *Peters*, Reise in Mozambique; *Pertz*, Monumenta Germaniæ historica; *Martius*, Flora Brasiliensis; *Calendar of State Papers*; *Le Bas & Waddington*, Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure; *Dictionnaire encycl. des Scienses médicales*; *el-Bokhâri*, Recueil des Traditions Mahométanes, publié par *L. Krehl*; *Historiæ patriæ Monumenta* (Turin).) ere følgende:

Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit. Auf Veranlassung u. mit Unterstützung Sein. Maj. des Königs v. Bayern Maximilian II herausg. durch die histor. Commiss. bei der Königl. Akad. der Wissenschaften. München 1864. Octav. Fortsættes.

Osw. Heer, Flora fossilis arctica. Die fossile Flora der Polarländer, enth. die in Nordgrönland, auf der Melville-Insel, im Banksland, am Makenzie, in Island u. in Spitzbergen entdeckten fossilen Pflanzen. Zürich 1868. Qvart.

Urkunden u. Actenstücke zur Geschichte d. Kurfürsten Friedrich Wilhelm v. Brandenburg. Berlin 1864. Octav. Fortsættes.

Carl Friedrich Gauss Werke. Herausg. von d. Königl. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen. 1863. Qvart. Fortsættes.

The Temples of Jupiter Panhellenius at Ægina, and of Apollo Epicurius at Bassæ near Phigalia in Arcadia. By *C. R. Cockerell.* London 1860. Folio.

J. A. Crowe and *G. B. Cavalcaselle,* A new History of Painting in Italy from the second to the sixteenth Century. Vol. 1—3. London 1864—66. Octav.

Palæontological Memoirs and Notes of the late *Hugh Falconer.* Vol. 1—2. London 1868. Octav.

A comparative Dictionary of the Languages of India and High Asia. By *W. W. Hunter.* London 1868. Qvart.

The collected Works of *Theodore Parker.* Edited by *F. P. Cobbe.* Vol. 1—12. London 1866—67. Octav.

The Works of *John Adams,* second President of the United States, with a Life of the Author, Notes and Illustrations, by his Grandson *Ch. Fr. Adams.* Vol. 1—10. Boston 1856. Octav.

The Works of *Alexander Hamilton*; comprising his Correspondance and his political and official Writings, exclusive of the federalist, civil and military. Edited by *John C. Hamilton.* Vol. 1—7. New York 1850—51. Octav.

F. Chabas, Voyage d'un Égyptien en Syrie, en Phénicie, en Palestine, etc. au XIVe Siècle avant notre Ère. Traduction analytique d'un papyrus du Musée britannique. Paris 1866. Qvart.

Aug. Mariette, Le Serapéum de Memphis, dédié à S. A. J. Mgr. le Prince Napoléon, et publié sous les Auspices du Ministère d'Etat. Paris 1857—64. Folio.

Oeuvres de *Diderot.* Paris 1821. 20 Voll. Octav.

J. L. de Lagrange, Oeuvres publiées par les Soins de J. A. Serret et sous les Auspices de S. Exc. le Ministre de l'Instruction publique. Paris 1867. Qvart. Fortsættes.

J. Ph. van der Kellen, Le Peintre-Graveur, Hollandais et Flamand. Utrecht 1867. Qvart. Fortsættes.

Ved Gave er Bibliotheket blevet beriget med 2093 Bind og Hefter, 149 Viser og Flyveblade, 21 Kort og Kobbere.

Af disse ere 364 Bind (af hvilke 40 ere særskilte Aftryk), 138 Viser og 11 Flyveblade blevne indlemmede i den danske Afdeling. Disse Gaver ere skjænkede af 119 Givere.

Blandt Gaverne maa først fremhæves en, som skyldes *det kongelige nordiske Oldskriftselskab* i Kjøbenhavn. Dette Selskab vedtog, at opløse sin Bogsamling og at overlade de forskjellige Museer og Bibliotheker efterhaanden at udtage af den, hvad der egnede sig for deres Formaal. Den Del af Bøgerne (1246 Bind), som er tilfaldet det store kongelige Bibliothek, er meget betydelig, og fornemmelig af historisk og sprogligt Indhold. De rigest repræsenterede Literaturer ere de østeuropæiske og den nordamerikanske. Større Suiter af polske, bøhmiske, ungarske og russiske Bøger ere komne i Bibliothekets Eie, saaledes en stor Del af Kildeskrifter til Ruslands Historie, udgivne af den archæographiske Kommission i St. Petersborg.

Fra *det kongelige Udenrigsministerium* er modtaget: Enquête sur les Principes et les Faits généraux qui régissent la Circulation monétaire et fiduciaire. T. 1—5. Paris 1867. Folio. — Compte général de l'Administration de la Justice civile et commerciale en France en 1866. Paris 1868. Qvart. — Compte général de l'Administration de la Justice criminelle en France en 1866. Paris 1868. Qvart. — Commission de l'Enseignement technique. Rapport et Notes. Paris 1865. Enquête sur l'Enseignement professional. T. 1—2. Paris 1864—65. Qvart. — Recueil des Rapports sur les Progrès des Lettres et des Sciences en France. Paris 1867—68. 26 Bind. Octav.

Fra *Commiteen for Danmarks Deltagelse i Verdensudstillingen i Paris 1867*: en Samling af 48 Værker, udgivne fra forskjellige Lande i Anledning af Udstillingen.

Fra *det kongelige Bibliothek i Stockholm*: Riksdagens Protokoll vid lagt. Riksmötet 1867, med Bihang, ialt 23 Bind.

Fra *The British Museum* i London: Inscriptions in the hieratic and demotic Character from the Collections of the British

Museum. London 1868. Folio. — Catalogue of Additions to the Mss. in the British Museum. 1847—53. London 1868. Octav.

Fra *den kongelige italienske Regjering*: 45 Bind af flere paa dens Bekostning udgivne Værker, hovedsagelig af statistisk Indhold.

Fra *The Smithsonian Institution* i Washington 29 Bind af forskjellige Skrifter, udgivne dels af dette Selskab, dels af andre Regjerings- og communale Myndigheder i de Forenede Stater, dels af private Mænd.

Fra Mr. *Arthur Young* i London: The Disentanglement of Ideas, or, the Mystery of the Cross. London 1868. Folio. (Et mystisk Skrift).

Damerne *Trubnikow* og *Stassow* have foræret H. C. Andersens Eventyr oversatte paa Russisk. St. Petersborg. 1867 og 1868. 2 Bind.

De øvrige offentlige Institutioner og private Mænd, som have vist deres Interesse for Bibliotheket ved at tilstille det Gaver, og derved vundet Krav paa dets Taknemmelighed, ere følgende: 1) indenlandske: Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; Generaldirectoratet for Skattevæsenet; Kjøbenhavns Magistrat; Directionen for Nationalbanken; Bibelselskabet for Danmark; det kgl. danske Videnskabernes Selskab; det kgl. Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog; det kgl. Museum for de nordiske Oldsager; Naturhistorisk Forening. Cand. phil. V. Aarup; Oberst V. H. F. Abrahamson; Ammanuensis H. P. Barfod; Professor C. Barfoed; Justitsraad F. S. Bang; Provst P. W. Becker; Dr. phil. J. G. Burman Becker; Professor L. S. Borring; Stud. mag. C. F. Bricka; Pastor Briem; Cand. phil. J. Buch; Boghandler Castberg; Boghandler Conradsen; Pastor C. F. E. Engel; Overlærer E. Erslev; Biskop Grundtvig; Frederik Grundtvig; Cand. phil. S. Hagen; Boghandler Hagerup; Professor A. Hannover; Kammerraad C. F. Herbst; Cand. jur. Th. Hindenburg; Assistent E. Hoff;

Bogtrykker Jacobsen; Boghandler Jespersen; Districtslæge Fr. Krebs; Cand. mag. J. Lange; Boghandler Langhoff; Boghandler Lynge; Etatsraad Mansa; Forstcandidat P. E. Müller; Dr. phil. Fr. Meinert; Archivar, Dr. phil. O. Nielsen; Skibstømrer P. Nielsen; Fuldmægtig A. Petersen; Skolebestyrer J. Pio; Pastor, Dr. phil. H. F. Rørdam; Boghandler A. G. Salomon; Vexeller Simonsen; Kammerassessor L. C. F. Sodemann; Boghandler C. Steen; Kammerraad A. Strunk; Cand. mag. Th. Sundby; Redacteur N. Sørensen i Aabenraa; Professor J. S. Ussing; Pastor J. Vahl; Conferentsraad E. C. Werlauff; Professor N. L. Westergaard; Dr. phil. L. Wimmer; Boghandler Wroblewsky; Dr. phil. H. G. Zeuthen. 2) Udenlandske: Det kgl. norske Departement for det Indre; det kgl. norske Frederiks Universitet; det norske Bibelselskab; Rigsarchivar M. Birkeland; Cand. philol. Stipendiat Yngvar Nielsen; Cand. E. Sundt. Universitetet i Lund; Dr. phil., Lector A. G. Ahlqvist; kgl. Bibliothekar G. E. Klemming. Hs. Kongl. Høihed Storhertugen af Mecklenburg-Schwerin; Geheimearchivrath C. G. Lisch i Schwerin; Professor Chr. Petersen i Hamburg; pract. Læge Reichenbach i Altona. Den kgl. nederlandske Regjering; Curatorerne for Universitetet i Leiden; kgl. Bibliothekar J. W. Holtrop i Haag. Den kgl. belgiske Regjering. Her Maj.'s General Register-House i Edinburgh; the Secretary of State for India; the Punjab Government; the British and Foreign Bible Society; Zoological Society of London; Society of Antiqvaries of Scotland; National History of Montreal; Mr. Jos. Crosfield. Hs. Keis. Høihed Prinds Napoleon; det keis. franske Krigsministerium; Muséum d'Histoire naturelle de Paris; Mr. Caron i Arras; Mr. Ch. de Linas i Calais. Commandeur Christoph. Negri i Turin. Hr. Sophocles ab Oiconomos i Athen. The United States Agricultural Department; the Controllers of public Schools of the 1st District of Pennsylvania; the Board of Managers of the Pennsylvania House of Refuge; the Trustees of the public Library of Boston;

Mr. Geo. W. Childs i Philadelphia; Major-Gen. Montgomery; Dr. John Packard i Philadelphia.

Det hele Antal Bind, hvormed Bibliotheket er blevet forøget i Finantsaaret 1868—69, beløber sig til 4670, foruden 807 danske Smaaskrifter, særskilte Aftryk, Viser og Sange o. s. v.

Af Bøger henhørende til de fremmede Literaturer er der indbundet 1375 Bind, nemlig 43 Folianter, 247 Qvarter, 971 Octaver og 114 stift heftede Smaaskrifter. Den samlede Indbinding, iberegnet den danske Afdelings, har været 3711 Bind.

Hvad Catalogarbeiderne angaar skal anføres, at der som sædvanlig er stræbt efter at holde Catalogerne à jour med hvad der indsættes i Bibliotheket. Cataloget over de latinske Forfattere i Qvart er omskrevet, det er udvidet til at omfatte to istedetfor et Bind.

Haandskriftsamlingen.

Ved Kjøb er denne Afdeling bleven forøget med en meget indholdsrig Samling af Breve, fornemmelig af dansk literærhistorisk og historisk Interesse, og et lille fransk Andagtsskrift, skrevet paa Pergament, med fine smukke Miniaturmalerier fra Slutningen af 15. Aarhundrede. Samlingen af de orientalske Haandskrifter er bleven forøget med et fra Siam stammende værdifuldt Haandskrift af buddhistisk Indhold, skrevet paa Palmeblade.

Ved Gave ere forskjellige Haandskrifter blevne indlemmede i Bibliotheket, skjænkede af det kgl. Museum for de nordiske Oldsager (deriblandt 3 Stambøger fra det 17. Aarh.); Boghandler Castberg; Exam. polyt. Christensen; Boghandler Lynge (deriblandt et af de Exemplarer af Oehlenschlægers Axel og Valborg, som strax efter at dette Digt var skrevet og kommet til Kjøbenhavn, gik omkring i Haandskrift; Exemplaret er dog næppe skrevet af Digteren selv); Revisor Nielsen; Professor G. Stephens; Pastor Theilmann i Bresten

(Samlinger til Familien Neergaard og til dansk Præstehistorie); Boet efter Conferentsraad C. Thomsen; Collaborator C. Thomsen (Selskabet Lyceums Protokoller); Urtekræmmerforeningen i Kjøbenhavn (det ophævede Urte-, Isenkræmmer- og Sukkerbager-Compagnies Protokoller fra 1693—1860, 9 Bind); Boghandler Wroblewsky.

Den italienske Consul i Helsingør, Chevalier M. F. Foscarini, har foræret et Uddrag af nogle Documenter, som findes i Archivet Sa Maria dei Frari i Venedig, og angaa en Sendelse af Doctor Joachim Krantz, Christian IV's Sendebud, til Republiken Venedig i Aaret 1626, for at slutte en Alliance imellem Kongen og Republiken imod den tydske Keiser.

Haandskriftsamlingen bestaar af fem forskjellige Samlinger, hver med sit Catalog ordnet efter de tre Formater. Denne Deling besværliggjør Eftersøgningen, og for at raade Bod herpaa, begyndte man for flere Aar siden paa at danne et fælles Seddelcatalog, hvortil benyttedes dels ældre Catalogsedler, dels nyere, som leilighedsvis vare blevne skrevne. Dette Arbeide er nu blevet optaget for at føres til Ende. Sedlerne ordnes efter Forfatternavne eller visse Sag-Rubra. Til den ny kongelige Samling var der Sedler forhaanden, til den gamle kongelige Samling var der ligeledes nogle gamle Sedler, men til de fleste Numre maa der skrives nye Catalogsedler.

Den musikalske Afdeling er bleven forøget derved, at Hr. Justitsraad F. S. Bang allerede har indfriet sit ovenfor S. LIII omtalte Løfte og i Mai 1868 har indsendt en meget betydelig Samling af Musikalier, hvoriblandt maa fremhæves en stor Række Kuhlauske Compositioner, en stor Del ældre danske, nu allerede sjeldne, Compositioner, samt ikke faa Operaèr og Compositioner af fremmede Musikere, næsten Alt udsat for Pianoforte. Justitsraad Bang har i Aarets Løb fortsat sin værdifulde Gave ved fremdeles at tilstille Bibliotheket Musikalier.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift i 1868—69 har stillet sig saaledes:

Indtægt:				Udgift:		
Ifølge Decisionen for Regnskabet for Finantsaaret 1867—68	»	Rd.	48 ß			
Fáste Gager	5054	-	» -	5054	Rd.	» ß
Assistenterne	4290	-	» -	4290	-	» -
Indkjøb og Indbinding	9000	-	» -	8990	-	64 -[1]
Contoirudgifter	600	-	» -	538	-	18 -
Det danske Catalog	350	-	» -	257	-	72 -
Udgivelse af det danske Catalog	400	-	» -	400	-	» -
	19694	Rd.	48 ß	19530	Rd.	58 ß
Udgivelse af Aarsberetningen				128	-	64 -[2]
				19659	Rd.	26 ß

Kassebeholdningen var ved Aarets Udgang 35 Rd. 22 ß.

Bibliotheket har været aabent til offentlig Afbenyttelse i 274 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 8503 Bind. Til Læsesalen har været fremtaget 18473 Bind til Brug for 6569 Besøgende.

Et større Bygningsforetagende ved Bibliotheket er blevet bragt paa Bane i Finantsaaret 1868—69. For det Første er det blevet anset nødvendigt, at der anlægges et Varmeapparat, for at hindre at Fugtigheden for meget skal gribe om sig i den nederste Etage. Dernæst har det i mange Tider været et Ønske, at Bibliotheket kunde opnaa større Arbeids- og Udlaans-Lokaler. Det saakaldte Contoir, det samme som for to Aarhundreder siden blev indrettet til Bibliothekaren og et Par Medhjælpere, medens Bibliotheket ikke var tilgjængeligt for Publikum, er nu altfor lille, end ikke de nødvendigste Hjælpemidler — det ene Catalog — er der Plads til, og Arbeidet for-

[1]) Indkjøb: 6661 Rd. 32 ß. Indbinding: 2329 Rd. 32 ß.

[2]) Det er ifølge Finantsloven tilladt hertil at anvende 130 Rd. af den hele Bibliotheket bevilgede Sum.

styrres og afbrydes idelig. I selve Bibliotheket er der ikke Plads til disse nye Lokaler, det maatte anses for uforsvarligt at lægge Varmeapparatet inde i selve Bibliotheket, og det er da foreslaaet at opføre en ny Tilbygning, som skulde ligge i Proviantgaarden, strax tilhøire indenfor Porten, stødende umiddelbart op til Bibliotheket. Den skulde give Plads i nederste Etage til Varmeapparat med Tilbehør, i første Etage til Arbeids- og Udlaans-Lokaler, i anden Etage til en Læsesal, meget større og lysere end den nuværende. Bygningen skulde opføres i Høide med Bibliotheket, saaledes at Etagerne i begge Bygninger kom til at ligge i samme Niveau.

Denne Sag, som er af Vigtighed for Bibliotheket, Personalet og Publikum er indledet, men ved Finantsaarets Slutning var endnu ikke noget Resultat opnaaet.

Rettelse.

Side XLII er Lønningen til Assistenterne urigtig opført med 4805 Rd. istedetfor 4290 Rd.

Den danske Literatur

fra

Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550.

Indledning.

En ugunstig Skjæbne har i mange Tider forfulgt vor ældste Literatur.[1]) I Catholicismens sidste Dage have pavelige Legater mere end en Gang bortført mangt et for vor Historie og Literatur vigtigt Skrift, og var det end navnlig Haandskrifterne det gik ud over, saa have de vel heller ikke foragtet vore gamle trykte Bøger. Reformationen skabte med et Slag en dansk Literatur, men den strenge Iver for Troens Renhed havde den for Eftertiden mindre heldige Indflydelse, at man uden Skaansel gik frem mod alt, hvad der mindede om Catholicismen, og hvormange Bogsamlinger ved Kirker og Klostre ere ikke derved blevne ødelagte? hvor faa af alle de Bøger, som brugtes ved den daglige Gudsdyrkelse, ere ikke blevne frelste til vore Dage? Literaturen fra Reformationstiden blev saa at sige slidt op af Samtiden — af alle de Psalmebøger, som udkom før 1553, vides kun 3 Exemplarer at være til

---

[1]) Se: *Th. B. Bircherod:* Epistola ad amicum de deperd. antiquit. septentr. i *Westphalens* Monumenta, III, S. 685 ff. og med Tilføielse af et Par Anmærkninger i Dån. Bibl. IV, S. 369 ff. — *Vedel Simonsen:* Nationalhist. Perioder. Første Del, første Hefte.

endnu — og ofte maatte man atter tage sin Tilflugt til ved Afskrifter at mangfoldiggjøre de faa endnu tilbageværende Bøger. Universitetsbiblioteket var det Sted, hvor man snarest skulde vente, at ogsaa den danske Literatur havde fundet en Plads; men hvorlidet man tænkte derpaa, derom vidne de ældste Fortegnelser[1]), der haves over større eller mindre Partier af dette Bibliothek. Under Christian den Tredie gjorde man sig vel Umage for at redde, hvad der endnu kunde bjerges fra Klostrene[2]); men hvor heldig man var dermed, hvormeget der blev samlet og hvad det var, derom vide vi Intet. I Tidernes Løb voxede Universitets-Bibliotheket; men af

[1]) I Universitets - Archivet findes en Catalog over de trykte og skrevne Bøger i Academiets gamle Bibliothek samt over Franciscaner-Bibliotheket ved Academiets Kirke (Frue Kirke) fra 1603. Arn. Magnæanske Saml. 4. Nr. 900 indeholder en Fortegnelse over de ældste Dele af Bibliotheket samt Anders Lemwigs Boggave. — Arn. Magn. Saml. 4. Nr. 901 er en Fortegnelse over de Bøger, over hvilke der ikke havdes trykte Cataloger, forfattet 1699 paa Foranledning af Fr. Rostgaard.

[2]) I Kirkehist. Saml. I, S. 422 er meddelt et aabent Brev fra 1537 til Geistligheden om at udlevere til Mr. *Jørgen Tormand* »hvad Bøger ham skulde gøres behov til det Bibliothek Kongen i Kjøbenhavn ærnede oprette«. Udgiveren, *C. I. Brandt*, mener, at disse Bøger skulde være indlemmede i *Kongens Bibliothek*. Heri er *H. Rørdam* enig med ham (N. Kirkehist. Saml. II, S. 366—68) og han mener, at Thornmand (Thorman) »efter alt at dømme kan kaldes den første kongelige Bibliothekar i Kjøbenhavn«. Det er vist, at Christian III havde et ikke ubetydeligt Bibliothek paa Kjøbenhavns Slot (*Krag* og *Stephanius* I, S. 452), og det er meget muligt, at Thorman har været Kongens Bibliothekar. Derimod kan det være meget tvivlsomt, om de Bøger, den danske Geistlighed skulde afgive, have været bestemte til Kongens Bibliothek; i det mindste ligger det nær at formode, at de have været bestemte for Universitetsbiblioteket. Det er jo bekjendt, at i en noget senere Tid (1554) afgik Ordre til Vor Kloster om at indpakke dets Bøger i Tønder og sende dem til Universitetet i Kjøbenhavn (Geh. Arch. Aarsber. I, Tillæg, S. 35), naturligvis for at det Brugbare kunde gaa over i dets Bibliothek. Det synes ogsaa langt bedre at stemme med Christian IIIs øvrige Handlemaade, at han har ladet disse Bøger samle fra Kirker og Klostre til Universitetets Gavn end for at berige sin egen Bogsamling. Hvis Noget skaffedes tilveie og blev afgivet til Kongens Bibliotkek, maatte idetmindste nogle Spor deraf være at finde i det nuværende Kongelige Bibliothek, men der er i Virkeligheden saagodtsom intet.

dem, som til henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede skjænkede deres Bogsamlinger til Universitetet, havde Ingen tænkt paa fortrinsvis eller i nogen betydelig Grad at samle vor egen Literatur. Blandt disse store Boggaver indtog navnlig den Samling en fortrinlig Plads, som Christian IV i Aaret 1605 indlemmede i Universitetsbibliotheket; medens den tydske Literatur fra Reformationstiden her er særdeles rig, indskrænker den danske Literatur sig til et lille Minimum.[1])

Eftertiden vil derfor altid med Taknemmelighed erindre den Opgave, som Peder Resen satte sig og med sjelden Kraft, uden at spare Flid eller Bekostning, bragte til Udførelse: at samle saa fuldstændig som mulig den danske og nordiske Literatur. Hans Bestræbelser kronedes med et smukt Resultat: en saadan Samling af den gamle danske Literatur (af Bøger, trykte indtil 1550, ejede han henved 100) som hans, har aldrig existeret, men det gik Alt tabt med Universitetets andre Bogsamlinger ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728.[2])

Samtidig med, at Resen skabte det første danske Bibliothek, begyndte man ogsaa for første Gang at beskjæftige sig med vor Literatur bibliographisk. Lyschanders lille Skrift: *de scriptoribus Danicis* havde vel været i Omløb i Afskrifter[3];

[1]) Se Fortegnelsen, som findes i Arn. Magn. Saml. 4, Nr. 901.

[2]) Her kan erindres en Ordre fra Christian V (1687) til Biskopperne »om hvis gamle Breve, ante Reformationem, Documenter, Bögger, saasom Annales veteres, Chronica Monasteriorum, Breviaria, Missalia etc. kunde findes i Stiftskisterne og paa andre Steder i Stifterne, at lade dem sende til Justitz-Secretereren, for at uddrage der af hvis til voris Historiers oplysning kunde tiene«. Hvormeget der indsendtes, vides ikke, men det brændte 1728 hos Gram. (Se: *Vedel Simonsen*, Nationalhist. Perioder I. S. 120.) Et Aarhundrede senere udstedtes en Plakat af 15 Mai 1782, hvori det paalagdes Øvrigheden, den verdslige som den geistlige i Danmark og Norge (for Hertugdømmerne ligeledes ved Plakat af 2 Mai s. A.), at undersøge, hvad der ved Kirker og andre Stiftelser forefandtes af haandskrevne Codices paa Pergament eller paa Papir eller og gamle danske Bøger af første Tryk til Midten af 16de Aarh. eller omtrent 1550, som da, naar de kunde afhændes, skulde erhverves for det kongl. Bibliothek imod en billig Erstatning.

[3]) Det blev først trykt af *Westphalen*, Monum. III, S. 447 ff.

men det var paa Latin, Bogtitlerne altsaa gjengivne i et fremmed Sprog, og det var hverken fuldstændigt eller nøiagtigt[1]). Alb. Bartholins Arbeide: *de scriptis Danorum* (udkom 1666) var langt fuldstændigere i bibliographisk Henseende, men ligeledes paa Latin og gav kun Bøgernes Titler uden nogensomhelst literairhistorisk Oplysning. Tilføielserne i de senere Udgaver af Th. Bartholin og Joh. Moller kom mest den personalhistoriske Del til Gode. Bibliographiske Notitser af Værdi kom frem i J. Mollers *Isagoge ad Hist. Chersonesi Cimbricæ,* Hamb. 1690, ligesom i en senere Tid i N. P. Sibberns *Bibliotheca hist. Dano-Norvegica* Hamb. et Lips. 1716, men det var kun de gamle liturgiske Bøger, Lovbøgerne og de egentlige historiske Skrifter fra Christian II's Tid, der bleve nævnede. I Joh. Mollers *Cimbria litterata* findes der mange vigtige Notitser, men det Biographiske er i hele dette saa indholdsrige Værk fremherskende fremfor det Bibliographiske, saaledes som man nu stiller Fordringerne hertil.

Det første Tilløb til en dansk Bibliographi gjorde Peder Terpager. 1680 anmeldte han[2]), at han vilde udgive »Den Danske Boglade, det er, Fortegnelse paa de Skrifter, som de lærde Mænd paa Dansk hafver ladet udgaae«, men desto værre udkom aldrig dette Skrift. Samtidig med ham arbeidede Peder Syv i samme Retning. Han havde allerede i sine »Betenkninger om det cimbriske Sprog« (1663) havt Leilighed til at gjøre Brug af den gamle danske trykte Literatur og anfører Titlerne paa en stor Del Bøger, henhørende til denne, som Jomfru Anna Göje og Hans Ravn havde laant ham; men det var i sproglig, ikke i litterairhistorisk Henseende, han dennegang benyttede dem. I en Liste[3]) paa — 22 — Bøger,

[1]) »Libellus, etiamsi in quibusdam absurdus, tamen ob multorum jam deperditorum notitiam, isto conservatam, neutiquam abjiciendus.« *Moller,* Cimbr. litter. I. Præf. S. 15.

[2]) I Tillægsbladet: »*Mercurius librarius for 1679*« til Extraord. Relationer for 1680.

[3]) Gl. Kgl. Saml. 4, Nr. 3016, i. — Nr. 17 er: *danske Riimkrönike.*

som han (1682) »havde under Hænder at udgive«, nævnes under Nr. 3: »Den Danske Boglade om danske Bøger og hvis udi dem er fornemmeligen at agte, *seu Bibliotheca septentrionalis*«. Heller ikke dette Værk blev fuldført, men hans opbevarede Haandskrift [1]) indeholder flere interessante Bemærkninger, hvoraf nogle findes i de Uddrag af Bogladen, som længe efter bleve trykte.[2]) Dobbelt beklageligt er det, at intet af disse Mænds Arbeider fuldendtes, da de begge vare ivrige Bogsamlere, stode i lærd Brevvexling med hinanden, og navnlig Peder Syv havde gjort rigeligt Brug af Universitetets Bogskatte. Ved Siden af dem maa nævnes Arne Magnusen som en ligesaa ivrig Samler og Bibliograph. Ogsaa han stod i nøie Forbindelse med Peder Syv, og flere vigtige Notitser, som skyldes denne, ere os opbevarede ved Arne Magnusens Haand. Det kgl. Bibliothek eier [3]) nemlig en hovedsagelig af ham skreven Fortegnelse paa 110 danske Palæotyper fra 1501—59, og det hyppig forekommende: »*Vidi apud P. Septimium*« er Vidne om, hvor rigt P. Syvs Bibliothek har været paa gammel dansk Literatur. Det er troligt, at A. Magnusen, ligesom Rostgaard, har erhvervet sig en Del af disse Bøger efter P. Syvs Død, og de ere da fordetmeste forgaaede 1728. Men i hans efterladte Haandskrifter paa Universitetsbibliotheket findes adskillige høist værdifulde Oplysninger om vor gamle Literatur. — Et meget vigtigt Bidrag til Kundskab om flere af vore ældste Bøger er L. Terpagers lille Afhandling: »*de typographiæ natalibus in Dania*« (1707); kun maa det beklages, at den ikke blev udført videre og fortsat, medens endnu Universitetets rige Bogsamling var i Behold.

---

[1]) I den Rostgaardske Samling paa Universitetsbibliotket, 4, Nr. 151. En Afskrift i det kgl. Bibl., ny kgl. Saml. 4, Nr. 1216.

[2]) I *Suhms* Samlinger I, 2. Hefte, S. 89 ff.

[3]) Ny kgl. Saml. 8, Nr. 275 d.

Kjøbenhavns Ildebrand 1728 har maaske ikke i nogen Henseende efterladt saa følelige Savn som netop for den danske Literatur. Den gjorde saagodtsom rent Bord, Bogsamlingerne skulde nu skabes paany. Men det var som om den store Ulykke havde skjærpet Lysten og forøget Kræfterne, som om man ret blev sig bevidst, at jo større Tabet var, desto større var ogsaa Pligten mod den nationale Følelse, at søge det Tabte erstattet, at gjøre det Fundne bekjendt og brugbart. Til al Lykke levede der samtidig med denne sørgelige Begivenhed og i den nærmeste Tid derefter Mænd, som alle vare besjælede af de samme Interesser i denne Retning: Fr. Rostgaard, H. Gram, T. Kleve (efter at være adlet: Klevenfeld), J. Langebek, H. Henrichsen (efter at være adlet: Hielmstierne). Med Flid og Udholdenhed og uden at spare noget Middel for at bringe det gamle for Dagens Lys og indlemme det i deres Samlinger, arbeidede disse Mænd Haand i Haand. Resultatet blev stort, og vare nogle Bøger for bestandig gaaede tabte, saa erstattedes de igjen ved mange andre, som Ingen forhen havde kjendt.

Langebek var Sjælen i den lille Kreds. Han stod i udstrakt Brevvexling med alle, som kunde fremme det samme Formaal, navnlig efterat det danske Selskab var stiftet, og han saavel som hans Venner (især D. v. Bergen) berigede dettes Bogsamling med mangen sjelden Skat. Blandt dem han stod i Correspondance med var ogsaa den lærde Joh. Fr. Noodt, Præst i Hadeby, som uden Tvivl ved Langebeks Hjælp leverede den første Fortegnelse[1]) over gamle danske Tryk: »*Catalogus librorum a typographiæ incunabulis in Dania usque ad an. 1530 in hoc regno impressorum*«, ialt 47 Bøger. Men ligesaa vigtigt som at samle de gamle Bøger var det at gjøre dem bekjendte og beskrive dem. Og netop paa denne Tid begyndte man ogsaa herpaa; i *Dänische Bibliothek* og i *Danske*

[1]) »Von einem gelehrten Freunde in Copenhagen erhalten« — i: *Hamburg, Beytr. zur Aufnahme d. gelehr. Hist. u. d. Wissensch.* II, 1741, S. 195.

Magazin — begge Langebeks Organer — bleve mange af de sjeldneste og mærkeligste Skrifter gjorte til Gjenstand for interessante Meddelelser og flere af dem optrykte. Det var ogsaa Langebeks Hensigt at levere en nøiagtig, chronologisk ordnet, Fortegnelse over den ældste danske Literatur. Allerede 1740 begyndte han[1]) at samle Materialet dertil, men først i Aarene 1764—66 meddelte han i Videnskabernes Selskabs *historiske Almanakker* Resultatet af sine Efterforskninger, og denne Fortegnelse er indtil nu den eneste nogenlunde fuldstændige Oversigt over den danske Literatur til henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Hvad Langebek og hans Venner havde bragt tilveie, samledes efterhaanden paa et Sted, nemlig i det store kongelige Bibliothek. Hans egen og Klevenfelds overordenlig rige Samlinger af vor ældre Literatur opkjøbtes paa Auctionerne navnlig af Hielmstierne — det attende Aarhundredes Resen — og Grev Thott. Denne skjænkede hele sin Samling af Palæotyper indtil 1530 til det kongelige Bibliothek i Aaret 1786, og Hielmstiernes Samling blev ligeledes som Gave indlemmet deri i Aaret 1807. Ved disse rige Forøgelser er dette Bibliotheks danske Palæotyper, regnede til 1550, naar dertil føies hvad der allerede havdes og hvad der senere er kommet til, stegne til et Antal af 220 — det er: den største Samling af disse Bøger, som med Sikkerhed vides nogensinde at have existeret.

Det har ikke siden Langebeks Tid manglet paa Mænd, som have benyttet denne Bogskat til at udbrede Kundskab om vor ældste Literatur, nævnes skal blot: R. Nyerup, C. Molbech, N. M. Petersen; men hvad der haves, er ikke fuldstændigt og spredt paa mange Steder. Den Bibliographi,

[1]) I ny kgl. Saml. findes (4, Nr. 1216, d.) af ham: »Annalium typographicorum Fasciculus 1. continens Catalogum Librorum in Dania impressorum ab introducta Typographia usque ad Annum 1530 inclusive quotquot scilicet ex Bibliothecis, Catalogis aliisque subsidiis hactenus eruere licuit. Hafniæ 1740.« Fortsættelsen haves i de Langebekske Excerpter, Nr. 210.

som her meddeles, skal derfor, saavidt muligt, samle Alt og tillige optage Beskrivelsen af de Bøger, som høre til samme Periode, men mangle i det kongelige Bibliothek og maae søges andetsteds. Ligeledes ville de Bøger blive omtalte, som ere tabte, men om hvilke skriftlige Efterretninger ere opbevarede. Beskrivelsen vil ikke indskrænke sig til blot at give Titlerne og Indholdet af hvert Skrift, men indeholde en nøiagtig Samling og Fremstilling af Alt, hvad der fra et literairhistorisk Standpunkt kan tjene til Oplysning om det. Med Hensyn til Omfanget af hvad der regnes til dansk Literatur i Tidsrummet indtil 1550, vil Langebeks Exempel blive fulgt, saaledes at alle Bøger, trykte udenfor Danmark, selv om de ikke ere paa Dansk, ville blive omtalte, naar de angaa danske Forhold.

Ovenfor yttredes, at en ugunstig Skjæbne havde hvilet over vor ældste Literatur. Det Resultat vil blive vundet ved den følgende Fremstilling, at om end mange Bøger kun ere blevne os levnede i et eller et Par Exemplarer, saa har Skjæbnen dog været os saa gunstig, at det kun er faa Bøger, om hvilke vi have paalidelige Efterretninger, som sporløst ere forsvundne.

1482.

Guill. Caorsin, Rhodus's Beleiring.

J. Snel. Odense.

I Foraaret 1480 lod Sultan Muhamed II sin Feltherre Mesih Pascha indeslutte Øen Rhodus med en anselig Flaade og en talrig Hær og begynde Beleiringen af Hovedstaden. Rhodiserridderne forsvarede sig tappert under Anførsel af deres Stormester Pierre d'Aubusson; alle Angreb og tilsidst en heftig Storm bleve slaaede tilbage, og om Sommeren maatte Tyrkerne, efterat have lidt store Tab, forlade Øen. Samme Aar udkom allerede en Beskrivelse af dette mærkelige Forsvar; Forfatteren var Guill. Caorsin, Johanniterordenens Vicecantsler. Der kjendes flere Udgaver[1]), den tidligst daterede udkom i Padua 1480[2]).

Det er med en Udgave af denne Beleiringshistorie, at Bogtrykkerkunsten aabner Rækken af sine Frembringelser i Danmark. Det eneste kjendte Exemplar er bevaret i Universitetsbibliotheket i Upsala[3]) og er første Gang nævnet af P. F. Aurivillius. En udførligere Beskrivelse leverede C. J. Fant i *Svea*, saaledes lydende:

---

[1]) *Brunet* anfører i sin Manuel du libraire 5 éd. I, S. 1556 en Udgave trykt af *E. Silber* i Rom 1475; den samme Udgave nævner *Graesse*, Trésor de livres rares et précieux, II, S. 40, men med Aarstallet 1478.

[2]) Det st. kgl. Bibl. eier Udgaven fra *Ulm*, 1496, baade som selvstændig Bog og indbunden med *Privilegia ord. Scti Johannis* og *Caorsini stabilimenta Rhod. milit.*, Ulm 1496.

[3]) Catal. libror. impress. Biblioth. Upsal. 1814, S. 979. *Svea*, Tidsskrift för Vetenskap och Konst. 14. Häft, Upsala 1831, S. 195—200. Sml. *Petzholdts* N. Anzeiger f. Bibliographie, 1857, S. 8—9 og *Brunets* Manuel 5 éd. I. S. 1556.

»Den begynder med Ordene:

Incipit Gwilhelmus rhodiorum[1]) *vice cancellarius de obsi dione* et *bello rhodiano Sub anno domini Millesimoquadringen tesimooctuagesimoprimo.* pro *quo Sixtus papa quartus fecit annum iubileum* per *vniuersum orbem Capitulum primum.*

Slutningslinierne ere:

Finit descriptio obsidionis urbis rhodie. per venerabilem virum iohannem snel artis impressorie magistrum in ottonia im pressa sub anno domini 1482.

Skriftet indeholder 14 Blade i 4to; det er trykt med gothiske Bogstaver og har 31 fulde Linier paa hver Side, undtagen den næstsidste, som har 30, og den sidste, som med Slutningslinierne kun har 17. Der findes ingen Custoder eller Paginering, men Signatur fra **a** til **b** 3.

Capitlerne 1 — 20 følge rigtigt efter hverandre. Derefter følger Blad **b** recto: *vicesimum quintum capitulum*, formodentlig ved en Trykfeil, da der ingen Afbrydelse er i Texten. Nu følger *Capitulum XXIII* og *vicesimum quartum Capitulum* Blad **b** verso, indeholdende Fortsættelsen af det Foregaaende. Blad **b** 2 verso begynder et Capitel uden Numer, formodenlig det 25de. Blad **b** 3 recto, midt paa Siden, begynder *decimum sextum Capitulum*, Trykfeil for *vicesimum sextum.* Midt paa samme Blad verso følger *vicesimum septimum capitulum*, hvorefter Rækkefølgen af Capitlerne følge i Orden til *tricesimum secundum capitulum*, som er det sidste og slutter Blad **b** 6 verso, hvilket Blad ligesom de øvrige fra **b** 3 ingen Signatur have.

Man finder brugt de sædvanlige Forkortninger, saaledes: ꝫ for *et*, ꝰ for *us*, *ū* for *um*, *ī* for *im* og *in*, *nō* for *non*, *cō* for *com*, ꝯ for *con*, *noīe* for *nomine*, *oꝝ* for *orum*, *qꝫ* for *que* i Slutningen af Ord, foruden flere, som ikke kunne gjengives ved Tryk. Initialerne ere ikke trykte, men der er udspærret Plads, for at de kunne skrives til, hvilket dog ikke har fundet Sted

[1]) Antiqua-Bogstaver i en Sats med Cursiv betegne Forkortelser.

ved dette Exemplar. Af Skilletegn bruges kun Punctum og Colon. Undertiden savnes Punctum, men det Følgende begynder dog med et stort Bogstav. Bindetegnet ved en Linies Slutning er //.

Typerne ere ikke de samme som Johan Snel har brugt i sin i det følgende Aar i Stockholm trykte Bog: *Dialogus creaturarum*, hvor de ere meget større og pynteligere, ligesom ogsaa her ved Slutningen forekommer Snels Symbolum typographicum[1]), hvilket savnes i det første Skrift.

Snels Udgave er ikke bleven sammenlignet med nogen af de andre. En Sammenligning ved photographiske Afbildninger af den første og sidste Side med Udgaven fra Ulm 1496 har vist, at om end Texten i det Væsenlige stemmer overens i dem begge, saa findes der dog mange Afvigelser i det Enkelte. Udgaven fra Ulm[2]) slutter saaledes: *ad domesticos lares cum clade et ignominia reuertitur;* men derefter fortsættes i Snels Udgave: *Qui obsidionis pericula expertus est. et res publico functus officio cognouit: ad laudem dei. christiane religionis exaltacionem: et rhodiorum gloriam. rerum gestarum commentarium edidit Pro quo laudetur deus trinus et vnus. eius genitrix maria et patronus iohannes baptista. per infinita seculorum secula Amen*

Forunderligt nok begynder den første i Danmark trykte Bog med en Feil, idet der paa første Side staar i den 2den Linie: *de obsidione et bello rhodiano sub anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo primo*, medens, som ovenfor omtalt, Beleiringen fandt Sted 1480. Feilen er uden Tvivl opstaaet ved at den, som har forfattet Overskriften paa Bogen, ikke har lagt Mærke til Aaret for Krigen, men har fremhævet Aaret 1481, hvilket — som nævnet i Overskriften — var Jubilæumsaar. Ved en Bulle af 25 Marts 1480 bekjendtgjordes nemlig

---

[1]) Afbildet hos *J. H. Schröder*, Incunabula artis typogr. in Svecia, Ups., 1842, S. 10.

[2]) Den er i Folio, 14 Blade, med Træsnit, hvoraf Prøver findes hos *Dibdin* Bibl. Spencer, IV, S. 466. Udgaven, Patavii 1480 er i 4° med 16 Blade.

en Indulgens, »*quæ durabat a die Palmarum 1480 usque per annum integrum exinde secuturum*«.[1]) Denne Indulgens fornyedes i October Maaned, efterat Beleiringen var mislykket, men Rhodiserridderne kunde trænge til al mulig Understøttelse efter de udstandne Lidelser og tillige for at kunne møde et nyt Angreb, som var ivente. Naar der nu som en Følge heraf i det nordlige Europa ogsaa er solgt Afladsbreve[2]) i Aaret 1481, i hvilke der ikke nævnes den specielle Anledning til disse Indulgensbreves Udstedelse, forklares det let, at der kan være sket en Sammenblanding af Aarstallene.

Alt hvad der vides om Bogtrykkeren *Johan Snel* er, at han det følgende Aar 1483 har været i Stockholm og der trykt en eneste Bog, den første, som skal være udkommen i Sverrig, nemlig: *Dialogus creaturarum moralizatus;*[3]) han kalder sig her: *Johan Snell.* Alle de Spørgsmaal, som saa let frembyde sig, — hvorfra er han kommet til de nordiske Lande? er han bleven kaldet herind? og af hvem? er han reist omkring paa sin Kunst og har saaledes fundet Veien til Danmark og Sverig? er han død i Stockholm[4]), eller er han reist til andre

---

[1]) *Diarium Parmense* hos *Muratori,* Script. Ital. XXII, S. 334; 352.

[2]) Et saadant Afladsbrev opbevares i det oldnordiske Museum, se: *Nyerup,* Critisk Fortegnelse over trykte Afladsbr. i det antiqv. Museum i Kbh., i Antiq. Annaler III, S. 230-32. Et Afladsbrev fra 1480 er aftrykt hos *Fischer,* Typogr. Seltenheiten, 6 St. S. 40. Andre anføres hos *Van Praet,* Livres imprimés sur vélin, Bibl. du Roi, II, S. 26, Nr. 25; af *Reiffenberg*, Bulletin de l'Acad. de Bruxelles, 1836, S. 37—38; et trykt af *Caxton* er anført hos: *W. Blades,* The life a. typogr. of W. Caxton, Lond, 1863 II, S. 184. Et fra 1481 nævnes af *Van Praet* anf St. II, S. 29, Nr. 29.

[3]) Denne Udgave af Dialogus indeholder kun et Udvalg af det større Skrift med samme Titel, som udkom første Gang i Gouda i Holland 1480 (findes i det st. kgl. Bibl.)

[4]) Det er værdt at lægge Mærke til, at i de ældste Bøger, som ere trykte i Upsala af *Paul Grijs,* er den samme Slags Skrift anvendt, hvormed *Snel's* Udgave af *Dialogus* etc. er trykt. 1510 udkom i Upsala: *Psalterium Davidis;* P. Grijs har her benyttet Majuskler, som aabenbart ikke høre til den øvrige Skrift. 1514 udkom *Gersons* Tractat: *Ars moriendi* paa Svensk; her forekomme de samme Majuskler som i *Dialogus*, men

Steder? — kunne ikke besvares. Man har formodet, at *Sten Sture* den ældre og Ærkebiskop *Jacob Ulfsen Örnefot* have kaldet ham til Sverig, at han paa Reisen gjennem Danmark er standset i Odense og der paa Bekostning af Domprovsten, *Hans Urne*, har trykket Caorsins Fortælling om Rhodus's Beleiring; men det er kun løse Gisninger, som neppe nogensinde ville kunne bevises.

Det er da heller ikke muligt med Bestemthed at sige, fra hvilket Land Snel[1]) har bragt Bogtrykkerkunsten til Norden. Kun Udstyrelsen af hans Bøger og Tegningen af den Skrift, han har brugt, kan her lede paa Sporet. Som det af Skriftprøverne (Tavle I) vil ses, har han benyttet to Slags Skrift. Den, som er anvendt i *Caorsins* Bog, har mest Lighed med tydske Characterer, den, som er brugt i *Dialogus*, nærmer sig derimod de hollandske; men efter den kyndige hollandske Bibliograph J. W. Holtrops skriftlig udtalte Mening findes der ingen i Holland trykt Bog, hvor en lignende Skrift er anvendt. Vil man drage nogen Slutning af Bogtrykkerens Navn, saa ledes man til ubetinget at antage Holland som hans Fødeland, hvor Navnet Snel og Snell (Snellius) med dets Afledninger (Snellen, Snelling, Snellert, Snellaert, Snellaerts, Snelling, Snellinckx) gaar meget langt tilbage i Tiden og findes endnu.

---

to nye Bogstaver: *æ* og *ö*. Den samme Skrift er ogsaa brugt i det Stykke af *Lavacrum Conscientiæ*, som Erkebiskop i Upsala *Jacob Ulfsön Örnefot* har ladet trykke (udgivet med Fascimile af *R. Nyerup:* En højst sjelden svensk Palæotyp, Kbh. 1826), uden Aarstal, Sted eller Angivelse af Bogtrykker, som dog mulig er den samme Paul Grijs. Denne kan jo have faaet sin Skrift fra Udlandet, men de Snelske Typer ere saa enestaaende, at man let bringes til at formode, at Snel er død i Sverig og at Paul Grijs eller Jacob Ulfsön have forskaffet sig hans Bogtrykkeri med Tilbehør.

[1]) Sædvanlig antages det — men rigtignok uden nogetsomhelst Bevis — at han har været fra Tydskland; *J. O. Alnander*, Hist. artis typogr. in Svecia, Ups. 1722, S. 28—29. *Hain*, Repert. bibliogr. II, S. 237. *Reuterdahl*, Svenska Kyrkans Hist. III, 2, S. 466. *Schröder*, Incun. art. typogr. in Svecia, S. 5 formoder, at Snel stammer fra Flandern.

1483.

Breviarium Otthoniense.

Ukjendt Bogtrykker, Lybek.

Den eneste skriftlige Efterretning, der haves om dette Breviar, findes hos Hamsfort. I *Series Episcoporum Otthoniensium*[1]) fortæller han om Biskop *Carl Rönnow* (Biskop 1471—1501):

„Is, ut statum Ecclesiasticum in meliorem redigeret ordinem, librum edidit anno 1483 continentem ceremoniarum solennia & canendi modum. Versus libro Rituali inscripti, quamvis non bene compositi, hi reperiuntur:

MCD semel L ter & X junctis tribus annis
Constabit Danis ex post qui sunt in humanis
Rex Ioan electus fulget diademate tectus
Sic bona Christina micat hæc lege lingua latina
In torculari sum visus pressus amari
Me fecit armari Lubecana sed urbsque parari
Otthoniense modo præsule sub Carolo.“

Af alt det uklare, som disse Vers indeholde, fremgaar saameget med fuldstændig Sikkerhed, at der i Lybek i Aaret 1483 paa Foranstaltning af Carl Rönnow er trykt en Ritualbog for Kirkerne under den fynske Bispestol. Denne Bog har neppe været kjendt i Aarhundreder, det samme er Tilfældet med de andre fynske Ritualbøger, hvilket maaske er Grunden til den Uklarhed, der hersker i Efterretningerne om dem. Man har været i Forlegenhed med Bogens Titel. Lyschander kalder den[2]): *Graduale in usum Eccles. Fionic.;* Bartholin[3]): *Liber*

[1]) *Dänische Bibl.* IX, S. 446 og *Script. rer. Dan.* VII, S. 237. — Sml. *Vedel Simonsen*, Bidrag til Odense Byes Historie, II, I, S. 15.

[2]) De scriptis Danicis, *Westphalen*, Monum. inedita, III, S. 456.

[3]) I hans Collectanea til Danmarks Kirkehistorie paa Universitets-Bibl., Bind XXI; hans Kilde er *Series Episc. Otton.*

ceremoniarum et cantuum; i nyere Tider anføres[1]) en Titel som: *Graduale in usum Ecclesiarum Fionicarum sive Liber Ceremoniarum et cantuum sacrorum.* Denne Benævnelse, der aabenbart ikke er taget fra Bogen selv, men dannet af En, der ved en lang Titel ret tydelig har villet betegne Bogens Indhold, skriver sig fra J. H. C. Dreyer[2]) og J. Langebek, hvilken sidste i sin Bogfortegnelse har opført[3]) en ganske lignende Bog »*a Carolo Rönnow Episcopo Ottoniensi editus, in urbe Lubecana impressus & repetitus 1492.*« Her have vi saaledes en hel ny Udgave, medens den ældre fra 1483 slet ikke nævnes af Langebek. Hans Kilde er uden Tvivl Bartholin's Samlinger[4]) til den danske Historie og Kirkehistorie, hvor Udgaven anføres saaledes: *Carolus Rönnow restituit et typis ornavit Graduale in usum Ecclesiarum Fionicarum*[5]). Hvad først Titlerne angaar, da maa man ikke stole altfor meget paa de Benævnelser paa rituelle Bøger, som findes hos ældre Forfattere. Ved et Graduale (opus Gradalium) forstaas en Bog, som indeholder Psalmer og Psalmemelodier, trykte med Nodeskrift, hvilket netop er det characteristiske for denne Classe af de liturgiske Bøger. Ritualbogen for Odense Bispestol skal jo efter Hamsforts Ord have indeholdt: *ceremoniarum solennia et canendi modum* ɔ: Liturgi og Ritus for Høitids- og Helgendagene (officia) samt Psalmer, eller, som det hos Langebek er udtrykt, den skal have været en »*liber ceremoniarum et cantuum sacrorum*«, men det er netop et *Breviarium.* Det er nu allerede mærkeligt, at Fyns Stift i Løbet af 9 Aar har havt et Breviar i 2 Udgaver, men endnu mærkeligere bliver det unægtelig, hvis det har havt 3 Udgaver i Løbet af 14 Aar. Der existerer nemlig et saadant Breviar, trykt i Lybek 1497, som ikke nævnes af Bartholin, men af Langebek, dog

---

1) F. Ex. af *A. Crone* i Samlinger til Fyens Historie og Topogr. I, S. 321.
2) Notit. libr. mss. historiæ Cimbr. pericul. I, 1759, S. XXXVII.
3) I Vidensk. Selsk. hist. Almanak for 1765.
4) I Universitetsbibliotheket, Bindet XXI, ved Aaret 1492.
5) Sml. *Pontoppidan,* Ann. Eccl. Dan. II, S. 436 og 679.

først i Aaret 1772.[1]) Er det nu rigtigt Altsammen eller hersker der Forvirring i disse Efterretninger? Aabenbart det sidste. Efter al Sandsynlighed har Bartholin begaaet en Feil, og Aarstallet 1492 er urigtigt, det burde have været 1497; eller ogsaa maa den rituelle Bog, som anføres for 1492, være forskjellig fra de andre to; thi om disse kan der ingen Tvivl være, dertil er Hamsforts Efterretning altfor paalidelig, medens den ene Bog endnu kan tale for sig selv.

Det st. kgl. Bibliothek besidder et Exemplar af Breviaret fra 1497, men tillige et defect Exemplar af samme Bog i en forskjellig Udgave. Begyndelsen og Slutningen mangler, og man kan saaledes kun slutte sig til Alderen efter den hele typographiske Udstyrelse. Sammenlignes de to Udgaver med hinanden, maa Enhver, som blot er lidt kjendt med Palæotyper, indrømme, at den sidst nævnte er den ældste. Hvis den ovenfor udtalte Anskuelse nu er rigtig, at det er et Breviar, som er trykt 1483 ved Foranstaltning af Biskop Carl Rønnow, og at det er udgivet en Gang senere, nemlig 1497, saa følger heraf, at denne efter hele sit Udseende at dømme ældre Udgave maa være Breviaret fra 1483.

Dette Breviar bestaar nu af 460 Blade. Fuldstændigt maa det have indeholdt over 500 Blade; men Calendariet og de derpaa følgende første Blade samt de allersidste foruden enkelte Blade spredte rundt omkring i Bogen mangle. Paginering findes ikke. De 58 første Blade have ingen Signatur; Blad 59 er signeret i; fra Blad 67 findes Signaturen a—y samt Mærkerne ꝛ, ꝯ, 9; derefter den samme Signatur dobbelt. Lægene ere paa 8 Blade; undertiden afvige de dog stærkt fra Reglen, der findes saaledes Læg paa 2 og paa 10 Blade. Paa hver Side er der to Colonner med 31 eller 35 Linier. Skriften er gothisk; 2 Slags Skrift er anvendt, en større og en mindre. Initialerne ere i Reglen ganske simple, dog af og til noget mere forzirede, malede røde og blaa.

---

[1]) Script. rer. Dan. I, S. 626; sml. III, S. 390.

Blad 68 verso ses et smukt tegnet F med grøn, graa og hvid Farve. Rubriceringen er helt igjennem udført ved Pennen eller Penslen. Der findes meget hyppig Forkortninger, men ingen afvigende fra almindelig Brug. Af Skilletegn forekommer Kolon og Punctum, men ikke Comma; som Bindetegn bruges: // ved den større og: / ved den mindre Skrift. Der findes ingen Psalmemelodier trykte med Nodeskrift. Breviaret bærer Mærke af at have været brugt meget, paa mange Steder er der skrevet Tilføielser og Rettelser. Da det stemmer nøie med den senere Udgave fra 1497, som vi have i en langt mere fuldstændig Skikkelse, vil Indholdet blive angivet ved Beskrivelsen af denne.

Det Exemplar af det odenseske Breviar 1483, som her er omtalt og som hidtil er det eneste kjendte, stammer fra Taasinge og har tilhørt Præsten Peter Lucoppidan. Thi der kan neppe være nogen Tvivl om, at det er det Exemplar, Thomas Br. Birche-rod omtaler[1]) at have set hos ham; han kalder det: »*Diurnale sev Missale integrum cum pleno officio sanctorum, satis vastum opus, sed quod ægre fero, et initio et fine mutilatum*«. Senere har det tilhørt Klevenfeld, der siger om det[2]): »*Det Exemplar, som jeg eyer, er vel af de saakaldede libris æternis, der feyle Begyndelse og Ende; men det sees kjendeligen paa mange Steder, at det er et Breviarium eller saa kaldet Diarium Ottoniense*«. Det nævnes ikke i Cataloget over hans Bøger; mulig har han overladt det til Grev Thott, i hvis Catalog det anføres[3]), og fra hvem det er kommet i det kgl. Bibliotheks Eie.

[1]) I en tilføiet Anm. til Afhandlingen: *de causis deperd. antiquit.* i Dän. Bibl. IV, S. 399.
[2]) Kbhske Selskabs Skrifter, IV, S. 39, Anm. a.
[3]) Catal. Thott. VII, S. 144, Nr. 478.

1486.

Jydske Lov paa Plattydsk.

(Matthæus Brandis, Lybek?)

Som gjældende Lovbog i Sønderjylland var det naturligt, at den jydske Lov tidlig blev oversat i det Sprog, det plattydske, der var i Brug i de sydlige og vestlige Egne af denne Landsdel; dog kjendes nu intet Haandskrift ældre end fra 1376[1]), men en hel Række fra det 15de og 16de Aarhundrede. Saasnart Bogtrykkerkunsten var naaet til Sønderjyllands Naboegne, benyttedes den strax til at udbrede Exemplarer af Loven og den første — maaske eneste — Udgave blev trykt i Aaret 1486. Dette Aarstal er anført sidst i Bogen, men derimod hverken Trykkestedet eller Bogtrykkeren. Det er formodet,[2]) at Stephan Arndes har trykt den i Byen Slesvig. Dette er imidlertid neppe sandsynligt; thi sammenlignes den med de tvende af denne Bogtrykker i Byen Slesvig trykte Bøger, vil man snart blive opmærksom paa den store Forskjellighed i Bøgernes Udstyrelse og navnlig i den Skrift, hvormed de ere trykte. Derimod finder stor Lighed Sted imellem den plattydske Udgave af Jydske Lov og Bøger, som samtidig ere trykte i Lybek. Dreyer[3]) har gjort opmærksom paa, at den er trykt med samme Skrift som *die wendische Chronik*, som er trykt i Lybek af Matthæus Brandis, formodenlig 1485, og Lybekker-Udgaven af *Lucidarius*, ligeledes trykt af ham i Aaret 1485. Og det tør saaledes med høi Grad af Sandsynlighed antages for rigtigt, ogsaa at tilskrive Matthæus Brandis Udgaven af jydske Lov.

---

[1]) *Westphalen*, Monumenta ined. III, Præfatio, S. 82.
[2]) *P. G. Thorsen* i Fortalen til Udgaven af Jydske Lov, 1853, S. 4—5.
[3]) Beitr. zur Litteratur d. Nord. Rechtsgelahrsamkeit. Hamb. 1794, S. 41. Sml. *Deecke*, Ein. Nachrichten v. den im XV. Jahrh. zu Lübeck gedr. nieders. Büchern, 1834, S. 12—13; *Grautoff*, Histor. Schriften, III, 1836, S. 329 ff.

Denne Udgave, som er i Qvart, bestaar af 74 Blade, er upagineret, har Signatur fra aii (det syvende Blad) til hi (det 62de Blad), men ingen Custoder. Hver Side har 28 Linier. Skriften er gothisk, Bogstaverne store og tydelige. Initialerne ere dels pyntelig skaarne i Træ, dels paa udspærret Plads tilføiede med Penslen, men temmelig raat i afvexlende Farver. Siderne ai recto, f 6 verso, og Side 70 ere smykkede med Randtegninger i Træsnit, Blomstergrene og Dyrefigurer. Af Skilletegn forekommer Punktum meget sjeldent, dog ofte foran et Tal (som altid er trykt med Bogstaver) inde i Texten; som Komma bruges Tegnet: ı, dog sjeldent, navnlig i Forbindelser som f. Ex.: *dorch bede* ı *dorch mede* ı *dorch vruntschop* ı *edder dorch gunste.* Som Bindetegn bruges: / eller //. Forkortelser forekomme ofte, men indskrænke sig til meget faa, saadanne som: *hebben*, *vnde*, *vmme*, *der*, *moder*. Capitlernes Nr. ere altid anførte i Marginen med Bogstavtal.

Første Side er prydet med et noget raat udført Træsnit, forestillende to Konger, en ældre og en yngre, med Krone og Scepter, der sidde omgivne af fem Biskopper. Billedet indesluttes af to Søiler, bærende en firedelt Bue. Underneden læses: *Dyt synt de heren vnde de bisschoppe de dyt recht* | *ghefundert hebben.* (Tavle II.)

Paa Bagsiden af dette Blad begynder med Linie 1 en Indledning til Loven, tildels den gamle Fortale, paa Rim, 114 Vers udfyldende ialt fire Sider. Registret til Lovens første Bog begynder paa Bagsiden af tredie Blad Lin. 1 uden nogen Overskrift og fortsættes til Linie 19 Blad 4 verso. Blad 5 recto Lin. 1: *Hir begiunet* (sic!) *sik dat erste bock* Blad ci recto Lin. 7 begynder Registret til anden Bog, 5 Sider til nederst Blad cij: *Hyr is vthe dat ander Register* Blad cij verso Lin. 1: *Hyr beginnet sik dat ander bock* Blad f 5 recto Lin. 1: *Hir endighet sick dat ander bock* | *Hyr beginnet dat drudde* | *register des drudden bokes* Dette Register udfylder 3 Sider og Blad f 6 verso begynder tredie Bog med Lin. 1 uden Overskrift. Blad h 8 recto Linie 22: *Finis.* Bagsiden af dette Blad er blank.

Hertil slutter sig nu paa sex Blade en Formaning om Mened, som begynder med følgende Vers:

Den werdygen hilligen geyst int ambegyn
De mote vorluchten vnsen syn
Dat wy dusse loboke wol begynnen
Des bidde wy marien de himmel konnyngynen
Dat se vns vorbidde to gode deme heren
Dat wy nummer mene eede en sweren

Efter disse Vers følger en Indledning, der slutter paa den følgende Side Lin. 12 saaledes:

Item hijr na vint me beschreuen wu bose vnde | qwat is der sele eyn meyne eyt

Item ock vindest du hir beschrenen (sic!) *vele ex | semple de van menen eyden ghekomen synt*

Det næste Blad begynder Lin. 1 med:

Item van eneme meynen eyde Vnde | van der swarheyt der meynen eyde

Leue sone wat eyn eyd is | vnde wat eyn | valsch eyd is | vnde wo swaer wyl ick dy nu | leren vnde vthlegghen

Selve Formaningen, der er af moralsk, opbyggeligt Indhold, ender paa det sjette Blad, Forsiden Lin. 16, hvorpaa følge disse Slutningslinier:

Help hillighe frouwe sunte Anna sulff drude | Nu vnde to allen stunden Dat is dicke vnde | vaken in waters noeet bevunden

Anno. M.cccc. lxxxvi.

Den sidste Side er blank.

Indtil Blasius Eckenberger i Aaret 1593 udgav sin plattydske Oversættelse af Jydske Lov, altsaa i over hundrede Aar, har den gamle Oversættelse været brugt i Sønderjylland, hvor Sproget gjorde den nødvendig, uagtet den led af mange Feil. Den var, siger Bl. Eckenberger[1]), »an velen örden

---

[1]) Fortalen til: dat rechte Judske Lowbock, 1593, B 3.

defect, vull Menden, *Mutileret*, öuel gedrücket, vorsettet, Vnde hernacher vele mehr, dorch dat mennichfoldige vmmeschriunt der jennen, de gelyke flytich, geliken vorstandt, vnde wetenschop der Sprache, vnde des Rechtes, nicht gehabt hebben, *Adulterert*, vordunckelt, vnde vorwirret gemaket worden, dat an velen Orden datsüluige nicht woll hefft vorstanden werden können, Sonder vaken vnde mennichmal, ock de Dömere, Vögede, vnde Richtere, de vp vörfallende saken, Ordel, vnde Recht geuen scholden (wo gerne se ock, wat Recht vnde gudt js, hedden dohn willen) wegen der vngewiszheit der Texte, wedder eren egen willen, jrre gahn, vnde feylen möten.« Den omtales i Forbigaaende af Gisebert[1]) og Resen[2]), samt noget udførligere af Chr. Stub[3]), men synes i det Hele i mange Tider at være bleven lidet paaagtet, saa at Langebek[4]) i sin Fortegnelse over de ældste danske Bøger ikke med Bestemthed kunde opføre denne Udgave. Kofod Ancher ansaa den længe for tabt, indtil han ved en Auction i Bremen forskaffede sig et Exemplar; efter dette og et andet, som havde tilhørt Sevel[5]), kunde han i sin Lovhistorie[6]) give en nøiere Beskrivelse end hidtil var sket. Et af Exemplarerne laante han til den bekjendte Jurist J. C. H. Dreyer[7]), som fandt Leilighed til at omtale Bogen udførligere i et af sine Skrifter. Men det var først R. Nyerup[8]), som gav en temmelig nøiagtig, vidtløftigere bibliographisk Beskrivelse af dette Værk, hvilket derefter er optaget i de fleste nyere større Bog-

1) Periculum Statut. harmoniæ pract. Lub. 1650, Præf. Blad a 2 vers. og Pag. 3, 23; begge Steder nævnes: Sassonica versio *in octavo* edita 1486.
2) I Fortalen til *Er. Krabbes* høitydske Overs. af J. L., 1684, Blad d. *Resen* har eiet et Exemplar, Bibl. Resen, S. 224, Nr. 18.
3) Diss. de lege et legislatoribus Danor. Hafn. 1717. Cap. 26.
4) Vidensk. Selsk. Almanak. 1764.
5) Biblioth. Sevel, II, S. 51, Nr. 88; Exemplaret var defect.
6) I, S. 183—186.
7) Specimen jur. publ. Lubec. S. LIV—VII. Sml. hans Beiträge z. Litter. d. Nord. Rechtsgelahrsamkeit, S. 40—43
8) Spicilegium bibliographicum, Spec. 2um, 1783, S. 136—144.

fortegnelser, saaledes af Panzer, Hain, Ebert, Graesse[1]), (ikke af Brunet). Naturligvis have de, som i den nyere Tid have udgivet[2]) Jydke Lov, helliget den ærværdige Bog nogle Ord, skjøndt det indrømmes, at den nu kun har Alderens Værd.

Et fuldstændigt Exemplar findes i det st. kgl. Bibliothek; det hører til den Hielmstierneske Samling, hvortil det blev kjøbt paa Auctionen efter Kofod Ancher, 1789, for 50 Rd.[3]); et andet ufuldstændigt Exemplar er i sin Tid foræret til Bibliotheket af Advokat Knoblauch i Haderslev. Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn eier ligeledes to Exemplarer, begge defecte, men udfyldende hinanden; det ene er skjænket det af Kolderup-Rosenvinge, det andet er for nogle faa Aar siden kjøbt i Slesvig.

Kolderup-Rosenvinge har i sin Samling af gamle danske Love, tredie Del, optrykt hele den gamle plattydske Oversættelse efter et af det store kgl. Bibliotheks Exemplarer[4]); men hvis Nogen vil benytte den gamle Oversættelse enten for Sprogets eller for Indholdets Skyld, vil det være bedst, at bruge Originaludgaven, da Optrykket ikke faa Steder er meget afvigende og i det Hele taget ikke ganske tro.

Den rimede Fortale er saaledes lydende:

(D)E meyster leret vns de synne
Van aller werke ambegynn ne
Scholen wy gode deme heren
Tho vorne anropen vnde eren

---

[1]) *Panzer*, Annalen d. älter. deutschen Litterat. 1788, Nr. 226. *Ebert*, Allgem. bibliogr. Lex. I, 1821, Nr. 12312. *Hain*, Repert. bibliogr. II, 1833, Nr. 10225. *Graesse*, Trésor d. livres rares. IV, 1864, S. 268. Sml. *Deecke*, anf. St. S. 12—13.

[2]) *Kofod Ancher*, Jydske Lov, 1783, Fortalen, S. V. *Falck*, Das jütsche Low, 1819, Einl. S. XXI. *Thorsen*, Valdemar 2dens jydske Lov, 1853, S. 4—5.

[3]) Catal. Kofod Ancker, II, 1789, S. 220, Nr. 3024. Fragmenter af et andet Exemplar anføres smst. Nr. 3025. *Werlauff*, Efterretn. om det st. kgl. Bibliothek, 2den Udg. S. 284, Anm. v.

[4]) Se Fortalen S. VI og Indledningen S. XVII.

*Ald*us *sy god to vorne benedyet*
De vns van sunden hefft ghevryet
Vnde spreke in den suluen namen an
Des bokes vorwort so se stan
(V)*Oldemar van ghodes gnaden*
konninck to dennemarke na rade
Synes rykes vnde mengerhande
*Prelate*n *vnde heren an syneme la*nde
Hath den denen dyt bock ghegeuen
Dar ere recht isanbeschreuen
Dat recht is en toual
Der eren werlick ouer al
Dat dar vorbedet alle vndat
Vnde gyfft to allen dogheden rath
Snnder(sic!) *wolde nu en islick man*
Syck an deme synen noggen lan
Vude(sic!) *deme anderen nen vnvoeh plegen*
Men alse he wolde van eme vordregen
So were dat wol openbar
Dat vns des rechtes neen noth en wer
Jo doch neen recht en geyt
Bouen de godes warheyt
Is de warde ock vmbekant
Myd rechte vyntmen·se alto hant
Vorwar dat recht is ghesath
Dor der ouertreder missedath
Dar men de ouertreder teme mede
Vnde de rechtuerdygen holde in deme vrede
(D)*At recht schal wesen erlick*
Rechtuerdich vnde lidelick
Nutte vnde openbare
Alse dat alle meyne schare
Des volkes merken vnde prouen
Dat se des tho male behouen

Vnde nicht en sy ghesaket
Dorch enes mannes wyllen vnde maket
Vortmer so en schal neen man
Nye recht leggen an
Jeghen dat de konninck hath
Gegeuen vnde des rykes rath
Vnde dat gantze land schal hyr an
werden beschermet vnde bestan
Ock en mach de konninck nicht
wedder ropen dat sulue recht
Noch wandelen sunder vulbort
Der yennen de ere ia wort
Han hyr so to ghegeuen
Dat dyt recht wart beschreuen
Ane me moghe dat openbar merken
Dat yd sy yeghen de billighen kerken
(D)*E forsten* scholen *an rechtuerdicheyt*
De lant richten vnde an klockheyt
*Vn*de *eneme isliken syn recht volghen lan*
Ock scholen se vnder en huden han
*Pelegrymme*n | *weddewe*n | *wese*n *an dem*e *la*nde
*Inkomelynge vn*de *arme lude manniger hande*
Vnde alle de dar vorunrecht werden
Scholen se hyr beschermen vp erden
Ock scholen tuchtigen vnde plagen
Myssedere vnde vth deme lande yaghen
Dar mede don se danckliken
Gode deme heren van hemnelrike (sic!)
wente alse dar steyt ghescreuen
wan deme missedere wert vorgeuen
Tho hant dar wert de richter mede
Vordomet wedder in de stede
(V)*Ortmer alle de dar wonet in deme lande*
Arm rike vnde alderhande

Scholen myd denste eren heren
Vnder damchliken eren
Vppe dat he ene vredes pleghe
Vnde dat land in manheyt heghen
Ock scholen wetten forsten vnde heren
Rechte alse en god de here
De walt des landes ghegeuen hat
Also beualt he eme dat
Dat se syner kerken vryheyt
Beschermen vnder der rechtuerdicheyt
Vnde scholen de land an vrede
Beholden al dar mede
Is yd dat yd ock vorghaet
Dorch ere vorsumenisse edder quact
So scholen se dar wetten euen
Dat se dar moten rede vorgheuen
wan de here hyr komet nedder
Van deme hemelrike wedder
Vnde wyl richten an syner macht
Eynen isliken alse he hath ghewracht
(K)*Onninck woldemar vorgenant*
Des syn bort is wol bekant
Syn vader ock woldemar ouer luth
Heeth syn olde vader konninck knut
Dyt recht wart van eme ghegeuen
Tho wardyngheborch vnde dar beschreuen
Dar do yegen werdich weren
Desse prelaten vnde heren
Syn broder konnick erick rick
Abel en herteghe to slyszwick
Ock was dar to den suluen stunden
Cristoffer de ertze bisschop to lunden
Ock was dar de bisschop van Arus
Van roschilde bisschop Nicolaus

Van ripen bisschop Gunner
Van oldensee bisschop ywer
Bisschop Johannes van Sleyszwick
Gunner en bisschop van wyborch rijck
Ock was dar de klocke man
Van Burlum bisschop Johan
Dyt is geschen na godes bort
Twelff hundert iar vnde vertich vort

Man finder undertiden omtalt, at der har været flere Udgaver af denne Oversættelse, den ene ældre, fra 1483, den anden yngre, fra 1495, trykt i Kjøbenhavn. Den første (»trygt paa Holsteinsk, uden Titel, ey fuldkommen, oc fuld af Fauter«) nævner Resen i sin Fortale [1]) til Udgaven af E. Krabbes høitydske Oversættelse af jydske Lov 1684, og som sin Kilde anfører han Bl. Eckenbergers Fortale til første Udgave af hans plattydske Oversættelse af J. L. (fra 1593). Men Eckenberger omtaler i Virkeligheden kun Udgaven fra 1486, som Resen paa anførte Sted ogsaa nævner efter Gisebert. Ingen af alle dem [2]), som berøre denne Udgave fra 1483, kunne give nogen anden bedre Hjemmel; men da Eckenberger ikke kan være Hjemmel for Noget, han ikke har sagt, maa det Hele bero paa en Misforstaaelse. Hvad Udgaven fra 1495 angaar, da anføres den kun af Eckenberger i Fortalen [3]) til hans *Repertorium alphabeticum*, 1594; men her maa han uden Tvivl have taget Feil, thi paa dette Sted tales kun om en Udgave fra 1495 og slet ikke om Udgaven fra 1486, som han

[1]) Blad d.

[2]) F. Ex. *I. Moller*, Isagoge ad Hist. Chers. Cimbr. 1690, I, S. 265—66; S. 641 i *Appendix* fortæller han, at han nylig har set et Exemplar, men det var defect, og han kan derfor intet Aarstal angive. *Terpager*, de typogr. nat. in Dania S. 12. *Gadendam*, Hist. jur. Cimbr. S. 42. *Dreyer*, Specimen juris publici, Lub. S. LVII.

[3]) Bl. iij.

det foregaaende Aar saa udførlig har omtalt. Man kan da vist med Grund antage, at ogsaa denne Udgave aldrig har været til.[1]) Chr. Stub har allerede 1717 gjort opmærksom paa disse Feiltagelser[2]).

1486.

Missale Slesvicense.

Stephan Arndes. Slesvig.

Dette Missale er det største og smukkeste Værk, som kjendes fra de første Decennier, efterat Bogtrykkerkunsten havde naaet Danmark. Bogtrykkeren, hvis Navn det pragtfulde typographiske Mindesmærke bærer, hed Stephan Arndes. Han var fra Hamborg og hørte uden Tvivl til en Familie, som var meget anset der i det 15. og 16. Aarhundrede. Sin første Virksomhed øvede han mærkelig nok i Perugia, hvor han har været Deltager i et Bogtrykkeri med flere andre og i Løbet af Aaret 1481 sammen med dem trykt flere latinske og italienske Skrifter. 1486 var han i Slesvig, men samme Aar udgik fra hans Presse et Værk i Lybek, hvor han tog fast Ophold. Fra 1488 eiede han en anselig Eiendom i Lybek (paa samme Sted er der nu en Boghandel), og 1495 kjøbte han sig et Hus til. I Tiden fra 1486 til sin Død 1519 var han en af de virksomste Bogtrykkere i det nordlige Europa; det sidste Arbeide,

---

[1]) Der nævnes en Udgave af Jydske Lov paa Nedertysk 1539 (*P. Syv:* Betænkn. over d. cimbr. Sprog S. 81); det er uden Tvivl den samme, som *Alb. Bartholin* (de Script. Dan. 1666, S. 128) omtaler er »*Belgice*«. En saadan Udgave kjendes ikke, og det kan være tvivlsomt, om den nogensinde har existeret. (Sml. *J. Moller:* Introductio in Historiam Slesv. et Holsat. 1699, S. 266.)

[2]) De lege et legislatoribus Danorum, Cap. 26.

han havde under Hænder, var: *Ayn nyge Kalender*, hvoraf han ikke selv fik fuldendt alle Exemplarer, hvorfor nogle bære hans Søns Navn: *Hans Arndes*. Bogtrykkeriet vedblev at være i Gang endnu flere Aar efter[1]). Stephan Arndes's Bygtrykkermærke, som dog ikke findes i de af ham trykte Bøger, der omtales i det Følgende, var: et Timeglas med Devisen S. T. G. M. og et lodret delt Skjold med en hvid Vinge i sort Felt tilhøire, en sort Vinge i hvid Felt tilvenstre.

Det slesvigske Missale er i Folio, trykt med gothiske Bogstaver og indeholder 265 Blade; hver Side er delt i to Spalter og tæller 39 Linier. De første 8 Blade ere uden Paginering eller Signering; det niende Blad er paa Forsiden signeret foroven med **Ai**, paa Bagsiden foroven med **A**; det tiende Blad er signeret med **ii** paa Forsiden, paa Bagsiden med **A**; de følgende Blade have saaledes fremdeles paa Bagsiden foroven en Signatur fra **A** til **M**, medens de paa Forsiden ere mærkede med et Tal fra **i** til **xx** for hvert Bogstav; den sidste Signatur er **Mxviii**. Mellem Bladene **Iiiii** og **Iv** ere 19 trykte Pergamentsblade anbragte, de fem første Blade signerede forneden paa Forsiden **a**—**e**, Bladene 11—14 ere signerede **f**—**i**, de øvrige ere usignerede. Den paa disse Blade anvendte Skrift er, med Undtagelse af den første Side — med 38 Linier —, hvilken er trykt med samme Skrift i to Størrelser (en Prøve paa den største findes Tavle IV) som hele det øvrige Missale, en overordentlig smuk Missalskrift, en større og en mindre (se Tavle III). Liniernes Antal er paa hver Side 17, trykte over hele Siden. Rubriceringen er gjennem hele Missalet med rød Tryk. Alle Initialerne ere tilskrevne med afvexlende rød og blaa Farve; to Gange er der anvendt et mere kunstigt udført Initial, et **A** paa Blad **Ai** og et **T** paa Pergamentbladet **f**.

---

[1]) *I. M. Lappenberg*, Zur Gesch. der Buchdruckerkunst in Hamburg. 1840. S. XXI. *Panzer*, Annales typogr. II, S. 379—80. Skriftlig Meddelelse af Professor *Mantels* i Lybek..

Den første Side er blank; paa Bladets Bagside læses et *Registrum super votiuales.* Andet til syvende Blad indeholder Calendariet, det ottende Blad de Regler, som skulde følges ved Messen, naar tvivlsomme eller forstyrrende Tilfælde indtraadte. Begyndelsen lyder saaledes: (S)*I sacerdos moriatur vel defici*= | *at ante canonem non est necesse* quod | *alius missam compleat.* Slutningen er denne: *Si alique hostie ex obli* | *uione remanserint in altari et si gutta aut* | *gutte vini adhereant pedi calicis dum* con= | *ficit sacerdos videtur dicendum* quod *nec il* | *le hostie nec ille gutte consecrentur. quia* | *de eis non intenditur.* Derpaa følger fra Blad 9, sign. Ai, første Halvdel af Missalet, nemlig Ritualet for Søn- og Helligdage med følgende Begyndelse (Lin. 1): *Incipit Missale* secundum *Ordina* | *rium ecclesie Sleszwicensis.* | *Dominica prima aduentus do*= | *mini. Introitus.* (A)*D te leua*= | *ui animam meam.* Blad 153 (Pergam. sign. a) indeholder paa Forsiden de saakaldte »Preparamenta ad missam«. Lin. 1: ¶ *Cum sacerdos exuit vestes suas* | (E)*Xue me domine veterem hominem* cum *omnibus actibus* fremdeles: *ad amictum, ad albam, ad zonam, ad manipulam, ad stolam, ad casulam,* samt Bønner. Paa Bagsiden begynder den musikalske Del af Messen, *Gloria in exelsis deo,* først den almindelige Form, dernæst to noget forskjellige med Overskrifterne: *De domina nostra, Item de domina nostra.* Pergamentsbladet c indeholder paa Forsiden fra Lin. 1: *Credo,* medens paa Bagsiden Lin. 7 Consecrationsformularerne begynde. Fra Blad d, Bags. begynder en Række *Præfaciones* hver med sin Overskrift: *De natiuitate, In epyphania domini, Et in purificatione sancte Marie* o. s. v.; den sidste er en *præfacio quotidiana*, der begynder med Lovsangen: *Per omnia secula* og slutter med *Sanctus.* Bagsiden af det følgende Blad[1]) udfyldtes med et illumineret Træsnit, fremstillende rimeligvis efter sædvanlig Brug: Christus paa Korset med Maria og Johannes paa hver Side. De følgende Blade f—i og fire usignerede

[1]) Dette Blad mangler i det benyttede Exemplar, se nedenfor S. 33.

indeholde Messecanon og Slutningsformularerne. Missalet fortsættes derpaa fra Blad **Iv** (det 172de) med Ritualet for Messen paa Helgendagene; det ender Blad **Lxvii** (ɔ: det 244de Blad) med første Colonne paa Bagsiden nederst; umiddelbart derefter begynder anden Colonne med en Række Votivmesser, Præfationer og Sequentser. Det sidste Blad **Lxviii** slutter paa Forsiden (Bagsiden er blank), anden Colonne Linie 29 med følgende Efterskrift, trykt med Rødt (se Tavle IV):

Missale secund*um* *Ordinari*um et *rit*um | *eccl*esie *Sleswicen*sis. *felicit*er *explicit* | *Per illuminatu*m *viru*m *d*omin*u*m et *magistru*m *Jacobu*m *horstman sa*⸗ | *cre theologie baccalari*um *forma* | *tu*m. *su*mma *cu*m *diligen*tia *examinatu*m | *emendatu*m. *et correctu*m. *Impres*s*um*q*ue* | *in Sleswick ad laude*m *dei*. *Arte* | *et ingenio Stephani arndes*. | *Anno domini* M.cccc lxxxvi.

Noget ældre Missale for Slesvig er ikke bevaret i Haandskrift [1]) og det er saaledes ikke muligt at sige, hvor stor Indflydelse Udgiveren har havt paa den trykte Udgave. Jacob Horstman findes nævnet flere Gange i Documenter, hvoraf det ses, at han tidligere har været Kannik ved Domcapitlet i Haderslev; saaledes i en Fundats [2]) af 1 Mai 1475 af Detlev Mystorp og Hustru, som stadfæstes af Biskop Helric i Slesvig

---

[1]) I en Liste over de Bøger, som fandtes hos Lectoren ved Domcapitlet i Slesvig *(ad domum lectoris ordinarii Slesuicensis)*, affattet 1519, nævnes: *Duæ partes secundum ordinem Sleswic. Ordinarij una hyemalis in asserit. ligatus et in pergameno scriptus. Æstiuale in pergameno scriptus et ligatus.* (Afskrift i Geh. Arch., meddelt af *C. M. A. Matthiesen*). Udtrykkene ere for uklare til at det med Bestemhed kan siges, om der menes et Breviar eller et Missale; dog rimeligvis det sidste. — I en Fortegnelse (*Sejdelin:* Diplomat. Flensborg. I, S. 643 ff.) over Pengesummer, som tilhørte Mariekirken i Flensborg, henvises flere Gange til: »*liber missalis ecclesie beate Marie virginis oppidi Vlenszborgensis summi altaris, vbi corpora et distribuciones memoriarum continentur*«. Dette Missale har altsaa været brugt som en Slags Inventarieprotocol; rimeligvis har det været et skrevet Missale. (Sml. dog nedenfor S. 32.)

[2]) *Sejdelin*, Diplomat. Flensb. I, S. 601. Smst. S. 393 nævnes en »Dominus *Henricus Horstman*«, som 1477 er indtraadt i Hellig Legems Gilde i Flensborg.

»in jegenwardicheyt der erwerdegen vnde bescheden mannen vnde heren meysters Jacobi Horstmans, baccalarij in der hilgen scrift, vnde her Gregorij Johannis, domheren der kerken Hadersleff.« Nogle Aar senere nævnes i et Document[1]) fra 1479 Jacob Horstman *»lector in der hilgen scrifft vnde domheren to haderslewe«*. Han beklædte saaledes en ikke uvigtig Plads ved Haderslev Kapitel; som Lector tilkom det ham nemlig, ved Siden af præstelig Virksomhed at holde theologiske Forelæsninger to Gange om Ugen[2]). Dette Lectorat var oprettet 1465 og der siges[3]), at Jacob Horstman var den første Lector. Maaske har han fortsat denne Virksomhed til 1483, ved hvilket Aar han anføres[4]) som Kannik ved Domcapitlet i Slesvig.

Til Oplysning om, hvad et Exemplar af det slesvigske Missale kostede, haves[5]) en ret interessant Efterretning. I et Gjeldsbrev fra 1493 tilstaar Bogtrykkeren Stephan Arndes, at være Laurens Leve skyldig: *»dre vnde vofftich Missale des Sleswichschen stichtes gheprentet vnde noch vyff Missale in permynt dessuluen stiktes ok gheprentet.«* I et andet Brev fra 1494 anføres, at *»Mester Steffen Arndes blyfft Laurens Leuen, offte synen Eruen schuldich etliche boke, nemptliken souen vnde druttich Missal in papir soun, dat is unberedet vnd ungebunden, dat stucke na erer beider Vordracht vnnd willen angesittet vnnd gerekent vor dorden haluen rinsche gulden. Item noch vyff Missal in pergament, dat stucke angesettet vor seuen Rynsshe gulden.«* Den her nævnte Laurens Leve er den bekjendte Staller paa Nordstrand, en rig og mægtig Herre. Uden Tvivl har han

---

1) *C. M. A. Matthiesen*, Aktstykker til Oplysning om Kannikecoll. i Haderslev, i Tillæg til Aarsberetn. fra Geh. Arch. II, S. 43.
2) *L. Helveg*, De danske Domcapitler, 1855, S. 105.
3) *Langebek* i *Pontoppidans* D. Atlas VII, S. 129.
4) *Schröder*, Gesch. d. Stadt Schleswig, 1826, Beil. S. 61.
5) *Seelen*, Selecta litter. Lubecæ 1726, S. 687—89; det sidst anførte Brev ogsaa hos *Seelen*, Urspr. u. Fortg. d. Buckdruckerey in Lübeck. 1740, S. 30.

staaet Kapitlet bi, med at faa Missalet udgivet ved at deltage i Udlæget til Trykningen, da det ellers vanskelig kan forstaas, hvorledes han har faaet Ret til saa stort et Antal Exemplarer (58). Ogsaa paa anden Maade vides det, at Laurens Leve har gjort godt mod Slesvig Domkirke, nemlig ved at skjænke den et stort Døbebækken af støbt Metal med hans Vaaben og en Indskrift, efter hvilken han og hans Hustru Eide i Aaret 1480 har ladet dette Bækken støbe.[1])

. I mange Tider synes Ingen at have kjendt dette Missale. Første Gang, det i den nyere Tid er nævnet, er 1733, da Westphalen anførte[2]) Titlen paa det, uden ellers at omtale det udførligere. Han har dog havt et Exemplar for sig, thi det st. kgl. Bibliothek besidder[3]) en af ham forfattet Beskrivelse af Missalet, ledsaget af en stor Del Uddrag af alle de Steder, som angaae danske eller nordiske Helgener. Nogle Aar senere meddelte F. Noodt[4]) nogle Notitser om det; han havde faaet et Exemplar at se, som paa Auctionen efter Mag. Lehmann i Crempe blev solgt for 56 Mark, 8 Schilling. Hvor dette Exemplar, som havde tilhørt Mariekirken i Flensborg, senere er kommet hen, vides ikke. Senere omtales Missalet af I. A. Bolten[5]), som eiede et Brudstykke af et Exemplar, bestaaende af de sidste Blade. Forinden havde imidlertid J. Langebek[6]) forskaffet sig et Exemplar, som i sin

---

[1]) *N. Helduaders* Chronik d. Stadt Schleswig; fortges. von *I. C. Jürgensen*, 1822, S. 114.

[2]) Monum. ined. III, S. 572.

[3]) Ny kgl. Saml. 4, Nr. 1492. Det Exemplar, han har benyttet, har havt den samme Defect som det, hvorefter ovenstaaende Beskrivelse er givet; maaske det har været det samme.

[4]) Hamburg. Beytr. II, 1741, S. 753—55. Han formoder, at St. Arndes har havt sit Trykkeri i Svalen i Domkirken i Slesvig. Sml. *N. Helduaders* Chronik d. Stadt Schlesw., fortges. von *J. C. Jürgensen*. 1822. S. 111.

[5]) Schlesw. Holst. Buchdruckergesch. i *Niemann's* Miscellaneen II, 1799, S. 167—70. Bolten siger S. 168, at Missalet blev udgivet paany 1512; men her er en Forvexling med det slesvigske Breviar, som blev udgivet i det nævnte Aar.

[6]) Script. rer. Dan. III, S. 606.

Tid har tilhørt Ulsnæs Sogn i Gottorp Provsti[1]). Han havde allerede 1765 opført det i Fortegnelsen over gamle danske Bøger, og i Scriptores rerum Dan.[2]) aftrykte han efter det slesvigske Missale flere Legender om den hellige Ansverus, den hellige Lucius og Knud Hertug. Det meget defekte Exemplar solgtes paa Auctionen efter Langebek for 10 Rd. 8 Sk. til Hielmstierne, med hvis Bogsamling det senere er kommet til det kongelige Bibliothek. Dette havde imidlertid allerede ved den Thottske Donation[3]) erhvervet et meget smukt Exemplar, som har hørt hjemme i Eids Præstegaard[4]) i Ytthrön Præstegjæld, Nordre Throndhjems Amt. Det er efter det, at den ovenstaaende Beskrivelse er givet, men ulykkeligvis er et Blad udskaaret, nemlig det Pergamentsblad, hvorpaa den korsfæstede Christus var afbildet; kun svage Rester af dette Blad med Spor af Billedet ere tilbage. Det er ligeledes efter dette Exemplar, at den fuldstændigste, men dog ikke fuldstændige, Beskrivelse af det slesvigske Missale er givet[5]) 1861 af Dr. F. L. Hoffmann i Hamborg efter Meddelelse af Bibliothekar I. A. Bølling. Flere end de to her anførte Exemplarer kjendes for Tiden ikke.

---

[1]) Der findes i det flere Gavebreve tilskrevne fra Aarene 1506, 1534 og 1607.

[2]) III, S. 600, 626, IV, A. 268. Legenderne om St. Ansverus ere ogsaa trykte et andet Sted, som ikke nærmere kan angives; men Bladene i 4to, pag. 73—74, findes i en Pakke i Ny kgl. Saml. Nr. 1489.

[3]) Catal. Thott. VII, S. 30, Nr. 700.

[4]) Paa et Forsatsblad er der skrevet Inventarielister for Præstegaarden fra 1558, 1594 og 1600.

[5]) I *Petzholdts* N. Anz. f. Bibliographie, 1861, S. 299. Man havde ikke lagt Mærke til, at et Blad er udrevet. Til Indbinding ere anvendte ubenyttede Afladsbreve, trykte paa Pergament, fra 1490 med Cardinal *Raymund Perraulds* Navn.

1486(?)

Remigius seu Dominus que Pars.

Stephan Arndes. Slesvig.

Samtidig med, at Bogtrykkerkunsten traadte i Rettens og Kirkens Tjeneste i Slesvig, blev den ogsaa anvendt til Gavn for Skolen, idet der i Byen Slesvig blev udgivet en lille latinsk Grammatik, som almindelig benævnes med ovenstaaende Titel.

Denne Bog er i Qvart, indeholder 27 Blade med 29, undertiden 30, Linier paa Siden, og er trykt med gothisk Skrift. Der findes ingen Signatur eller Custoder. Første Blad er foroven mærket med: *Folium Primum*; derefter betegnes Bladfølgen ved Tal med gothiske Bogstaver, fra **ii** til **xxvii**, øverst paa hver høire Side; øverst paa hver venstre Side staar Ordet: *Folium*. Bogen er godt trykt paa tykt Papir; den begynder med et smukt Initial, et **D**, i 8 af Liniernes Høide; mindre Initialer i Høide med 6 eller 4 Linier ere hyppige. Alle store Bogstaver ere gjennemtrukne med en rød Streg, alle Overskrifterne ere understregede med rødt. Forkortelser ere hyppige.

Indholdet kan angives saaledes:

Fol. **i**, Lin. 1. **D***OMinus: que pars?* | *nomen: quare? quia sig* | *nificat substantiam cum* | *qualitate propria vel com*= | *muni.*

Fol. **xi**, Lin. 16. ¶ *Sequuntur Regimina*

Fol. **xii** verso, Lin. 4. ¶ *De ordine Constructibilium*

Fol. **xiii**, Lin. 15. ¶ *Regule Gramaticales*

Fol. **xxiii**, Lin. 21. ¶ *Finis Regularum*

Fol. **xxiii** verso, Lin. 1. ¶ *Incipiunt Metra*(sic!) | *de Constructionibus*

Fol. **xxiiii** verso, Lin. 1. ¶ *De Comparatione*

Fol. **xxvii** verso, Lin. 13. ¶ *Explicit Liber Foeliciter* | ¶ *In pre senti libello continetur hec materia scilicet* | *Primo: Remigius: seu Dominus que pars: cum suis* | *additionibus: quam materiam inuenies per signaturam fol* | *iorum a primo folio videlicet usque ad xi.* | *Secundo: Regimina quod Sortes currit dicimus* | *quam materiam*

inuenies in fo. xi vsque ad fo. quasi xij. | *Tercio: Ordo con structibilium cum suis regulis.* | *quam ma. inuenies partim in fo. xij* et *partim in fo. xiij.* | *Quarto: Vigintiquatuor regule congruitatum.* | *quam materiam. inuenies a fo. xiij usque ad fo. xxiij.* | *Quinto: Metra constructionum cum intellectu eorundem.* | *quam ma. inuenies in fo. xxiij vsque ad fo. xxiiij* | *Sexto* et *vltimo: Comparationes: quod In masculino* | *genere vocamus: quam ma. inuenies* in *fo. xxiiij vsque* | *ad finem libri.* | ℂ *Im pressum in Slesswyk* per *Stephanum arndes.*

Der er intet Aarstal angivet; men rimeligvis er Bogen trykt 1486, samme Aar som det slesvigske Missale. Begge disse Bøger ere nemlig trykte med samme Skrift; men denne er forskjellig fra den, som forekommer i de andre Værker, der ere trykte af St. Arndes i Lybek. — Det eneste Exemplar, som nu kjendes af den slesvigske Udgave er kommet til det st. kgl. Bibliothek med Hielmstiernes Bogsamling.[1]) Hielmstierne havde kjøbt det paa Auctionen efter Klevenfeldt for 4 Rd.

Denne lille Skolegrammatik, som behandler Formlæren og Noget af Syntaxen, tillægges i Almindelighed[2]) en Benedictinermunk Remigius fra Auxerre (monachus Autisiodorensis), som levede i det 9de Aarh. og var en anset theologisk Forfatter. Sigebertus Gemblacensis[3]) omtaler ham som en Mand, der »*nominatus in exponendis sæcularibus scripturis, notificavit se utilius, diuinas etiam Scripturas exponendo*«, men han nævner ingen grammatikalske Arbeider af ham. Trithemius[4]) derimod, som har givet en Fortegnelse over hans Skrifter, siger: »*alia insuper composuit tam in sacris literis quam etiam in secularibus scripturis, Donatum et veteres Autores exponendo, qvæ a multis habentur*«.[5]) Commentarerne over Donatus findes i Haand-

1) *Hielmstiernes* Bogsamling I, S. 239, Nr. 4. *Museum Klevenfeldt*, S. 84, Nr. 592.
2) F. Ex. af *Nyerup:* Librorum qui a reform. in scholis Daniæ præleg. notitiæ mantissa, Haun., 1785, S. 11.
3) De scriptor. eccles. hos: *Fabricius*, Bibl. ecclesiastica, Hamb. 1728, S. 107.
4) Scriptor. eccles. hos: *Fabricius*, anf. St. S. 76.
5) *Anonymus Mellicensis*, de script. eccl. hos *Fabricius* anf. St. S. 152, næv-

skrifter[1]) og ere ogsaa udgivne[2]) f. Ex. i en Udgave, trykt i Leipzig af Melch. Lotter, med følgende Titel: »*Donati editio minor cum Remigii grammatici optimi et vetustissimi expositione lucida et fertili dudum edita sed perpaucis cognita. Iam in florentissimo Coloniensi studio denuo reperta*«.

Det er imidlertid tvivlsomt, om denne Remigius ikke er en ganske anden Mand, nemlig en Remigius, som var Abbed i Klostret Mettlach ved Trier, levede i Slutningen af det 10de Aarhundrede og ganske særlig fremhæves som en i sin Tid berømt Skolemand. Trithemius omtaler ham paa følgende Maade i »Chronicon Hirsaugiense«[3]) ved Aaret 980: »*Remigius Monachus, primo Magister scholarum ac deinde eiusdem coenobii, ut ferunt, Abbas, vir certo undecunque doctissimus, ingenio subtilis, disertus eloquio, philosophus, poeta, rhetor et Musicus, omnium suo tempore celeberrimus sub cuius magisterio multi viri eruditissimi claruerunt*«. Hans theologiske Skrifter nævnes, derpaa fortsættes: »*In Priscianum Grammaticum commentarios edidit. Super Donatum quoque majorem et minorem*«. Det kan være et Spørgsmaal, om ikke disse to Mænd med Navnet Remigius ere blandede sammen, eller om ikke de samme grammatikalske Arbeider over Priscian og Donat ved en Feiltagelse ere blevne tillagt dem begge. Der synes at være en Uklarhed, som det næppe er muligt, at faa oplyst.[4])

Men i ethvert Tilfælde er den her omhandlede Bog: *Remigius seu dominus que pars* ingen Commentar over Donat[5]).

ner en Remigius — hans Hjemsted tilføies ikke —, om hvem det hedder: »*habetur et aliud eius commentum, quod scripsit super Donatum.*«

[1]) *Oudin*, Script. eccles. II. S. 333. *B. Hauréau*, De la philosophie scolast., Paris, 1850, I, S. 144. *Catal. of Manuscripts in the. Brit. Museum.* New Series, I, London, 1840, S. 86, Nr. 315, 3.

[2]) *Hain*, Repert. bibliogr. I, Nr. 6372.

[3]) *Chron. Hirsaug.*, Munsteri 1690, I, S. 122. Smst. S. 335 omtales ved Aaret 883 Remigius fra Auxerre, men blandt hans Skrifter nævnes ingen grammatiske.

[4]) Sml. *J. Marx*, Gesch. d. Erzstifts Trier, 1860, II, 1, S. 399—400 og I, 2, S. 406.

[5]) At denne Commentar ogsaa har været brugt i Skolerne i Danmark, ses

Dette Navn forekommer ikke en eneste Gang, men derimod flere af de andre fra Middelalderen bekjendte Grammatiker, som: Alexander de Villa Dei, Eberhardus, Florista, Johannes Catholicon. Det er en lille selvstændig Skolebog, som haves i mange Udgaver[1]) og i sin Tid har været brugt overordenlig meget. Det st. kgl. Bibliothek besidder to Udgaver med Titlen: *Remigius siue Dominus que pars cum ceteris puerilibus rudimentis satis euidenter emendatus*, begge i Qvart, uden Sted og Aar, 20 Blade og uden Tvivl trykte i Holland; en tredie Udgave benævnes: *Dominus que pars*, i Qvart, uden Sted og Aar, maaske ligeledes trykt i Holland. De to førstnævnte ere den samme Bog som den i Slesvig udgivne Remigius, kun med nogle Forandringer, den sidstnævnte er vel samme Bog, men meget forkortet. — Det rette Sammenhæng turde maaske snarest være, at en Remigius — rimeligvis Abbeden fra Mettlach — foruden en Commentar over Donat har skrevet en lille latinsk Skolegrammatik, som Eftertiden har opkaldt efter ham[2]), ligesom Navnet *Donatus* i Tidens Løb er bleven til Titlen paa denne Forfatters lille Elementarbog.

Denne Skolebog er uden Tvivl bleven udgivet flere Gange fra Stephan Arndes's Bogtrykkeri, men der kjendes kun Udgaver, som ere 20—30 Aar yngre end den nysbeskrevne. Det kgl. Bibliothek besidder to Udgaver, den ene med følgende Titel: *Remigius: siue Dominus que pars Cum ordine et regimine constructibilium viginti quatuor regulis congruitatum. Diuisionibus uerborum. Fundamento artis metrificandi. Compendio cognitionis pedum. Comparationibus nominum adiectiuorum Pluribusque nouis*

af Bogfortegnelsen fra 1554 over Øm Klosters Bibliothek; i denne forekommer nemlig ogsaa: *Remigius super Donatum* (Suhms nye Samlinger, III, S. 320).

[1]) Se: *Graesse:* Trésor de livres rares, VI, S. 78.

[2]) Sml hvad der siges om denne Grammatik af *Hase:* de medii ævi studiis philol. Vratisl., 1856, S. 27, Anm. 45: »*Sed si libellus Donati exemplo per orationis partes descriptus sitne genuinus an forte multo usu interpolatus et varie mutatus, dubium mihi est.*«

additionibus denuo impressus. nec minus diligenti opera iterato castigatus. Bogen slutter saaledes: *Impressum Lubeke. per Stephanum arndes. commorantem. in vico Regis. Anno diuini verbi ex virgine geniti. Millesimo quingentesimo supra decimum octavum.* — Den anden Udgave fra 1521 har ganske den samme Titel, kun med Tilføielsen: ¶ *Lubece. M.CCCCC. XXI.* Den slutter saaledes: ¶ *Reuisum castigatum necnon summa diligentia in imperiali ciuitate Lubeck in officina defuncti Stephani Arndes iterato impressum. Anno virginei partus. M.CCCCC. xxi. Die vero vndecima mensis Maij.*

Titelbladet i begge disse Udgaver er prydet med et Billede, der forestiller en Skolemester, som med Riset i Haanden underviser Ungdommen.

1486.

Breviarium Slesvicense.

Stephan Arndes. Lybek.

I de ovenfor S. 31 nævnte Gjældsbreve, som Seelen har meddelt, tilstaar Bogtrykkeren Stephan Arndes 1493, at Laurens Leve har tilgode hos ham: »*noch neghen vnde neghentich Tide Buke dessuluen stichtes.*« Af dem maa Arndes snart have leveret sin Creditor de ni, thi i det andet Brev fra 1494 hedder det, at han er L. Leve og Arvinger skyldig »*noch negentich Briuen in papir gebunden Sleswykessches Stichtes, dat Stucke angesettet vor twe marck Lubesch.*« I *Liber fundationis Kalend. Kilonens.*, udgivet af Westphalen[1]), anføres, at den slesvigske Biskop Enewold Souenbroder skjænkede Kalendet 2 Exemplarer af en Tidebog, og Westphalen antager, at dette

[1]) Monum. ined. III, S. 572.

maa have været det slesvigske Breviar, for hvilken Bog han i en Anmærkning anfører følgende Titel:

Breviarium secundum ordinarium et ritum ecclesie ac diocesis Slesvicensis impressum Lubecæ arte et ingenio Stephani Arndes. A. d. 1486 f.

Om Westphalen virkelig har set et Exemplar, eller om han har benyttet en haandskreven Optegnelse, det nævner han ikke, og da intet Exemplar af Breviaret vides at existere, kan altsaa Intet videre anføres om det. Oplaget har vist ikke været meget stort, thi da Gotskalk Alefeld 26 Aar senere (1512) udgav Breviaret paany, omtaler han i Indledningen »*librorum breuiariorum paucitas in sua diocesi.*«

---

c. 1490.

Udtog af Saxo Grammaticus,

med Fortsættelse, oversat paa Plattydsk.

Ukjendt Bogtrykker og Trykkested.

(Matthæus Brandis? Lybek?)

Det er R. Nyerup, som første Gang, 1783, udførlig har beskrevet[1]) denne Bog og tillige paavist, at den er en meget tro plattydsk Oversættelse af det Udtog af Saxos Krønike, som hidtil[2]) er gaaet under Thomas Gheysmers Navn. (Suhm

[1]) *Specimen bibliograph.* S. 160—168. Derfra anføres den af: *Denis*, Suppl. ad Ann. typogr. Maittaire II, 1789, S. 537, Nr. 46-47; *Panzer*, Annalen der ält. deutschen Litt., 1788, S. 40; *Panzer*, Annales typogr. IV, 1796, S. 110, Nr. 321; fremdeles nævnes den hos *Scheller*, Bücherkunde der Sass.-Niederd. Sprache, 1826, Nr. 496; *Hain*, Repert. bibliogr. II, Nr. 14496; *Brunet*, Manuel etc. VI, S. 175; *Graesse*, Trésor etc. V, S. 287.

[2]) I sine Prolegomena til *P. E. Müllers* Udgave af Saxo (S. Lxxxviii 2)) har *Velschow* med god Grund forkastet den Anskuelse, at Thomas Gheysmer skal have foretaget dette Udtog og fuldført det 1431; han mener, at Forfatteren har levet under Valdemar IV Atterdag. Velschow har allerede fremsat denne Mening 1839 i *Dansk Folkeblad*, V, S. 19. Sml. *F. Schiern* i N. hist. Tidsskr. V, S. 518, Anm.

og A. Kall gjorde ham opmærksom herpaa.) Udtoget ender i den latinske Original med Begyndelsen af Valdemar Atterdags Historie, men Oversættelsen er fortsat, den slutter med Christiern I's Død og Kong Hans's Thronbestigelse. Med Hensyn til denne Oversættelses Oprindelse vides Intet[1]); ligesaa lidt kan det med nogen Sikkerhed siges, hvor, naar, og af hvem Udgaven er trykt, da alle Angivelser heraf mangle. Bogens Udstyrelse vidner tilstrækkelig om, at den er trykt før 1500; en nøiere Undersøgelse af den anvendte Skrift har ledet til den Mening[2]), at det er fra Matthæus Brandis's Bogtrykkeri i Lybek, at den er udgaaet. Man har fremsat forskjellige Meninger om Aaret, naar Bogen kan have været trykt, saaledes kort efter 1481[3]), c. 1485[4]), 1488[5]). Den er her sat til c. 1490, som det Tidspunkt man vistnok, uden at tage altfor meget feil, kan henføre den til, men det er meget muligt, at den kan være trykt tidligere.

Denne Bog er efter Formaten en Qvart, men efter Signeringen en Octav; den indeholder 152 Blade, uden Paginering, med Signatur Aiij — X. Lægene I, K og X indeholde 4 Blade, alle de øvrige derimod 8. Der findes ingen Custoder. Hver Side indeholder 33 Linier. Skriften er gothisk med smaa Bogstaver (se Tavle V, 1). Temmelig regelmæssigt er der til Over-

---

[1]) *A. S. Vedel* nævner ikke denne Oversættelse i sin *Promus Condus.* I en Fortegnelse paa de Samlinger til Danmarks Historie, som afleveredes fra *Niels Krags* Bo til Universitetsbiblioteket paa Foranstaltning af Chr. Friis (1602) nævnes: »*Saxo paa dansk i stor quarto; Compendium Saxonis, som havde været M. Petri Hegelii, i gammel fjæle: Epitome rerum danicarum Saxonis latine i Kalvskind; Saxo paa Tydsk i Pergament skreven.*« Haandskr. i Ny kgl. Saml. 4, Nr. 884.

[2]) *Deecke,* Nachrichten von den im 15 Jahrh. gedruckten niedersächsischen Büchern, 1834, S. 4.

[3]) *Deecke,* anf. St.

[4]) *Thorsen,* De danske Runemindesmærker, I, S. 164, Anm. 2.

[5]) *Museum Klevenfeldt,* S. 83, Nr. 59 t. Flere af dem, som have omtalt denne Bog, maa ikke have set den, da de Tidsbestemmelser, de give, ere feile, f. Ex. *Dahlmann,* Forsch. auf d. Gebiete der Gesch. I, 1822, S. 332 »bereits um 1480 gedruckt«; *Potthast,* Bibl. hist. medii ævi, 1862, S. 576: »Lübeck c. 1475 oder 1485«.

skrifterne og til den første Linie i hvert Afsnit anvendt Missaltyper; Blad **I** 5 verso ere foruden Overskriften 6 Linier trykte med Missaltyper. Det første Ord i den første Linie i hvert Afsnit er et ikke meget forziret Initial i Høide med fire af Linierne, det første Ord paa Blad **Aii** begynder med et meget stort med Bladzirater smykket Initial, et **D**, i Høide med ti af Linierne (se Tavle V, 1). Forkortelser forekomme jævnlig, men indskrænke sig dog til faa, f. Ex. *van*, *hadden*, *vnde*, *Regnerus*, *moder*, og de anvendes ikke alle Steder, hvor de kunne det. Af Skilletegn forekomme Punktum og Colon, men dog sjelden; hyppigere derimod Tegnet /, der bruges som Punktum; det samme Tegn bruges ogsaa som Bindetegn ved e'n Linies Slutning, men det udelades meget hyppig.

Det første Blad, hvis Bagside er blank, indeholder følgende Linier, midt paa Siden:

Dyt is de denseke kroneke | *de Saxo grammaticus de poeta ersten gheschrecff* | *in dat latine vnde daer na in dat dudesck ghesettet* | *is Vnde inholt dat van Abrahams tyden is denne* | *marken eyn konninkryke ghewezen vnde sodder hefft* | *Egene konninghe vnde heren alletijd ghehat Vnde dar* | *tho van vele groter man heyt starke vnde vele grote* | *werke mit vele meer wunders de ghescheen syn by* | *dysser konninghe vnde dat denscke volk.*

Blad **T** verso, Linie 9, læses: »*Hyr gheit dat nu vth dat Saxo sette van den werken der denen vnde mach wol scheen dat he syn leuent endede mit der hystorien in den iaren vnses heren alse men schreeff M. c. xc.*« Umiddelbart derefter fortsættes Historien, der slutter Blad **X** 4 verso, Lin. 12 med at omtale Kong Christiern I's Død og Begravelse: »*to roszkyldis in sine capelle in dem dome in dem yare M. cccc. lxxxi. in deme xxi. daghe in deme mey mane / wat hir nu na ghescheen mach van der herschop edder anders des rykes weghen in tokomenden tyden de moghen nu nicht mer hyr na wen to vorn declareren to ewighen tyden vorgheten to schriuende vnde noteren vnde de denschen Croneke dar mede to vorbeterende*«.

Før Branden 1728 eiede Universitetsbibliotheket et Exemplar i Resens Samling[1]). Otto Sperling har ogsaa eiet et Exemplar, som i hans Catalog[2]) anføres at være *in 8vo.* De Exemplarer, som i forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede ere forekomne paa Auctioner, have vel nu faaet deres Plads i de offenlige Bibliotheker; de høie Priser, hvormed de ere betalte, vidne om Bogens Sjeldenhed allerede dengang. Medens paa Rostgaards Auction 1726 et Exemplar betaltes med 2 ꝶ 2 ß, et andet med 1 ꝶ, betaltes 1748 Grams Exemplar med 13 Rdl.; 1777 Klevenfeldts med 15 Rdl. 1 ß, Langebeks med 9 Rdl.[3]). Exemplarer nævnes i Sevels (1780), Luxdorphs (1789) og Uldalls (1803) Bogsamlinger[4]).

I det store kongelige Bibliotkek findes et udmærket Exemplar, som 1572 har tilhørt en *Thamis Galschött;* et defect, som har tilhørt *Simon Pauli, Gram* og *Hielmstierne*[5]). Et tredie mindre vel conserveret og ligeledes defect Exemplar har tilhørt en *Palle Juel* og 1574 *Jacob Ulffeld* til Koxbølle. To af disse Exemplarer stamme uden Tvivl fra den Thottske Donation.[6]) Exemplarer findes fremdeles i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn (det er defect og har tilhørt *Arne Magnusen*), i det kgl. Bibliothek i Stockholm og i Univ.-Bibliotheket i Kiel (dette har tilhørt *J. H. Schlegel* og er defect.[7])

I Universitetsbibliotheket i Christiania findes et Exemplar,

---

1) Bibliotheca Resenii, S. 263, Nr. 4.

2) Pag. 436, se *Sibbern*, Biblioth. historica Dano-Norvegica, S. 24.

3) Bibl. Rostg. S. 105, Nr. 796—97. Bibl. Gram, S. 353, Nr. 5102; Mus. Klevenfeldt, S. 83, Nr. 591 (dette Exemplar blev kjøbt af Kofod Ancher; i hans Catalog II, S. 303, Nr. 4425 nævnes det; følgende Linier vare skrevne foran: »*donum Ad. Henr. Lackmanni possid. Tklevenfeldt. 1488 gedruckt* » Nr. 4426 er et andet defect Exemplar). Bibl. Langebek, S. 226, Nr. 3471.

4) Bibl. Sevel, II, S. 102, Nr. 920; Bibl. Luxdorph, I, S. 175, Nr. 1609 »Ex. nit.«; Bibl. Juridica (Uldall), 1803, S. 249, Nr. 2181.

5) Hielmstiernes Bogsamling, I, S. 323, Nr. 24.

6) Catal. Thott. VII, S. 227, Nr. 763—64.

7) Catal. J. H. Schlegel, 1781, S. 44, Nr. 406. Langebek har skrevet det Manglende til.

som er ret mærkeligt. Desværre er det defect, idet Blad **M** 8 og Arkene **T**, **V** og **X** mangle. Som Eiere findes Navnene *Iver Jul* og *Claus Jensen Londgaard.* De tre første Ark ere, som det synes, omtrykte med samme Skrift som den øvrige Del af Bogen. Texten i disse Ark er den samme som i de andre Exemplarer, Side for Side, men med mange, hovedsagelig dog kun orthographiske Afvigelser. Som Exempler paa disse kunne anføres: første Linie, i Titlen (sml. ovenfor S. 41): densche; Lin. 2: gheschreeff; Lin. 3: vnde, dudessche; Lin. 4: is/vnde, danne; Lin. 6: eghene konninghe; alletyd; ghehat/vnde; Lin. 8; myt; Lin. 9: dessen konninghen, densche. Side **A** 2, Initialet **D** er et andet; Lin. 6: gheuödet *(gheuudet)*; Lin. 8: grammaticus *(grammaticus)*; Lin. 9: wyllen *(willen)*. Side **B**, Lin. 2: eyn *(ein)*; Lin. 3: en konde *(enkone)*; er *(eer)*; Lin. 4: konnink *(konnink)*; Lin. 6: nor/weghen *(Nor weghen)*; Lin. 8: yuncurouwen *(iunckvrouwen)*. Blad **C**, Lin 1: beghunden *(beghunden)*; Lin. 2: syk *(sik)*; Lin. 7: myt *(mit)*; Lin. 9: beth *(bet)*; Lin. 12: scolde *(scholde)*. Det Exemplar, som Peder Syv har omtalt i sin Boglade [1]), har samme Titel som det her omtalte, og den samme Titel, opklæbet paa Papir, findes i Exemplaret i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, medens dette forøvrig ganske stemmer med dem, hvorefter den ovenfor fremsatte udførligere Beskrivelse er givet. Det er muligt, at en nøiere Undersøgelse af endnu flere Exemplarer vil vise, at det er mere end tre Ark, som er blevet omtrykt, og at der saaledes virkelig har været to forskjellige Udgaver.

[1]) Suhms Samlinger, 1, 2, S. 90.

1489 eller **1490?**

Donatus.

Godfred af Ghemen. Kjøbenhavn.

Den saakaldte lille Donatus hører til de allertidligste trykte Bøger, som kjendes, og det store Antal af Udgaver fra ældste Tid viser ret tydeligt, saavel hvorledes Bogtrykkerkunsten strax virkede i Skolens Tjeneste, som hvor almindelig denne Grammatik har været brugt i alle Lande. Det er derfor ikke underligt, at en af de ældste, maaske den ældste Bog, som er trykt i Danmarks Hovedstad og eneste Universitetsstad, er en Donatus. Dette Skrifts rette Benævnelse er: *Donati de partibus ars minor;* det er en kort i Spørgsmaal og Svar affattet Lærebog i de første Elementer af den latinske Grammatik, medens man, som bekjendt, under samme Forfatters Navn har en noget udførligere latinsk Sproglære. Indtil de allernyeste Tider har man ikke agtet paa dette grammatiske Arbeide og det er først i Aaret 1864, at det er blevet udgivet efter de ældste Haandskrifter[1]). De trykte Udgaver af Donatus stemme næsten aldrig overens med Haandskrifternes Recension, og det Samme er ogsaa Tilfældet med den kjøbenhavnske Udgave.

Denne er i Qvart og indeholder 16 Blade, upaginerede, men signerede **ai—biiij**; hvert Læg bestaar af 8 Blade med 30 Linier paa hver Side. Skriften er gothisk, Bogstaverne store og kantede. (Se Tavle V, 3). Forkortelser ere meget hyppige. Af Skilletegn bruges Punktum og Colon, som Bindetegn ⸗. Alle I'erne have ikke en Prik, men en lille skæv Linie. Alle store Bogstaver ere gjennemtrukne med en tyk rød Streg.

Første Sides første Linie begynder saaledes: (**P**)*Artes ora cionis quot sunt Octo | que: Nomen. pronomen. verbum.* Bogen

---

[1]) Grammatici Latini ex recensione *H. Keilii*, IV, Lips. 1864, S. 355—66.

slutter Blad b 8 verso, Lin. 1: *volendum Supinis caret. Vnum participium | habet quod est volens.*

ɑ *Doctoris docti donati dogmata discant.*
Principio pueri. post grauiora legant
Que si perfecte traduntur arte decenti
Auxilium menti conferunt atque bonum.
ɑ *Finit donatus Hafnye per me | golfridum de ghemen.*

Derefter er anbragt et Træsnit: Christus paa Korset, paa høire Side staar Maria, paa venstre Johannes, foroven ses Sol og Maane. Derunder læses: ɑ *Laus tibi sit criste quum liber explicit iste.*

Af denne sjeldne Bog har Nyerup[1]) givet en udførlig Beskrivelse; han benyttede det samme overordenlig smukke og vel bevarede Exemplar, som nu findes i det kongelige Bibliothek. Klevenfeldt[2]) har i sin Tid eiet det; paa Auctionen efter ham kjøbte Hielmstierne[3]) det for 5 Rdl. 1 ß. Nyerup har fremsat den Formodning, at denne Donatus er den første Bog, som er trykt i Kjøbenhavn af Godfred af Ghemen, men han har intet andet Støttepunkt for denne Gisning end den Omstændighed, at den ikke er forsynet med Aarstal, medens de tidligste Bøger med Aarstal, som vi kjende, trykte af Godfred af Ghemen i Kjøbenhavn, ere daterede: 1493, samt at der i Slutningslinierne henvises til de sværere Bøger, som senere skulle læses. Maaske dog Nyerups Formodning kan være rigtig. P. A. Budik, i sin Tid Bibliothekar ved Gymnasiet i Klagenfurt, skal nemlig for en Snes Aar siden i Wien have fundet et Exemplar af den kjøbenhavnske Donatus med følgende haandskrevne

---

[1]) *Nyerup:* Libror. qui ante reform. in scholis Daniæ prælegebantur Notitiæ Mantissa. 1785, S. 5—10. Herfra er den optaget af *M. Denis*, Supplementum ad M. Maittaire Annales typogr. 1789, Nr. 4829, S. 556 og af *Panzer*, Annales typogr. I, 1793, S 447, Nr. 3. *Hain*, Repert. bibliogr. I, S. 275, Nr. 6356. *Graesse*, Trésor de livres rares etc. II, 1861, S. 422.

[2]) *Museum Klevenfeldt*, S. 84, Nr. 593.

[3]) Hielmstiernes Bogsamling S. 239, Nr. 3.

Notits[1]): »*Donum cl & consultissimi viri D. Vacchii J. C. & consiliarii Bavarici Domini et amici vet. plurimumque colendi Conr. Celtes d. xx Martii 1490.*« Hvis denne Notits er rigtig læst, har altsaa Conrad Celtes faaet Bogen til Gave eller skrevet Linierne den anførte Dag. Celtes havde i længere Tid opholdt sig i Krakau og i Begyndelsen af Aaret 1490 gjennemreiste han Polen, Schlesien, Böhmen, Mähren og Østerrig.[2]). Det er nu ikke utænkeligt, at en Bog, trykt i Kjøbenhavn i Januar eller Februar Maaned, kan have naaet disse Lande allerede i Marts, men det vil dog være rimeligere at antage, at den er bleven trykt 1489 (eller lidt tidligere?). Desværre have flere Forsøg paa, at faa dette Exemplar af Godfred af Ghemens Donatus opspurgt, ikke ført til noget tilfredsstillende Resultat, og for med nogen Sikkerhed at kunne bestemme Trykkeaaret, er det nødvendigt at vide, om det ogsaa virkelig er den kjøbenhavnske Donat, som Budik har eiet, og om han har læst de tilskrevne Linier rigtig. Bemærkes skal det blot, at denne Udgave af Donatus i hele sin Udstyrelse er saa fuldstændig lig de tvende følgende Skrifter, begge trykte 1493 af Godfred af Ghemen, at de alle synes at være blevne trykte samtidig.

---

[1]) *Falkenstein*, Gesch. d. Buchdruckerkunst. Lpz. 1840, S. 301. *Werlauff* har i: Kjøbenhavns Universitet indtil Reformationen 1850, S. 15, Anm. c ved en Feiltagelse henført denne Notits til »Regulæ grammaticæ, Hafn. 1493«, som vil blive omtalt i det Følgende.

[2]) *Klüpfel*, De vita et scriptis C. Celtis. 1827, S. 100.

1493.

1. Fundamentum in Grammatica.
2. Regulæ fundamentales artis grammaticæ.

Godfred af Ghemen. Kjøbenhavn.

Disse to Bøger, som tilsammen danne en fuldstændig latinsk Grammatik med Donatus som Elementarbog, ville blive omtalte under et.

Den første er i Qvart, indeholder 38 upaginerede Blade, signerede **aii—fiiij**, uden Custoder. Det sidste Læg bestaar af 8 Blade, de øvrige af 6. Paa hver Side er der 30 Linier. Skriften er den samme som i Godfred af Ghemens Donatus. Forkortelserne ere meget hyppige. Hvert større og mindre Afsnit begynder med et lille Bogstav, men uden om det er der aaben Plads til et større tegnet rødt Initial (i tre af Liniernes Høide). Alle store Bogstaver ere gjennemtrukne med en rød Streg.

Titelbladet har til Overskrift: (*Fundamentum in grama tica deseruiens | scolasticis pro leuissima informatione sco= | larium vtilissimum atque rarum.* Nedenunder disse Linier udfyldes den største Del af Siden af et stort Træsnit (Tavle VI)[1]), nemlig en Firkant, hvis Hjørner dannes af de fire Evangelisters Mærketegn, foroven Ørnen (venstre) og Englen (høire), forneden Tyren (venstre) og Løven (høire). Midten udfyldes af en Medaillon, i hvis Midte læses: **i h s** (ɔ: »ihesus«) med stærkt slyngede Bogstaver; i Slyngningerne læses forneden: **M a r i a.** Uden om løber en Ring, hvori læses et Skriftsted: *Non est aliud nomen*

[1]) Det samme findes i mindre Maalestok i en Bog, trykt i 1487 i Antwerpen af Gerard Leeu: *Ludolphi des carthusers Boeck van den leven ons heeren Iesu Christi.* Lignende Fremstillinger ere afbildede hos *Holtrop,* Monuments typographiques, Pl. 68, G. Bach i Antwerpen c. 1494—1511: Pl. 85, Tyman Petri Os de Breda i Zwolle 1497—1500; Pl. 114, Jacob de Breda i Deventer 1485 til c. 1500.

datum hominibus sub celo in quo oportet nos saluos fieri nec est in aliquo alio salus actum quart. Bagpaa Titelbladet er anbragt et mindre. Billede: En Qvinde knælende foran Christusbarnet, der er afbildet staaende opreist, omgivet af en Tornekrands. En Engel kommer svævende med en Bog, og rækker den hen imod Qvinden. Alt med rige Planteomgivelser.

Dette Skrifts Indhold kan angives paa følgende Maade:

Øverst paa andet Blad, **aii**, begynder Texten Linie 1 saaledes: ¶ *Regule ex donato et remigiò aliisq*ue *docto*= | *ribus grammatice pro stabili fundamento schola*= | *rium collecte feliciter incipiunt.* | *p(P)etrus*[1]) *que pars: nomen. quare:*

Blad **b** 5 verso Linie 15. ¶ *Regule remigij emendate* et *correcte Hafnye* | *pro fundamento primo discipulorum incipi*unt | *Ibidem impresse sub correctione* et *emendatione* | ¶ *Forma com parandi declinandiq*ue *adiectiua* | *nomina*: *atq*ue *coniungendi verba regularia* et | *irregularia Feliciter incipiunt.*

Blad **c** 4 Lin. 6: ¶ *Sequitur de coniugati*one *irregulari*um *verbo*rum

Blad **c** 5 verso, Lin. 9: ¶ *Regule formandi tempora.*

Blad **di** verso, Lin. 29: *Hec autem de formatione* | *tem porum omnium verbo*rum *dicta sufficiant.*

Blad **dij**, Lin. 1: ¶ *Diuisiones verborum correcte et emen date* | *Feliciter incipiunt.*

Blad **d** 4, Lin. 28: *Et hec breui*= | *ter dicta de diuisionibus verborum in presen* | *tiarum sufficiant.*

Blad **d** 4 verso, Lin. 1: ¶ *Generales regule* con*gruitatum puero*rum.

Blad **d** 5, Lin. 18: ¶ *Octo regule puero*rum *felicit*er *finiunt.*
¶ *Incipi*unt *Congruitates communes* pro *pneris.* (sic!)

Blad **f** 8, Lin. 6: | *Regule latinitatum correcte emendateq*ue | *Hafnye pro fundamento scholarium fe*= | *liciter finiunt.*

---

[1]) I de fleste andre Udgaver af denne Bog staar der: *Dominus.* Er det af Opmærksomhed mod *Peder Albertsen*, at denne Forandring er sket? Sammenlign længere nede.

¶ *Filioli id vobis sertum capitote latinum*
Centeno textum flore quod exhibui
Semper eo verno caput ipsi cingite vestrum
Feruor vti vobis crescat in omne decus

¶ *Ad laudem et gloriam dei omnipotentis et* | *sanctissime dei genitricis virginis marie tocius* | *q*ue *celestis curie Atq*ue *ad pro fectum non modi*= | *cum puerorum instruendo*rum *in gramaticalib*us | *fundamentis informatorium quoq*ue *ampliore*m | *alleuiationem pre sens tractat*us *Impressus est* | *Hafnye in curia* domini *doctoris Petri alberti. per* | *me gotfridum de ghemen. Anno* domini. *M.cccc.* | *xciij. In vigilia apostolo*rum *Petri et Pauli.* Derefter har Rubricatoren skrevet: *Deus eius merces sit.*

Paa sidste Side — Blad f8 verso — ses et lille Billede: Maria med Krone og Sol om Hovedet bærer paa sin høire Arm Christusbarnet, som vender sig fra hendes blottede Bryst mod en Biskop; knælende, med Bispestaven lænet op imod sig, rækker denne de foldede Hænder op imod Christus. Bagved dem en Mur.

Den anden Bog, udstyret ganske paa samme Maade som den foregaaende, er ligeledes i Qvart, bestaar af 48 Blade, er upagineret, men signeret **Ai—Hiij**, med 30 Linier paa hver Side. Der findes intet Titelblad. Den første Side, **Ai**, begynder saaledes, Lin. 1:

¶ *Regule Emendate Correcteq*ue *Hafnye de* | *figuratis* con*structionib*us *gramaticis ex diuer*= | *sis passibus sacre scripture ac poetarum felici* | *ter incipiunt.* | | *v*(**V**)*Rbem roma*m *primu*m *romul*us *condi*= | *dit. Est* oratio *latina: est nedu*m *latina.* | *sed et figurata quide*m.

Blad **B** 5 verso, Lin. 2 læses: ¶ *Regule Emendate Correc teq*ue *de figura*= | *tis constructionibus gramaticis finiunt.* |
| ¶ *Regule Emendate Correcteq*ue *latinitatum* | *Impedimentaliu*m *secu*ndum *alexandru*m et *alios doc* | *tores* gr*amatice feliciter incipiunt.*

Blad **D** 5, Lin. 5: *Et hec de Impedimentis latinitatis breui*= | *ter dicta sufficiant.* | ℂ *Sequuntur regule constructio num.* | . | ℂ *Regule Correcte Emendateque Construc* = *tionum feliciter Incipiunt.*

Blad **H** verso, Lin. 15: *Et hec* | *breuiter sufficiant de con structionibus gramaticis.* | ℂ *Regule orthographie Et artis metrifican* | *di correcte emendateque sine quibus versus et* | *dictamen boetij Saxonis gramatici*[1]) et *plurimo* | *rum intelligi non possunt Et conprehendunt terciam* | *partem et quartam alexandri feliciter Incipiunt.*

Blad **I** 5 verso, Lin. 15: ℂ *Auree Regule partium grama tice artis fun*= | *damentales totum latinitatis fundamentum* | *con tinentes Felicem finem habent.* | | ℂ *Id paruum latinitatis opus Inge* | *nui adolescentes. Impressum est in* | *vniuersitate haff nensi. per me Go*= | *defridum de ghemen. Expensis* | *doctoris Petri alberti de haffnya.* | *Anno nostre salutis. M. cccc. xciij.* | *In profesto sancti Kanuti Dacie* | *regis et martiris.*

Forsiden af Blad **I** 6 er blank; paa Bagsiden ses et lille Træsnit: i en firkantet Linieramme Anna siddende med Maria paa Skjødet, paa Marias Skjød sidder atter Christusbarnet.

Underneden læses følgende Vers:

ℂ *Anna gaude mater matris*
Christi nati summi patris
Produxisti mundo florem
Auferens eue dolorem
Ergo duc ad nate natum
Nos post huius mundi statum.
Amen.

Medens allerede L. Terpager[2]) (1707) har anført Titelen

---

[1]) *Saxo* maa altsaa have været læst i de danske Skoler i Slutningen af 15. Aarhundrede.

[2]) *Terpager*, Typographiæ natal. in Dania S. 5; herfra er Skriftet nævnet i en Anmeldelse af Terpagers Afhandling i *Nouvelles de la Républ. des*

paa *Regulæ*, har først Nyerup[1]) givet en udførlig Beskrivelse (1785), men nogle af hans dertil knyttede Bemærkninger ere ikke rigtige. Han anfører som Bevis paa, hvorledes man i Udlandet har sat Pris paa disse grammatiske Arbeider, at de begge bleve optrykte 1502 i Cölln »*in officina quondam pie memorie Henric Quentell*« med Titlen: »*Fundamentum scholarium*«. Det skal først bemærkes, at denne Udgave adskiller sig betydeligt fra den kjøbenhavnske; den har modtaget Forbedringer og Udvidelser — det første Skrift i høiere Grad end det sidste — og den er navnlig i hele Anordningen gjort mere praktisk, Spørgsmaalene og Svarene ere skildte ud fra hverandre, Exemplerne opstillede i Piller, saa at Oversigten betydelig er lettet, medens i den danske Udgave den ene fulde Linie følger efter den anden. Men allerede 1492 udkom fra Henrik Qventells Bogtrykkeri i Cölln den samme Bog[2]), 1493 blev den udgivet i Hagenau[3]) og senere udkom den flere Steder: i Deventer 1495, i Basel 1499[4]). Altsaa have disse Grammatiker været i almindelig Brug i Tydskland og Nabolandene og ere derfra blevne indførte i Danmark. Dermed bortfalder da ogsaa en anden Mening[5]), som Nyerup har

lettres, Janvier, 1709, S. 79 og fremdeles hos *(Marchand)* Histoire de l'origine de l'imprimerie, La Haye, 1740, S. 87. *Maittaire*, Ann. typogr. Index, II, 1741, Appendix alphab. S. 522. *(Mercier)* Supplément à l'hist. etc. de Marchand, 1775, S. 114. *Panzer*, Annal. typogr. I, 1793, S. 446. *De la Serna Santander*, Dictionn. bibliogr. I, 1805, S. 436. *Hain*, Repert bibl. II, 1831, S. 212, Nr. 13837. *Brunet*, Manuel de libraire, V éd., IV, 1863, S. 1193. *Graesse*, Trésor de livres rares, VI, 1864, S. 69.

[1]) *Nyerup*, Librorum, qui a. reform. in scholis Daniæ prælegeb. notit. Mantissa, 1785, S. 10 ff. Senere ere de omtalte af *Werlauff*: Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, 1850, S. 14. Forunderligt nok er »Fundamentum« ikke anført af en eneste af de i den foregaaende Anm. nævnte Bibliographer, efterat Nyerups Mantissa var udkommet 1785.

[2]) *Hain*, Repert. bibliogr. anf. St. Nr. 13860.

[3]) *Hain*, anf. St. Nr. 13861; *Panzer*, Annales typogr. I, S. 448, Nr. 8.

[4]) *Hain*, anf. St. Nr. 13862; *Panzer*, anf. St. I, S. 362, Nr. 92. *Hain*, anf. St. Nr. 13863.

[5]) Dette har *Werlauff* allerede gjort opmærksom paa: Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, 1850, S. 15, Anm e.

fremsat, nemlig, at begge Bøger skulle være forfattede af Peder Albertsøn, som derfor ogsaa af ham er opført i hans Forfatterlexicon. Peder Albertsøn har uden Tvivl Fortjenesten af at have indført dem i Danmark, den første er trykt i hans Hus, og om den anden siges det, at den er trykt paa hans Bekostning. Det er ogsaa muligt, at han kan have underkastet dem en Revision, rettet og tilføiet et og andet. Saaledes skal anføres, at der i »*Fundamentum*« findes et Par danske Oversættelser af latinske Ord og Exempler, hvor Navnene ere danske, f. Ex. Blad a 2 verso, Lin. 6: »*nouus nye nouior nyer, nouissimus aller syste.* Blad b 2, Lin. 6: »*Loci in quo — rure vernone hafnye colonie*«[1]), Lin. 8: »*Loci a quo — aliunde de hafnya faxe*«. Blad b 5 verso, Lin. 10: Interjectio »*Adulantis vel blandientis vt saa szaa sode*«.

Exemplarer af disse Bøger have altid været meget sjeldne. Før Ildebranden 1728 eiede UniversitetsbiblioTheket et Exemplar af *Regulæ*, som var kommet til det med Resens Samling[2]) og maaske er det, som Terpager har benyttet. Det eneste fuldstændige Exemplar af samme Bog, som nu vides at være til, findes i det keiserlige Bibliothek i Paris.[3]) Det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn eier et Exemplar, hvor Vignetten paa sidste Side er skaaret ud. Dette Exemplar er tilligemed det eneste nu kjendte Exemplar af *Fundamentum* kommet til det med den Hielmstierneske Bogsamling[4]), til hvilken begge Bøger ere kjøbte paa Auctionen efter Klevenfeldt[5]) for resp. 6 Rd. 1 ℔ 8 ß og 6 Rd. 5 ℔.

---

[1]) Sin cöllnske Oprindelse viser denne Del af Grammatiken maaske ogsaa derved, at Navnet Colonia gjennemgaaende anføres blandt Exemplerne.

[2]) *Bibliotheca Resenii*, S. 161, Nr. 69.

[3]) Catalogue de la Bibliothèque du Roy. Belles Lettres. T. I, 1750, S. 37, og efter Opgivelse af Hr. *Olivier Barbier*, Conservateur sousdirecteur adjt ved det keiserlige Bibliothek.

[4]) *Hielmst. Bogsaml.* S. 238, Nr. 1—2.

[5]) *Museum Klevenf.* S. 84, Nr. 594—95.

Til det st. kgl. Bibliotheks Exemplarer knytte sig et Par ret interessante Notitser. Paa sidste Side i *Fundamentum* er der nemlig med en gammel Haand skrevet: »*Iste liber pertinet fraternitati sancti Petri de Nestuidh*«, og paa sidste Side af *Regulæ* er ligeledes med en gammel Haand skrevet følgende Vers:[1])

»Md tribus junctis Annos numerando salutis
Quarto subdendas augusti dico kalendas
Abbas in Christo dormiuit Olauus, ab isto
mundo secessit reor ut cum pace quiescit (sic!)
mors corpus strauit spiritus sursum volitauit
pro grege commisso responsurus bene Christo
Principibus cunctis dominisque fuit gratiosus
virtutum punctis in omnibus atque zelosus
Ipse chori medio tumbam noscatur habere
Qua velud in gremio matris possit remanere.

Den Abbed, som nævnes i disse Vers, hed Oluf Pedersøn og var Abbed i Skovkloster (Herlufsholm)[2]). Begge Bøger have i ældre Tid været indbundne sammen med de Exemplarer af *Donatus* og *Remigius*, som ovenfor ere omtalte, og endnu i »Secreterer Kleves« Tid have følgende Notitser været skrevne foran i Bindet;[3])

»*Anno Dñi M° CD° XCIII. in profesto Lucie virginis fuit primitus hic liber ligatus. et eodem anno S. Luce euangeliste die obiit quidam proconsul dictus Magnus tuonis miserabiliter ex nimia crapula et sine sacramentis, et in vomitu spiritum emisit, qui quondam satis monasterio huic contrarius fuit, quod ei Omnipotens permittat etc. sed in fine penituit et se emendauit.*

---

[1]) Aftrykte af *Langebek* i Scriptores rer Dan. IV, S. 319, uden at Kilden til dem er anført.

[2]) Se om ham: *Daugaard*, Om de danske Klostre i Middelalderen, 1830, S. 268—69.

[3]) Meddelte efter en Afskrift af *Langebek*.

Item anno vt supra. . . . XCIX. secundario erat iste ligatus per me fratrem Tidikinum Johannis[1]), *in profesto Olaui regis et martiris.*

In proximo anno vel sequenti instabat Iubileus annus.

Michi fratri Tidikino Iohannis pertinet, Ordinis sancti Benedicti».

Skovkloster var et Benedictinerkloster, indviet til Sanct Peder, og vi have altsaa i disse Bøger rimeligvis Rester af Klosterbibliotheket. Tidikinus er uden Tvivl Abbeden af samme Navn, som 1508 blev valgt til Abbed i Skovkloster.[2])

De tre sidst omtalte Bøger: Donatus, Fundamentum og Regulæ, ere de ældste, som nu vides at være trykte i Kjøbenhavn, og Godfred af Ghemen er den første faste Bogtrykker, som kjendes i Danmarks Hovedstad. Hvorfra var han? og fra hvilket Land har han bragt sin Kunst til Danmark? Svaret paa disse Spørgsmaal bliver: fra Holland.[3]) Her har han i Byen Gouda trykt: Historien om Ridder Lancelot og den skjønne Sandrin, som kun skal være bevaret i et

---

[1]) I det st. kgl. Bibliothek findes et Exemplar af: *Rudimentum noviciorum*, trykt 1475 i Lybek af *Lucas Brandis*. Det har blandt andre tilhørt Niels Kaas 1570, Stephanus Johannis Stephanius 1631 og har foran følgende Tilskrift: »Anno domini Millesimo Quadringentesimo Octuagesimo secundo in festo purificationis gloriose virginis marie *Johannes tydekini* quondam Ciuis haffnensis tunc vero prouisor monialium in Gaffneoõ contulit monasterio Sancti Petri de nestweth presens volumen. Pro quo omnipotentia saluatoris nostri suppliciter exoretur.« Denne Notits har tidligere været aftrykt, foruden i *Suhms* Samlinger til den Danske Historie, I, 3, S. 136—37 og hos *Nyerup*, Hist.-statist. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, II, S. 370, i Scriptores rer. Dan. IV, S. 308, hvor der i *Calendar. Nestved.* omtales, at *Johannes Tidekini* i Aaret 1500 har skjænket flere Bøger til Skovkloster. Smst. S. 312 nævnes: »*Ingeborgh juvencula* filia Johannis Tidhikini.«

[2]) *Calendar. Nestved.* i Scriptor. rer. Dan. IV, S. 315.

[3]) I ældre Skrifter siges, at han har bragt Bogtrykkerkunsten til Danmark fra Tydskland, *Terpager*, anf. St. 9, *Nyerup*, Mantissa S. 9.

eneste Exemplar, der findes i Stadbibliotheket i Lybek.[1]) Denne Bog er i Qvart, indeholder 20 Blade, upagineret, sign. **aij—dj**, uden Custoder; hver Side har 29 Linier, Skriften er gothisk (se Tavle V, 2). Skilletegn forekomme yderst sjelden, ligeledes findes kun faa Forkortelser, næsten blot ē og ā. Paa første Side læses Linie 1: ¶ *Hier beghint een seer ghenoechlicke* | *ende amoroeze historie van den eedele*n | *Lantsloet. en*de *die scone Sandrijn.* Derunder ses et stort Træsnit, der gjentages paa første Blads Bagside: Ridderen og Sandrin, samtalende i Haven. Blad **a** 6 verso ses et andet Træsnit: Sandrin i Samtale med sin Moder i Slottet. Et tredie Træsnit findes Blad **biij**: Ridderen, der møder Sandrin i Skoven. Bogen slutter med følgende Linier: *Dit boec is voleynt bi mi Gouert va*n|*ghemen ter goude in hollant* Trykkeaar mangler. Denne Bog er hidtil den eneste, som kjendes trykt i Holland med Godfred af Ghemens Navn, (paa Hollandsk hedder *Godfred: Gouert);* ingen andre historiske Efterretninger om ham ere hidtil bragte for Lyset, og det er kun ved et nøiagtigt Studium af hans Bøger og ved at sammenligne dem med andre trykte paa hans Tid i Holland, at man kan komme til et sandsynligt Resultat om hans Fortid og Virksomhed. Hvad der i denne Henseende meddeles i det Følgende, skyldes fornemmelig Professor, Bibliothekar J. W. Holtrop i Haag, der netop nylig har beskjæftiget sig med Godfred af Ghemen, og med stor Forekommenhed har meddelt nærværende Forfatter sine Resultater, der tildels ogsaa ere fremsatte i den Text, som ledsager Pl. 119 af hans »*Monuments typographiques des Pays Bas au 15 Siècle.*«

---

[1]) Anført hos *Gesner-Suhl*, Verzeichniss der vor 1500 gedr. auf d. öffentl. Bibliothek zu Lübeck befindtl. Schriften, Lüb. 1782, S. 16. *Denis*, Supplem. ad Maittaire, S. 586, *Panzer*, Annal. typogr. I, S. 446, Nr. 46, *Graesse*, Trésor de livres rares, IV, S. 93 (men ikke hos *Brunet*). Hele Bogen er optrykt af *Hoffmann v. Fallersleben* i Horæ Belgicæ, V, S. 1—32. Professor, Bibliothekar *Mantels* i Lybek har godhedsfuldt udlaant denne sjeldne Bog til Undersøgelse og Sammenligning. *Holtrop* har givet tre Sider i Facsimile i Monum. typogr., pl. 119.

Hvor alle skriftlige, paalidelige Vidnesbyrd mangle, kan man, med Hensyn til at henføre Incunabler til et bestemt Land, By og Bogtrykker, lede sig frem med høi Grad af Sikkerhed ved at sammenligne Bøger med hverandre, som ere trykte med samme Skrift og med samme Udstyrelse. Enhver Bogtrykker har for de Tider, her er Tale om, visse Eiendommeligheder, som skille hans Bøger fra andres, og selv om der er flere Bogtrykkere i samme By, bevarer som oftest hver af dem i sine Bøger det for ham Characteristiske.

Undersøges nu, hvordan Forholdet har været med Bogtrykkerne i Gouda, da var der fra Aaret 1477 i denne By en meget berømt Bogtrykker, nemlig Gerard Leeu; men i Aaret 1484 flyttede han til Antwerpen. Godfred af Ghemens Virksomhed i Gouda maa falde før 1493, da vi finde ham i Danmark i dette Aar (maaske allerede før 1489, se ovenfor S. 45). Fra 1496 træffe vi i Gouda et nyt Bogtrykkeri, tilhørende de saakaldte Collatie-broeders. Men nu existerer der i Tidsrummet 1484—93 en Bog[1]), trykt 1486, nemlig: *Opusculum quintupartitum grammaticale pro pueris in lingua latina breviter erudiendis.* Paa sidste Side læses: *Impressum Goudæ per Me Gotfridum de Os, etc. Anno Millesimo Quadringentesimo octuagesimo sexto, Mensis nouembris tercio decimo.* Denne Bogtrykkers Navn kjendes kun af den her anførte Efterskrift. Sammenlignes denne Bog med Godfred af Ghemens Lantsloet, da viser der sig saadanne Ligheder, navnlig med Hensyn til de figurerede Bogstaver *(lettres grises)* og den større Skrift, hvormed Lantsloet er trykt, og som forekommer flere Gange i »Opus quintupartitum« (den samme, som findes i Godfred af Ghemens latinske Grammatiker), at man uvilkaarlig kommer til den Antagelse, at disse Bøger ere udgaaede fra samme Bogtrykkeri. Den samme Lighed bemærker

[1]) Af denne sjeldne Bog findes et Exemplar i det st. kgl. Bibliothek (Catal. Thott, VII, S. 192, Nr. 1992), et andet i Bibliotheket i Cambridge, et Brudstykke i det catholske Gymnasiums Bibliothek i Cölln.

man, naar man sammenligner disse to Bøger med et Fragment af *Opus minus primæ partis Doctrinalis,* som nylig er fundet i det kongelige Bibliothek i Haag, men som mangler Angivelse af Sted, Aar og Bogtrykker. I sit Værk *Monuments typographiques des Pays-Bas au XVe Siècle,* har Holtrop paa Tavle 111 leveret Afbildninger af de mange i *Opusculum grammaticale* forekommende xylographerede Bogstaver. Han har fundet Lighed i Characteren med dem, som G. Leeu og Matthijs van der Goes have benyttet i Antwerpen, men de afvige dog i Tegningen fra alle lignende, som han kjender. Af disse xylographerede Bogstaver gjenfindes A i *Lantsloet,* E i *Opus minus primæ partis Doctrinalis.* (Hertil kan føies, at I ligeledes gjenfindes i: *Expositiones canuti circa leges jucie, Hafniæ* 1508, trykt af Godfred af Ghemen, Blad E verso, og dette er den eneste Gang, at denne Slags Bogstaver findes i Godfred af Ghemens i Kjøbenhavn trykte Bøger, som ere bevarede.)

Holtrop mener nu, at man vel tør drage den Slutning, at disse Bøger, som aabenbart ere trykte med samme Materiale, ere udgaaede fra samme Bogtrykkeri, at de to Navne tilhøre en og den samme Person, og at Bogtrykkerens fulde Navn har været: Godfred van Ghemen van Os. Van Ghemen er nemlig et Familienavn[1]), som endnu findes i Geldern og i Westphalen, Os er ogsaa et Familienavn, men tillige Navnet paa en betydelig By i Nordbrabant. Godfred har da kaldet sig paa to Maader: Godfred van Os og Godfred van Ghemen, ganske som en samtidig Bogtrykker i Zwolle har kaldet sig: Petrus de Os, Petrus de Breda, Peter van Os, Peter Os van Breda, medens hans Søn har kaldet sig: Tymannus Petri Os de Breda.[2])

[1]) Navnet stammer fra den Westphalske By Ghemen. Det kan her mærkes, at i Efterskriften til Udgaven af *Peder Laales* Ordsprog, Kbh. 1506 og 1508, kalder Bogtrykkeren sig — rigtignok i et Vers — *Gotfridus nomine gemen.*

[2]) *I. G. Holtrop:* Catalogus libr. sæculo XVo impr. quotquot in Bibl. reg. Hagana asservantur, 1856, S. 183, Nr. 483—484.

Maaske kan Rækken af de Bøger, som Godfred af Ghemen har trykt i Gouda, forøges. Der existerer nemlig en Udgave af: *Le chevalier delibere* (af *Olivier de la Marche*), trykt med samme Skrift som Lantsloet, og en Udgave af: *Scoenre historie hertoghe Godevaerts van Boloen* (ɔ: Godfred af Bouillon), begge uden Angivelse af Aar, Sted og Bogtrykker og begge aabenbart trykte i det 15de Aarhundrede. I dem begge findes et Bogtrykkermærke: en Elephant med et Taarn, fra hvilket der vaier to Flag, det ene med Maria af Burgunds, det andet med Byen G o u d a s Vaaben; ovenover Elephanten ved Siden af Taarnet læses Bogstaverne **G D**.[1]) Disse Bogstaver maa efter den almindelige Brug betegne Bogtrykkerens Navn, og han maa søges i Gouda, eftersom denne Bys Vaaben ses i Mærket. Der kjendes nu ingen hollandsk Bogtrykker i det 15de Aarhundrede, til hvis Navn disse Bogstaver kunne svare, og man bringes da let til at tænke paa **G**(odofridus) **D**(e Os) eller **G**(odofridus) **D**(e Ghemen)[2]). Dette Bogtrykkermærke med sine burgundisk-hollandske Vaaben kunde Godfred af Ghemen, hvis det tilhører ham, ikke benytte, efterat han var kommet til Danmark, og han har ogsaa, i Lighed med andre Bogtrykkere, der have skiftet Opholdssted, antaget et nyt, som dog først findes i hans Bøger fra 1505, nemlig: det danske Rigsvaaben, Dannebrogskorset med de oldenborgske Bjælker i Hjerteskjoldet, med en Krone foroven, og forneden paa den ene Side Solen, paa den anden Maanen.[3])

---

[1]) Der er kun den Forskjel, at i den ene Bog Elephanten er vendt tilhøire, i den anden tilvenstre.

[2]) Denne Mening, som synes noget dristig, er fremsat af *P. C. van der Meersch*, Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs Belges et Neerlandais, T. I, S. 111. *Ch. de Brou* har i Annales du Bibliophile Belge et Hollandais, 1865, S. 74 ff. formodet, at Bogstaverne **G D** betyde: **Gouda**. — Bogtrykkermærket findes afbildet hos *Holtrop*, Monum. typogr., Pl. 118; Pl. 117 gjengiver en Side af *le Chevalier delibere* i Facsimile. Skriften, hvormed denne Bog er trykt, er den samme, som findes i Lantsloet; *Historie Godevaerts van Boloen* er derimod trykt med en forskjellig Skrift.

[3]) Afbildet i *Danske Magazin* V, S. 225. Det egentlige Vaaben findes ogsaa

Medens Alt, hvad her er fremsat om Godfred af Ghemens Navn og om de af ham - muligvis - trykte Skrifter, indtil endnu flere Data kunne samles, kun maa betragtes som Hypotheser, for hvis Rigtighed imidlertid Meget taler, saa maa det betragtes som aldeles sikkert, at Govert eller Godfred van Ghemen er en Hollænder[1]) og at han har bragt Bogtrykkerkunsten til Kjøbenhavn fra Holland. Selv om man ikke kjendte hans Udgave af Lantsloet fra Gouda, saa vilde dog hans i Kjøbenhavn trykte ældste Bøger aldeles tydeligt bevise det; thi den Skrift, han har brugt i dem (se Prøven S. 61), er den eiendommelige hollandske, som gjenfindes i Bøger trykte i Gouda, Delft, Deventer, men derimod ikke i Bøger trykte i Tydskland.

Hvad der har givet Anledning til, at Godfred af Ghemen er reist til Kjøbenhavn og har nedsat sig her, er det ikke muligt at sige, da hidtil enhversomhelst Efterretning herom savnes. Man har formodet, at han er bleven indkaldt for Universitetets Skyld og at Peder Albertsøn er den, som har foranlediget Bogtrykkerkunstens Indførelse i Kjøbenhavn[2]). Det er meget muligt og Formodningen kan ogsaa fremsættes, men den maa ikke endnu fremsættes som et historisk Factum.[3])

---

paa Mynter, prægede under Kong Hans, se: Beskrivelse over danske Mynter og Medailler, Kbh. 1791, Afdelingen: Hans, Tavle II—III. *Terpager* har feilagtig antaget dette Mærke for at være Byen Ghemens Vaaben; de typogr. natal. in Dania, S 9; *Schlyter* har allerede givet den rette Forklaring, Företal till Visby Sjörät i Saml. af Sweriges gl. Lagar, VIII, S. XVII.

[1]) I Horæ Belgicæ, V, S. 34 siger *Hoffmann von Fallersleben:* »Govert van Ghemen, oder wie er sich später nannte, Godfrid af Ghemen, ist ein Holländer.»

[2]) *R. Nyerup,* Hist. statistisk Skildring af Danmark, II, 1804, S. 432. *P. L. Møller,* kort Fremstilling af Bogtrykkerkunstens Hist. 1841, S. 162. *Werlauff,* Kbh s Universitet indtil Reformationen. 1850, S. 14.

[3]) F. Ex. af *F. E. Boisen,* Dansk Læsebog, II, 1860, S. 115.

1495.

Den danske Rimkrønike.

Godfred af Ghemen. Kjobenhavn.

Rimkrøniken er den første danske Bog, som nu vides at være trykt, og tillige den eneste trykte Bog paa Dansk, der kjendes fra det 15de Aarhundrede. Til alt Held er der bevaret flere Exemplarer af Udgaven fra 1495; det er efter det, som opbevares i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, at den følgende Beskrivelse gives.

Bogen er i Qvart-Format og indeholder 92 Blade; de ere upaginerede, men signerede: **bi—qiij**. Der findes ingen Custoder. I Reglen er der 29 Linier paa Siden, dog undertiden 28 (Blad **li**) eller 30 (f. Ex. Blad **mii**, **nii**). Skriften er den samme store og brede, som Godfred af Ghemen har brugt i de af hans Bøger, der ovenfor ere beskrevne, kun med to nye Bogstaver: **æ** og **ø**. Foran de to første Linier i hvert Afsnit er der ladt aaben Plads for et større Initial, tilføiet med rød Farve, medens det samme lille Bogstav er trykt i første Linie. Alle de store Bogstaver, hvormed det første Ord i hveranden, undertiden i to paa hinanden følgende Linier, begynder, ere gjennemtrukne med en rød Streg; det samme er Tilfældet, naar et Navn inde i et Vers begynder med et stort Bogstav. Forkortelser forekomme ofte, f. Ex. *hannum*, *then*, *thet*, *theris*, *broder*. Tal ere undertiden udtrykte ved Bogstaver, istedetfor at være trykte helt ud. Interpunction mangler ganske; dog bruges Punctum enkelte Gange ved Tal, f. Ex. *Thet wor weth. M. viij hundrede xl oc ix aar.* Hver Gang en ny Konges Historie begynder, anføres Navnet i en Overskrift med Tegnet ¶ foran.

Øverst paa første Side læses: ¶ *Hær begynner then danskæ Krönnickæ | well offuerseet oc ræth.* Den største Del af

Siden udfyldes af et meget raat udført Træsnit: En Konge i Harnisk med Krone og Kaabe; i høire Haand holder han et Sværd; i venstre Rigsæblet med Korset paa; ved hans høire Side staar et Vaabenskjold med de tre Løver, det Hele omgivet af en firkantet Ramme. De to følgende Sider indeholde den alphabetisk ordnede Kongeliste med Henvisning til Bladets Nummer, hvor hver Konges Historie begynder. Den fjerde Side indeholder Fortalen; de to nederste Linier danne den første Overskrift: **ɑ** *Humblæ Danss fadher førstæ* | *Konning i Dan mark.* Rimkrøniken begynder derpaa med første Linie paa femte Side og fortsættes uden Standsning til Blad **q** 6, Lin. 11. Derefter læses følgende Linier:[1])

Her ær wntrycth och wind laghz paa
the gernígher store och somme smaa
Som Kongher aff Danmarck i theris tÿdh
hwer wz segh haffuer haffth tÿl ÿdh
M. firahūdrede halfemtæsinnæ tywæ
paa femtha aar ieg wil ey lywæ
Tha wor thēne Krønnicke trycht aff ny
wz Godfrid aff ghemen i Købmāhaffn by

Den største Del af sidste Side (**q** 6 verso) udfyldes af et Træsnit[2]) (Tavle VII), nemlig en Firkant, hvis større nederste Del fremstiller Kjøbenhavns Vaaben: en tindet Mur, hvori en Port med Taarn over, paa hver Side to Taarne med en Stjerne og en Halvmaane over; øverst i Firkanten ses tre kronede Vaabenskjolde, det midterste med de tre danske Løver, det tilhøire med de tre svenske Kroner, det tilvenstre med den norske Løve.

---

[1]) Træstokken, som med Eierens Tilladelse er afbenyttet her, er tidligere brugt af *G. T. Ursin*, Bogtrykkerkunstens Opfindelse etc., Kbh. 1840, S. 52 og *P. L. Møller*, Kort Fremstilling af Bogtrykkerkunstens Historie, Kbh. 1841, S. 164

[2]) Gjengivet i Træsnit i formindsket Maalestok hos: *Molbech*, Den danske Rimkrønike, 1825, S. 258, *Ursin*, anf. St. S. 53.

Ovenover Firkanten er trykt: *Swerighæ Danmark Norgæ*; under Træsnittet: *a Kiöbmannehaffn.*

Lyschander anfører[1]) i sit Skrift: »de scriptoribus Danorum« Rimkrøniken; som Forfatter nævner han: *Nicolaus de ordine Cisterciensi Monachus Sorensis;* han kalder Værket: »*Catalogus Regum Danicorum a Dano ad Johannem Regem eleganti et venusto carmine patrio*«. Første Gang en trykt Udgave nævnes, er hos Albert Bartholin, der anfører:[2]) »*Historia Regum Danorum Metrica, a Dano ad Christianum I. Hafniæ 1649. in 4.*« Dette Aarstal maa aabenbart være en Trykfeil, der menes utvivlsomt Udgaven 1495, den eneste, som er i 4o. Det samme maa ogsaa være Tilfældet med det Aarstal, som H. P. Resen anfører et Sted[3]), hvor han omtaler Sorø Munkens »*Krönicke paa Danske Riim*«, »*tryckt Aar 1496 i Kiöbenhaffn aff Gotfrid Ghemen*« (sic!). Senere dvælede Terpager[4]) ganske kort ved Udgaven fra 1495, men den første Gang, at den udførligere er bleven omtalt, er af Langebek, som i det første Stykke af Danske Magazin[5]) beskrev Bogen, meddelte Efterretninger om de forskjellige senere Udgaver, omtalte Forfatteren og aftrykte nogle Prøver.[6]) Efterat Nyerup og Rahbek i den Danske Digtekunsts Historie[7]) havde berørt dette for den danske Literatur og det danske Sprog saa vigtige Rimværk, gav endelig N. F. S. Grundtvig[8]) Stødet

---

[1]) Stedet, som ikke er trykt i *Westphalens* Monum. inedita, anføres af *Langebek* i Jubeltalen til Christian den Førstes udødelige Ihukommelse, Kbh. 1749, S. 96, Anm. r.

[2]) De Scriptis Danorum, 1666, S. 126.

[3]) I Udgaven af *Er. Krabbes* tydske Oversættelse af Jydske Lov, Kbh. 1684, Blad d 4 verso. Derfra nævnes Udgaven af Rimkrøniken af *J. Moller*, Introductio in ducat. Cimbric. historiam, Hamb. 1699, S. 285.

[4]) *Terpager*, de typographiæ natalibus in Dania, 1707, S. 5—6.

[5]) Danske Magazin, I, 1745, S. 28—32.

[6]) Nogle Aar senere omtaltes Udgaven af *D. Clément:* Bibliothèque curieuse, historique et critique, VII, 1757, S. 391—92

[7]) Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, I, 1800, S. 35—36.

[8]) Dannevirke, I, 1816, S. 35 ff. 167 ff.

til, at Krøniken blev omfattet med en Interesse og Kjærlighed, som erstattede to Aarhundreders Ligegyldighed, saa at den blev optrykt [1]) efter den gamle Udgave, flere Gange udgivet [2]) og gjort til Gjenstand for vigtige literair- og sproghistoriske og æsthetiske Undersøgelser. [3])

Exemplarer af Rimkrøniken fra 1495 have altid været overordenlig sjeldne. Resen eiede et Exemplar [4]), men det brændte 1728. Et andet Exemplar findes anført i Cataloget over Thomas Bartholins Bogsamling [5]), og er mulig det, som senere tilhørte Fr. Rostgaard. Hans Exemphar har 1586 tilhørt Fru Anne Juel Erich Lykkis og 1588 den 8 October er det foræret til Jørgen Kaas Emmichsøn af hans Farbroder Niels Kaas til Damsgaard. 1626 eiedes det af Anna Hasebart. Rostgaard lod det paa Auctionen over sit Bibliothek (1726) [6]) kjøbe til sig selv, det kostede 7 Rd. 1 ¥. Senere skjænkede han det til Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, hvor det nu findes; det er fuldstændigt og meget godt bevaret. Exemplaret, som 1725 fandtes i Karen Brahes Bibliothek [7]), er nu tabt. Det kongelige Bibliothek i Stockholm eier et fuldstændigt, udmærket bevaret Exemplar, som tidligere har tilhørt Dronning Lovise Ulrika og havt sin Plads paa Drottningholm Slot. I det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn findes et meget defect Exemplar, som tidligere har tilhørt Grev O. Thott [8]).

---

1) Af *C. Molbech*, Kbh. 1827.
2) Af *C. S. Ley*, Kbh. 1841, *C. J. Brandt*, Kbh. 1858.
3) I *Molbecks* Indledning til hans Udgave af Rimkrøniken, *N. M. Petersen*, Sproghistorie, I, 1829, *Grundtvig* i Nyt Aftenblad 1826.
4) Resenii Bibliotheca, 1685, S. 173, Nr. 1. »Dend Danske Crönike paa Riim tryckt Kiöbenhaffn 1495, 8« (sic!)
5) Hafniæ 1691, S. 80, Nr. 397.
6) Biblioth. Rostgaard, 1726, S. 105, Nr. 816.
7) Karen Brahes danske Bibliothek, 1725, S. 142.
8) Catalogus Thott. VII, S. 227, Nr. 765.

Af udenlandske Bibliographer nævne Denis, Panzer, Hain, Brunet, Graesse og Potthast Rimkrøniken fra 1495[1]).

Om en Udgave af Rimkrøniken, som formodes at være trykt før 1495.

Grundtvig fremsatte[1]) 1816 den Formodning, at Rimkrøniken maaske har været trykt tidligere end 1495. Som Støttepunkt for denne Mening kunde baade Titlen og Slutningen af Udgaven fra dette Aar tale. Titlen: den danske Krönike vel overset og ret (rettet) og Slutningen: da var denne Krönike trykt af ny. Dertil anførte han, at den plattydske Oversættelse — som haves i Haandskrift og nævnes ved Aaret 1500 — ikke er oversat efter Udgaven fra 1495. Han tænkte sig, at denne ældre Udgave kunde have været trykt udenlands og derfor var rig paa Trykfeil. Det traf sig to Aar efter saa mærkeligt, at Adjunct Seerup i Aalborg fandt i Bindet af en gammel Foliant — en Scholastiker —, som hørte til Bogsamlingen i Budolphi Kloster, fire sammenhængende (for oven uopskaarne) Blade af en ukjendt Udgave af Rimkrøniken. Dette Fragment, som nu findes i Universitetets Bibliothek, har hørt til en Udgave i Duodes, trykt med samme Skrift som Udgaven fra 1495, og indeholder Versene 310—348, 425—498 og 579—618 (efter Tallene i Molbechs Udgave). Grundtvig undersøgte Texten og ved at sammenligne den med Udgaven fra 1495 fandt han saa mange og saa betydelige Afvigelser, at han antog det for utvivlsomt, at denne sidste virkelig var en

---

[1]) *Denis*, Supplem. ad Maittaire, S. 389, Nr. 3273. *Panzer*, Annales typogr. I, S. 447, Nr. 2. *Hain*, Repertor. bibliogr. I, S. 226, Nr. 5936. *Graesse*, Trésor des livres rares, I, S. 142. *Brunet*, Manuel du libraire, I, S. 1890. *Potthast*, Bibliotheca hist. medii ævi, 1862, S. 467. (Han sætter Forfatteren til Slutningen af det 12te Aarhundrede!)

[2]) Danne-Virke, 1816, S. 35.

corrigeret Udgave og at Fragmentet hørte til en tidligere, nu tabt Udgave,[1]) ja han paastod endogsaa, at »Rimkrøniken er den første Bog, man veed at være trykt [1493] i Danmark«,[2]), Meninger, som Grundtvig selv vedblivende har fastholdt[3]) og som ere optagne af andre uden eller i alt Fald uden megen Modsigelse.[4])

Saa fristende denne Hypothese er, saa er det dog meget tvivlsomt, om den er rigtig; men det er en mislig Sag af fire Blade at bevise Rigtigheden af den, og ikke mindre vanske-

---

[1]) Danne-Virke, 1819, S. 174—87.

[2]) Smst. S. 185.

[3]) *Grundtvig,* Verdenshistorie III, 1843, S. 106: »Rimkrøniken var Prænte-Konstens Førstegrøde herinde«. Da Bogtrykkerkunstens firehundred-aarige Jubelfest den 24 Juni 1840 høitideligholdtes ved en Fest paa Skydebanen, holdt *Grundtvig* til Minde om *Godfred af Ghemen* »en af megen Jubel afbrudt Skaal« *(Berlingske Tidende,* 1840, Nr. 143), hvori han »forsøgte et historisk Bevis for at den danske Rimkrønike var Gotfred af Ghemens første her trykte Arbeide og navnlig ældre end et latinsk Værk, der haves fra hans Officin, og at altsaa det danske ogsaa i den Henseende er ældre i Danmark end Latinen« *(Fædrelandet,* 1840, Nr. 198). Den Sang af Grundtvig, hvormed Skaalen blev indledet (med Titel: *Til Gotfred af Ghemens Skaal den 24de Juni 1840, Kiøbenhavn. Trykt hos A. Seidelin.* 8. 4 Blade. Aftrykt i *Kjøbenhavns Morgenblad,* 1840, Nr. 25) er benyttet i flere Læse- og Lærebøger, i hvilke man uden meget Forbehold har gjort den digteriske Indklædning til et historisk Factum. Se: *C. J. Brandt,* Rim og Sange til Fædrelandets Historie, II, 1849, S. 40. *Tang,* Børnelærdom af Danmarks Riges Historie, 2 Opl., Kbh. 1861, S. 4. *F. C. Boisen,* Dansk Læsebog, II, 1860, S. 115.

[4]) F. Ex. i *Dansk Litteratur-Tidende,* 1827, S. 769: »Den rimede Fremstilling af den danske Kongerækkes Bedrifter, som blev fuldendt i Sorø Kloster i de sidste Aar af Christian den Førstes Regjering, var det første danske Skrift, hvilket den ældste Bogtrykker i Danmark, Gotfred af Ghemeim (!), lod udgaae fra Pressen 1493. Uagtet omtrent til samme Tid en plattydsk Oversættelse, forfattet efter et Haandskrift af samme Værk, udkom (!), uden Tvivl enten i Lybek eller Schleswig (!), havde dog Hr. Gotfried, som tillige var efter den Tids Skik selv Forlægger, saa lidet forregnet sig, at han allerede 1495 kunde lade udgaae »en af ny vel overseet og rettet Udgave.« Det er en rig Phantasi, som har dicteret dette Stykke. — *Molbech,* Udgaven af Rimkrøniken, S. VII, XXX—XI. *C. J. Brandt,* Gammeldansk Læsebog, I, 1857, S. 181. *Brandt,* Den danske Rimkrønike, Kbh. 1858, S. III. Sml. dog *N. M. Petersen,* Dansk Literaturhist. I, 1853, S. 180.

ligt er det at modbevise den. Følgende Bemærkninger fremsættes derfor blot som Bidrag til en fornyet Undersøgelse.

Titlen paa Rimkrøniken af 1495, siges der, kan vise hen til en tidligere Udgave. Men Udtrykket »*well offuerseet oc ræth*« indeholder dog kun en Forsikkring om, at man ved Udgivelsen har gjort sig Umage for at levere en god Text og derfor har brugt en vis Kritik, og det kan ligesaa vel sigte til Haandskriftet, der er aftrykt, som til en tidligere trykt Bog. At den første Fortolkning er den rette, ses ogsaa deraf, at da Godfred af Ghemen 1505 udgav den Skaanske og den Sjællandske Lov, de tidligste Udgaver som kjendes af disse Love, bemærkedes i begge Bøger, at Loven »*ær wel offuerseeth och rætteligbe corrigeret*«, hvilke Udtryk maa forstaas paa samme Maade, nemlig at Haandskrifterne ikke uden videre ere aftrykte, men at Udgiverne have anvendt Flid paa at levere en rigtig Text og en god Stavemaade. Ordene i Slutningslinierne: »Tha wor thenne Krønnicke tryckt *aff ny*« skulle ligeledes tyde paa en tidligere Udgave, idet *aff ny* er det samme som *paa ny*. Men Fortolkningen af disse Ord er meget tvivlsom; i Rimkrøniken selv forekommer Forbindelsen vel to Gange i Betydningen: *paa ny*, men den forekommer ogsaa to Gange i Betydningen: *fra nyt af, for første Gang*[1]. Paa islandsk, ligesom i det nyere norske og danske Sprog bruges dette Udtryk kun i Betydningen: *fra første Begyndelse*[2], men for den Tid her tales om og den nærmest følgende synes Sprogbrugen at være vaklende, og der kan saaledes ikke fra disse to Ord hentes noget sikkert Bevis til Støtte for Hypothesen. Molbech har anført en Grund for dennes Rigtighed hentet fra en Iagttagelse af den typographiske

[1]) Se *Molbechs* Udgave af Rimkrøniken, S. 336.

[2]) *Gislason*, Dönsk Orðabók, 1851, S. 328: af ny: af nýju, þ. e. að upphafi; Paa ny: að nýju; sml. *E. Jonsson*, Oldnordisk Ordbog, 1863, S. 397: at nýju, paa ny; af nýju, af ny, af nyt. *Aasen*, Ordbog over det norske Folkesprog, 1850, S. 339: 'Ta (ɔ: utav) nyaa: af nyt (Materiale), Paa nytt: paa ny, for anden Gang. *Molbech*, Dansk Ordbog, 2 Udg. II, 1859, S. 211: Af ny, af nytt, fra den første Begyndelse, Paa ny; atter, forfra.

Behandling af den formodede ældre Udgave. Han siger nemlig [1]: »*at de fire Blade røbe en kiendelig ringere typographisk Færdighed eller Omsorg, baade fra Sætterens og Trykkerens Side, end Quartudgaven fremviser.*« Men denne Iagttagelse, som er ganske rigtig, maa bevise netop det Modsatte. Godfred af Ghemens ældste Tryk ere nemlig fra den techniske Side betragtede særdeles vel udførte, ja en i denne Henseende competent Dommer yttrer endog [2], »*at Godfrids Tryk staaer over Meget af hvad, der den Gang udførtes i Tydskland og nærmer sig det Fortrinligste fra Fust og Schøffers Presse*«. Dette gjælder navnlig de latinske Skrifter, som han har trykt 1493, hvilke fra Bogtrykkerkunstens Side ere udførte med en ikke almindelig technisk Dygtighed og Omhu. Samme Aar skal Godfred efter Hypothesen have trykt den første Udgave af Rimkrøniken; men er det da tænkeligt, at han samtidig kan have trykt noget saa udmærket og noget saa maadeligt, som de fire Blade virkelig er? Derimod passer den ringere typographiske Færdighed, hvormed de fire Blade ere trykte, ganske til Godfred af Ghemens senere Tryk, der staa meget tilbage for hans ældste [3]. Molbech anfører paa det anførte Sted, at »*Skrifterne i Fragmentet ere skarpere, altsaa mindre brugte, end de vise sig i Qvartudgaven.*« Men man vil i Qvartudgaven finde Sider, hvor Skrifterne ere ligesaa skarpe som i Fragmentet; fire Blade ere desuden for Lidet til i denne Henseende at drage nogen Slutning, da fire andre Blade kunne se ganske anderledes ud.

Fremdeles er der anført Exempler paa, at Fragmentet stemmer med den plattydske Oversættelse, som haves i et

---

[1]) Udgaven af Rimkrøniken, S. XXX-XI.

[2]) *G. F. Ursin*, Bogtrykkerkunstens Opfindelse og Udvikling i 400 Aar. Kbh. 1840. S. 51.

[3]) Ganske overses maa det heller ikke, at de fire Blade ere trykte i lille Octav- eller Duodesformat, som forekommer saa overordenlig sjelden i det 15. Aarhundrede, hvor Qvartformaten er den fremherskende for saadanne Skrifter (f. Ex. i Holland), medens Octav- og Duodesformaten fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede bliver almindeligere.

Haandskrift fra Midten af det 16. Aarhundrede [1]) og som afviger fra Qvartudgaven. Dette Argument er det eneste, som kan anvendes med nogen Grund til Forsvar for Hypothesen; men aldeles afgjørende kan det dog ikke blive. Hvo kan vide, om der ikke til den Udgave, hvoraf kun fire Blade ere levnede, er benyttet et andet Haandskrift end til Qvartudgaven, eller om Udgiveren eller Correcteuren har foretaget Rettelser, som stemme mere med den plattydske Oversættelse? Det kan desuden meget vel tænkes, at man har havt en Udgave imellem Qvartudgaven 1495 og den nærmest følgende, som er bevaret, nemlig fra 1508, og at den har havt en noget afvigende Text. Og medens der aldeles ingen Efterretninger findes om en Udgave tidligere end 1495, haves der derimod Efterretninger om to — nu tabte — Udgaver fra denne Mellemtid, nemlig en fra 1501 i Octav og en fra 1504, Formaten ikke angivet. Om begge disse Udgaver har man tvivlet [2]), men vistnok uden Grund. Udgaven fra 1501 nævnes af Peder Syv og Albert Bartholin [3]), og det vilde være et underligt Træf, om der ved begges Angivelser skulde være Feiltryk. Udgaven fra 1504 nævnes af Terpager [4]), men det menes, at det er en Trykfeil for 1508. Terpagers Angivelse er imidlertid utvivlsomt rigtig. Han forsikkrer: »*vetustissimos hinc et illinc indagavi et evolvi libros, et hac in parte magis propriis oculis qvam aliorum credidi relationibus, qvæ fallaces sæpe sæpius.*« Umiddelbart derefter omtaler han den ovenfor omtalte Bog »Regule emendate correcteqve« fra 1493, Rimkrøniken fra 1495 og fortsætter saaledes: »*Plures mihi hujus Chronici observare licuerit editiones, una est edita iterum*

---

[1]) I det kgl. Bibliothek: gl. kgl. Saml. Fol. Nr. 820. Det antages for at være en Afskrift af et ældre Haandskrift.

[2]) *Danske Magazin*, I., S. 28. *Molbech*, Den danske Riimkrønike. 1825. S. XIII, XXXV og XIV.

[3]) *P. Syv*, Betenkning over det cimbriske Sprog. Kbh. 1663. S. 118. *Alb. Bartholin*, De scriptis Danorum, 1666, S. 10: »Chronicon Danicum vetus, Hafn. 1501. in 8.«

[4]) *Terpager*, De Typographiæ natalibus in Dania, 1707, S. 5—6.

Hafniæ nono a prima editione anno, sc. 1504, qvæ eundem præ se fert titulum.» Her kan ingen Misforstaaelse eller Trykfeil være, da det udtrykkelig anføres, at der mellem de to Udgaver er et Mellemrum af 9 Aar.

Resultatet af det her Fremsatte bliver da, at der kan gjøres flere vægtige Indsigelser imod den Hypothese, at de fire Blade høre til en Udgave tidligere end den fra 1495 og at de meget vel kunne være Rester af en tabt Udgave fra 1501 eller 1504.

1496.

Statuta synodalia et prouincialia Egerdi Episcopi Slesvicensis.

Stephan Arndes. Lybek.

Pave Innocens VIII udnævnte i Aaret 1488 Eggerd Durkop til Biskop i Slesvig. Domcapitlet valgte en Modbiskop, Enwold Sowenbroder, og flere Aar gik hen, før Eggerd blev anerkjendt som retmæssig Biskop; det skete kun ved Hjælp af en pavelig Banbulle (1492) mod hans Modstander og dennes Hjælpere. Den korte Tid i hvilken Eggerd Durkop beklædte Bispestolen er navnlig bleven vigtig ved de Bestemmelser han tog, for at opretholde Sædeligheden blandt Præsterne i sit Stift og god Orden i Udøvelsen af deres Kald. 1495 blev han paa Grund af den Modstand, han som en Følge heraf mødte hos Geistligheden, nødsaget til at forlade Slesvig; han reiste til Rom og døde her 1499[1]).

[1]) *Cypræus*, Annales Episcop. Slesvic. Coloniae Agripp. 1634, S. 394 ff. *J. Moller*, Cimbria litterata, II, 173-174. *N. danske Magazin*, I, S. 302 ff.

Hans Statuter bleve trykte i Lybek 1496, men der er næppe bevaret noget Exemplar af dem. Heldigvis har F. Noodt[1]) set sig istand til at optrykke dem ved Hjælp af en Afskrift, men det er ikke muligt at meddele Noget om Bogens Udseende. Som Titel anføres følgende Linier:

Statuta Synodalia et prouincialia reuerendi in Christo patris, Domini Egerdi, episcopi Slesuicensis, nec non sacri palatii apostolici causarum auditoris, anno Domini M. cccc. xcvi..

Af selve Statuterne er aftrykt 45 Paragrapher, den sidste ikke fuldstændig, da der i Afskriften har været udslettet Noget, som Noodt ikke kunde læse. Derefter følger en *Ratificatio Indulgentiarum,* som have været givne af Biskop Niels Wulff, samt en *Concessio indulgentiarum presentibus in synodo.* De følgende Blade have indeholdt hele den Constitution, som blev givet paa Nationalconciliet d. 12. Juli 1425 og som er kjendt fra Hvitfeld og Pontoppidan[2]). Efter disse Bestemmelser læses følgende Linier:

Synodalium et prouincialium Statutorum liber feliciter explicit impressusque in Imperiali ciuitate Lubecensi per Stephanum Arndes, anno Domini M. cccc. xcvi.

Bogen har sluttet med: *Indulgentia de legendis horis Canonicis ad intra,* udstedt af Jens Iversen Lange, Biskop i Aarhus, Mogens Krafse, Biskop i Odense, og Albert, Biskop i Lybek, paa Opfordring af Biskop Niels Wulff i Slesvig, fra Segeberg 1469, *die Lune, Sexto Nouembr.*, og to Indulgentsbreve af den samme slesvigske Biskop, Niels Wulff.

I gamle Bogfortegnelser forekommer denne Bog overordenlig sjelden; den nævnes i en Fortegnelse fra 17de Aarhundrede

[1]) *Noodt,* Beiträge zur Erläuter. d. civil. Kirchen u. Gelehrt. Hist. d. Herzogth. Schlesw. u. Holstein, II, Hamburg 1752, S. 53-82. Derefter optrykte, uden Angivelse af Kilden, af *Thorkelin,* Samling af danske Kirkelove, Kbh. 1781, S. 85-107.

[2]) *Hvitfeld,* Danm. Riges Krønike, IV, S. 375-385. *Pontoppidan,* Annales Eccles. Daniæ, II, S. 540-49.

over Bibliotheket i Bordesholm[1]), men der er føiet til: »*a malevola manu dudum subrepta*«. Endnu i forrige Aarhundrede har den dog været kjendt; saaledes anfører Seelen[2]) Indholdet af den, ganske overensstemmende med Noodts Aftryk, efter et Exemplar, som Seb. Kortholt, Professor i Kiel, havde laant ham, maaske det samme som Dreyer[3]) senere har eiet; hvor hans Exemplar nu findes, hvis det overhovedet er til endnu, vides ikke.

1497.

Innocentii Papæ IVti Summa de Poenitentia.

Ukjendt Bogtrykker (Godfred af Gehmen?). Kjobenhavn.

Pave Innocens den 4de er som Forfatter mest bekjendt af sine Commentarer over Decretalerne, men det anføres i hans Levnetsbeskrivelse, at han blandt andre Arbeider, som henligge i Haandskrift, ogsaa har skrevet over »Canones poenitentiales«. Der findes saaledes et Haandskrift i det keiserlige Bibliothek i Wien, som er omtalt af Lambecius[4]); det er et Papirshaandskrift fra 1408 og har til Overskrift: *Summa Canonum Poenitentialium alias Summa Confessorum.* Det begynder med en Fortale, hvori det Spørgsmaal undersøges, hvem

[1]) *Merzdorf*, Bibliothekarische Unterhaltungen, N. Samml., Oldenburg, 1850, S. 73.

[2]) *Seelen*, Selecta litteraria, 1726, S. 661. Herfra anføres Titlen af *Denis*, Supplementum ad Maittaire, I, S. 406, Nr. 342 og af *Panzer*, Annales typogr., I, S. 528, Nr. 15 — Bogen er ogsaa omtalt som »eine der seltensten Schriften« af *A. H. Lackmann*, Einleitung zur Schlesw.-Holst. Historie. I, 1730, S. 146.

[3]) *J. H. C. Dreyer*, Notitiæ libror. manuscr. hist. Cimbr. Rostock, 1759, S. XXXVIII: »*quem Musulæ nostræ custodiunt*«.

[4]) Commentar. de Bibliotheca Cæsarea. Vindob. I, 1664, S. 813—14.

der er Forfatter til dette Skrift, da Nogle nævne Thomas af Aquino, Andre derimod Innocens den 4de.

Det er sikkert denne Afhandling, som blev trykt i Kjøbenhavn 1497 uden Tvivl af Godfred af Gehmen. Udgaven var i Folio, men er nu ikke mere til. Dens Tilværelse i ældre Tider er imidlertid ingen Tvivl underkastet, da den nævnes i Catalogerne over det gamle Universitetsbibliothek. Man har havt en Formodning om, at Peder Albertsøn har ladet den trykke, da det anføres[1]), at der i hans Bogsamling har været 4 Exemplarer; dog er denne Omstændighed ikke tilstrækkelig til at støtte en saadan Gisning.

Til alt Held have vi dog noget af Bogen bevaret, idet nemlig Thomas Bartholin har afskrevet en stor Del af dens Indhold. Denne Afskrift findes i de Bartholinske Samlinger og viser, at Bogen har havt ingen ringe Betydning for vor Kirkehistorie, da den har indeholdt de Synodalstatuter, som Erkebiskop Jens Brostrup i Aaret 1489 gav »pro reformatione sacerdotum parochialium«. Det Exemplar som Bartholin har benyttet[2]), har været ucomplet (*»in fine mutilus«*); de første Linier af hans Afskrift lyde saaledes:

»Ex Summa Innocentii Pape qvarti De penitentia. Impressa Hafniæ 1497.

Incipiunt Statuta Sinodalia.

Nos Johannes Dei gratia Archiepiscopus lundensis, Svecie primas & Apostolice sedis legatus, pro generali reformatione sacerdotum parochialium et aliorum nostre dyocesis clericorum man-

---

[1]) *Terpager*, De Typogr. natal. p. 6. Disse fire Exemplarer nævnes ogsaa i Cataloget fra 1603 i Universitets Archivet, S. 43 og S. 93. Et af disse nævnes uden Tvivl i *Script. rer. Dan.* VIII. S. 358, Summa Innocentii 1o (ɔ: 4?) de poenitentia; ifølge en Paaskrift har det tilhørt *Frater Simon Conventualis in Monasterio S. Thomæ de Paraclito et Professus Regule S. Augustini.«* — Bogen anføres i Cataloget over en Del af det ældste Universitetsbibliothek, Arn.Magn. 4to. Nr. 900.

[2]) De Bartholinske Samlinger paa Universitetsbibliotheket, Bind 21 ved Aar 1489.

damus infra scriptos articulos sub annotatis penis firmiter observari» [1]).

Disse Statuter[2]) ere næsten ordlydende med de Synodal-Statuter, som Erkebiskop Birger lod trykke i sin større Samling af Statuter, der udkom i Paris 1514; kun et Par Steder er der Afvigelser.

Statuterne vare imidlertid ikke forfattede af Jens Brostrup, men det var Regler, der længe havde været i Brug, som han reviderede og ordnede. De stod i Kraft indtil Slutningen af det 16de Aarhundrede, da de bleve forandrede paa et Kapitelmøde i Lund 1590[3]). I Indledningen til de her vedtagne ny Statuter hedder det nemlig: *»cum intelligeremus apud venerabile hoc Capitulum sicut in coeteris huius regni capitulis, Statuta et decreta quædam reservari, a Majoribus nostris et defunctis Archiepiscopis constituta et ordinata, que tandem in hoc collegio sub annum domini 1489 a venerando Johanne Brostrup in publicas tabulas et ordinem redacta sive concepta etc.»*

1497.

Breviarium Othinense.

Lucas og Mathæus Brandis. Lybek.

Det er allerede ovenfor omtalt, at medens flere Forfattere nævne en Ritualbog for Fyns Stift fra 1483 eller 1492, som man

---

[1]) Hele Stykket er uden Tvivl efter Bartholins Afskrift, Kilden angives nemlig ikke, trykt af *G. J. Thorkelin* i Samling af danske Kirkelove, Kbh. 1781, S. 108—121.

[2]) Originalhaandskriftet af dem er bevaret i Rigsarchivet i Stockholm. *Reuterdahl*, Svenska Kyrkans Historia. III, 2, S. 311.

[3]) Udgivne af *Pontoppidan*, Ann. Eccl. III, S. 258—63, men urigtig henførte til 1540. Han har læst MDXL istedetfor MDXC. Feilen er rettet af *L. Helveg*, Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen, II, Kbh. 1855, S. 646—47.

har kaldet et Graduale, men som efter al Sandsynlighed har været et Breviar, er det først i forrige Aarhundrede, at man har fremdraget et odensesk Breviar fra 1497, der har været ukjendt for alle, som tidligere have beskjæftiget sig med dansk Kirke- og Literaturhistorie. Dette Breviar er i Qvart og indeholder 463 upaginerede Blade. Det er trykt med gothisk Skrift, temmelig smaa Bogstaver; hver Side har to Spalter, hver med 35 Linier. Rubriceringen er gjennem hele Breviaret trykt med rødt. Af forzirede Initialer forekomme tre Slags, C, D[1]), E og I i Høide med 10 Linier med meget stærk Chattering og rig Bladforziring, et S i Høide med 9 Linier med smukke Linieforziringer, men med hvid Grund, og et A og et I, simplere, i 5 Liniers Høide og trykte røde. Foruden de til den brugte Skrift hørende Majuskler er der anvendt to andre Slags af forskjellig Størrelse, som stedse ere trykte røde. De almindelige Forkortelser forekomne meget hyppigt. Af Skilletegn ere kun Punctum og Bindetegn anvendte.

De 6 første Blade, som ikke ere signerede, indeholde Calendariet. Det følgende Blad mangler; det Afsnit, som begyndte med det og som omfatter 77 Blade, signerede: Aij (ɔ: Blad 8) til Kij, indeholder en stor Række af Bønner, Psalmer, navnlig Davids Psalmer, og Hymner afvexlende med Lectier og Collecter. Blad Hi(2) og Hij indeholder et Litani. Afsnittet standser Blad K5, første Spalte, Linie 16, Resten af denne Side og hele den følgende er blank[2]).

Med det 84de Blad begynder et nyt Afsnit, der gaar til Blad 272; en ny Signatur begynder: aai til zzij[3]) og et Læg signeret: ttl til ttij. Dette Afsnit indeholder Officia for Festdagene. Det slutter paa det 272de Blad, første Spalte, Linie 6. Slutningen lyder saaledes: *Expedito* (sic!) *iam de tempore* | *per*

[1]) Det samme forekommer i den plattydske Saxo, se Tavle V, 1.

[2]) Med Blad B7, anden Spalte, Linie 16 begynder det defecte Exemplar af Udg. fra 1483. Dette første Afsnit standser i den ældre Udgave Blad a2 (ɔ: det 68de Blad) anden Spalte, Linie 13; Resten af Siden er blank.

[3]) Efter Signaturen tt følger v.

totum annum Consequenter continuabitur de festis sanctor | *rum per totum annum etc.* Resten af denne Side og hele den følgende er blank [1]).

Fra det 273de Blad begynder det sidste Afsnit, indeholdende Officia for Helgendagene. Her er Signaturen: **aij** til **zij** [2]), og et Læg signeret: **ɾl** til **ɾlj**. Breviaret ender [3]) Blad 463 recto, første Spalte, Linie 15 med følgende Vers:

Canonicas bene dic. solius. le | *mas. deus audit.*
Altera facta regit. solaris. | *chaos obstat. et vngit.*
Et superos iungit cristos. fi | *nem benedicit.*

(anden Spalte)

Post festum trini regum. | *lege finit in abdon.*
Docmata que docuit sale. | *mon nou* (sic!) *inchoat abdon.*
Sed preclara dies solis que | *proxima post est.*
Ebdomadas quatuor sale= | *men lege iob cane binas*
Per tres tobiam iudith he | *ster sibi iunctam*
Bis binas adape totidem vi | *di dominum se.*

More othinensis cathedre qui | *psallere tentant*
Canonicas horas docmata | *nostra legant*
Soluere quaque die debita | *vota potes*
Per lucam brandis opulen. | *ta lubeck impressus*
Necnon matheo suo fratri | *administrante*

Derunder er afbildet to Skjolde paa skraa, under den første Spalte et, som ved en Tverstreg er delt i to Felter, begge blanke, under den anden Spalte et med den lybske Ørn. Under dette sidste Skjold læses: *Anno domini. Mccccxcvij.* — Den sidste Side er blank.

[1]) I den ældre Udgave begynder dette Afsnit paa Bagsiden af det 68de Blad (sign. **a2**) og gaar til det 274de Blad, ɔ: **bb5**, Bagsiden, anden Spalte, Linie 31.

[2]) Efter Signaturen **t** følger **v**.

[3]) Det sidste Afsnit begynder i den ældre Udgave med det 275de Blad sign. **cc2** (ɔ: **cc1**); det ender med Blad **y4** (ɔ: 445de Blad) i Udgaven fra 1497, Forsiden, første Spalte, Linie 30.

Det eneste, udmærket bevarede, Exemplar af dette Breviar, som nu kjendes, har tidligere været i Sverig. I et Brev af 18 April 1765 fortalte N. R. Brocman, Assessor i Rigsarchivet i Stockholm, J. Langebek, at han havde set et *Breviarium Ottiniense* i Gøtheborg og Langebek bad ham strax om at skaffe sig det til Eie; han bad ham at kjøbe det »*quovis pretio, om og mere end 12 plåtor*«. Brocman lovede at gjøre Alt, for at opfylde sin Vens Ønske, og i over et Aar vexledes intet Brev imellem dem, uden at Breviaret kom paa Bane. Omsider kunde Brocman d. 15 April 1766 meddele, at det var kommet til Upsala og det 19 August, at det var afsendt til Kjøbenhavn med en Skipper. Det var længe underveis til stor Ængstelse for Langebek; men desto større var ogsaa hans Glæde, da han endelig modtog det, og det som Gave fra Brocman. Denne har paa den sidste Side skrevet følgende Linier: »*Rarissimum hunc librum, cujus, quod scio, aliud non extat exemplar, in sui memoriam Bibliothecæ Langebekianæ accessorium, Domino haud spernandum, esse jussi. Holmiæ d. 4. Aug. 1766. N. R. Brocman.*« Den 10 December 1766 skriver Langebek til Brocman: »*Hr. Assessoren har ret sat mig i Lustre med Brev. Otton. dog hører jeg, at det ikke er ganske unique hos os; thi H. Exc. Hr. GHR. Thott skal og besidde et Exemplar, men det skal være meget defect.*«

Langebek har efter dette Breviar ladet flere Legender aftrykke i Scriptores rerum Danicarum [1]), men det er ellers ikke, ligesaalidet som de fleste andre danske Ritualbøger fra den catholske Tid, nogensinde blevet undersøgt. Paa Auctionen efter ham [2]) kjøbte Hielmstierne [3]) Exemplaret for 30 Rdlr. og

---

[1]) Scriptores rer. Danic. III, S. 394-402 Legenderne om Knud Konge; S. 618—22 Legenderne om St Lucius, Roskildes Patron. I Scr. Rer. Danic. IV, S. 273—74 meddeltes Legenderne om Knud Hertug.

[2]) Biblioth. Langeb. S. 203, Nr. 3037.

[3]) Hielmstiernes Bogsamling, I, S. 161, Nr. 1. Her er det kaldet: *Missale Otthiniense.*

med hans Bogsamling kom det til det store kongelige Bibliothek. Ingen af de udenlandske nyere Bibliographer nævne dette Breviarium Othinense.

1498.

Historia Sancti Georgii
patroni Ecclesiæ Mariæ virginis in Brobierg civitatis Arhusiensis.

Ukjendt Bogtrykker. Aarhus(?)

I Byen Aarhus har der været et Jomfru Marie Kloster, der laa paa Brobierg sønden for Aaen. Om dette Klosters Historie vides saa Lidet, at man endog har været i Uvished om, til hvilken Munkeorden dets Beboere hørte [1]). Det nævnes i nogle faa Dokumenter, nemlig: 1495, da Holger Rosenkrands betænkte det i sit Testament; 1499, da en Marcquard Brun skjænkede det en Abildgaard imod en Messe; 1508 da Prior og Convent i Klostret byttede denne Abildgaard mod en Kaalgaard, som Borgemester og Raad overlod dem [2]). Sidste Gang det nævnes, er 1531 [3]), da Conventsbrødrene »vti Jomfrue Marie Closter vti Aarhuss paa Brobierg — fore nogen sunderlige merckelige Aarsagher och Leylighedz skyld haffue wenligen och sambdrecteligen offuergiffuet och vpladet fran thennom och theris Epterkommere och till werdige Herre Biscop Offue Bilde och hans Epterkommere Biscoper vdi Aarss forschreffne Jomffrue Marie Closter och Stedt med Grund, Kircke, Kirckegaard,

---

[1]) *Daugaard*, De danske Klostre i Middelalderen, 1830, S. 391.
[2]) *Daugaard* anf. St. *Hübertz*, Aktstykker vedk. Aarhus, I, S. 87; 94.
[3]) Dette Aktstykke er endnu utrykt; det er berørt i *N. Dske Magaz.* I, S. 227.

Huse, Bygning, Tofft, och Hummellgaardt, met ald anden forschreffne Closters Eggendome och rette tilliggelse, som ther nu tilligger och tilhører, ingtet vndertaget vti nogen maade etc.«

Dette Kloster knytter sig paa en mærkelig Maade til den danske Literaturhistorie, idet der i Aarhus, 1498, skal være trykt en Bog om den hellige Jørgen, der var dets Patron. Den Første, som har omtalt denne Bog er Pontoppidan; han har i sin Kirkehistorie [1]) anført Titlen og Forfatterens Navn, Laurentius Olai, en Marianermunk; som sin Kilde nævner han de Bartholinske Samlinger paa Universitetsbibliotheket, hvor Skriftet findes anført i det 20de Bind ved Aaret 1498 med Henvisning til det første Bind, som er gaaet tabt 1728. Bogens Titel nævnes af Nannestad, Langebek, Nyerup, Hertel [2]), men ingen af disse Forfattere have omtalt den udførligere.

Enhver Tvivl [3]), om det virkelig er en trykt Bog, der handles om, kan fjernes; thi Universitetsbibliotheket har eiet et Exemplar, der efter dets ældre Cataloger har været betegnet saaledes: *Caps. Ambrosii par. 3. ord. 4. Nr. 24.* Ildebranden 1728 har berøvet os denne mærkelige Bog, men til alt Held har Arne Magnusen havt den i sin Haand forinden og som sædvanlig ikke lagt den fra sig uden at nedskrive et Uddrag og en Notits om den [4]), hvilke her meddeles aldeles ordret:

»*Incipit historia gloriosi martiris sancti Georgii, patroni Ecclesie fratrum beate Marie virginis in Brobierg civitatis Arhusiensis.*

[α a α]

Lectio prima: Diem gloriosum magni martiris Sancti Georgii devote celebrantibus, Petrus ejus famulus salutem dicit. Cum di-

---

[1]) *Pontoppidan,* Annales Eccles. Danicæ, II, S. 302, 476, 716.

[2]) *Nannestad,* Hilaria Aarhus., 1748, S. 23. *Langebek* i Vidensk. Selskabs hist. Almanak, 1764. *Nyerup,* Hist. stat. Skildring etc. II, S. 437. *Hertel,* Aarhuus Domkirke, II, S. IV.

[3]) *Nyerup,* anf. St.

[4]) Universitetsbibl. Mss. Additam. 4. Nr. 110.

vine prudentie placuit[1]) *ita temporum cursus ordinare, ut sic se habeant universa sub sole, quod nichil sit in eis vere iocundum, sed ab uno semper transire velit homo ad aliud. Et nemo in hoc seculo neqvam, qvod vult habere potest. Eqvidem nec justus justicia faciatur, nec voluptuosus voluptate. Impossibile est igitur humanam animam aliqvid non amare. Sed valde necesse est, ut in qvoscunqae mens nostra trahatur affectus, carnis amor spiritus amore superatur*[2]); *quo ignite diaboli extinguntur sagitte, ne subito inferni morte homo prostratus pereat. Invictissimus ergo Cristi athleta Georgius, diligentissima circa res mundi huius habita investigatione, et optimam virginitatis et castimonie vitam, ceteris dejectis, elegit; qva certe dicimus repleri paradisum. Ille enim non dumtaxat virgines casto dilexit amore, verum etiam se virginem conservavit intactum; seseque pro virgine misit in periculum draconis, et secum pro amore filii virginis sangvinem fudit innoxium. Hec est sola digna retributio, cum sangvis sangvine compensatur, ut redempti cruore Cristi, pro redemptore libenter velint occumbere. Et ecce: beatus Georgius in Broberigh, inclite civitatis Arhusie monticulo, angustam se primo contulit in capellam; sed tandem prospero temporum intervallo elapso, divina qvadam ordinatione idem beatus Georgius sibi attraxit omnium virginum virginem (qvam inestimabiliter dilexit) matrem Salvatoris, ut secum ibidem una cum sanctissimis martiribus, sancto Kanuto Rege et Kanuto Duce, non tantum predicti sancti conventus, verum etiam totius regni Dacorum patribus et patronis precipuis, perpetuo et magnifica et sacrata staret in ede, ubi hodie est templum satis candidum, in qvo sunt ejusdem optime virginis fratres ordinis Carmelitarum*[3]), *qvi dies et noctes in himnis et canticis laudant magnalia salvatoris.*

---

[1]) *corrigendum, puto placuerit.*

[2]) *Corrige, superetur.*

[3]) *Daugaards* Gisning, at Klostret har været et Carmeliterkloster, bekræftes altsaa. Danske Klostre, S. 391.

[βββ]

Super Magnificat antiphona.

Jocundare Dacia, mater redemptoris
firmet te in gracia divini favoris,
regnos in victoria Cristi ut amoris,
et tibi det merita martir vite melioris.

Datum Arhusie apud Sanctum Spiritum Anno Domini MCCCCXCVIII. pontificatu Reverendi patris nostri et Domini, Domini Nicolai Clauson presulis Arusiensis dignissimi.«

»Dette foregaaende er *accurate* skrevet efter 4 blade (et Ark) in 4to, trøckte med munke-stiil. Paa hvilke 4. blade icke fandtes nogen *Signatura*, nogen *custos* eller nogen *numerus*, hvor af mand kunde sluttet, enten samme 4. blade skulde vere et ark af en større bog, eller og åt de skulde være bleven trøckte for sig self, saasom en særdeles tractat. Der var ellers intet paa dette ark, for eller bag ved dette, som her staar skrevet.

[γγγ]

ααα] *Hic omissa sunt, que in impresso habebantur.*

Antiphonæ, Responsorium, versus, hymnus, versus, Antiphona, prosa, oratio, Invitatorium, prosa, hymnus. In primo nocturno antiphona, prosa de uno martyre, antiphona, versus.

Iste officia exscribere neglexi, cum historici nihil continerent.

βββ] Sequitur in impresso uberior relatio, quomodo Georgius Regis filiam, draconi ad devorandum objectam, salvavit, ac deinde rotæ et equuleo impositus illæsus mansit; cum reliqua ejus historia, et sacris officiis, quorum ultimum est: *Super Magnificat antiphona,* que hic exscripta conspicitur et incipit: *Jocundare Dacia.*

Historiam istam S. Georgii exscribere, non putavi operæ pretium, cum hæc ubivis occurat. Officia illa similiter neglexi,

cum historici nihil haberent, nec ad res Danicas quicquam pertinerent. Ultimum saltem eorum (Antiphonam sc. Super Magnificat: *Jocundare Dacia*) exscripsi, ut inde conspici posset, quomodo sacrum hocce monumentum cohæreret ac clauderetur.

yyy] At disse 4. blade skulde ellers heller være et ark af en større bog, end saaledes trøkte for sig selv, kunde kandske deraf sluttes, at iblandt de officia, som her ere gaaen forbi, og jeg ikke skiøttede om at opskrive, staar etsteds: *Responsorium nonum require in primis vesperis.* Item et andet steds: *Oratio ut supra in secundis vesperis.* Eftersom paa dette ark intet fandtes, som kunde passe her til, og maatte derfore synes, at sligt skulde være henvisning til andre steder udi samme volumine, ihvorvel (som sagt er) intet tegn var for eller bag paa dette ark, hvoraf synes kunde, at det hørdte til nogen større bog[1]).«

Vi have saaledes en nogenlunde klar Angivelse om Bogens Indhold, men endnu staae flere Tvivl uløste tilbage: om de 4 Blade have udgjort et selvstændigt Skrift eller kun ere et Brudstykke af et eller andet Legendarium eller Breviarium, om Bladene ere trykte i Aarhus 1498, eller om »*datum*« kun skal betyde: skrevet, forfattet. Men nærmere Oplysning herom vil vel næppe nogensinde kunne gives.

[1]) I en med Blyant skrevet Bemærkning har *A. Magnusen* udtalt den Formodning, at disse Blade kunde have hørt til *Breviarium Arhusiense;* men han har atter udslettet den og tilføiet: *non est.*

Kanuti Episcopi Arhusiensis

Tractatus de Regimine pestilentico.

Det er ikke muligt, at opstille Udgaverne og Oversættelserne af dette mærkelige Skrift i en bestemt Orden, da de fleste af dem hverken ere forsynede med Aarstal eller Trykkested. Dertil vilde det være nødvendigt, at have Exemplarer af dem alle liggende for sig, for at man ved en meget i det Enkelte gaaende Undersøgelse muligvis kunde udfinde en historisk Følge. Den Rækkefølge, hvori de her ere givne, kan altsaa ikke gjøre Fordring paa at være nøiagtig, ligesom den vist heller ikke er fuldstændig. — Hvis det er rigtigt, at Udgaven Nr. 1 er trykt omtrent 1478—80, burde Biskop Knuds Bog om Pest være stillet i Spidsen af denne Bibliographi over den danske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark. Men da der hersker Tvivl, om Forfatteren er en dansk Mand, og da Udgaverne og Oversættelserne gaae langt ned i det 16. Aarh., har Skriftet faaet sin Plads som et Slags Tillæg til det 15. og tillige som Overgang til det 16. Aarhundrede. Afvigende fra den Fremgangsmaade, som ellers er brugt her, ere alle Udgaverne nævnede samlede, — det er jo umuligt, at anvise hver af dem sin Plads i Rækken af alle de andre Skrifter, som skulle beskrives.

Udgaver.[1]

1.

Første Side, Linie 1 begynder Skriftet saaledes:

a(A)D honorem sanctem (sic!) *et indiuidue trinitatis: gloriose* | *que virginis marie, & ad vtilitatem reipublice: pro* | *conseruatione sanorum: ac reformatione lapsorum: vo-* | *lo ali qua de pestilentia que nos frequentius inuadit (ex* | *dictis medi corum magis autenticorum) scribere. Et* | *primo de signis prono*

[1]) Oplysning om de Udgaver, hvoraf Exemplarer findes i det keiserlige Bibliothek i Paris, skyldes velvillige Meddelelser af Hr. *Olivier Barbier*, conservateur adjoint ved Bibliotheket, og Grev *Paul Riant*. — Skriftet findes ikke nævnet i Cataloget over det keiserlige Bibliotheks medicinske Afdeling, hvor der dog anføres en meget stor Række Bøger, som handle om Pest: *Biblioth. Impériale Departement des Imprimés. Catalogue des Sciences médicales. I,* Paris 1857(—61), Pag. 676 ff.

sticis eius. secundo de causis. tertio | de remediis. quarto de con *fortaminibus cordis & princi | palium membrorum. quinto et vltimo de fleubotomia.*

Bogen slutter paa sidste Side, Linie 23, med:

Tractatus de regimine pestilentico domini kami | ti episcopi arusiensis ciuitatis: regni dacie, artis | medicine expertissimi pro fessoris: finem habet.

Udgaven er i Qvart, uden Aar, Trykkested eller Angivelse af Bogtrykker; den indeholder 7 upaginerede Blade, signerede: a.i. til a.iii.; hver Side har 26 Linier; ingen Custoder. Den er trykt med en meget smuk rund latinsk Skrift, ganske den samme som findes i Joh. Niders Consolatorium timoratæ conscientiæ, trykt 1478 i Paris af Ulrich Geering. Der kan ingen Tvivl være om, at den er trykt i Frankrig (eller Italien) og den kan vist sættes til Aarene 1478—80. — Den er omtalt af Hain, Molbech og Werlauff[1]). — Et fuldstændigt Exemplar er ved den Thottske Donation kommet til det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn[2]); et andet findes i det keiserlige Bibliothek i Paris, et defect i Bibliothèque Mazarine i Paris.

2.

C *Ad honorem sancte et indiuidue trinitatis. glorioseque | virginis marie,* et *ad vtilitatem reipublice,* pro *conservatione | sa norum ac reformatione lapsorum volo aliqua de pestilen | tia que nos frequentius inuadit (ex dictis medicorum magis | autenticorum) scribere. Et primo | De signis pronosticis eius |* (etc).

Qvart, 6 Blade, upaginerede, signerede a til aiij, uden

---

1) *Hain*, Repertor bibliogr. II, S. 213, Nr. 9752. *Molbech*, Henr. Harpestreng, S. 3. *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Kbh. 1850, S. 94.

2) Catal. *Thott*, VII, S. 166, Nr. 1515. En Eier har paa sidste Blad skrevet sit Navn: *Defontaines.*

Custoder, 30 Linier paa hver Side. Ingen Interpunction. Skriften er gothisk. Texten slutter Blad a 6:

C *Tractatus de regimine pestilentico domini Kamiti epis-* | *copi arusiensis ciuitatis regni dacie artis medicine expertissi-* | *mi professoris finem habet.*

Denne Udgave, som er uden Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted, beskrives af Hain.[1]) Panzer[2]) har eiet et Exemplar; han formoder, at den er trykt i Antwerpen af Matthijs van der Goes. Er denne Formodning rigtig, maa Bogen være trykt i Aarene 1482—84.

3.

Ad honorem sancte & individue trinitatis, glorioseque vir | *ginis marie. & ad vtilitatem rei publice. pro conseruatione sano rum ac reformatione lapsorum volo aliqua de pestilentia que nos fre* | *quentius invadit (ex dictis medicorum magis autenticorum* | *scribere. Et primo* . . . .

Qvart, 6 Blade, upaginerede, signerede (det første og tredie) a1, a3, forøvrig lig den foregaaende Udgave; Slutningslinierne ere de samme som i denne, kun læses der: *pestilentico, expertissimi.* Midt paa første Side er der et stort S.

Exemplar i det keiserlige Bibliotkek i Paris.

4.

Udgave ganske lig Nr. 3; som Adskillelsestegn kan mærkes, at paa første Side er det store Initial S ombyttet med et lille s; i Nr. 3 slutter Blad a1 vo med Ordet: *cruciatur,* men i Nr. 4 med Ordet: *signum.*

Exemplar i det keiserlige Bibliothek i Paris.

---

1) *Hain,* Repert. bibliogr. II, S. 213, Nr. 9753.
2) *Panzer,* Annales typogr. IX, S. 206, Nr. 108, e. Sml. *Brunet,* Manuel du libraire, V éd., II, S. 641.

5.

Udgave lig Nr. 2, i Qvart, 8 upaginerede Blade, signerede: **ai—aiiij**, 26 Linier paa Siden, gothisk Skrift. Den begynder: *AD honorem sancte et individue* ... Efterskriften som i Nr. 2.

To Exemplarer i det keiserlige Bibliothek i Paris.

6.

(A)D honorem sancte et *indiuidie trinitatis. glo* | *rioseq*ue *virginis marie.* et *ad vtilitatem rei=* | *publice: pro* con*seruatione sano*rum. *ac reformatione lapso* | *rum. volo aliqua de pestilentia* quæ *nos frequentius inua=* | *dit (ex dictis medicorum magis au tentico*rum *scribere.* | *Et primo de signis pronosticis eius.* etc.

Udgave i Qvart, 6 Blade, upaginerede, det andet Blad signeret **aij**. Paa hver Side 30 Linier. Skriften er gothisk. Slutningslinierne paa det sjette Blad vo lyde saaledes:

Tractatus de regimine pestilentico domin*i* | *kamiti ep*iscop*i aurisien*sis (sic!) *ciuitatis. regni dacie ar=* | *tis medicine exp*er *tissimi* pro*fessoris. finem habet.*

Udgaven, som mangler Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted, beskrives af Hain[1]).

7.

Udgave i Qvart, 4 Blade, upaginerede og usignerede, 36 Linier paa Siden. Skriften er meget lille, halvgothisk, næsten rund. Den begynder saaledes paa første Side:

*REGIME*N CON*TRA EPIDIMIAM SIVE PESTEM* | *Ad ho norem sancte* etc.

Texten slutter Blad 4 verso saaledes:

*Tractat*us *de regimi*ne *pestil*entic*o do*mini *Kaminti ep*iscopi *Arusine*nsis | *civitatis regni dacie artis medicine* | *expertissimi* pro *fessoris finem habet.*

Exemplar i det keiserlige Bibliothek i Paris.

---

[1]) *Hain,* Repertor. bibliogr. II, Nr. 9754.

8.

Regimen contra pesti⸗ | lentiam siue Epidimiam Reue rendissimi domini | Kaminti Episcopi Arusiensis Ciuitatis regni da | cie artis medicine profundissimi professoris. | Regimen sanita tis metrice conscriptum. naturam cuius | libet mensis. quibus etiam sanum est vti singulis men | sibus nutrimentis expticans.

Udgave i Qvart, 6 Blade, upaginerede, det tredie Blad signeret: **tiij**, 36 Linier paa hver Side, gothiske Bogstaver.

Texten slutter det fjerde Blad verso nederst med følgende Efterskrift:

C *Tractatus de regimine pestilentie* domini *Kaminti episcopi Arusiensis ciuitatis regni dacie artis medicine expertissimi pro fessoris finem habet.*

Blad 5 har Overskriften:

Incipit Regimen sanitatis per *circulum anni valde vtile.*

Dette Afsnit udfylder tre Sider; Bogens sidste Side er blank.

Et Exemplar eies af Grev P. Riant i Paris, som kjøbte det 1862 hos Boghandler Tross for 36 fr.

9.

Regimen contra pestilentiam | siue Epidimiam Reuerendissimi domini *Kamiuti* (sic!) *Episcopi Aru | siensis Ciuitatis regni dacie artis medicine expertissimi professoris. | Ad honorem* etc.

Udgave i Qvart, 6 Blade, upaginerede, med Signaturen **Aaiij**; paa hver Side 36 eller 38 Linier, Skriften er gothisk. Bogen indeholder tillige *Regimen sanitatis,* som slutter paa Forsiden af sjette Blad: *Explicit regimen sanitatis | per circulum anni valde vtile.* C *Arnoldus de Colonia.*

Denne Udgave er beskrevet af Hain[1]); da Bogtrykkerens Navn er anført, kan Stedet bestemmes, nemlig: Leipzig.

---

[1]) *Hain,* Repertor. bibliogr. II, Nr. 9757.

10.

Regimen contra pestilen | tiam siue Epidimiam Reuerendis simi domini Ka | minti Episcopi Arusiensis Ciuitatis regni dacie | artis medicine expertissimi professoris. | Regimen sanitatis per circulum anni valde vtile.

Udgave i Qvart, 6 Blade, upaginerede, med Signaturen: a3, 36 Linier paa Siden, gothisk Skrift. Texten begynder paa Bagsiden af første Blad paa samme Maade som i Nr. 8. Slutningsskriften — paa fjerde Blad vo — er: *Tractatus* de *re gimine pestilentie* domini *kaminti* episcopi *arusieu*sis (sic!) *ciui tatis regni dacie artis medicine expertissimumi* (sic!) pro*fessoris finem h*abet.

Øverst paa det femte Blad læses: *Incipit regimen sanitatis* per *circulum anni valde vtile.* Dette Stykke ender paa sjette Blad vo uden nogen Efterskrift.

Udgaven, som mangler Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted, beskrives af Hain[1]). Han antager, at den er trykt i Leipzig af Arnold af Cölln.

11.

*Regimen contra pestilen | tiam siue Epidimiam Reuerendis simi domini Kaminti Episcopi Arusiensis Ciuitatis regni dacie ar | tis medicine expertissimi professoris | Regime*n *sanitatis per circulum anni valde vtile.*

Udgave i Qvart, 6 Blade, upaginerede, med Signaturen a iij, hver Side har 36 Linier, Skriften er den samme som i den foregaaende Udgave. Texten begynder paa Bagsiden af første Blad, den slutter fjerde Blad vo saaledes:

Tractatus de regimine pestilentie d*o*m*ini kaminti* e*p*isc*o*p*i Arusin*ensis *ciui | tatis regni dacie artis medicine expertissimi* pro*fessoris finem habet.*

[1]) *Hain*, Repertor. bibliogr. II, Nr. 9755. I *Fr. Rostgaards* Bibliothekscatalog anføres S. 146, Nr. 1478 et Exemplar af Knuds Bog, som sikkert har været af denne Udgave.

Det femte Blad har Overskriften: *Incipit regimen sanitatis per circulum anni valde utile.* Siderne 5 vo og 6 ro ere ombyttede med hinanden, Side 5 vo slutter med Efterskriften: *Explicit regimen sanitatis per circulum anni valde vtile.*

Denne Udgave, som savner Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted (Leipzig, Arnold af Cölln?) er beskreven af Hain[1]).

12.

Denne Udgave, som ikke har været kjendt af Hain, anføres ganske kort af Choulant[2]) efter et Bibliothekscatalog. Den er i Qvart, har intet Aarstal, derimod er Bogtrykkerens Navn angivet, nemlig: Conr. Kacheloffen, som trykkede i Leipzig. I denne Udgave kaldes Forfatteren: *Kamintus. Regimen sanitatis per circulum anni* er optaget i den.

13.

Regimen contra pestilen | tiam. siue Epidimiam Reueren dissimi donini (sic!) *Kanuti | Episcopi Arusiensis Ciuitatis regni dacie Artis | medicine expertissimi professoris | Regimen sanitatis per cir|culum anni vtile valde.*

Udgave i Qvart uden Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted, 6 Blade, upaginerede, det tredie Blad med Signaturen Aiij, paa hver Side 36 Linier; Skriften er gothisk. Texten begynder øverst paa første Blad vo saaledes:

C *Ad honorem sante* et *indiuidue trinitatis glorioseque* vir *ginis | Marie* et *ad vtilitatem reipublice* pro *confirmacione sa norum ac refor | matione lapsorum volo aliqua (de pestilentia que nos frequentius inua | dit ex dictis medicorum magis auten ticorum scribere) Et primo | De signis pronosticis eius | Secundo*

---

[1]) *Hain*, Repertor. bibl. II, Nr. 9756.

[2]) *Choulant*, Hist. - literar. Jahrbuch f. d. deutsche Medicin, II, Lpz. 1830, S. 132.

de causis eiusdem. | *Tercio de remedijs* | *Quarto de* con*fortamini bus* *eorund*em et *principalium mem*=| *bro*rum | *Quinto* et *vltimo de fleubothomia.*

Paa den ottende Side, Linie 34, slutter Afhandlingen med: *Tractatus* de *regimine pestilentie domini Kanunti* (sic!) *epi* scop*i arusien*s*is ci*= | *uitatis regni dacie artis medicine expertissi mi pro*f*essoris finem h*abet.

Den niende Side har til Overskrift: *Regimen sanitatis per* | *anni circulum. multum perutile* Dette Stykke slutter nederst paa ellevte Side, den tolvte Side er blank.

Denne Udgave har ikke været kjendt af Hain, heller ikke af Choulant. Et Exemplar findes i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn[1]). Uden Tvivl er Bogen trykt i Cölln af Corn. de Zyrichzee i Slutningen af 15. eller Begyndelsen af 16. Aarhundrede.

14.

Denne Udgave i Qvart nævnes af Denis, Panzer og Kloss.[2]) Hverken Aarstallet eller Bogtrykkerens Navn er angivet; det antages, at Udgaven er trykt i Cölln af Corn. de Zyrichzee 1504—6. Skriften er gothisk. Titlen anføres saaledes:

Kaminti Episcopi Arusiensis Regimen contra Pestilentiam seu Epidimiam.

Til Skriftet slutter sig *Regimen sanitatis.*

---

[1]) I den *Hielmstierneske* Samling, Catal. I, S. 278, Nr. 27. Vandmærket i Papiret er en udstrakt Haand. Da det er den eneste Udgave i Qvart uden Trykkested og Aar, i hvilken Forfatteren nævnes Kanutus, er det vist et Exemplar heraf, som anføres i Biblioth. Uffenbachiana, IV, S. 255, Nr. 141 [3]): *Kanuti Episcopi Arusiensis Regimen contra pestilentiam. Regimen Sanitatis per circulum anni.* Ligeledes nævnes denne Udgave hos *Graesse,* Trésor de livres rares, II, S. 39.

[2]) *Denis,* Supplem. ad Maittaire, S. 597, Nr. 5226. *Panzer,* Annal. typogr. IV, S. 150, Nr. 602. Catalogue of the library of Dr. *Kloss,* Lond. 1835, S. 155, Nr. 2140

15.

Incipit Breue Regimen | nouiter editum valde vtile corpori humano tempore pestifero.

Udgave i Qvart, 6 Blade, gothisk Skrift.

Paa fjerde Blad v° læses de sædvanlige Slutningslinier: *Tractatus de regimine pestilentie* domini *Kaminti* episcopi *Arusi* ensis *ciuitatis regni dacie artis medicine* expertissimi professoris *finem habet.* — *Incipit Regimen sanitatis* per *circulum anni valde vti | le.*

Et Exemplar af denne Udgave findes i det keiserlige Bibliothek i Paris. Hverken Trykkested eller Aarstal er angivet, men paa Titelbladet er trykt det Mærke, som Antoine de Nidel satte paa sine Bøger. Han var Bogtrykker og Boghandler i Paris fra 1497 til 1501.

16.

Efter et Auctionscatalog har Haller anført[1]) en Udgave med Titlen: *Kanuti episcopi Arosiensis regimen contra pestilentiam s. epidimiam. Lion 1498. 8.*

Denne Udgave er interessant ved at den er den eneste, som bærer et Aarstal. Den vides ikke at være kjendt af nyere Bibliographer.

17.

Regimen contra pestilentiam | siue Epidimiam, Reve rendissimi domini Kaminti, Episcopi Aru | siensis; civitatis regni dacie artis medicine expertissimi professoris | Regimen sanitatis per circulum anni valde utile.

Udgave i Qvart, uden Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted; 6 Blade, lille gothisk Skrift. Under Titlen er aftrykt et Træsnit, forestillende Christus, med Omskriften: *Saluator mundi.* Paa anden Side begynder Texten som sædvanlig: *Ad*

---

[1]) *A. v. Haller,* Bibliotheca Medicinæ practicæ, I. 1776. S. 482.

honorem sancte etc.; den slutter det fjerde Blad vo: *Tracta tus de regimine domini Kaminti episcopi Arusinensis civita | tis regni dacie artis medicine expertissimi professoris finem habet.* De to sidste Blade indeholde: *Regimen sanitatis.*

Et Exemplar i det keiserlige Bibliothek i Paris.

18.

Tractatus de Regimine Pestilentico domini Kanuti Episcopi Arusiensis de Dacia Medicinæ experientissimi Professoris.

Denne mærkelige Udgave, som efter al Sandsynlighed er trykt omtrent et Decennium ind i det 16. Aarhundrede, er tabt. Et Exemplar fandtes i Henrik Fuirens Bibliothek, som blev skjænket til Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, og er altsaa brændt 1728[1]). Den yngre Thomas Bartholin har nedskrevet en Notits om den, men temmelig ufuldstændig[2]). Udgaven har været i Octav, uden Angivelse af Bogtrykker, Aar eller Trykkested. Under Titlen var afbildet det danske Vaaben med Paaskriften: *Arma Regis Daciæ.*

Bartholin har afskrevet Begyndelsen og Slutningen af Afhandlingen, og herefter synes denne Udgave at have stemmet med de andre. Derimod har den havt en Efterskrift, som ikke findes i nogen anden Udgave. Denne Efterskrift lyder saaledes:

Contra pestem.

Recipe quantum potes de amaritudine mentis contra peccata commissa cum vera cordis contritione, potius libram quam un-

---

[1]) Henrik Fuiren døde 1659. I Bibliotheca medica, H. Fuiren, Hafn. 1659, nævnes det S. 120. I Cataloget over Theod. Fuirens Bibliothek, Kbh. 1675, som ogsaa blev skjænket til Univ.-Bibl., nævnes ligeledes en Udgave i Octav, S. 315, Nr. 2189.

[2]) En Afskrift i *Langebeks* Excerpter, Pakken Nr. 245, er her benyttet. Bogen betegnes: »*Henr. Fuiren, num. 726, in 8vo.*« I Bibliotheca Resenii, S. 139, Nr. 24, nævnes: »*Canuti Episcopi Aarhusiensis de Dania Medicinæ Professoris tractatus de regimine pestilentico.*« Udgaven har været i *Octav*, og da Forfatteren nævnes Canutus, har den maaske været et Exemplar ligt Henr. og Theod. Fuirens.

ciam. Et hæc misceantur cum aqua lachrymarum. Et facias vomitum per puram confessionem. Deinde sumas illud sacratissimum electuarium, corpus Christi, et tutus eris a peste. Finis.

Endnu maa mærkes, at man finder nævnet[1]) en Udgave: *Hafniæ* 1508, 8. Men det er muligt, at her er en Misforstaaelse tilstede. Alb. Bartholin anfører nemlig i Skriftet: *de Scriptis Danorum* Knud Mikkelsens Fortolkning over Jydske Lov, Hafn. 1508. in 4 og strax efter: *Tractatus de Regimine Pestilentico,* ibid. in 8. Maaske har man feilagtig troet, at dette *ibid.* gik tilbage baade paa det først anførte Trykkested og Aar. Der nævnes idetmindste ikke noget andet Sted en saadan Udgave.

I flere Udgaver (allerede fra Aarene c. 1485—86) af Albertus Magnus's Skrift:[2]) *de virtutibus herbarum* findes optaget: *Regimen sanitatis per circulum anni valde utile.*[3]) I en af disse[4]), der antages at være trykt i Memmingen af Alb. Kunne (i Qvart, 24 Blade) læses Blad 22 v°, Linie 19:

---

[1]) *Kestner,* Medic. gelehrt. Lexicon, Jena 1740, S. 441.

[2]) *Hain,* Repertor. bibliogr. I, Nr. 527—28; 533, 534.

[3]) Disse Lægeregler udgjøre ialt 95 Linier, afdelte i Stropher, to for hver Maaned, paa 4 Linier hver (undtagen ved Februar, hvor den ene Strophe kun har 3 Linier). Udfor Stropherne er trykt de tilsvarende Maaneders Navne og Navnet paa det for hver Maaned characteristiske Stjernebillede. Forfatteren kan ikke paavises; de synes ikke nogensinde at have værot trykte særskilt. De begynde saaledes:

Ianuarius. In Iano claris caledisque cibis potiaris.
Atque decens potus post fercula sit tibi notus.
Ledit enim medo tunc potatus bene credo.
Balnea tutius intres et venam finderi cures.

Aquarius. Aquarius calidus et humidus. bonum
Ungere crura caue cum luna videbit aquosum.
Insere tunc plantas excelsas erige turres
Et si carpis iter, tunc tardius ad loca transis.

[4]) *Panzer,* Annales typogr. II, S. 108. *Hain,* anf. St. Nr. 528.

Sequitur Regimen contra Pestilentiam siue Epidemiam Reuerendissimi domini Kanute Episcopi Arusiensis Ciuitatis regni Dacie artis medicine expertissimi professoris. Strax efter, Blad 24 r°, Linie 33, slutter Bogen med: *Explicit paruum regimen sanitatis.* Det hele Stykke udfylder kun lidet over 2 Sider, og det er aabenbart, at det ikke er den egentlige Afhandling om Pest, her er aftrykt — den fylder næsten i alle Udgaver 12 Sider — men kun *Regimen sanitatis*, som man har tillagt Biskop Knud.

Det Samme maa være Tilfældet med en anden Udgave af det samme Skrift af Albertus Magnus, som Terpager[1]) omtaler efter et Exemplar fra Universitetsbibliotkeket (»nostra Bibliotheca«). Her slutter nemlig Albertus Magnus's Skrift med Linierne: *Seqvitur regimen contra pestilentiam sive Epidimiam Reverendissimi Dni Kaminti, Episcopi Arusiensis, Civitatis Regni Dacie, artis Medicine expertissimi Professoris.* Men den følgende Side har til Overskrift: *Incipit regimen sanitatis cum figuris quibuslibet mensibus additis per circulum anni valde utile;* dette Stykke Stykke slutter med: *Explicit parvum regimen sanitatis.* Ogsaa i denne Udgave udfylder *Regimen* etc. kun 3 Sider.

Herfra skriver sig formodentlig den feilagtige Efterretning hos Ole Borch[2]), at Knuds (eller Kamintus's) Skrift mod Pest er »*metro expressum*«.

---

[1]) *Terpager,* De Typographiæ natal. in Dania, S. 12.

[2]) *O. Borrichius,* Dissert. de Poetis, Francof. 1683, S. 163. Det Samme læses hos *Kestner,* Medic. gel. Lexicon, Jena 1740, S. 440—41. *Paschalis Gallus* nævner i sin Bibliotheca medica, Basiliæ 1590, S. 205 kun: *Kaminti Episc. Arus. Regimen. sanit. per circ. anni.*

Oversættelser.

Paa Fransk.

Exemplarer af de her nævnte Udgaver findes i det keiserlige Bibliothek i Paris[1]). I ingen af dem anføres Forfatterens Navn; heller ikke findes angivet Bogtrykker, Aar eller Sted. De forskjellige Afsnit have følgende Overskrifter: *Des signes pronosticaulx dicette pestilence. Des causes dicette. Des remedes a lencontre. De la confrontation du cueur et principaulx membres. De flebothomie.*

1.

Remede tres uti | le contre fieure pestilencieuse et autre mani | ere de epidimie approuue par plusieurs doc | teurs en medicine. Ont (sic!) *les vent en la rue des porees a l'ymage sainct Sebastien.*

Lille Octav, 8 Blade, gothisk Skrift. Paa Titelbladet er afbildet Passions-Attributerne, paa sidste Side Saint Roch.[2])

2.

Remede tres utile contre *fieure pestilencieuse et au | tre ma niere de epidemie approue par plusieurus* (sic!) *docteurs* en *medicine.*

Qvart, 8 Blade; den sidste Side blank.

3.

Remede tres utile contre fie | ure pestilencieuse et autre ma ni | ere de epydimie (sic!) *approue par plu | sieurs docteurs en medicine.*

Qvart, 6 Blade med to Spalter paa hver Side; gothisk Skrift.

---

[1]) Ingen af de franske Oversættelser ere nævnte i *Bibliothèque Impériale. Depart. des Imprimés. Catalogue des Sciences medicales. I, Paris* 1857(—61), Pag. 676, Afsnittet: *Peste.*

[2]) Et Exemplar anføres i Catalogue *Yemeniz*, II, 1866, Nr. 858.

4.

Remede tres-utile contre fievre pestilencieuse | et autre ma niere de epidimie | aprouve par plusieurs docteurs en medicine.

Qvart, 7 Blade, latinsk Skrift.

Paa Portugisisk.

Kun en Udgave kjendes, hvis Titel er følgende:

Bom Regimento muito neccessario para conservação de suas saudes e segurança das pestinencias feito por o Reverendissimo Senhor D. Raminto Bispo Arusiense do Reyno de Dacia e trasladada de Latim em lingoagem por o Reverendo Padre Fr. Luiz de Raz Mestre em Santa Theologia da Ordem de S. Francisco. Lisboa por Valentim de Moravia.

Denne Oversættelse — i Qvart uden Aar — som skal være overordenlig sjelden, nævnes af Ant. Ribeiro dos Santos i hans Afhandling om Bogtrykkerkunsten i Portugal i det 15. Aarhundrede.[1]). Han har ikke selv set den, men anfører Titlen efter ældre portugisiske Forfattere. Fr. Luiz de Raz blev Provincial for sin Orden i Aaret 1501, og da han ikke nævnes som saadan i Titlen, maa Bogen rimeligvis være trykt før Aaret 1501, maaske i Slutningen af det 15. Aarhundrede.

Paa Engelsk.[2])

I ingen af de engelske Oversættelser nævnes Knuds Navn, i en af dem har Forfatteren faaet Navnet Philip; i de fleste

---

[1]) I *Memorias de Litteratura Portugueza*, VIII, Lisboa, 1812, S. 61—62. Sml. *Hain*, Repertor. bibliogr. II, Nr. 9758. *Choulant* og *Werlauff* anf. St.

[2]) Oplysningerne om flere af de her nævnte engelske Oversættelser skyldes velvillig Meddelelse af Hr. *Thomas Watts*, Inspecteur ved Læsesalen i British Museum.

kalder han sig selv »*Bishop of Arusiens, in the realm of Denmark*«.

1.

A passing gode lityll boke necessarye and *behouefull agenst the Pestilence.*

Udgave i Qvart, uden Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted; 11 Blade, upaginerede og usignerede; en fuld Side har 21 Linier; den er trykt med gothisk Skrift.

Paa det andet Blad begynder Texten saaledes:

Here begynneth a litil boke the whi | che traytied and reher ced many gode thin | ges necessaries for the infirmite and grete | sekenesse called Pestilence the whiche often | times enfecteth us made by the most expert | Doctour in Phisike Bisshop of Arusiens.

Et Exemplar af denne Udgave, som maa være trykt af William Machlyn, en af de ældste engelske Bogtrykkere, som trykkede i London i Aarene c. 1481—83, findes i British Museum; paa første Side er skrevet til: *Ramicus Episcopus Arusiensis | civitatis Daciæ Regimen contra pestem.* Ingen Bibliographer har omtalt den.[1])

2.

Here Begynneth a litill Boke necessarye and behovefull agenst The Pestilence.

Udgave i Qvart, uden Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted; 9 Blade, gothisk Skrift.

Bogens Hovedtitel lyder saaledes:

Here begynneth a litil boke the whiche | traytied and reher ced many gode thinges | necessaries for the infirmite and *grete*

[1]) I det store kgl. Bibliothek findes — Ny kgl. Sml. 4°, Nr. 316 c — et Haandskrift fra c. 1500 af en engelsk Oversættelse af Knuds Bog om Pesten, som har været indbundet sammen med en trykt Bog: *Herbarius*, Maguntiæ 1484. Uden Tvivl er det en Afskrift af den her nævnte Udgave.

seke- | nesse called Pestilence the whiche often ti | mes enfecteth vs made by the most expert | Doctonr (sic!) *in phisike Bisshop of Arusiens | in the realme of Denmark etc.*

Texten begynder saaledes:

At the reuerence and worschip of the blessed Trinite and of the glorious virgyn saynt Marye of the conseruacion of the comyn wele of alle cristen people, as wel for them that ben hole as for remedie of them that been seke I the bysshop of Arusiens in the royalme of denmark doctour of Phisique wille write by the moost experte and famous doctoyrs auctorised in Phisike somme thynges of the infirmite of pestilence whiche dayly enfecteth and sone suffreth us to departe oute of this lyfe

First I wil write the tokenes of this infirmite

The second the causes wherof yt cometh

The thirde remedies for the same

The fourth comfort for the herte and the principal membres.

Bogen slutter Blad 9 v° med:

These remedyes be sufficient to eschewe thys grete sekenesse with the helpe of god To whom the euerlastyng laude and pray sing world withouten ende. Amen.

Den anden Side af første Blad indeholder nogle Bemærkninger om Urinen og om Vinduernes Stilling, forsaavidt den er gunstig eller ugunstig imod Smitte.

Udgaven er beskreven af Brydges[1]) og udførligere af Dibdin[2]), som har givet Hovedtitlen og 19 Linier af Texten i Facsimile. Han har benyttet et fuldstændigt Exemplar, som tilhørte en Boghandler Robert Triphook; et Fragment nævner han fra Peterhouse Colleges Bibliothek i Cambridge, hvilket var anvendt ved Indbindingen af en Udgave af »Discipuli

[1]) *Brydges*, British Bibliographer, I, S. 159 ff.

[2]) *Dibdins* Udgave af *Joseph Ames*, Typographical Antiquities, II, London, 1812, S. 19—20.

Sermones« fra 1499. Bogtrykkeren er William Machlyn. — Lowndes anfører[1]) en Auctionspris (1815) for denne Udgave: »*White Knight*, (ɔ: Marquisen af Blandford) *331, russia, 9 £.*«

3.

Here begynneth a Treatyse agaynst pestilence and *of* the *infirmits.*

Udgave i Qvart uden Aar, bestaaende af 6 Blade: »*Enprynted by Wynken de Worde*«.

Under Titlen er et Træsnit: Kong Ptolomæus og Astronomien, klædt som Qvinde.

Texten begynder saaledes:

At the Reuerence and worship of the *blessed Trynyte* and *of the glorious Virgyn Saynt Mary,* and *the conservacyon of the comyn wele of Crysten people as well for them* that *be hole as for remedy of them that ben seke. I the Bysshop of Arusiens in the Royalme of Denmark, Doctour of Physycke, wyl wryte by the moost experte and famous Doctours auctorysed in Physyque some thynges of* the *infyrmyte of* the *Pestilence whiche dayly enfecteth and sone sufferth us to departe out of this lyfe* etc.

Efter et Exemplar i det offentlige Bibliothek i Cambridge er denne Udgave beskreven af Herbert og (efter Autopsi) af Dibdin[2]). Lowndes anfører en Auctionspris for et Exemplar af denne Udgave: »*Knigth, 6 £ 8 sh. 6 d.*«

Herbert anfører[4]) endnu (Nr. 4) en Udgave, som skal være trykt af Wynken de Worde; Beskrivelsen er ikke fuldstændig, Herbert har ikkun benyttet en Notits af Antiquaren Thomas Baker, muligt er det den samme Udgave, der her

---

[1]) *Lowndes,* Bibliographers Manual of engl. Lit. IV (1861), S. 1838.

[2]) *Herberts* Udgave af *Joseph Ames:* Typographical Antiquities, I, London, 1785, S. 217. *Dibdins* Udgave af samme Værk, II, S. 342.

[3]) *Lowndes,* Bibliographers Manual of engl. lit. IV, S. 1838.

[4]) *Herbert* anf. St. S. 217.

er anført som Nr. 2. — Wynkyn de Worde er en af de berømteste Bogtrykkere i London; hans tidligste Bøger bære Aarstallet 1493, hans sidste ere fra 1535. De her omtalte Udgaver af »Treatyse agaynst Pestilence« ere vistnok fra c. 1500.

4. (5)

A passyng gude litel treatyse, agenst the pestilence. By Philip bishop of Arusiens in Denmark doctor in Physickes.

Denne Udgave, i Qvart, er anført af J. Ames i hans »Typographical Antiquities« under Wynkyn de Worde. Ingen af de senere Udgivere, Herbert og Dibdin,[1]) har været istand til at give nogen nøiere Oplysning om den.

5. (6)

Here begynneth a lytell treatyse ayenst pestilence and of the infyrmytes.

Udgave i Qvart, uden Angivelse af Bogtrykker, Aar og Sted; 6 Blade. Under Titlen er afbildet en Læge i sit Studerekammer med et Uringlas i Haanden, ved Siden staae to Medhjælpere.

Denne Udgave tilskrives Bogtrykkeren Richard Banks af W. Herbert, som anfører[2]) Begyndelsen af den, næsten lig med Udgaven ovenfor Nr. 2. — Banks trykkede i Aarene 1525—1545.

6. (7)

A moche | profitable | Treatise | against | pestilence, translated into | englyshe by Thomas Pay | nel Chanon of Mar | tin Abbey. | 1534.

Udgave i Duodes uden Paginering eller Signatur, 12 Blade, gothisk Skrift, 29 Linier paa en fuld Side.

---

[1]) *Herberts* Udgave af *Ames's* Typogr. Antiquities, I, S. 217. *Dibdins* Ud- Udgave af samme Værk, II, S. 342.

[2]) *Herberts* Udgave af *Ames's* Typogr. Antiquities, I, S. 411. *Dibdin* har ingen udførligere Oplysninger, II, S. 261.

Denne Udgave, trykt af Thomas Berthelet, som er en fra de forrige forskjellig Oversættelse, anføres af Ames[1]). Et Exemplar findes i British Museum. Bogen slutter med to Capitler, det ene: »*To know urines*«, det andet: »*A remedy for the frenche pockes.*«

7. (8)

A treatise behoouefull, as well to preserue the people from the Pestilence, as to help and recouer them, that be infected with the same; made by a bishop and doctour of phisick in Denmark; which medicines haue been proued in many places in London. Printed by Thomas Gibson. London 1536.

Denne Udgave i Qvart anføres af Maittaire, Ames og Panzer[2]). Efter Lowndes's Bibliographers Manual, udgivet af H. G. Bohn[3]), skal et Exemplar findes i det erkebiskoppelige Bibliothek i Lambeth Castle, Canterbury.

Der findes i British Museum en Bog med følgende Titel:[4]) »*The Gouernance and preseruation of them that feare the Plage. Set forth by John Vandernote, Phisicion and Surgion admitted by the Kynge his highnesse. Now newly set forth at the request of William Barnard of London Draper 1569. Imprinted at London by Wyllyam How for Abraham Veale in Paules churchyeard at the signe of the Lambe.*« Den bestaar af 20 Blade, er i Sedes, og indbundet med den ovenfor under Nr. 6 opførte Udgave. En stor Del af denne Bog er udskrevet af Biskop Knuds Afhandling om Pest, uden at denne Forfatter er nævnet.

---

[1]) Se *Herberts* Udgave af *Ames's* ovenfor anførte Værk, I, S. 423, *Dibdins* Udgave af samme, III, S. 286. *Lowndes* Bibliogr. Manual etc. IV, S. 1838.

[2]) *Maittaire*, Annales typogr. V, 2 (ɔ: Index II), 1741, S. 133. — *Herberts* Udgave af *Ames*, I, S. 490. (*Dibdins* Udgave, III, S. 401). — *Panzer*, Annales typogr. VII, 1799, S. 257, Nr. 181.

[3]) *Lowndes*, anf. Skrift IV, S. 1838.

[4]) *Herbert* anfører denne Bog i sin Udgave af *J. Ames's* Typogr. Antiq. II, S. 774. Sml. *Dibdins* Udgave, IV, S. 361 (ingen videre Oplysninger).

Paa Hollandsk.

Paa Hollandsk er Skriftet udkommet tilligemed tolv andre mindre lægevidenskabelige Afhandlinger i et Bind (i 4o), som har til Samlingstitel: »Fasciculus medicine« og er trykt 1512 i Antwerpen af Claes die Graue. I Fortalen nævner Oversætteren sig: Petrus Antonianus[1]); han siger: »*ic hebbe ter eeren vander generoser stadt van Antwerpen ende ten profijte vanden gemeinen volcke. eenen boeck wt den latijne in dye duytsche sprake getranslateert geheeten Fasciculus medicine. welcken boec vele profitelijke ende nootsaekelijcke boecsken ende tractaten in hen houdende is met vele schone ende experte hulpen ende remedien tegen alderhande siecheden ende gebreken. Ende in dese heb ic vele fauten gebetert.*«

Paa Titelbladet nævnes Afhandlingen: »*Een speciael tractaet teghen die pestilencie. van heere Ramitius bisscop van Arusien ghemaect.*« Den findes Blad xlvij—lij[2]) (8 tospaltede Sider) med følgende Overskrift over Siderne: »*Een bewaringe* (eller *ende bewaringhe*) *teghen die pestilencie.*« Titlen er denne: »*Een tractaet van die Pestelencie van heere Ramitius bisscop van Arusien. Int rijck van Dennemarck van eenen alder expersten doctoer in die medecinen beghint hier salichlijc.*«

Den nærmeste Side foran danner paa en Maade en Slags Indledning; der fremstilles nemlig i et Træsnit, som udfylder hele Siden, en Pestsyg tilsengs, omgivet af Husets Folk; en Læge føler den Syges Puls, medens han holder en Svamp op for sin Næse og Mund. — Oversættelsen er paa flere Steder noget fri. — Bogen findes i det store kongelige Bibliothek og er omtalt af Werlauff[3]).

---

[1]) Denne Forfatter findes ikke nævnet i de hollandske biographiske Lexica.

[2]) Pagineringen er urigtig, den skulde være: l—liij.

[3]) *Werlauff,* anf. St. 95.

Denne anselige Række af Udgaver og Oversættelser viser tydelig, hvor meget dette Skrift har været læst omkring Aaret 1500. Det maa sikkert have været en meget søgt Bog, og man skulde tro, at Forfatteren maatte være saa bekjendt, at der kunde meddeles interessante Oplysninger om ham. Men det er saa langtfra Tilfældet, at man endogsaa er tilbøielig til at antage Forfatternavnet for opdigtet, og betragter Biskop Knud som et »non Ens«[1]); thi den danske Kirkehistorie kjender ikke nogen Biskop i Aarhus med Navn Knud.

Den tidligste Efterretning, som uden Tvivl haves om denne Biskop, findes hos Lyschander[2]), der meddeler Følgende: »*Canutus, Episcopus Aarhusiensis, in SS. Theologia summa cum laude versatus, et omnibus Philosophiæ studiis diu feliciterque exercitatus, Orator suavissimus, Disputator acutissimus vitæ sanctimonia et morum integritate clarissimus scripsit: De peste libellum.*« Som sædvanlig anfører Lyschander ikke, fra hvilken Kilde han har denne Efterretning; men den er saa udførlig, at man let bringes til at tro, at han har havt gamle Optegnelser eller en gammel Tradition at støtte sig til. Han har ikke, hvad man let kunde formode, ligefrem forvexlet ham med den viborgske Biskop, Knud Mikkelsen, thi om ham har han ogsaa givet en Efterretning: »*Canutus Kobsen*[3]), *J. U. Doctor in Divinis scripturis jugi exercitatione peritus, et in omnibus secularibus scientiis, præcipue I. U. cognitione excellenter doctus Illustriss. Regi Johanni & bonis omnibus longe carissimus, Ius Cimbricum ex Danico latinum fecit & glossis auxit. excus.*

[1]) *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reform. Kbh. 1850, S. 70. Smst. S. 93—95 har *Werlauff* leveret de fuldstændigste literærhistoriske Efterretninger, som i Danmark ere samlede om dette Skrift. Hertil maa føies en længere Notits af *L. Choulant:* Hist.-literar. Jahrbuch f. d. deutsche Medicin, II, Lpz., 1830, S. 129—133.

[2]) *Lyschander*, de scriptoribus Danicis i *Westphalens* Monum. ined. III, S. 455.

[3]) Dette feilagtige Navn istedetfor Mikkelsen gaar altsaa længere tilbage end til Pontoppidan; *Kolderup Rosenvinge* i Kirkehist. Saml. I, S. 52**). Sml. *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker og Klostre, S. 101 [28]).

Hafn. per Gothof. de Ghimen, an. 1508. die Matthiæ« — altsaa er der tydelig nok gjort Forskjel paa dem.

Jens Birkerod omtaler[1]) ogsaa Biskop Knud; han siger: »*Canutus, primus in Academ. Hafniensi Medicinæ Profess. a Vindingio omissus, hinc Episcopus Aarhusiensis sub Rege Johanne, a Hvitfeldio omissus*«. Her er en bestemt Tidsangivelse, men Birkerod anfører heller ikke sin Kilde og det er meget tvivlsomt, om hans Efterretning er rigtig, thi Kjøbenhavns Universitets Historie kjender ikke nogen Professor i Medicinen med Navnet Knud paa Kong Hans's Tid.

For at komme ud over den Vanskelighed, som denne ukjendte Biskop og Forfatter volder, er man gaaet to Veie. Man har antaget, at der er sket en Forvexling med Biskop Knud Mikkelsen i Viborg, og saaledes har Alb. Bartholin[2]) opført Skriftet om Pest under denne Forfatter. Eller man har antaget, at det er en opdigtet Person[3]). Det maa imidlertid synes høist forunderligt, hvis en Forvexling skulde have fundet Sted. Skriftet er trykt i de sidste Decennier af 15. Aarhundrede; en Udgave bærer Aarstallet 1498 og er saaledes udkommen omtrent en halv Snes Aar efter at Biskop Knud i Viborg er død[4]), og det vilde dog være en mærkelig Feiltagelse, at lade ham, der var en velbekjendt Statsmand baade hjemme og udenlands, blive henført til en urigtig Bispestol. Langebek har ment[5]), »*at da Skriftet synes at være trykt uden Riget, kunde des lettere indsnige sig denne Feil, at der*

[1]) I Index tertius til Bibliotheca *P. Joh. Resenii.* Herfra nævner ogsaa *Alb. Thura* Knud som Professor ved Universitetet, Reg. Academiæ Hafn. Infantia et Pueritia, 1734, S. 60; fremdeles *P. Poulson*, Bibliotheca Aarhusiensis sive Biographia Episcop. Aarhus. S. 36, *Worm* og *Nyerup* i deres Literaturlexica.

[2]) *A. Bartholin,* De Scriptis Danorum, S. 95.

[3]) *Molbech*, Henrik Harpestrengs danske Lægebog, S. 3: »en uden Tvivl opdigtet Biskop i Aarhuus«. Sml. *Werlauff,* anf. St.

[4]) Knud Mikkelsen er død før 26 Februar 1498; se *Rørdam* anf. St.

[5]) *Langebeks* Excerpter, Pakken Nr. 245.

staaer Aarhusiensis i stedet for Viburgensis.« Men Udgaven Nr. 18 med Overskriften: *Tractatus de Regimine Pestilentico domini Kanuti Arusiensis de Dacia Medicinæ experientissimi Professoris,* har paa Titelbladet været prydet med en Vignet fremstillende det danske Vaaben med Paaskriften: *Arma Regis Daciæ.* Naar Bøger fra disse Tider bære det danske Vaaben, betegnes de derved som forfattede eller udgivne af Danske, f. Ex. Chr. Pedersens Vocabularium, Paris 1510, Saxo, Paris 1514, Peder Laale Paris 1515, eller som udgivne med særligt Hensyn til Danmark; naar f. Ex. Joh. Murmellius's Bog: *duo opuscula ad puerorum usum* — første Gang trykt 1504 i Cölln — udgives 1516 — uden Tvivl ligeledes i Cölln, Trykkestedet er ikke angivet — med det danske Rigsvaaben paa Titelbladet, da maa det sikkerlig betyde, at denne Udgave, eller i det mindste de Exemplarer af den, som ere forzirede med det danske Vaaben, ere trykte paa Foranledning fra Danmark eller til Brug i danske Skoler. Et lignende Forhold maa antages at finde Sted ved den nævnte Udgave af Biskop Knuds Bog om Pesten, og der maa da stærke Indicier til at antage, at »*Arusiensis de Dacia*« her er en Trykfeil. Ligeledes gaar det næppe an at sige, at denne Biskop Knud af Aarhus er en opdigtet Person[1]); derimod taler Skriftet selv, som i alle Udgaver uden Undtagelse henfører ham til Aarhus i Danmark[2]). Besynderligt er det unægteligt, at han ikke nævnes i de almindelige Bisperækker for Aarhus, men

---

[1]) I de fleste Udgaver er Forfatteren urigtig kaldet: *Kamitus* eller *Kamintus,* men i dem alle nævnes han som Biskop i Aarhus i Danmark. — Det kan her anføres, at i *Biblioth. Reg. Catalogus,* III, Londini 1826, S. 438 nævnes: Kamiti, Episcopi Arusiensis: Exempla sacræ Scripturæ, ex utroque Testamento collecta apud Willam Sancti Albani 1481.« Dette maa være feilt; thi dette Skrift er af en Cisterciensermunk Giov. Carlo, som døde 1503; se *Quétif et Echard,* Scriptor. Ordinis Prædicatorum, I, S. 299.

[2]) *Episcopus Arhusiensis* kunde ogsaa betegne Forfatteren som Biskop i Westerås, men der kjendes ikke her nogen Biskop med Navnet Knud.

derfor er det ikke umuligt, at han dog virkelig har været (udvalgt eller vicarierende?) Biskop der. Shriftet selv indeholder ingen Antydning af, paa hvad Tid han har levet. Det eneste Sted, kvor Forfatteren omtaler sig selv, fortæller han, at han har været i Montpellier under en Pest; han løb omkring, for at hjælpe de Syge paa Grund af sin Fattigdom, og undgik Sygdommen ved at holde en Svamp dyppet i Eddike for Næse og Mund[1]). Men der har været Pest i Montpellier baade i det 14. og 15. Aarh., saa det er ikke muligt af denne Efterretning at fastsætte nogen Levetid for ham[2]) og i det medicinske Academis Historie i Montpellier synes Knuds Navn at være ganske ukjendt[3]). Da Skriftet er udkommet i mange Udgaver før 1500 og disse ere trykte i forskjellige Lande, tør man maaske antage, at det tidlig har havt en stor Udbredelse og været kjendt i Haandskrifter forinden; i saa Fald kunde man tænke sig, at Knud har levet en rum Tid før de ældste Udgaver ere trykte.

Meget kunde i denne Henseende oplyses, dersom Afhandlingen var opbevaret i daterede Haandskrifter. Men disse synes næsten at være ukjendte. Haller[4]) nævner et, som skal have været i det Uffenbachske Bibliothek, uden at han har været istand til at give den mindste Oplysning om det. I det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn findes et Læge-

---

[1]) Cap. 3. »In monte pessulano communitatem vitare potui, quod transiui de domo ad domum curando infirmos causa paupertatis mee«.

[2]) I *Herholdts* og *Mansas* Samlinger til den danske Medicinalhistorie, I, Kbh. 1835, S. 233 siges, at den Pest der omtales rimeligvis er den, som 1466 rasede i Montpellier, men der anføres intet Bevissted for denne Mening.

[3]) I *Jean Astrucs* Mémoires pour servir à l'histoire de la Faculté de Médecine de Montpellier, Paris 1767, nævnes kun to Danske, som have gjort sig bekjendte der, nemlig: Andreas Krag og Ole Worm. De bleve begge Doctorer.

[4]) *A. v. Haller,* Bibliotheca Medicinæ pract. I, 1776, S. 482. — Hverken i Paris eller i Montpellier er der bevaret noget Haandskrift af Knuds Pestbog.

haandskrift[1]), som er fra c. 1500 og fornemmelig indeholder danske Lægebøger; heri forekommer Knuds Tractat om Pesten paa Latin — lidt udførligere og bredere end i de trykte Udgaver — uden at Forfatterens Navn anføres og uden den mindste Hentydning til at Skriftet er forfattet af en dansk Mand.

I al denne Mangel paa sikkre Efterretninger vilde allerede Noget være vundet, hvis det kunde paavises, at der virkelig har været en Biskop i Aarhus ved Navnet Knud. Interessant er det derfor, at der findes et Par Notitser, som man hidtil ikke har lagt Mærke til, i hvilke der omtales en Biskop i Aarhus med dette Navn. Begge findes i en Copi af den lærde Vendelbo Bonde Peder Dyrskjøts Samling af Afskrifter af gamle Dokumenter[2]). For det Første giver Peder Dyrskjøt en Fortegnelse over »*Bisper i Aarhus Stift, efter et gammelt Catalogus fantes hos Borgemester* [i Mariager] *Hans Nielsen Drostrup til Skousgaard*«. Denne Fortegnelse, som slutter med Biskop Jens Gødesen (Biskop fra 1595 til 1626) er meget unøiagtig, idet dels Biskoprækken er større end den almindelig antagne, dels Navnene ofte ere skrevne feil[3]); men her nævnes som Nr. 29: Knud Jensen 1350. For det Andet har P. Dyrskjøt afskrevet et Document, som i den meddelte Form synes at være oversat fra Latin eller gjengivet paa nyere Dansk. Dette Document findes to Gange i Samlingen, den ene Gang i et kortere Uddrag, den anden Gang fuldstændigt, med Overskriften: »*Contract mellem Hr. Johan Povelsen og Bisp Knud af Aarhuus*«, saaledes lydende:

»*Alle Mand dette Brev seer helsser Vi* Christopher, *af Guds Naade Danmarches og Schlavoniers Konning Evindelig*

---

[1]) I den Thottske Saml. Qvart. Nr. 710; Haandskriftet er udførlig beskrevet af *Molbech*, Henrik Harpestreng, S. 34—36, men han har overset Afhandlingen om Pest.

[2]) Denne Copi har tilhørt *Klevenfeldt* og findes nu i det store kgl. Bibliothek, ny kgl. Saml. Folio, Nr. 558.

[3]) Det maa erindres, at det er en Afskrift af en Afskrift, vi have.

med Gud. Vide skal alle nærværendes og tilkommendes, at Aar 1350) var skikket i Vores kongl. Huus, Hr. Johan Poulssen*[1]*) Ridder, som havde pandsatt Biscop Knud Jenssen*[2]*) alt sit Gods udi Roxöe* [ɔ: Rougsø Herred] *liggendes, med alt tilhörige Bygninger, March, Eng og Skou, Vaadt og tört intet undtagen, for 20 ℔ Sölv, og samme Penning igien inden 40 Ugers Dag at erlegge og betale udi Her Iver Nielssens*[3]*) Ridder til Essendrup hands Huus, udi gode Lybske Grosser, med saadanne Vilkor, at dersom fornte Hr. Jens Poulssen Ridder ikke samme Penge bekommer, at betale, da skal fornævnte Biscop Knud Jenssen bruge og beholde alt hands Gods udi Roxöe, med ald sin Tillæggelse for samme Summa Penge, foruden ald Modsigelse til ævindelig Ejendom. Herforuden forpligtet fornævnte Hr. Jens Poulssen Ridder sig, at dersom noget af dette Gods bliver Bischop Knud Jenssen udi nogen Rettergang fratagne, da at stande hannem til Rette og med Sølvpendinge efter hans Villie hannem at betale redelig. Til Stadfæstelse givet under vort Signette og til Vidnesbyrd Michel Kieldbech med at forsegle.*

Datum supra 1350.«

*) *NB. 1350 er ikke ret, maa vist være 1330, thi det kand ikke vel læses for Möllets Skyld (m ccc lii).* †)

†) I den anden Afskrift: *m ccc us.*

---

[1]) Man kunde tænke sig, at Navnet var læst galt istedetfor: *Jon Palnesen.* (Palni sz læst som Pauil sz eller f.) Jon Palnesen levede paa Christopher II's Tid; han var Fader til Marsken *Palle Jonsen*, som hørte til Familien *Munk* (Vinranke M., hvilket ogsaa er Tilfældet med den i Slutningen af Documentet som Vidne nævnte *Michel Kjeldbech* (ɔ: *Keldebec*, ifald det skal være *Nicholaus Jonsen de Keldebec*, som var Rigens Kantsler). Palne Jonsens Søster *Marie* var gift med *Ove Stigsen* (Danske Magazin, III, S. 202), hvis Datter *Tove* 1362 nævnes som trolovet med Ridder *Iver Nielsen* (se den næstfølgende Anm.)

[2]) Paa Latin maa han have heddet: *Canutus Iohannis filius*, hvilket baade kan blive til: *Jensön* og *Jonsön* (se Danske Magazin, IV, S 290).

[3]) Ridder *Iver Nielsens* Navn forekommer hyppig. 1344 og 1347 nævnes han som Væbner og kjøber Gods, som senere laa under Gl. Estrup. 1356 holdtes Aartid af Iver Nielsen og hans Hustru *Margrethe.* Samme

De her omhandlede Eiendomme nævnes ogsaa i et andet Document hos P. Dyrskjøt med Overskrift: *Bisp Knud Jenssens Brev til Boe Leigell;* det lyder saaledes:

»*Alle dette Brev seer eller hörer lesse, helser Knud Jenssen ævindelig i Herren. Skal det være alle vitterligt, at jeg haver soldt Boe Leigell alt mit Gods udi Holbech og Vore Sogn i Roxöe beliggendes for 20 ℔ Sølv med ald sin Tillæggelse og Tilhöring, hvilket Gods jeg haver bekommet af Hr. Jens Poulssen Ridder for 20 ℔ Sølv. Og forpligter jeg mig og mine Arvinger at holde Hr. Boe Leigell og hans Arvinger fornevnte Gods uden ald Skade fri at nyde og beholde, under vort Signett A°. 1356, Mariæ Rensselsesdag*«.

Endnu en Gang berøres det samme Gods i et Document, som ligeledes findes hos P. Dyrskjøt. I Anledning af en Trætte faldt der nemlig 1408 paa Jomfruernes Messedag Dom for, »at *alt det Gods, Hr. Johan Poulsön havde i Holbæch i Roxö Herret skal höre Boe Biskop i Aarhuus til.*«

I det første Document nævnes blot Biskop Knud Jensen, men han omtales ikke som Biskop i Aarhus; i det andet kaldes han ikke engang Biskop. Der er noget meget mistænkeligt herved og Hjemmelsmanden, P. Dyrskjøt, er ikke af de paa-

---

Aar pantsætter han Kongen det Gods i Sjælland, som han fik med sin Hustru *Margrethe*; i hans Segl ved dette Document ses *Rosenkrandsernes* Vaaben og det er tillige beseglet af Hr. *Offe Stigsön* og Hr. *Palne Jonson* (Meddelt af Registrator i Geheimearchivet *C. U. A. Plesner*). 1360 bortskjøder Ridder Iver Nielsen en Gaard i Malmø (*Suhm*, D H. XIII, S. 482). 1362 nævnes Iver Nielsen blandt dem, der bevidne Ridder Stig Andersens Contract om sine Børns Værgemaal (*P. Dyrskjøts* Samling). Samme Aar nævnes han i et Document, hvori han forpligter sig til ikke at befatte sig med Biørnholms Gaard og Gods i Stig Andersens hans Tid, medens han derefter paa sin Trolovede *Thoue*, Offe Stigsøns Datters Vegne, skal nyde og beholde en fuld Arvelod efter Lands Lovs Lydelse (smst.). Han nævnes fremdeles 1364 (*Suhm*, D. H., smst., S. 536). 1368 underskriver han den jydske Adels Opsigelsesbrev til Kong Valdemar (*Suhm*, smst., S. 603). Han forekommer flere Gange i Tredserne som en Rosenkrands og kaldes til Hefringholm (*Plesner*). Endelig nævnes han 1375 (*Suhm*, smst., S. 736).

lideligste Kilder[1]) Originale Documenter savnes, som kunne bekræfte Rigtigheden af Afskrifterne og gjennem hvilke man maaske kunde erfare, om han mulig blot har været vicarierende Biskop[2]); men hvis Angivelserne fra Biskoprækken og Documenterne hos Peder Dyrskjøt ere sande, bringes man naturlig til at antage, at det er denne Biskop Knud Jensen, som er Forfatter til *Tractatus de Regimine pestilentico* og som Lyschander sigter til.

Selve dette Skrift er mærkeligt, fordi det er et af de tidligste Skrifter om Pest, som kjendes. Uagtet det er en velskreven medicinsk Afhandling[3]) findes det, forunderligt nok, ikke nævnet i de mange lignende Skrifter om Pest, som udkom i Slutningen af 15. og i det 16. Aarhundrede, heller ikke i de danske.

Antallet af de trykte Skrifter, henhørende til den danske Literatur, som vides at være udkomne i det 15. Aarhundrede, er saa lidet, at man let bringes til den Formodning, at det i Virkeligheden har været større, men at flere Bøger fra denne Tid ere gaaede tabte, uden at nogen Efterretning om dem er bevaret. Et Par interessante Vidnesbyrd indeholde værdifulde Antydninger i denne Henseende, skjøndt de rigtignok ere fra de første Aar af 16. Aarh. Domprovsten i Odense

---

[1]) Arne Magnusen siger om ham i et Brev til Torfæus — vel sagtens med Hensyn til hans genealogiske Studier — »Peder Dyrskjøt duer ikke.«

[2]) 1343 blev Biskop *Svend* (II) i Aarhus fanget; Interdict forkyndtes over hele Riget. Han blev løsladt 1344 og levede endnu 1352. Den følgende Biskop, *Paul*, nævnes første Gang 1354. *Historiske Aarbøger*, III, S. 57—58.

[3]) *Choulant* har anf. St. givet et kort Udtog; han siger: »Die Schrift ist von einem denkenden und für seine Zeit vorurtheilsfreien Arzte und gewiss eine der frühesten Pestordnungen.« Et Udtog er ogsaa givet i *(Mangors)* Physikalsk oekonom. og medicochir. Bibliothek, X, Kbh. 1797, S. 134—35.

Hans Urne skjænkede i sit Testament[1]), 1503, »*til fattige Peblinge i denne By* [ɔ: Odense] *II hundrede Böger, som Donater, Regulas, Facenus, tres Partes Alexandri udi octavo, hvilke Böger som nylig satt er.*« Ligeledes bortskjænkede han flere *Diurnaler.* Der kan ikke være megen Tvivl om, at idetmindste en stor Del af disse Bøger ere trykte — enten i Odense eller i Lybek — paa Hans Urnes Bekostning; thi af et andet Document erfares, at han har anvendt den betydelige Sum af 2554 Mark paa Trykningen af Bøger; men medens Bogtrykkeren, han har benyttet, er navngivet, nemlig Simon Brandt, er der uheldigvis ingen Underretning givet om, hvilke Bøger han har trykt — undtagen Diurnaler — eller hvor han har trykt. For Fuldstændighedens Skyld aftrykkes det sidstnævnte Document her:[2])

»*Vi effterskreffne Mester Jep Prior i St. Knuds Kloster, Christian Mule og Peder Bonde Borgemester, Hans Strygh Raadmand etc. Giøre vitterligt, at Aar 1505. Mandagen effter St. Pouels dag, da vare vi forsamlede paa St. Knuds Kiærgaard udi dette Huus, som Mester Peder Marsvin iboede fordum, at höre Regenskab imellem Velbyrdig Mand Jörgen Urne i Hindemae paa den ene Side och Simon Brandt paa den anden Side, effter værdige Fader med Gud Jens Andersöns Befaling. Da hördte och lagde vi forneffnte Regenskab, oppebörsel och Indtægt, da löb det sig halff tredie tusind Marck halfftrediesinds tiuffue*[3]) *Marck 4. Marck och*

[1]) Se *Danske Magazin* I, S. 293 ff. Hans Urne døde rimeligvis 1504.

[2]) Meddelt i Udtog i *Danske Magazin*, I, S. 299. Her er benyttet en Afskrift af *Langebek* med følgende Paategnelse: »*Ex Collectaneis de Familia Bircherodiana Mss. Laant af Landsd. v. Bergen 1765.*«, Originalen, paa Papir, har Prof. Bircherod eiet; det hørte egentlig til Odense Stifts Archiv.

[3]) I *Danske Magazin*, anf. St., er denne Sum anført: *halftrediesindstyve tusinde, halvtrediesindstyve Mark* etc. At Tallet 2554 er det rette, fremgaar deraf, at Bircherod selv nævner det et Sted i sin Afhandling de deperd. antiquit. septentr. (*Westphalen*, Monumenta, III, S. 699. Dän. Bibliothek, IV, S. 389) »*bis mille quingentæ et quinquaginta marcæ*«. En Tønde Byg kan ved Aaret 1500 sættes til en Pris af 8½ ß; den Sum, som Hans Urne har anvendt paa at lade Bøger trykke, vil da svare til c. 25,000 Rd. efter Nutidens Mynt.

2. Hvide, som Mester Simon Brandt[1]) *haffde oppebaaret aff M. Hans Urne Provst i Odense, huis Siæl Gud naade, for de Böger, som forneffnte Simon Brandt och hans Medfölgere haffde tryckt och prentet for forneffnte M. Hans Urne. Da lagde Simon Brandt sit Regenskab frem, paa hvad hand for sit Regenskab skulle haffue, och da lagde vi det imod Oppebörselen, och kom det offuer eet, saa at Jörgen Urne och hans Medarffuinger bleff skyldig til Simon Brandt 6 ℔. 3 ß. 2. Hvide, effter fremlagde Regning och Handskrifft. Da tiltalede Jörgen Urne Simon Brandt och sagde, at hand haffde trykt Diurnaler for M. Hans Urne, och vare de icke ret trykte, och komme til Aars, hvor de icke kunde derfor vorde soldte. Da svarede Simon Brandt, och begierede, at hand maatte faae samme Böger igien for det som de kostede. Da svarede Jörgen Urne, at hand det ey kunde giöre, hvorfore han och samtyckte at betale den anden Deel for forneffnte Diurnaler etc. Bleffue saa venlige och vel foreenede etc.*«

Den første Bog, som møder i det 16. Aarhundrede, er maaske:

1501.

Den danske Rimkrønike.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Ovenfor S. 68 er det omtalt, at en Udgave af Rimkrøniken efter et Par gamle Efterretninger skal være udkommet 1501, og at Hjemmelsmændene for disse Efterretninger ere Alb. Bartholin[2]), som nævner: »*Chronicon Danicum vetus, Hafn. 1501 in 8. D.* (ɔ: Danice)« og Peder Syv[3]), der an-

---

[1]) *Langebek* har udtalt den Formodning, at denne Simon Brandt mulig har været en Broder eller en Fætter til Mattheus Brandis, den bekjendte Bogtrykker i Lybek. Danske Magazin anf. St. S. 299, Anm. y.

[2]) *Alb. Bartholin:* De scriptis Danorum p. 10. Dette Skrift blev udgivet 1666, Forfatteren døde 1663.

[3]) *P. Syv:* Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog. Kbh. 1663, S. 118.

fører: »*Gamel Dansk Kongekrönik. Trykt i Kiøbenh. 1501. 8.*« Der kan næppe være nogen Tvivl om, at det er Riimkrøniken, som her sigtes til, idetmindste hos P. Syv, der anfører Værket blandt »Poetiske Bøger«. Skjøndt disse Vidnesbyrd vel bør tillægges nogen Vægt, maae de dog modtages med nogen Tvivl, da de dels ere fremkomne uden Angivelse af, hvor Exemplarer af denne Udgave have været bevarede og de dels endnu ikke fra andre Sider ere blevne bekræftede.

1501.

Karl Magnus's Krønike.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Det ældste Vidnesbyrd om at denne Folkebog er bleven trykt i Kjøbenhavn i Begyndelsen af 16. Aarhundrede findes i en Efterskrift, som Christiern Pedersen har føiet til sin Udgave af samme Bog, trykt i Malmø 1534[1]), hvor han taler om »*de gamle Keyser Karliss Krönicker, som för vore prentede i Köbenhaffn ved xxv aar siden*«. At Krøniken er trykt i Aaret 1501 af Godfred af Ghemen, nævnes først 1643[2]) af O. Worm, som sandsynligvis har havt et Exemplar for sig. Senere i samme Aarhundrede har Christen Ostenfeld anført den samme Udgave i en Fortegnelse over Skrifter, henhørende til Danmarks Historie. Willum Worm har gjort et Uddrag af denne Fortegnelse — »secundum Ostenfeldium« —

---

[1]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, V, Kbh. 1856, S. 128.

[2]) *O. Worm*, Danica Monumenta, Hafn. 1643, S. 380: »historia seu fabula de Carolo Magno, vernaculo idiomate edita anno MDI Hafniæ, per Gothofredum Gemen.«

som findes i et Bind med Titlen: »*Wilhelmi Wormii Adversaria Latina*« blandt de Rostgaardske Haandskrifter (Folio, Nr. 44) paa Universitetsbibliotheket. Bogens Titel anføres paa følgende Maade: *Caroli Magni, Rolandi, Turpini Archiepiscopi et Utgerdi Dani historia, Danice Hafniæ 1501* med Tilføielsen: »*apud me*«, skrevet i en senere Tid af W. Worm, saaledes som Skrifttrækkene tydelig vise[1]). Dette Wormske Exemplar er uden Tvivl gaaet i Arv til Sønnen, Biskop Christen Worm, og maa da være brændt 1728 med dennes kostbare Bogsamling. Siden den Tid nævnes intet Exemplar af Bogen, som nu maa anses for tabt. Der findes imidlertid i Upsala Universitetsbibliothek et Brudstykke af en Udgave, som efter Udstyrelsen at dømme maa være trykt af Godfred af Ghemen. Man kunde altsaa antage, at dette Brudstykke er af Udgaven fra 1501. Imidlertid kan denne Mening dog være Tvivl underkastet. Thi efter den Maade, paa hvilken Christiern Pedersen udtaler sig om sin Udgave (fra 1534), kan man let bringes til at formode, at der har været flere Udgaver før hans. Vil man holde sig strengt til det Tal, han anfører: »*ved 25 Aar siden*«, maa man komme til det Resultat, at Krøniken er bleven trykt 1509. Men Tallet kan jo være sat som et rundt Tal, saa at det ogsaa kan gjælde om en Udgave, trykt 8 Aar tidligere, 1501. Paa Titelbladet staar der hos Chr. Pedersen, at »*Dansken er oc meget forbedred oc rettere en hwn vor förre i de gamle böger*«; i Efterskriften forekomme de Ord: »*de som haffue nogre aff de gamle Keyser Karliss Krönicker, som för vore prentede i Köbenhaffn*«, og et andet Sted: »*de som för prentede den gamle Krönicke*«, ligesom der ogsaa tales om »*Pren-*

[1]) *Suhm*, Kritiske Historie af Danmark, III, S. 594, omtaler, at Chr. Ostenfeld har eiet et Exemplar, idet han henviser til Mss. Rostgaard, Nr. 61 (ɔ: nyt Nr. 44). *Langebek* henviser i sine haandskrevne Samlinger til W. Worms Adversaria. Efter hvad der ovenfor er sagt, ere begge Henvisninger i Virkeligheden en og den samme, men Suhms Bemærkning er unøiagtig.

terne«. Der kan vist i disse Udtryk ligge en Hentydning til flere Udgaver, men de ere for ubestemte til at man med Sikkerhed tør antage det. O. Worm anfører to Citater af Karl Magnus's Krønike, som ere tagne fra Udgaven 1501. Det er tydeligt, at han ikke har gjengivet dem aldeles bogstavret; (han skriver saaledes alle Hovedord med store Begyndelsesbogstaver), men sammenlignes disse Steder med det bevarede Brudstykke. viser der sig flere Forskjelligheder. F.Ex. Worm skriver: »*Salimon*«, Brudstykket har: »*Salomon*«; Worm skriver: »*oc hug med det huasse Sverde Dyrendal oc kloff Salimons Hielm, Hoffuit oc Bagbrynie oc Sadel*«, Brudstykket har: »*oc hug met thet hwasse swerd dyrendal oc klöf salomons hielm hoffuid oc hug brynnie oc sadel*«. Man tør saaledes ikke være aldeles sikker paa, at Brudstykket hører til Udgaven fra 1501, den Mulighed kan ikke ganske afvises, at det har hørt til en Udgave fra Aaret 1509 eller saa omtrent.

Brudstykket[1] i Upsala bestaar af 51 Blade i 4o. Den første Side begynder med: »*giort hēnes willie spurde han hwat hwn heeth.*« (Chr. Pedersen, Danske Skrifter, V, S. 15, Lin. 23); den sidste Side slutter med: »*Ther kom then hoffuedhe löse iacop som i kalle*« (Chr. Pedersen, smst. S. 127, Lin. 9.). Disse Blade danne ikke et sammenhængende Hele; paa mange Steder gaae Bladene i Flugt med hverandre, men rundt omkring er der Lacuner. Saaledes mangler hele Arket **a**, 5 Blade af Arket **b**, 1 Blad af Arket **c**, hele Arket **e** o.s.v. Arkene have talt dels 6, dels 4 Blade, ialt har Bogen indeholdt 90 Blade, fordelte paa 20 Ark. Signaturen har været **ai**—**viij**, saaledes at i Arkene paa 4 Blade kun det første Blad har været signeret, i Arkene paa 6 Blade det første og tredie. Hver Side har 30 Linier. Skriften er den samme som i Riimkrøniken fra

[1]) Med allerhøieste Tilladelse har den sjeldne Bog været sendt ned til Kjøbenhavn i Sommeren 1866, for at benyttes af Udgiveren af denne Bibliographi.

1495. Der findes den samme Inddeling i større Afsnit, betegnede ved et simpelt Initial, som i Christiern Pedersens Udgåve, men derimod ere disse Afsnit ikke afdelte i mindre som hos Chr. Pedersen. Interpunktion forekommer meget sjelden; de sædvanlige Forkortelser ere anvendte [1]).

Dette Fragment har tilhørt den bekjendte Johan Messenius, som har skrevet sit Navn paa første Side [2]). Senere har det tilhørt Erkebiskop Mennander; paa Auctionen efter ham blev det kjøbt til Universitetsbibliotheket i Upsala tilligemed Christiern Pedersens Udgaver af Keiser Karls og Olger Danskes Krønike, begge trykte i Malmø 1534; alle tre Bøger ere indbundne sammen. De nævnes alle i det trykte Catalog [3]) over Upsala Universitetsbibliothek og have saaledes været kjendte lige siden 1814, men Ingen har omtalt denne interessante Rest af den ældste prosaiske danske Folkebog, som vides at være trykt, før C. J. Brandt 1858 udførligt beskrev den. [4])

Allerede adskillige Aar forinden Godfred af Ghemen trykte denne Krønike var den til paa Dansk. Derom vidner det eneste bevarede Haandskrift, som er skrevet 1480 og har været i Børglum Kloster; nu eies det af det kongelige Bibliothek i Stockholm. [5]) Godfred af Ghemen har benyttet et lignende Haandskrift; hans Udgave stemmer nemlig i det Væsenlige med Børglum Haandskriftet, medens der dog ogsaa findes mange Uligheder især i Navnene. Godfred af Ghemens Udgave har ikke været besørget med megen Omhu. Christiern

---

[1]) Foran i Bindet har Prof. *Schroeder* gjort opmærksom paa den ydre Lighed mellem dette Brudstykke og Godfred af Ghemens Udgave af sjællandske og skaanske Lov 1505. En større Lighed vil findes ved at sammenligne det med samme Bogtrykkers Udgave af Biskop Knuds Expositiones circa leges Jutiæ, Hafn. 1508.

[2]) Bibliotheca *Messeniana*, Nr. 1511, Qvart.

[3]) *(P. F. Aurivillius)* Catal. libr. impress. Bibl. reg. Academiæ Upsaliensis, Ups 1814, S. 680.

[4]) *Chr. Pedersens* Danske Skrifter, V, S. 528 ff.

[5]) En Prøve er meddelt i *C. J. Brandts* gammeldanske Læsebog, I, Kbh. 1857, S. 191.

Pedersen siger om den — eller dem —:[1]) *»Icke vare samme krönicker heller ret staffuede eller prentede som det sig burde, Thi at mange aff ordene, och desligest bogstaffuene vaare megit vrangelige och wrettelige til hobe satte, Saa ath det som skulle staa faare, det stod bag, oc det stod bag som fore skulle staa met rette.«* — *»Det er vel troligt ath de som för prentede den gamle Krönicke haffue icke vel forstondet Dansken, och icke heller ret kundet tale hende, men de haffue saa baguent bogstaffuene oc ordene i hende fra det første til det siste, Saa at der er neppelige en lenye i all den gantske bog ath der ey findis nogen bröst paa somme af ordene, Oc den som skulle haffue rettet oc corrigeret hende faar Prenterne, Han haffuer oc verit megit forsömelig, eller oc plat vanwittig och vforstandig i den konst, men han haffuer icke anderledis, eller i bedre maade rettet och staffuit Dansken en han giorde«.* Det er en skarp Dom, her er udtalt og den er ikke ganske ugrundet, men dog noget for streng, naar man nøiere undersøger det bevarede Brudstykke.

Som en Prøve[2]) aftrykkes følgende Stykke aldeles bogstavret, blot med Forkortelserne opløste[3]):

»Tha dagen kom oc solen gick op sagdhe hær» | tugh gerin tijl sijne mæn i raske ridder reder | ether snart oc betaler gud thet *wij hanum skyldigh* | *ære The wepne sig snart och setthis paa theris | hæste Ianemund drogh tijth som striden hadhe | wærit som först begynte at dages met xx. twsen | de The cristne ther hadde hollet om natten grwe | de saare for hanum oc iætte gud ath the*

[1]) *Chr. Pedersens* danske Skrifter, V, S. 128.

[2]) Sml. *Chr. Pedersens* danske Skrifter, V, S. 41. Om den danske Bearbeidelses Forhold til den islandske se: *Karlamagnus Saga ok Kappa hans. Udg. af C. R. Unger.* Christiania 1860, S. XI ff.

[3]) Til Sammenligning aftrykkes det tilsvarende Stykke ordret efter ovennævnte Haandskrift, Side 190:

T*ha dage*n *kam ok sol*æ*n stod vp sade* h*ertugh geryn till syn*æ *m*æn *i rask*æ *rydde*re *rede*n *ether snarth ok betale*n *gud thet wij h*annum *skylligh* æ*re the w*æ*bn*æ*de sek snarth ok sath*æ *sek syn*æ *h*æ*ste Iamwnd drogh tiith som stryden hade före warit som först begynth*æ *ath daghes* meth *xx*^{m} *the* cri*stene ther hade hold*het *om natthe*n *grwedh*æ *sare for*

wildhe al=| *drigh giöre dödelighe sundh mere Tha saa the* | *hertug gerins hær oc gledes stoorlige tha ha*n *ko*m *oc* | *ianemu*nd *oc the begynte tha at stridhe Ianemu*nd | *stack sith spiwt i aucelin skioldh, soo ath oddhon* | *stodh genom herderne oc föl dödh nider tijl ior*= | *dhen Balant slo oc en riddher i hiel tha kom her her* | *tug gerin i slaghet the hedninghe ware two* | *saa manghe som the cristne och keyserin war icke* | *en kome*n *Tha keyserin oc ha*n*s hær ware wepne* | *de tha kom vdger da*n*ske oc ha*n*s skiold wor klöffue*n | *oc hielmen oc brynnie sönder hugne och manghe* | *stætz ran blodet genom rigne han sagdhe til key*= | *serin Ridher fram snart oc hielper ether mæn ieg greb een tolk fran the*nno*m oc sagde han meg at iane* | *mund ær soo doll at han wil icke sende budh eff*= | *ther sin fader Ha*n *wil stride met the*t *folck ha*n *haff* | *uer wille i stride tha sender bud til ether bodested*er | *at hijd ko*mm*er hwer thet barn ther er keyserin gi*= | *orde so*m *ha*n *bat ther budhe*t *kom droge the alle aff* | *stedh keyserin drogh tijl striden met xxx. twsende* | *folck ianemund haddc vij. banner oc vnder hwert* | *ba*nn*ere vij. twsende vnder sith eget banner hadde* | *ha*n *xxx. twsende ianemu*nd *sagde til sine me*n *ther ha*n | *saa keyserin ba*nn*ere nw maa i see keyser kars hof* | *mod hwore*

---

ha*nn*u*m ok ietth gud atthe willde aldr*ig *giöre dödeligh synd, tha saa the* hert*ugh gerins hær ok glæd*is *storleghæ tha k*om *ok Iamwnd ok begynthæ ath* stride *Iamwnd stak sytth spwdh i ancelin skiöll ath wdden stod giö*mmen *herdænæ ok föll dödh nedher till iordhen Balam slogh ok en rydd*er *i hæll tha kam hertwg gerin i slaghet the hednæ ware tw so* mange *som the* cristnæ *ok* keyseren *wor icke en kommen, tha* keyserens *hær war wapnæd kam wdg*er *danske ok hans skiöll war klöffuen ok hielm*en *ok brönien sönder ok* mange *stadhs rand blodh*et *giömmen rin genæ han sade till* keyseren *rydem fram snarth ok hielp*er *ether men jegh græb en tolk fran the*nno*m han sade ath iamwnd ær saa döll ath han will icke sende bwdh æfter syn fadher han will stride* meth *thet folk han haffuer wille i strydhæ tha sender bwdh till ether bodæs*teth *ath hiith k*omm*er hwærth th*et *barn ther ær* keyseren *giorde som han badh tha bodh*et *kam droge the alle aff* steth keyseren *drogh till stryden* meth *xxxij*m *Iamwnd hade viij banner ok wnder hword banner vij*m*, wnder sytth egheth* banner *hade han xx*m*. Iamwnd sade till synæ men tha han so* keyserens *bannær nw mo i se* keyser *karls homodh hwor han rydher*

han ridher modh oss och wij ære iij. | *mod hwer een aff them oc swer iegh wedh then mecktuge mame*nt *at han scal aldrigh leuend*is *kom* | *me aff thenne mark keyserin kom soo tröstelighe* | *i stridhen at hedeninge störte for hanu*m *hwer effther* | *anne*n *koning salomo*n *stack til bordan*t *koningh ge*⸗ | *nom skiolde*n *oc brynnie*n *soo ath han störthe döder* | *nith paa iorde*n *ha*n *haffde ianemu*n*ds horn paa syn* | *hals som het oliwa*nt *th*et *hördes xv. franske miler* | *konink salomo*n *togh hornet oc swor at hand wil*⸗ | *de icke giffuit for megh*et *gwld Ianamu*nd *saa th*et | *at burdant fiöl oc koning salomon togh hornet oc* | *wredes fast oc hug met th*et *hwasse swerd dy* | *rendal oc klöf salomo*ns *hielm hoffuid oc hug brynnie* | *oc sadel oc hæsten sönder i medie oc togh hornet* | *oc hengdet paa sin hals Thette saa aukarim oc* | *stak genom Ianemu*nd *skiold och glawenet brast* | *sönder Iane mu*nd *hug tijl hanum paa hans wen* | *stree axel oc swerdet gick vth at högre sidhe*n *wet* | *beltet soo ath han störte dödher nidh aff hæstene* | *Cristne mæn worde wa*ntr*östige oc fröchtighe for* | *Ianemu*nd*z store hug hadde han weret criste*n *tha* | *ware ha*ns *lighe eij i wærden tijl*

---

*motth oss wij haffue iij moth hwer en ha*n *haffue*r *ok swer jeg wit then megtuge mamenth ha*n *skall aldr*igh *læffuend*is *kome aff thenne mark keyseren kom so tröstælege stryden ath hedninge störde for ha*nnum *hwer æfter anner* konning *salamon stack till bordand* konge *giömen skiöll ok brönie so athan*n *stördthæ död till iordhen han hade Iamwndz horn pa syn hals oliwanth* thet *hörd*is *xv store mylæ* kong *salomon tog hornet ok sade ath ha*n *wille ickæ giffu*it *for meg*et *gwll Iamwnd sogh at bordant fiöll ok ath salomon togh horn*it *och wredd*is *fast ok hiögh* meth thet *skarpæ swærdh dörendall ok klöff salamons hielm hoffuit ok bugh bröniæ sadell ok hæst sönder ok togh hornet ok hengdet pa syn hals* thettæ *sogh ankorim ok stack giöme*n *hans skiöll ok glawen gyk sönder Iamwnd hiög till ha*num *pa wensstræ axæll ath swerdh*et *gick wth ath högr*e *sydhæ with bælth*et *swa ath han störthæ dödh neder* cristnæ *men wore wantröstege ok rædd*is *forr jamwndz store hwgh hade han war*it *crissten tha ware hans lyge ey i w*e*rden till*

1504.

Den danske Rimkrønike.

Godfred af Ghemen, Kjobenhavn.

Intet Exemplar af denne Udgave er bevaret. Beviserne for at den virkelig har været til, findes hos Terpager, der udtrykkelig siger, at i det 9de Aar efter at den første Udgave (1495) var fremkommet, blev Krøniken udgivet anden Gang (sml. ovenfor S. 68—69), og hos Chr. Ostenfeld, som i sin Fortegnelse over danske historiske Skrifter anfører den ved Siden af Udgaven 1495. Terpager bemærker, at han selv har set Udgaven, og W. Worm har i sine Udtog af Ostenfelds Fortegnelse (se ovenfor S. 112-13.) ved denne Udgave føiet til: »*apud me*«. Det er saa bestemte Udsagn, at der ikke kan tvivles om, at Udgaven virkelig har været til, ligesaalidt som man kan udslette den af Rækken ved at antage Trykfeil hos Terpager eller Skrivefeil hos Ostenfeld og W. Worm.

Det Brudstykke af en ukjendt Udgave af Rimkrøniken, som findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, maa efter al Sandsynlighed, som tidligere bemærket (se ovenfor S. 66 ff.), henføres enten til Udgaven fra 1501 eller til den fra 1504. Det udgjør fire Blade og indeholder Versene (efter Molbechs Udgave) 310—348, 425—498, 579—618. Udgaven har været trykt med Godfred af Ghemens store Skrift, kun lidet forskjellig fra den samme som i Udgaven fra 1495; Bogstaverne ere paa sine Steder noget spidsere. Den har været i Octav; fuldstændig maa den have bestaaet af omtrent 127 Blade, upaginerede; et af de bevarede Blade er signeret b.i.; hver Side indeholder 20 Linier. Interpunktion mangler. Det første Bogstav i hvert Afsnit er et lille, med aaben Plads til at et stort kunde tegnes i Farve

udenom. Bogen har ikke været trykt med megen Omhu; Skriften er for stor i Forhold til Liniernes Længde, saa at der findes Linier, i hvilke Ordene ere trykte saa tæt, som om hele Linien kun udgjorde et eneste Ord. Sammenlignes Brudstykket med Udgaven fra 1495, viser der sig flere Forskjelligheder, navnlig i Orthographien, men ogsaa i selve Texten, idet dels Ord ere udeladte — maaske blot ved Trykfeil — dels et Vers har en mærkelig Variant. Molbech har i sin Udgave af Rimkrøniken anført de afvigende Læsemaader, som ere af Betydenhed.

---

c. 1504?

Flores og Blanzeflor.

Godfred af Ghemen, Kjobenhavn.

Denne Kjærlighedsroman kom paa sin Vandring gjennem Europas forskjellige Lande tidlig til Norden. Dens første Udspring kan ikke med Sikkerhed paavises — Grækenland? [1]), Frankrig? —, derimod er der al Sandsynlighed for, at en fransk Bearbeidelse ligger til Grund for Romanen, som den, om end med nogle Forandringer, findes paa Islandsk, Svensk og Dansk. Hvorledes Forholdet er imellem den islandske Roman i Prosaform [2]) og den svenske rimede [3]), som skal

---

[1]) Dette er *Édélestand Du Méril's* Mening, fremsat med Lærdom og Genialitet i Indledningen til hans Udgave af »Floire et Blanceflor«, Paris 1856, S. LXXXIX ff. Sml. *Eberts* Anmeldelse af denne Udgave i Götting. gel. Anzeigen, 1857, S. 1169 ff.

[2]) Udgivet af *Brynjulf Snorrason* i Annaler for nordisk Oldkyndighed, 1850, S. 3. ff.

[3]) Udgivet af *G. E. Klemming* i Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-Sällskapet, I, 1844.

være forfattet efter Foranstaltning af den norske Dronning Euphemia, er endnu ikke bragt til fuldstændig Klarhed[1]), medens man i Almindelighed er enig i, at den danske rimede Flores og Blanzeflor er en — noget forkortet — Oversættelse af den svenske.[2]) Der kjendes kun et Haandskrift af denne Ridderroman paa Dansk; det er fra sidste Halvdel af 15. Aarhundrede. Det opbevares i det kongelige Bibliothek i Stockholm[3]) og er noget afvigende fra de ældste Udgaver.

Man har hidtil antaget Udgaven trykt i Kjøbenhavn af Godfred af Ghemen 1509 for den ældste danske. Men i Universitetsbibliotheket i Upsala findes to Fragmenter af en Udgave, ligeledes trykt af Godfred af Ghemen, som rimeligvis er ældre. Begge Fragmenterne indeholde det samme Stykke; de ere begge udtagne af Bind af gamle Bøger, ved hvilken Anvendelse de have lidt endel, idet nogle Linier ere afskaarne, i det ene flere end i det andet. Det er 6 Blade af første Ark af en Octavudgave, som paa denne Maade ere frelste, det andet og syvende Blad af Arket mangle i dem begge. I begge Fragmenter ere Titelbladene bevarede. Paa begge Sider af disse er afbildet det samme Træsnit: Clares knælende foran Flores, der staar med to Falke paa sin Haand, paa Flores's venstre

---

[1]) Se: *G. E. Klemming* Flore och Blanzeflor, Stockholm 1844, Indledn. Ivan Lejonriddaren, utg. af *G. Stephens*, Stockh. 1849, S. XVII - XXX. *B. Snorrason* i Ann. f. nord. Oldkyndighed, 1850, S. 118—121; *G. Brynjulfson* samme St. S. 363 [sml. *Erslews* Alm. Forfatterlexicon, Suppl. III, S. 206]. Hertig Fredrik af Normandi, utg. af *J. A. Ahlstrand*, Stockh. 1853, S. 223 ff.

[2]) *Édélestand Du Méril* (anf. St. S. LXVII) antager derimod, at den danske Bearbeidelse har den islandske Saga til Grundlag *(„nous y verrions plutôt aussi l'imitation immédiate d'un texte islandais")*.

[3]) Se: *Molbech*, Historisk Tidsskrift, IV, 1843, S. 162—63. *Liffman och Stephens*, Herr Ivan Lejon-Riddaren, Stockh. 1849, S. CXXVIII. Prøver ere meddelte af *C. J. Brandt*, Gammeldansk Læsebog, I, S. 142 ff. I et mere moderniseret Sprog er hele Digtet udgivet efter dette Haandskrift af *C. J. Brandt*, Kbh. 1861, som første Afsnit af »Ældre danske Digtere«, I, Kbh. 1862

Side staar Blanzeflor; ovenover Figurerne læses: *Clares Flores Blantzeflor*, det Hele er indesluttet af en firkantet Linieramme. Bogen har været trykt med Godfred af Ghemens store Skrift; det er de samme Typer, som dem, hvormed det ovenfor omtalte Fragment af Octavudgaven af Rimkrøniken er trykt, hvorfor Udgaven tilnærmelsesvis her er henført til Aaret 1504. Hver Side indeholder 20 Linier. Skilletegn ere ikke anvendte. Et fuldstændigt Exemplar maa have indeholdt omtrent 50 Blade.

For at give en Prøve paa denne Udgave aftrykkes følgende Stykke aldeles bogstavret — dog med Forkortelserne opløste — jævnsides den tilsvarende Text af Udgaven fra 1509, ligeledes aftrykt bogstavret.

1504?	1509.
Drotningen tencte görlege paa	**D***Rotniugen tenctæ görlege paa*
huat hun ville tijl andswar faa	*hvat hun wille til andswar faa*
At hun munne thet bestæ radhæ	*At hun munne thet bæste raade*
ath blantzeflors lijf skulle y skadhe	*at blantzeflor lyff sculle eij skade*
Myn kære herre oss bör at actæ	*Mijn kiære herre oss bör at actæ*
ath wi vort rigæ genuie oc vacthæ	*at wij wor rijge gemme oc wactæ*
Ok vor sön for blantzflor	*Oc wor sön for blantzeflor*
taber ey heder eller fin amwr	*taber ey heder eller siju amur*
Tij tycker radeligt wæræ saa	*Thij tycker meg radeligt wære*
ath wi skilie hannum henne i fraa	*at wij skilie hannum henne eij fraa*
Thet henne lif ey skadæ maa	*Thet henne lijff eij skade maa*
thet tör iek eder radhe saa	*thet törff ieg edher raade saa*
Kongen suaredæ henen thaa	¶ *Kongen swarede heune tha*
iek hafuer en syster y langt her fra	*Ieg haffuer en suster ey langt hær fraa*
Tijd vijl iek hannum sendæ en tymæ	*Tijdh wil ieg hanum sende en tijme*
ath han matæ meræ visdom nymmæ	*at han mere wijsdom maa nijmme*
Tijl sibille af manthorie	*Til sibilla aff mantorie*
hun vil hanum gernæ see	*hun wil hannum oc gerue see*

Grefuen and hanum ok saa wel
thet ved iek meth fwlgot skæl
Förste han fanger ath merkæ theer
huor foræ han tijd sendhær er
Tha finne the radh ok kunne atskiliæ
al sammen theris godhe viliæ
Hans mesther skal segh siugher göræ
ok syæ ath han ma hannum ey höræ
Then fatygæ quinne skal ok skriuæ
til blanzeflor ath hun ey maa lefnæ
Ok bedhæ hennæ kommæ tyl segh
om hun vijl findhæ henne qvegy
Ther han thenne tyendæ for
sorgh hans hirethæ nerlegæ gor
Tha skal man hannum lofuæ saa
ath hun kommer indhen dawee faa

Greffuen and hanum oc saa wel
thet weed ieg met fwld got skiel
Förste the faa at mærke ther
hvor foræ han tid sender ær
The fynne raad oc kumme at skilliæ
all samen there gude williæ
Hans mestere scal seg sywger giöre
oc siæ han kan hanum icke höre
Then fattige qvinne scal oc skriwæ
Til blantzeflor at hun ey ma leffwæ
Oc bedæ henne komme snart til seg
om huu wil fijnne henne qveg
Ther han thenne tijendæ faar
sorg hans hiertæ uerlig gaar
Tha scal man hanum loffue saa
at hun kommer inden dagæ faa

1504.

Kanuti Episcopi Viburgensis Expositiones circa leges Jutiæ.

Matthæus Brandis, Ribe.

Først 18 Aar efter at Jydske Lov var udkommet i en plattydsk Oversættelse blev den udgivet paa Dansk, trykt i Ribe 1504. Denne Udgave indskrænker sig imidlertid ikke til at meddele den danske Text — efter Haandskrifter, som ikke ere meget ældre end Udgaven selv, og derfor gjengive Loven i et nyere Sprog og ofte i en fra de ældre Haandskrifter noget afvigende Form — men den indeholder tillige en latinsk Oversættelse, vistnok fra Midten af det 15. Aar-

hundrede, og Biskop Knud Mikkelsens Glosser. Der vides Intet om, hvem der har foranstaltet denne Udgave[1]); som Grundlag er benyttet et Haandskrift fra 1488, hvoraf flere Afskrifter (autoriserede, til Brug ved de forskjellige Thingsteder?) ere bevarede, og som indeholder ganske det samme som den trykte Udgave. Denne er i det Hele taget ret ordenlig besørget, de Feil, der findes, deler den med de nævnte Haandskrifter.[2]) Biskop Knuds Glosser skulde tjene til at forklare Loven ved Hjælp af den romerske og kanoniske Ret — Knud var Doctor juris utriusque —, men tillige findes der i dem indført Domme, forefaldne Tilfælde, Retssædvaner etc., saa at de dog ikke ere uden Betydning for den danske Retshistorie, om de end mest vise Forfatteren som den, der fortrinsvis har hentet sin Retslærdom paa fremmede Steder.[3])

Udgaven er i Qvart og indeholder 150 upaginerede Blade. Signaturen begynder med andet Læg: B og gaar til DD, det 147de Blad. Skriften er gothisk; Glosserne ere trykte med meget smaa Bogstaver, ellers er brugt den samme større Skrift, som forekommer i Breviaret fra Odense 1497, trykt af M. Brandis. Hver Paragraph baade af den latinske Oversættelse og af den danske Text begynder med et rødt tegnet stort Begyndelsesbogstav uden Forziringer. Liniernes Antal paa hver Side vexler imellem 33 og 44. Forkortelser forekomme ofte.

Paa første Side læses følgende Titel:

Quedam breues expositiones et *legum et iu* | *rium concor dantie et alligationes circa leges iu* | *cie* per *reuerendum in*

---

[1]) At det ikke har været Biskop Knud, som Prof. *Thorsen* i Forerindringen til sin Udgave af Jydske Lov, 1853, S. 7 har formodet, fremgaar deraf, at Knud Mikkelsen var død allerede 1488, se *Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker og Klostre, 1859—63, S. 101. *Kofod Ancher* har formodet, at Biskop *Iver Munk* i Ribe har besørget Udgaven. Dansk Lovhistorie, I, S. 166.

[2]) *Kofod Ancher*, anf. St. S. 165—70.

[3]) Se: *Kofod Ancher*, anf. St. I, S. 199—206. *Thorsen*, anf. St. S. 6.

ch*pisto pátrem ac do*min*um Kanu* | *tum E*p*is*cop*u*m *vibergen*sem et *venerabile*m *vtriusq*ue | *iuris doctore*m *sup*er *iuto*rum *legi sterium*.

Under Titlen og udfyldende den allerstørste Del af Siden er afbildet i meget raa Tegning den pjaltede Marcolfus med en stor Møggreb i venstre Haand og hans Hustru, der træde frem for Kong Salomon, som sidder paa sin Throne (Træsnit). Titelbladets Bagside er blank. — Hele Bogen indledes, Blad 2, med en kort Fortale, hvori Forfatteren forklarer Hensigten med sit Arbeide, nemlig at vise, paa hvilke Steder Loven stemmer med eller afviger fra Keiserretten og den canoniske Ret. Uden nogen Standsning følger Fortalen til jydske Lov og derpaa selve Loven, saaledes at hvert Capitel først er aftrykt paa Latin, derefter paa Dansk, hvorpaa Glosserne meddeles. Hver Bog slutter med et Register og en Concordants. Første Bog begynder Blad B ro, Lin. 19 og slutter Blad G 4 vo Lin. 16; Resten af Siden udfyldes af et Træsnit, der fremstiller den hellige Ursula med sine Jomfruer, der seile ned ad Rhinen. Anden Bog begynder Blad I ro, Lin. 1 og slutter Blad R 2 ro, Lin. 14; Resten af Siden udfyldes af et Træsnit, forestillende (?) Vinranken, som spirer frem af den sovende Kong Davids Side, dens Grene holdes tilside af en lille mandlig Figur med Krone paa Hovedet. Tredie Bog begynder Blad R 2 ro, Lin. 1 og slutter Blad Y 4 ro, Lin. 18. Med Lin. 19 begynder en Artikkel, hvis første Ord ere: »*Item vithner nogher man pa thinghi* etc.« og Lin. 7 f. n. en Liste over de Sager, som skulde afgjøres ved »*Kyns neffnd*«, hvilken slutter Blad Y 5 vo, Lin. 6 f. n. Derefter læses følgende 6 Linier:

Constitutio Voldemari regis per *Thordone*m *le* | *giferu*m *arti culi* et *correctiones legis quas*, *lille* | *thord deghen Dacie legifer com posuit ex con* | *sensu melio*rum *regni in parlamento danor*um *in ny*= | *burgh rex Voldemarus* con*firmauit.*

Thord Degns Artikler, paa Latin, gaae fra Blad Y 6 ro, Lin. 1 til Blad BB 2 ro, Lin. 8. Med Overskriften »*Handfestningh*« følger umiddelbart derpaa Erik af Pommerns Gaardsret paa Dansk; fra Blad BB 4 ro, Lin. 13 Valdemar Atterdags Forordning af 1360 (Latin), fra Blad CC ro, Lin. 1 Valdemar Atterdags Forordning af 1354 (Latin), fra Blad CC vo, Lin. 2 f. n. Christopher II's (»*filii Voldemari regis*«, sic!) Forordning af 1320 (Latin), Blad CCiij vo, Lin. 17 Erik Glippings Forordning af 1269 (Latin), Blad CC 4 ro, Lin. 11 f. n. Erik Glippings Forordning af 1282 (Latin), Blad CC 5 vo, Lin. 6 Erik Glippings jydske Forordning af 1284 (paa Dansk), Blad CC 6 vo, Lin. 10 Kong Olufs Haandfæstning af 1376 (Latin), Blad DD 2 ro, Lin. 17 Kong Olufs Haandfæstning af 1377, Blad DD 3 ro, Lin. 7 f. n. et Stykke af Erik Glippings sjællandske Forordning (Latin), som slutter Blad DD 4 ro, Lin. 18. Derefter læses følgende Linier:

Impressum est autem presens *opus perutile legis* | *Danice Ripis* opera *diligentiaq*ue *probi vi* | *ri Mathei brand*is[1]) *artis im pressorie magi*stri | *Anno sasutis* nostre *M ccccc iiij Nona ka* | *lendas Iunij.*

Bogens sidste Side (Blad DD 4 vo) udfyldes ganske af et Træsnit (se den følgende Side), forestillende, som det synes, en Dom, hvorved en Uskyldig domfældes, medens den Skyldige, under den Ondes Beskyttelse, ikke blot slipper fri, men endog bestjæler Dommeren.

Exemplarer af denne Udgave findes baade i det store kongelige Bibliothek, Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, Karen Brahes Bibliothek i Odense (uden Titelblad), saavelsom i de fleste offentlige Bibliotheker i de nordiske Riger. Priserne paa Bogen, som aldrig har hørt til de meget sjeldne, vare høiere i det 18de Aarhundrede end i den nyeste Tid; medens

[1]) *Kolderup Rosenvinges* Mening, at *Brandis* er en latiniseret Genitiv og at Bogtrykkerens Navn er *Brand*, er aldeles urigtig. (Gl. danske Love, III, 1837, S. XVI.) Navnet er *Brandis*. Sml. ovenfor S. 75, L. 21-22.

Canuti, Episc. Vib., Expositiones circa Leges Jutiæ.

Matheus Brandis, Ripis 1504.

Rostgaards tre Exemplarer (1725) betaltes med 3 ℔, 2 ℔ 6 ß, 1 ℔, betaltes saaledes et Exemplar (uden Titelblad) paa Grams Auction (1748) med 5 Rd. 8 ß, et complet betaltes paa Langebeks Auction (1777) med 5 Rd. 3 ℔, paa Sevels (1780) med 7 Rd., medens paa Kolderup-Rosenvinges Auction (1851) Bogen betaltes med 3 Rd. 1864 solgtes paa en Auction i Kjøbenhavn et Exemplar for 2 Rd. 12 ß.[1]) — Fremmede Bibliographer nævne Udgaven meget sjelden. I et Catalog over Bøger, tilhørende Edwin Tross, tilsalgs hos J. Schwabé, 1851, anføres den med den Bemærkning: »*Edition rarissime, inconnue à tous les bibliographes*«; Prisen var 60 fr. I et senere Catalog fra samme Aar anføres Titlen med nogenlunde bibliographisk Nøiagtighed; der føies til: »*inconnue jusqu' aujourdhui aux bibliographes*«; Prisen paa Exemplaret, som var complet, men daarlig conserveret, var 30 fr.[2]) Efter disse Cataloger er Udgaven nævnet af Brunet og Graesse.[3]) Paa Libris Auction 1859 solgtes et Exemplar for 7 £ 4 sh.; det var indbundet sammen med nogle andre Love dels trykte dels skrevne.

1504.

Missale ordinis Fratrum Minorum præcipue provinciæ Daciæ.

Stephan Arndes, Lybek.

Af dette Missale kjendes ikke mere noget Exemplar, Det er først i den allernyeste Tid, at man er kommet til Kundskab

¹) Biblioth. *Rostgaard*, S. 79, Nr. 385—87; *Gram*, S. 371, Nr. 5401; *Langebek*, S. 208, Nr. 3126; *Sevel*, II, S. 50, Nr. 66; *K. Rosenvinge*, S. 14, Nr. 23. Procurator *Rists* Auction d. 20 October 1864, S. 9, Nr. 278.

²) Second Catal. de livres rares et curieux appartenants à Mr. *É. Tross* et en vente chez *G. J. Schwabé*, Paris 1851, S. 13, Nr. 626. Catalogue generale de livres .... appart. à Mr. *É. Tross*, Paris 1851. S. 14, Nr. 942.

³) *Brunet*, Manuel de libraire, III, S. 642—43. *Graesse*, Trésor etc., II, S. 39: sml. IV, S. 268.

om, at et Missale er blevet udgivet for Graabrødre-Munkene i Danmark, da G. E. Klemming var saa heldig i Upsala Universitetsbibliothek at finde 16 Blade paa Pergament, der vare brugte som Omslag om nogle italienske Relationer i den Celsiuske Samling. Blandt disse Blade er heldigvis det første i Missalet, og saaledes kan dettes Titel gjengives fuldstændigt som følger (med Trykfeilene uforandrede):

Missale secundum v*sum Romane eccle* | *sie. siue ordi*nis *fra*t*rum minor*um *diui francisci. piecipue* pr*ouicie Dacie.* | *miro reli giosi fratris Mathie petri ingenio dingentissime denuo cor* | *rec tum Illiq*ue *reuerendo patre* in *xpo Andrea glob eiusde*m *ordi*nis pre*fate* | *que* pr*ouintie vicario id* com*mittente Cum* no*nnullis missis prius* non *impres* | *sis suis debitis locis absq*ue *aliq*uibus *R*esponsoriis [?] *supra collocat*is *Eneis* l*iteris mi* | *randaq*ue *arte Steffani arndcs ciuis lubicen*sis. *diserte* per*fectu*m

Disse 6 Linier ere trykte røde; derpaa følger et Vers, trykt sort med rød Overskrift:

Elogium in commendationem effectoris
Rectior hic quanto media sub nocte videtur
Quo vel cumque libro. potuit complectier vsquam
Hoc insertum est arte vel ingenio
Quod. cum pertensi memores longique labores
Irrediturus abit volucrique perauio saltu
Mammona veteraque dite hunc emite

Derefter er med en samtidig Haandskrift tilføiet: *Anno domini m*o.*d. 4*o. ɔ: 1504 De 16 bevarede Blade ere:

1, 2. Titelside og Januar Maaned med første Arks sidste (8de) Blad (= *exorcismus salis et aquæ*).

3, 4. (Februar og Marts[1]) med første Arks 7de Blad (= *ordo ad faciendam aquam benedictam*).

5, 6. Fol. xvii og xxiiii (eller c i og c viij).

7, 8. Fol. xxxiii og xl (eller e i og e viij).

[1]) Signeret r ij.

9, 10. Fol. xxxiiii og xxxix (eller eij og evij).

11, 12[1]). Fol. ccxxx og ccxxxiii (eller hhiij og hhvi).

13, 14. Fol. ccxxxi og ccxxxii (eller hhiiij og hhv).

15, 16. Fol. ccxxxvi og ccxLiii (eller iii og iiviij).

Klemming har selv i Kirkehistoriske Samlinger[2]) givet en Beskrivelse af disse Blade, hvilken er benyttet her.

Af de to Mænd, som have besørget Udgivelsen af dette Missale, er Anders Glob vel bekjendt i den danske Historie; han blev Provst i Odense, var en Tid Kansler under Kong Hans, senere kongelig Rentemester under Christiern den Anden og Frederik den Første. Han døde 1546.[3])

1505.

Eriks sjællandske Lov.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Ved de tidligste Udgaver af de danske Love gjorde man sig ikke stor Samvittighed af, hvor gode eller hvor slette de Haandskrifter vare, efter hvilke Lovene bleve trykte. Sædvanlig tog man de nyeste, hvilket kunde være rigtigt nok, da derved en Text blev trykt i mange Exemplarer, som var kjendt og var i Brug. Medens derfor disse Udgaver maa have havt stor Betydning, dengang de udkom, staae de for Eftertiden kun som historiske Erindringer. Ingen vil søge Lovens Text i dem, thi der haves Haandskrifter, der ligge deres ældste Udspring langt nærmere. De gamle Udgaver maae dog ikke ganske foragtes; de have spillet en Rolle, der have gjort deres Gavn.

Udgaven af Eriks sjællandske Lov er i Qvart, bestaar af 111 Blade, upaginerede, signerede aiij til tij. Hvert Læg har 6 Blade undtagen Læg s og t, som have 4, og Læg f, som har 7. Dette sidste underlige Tal er fremkommet derved, at under

[1]) Her er en Feil i Bladtællingen i selve Missalet.

[2]) *Kirkehist. Samlinger*, II, 1853, S. 143—44.

[3]) *H. Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker og Klostre, I, S. 155—56.

Trykningen omtrent 37 Linier ere oversprungne; dette Stykke er da blevet trykt paa et særskilt Blad (f 7), men nu blev der for megen Plads, hvorfor der midt paa Bladets Bagside er et aabent Rum for omtrent 11 Linier. En fuld Side har 27 Linier, foruden Overskriften: *første, anden .... Bog.* Skriften er den samme som i Rimkrøniken fra 1495. Hver Bog begynder med et større, hvert Capitel med et mindre rødt malet Capitæl, det samme Bogstav er med den ellers brugte Skrift trykt nedenunder lige ved Marginen. Foran hvert Capitel er trykt en Overskrift med Mærket ꝗ foran, og udfor den er Capitlets Nummer angivet i Marginen med Bogstavtal. Skilletegn forekomme ikke som Regel, dog findes af og til Punctum, navnlig altid, naar der anføres Tal, som stedse ere trykte med Bogstaver.

Paa første Side læses følgende Titel:

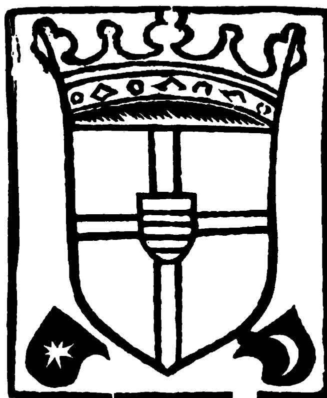
ꝗ *Hær begynnes then zelands low paa | ræt dansk och ær skifft i syw böghr och | hwer bogh haffuer sith register oc ær wel | offuer seeth och retteligha corrigeret*

Derunder er aftrykt et stort, plumpt Træsnit, som forestiller en Konge i Harnisk med Kaabe om sig, Krone paa Hovedet, Sværdet i høire, Rigsæblet i venstre Haand. Ved hans høire Fod staar et Vaabenskjold med de tre Løver. (Sml. ovenfor S. 61.) Bagsiden af dette Blad er blank. Blad **a**i recto indeholder Fortalen til jydske Lov, »*Meth logh scal man landh bygge*« etc. Blad **a**ij recto, Linie 15 begynder Lovens første Bog med en Indholdsangivelse af Capitlerne. Paa samme Maade indledes alle Lovens 6 Bøger, der slutte Blad q 5 recto, Lin. 21. Hvert Capitel har en Overskrift, som angiver Indholdet. Efter Registret til tredie Bog er der anbragt, Blad e 6 recto, et lille Træsnit forestillende Dommedag. — De ældste Udgaver af Lovene indeholde en Del mere end disse, som allerede kan ses ved Udgaven af jydske Lov, Ribe 1504. Man aftrykte nemlig Haandskrifterne, som indeholdt flere Love, helt og holdent, og saaledes findes der ogsaa i Udgaven af Eriks sjællandske Lov flere Tillæg. Blad e 6 recto, Lin. 22 læses: *Hær effter fölger*

Kircke loghen[1]), og denne begynder paa samme Blads Bagside med følgende Overskrift, Lin. 1: *Thette ær then ræth ther sæth war om | stæffne mol i ringhstæde lundh aff absolon | ærkebisscop effther alle siælantzfare bön forti | at retthen war förre for meghet hord mellom bisscop oc bönder aff kircke loghen.* Fremdeles følger Blad r 2 verso, Lin. 6 f. n. Kong Eriks Haandfæstning af 1244 (ɔ: Forordningen af 1282, [feilagtig henført til 1201,] Forordningen af 1284 og Rigens Ret); Blad s 2 recto, Lin. 6 Kong Olufs Haandfæstning af 1376; Bl. ti recto, Lin. 4 den mærkelige — uægte — Grændsebestemmelse mellem Sverig og Danmark, som skal være vedtagen paa et Møde i Daneholm mellem Emun Slemme og Svend Tveskjæg; endelig Blad ti verso, Lin. 5 Gaardsretten, der slutter med: *Amen* Blad tij recto, Lin. 23. Øverst paa Bagsiden af samme Blad, Lin. 1 læses:

Hær endis Siælantz low oc loland falster | oc möön som koning woldemar gaff pa wo | rinborg oc saa effter böries kircke logen met | mange flere hantfæstninge wel offuer sęth oc | rettelige corrigert Tryckt i köpenhaffn Anno | domini M. ccccc. oc. v in profesto anunciationis beate marie virginis Hoos gotfrid aff gemen

Derunder er aftrykt Bogtrykkerens Mærke (sml. ovenfor S. 58).[2])

[1]) Om denne sjællandske Kirkeret givet 1172, se *Kofod Ancher,* dansk Lovhistorie I, S. 118 ff.

[2]) Stjernen og Maanen i Hjørnerne af Figuren ere vistnok laante fra Staden Kjøbenhavns Vaaben (se Tavle VII).

Godfred af Ghemens Udgave af den sjællandske udmærker sig navnlig ved den Skjødesløshed, hvormed den er besørget udgivet. Den blev optrykt 1576, men denne Udgave maa nærmest betragtes som et typographisk Curiosum. Den er nemlig en fuldstændig Copi af den ældre Udgave, ikke blot saaledes at de følge hinanden Side for Side, Linie for Linie, men selve Skriften er en nøiagtig Efterligning af de gamle Typer, ligeledes Træsnittene. Med den da brugte Skrift ere følgende Linier trykte, hvilke slutte Bogen: »*Oc nu igien Prentet vdi Kjøben-haffn Anno 1576. lige effter den Gamle Lowbog, med samme gammel Danske, Line fra Line, Ord fra Ord, Capittel fra Capittel, aff Matz Wingaardt.*« — Exemplarer af den ældre Udgave findes næsten i alle de store Bibliotheker i de tre nordiske Riger. I forrige Aarhundrede, da Interessen for at samle gamle danske Bøger var stor, betaltes den særdeles høit, i dette Aarhundrede er Prisen meget lavere, og Exemplarer forekomme kun sjelden paa Auctionerne. Som Vidner om Priserne paa den kunne følgende anføres: Rostgaards Auction (1726): 1 Rd. 2 ℔. Grams (1748): 7 Rd. 1 ℔. Klevenfeldts (1777): 6 Rd. 5 ℔ 8 ß. Langebeks (1777): 8 Rd. 3 ℔. Kolderup Rosenvinges (1851): 2 Rd. 8 ß (defect) og 1 Rd. F. C. Rathjes (1864): 3 Rd. 1 ℔ (defect).[1])

Af fremmede Bibliographer nævnes denne Udgave hos Ebert og Graesse.[2])

[1]) Biblioth. *Rostgaard*, S. 79, Nr. 378. Biblioth. *Gram*, S. 370, Nr. 5399. *Museum Klevenfeldt*, S. 79, Nr. 528. Biblioth. *Langebek*, S. 208, Nr. 3122. Biblioth. *K. Rosenvinge*, S. 14, Nr. 19—20. *Rathjes* Catal. S. 10, Nr. 239.

[2]) *Ebert*, Allg. Bibliogr. Lexikon, I, (1821) S. 1019, Nr. 12310. *Graesse*, Trésor etc. IV, S. 269.

1505.

Skaanske Lov.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Udgaven af denne Lov er udstyret paa samme Maade som Udgaven af den sjællandske, en nøiere Beskrivelse er derfor unødvendig. Den er i Qvart, indeholder 101 Blade, upaginerede, signerede **aiij—Riij**; Lægene **a** og **b** ere signerede med smaa Bogstaver, alle de andre med store.

Paa første Side læses følgende Titel:

C *Hær begynnes skonske logh paa ræth | danskæ och ær skifft. i xvij. bögher oc hwer | bogh haffuer sith register. oc ær wæl offuer | seeth och rætteligh corrigeret.*

Nedenunder er aftrykt det samme Træsnit, som ses paa Titelbladet af den sjællandske Lov. Øverst paa Bagsiden af Titelbladet læses et lille Lovstykke, der begynder saaledes: »**C** *Bær nogher man witne a tinghe eller th*et *ær i logh eller i tings withne* etc.« [1]) Derunder er afbildet et Træsnit forestillende Dommedag. Det andet Blad indeholder Fortalen til jydske Lov, noget forskjellig fra den Redaction, som findes i Udgaven af Eriks sjællandske Lov og ikke saa fuldstændig. Med Blad **aiij** begynder den skaanske Lov inddelt i 17 Bøger, med et Register foran hver og med Overskrifter over hvert Capitel. Den slutter Blad **L** recto, Lin. 9 og derpaa følger et Register over Kong Eriks Lov af 1284 (Blad **L** 4 verso, Lin 8 f. n. feilagtig henført til 1204), som begynder Blad **L** verso. Bladene **L** 5—**M** 4 recto, indeholde Kirkeloven (af 1141), indledet med et Register; Bladene **M** 4 verso—**P** recto, Lin. 8 f. n. indeholde Arvebogen, med Register. Derpaa følger indtil Blad **Q** 6 verso, Orbodemaal, ligeledes med et Register; fra Blad **R** recto—**R** 5 recto

---

[1]) Se: *Kofod Ancher,* Dansk Lovhistorie, I, S. 65*).

Valdemars Skanør Lov om Freds Holdelse, hans Forordning om Jernbyrd med et Tillæg af to Capitler om Skifte, naar Udarvinger ere til, og om Stævning til Kongens Ting i Skaane; endelig fra Blad R 5 recto, Lin. 13 til R 5 recto, Lin. 13 Mødet ved Daneholm (noget forskjellig fra og ikke saa fuldstændig som i Udgaven af sjællandske Lov). [1]) Derunder er aftrykt Bogtrykkerens Mærke og nederst paa Siden læses disse to Linier:

C *Tryckt i köpænhaffn Anno domini M. d. v.* | *Hoss gotfrid aff gemen In profesto sancti Nicolai*

Indtil 1853, da P. G. Thorsen udgav Skaanske Lov, var Godfred af Ghemens Udgave den eneste, som i halvfjerde Aarhundrede er udkommen i Danmark. Den har saaledes ganske vist en Historie, men nu er den ubrugelig, da Lovens Text er aftrykt — ikke omhyggeligt nok — efter ganske unge Haandskrifter. [2]) Udgaven af Skaanske Lov er ingenlunde nogen sjelden Bog; Exemplarer af den findes næsten i alle større Bibliotheker i de tre nordiske Riger, men de ere dog ikke forekomne saa ofte paa Auctioner hverken i forrige eller i dette Aarhundrede. Som Exempler paa de Priser, hvormed Udgaven er bleven betalt, kunne følgende nævnes: Langebeks Auction (1777): 9 Rd. 3 ℔ 8 ß. Klevenfeldts (1777): 4 Rd. 5 ℔. Kolderup Rosenvinges (1851): 1 Rd. 3 ℔. [3])

Ebert og Graesse anføre Udgaven, formodenlig efter det Thottske Catalog. [4])

---

[1]) Denne »Skiels Forretning« findes langt fuldstændigere og udførligere i Runehaandskriftet af Skaanske Lov, hvorefter den er aftrykt med Runer og latinsk Oversættelse af *O. Worm*, Monum. Run. i Tillæget, Duplex Series Regum Daniæ, S. 228 ff. Sml. *N. M. Petersen*, Danmarks Historie i Hedenold. Anden Udg. II, S. 212.

[2]) Sml. *Kofod Ancher*, Dansk Lovhistorie. I, S. 63 ff.

[3]) Biblioth. *Langebek*, S. 208, Nr. 3125. *Museum Klevenfeldt*, S. 78, Nr. 525. Catal. *K. Rosenvinge*, S. 14, Nr. 13.

[4]) *Ebert*, Allg. Bibl. Lex. I, S. 1029, Nr. 12309. *Graesse*, Trésor etc. IV. S. 269. — Catal. *Thott*, VII, S. 185, Nr. 852.

1505.

Den Visbyske Søret
paa Plattydsk.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Denne Søret, en af de ældste i Europa, har en ret mærkelig Historie.[1] Den er ikke givet af nogen Konge, ikke stadfæstet af nogen Regjeringsmyndighed, hvilken denne nu kunde være, men vedtagen ved Overenskomst af Kjøbmænd og Skippere i Visby, og har herfra fundet Udbredelse og Anerkjendelse i de nordiske Søstæder, hos Hansen og i Holland. Dette er nu ikke saa forunderligt, thi Søretten stammer fra disse sidstnævnte Egne, hvis Kjøbmand vare Herrer over Handelen i alle tre nordiske Lande, — hvorimod der intetsomhelst originalt gotlandsk eller nordisk findes i den. De som samlede de forskjellige Lovbestemmelser toge to Stykker af den lybske Søret, et Stykke af den flanderske, et tredie Stykke toges fra den nordhollandske Søret. I den første Udgave — paa Plattydsk — tilføiedes en Oplysning om, hvor og ved hvem denne Lov er bleven til. Den gik saa ud i Verden under Byen Visbys Navn, kom tilbage til de Steder, hvorfra

---

[1]) Udførligst er Visby Søret i Danmark behandlet af *Schlegel*: »Om de gamle danske Retssædvaner og Autonomie« i det Kgl. Vidskb. Selskabs philos. og hist. Afh. III, Kbh. 1827, S. 243—79, men de her fremsatte Meninger ere for største Delen urigtige, sml. *Kolderup Rosenvinges* Recension i Maanedssk. f. Lit. IV, S. 364—76, hvilken Forfatter fornemmelig støtter sig til Undersøgelserne af *Pardessus* i Indledningen til hans Udgave af den visbyske Søret i Collection de lois maritimes antérieures au XVIII Siècle, T. I, Paris, 1828, S. 424—62. Fuldstændigst er Sørettens Historie behandlet af *C. J. Schlyter* i Indledningen til hans Udgave af Visby Stadslag och Sjörätt i VIII Bd. af Corpus Juris Sveo-Goth. antiqui, Lund 1853, S. XVII ff. *Schlyter* har havt et overordentlig rigt Materiale og hans Resultater ere vistnok rigtige.

man havde laant dens forskjellige Dele, hævdede sit Navn i flere Aarhundreder, og stod i Kraft i de sønderjydske Byer Husum og Tønningen indtil Christian V.'s danske Lovs fjerde Bog blev erkjendt som almindelig gjældende Søret i Slesvig. Imidlertid var den bleven oversat paa Hollandsk, derfra med nogle Forandringer paa Plattydsk, derfra igjen paa Dansk, og i disse Sprog, hovedsagelig da i de to førstnævnte, er Søretten bleven optrykt og udgivet mangfoldige Gange.

Den ældste, plattydske, Udgave[1]) er i Qvart og bestaar af 16 upaginerede Blade; de to første Læg, hvert med 6 Blade, have Signaturen **ai—aiij** og **bi—biij** (det andet Blad usigneret), det tredie Læg med 4 Blade er signeret **di**. Bogen er trykt med den samme store gothiske Skrift, som kjendes fra Rimkrøniken 1495, men med langt færre Forkortelser. Liniernes Antal er 28 paa hver Side. Af Skilletegn forekommer kun Punktum, altid ved Slutningen af et Capitel; naar det undertiden forekommer inde i Texten, efterfølges det snart af et stort, snart af et lille Bogstav. Foran hvert Capitel er udspærret Plads til et simpelt tegnet Capitel med rød Farve, det første i Høide med 4 af Linierne, de andre kun med 2. Capitlernes Rækkefølge er angivet ved et Bogstavtal tæt henimod den høire Margen, det første er et stort **I**, de følgende Tal ere smaa Bogstaver.

Første Side har Overskriften (Lin. 1): **a** *Her beghynt dat hogheste water recht.* Derefter begynder strax Texten, som slutter Blad **d** 4 verso, Lin. 11. Paa et aabent Rum er Bogtrykkerens Mærke trykt. Under det læses følgende fem Linier:

Hyr eyndet dat gotlansche water recht dat | *de gemeyne kopman* vnde *schippers geordine*ꝛ | *ret vnde ghemaket hebben to*

[1]) *Schlyter* mener, anf. St. S. LXI, at »det är otvifvelaktigt, att han (ɔ: Godfred af Ghemen) har följd» et i det store kgl. Bibliothek bevaret Haandskrift — gl. kgl. Sml. Qvart, Nr. 3123. Uoverensstemmelserne mellem dette Haandskrift og Udgaven ere imidlertid saa mange, at denne Mening vel kan være Tvivl underkastet. Sml. *Schlyters* Fortale til Skåne-Lagen, Corpus J. Sueo-Goth. IX, S. CLXXIX.

wisby. dat sik | alle man hyr na richten mach. Gedrucket to | Koppenhauen Anno domini. M. d. v.

Saavel Bogens Udstyrelse som Bogtrykkermærket vidne tilstrækkeligt om, at det er fra Godfred af Ghemens Bogtrykkeri dette Skrift er udgaaet. Man har ikke uden Grund formodet, at denne ældste Udgave af den visbyske Søret er bleven udgivet flere Gange, men intet Exemplar af disse Udgaver synes at være bevaret. 1750 blev den optrykt — ikke aldeles nøiagtig — i Danske Magazin.[1] Først 1853 gav Schlyter en udførligere Beskrivelse af den.[2]

I det store kongelige Bibliothek findes to Exemplarer af Godfred af Ghemens Udgave. Det ene har tilhørt Grev O. Thott[3]), det andet Luxdorph[4]), som kjøbte det paa Auctionen efter Justitsraad Sekmann (1750), indbundet med Udgaven af den Sjællandske Lov fra 1505, for 17 Rd.[5] I Sverig findes to Exemplarer, et i det kgl. Bibliothek i Stockholm — defect, Bladet di mangler —, det andet i Universitetsbibliotheket i Upsala.[6] Det er maaske et af disse Exemplarer, som har tilhørt Sevel[7]) og som paa Auctionen efter ham for 9 Rd. blev kjøbt af Uldal.[8] Flere end disse 4 Explarer kjendes for Tiden ikke.

---

[1]) *Danske Magazin*, V, (ɔ: 56de Hefte), S. 225—49. Særskilte Aftryk af dette Optryk haves med Udeladelse af Indledningen og Anmærkningerne med følgende Titel: *Dat | Gotlansche | Water=Recht, Gedrucket to Kopenhauen | Anno 1505. | — | Nagedrucket to Kopenhauen 1750.* 4°, 13 Blade, pag. 4—26, sign. A 2—D. Godfred af Ghemens Mærke er her anbragt paa sin rette Plads mod Slutningen, i Magazinet staar det foran Indledningen.

[2]) *Schlyter*, anf. St. S. LX—LXI, sml. S. XVII.

[3]) Catal. *Thott*, VII, S. 185, Nr. 858. Det er maaske det Exemplar som paa Auctionen efter *A. Hojer* (Bibl. H. 1740, S. 115, Nr. 1295), indbundet med Zelands Lov 1576 solgtes for 6 Rd. Dske Mag. V, S. 226.

[4]) Bibl. *Luxdorph*, I (1789), S. 97, Nr. 328.

[5]) *Danske Magazin*, V, S. 226.

[6]) *Catal. libr. impress. Bibl. Reg. Academiæ Upsaliensis.* Ups. 1814, II, S. 205.

[7]) Catal. *Sevel*, II, S. 185, Nr. 858.

[8]) Bibl. juridica *(Uldal)*, 1803, S. 142, Nr. 49 a.

Af udenlandske Bibliographer nævnes denne Udgave kun af Panzer[1]), der imidlertid blot anfører Titelen; han har ikke set noget Exemplar af den.

1506.

Petri Laale Parabolæ.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Siden R. Nyerup (1828) og N. M. Petersen (1853)[1]) have skrevet om Peder Laale, er intet Nyt fremkommet, som kan oplyse hans personlige Forhold. Om han var fra Langeland, Halland eller Lolland, om han var Landsdommer eller Skolemand, om han ligger begravet i Halmstad eller Roskilde, kan ikke siges med Vished, ligesaalidt som naar han har levet.[2]) Holder man sig til de ældste Vidnesbyrd (Udgaverne fra 1506 og 1515) stammede han fra Langeland og var Retslærd *(legifer, legista)*. Ligesaa stor Uvished hersker der med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorledes han har tilveiebragt sin Ordsprogsamling, om han har forfattet en latinsk Oversættelse til de danske, eller samlet de danske og lagt dem under latinske, som han har faaet overleveret eller har op-

---

[1]) *Panzer*, Annales typogr., VII, S. 65, Nr. 3; han citerer Thotts Catalog.

[1]) *Nyerup*, Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog, Kbh. 1828, Fortalen. — *N. M. Petersen*, Bidrag til den dske Literat. Hist. I, Kbh. 1853, S. 147 ff.

[2]) Man kjender en *Petrus Laale*, som var Abbed i Sorø og døde 1459. Script. rer. Danic. VI, S. 537, sml. *Huitfeldt*, Danmarks Riges Krønike, III, S. 666. — I et Diplom udstedt d. 23. Juni 1423 nævnes: »*Petrus Jacobi dictus Lale presbyter;*« Diplomatariet i Geheimearchivet. *Gram* og *Langebek* have havt den Formodning, at denne Petrus Lale kunde være Ordsprogenes Samler, men de have atter forkastet den.

taget andetstedsfra. Der staar her en vigtig Undersøgelse tilbage, den nemlig at sammenligne Peder Laales Ordsprog med lignende Samlinger i fremmede Sprog, som gaae ligesaa langt eller længere tilbage i Tiden. Her skal blot fremhæves den overordentlig store Lighed, der finder Sted mellem Peder Laales danske Ordsprog og den vigtige hollandske Ordsprogsamling, *Proverbia communia*[1]), første Gang trykt c. 1480 i Deventer, med tilsvarende latinsk Oversættelse i leoninske Vers, medens denne latinske Oversættelse er aldeles forskjellig fra den, som forekommer hos Peder Laale. Den samme Fremgangsmaade, at sammenstille Ordsprog i et Lands Maal med en latinsk rimet Oversættelse, forekommer i flere Landes Literaturer, f. Ex. i den franske[2]), og undersøges disse forskjellige Samlinger, maa man sikkert komme til det Resultat, at man i hvert Land har samlet dets Ordsprog og paa forskjellig Maade gjengivet dem paa Latin.[3]) Et mærkeligt Forhold finder Sted mellem Peder Laales Ordsprog og en ganske lignende anonym latinsk-svensk Ordsprogsamling, som Reuterdahl har udgivet efter et Haandskrift fra det 15. Aarh.[4]) Ved Siden af en gjennemgaaende Overensstemmelse vise de danske og svenske Ordsprog hen til en forskjellig Redaction, de svenske, idetmindste med Hensyn til Formen, synes at være de ældste — hvorved det dog maa erindres, at man ikke kjender Peder Laales Ordsprog i noget gammelt Haandskrift

---

[1]) Se om disse det indholdsrige Skrift af *W. H. D. Suringar:* Over de Proverbia communia ook Proverbia seriosa geheeten, de oudste verzameling van Nederlandsche Spreekwoorden. Leyden 1864. Samlingen er optrykt af *Hoffmann v. Fallersleben* i Horæ Belgicæ, IX, Hannov., 1854 (ikke ganske korrekt).

[2]) Se: Altfranzösische Sprichwörter — fra 13. Aarh. i nordfransk Dialekt — udgivne af *Wackernagel* i *Haupts* Zeitschr. f. deutsches Alterthum, XI, S. 114-144.

[3]) Sml. *Molbech,* Danske Ordsprog, S. XXXVI ff.

[4]) *H. Reuterdahl,* Gamla ordspråk på latin och swenska. Lund 1840. Haandskriftet er fra Begyndelsen af 15. Aarh. efter Bibliothekar Dr. phil. *C. G Styffes* Mening.

— , men de latinske Ordsprog ere, ogsaa naar man ser paa Formen, de samme i begge Samlinger. — Man har ment[1]), at Peder Laale har tilveiebragt sin Ordsprogsamling til Skolebrug; men det er vist rigtigere at antage, at de ere blevne samlede — som der staar i Indledningen til de ovenfor nævnte hollandske proverbia communia — fordi de vare »*iudicio colligentis pulcherrima ac in hominum colloquiis communia*«. Derfor kan Samlingen godt senere, og navnlig efter at den blev trykt, have været brugt i Skolerne; i Fortalen (se nedenfor) siges der netop, at Bogen var »*in scolis valde communis*«, hvorfor ogsaa Christiern den Anden optog den blandt de Skolebøger, som skulde afskaffes og brændes.[2]) I Udgaven af 1515 antyder Chr. Pedersen, at Samlingen fra først af har været mindre, men at den i Tidens Løb er voxet; den indeholder omtrent 100 Ordsprog flere end den svenske Samling.

»Peder Laales Ordsprog» blev første Gang udgivet i Kjøbenhavn 1506 fra Godfred af Ghemens Bogtrykkeri. Udgaven er i Qvart, indeholder 74 upaginerede Blade, signerede aiij—piij. Den er trykt med gothisk Skrift. De latinske Ordsprog ere trykte med de samme store Bogstaver, som allerede findes i Godfred af Ghemens ældste Bøger, de danske med meget mindre, som forekomme i mange af hans senere. Bogen er udstyret med en efter Tidens Brug ikke ringe Luxus; mellem hvert Par Ordsprog, et latinsk og et dansk, er to Liniers Spatium, hver Side har saaledes i det høieste kun 20 Linier, medens det spatierede Rum er ligt 16 til 18 Linier. Ordsprogene ere ordnede alphabetisk efter Begyndelsesbogstavet i de latinske, men indenfor denne Inddeling er den alphabetiske Orden ikke følgeret gjennemført. Hver Afdeling begynder som oftest med et simpelt Capitæl, og hvert Ordsprog med et stort Bogstav eller med et lille med Tegnet: ɑ foran. Efter hver Af-

[1]) *N. M. Petersen*, anf. St. S. 151—53.
[2]) Christiern den Andens Skoleskikkelse, *Danske Magazin*, VI, S. 366.

delings Slutning lades Resten af Siden i Reglen blank, efter Bogstavet B endogsaa en hel Side (biij). Forkortelser ere indskrænkede til et ringe Antal. Skilletegn ere næsten gjennem hele Bogen udeladte.

Paa første Side læses følgende Linier:

C *Incipit iustissimus legifer. et diuinarum virtutum optimus preceptor Petrus laale Danorum lux* | *Et doctorum virorum euidens exemplum atque* | *specimen*

Under Titlen er aftrykt et Træsnit, som forestiller en qvindelig Figur i en lang, folderig Klædedragt, med en Blomsterkrands og en Glorie om Hovedet; hun holder et Crucifix i høire Haand, en Blomstergren i venstre; fra Jordbunden spire mange Urter og Buske frem (den hellige Rosalie?). Rammen er dannet af to Søiler, som bære en bred, fladtrykt Bue.

Paa Bagsiden af dette første Blad læses følgende Indledning:

C *Quoniam omnes homines natura scire desiderant Consequens vtiqve erit vt homines naturaliter viuentes maxime boni indolis et nature scientiam inquirant per quam philosophorum testimonio deo similantur Et vt quis scientiarum fundamenta perfecte cognoscat terminos et vocabula illius sciencie cuius fundamentum querit intelligit necesse st. Quod volnit arestotiles philosophorum princeps primo elenchorum cum ait Qui virtutes vocabulorum sunt ignari de facili enunciant et paralogizantur. id est decipiuntur. hoc enim pe.pendere deberent iuuenes studere ac proficere volentes in diuersis sciencijs. quum quemlibet sciencia sua habet terminos et specialia vocabula quibus incognitis deficile erit in tali scieecia proficere Ideo dixit Remigius. nisi enim nomem scieris. cognitio rerum perit Cum igitur diuersorum termiuorum et vocabulorum virtutes et significationes in presenti libro faciliter sub stilo metrico et delectabili secundum ordinem alphabeti explicantur Hic liber satis vtilis est et in scolis valde communis Nunc vero per doctos viros in vniuersitate haffniensi diligenter correttus*

Cuius libri auctor et compilator dicitur fuisse vir egregius Petrus de laale artis grammatice notabilis interpres.

Nedenunder er aftrykt et lille Billede forestillende Treenigheden: paa et Høisæde sidder Gudfader med Christus paa Skjødet, ved hans Fødder en Globe med Kors paa; paa høire Side af Høisædet en Stolpe, paa hvilken staar en flagrende Due.

Øverst paa det andet Blad, a 2 recto, begynder Texten uden nogen Overskrift; den slutter Blad p 6 recto, Lin. 14, hvorefter læses:

Et sic est *finis*
C *Anno milleno quingenteno quoque sexto*
Haffnye per quendam gotfridum nomine *gemen*
Terminus huic libro condignus *nunc tribuatur*
Quem petrus laale composuisse fatur

Den sidste Side, Blad p 6 verso, er blank.

Denne Udgave af Peder Laales Ordsprog har i mange Tider været en overordenlig sjelden Bog. Rostgaard[1]) eiede et Exemplar, som han paa sin Auction lod kjøbe til sig selv for 2 Rd. 3 ℔ 15 ß; det er uden Tvivl dette, som findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og er det eneste, som nu kjendes. Langebek[2]) skal have eiet et defect Exemplar, som paa Auctionen efter ham solgtes for 1 Rd. 3 ℔. Exemplarer nævnes ogsaa i Sevels og J. B. Scavenius's Cataloger[3]); de vare begge defecte, navnlig manglede det sidste Blad med Aarstallet, og det bliver derfor uvist, idetmindste om Scavenius's Exemplar virkelig har været Udgaven fra 1506, thi Sevels findes nu i det store kongelige Bibliothek, men det er Udgaven fra 1508.

Udgaven fra 1506 ligger til Grund for Nyerups Udgave af

[1]) Biblioth. *Rostgaard*, S. 318, Nr. 1727; det er opført mellem Octaverne, formodenlig fordi Exemplaret er stærkt beskaaret, hvilket netop er Tilfældet med det i Universitetsbibliotheket.

[2]) Bibl. *Langebek*, S. 216, Nr. 4188.

[3]) Bibliotheca *Sevel*, II, Haun. 1780, S. 181, Nr. 1876. *Nyerup*, Minder om Scavenius's Bogsamling, Kbh. 1794, S. 169, Nr. 1769.

Peder Laales Ordsprog, i hvilken der ogsaa er givet en Beskrivelse af den.[1])

For Aaret 1507 anfører Langebek[2]) kun et eneste Skrift, nemlig:

»*Churførste Joachims af Brandenborg Vidisse af Tvende Keiser Maximiliani Acht- og Executorial-Breve, udstædede 1506. udi den Sag imellem Kong Hans af Danmark og Sveriges Riges Indbyggere. Dateret Coln an der Sprew 1507.*« Han føier til: »Er paa Tydsk, trykt in folio patenti«, og han maa altsaa have set den tydske Vidisse. Den findes ikke i de offentlige Bibliotheker i Kjøbenhavn og kan saaledes ikke beskrives.

I Aaret 1505 holdtes et Møde i Kalmar, for at de tre Rigers Raad kunde bringe et Forlig istand mellem Kong Hans og Svante Sture, og paakjende Kongens Klager over Svante Sture og hans Tilhængere. Da Sture og samtlige svenske Herrer udebleve, faldt der Dom den 1. Juli. Kong Hans henvendte sig til Keiser Maximilian og anmodede ham om at stadfæste Dommen, en Opfordring denne imødekom, idet han den 13. November 1505 satte »Steen Sture, Svante Sture, de anklagede Rigsraader og alle Sverrigs Indbyggere i det hellige romerske Riges Acht.« [3]) Det maa være denne Achtserklæring, der blev fornyet 2. October 1506, som Churfyrst Joachim har bekjendtgjort i sine Lande ved den ovennævnte Vidisse.

Til Aaret 1507 henføres ligeledes følgende Skrift: »*Expositio pulcherrima super Rosario beate Mariæ Virginis in Danica Lingva. Antverp. 1507.*« Denne Titel er kun fundet i et eneste ældre Bogcatalog[4]); Bogen findes ikke omtalt nogetsteds, om Angivelsen er rigtig eller ei, maa derfor staa uvist hen.

---

[1]) *R. Nyerup*, Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog, Kbh. 1828, S. XIV—XVI.

[2]) Vidensk. Selskabs hist. Almanak for 1764.

[3]) Sml. *C. F. Allen*, De tre nordiske Rigers Historie, I, S. 355 ff. og S. 666.

[4]) Catalogus Bibliothecae *Joh. Bircherodii*, Hafn. 1709, S. 36, Nr. 131.

1508.

Kanuti Episcopi Viburgensis Expositiones

circa leges Jutiæ.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

At denne Bog allerede fire Aar efter at den var udkommen i Ribe fra Matthæus Brandis's Bogtrykkeri blev udgiven paany, maa vel nærmest forklares deraf, at man med Begjærlighed greb en trykt Text af jydske Lov og foretrak den for de haandskrevne Exemplarer, selv om man fik mere med end man havde Brug for; thi det kan næppe antages, at den latinske Oversættelse eller den latinske Fortolkning, tildels hentet fra en fremmed Ret, kan have fundet megen Anvendelse i Landet udenfor de kirkeretlige Tvivlsmaal.

Denne anden Udgave, som er et rent Optryk af den første, er i Qvart, bestaar af 169 Blade, signerede b (det femte Blad) —ylij, og derefter A—G. Skriften er gothisk; den latinske og danske Text er trykt med de samme store Bogstaver hvormed Rimkrøniken fra 1495 er trykt, alt det Andet er derimod trykt med en meget mindre Skrift. Liniernes Antal paa hver Side er 30—36. Der findes anvendt tre forskjellige Slags Initialer uden nogen Forziringer, de fleste i Høide med to af Linierne, nogle enkelte i tre Liniers Høide. Kun en Gang forekommer et figureret Initial, nemlig et H, Blad E verso (se ovenfor S. 57):

Alle Overskrifterne og Glosserne begynde med Tegnet: ℭ Forkortelser forekomme sparsommere end i Udgaven fra 1504.

Af Skilletegn bruges kun Punctum, men det udelades hyppig. Som Bindetegn bruges: ' eller ⸗, men det udelades meget hyppig; alle Tal ere udtrykte ved Bogstaver.

Paa første Side læses følgende Titel:

¶ *Quedam breues expositiones et legum et iurium* | *concor dantie* et *alligationes circa leges iucie per* | *reuerendum in* christo *patrem ac dominum Kanutum* | *Episcopum vibergensem et venera bilem vtriusqve iuris doc* | *torem super iutorum legisterium*

Derunder er anbragt det samme plumpe Træsnit, som ovenfor er omtalt ved Beskrivelsen af den sjællandske Lov.

Da Indholdet er ganske som i Ribe-Udgaven, kan Beskrivelsen fattes i Korthed. Efter Indledningen, som læses paa andet Blad, begynder paa samme første Bog af Loven, der med Registret og Concordantsen gaar til Blad hiij verso; anden Bog gaar fra Blad h 4 til Blad s 6 verso; paa dette samme Blad begynder tredie Bog, der slutter Blad C 4. Derpaa følger fra Blad C 4 verso Lovbestemmelsen, som begynder: »*Item vithner nogher man pa thingi* etc.« og Bestemmelserne om »*Kyns neffnd*« — til Blad C 6; til Slutningen læses: ¶ *Explicit Tabula libri tercij.*« Derefter er Bogtrykkeren Godfred af Ghemens Mærke anbragt. Bagsiden af samme Blad er prydet med samme Billede, som ses paa Titelbladet, under det læses samme Overskrift som findes i Udgaven fra Ribe foran Thord Degns Artikler, derefter følge disse Artikler og den hele Række af Forordninger og Haandfæstninger, indtil Blad Giij verso, Lin. 10. Bogen slutter med følgende Efterskrift, samme Side, Lin. 11: ¶ *Com pletum est autem presens opus perutile le⸗* | *gis Danice Impres sum haffnie per* | *Gotfridum dc (!) ghemen Anno domini M ccccc viij In pro⸗* | *festo sancti mathie* | *apostoli.* Derunder er det sædvanlige Bogtrykkermærke anbragt.

Exemplarer af denne Udgave findes i det store kongelige Bibliothek, Universitetsbibliotheket, Karen Brahes Bibliothek og flere af de store Bibliotheker i Sverig og Norge. Følgende Priser kunne anføres fra Auctionerne efter Rostgaard (1726)

1 ℔; Gram (1748) to defecte Exemplarer 6 Rd, 3 Rd. 3 ℔; Langebek (1777) 5 Rd.; Klevenfeldt (1777) 3 Rd. 4 ℔, et Exemplar indbundet med den sjællandske Lov fra 1505, 2 Rd. 4 ℔; Borch (1847) 3 Rd. 2 ℔ 8 ß, et defect Exemplar 1 Rd. 8 ß[1]); Kolderup Rosenvinge (1851) 2 Rd.

Udgaven nævnes hos Panzer, Brunet og Graesse. Et Exemplar solgtes paa Meermanns Auction (1824) for 10 Gylden; paa Hebers Auction kostede det samme 3 £ 19 sh. I et Catalog fra Boghandler Tross i Paris sættes Prisen for et Exemplar til 35 fr. [2])

1508.

Den danske Rimkrønike.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Denne Udgave af Rimkrøniken er kun bevaret i et eneste Exemplar. Det findes nu i det store kongelige Bibliothek, tidligere har det tilhørt Grev O. Thott.[3]) Hverken Albert Bartholin, Peder Syv eller Langebek have kjendt denne Udgave, den er ikke anført i noget af de gamle Bogcataloger og det bevarede Exemplar maa saaledes betragtes som en af de største litterære Sjeldenheder. Desværre er det defect; fuldstændigt

[1]) Bibliotheca *Rostgaard*, S. 79, Nr. 388—89; Bibl. *Gram*, S. 371, Nr. 5402—3; Bibl. *Langebek*, S. 209, Nr. 3127; Mus. *Klevenfeldt*, S. 79, Nr. 527 og 529; *Rasm. Borchs* Bogsamling, S. 8, Nr, 194—95; Catal. *K. Rosenvinge*, S. 15, Nr. 25.

[2]) *Panzer*, Annales typogr., VII, S. 65, Nr. 5; *Brunet*, Manuel etc. III, S. 642; *Graesse*, Trésor etc. II, S, 39; Bibliotheca *Meermanniana*, I, S. 169, Nr. 719; Notits hos *Brunet* (Hebers Auction forefaldt i London 1834—36); *Tross's* second Catalogue (se ovenfor S. 127 [2])), S. 13, Nr. 627.

[3]) Catal. *Thott*, VII, S. 267, Nr. 782. Derfra er Udgaven nævnet af *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 65, Nr. 4.

maa det have bestaaet af 114 Blade, der mangler nu 6. Bogen er en lille Octav; Paginering findes ikke, den første Signatur er c, hvorefter Alphabetet fortsættes til p; de to første og det sidste Ark maa have indeholdt hvert 6 Blade, de øvrige bestaae alle af 8 Blade. Hver fuld Side indeholder 24 Linier. Skriften er Godfred af Ghemens mindre. Hvert Afsnit begynder med et simpelt Capitæl; i Marginen er med Bogstavtal trykt Nummeret, som vedkommende Konge har i den hele Række. Skilletegn mangle ganske; Forkortelser ere brugt med Sparsomhed.

Titelbladet har følgende Overskrift: ¶ *Hær begynnes then danskæ | Krönikæ wel offuerseeth och | rætthelige corrigeret.* trykt med større Skrift. Derunder er Bogtrykkerens Mærke anbragt. Paa Bagsiden af Titelbladet begynder Kongelisten som har været fortsat paa de to følgende Blade, men disse mangle. Det fjerde Blad indeholder paa Forsiden den rimede Indledning; Bagsiden er blank. Bogens Text er begyndt med sjette Blad, som nu mangler. Af Arket p mangler det tredie og fjerde Blad; øverst paa det femte Blad slutter Texten med Linie 4; derefter læses:

¶ *Her ær wdtrycth oc wind laget paa*
the gerninger store oc somme smaa
Som Konger aff Danmark i theris tijd
hwer weth *seg haffuer hafft tijl ijdh*
M. fæmhundrede paa thet ottænde aar
paa paske affthen som wor i gaar
Tha wor thunne krönike trykt aff ny
weth *Gotfrid aff gemen i köbenhaffn by*

Bagsiden af dette Blad er blank; det sjette Blad af Arket mangler.

Texten i denne Udgave svarer ganske til Texten i Udgaven fra 1495, ofte saa nøie, at Trykfeilene ere gjentagne; undertiden ere de rettede, men til Gjengjæld er der kommet

mangfoldige nye til, ofte endogsaa meget grove. Udgaven er hidtil kun beskrevet af Molbech.[1])

1508.

Petri Laale Parabolæ.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Denne anden Udgave af Peder Laales Ordsprog er blot et Optryk af Udgaven fra 1506, af samme Omfang, udstyret aldeles paa samme Maade. En nøiere Beskrivelse bliver derfor overflødig. Ligheden mellem Udgaven er skuffende; kun ved at være opmærksom paa en forskjellig Forkortelse eller paa Trykfeilene[2]) kan man skille dem fra hinanden. Correcturen i den sidste Udgave er nemlig ikke læst saa nøiagtig (?) som i den første. I Slutningsversets første Linie staar der »*octo*«.

Af denne Udgave besidder det store kongelige Bibliothek et fuldstændigt Exemplar, som i sin Tid af C. C. Lyschander er foræret til Holger Rosenkrands til Rosenholm; senere har Hielmstierne været dets Eier[3]). Desuden besidder Bibliotheket et defect Exemplar, som har tilhørt A. Bussæus og Sevel (sml. ovenfor S. 143). I Universitetsbibliotheket findes et defect Exemplar; det har tidligere tilhørt Langebek[4]), paa hvis Auction det betaltes med 1 Rd. 3 ß. I ældre Bogcataloger er Udgaven kun fundet hos Resen.[5]) Albert Thura[6]) har kjendt Udgaven fra 1508, men ikke den fra 1506.

---

[1]) Den danske Rimkrønike, udg. af *C. Molbech*, Kbh. 1825, S. XXXV—VI.

[2]) Se *Nyerups* Udgave af Peder Lolle, S. XVI.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, I, S. 241, Nr. 14.

[4]) Bibliotheca *Langebek*, S. 265, Nr. 4188. Her er Aarstallet urigtig sat til 1506.

[5]) Bibliotheca *Resenii*, S. 152, Nr. 24.

[6]) *A. Thura*, De studio philologico in Dania, Hafn. 1722—23, S. 6. Idea hist. litt. Danorum, Hamb. 1723, S. 309, 349.

1508.

Tyrkens Tog til Rhodus 1480.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Den Beskrivelse af Johannitterriddernes tappre Forsvar af deres Ø Rhodus, som Guill. Caorsin havde forfattet, og hvoraf en Udgave er omtalt ovenfor S. 9 ff., blev ikke alene optrykt forskjellige Steder i sin originale Skikkelse, men den fik en langt større Læserkreds ved at blive oversat i forskjellige Sprog. Den udkom saaledes i Slutningen af 15. og i de første Decennier af 16. Aarh. paa italiensk, engelsk, tydsk og spansk.[1]) Der fremkom imidlertid ogsaa andre Beretninger[2]) om dette Tog, og en af disse maa aabenbart have ligget til Grund for den danske Fortælling, som er forskjellig fra Caorsins. Af denne danske Fortælling er kun et eneste Exemplar bekjendt og det er uheldigvis defect, saa at altsaa Beskrivelsen maa blive meget mangelfuld. Fuldstændigt maa det have bestaaet af 8 Blade, men af dem mangle nu det første og fjerde Blad; det femte er signeret **bi**, ingen af Bladene ere paginerede. Bogen er trykt med Godfred af Ghemens mindre Skrift. Hver Side har 24 Linier.

Texten begynder saaledes:

AAr effther gnds byrd. M. cccc lxxxi[3]) | *xxij. dagh i maij maanet Tha foer* | *keyserijn aff constantinopel meth ottæ tw* | *sindh thurchen aff turkelandh fijre twsind* | *mile offuer*

---

[1]) *Graesse,* Trésor des livres rares, II, S. 40. *Brunet,* Manuel du libraire, I, S. 1558.

[2]) F. Ex. af *Mary du Puis:* La defense de Rhodes contre les Turcs en 1480, trykt rimeligvis kort efter. Optrykt af *Vertot* i Histoire de l'ordre du Malte (4°), II, S. 598 ff.; det er ikke denne Beretning, som er oversat paa Dansk.

[3]) Trykfeil for 1480, sml. ovenfor S. 9 ff.

haffueth tijl rodijs at bestolde | Rodijs ær eth befloth land. lxxx. mile om | kringh Ther ær manghe faste slaat paa | oc iij. köp stædher Een hedher villa noua | Then anuen archangelo Then trijdie hedher | Collosia som sanctus paulus scriwer tijl | col losenses

Historien slutter Blad b 4 recto, fra Lin. 1:

. . . . . *O Rodijs then eddeligh | stadh stod thet haardhe knij ther for haff- | uer hun tapt sijn fawræ blomme man gudh | met siju naade oc alle cristhen herren scal | hielpe at hwu scal forbeijeris i alle made | Theu fæmthe dagh i septembri sade tyr- | chern rodijs godhe nath. the wonde vp | theris seijll oc fore hiem met skade oc lasth | Ther for blijffucr gud benedhijt ewinde- | ligh Amen.*

Nedenunder er Godfred af Ghemens Mærke anbragt. Den sidste Side er blank.

Medens der ingen Tvivl kan være om, at Bogen er trykt af Godfred af Ghemen, kan det være noget usikkert, om den er udkommen 1508. Dette Aarstal anføres imidlertid af Peder Syv[1]), som selv har eiet et Exemplar, saa det maa formodes, at det har været et fuldstændigt Exemplar og at Aarstallet 1508 har været trykt paa den første Side.

Det eneste Exemplar, som nu er bevaret af denne Bog, findes i det store kongelige Bibliothek, og har tilhørt Hielmstierne.[2]) Det danske Selskab har eiet et Exemplar, som blev det skjænket af Secretair v. Bergen[3]); men hvor det senere er kommet hen, vides ikke.

---

[1]) *P. Syv,* Danske Boglade i *Suhms* Danske Saml. I, 2, S. 91. Notits af *Arne Magnussen.*

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, II, S. 822, Nr. 27.

[3]) Det danske Selskabs Tilvæxt, S 125, Nr. 124.

1508.

Jesu Barndoms Bog.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Forsaavidt man kjender Godfred af Ghemens Virksomhed i de sidste Aar han arbeidede i Kjøbenhavn, var den navnlig rettet paa Trykningen af opbyggelige og belærende Skrifter af den Art, som allerede da var og senere i mange Tider er vedbleven at være Folkelæsning. Blandt dem bliver først at nævne den lille Jesu Barndoms Bog, som den i Tidernes Løb er kaldet, skjøndt Navnet ikke er ganske tilsvarende, da Bogen slutter med Christi Daab og første Prædike-Virksomhed, samt nævner Apostlene. Den er en af de Bøger, som stammende fra samme Kilde i forskjellige Sprog og forskjellig Form, paa Prosa eller paa Vers, gjenfindes næsten overalt.[1]) Den er fremstaaet af de saakaldte apokryphiske Evangelier, idet man fra flere af disse (Protevangelium Jacobi, Pseudo-Matthæi Evangelium, Evangelium Thomæ Latinum) har samlet forskjellige Legender om Anna, Joseph og Maria, Jesus, som saa i Tidens Løb ere forkortede og fortsatte. Den danske Bog er utvivlsomt en Oversættelse eller Bearbeidelse af et Skrift i et fremmed Sprog[2]), men til nærmere Undersøgelser heraf mangle de nødvendige Hjælpemidler, for at man kan forfølge det ene Spor

[1]) *Graesse,* Trésor des livres rares, IV, S. 17. Paa Svensk udkom Legenden første Gang trykt i Upsala af *Paul Grijs* 1515, af hvilken Udgave kun et Exemplar i Skara Gymnasiebibliothek kjendes. *Bäckström* formoder, at den er oversat fra Dansk. Svenska Folkböcker, II, S. 161.

[2]) Man har bevaret i Haandskrifter et »*Vita B. Marie Virginis et Salvatoris metrica*«; dette Digt er blevet metrisk oversat af en tydsk Cartheuser-munk *Philip* (hans Levetid er uvis, den sættes til det 13. Aarh. anden Halvdel). Det er ganske tydeligt, at det danske prosaiske Skrift maa staa i nøie Forhold til disse to Digte; saaledes skal anføres, at der Bl. h 4, Lin. 11, siges: »*Jegh wil nw sie for ihesu cristi wenner ath iegh*

efter det andet. Det danske Skrift kjendes i Haandskrift[1]) fra det 15. Aarhundrede, men i Henseende til Sproget og hele Redactionen er det forskjelligt fra den første trykte Udgave.

Denne ældste Udgave er i meget lille Octav, indeholder 68 upaginerede Blade, signerede aij—ki; de første syv Læg med 8 Blade, de sidste tre med 4. Bogen er trykt med den store gothiske Skrift som kjendes fra Rimkrøniken 1495. Hver Side har 19 Linier. Der findes ingen Capitelangivelse, men den hele Fortælling er dog inddelt i Afsnit, der begynde med et simpelt Capitæl (kun det første med et større, lidt mere forziret) eller med Tegnet: ¶, hvilket ogsaa undertiden forekommer inde i Texten. Skilletegn bruges næsten ikke, kun af og til findes Punctum, men uden fast Regel. Forkortelser forekomme, men sparsomt.

Den første Side har følgende Overskrift.

¶ *Hær begynnes aff Joachim oc | aff sancta Anna oc aff hwat slæct | the ære fődh oc aff theris leffnet | Oc saa aff Jomfrw marie leffnet | oc aff wors herre ihesu barndom.*

Derunder er anbragt et Træsnit: paa et lavt Høisæde sidder Anna med Sol om Hovedet; Marie med Krone og Sol sidder paa hendes Skjød og løfter Christusbarnet i Veiret; i Baggrunden en lav Mur.

Hele Titelbladets Bagside udfyldes af et Træsnit, det samme som er beskrevet ovenfor S. 142 Lin. 9.

---

finner icke mere bescreffwet aff ihesu leffnet fran han wor tolff aar gammel och til han wor xxx aar ther han begynte then helli cristenhet at lere oc predike som hans helge euangeliste bescriue etc.» Det samme siges i Philips Digt, se: Bruder Philipps des Karthausers Marienleben, herausgeg. v. *H. Rückert*, Quedlinb. u. Leipz. 1853, S. 133, V. 4896 ff. Beskrivelsen af Christi Person, Bl. 1 verso ff. svarer ganske til Beskrivelsen hos Philip, anf. St. S. 136, V. 5004 ff. og den latinske Original, smst. S. 364 ff.

[1]) Dette Haandskrift findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm, se *Molbech:* Historisk Tidsskrift IV (1843), S. 162, Nr. 59, Fol. 27—38. En Prøve er meddelt af *C. J. Brandt* i Gammel dansk Læsebog, I, 1857, S. 279—83.

Texten begynder Blad aij, Lin. 1, saaledes: ***EEn man mö get wel byr= | digh i blanth israels folck | som heedh ioachim Och | han wor föd aff een mans sleght | som heet Judas oc han wor sijn | eghen faare hiörde oc han wor een | aff the tolff brödre iacobs patriar | che sönner ther the xij israels sleg=ter kom aff***

Texten slutter fra Blad k 4 recto, Lin. 1 f. n. til k 4 verso, Lin. 5: ... *The apostle wore altijt hoss || ihesum then tijt han lærde oc predicket | for folket oc lærde thennom huarledes | the sculle faa then ewinnelige salig | het. oc giorde manghe iærteghen | som spurdes offuer all werdhen.*

Derunder ses Bogtrykkerens Mærke og nedenunder læses: *Trycht i kömenhaffn Anno M. | ccccc. viij hoss gotfred aff ghemen*

Af denne Bog findes to Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene fandtes der allerede i Midten af forrige Aarhundrede, det andet er kommet med den Thottske Donation.[1]) Skriftet findes nævnet hos Albert Bartholin og P. Syv[2]), som ogsaa eiede et Exemplar. Ligeledes har det kongelige danske Selskab eiet et Exemplar, skjænket det af v. Bergen

Som yndet Folkelæsning er Skriftet vistnok allerede i 16. Aarhundrede udgivet i mange Udgaver, hvis man tør slutte fra Nutid til Fortid[3]), men disse mulige Udgaver maa anses for tabte.

---

[1]) Catal. *Thott*, VII, S. 245, Nr. 390. Nr. 391 er et defect Exemplar, som nu ikke findes i det kgl. Bibl. Derefter nævnet hos *Panzer*, Annales typogr., VII, S. 65, Nr. 5.

[2]) *Alb. Bartholin*, de Scriptis Danorum, S. 10. *P. Syv*, betenkninger om det Cimbriske Sprog, S. 82. Notits af *A. Magnusen*.

[3]) *Nyerup*, Almindelig Morskabslæsning, 1816, S. 176—78. Sml. *N. M. Petersen*, Literaturhistorie, I, S. 119; en Prøve er her aftrykt.

1509.

Gudelige Bønner

til Ihukommelse af Guds Pinelse og Jomfru Marie Drøvelser.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Ovenstaaende Titel, som tildels er tagen fra Bogen selv, giver ikke noget rigtigt Begreb om dens Indhold. Den indeholder nemlig ikke Bønner, men der anføres i den, hvormange Pater noster og Ave Marier, man skulde læse Morgen og Aften paa Dagene fra Palme-Søndag til Paaskedag, med Tilføielse af hvorledes Christus tilbragte de første Dage af denne Uge, Passions og Opstandelses Historien, samt Jomfru Marie Drøvelser eller Skildring af den Sorg og Smerte, Christi Moder gik igjennem i de Dage. [1])

Denne Bog er en meget lille Qvart med 28 upaginerede Blade, signerede aij—fi, trykt med samme Skrift som Rimkrøniken 1495 og udstyret paa samme Maade som den ovenfor beskrevne Jesu Barndoms Bog. Hver Side har 19 Linier. De forskjellige Afdelinger betegnes ved et lille Capitæl.

Paa første Side læses følgende Titel:

O *Doctores lære oss och siæ Ath* | *inthet ær men*nisken *nytte lighere* | *til sielsens bestan*delig*h*et *end i hw* | *at komme ihe*su christi, *verduge död oc* | *pijne Thi begyndes her nogre* | *gudelige böner i huilke ther haff* | *uis i hwkommelse aff gudz pinelse* | *oc iomfru marie drövelser fran* | *palme söndag oc intil paskedag*

Nedenunder er anbragt et Træsnit fremstillende Christus bærende Korset paa Veien til Golgatha.

---

[1]) I det kongelige Bibliothek findes et lille Fragment (to Blade) af dette Skrift paa Pergament, af et Haandskrift fra c. 1500. (Ny kgl. Sml. 8°, Nr 44 b)

Bagpaa Titelbladet er anbragt et Træsnit: Christus paa Korset, det samme som i Godfred af Ghemens Donat, (se ovenfor Side 45, Lin. 8). Blad **aij** begynder Texten saaledes:

Först ponne palme löffwer= | dag at affthen læs fæm pa= | ter noster och fæm Aue oc maria | Och fölgh wor herre fran then | stædh effron och tijll bethaniam | oc tenck po thet ther giordes. thij | tha smwrde magdalena herrens | hoffuet oc födder oc sagde herren | openbare sijne pijne oc död Oc | hwor store drövelse iom fru ma | ria oc apostelne the tha finge oc | met beskær grod bade the hannum | at han sculle icke gaa til iherusalem | til sine vwen ner. oc al then nath | mödedhe herren seg i gudelighe | böner. oc i daffning soffuedæ han | ganske lidæt

Texten slutter Blad **f** 3 recto, nederst. Det sidste Stykke (fra Lin. 9) lyder saaledes:

TEnck oc then störræ glædhe | som iomfrw maria fick then | tijd hennes elskelige sön war vp | standen aff döden then glæde kan | engen menniske tencke Thij at | soo möget som drövelsen waar | störræ soo meget war oc glæden | mere welsinet wære gut for then | store hwsswalelse twsindefoldh | oc ewindelige vdhen ænde Amen | ¶ Deo gratias

Paa Bagsiden af dette samme Blad er øverst anbragt det samme Træsnit som er anvendt bag paa Titelbladet. Derunder begynde nogle korte Bønner med Pater noster og Ave Maria, som slutte nederst paa følgende Side, Blad **f** 4. Paa den sidste Side, Blad **f** 4 verso, er aftrykt Bogtrykkerens Mærke og nedenunder følgende Linier:

¶ Tryckt i kömenhaffn hwss | Gotfrid aff ghemen Anno domini | m. ccccc. oc ny in profesto sancti | valentini martiris

Et Exemplar af denne Bog — maaske det eneste bevarede — findes i det store kongelige Bibliothek. Det har tidligere tilhørt Thott[1]) og var defect, men er senere bleven suppleret, saa at det nu er fuldstændigt. Et Exemplar har i

---

[1]) Catal. *Thott*, VII, S. 244, Nr. 258

sin Tid tilhørt Peder Syv, der nævner Bogen ligesom ogsaa A. Bartholin.[1]) Et Exemplar blev foræret Danske Selskab Secretair v. Bergen.[2])

1509.

Flores og Blanzeflor.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Sammenlignes det ovenfor (S. 121 ff.) beskrevne Brudstykke af en uden al Tvivl ældre Udgave af Ridderromanen om Flores og Blanzeflor med den Udgave, som her skal omtales, bliver man snart opmærksom paa, at den sidste ikke er et blot og bart Optryk af den første. Udgiveren har stræbt at levere en »forbedret« Udgave, og har derfor rettet dels paa Texten dels paa Bogstaveringen. Disse orthographiske Rettelser tilsigte større Simpelhed og større Ensartethed; men i ingen af disse Retninger har Udgiveren kunnet gjennemføre noget bestemt System, hvorfor der helt igjennem er megen Vaklen. Imidlertid er det interessant at se, hvorledes det danske Bogsprog i meget faae Aar udvikler og forbedrer sig, stræbende — besværligt — hen til større Fasthed og Regelmæssighed.

Denne anden Udgave er i lille Octav, indeholder 40 Blade, upaginerede, signerede **ai**—**gi**, det første og sidste Læg med 8 Blade i hvert, de øvrige med 4. Bogen er trykt med gothiske Bogstaver, Godfred af Ghemens lille Skrift. Hver Side har 25 Linier. Hvert andet Vers begynder med et stort Bogstav,

---

[1]) *P. Syv*, betenkninger om det Cimbriske Sprog, S. 82. Notits af *A. Magnusen*. — *A. Bartholin*, de Scriptis Danorum, S. 10.

[2]) Det kongelige danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt, Kbh. 1748, S. 118, Nr. 74.

hvert andet med et lille. Det første Bogstav i Texten er et større Capitæl, af og til forekommer et mindre anvendt. Nogle Gange begynder et Vers med Tegnet ¶. Forkortelser forekommer vel helt igjennem, men indskrænke sig til faa. Skilletegn ere ikke brugte.

Den første Side har følgende Overskrift (trykt med Godfred af Ghemens større Skrift):

¶ Hær begyndes en historie aff
Flores oc Blantzeflor

Strax derefter begynder Texten, saaledes (bogstavret):

SOm ieg i bögernæ skrevet sa
Oc æwentyr the sijæ fraa
En hetning kongæ meget rijg
Sancte ieppss land ath ödæ
war hans ijdh
Hau war en meghet frommer mau
fenix aff aplas saa heth han
Tha there skib wore komnæ nær
the lagde tijl lantet oc dwelde ther
Hvat the met roff kunnæ og bort före
thet lode the alt til skeben kiöre
Hoos eth bierch en adel wey laa
ther soæ the fattige pelegrime gaa

Digtet slutter Blad g 8 recto, Lin. 6—1 f. n.:

Nv haffue i alle hört her fraa
hwor thet gick them baade twaa
The ende there liff oc finge roo
met gud som leffuer the paa troo
Nv haffuer thet æventyr endhe
gudh han oss sijn naade sende

Paa den sidste Side, g 8 verso, læses følgende Efterskrift:

Eufemia drotning i sijn tijme
hun lod thettæ æwentyr skrijffue

Gut giffue them naade bogen giorde
oc saa alle henne hörde
Goth leffnet oc reth skrifte maal
oc til hemmerige at komme wor syel
Tijl ihesu cristi signede hende
oc ther at blijffue for vden ændhe
¶ Tryckt i köpenhaffn wedh
Gotfred aff ghemen Anno
domini M. ccccc. ix. Paa sanc-
ti valentini affthen

Resten af Siden udfyldes af Bogtrykkerens Mærke.

Det store kongelige Bibliothek eier 2 Exemplarer af denne Bog, det ene fuldstændigt og udmærket bevaret, det andet defect (det mangler Bladene **a i** og **a** 8). Det sidste har tilhørt Hielmstierne, det første rimeligvis Thott. Det kgl. danske Selskab har eiet et Exemplar, som blev det skjænket af Secretair v. Bergen.[1])

Denne Udgave er — rigtignok efter det defecte Exemplar i det kgl. Bibliothek — beskreven af Klemming og Brynjolf Snorrason[2]); den nævnes allerede af Alb. Bartholin, P. Syv.[3]) Af fremmede Bibliographer har kun Panzer optaget den i sin Bogfortegnelse.[4])

---

1) *Hielmstiernes* Bogsamling, II, S 725, Nr. 40; Catal. *Thott,* VII, S. 265, Nr. 734. — Det kgl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt, S. 130, Nr. 176; Aarstallet er urigtig sat til 1508.

2) *Klemming,* Flores och Blanzeflor, Stokh. 1844, S. XXIV—V; *Brynjolf Snorrasen,* Annaler for nord. Oldk , 1850, S. 13—14. Sml. *N. M. Petersen,* Bidrag til den danske Literaturhist. I, S. 140.

3) *A. Bartholin,* de Scriptis Danorum, S. 10. *P. Syv,* betenkninger om det Cimbriske Sprog, S. 120. P. Syv eiede selv et Exemplar. (Notits af *A. Magnusen.*)

4) *Panzer,* Annales typographici, VII, S. 65, Nr. 9 (efter det Thottske Catalog).

1509.

De 15 Steder vor Herre taalte sin Pine paa.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Naar man læser de første Linier af denne Bog, kunde man let falde paa at tro, at den er en Oversættelse af et bekjendt latinsk Skrift med Titel: *Itinerarium Mariæ.* Dette er dog ikke Tilfældet. Itinerarium Mariæ er en Bønnebog knyttet til Christi Lidelseshistorie, den her omhandlede Bog er derimod Lidelseshistorien selv. Den findes ogsaa paa Svensk [1]), noget forskjellig, begge ere uden Tvivl Oversættelser, men det har ikke været muligt at paavise Originalen.

Den danske Udgave er i meget lille Qvartformat og udgjør 28 upaginerede Blade, signerede **bi** (det andet Læg) —**gi**. Hver Side har 19, undertiden 18 Linier. Bogen er trykt med Godfred af Ghemens større Skrift.

Første Side har følgende Overskrift:

Ɑ Hær begynnes the fæmthen | stæder som wor herre tolde syn | pyne paa oc hoo som the betenc | ker hwer daw i sith hierthe then | forthiener stor afftladh

Nedenunder ses et Træsnit forestillende Christus paa Korset, ved Siderne Maria og Johannes. Paa samme Blads Bagside foroven er anbragt et lille Træsnit, forestillende Christus bærende Korset til Golgatha. Skriftet begynder Blad **a** 2 recto, Linie 1 saaledes:

Vidne ær oss thet at iomfrw | maria effther hennes sön wor op faren til hemmeriges Tha leff | de hun hær i werden i fæmthen

---

[1]) *Ett forn-svenskt Legendarium,* III, S. 72—107.

aar oc paa thet sextende I the . xv | aar tha gick hun sin pelgrims ferd | tijl the fæmthen stæder hwilken | som hennes elskelighe sön war | pynt paa Tha bydde hun lenge | paa hwer stedh och tenckte paa | hans hellige pyne oc döt som han | hafde ther toldh ther hun sculle de- | den gaa tha faldh hun paa syne | knæ oc köste iorden med syn wel | signede mund saa stodh hun op | oc gick til een anden etc.

Hvo, som hver Dag, hedder det videre, farer over disse femten Steder med en ren Hu og sand Attraa, han skal dø fra Verdens Elskov og gjøres levende i Guds Kjærlighed.

Paa Bagsiden af samme Blad, Lin. 6 f. n., begynder derpaa Fortællingen om det første Sted; derefter følge alle de andre betegnede ved en Overskrift: »*Then annen, trædie, ferde, fæmte* etc. *stedh (stædh, stæd)*« indtil Blad g 3 verso, nederste Linie. Det sidste Blad viser paa Forsiden et Træsnit, forestillende et Landskab (Jerusalem og Oliebjerget?); paa Bagsiden ses foroven Bogtrykkerens Mærke, nedenunder læses:

Trycht i kiömenhaffn hoos | Gotfrid af ghemen Anno domini. m. | ccccc. oc ny paa sancti. Pedher | affthen cathedre.

Det kongelige Bibliothek besidder to Exemplarer af denne meget sjeldne Bog, det ene har tilhørt Thott, det andet danske Selskab, til hvilket det var skjænket af v. Bergen.[1]) Bogen er nævnet af Bartholin og P. Syv, som eiede et Exemplar.[2]) Af fremmede Bibliographer har kun Panzer anført den.[3])

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 239, Nr. 164. Det kgl. danske Selskabs Tilvæxt, 1748. S. 114, Nr. 49.

[2]) *A. Bartholin*, de Scriptis Danorum, S. 10. *P. Syv*, betenkninger om det Cimbriske Sprog. S. 82; Notits af *A. Magnusen.*

[3]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 65, Nr. 8 (efter Thotts Catalog)

1509.

De 15 Tegn før Dommedag.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Næsten i alle Beskrivelser af »de femten Tegn, der skulle vise sig før Dommedag«, som findes i forskjellige Sprog, nævnes Hieronymus som Kilde; det antages, at han maa have omtalt dem i et nu tabt Skrift, da de ikke findes berørte i hans bevarede Skrifter, men som hans Kilde nævnes igjen Hebræernes Annaler.[1]) I poetisk Form ere disse femten Tegn behandlede paa mange Sprog, saaledes paa Spansk af Gonzalo de Berceo († 1268)[2]), paa Latin[3]), paa Tydsk, knyttede som oftest til »*Entecrist*«[4]), paa Fransk knyttet til »*Antichrist*« eller til »*l'art de bien vivre et de bien mourir*«[5]), ligeledes sluttende sig til »*Anticrist*« paa Engelsk, i Northumbrisk Dialekt fra c. 1300.[6]) Trykte Udgaver fra det 15. Aarh. haves paa flere af disse Sprog, de tydske undertiden med Illu-

[1]) *Jacobus de Voragine*, Legenda aurea: »*De adventu domini Hieronimus in annalibus Hebræorum inuenit xv signa precedentia iudicium; sed utrum continue futura siue interpolatim non expressit.*«

[2]) *T. A. Sanchez*, Colleccion de poesias Castellanas anteriores al siglo xv, II, Madrid 1770, S. 273 83.

[3]) *J. Haupt's* Zeitschrift d. deutschen Alterthums, III, S. 523 ff, en Udgave af *E. Sommer*, med tilknyttede historiske Oplysninger om Kilderne.

[4]) *T. O. Weigel* u. *A. Zestermann*, Die Anfänge der Druckerkunst in Bild u. Schrifft, II, Leipzig 1866, S. 113 ff., navnlig S. 121 ff. Meddelte efter Haandskrifter fra 13. og 14. Aarh. af *Hoffmann* i Fundgruben f. Gesch. deutscher Sprache u. Litteratur, I, S. 196 ff. II, 127 ff.; af *Haupt* i Zeitschrift d. deutsch. Alterth. I, S. 117 ff. Sml. *Jacobs* u. *Ukert* Beiträge zur älterer Litteratur I, S. 122—23.

[5]) *G. Brunet*, La France littéraire, S. 9; *Brunet*, Manuel du libraire, I, S. 508.

[6]) Udgivet af *R. Morris* i Jahrbuch f. Roman. u. Engl. Literatur, V, S. 191 ff.

strationer.[1]) I de nordiske Lande kjendes foruden den danske metriske Bearbeidelse en kort Fremstilling paa Svensk Prosa.[2]) Det er saaledes et Skrift, som er Fælleseiendom for mange Nationer. Fremstillingen er ofte forskjellig i de forskjellige Bearbeidelser, og det er ikke muligt at paavise, hvorledes den ene er udgaaet af den anden.

Den danske Udgave er i meget lille Qvart; den indeholder 16 upaginerede Blade, signerede **bi** (det andet Læg) —**di**; hver Side har 24 Linier. Bogen er trykt med Godfred af Ghemens lille Skrift og udstyret paa samme Maade som hans andre Smaaskrifter.

Paa første Side læses følgende Overskrift:

C *Hære begynnes the fæmthen teghen för | en wors herre strenghe dom scall komme | Som sanctus paulus. sanctus hieroni mus | och sanctus gregorius skriffwe i theris | bögher.*

Derunder er anbragt et Træsnit forestillende Dommedag.

Paa Bagsiden af samme Blad begynder Texten øverst, Lin. 1, saaledes:

Hieronimns mvnde then hellige man hiede
Hau for at ransage oc at ledæ
I älle the böger ther han saa
Han fand om siden ther oppaa
Hvar met werden sculle faae een ende
For gud alzworden hannum thet kieude
I ebryske böger han thet fand
For han war een sand helig mand
The fæmten tægen ther komme scal
Han screff them alle oc feste theu wel
(etc.)

---

1) *Hain*, Repertorium bibliogr. I, S. 127, Nr. 1149—51. — En Afbildning hos *Dibdin*, Bibliotheca Spenceriana, I, S. XXX.

2) Trykt efter et Haandskrift fra c. 1436 i »Herr Ivan Lejon-Riddaren, utg. aff *Liffman* och *Stephens*,« Stockh. 1849, S. LXXXVII—VIII.

Texten ender paa Blad **b** verso, Linie 14. Derefter følger — fra Linie 15 — en Udlæggelse af forskjellige Steder af Johannes's Aabenbaring, der begynder saaledes:

Mijn kære wænner then werdughæ | apostel och ewangelista Sanctus | Johannes han saa ijnnen guddommen | then sthore nödh och bedröwelssæ ther | syndughe menniske och forbanneth men | niskæ the sculle lidhæ oppa then yder | sthe domdag

Dette Stykke ender Blad **d** 2, Linie 7, hvorpaa læses:

¶ *Hæræ begynnes eth fogert iærtægen* — paa Vers.

En Biskop og en Præst (*»han haffde ey möget i skriffthen læst«*) gaa ud at spadsere og lægge sig ned paa Jorden for at bede. Præsten hører en Aand spille paa Hakkebræt under sig nede i Jorden. Han maner Aanden til sig; den forklarer, at den er en god Engel, som er kommet i Lucifers Magt og spørger, om den ei kan vende tilbage til Himmerig. Da Præsten svarer nei, sønderslaar Aanden sit Hakkebræt under høie Klager. Præsten kalder Biskoppen hen for at høre hvad der er sket. Aanden manes frem paany. Den fortæller sin Skjæbne og Biskoppen tilsiger den, at den skal vende tilbage til Himmerig og faa Naade for al sin Sorg. Aanden sætter sit Hakkebræt sammen og:

Ther hun haffde sin legh tha böth
tha leckte hun saa bradelisköth
Thet hörde biscopen then gode man
han lod thet skriffue for thet wor sand
Then helligand tha giöme them baade
ther for thenne bogh mvnde raade Amen

Nedenunder læses:

¶ *Tryck i köbenhaffn hoss Gotfrid aff ghe | men Anno M. ccccc. oc ny.*

Af denne sjeldne Bog findes to Exemplarer i det kongelige Bibliothek; det ene har tilhørt Thott, det andet blev

skjænket til danske Selskab af v. Bergen.[1]) Alb. Bartholin nævner den, ligeledes P. Syv, som eiede et Exemplar.[2]) Af udenlandske Bibliographer nævner kun Panzer den.[3])

1510.

En fortabt Sjæls Kæremaal paa Kroppen.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Ideen, som ligger til Grund for dette Digt, kan forfølges meget langt tilbage i Tiden. Fra det 11. Aarhundrede har man saaledes et lille angelsaxisk Digt[4]), i hvilket Sjælen i en længere Monolog fremsætter sine Klager og Bebreidelser mod Legemet, fordi dets Stræben i levende Live kun var rettet paa det Jordiske, men glemte det Himmelske, — et Digt skrevet paa Grundlag af en Homili paa Prosa. I den Form, som Digtet senere har modtaget, stammer det rimeligvis fra Frankrig og er først behandlet metrisk paa Latin af en Eremit, Philibert eller Fulbert, hvis Levetid sættes til det 13. Aarhundrede.[5]) Digteren skildrer et Drømmesyn. En død Mands Sjæl, »*oppressus vitiis*«, kommer til Legemet og fører

---

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott*, IX, S. 239, Nr. 163. Det kgl. danske Selskabs Tilvæxt, S. 114, Nr. 46.

[2]) *A. Bartholin*, de Scriptis Danorum, S. 10. *P. Syv*, betenkninger om det Cimbriske Sprog, S. 118; Notits af *A. Magnusen*.

[3]) *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 65, Nr. 7, efter Thotts Catalog.

[4]) Aftrykt i Codex Exoniensis. A. Collection of Anglo-Saxon Poetry, by *B. Thorpe*, London 1842, S. 367 ff.; sml. S. 525.

[5]) Digtet er aftrykt af *Édélestand du Méril* i Poésies popul. Latines ant. au XII Siècle. Paris 1843, S. 217—30. Sml. *Victor le Clerc* i Histoire littér. de la France, XXII, S. 162. — *Th. Wright* tilskriver det *Walter Mapes* († c. 1210), blandt hvis Digte han har udgivet det: The latin Poems attributed to W. M. London 1841, S. 95—106.

en Vexeltale med det, i hvilken de gjensidig beskylde hinanden for det slette Liv, de have ført paa Jorden og som nu er Aarsag til de Pinsler og Plager, der ere blevne dem tildel efter Døden. Tilsidst komme Djævlene og sønderslide Sjælen. Digteren vaagner forskrækket over Drømmen, finder i den en alvorlig Paamindelse om at føre et gudeligt Liv og anbefaler sig til Herren under ydmyge Bønner. Dette Digt fandt snart en vid Udbredelse og blev oversat paa mange Sprog, i hvilke det i nyeste Tider er blevet bekjendt efter Haandskrifter, saaledes paa normandisk-engelsk[1]) og derfra paa spansk[2]), fremdeles paa engelsk[3]), tydsk[4]), hollandsk[5]) og paa svensk[6]). Bearbeidelser kjendes desuden paa græsk, provençalsk og italiensk.[7]) Det blev henimod 1500 Tallet trykt paa fransk og engelsk[8]) og lidt senere paa dansk. Paa dansk har den allerede været oversat i det 14. Aarhundrede, men kun nogle faae Linier af denne Oversættelse ere hidtil bekjendte.[9]) Den senere Bearbeidelse, som blev trykt af Godfred af Ghemen, antages[10]) at

---

[1]) Fra 13. Aarhundrede aftrykt hos *Wright*, anf. St. S. 321 ff.

[2]) Se: *F. Wolf*, Studien zur Gesch. d. Span. u. Portug. Nationalliteratur, Berlin 1859, S. 54 ff.

[3]) Fra 13. Aarhundrede aftrykt hos *Wright*, anf. St. 334—49.

[4]) Udgivet af *T. G. v. Karajan*, Frühlingsgabe für Freunde älterer Literatur 1839.

[5]) Udg. af *Ph. B(lommaert)*: Theophilus, Gedicht der XIVe Eeuw. Gent 1836, S. 55—66. Sml. *Lambin* i Belgisch Museum, II, S. 57 ff.

[6]) Udg. af *C. G. Modigh*, Contentio inter animam et corpus rhytmi Suethici.. Holmiæ 1842. Digtet findes ogsaa i Skokloster Haandskriftet, se: Herr Ivan Lejon-Riddaren, udg. af *Liffman* og *Stephens*, Stockh. 1849, S. CII.

[7]) Se: *Wright*, anf. St. S. 321 *.

[8]) Den franske Oversættelse, som ofte knyttedes til en af de franske Dødedandse (*Langlois*, Essai sur les danses des morts, I, S. 321), er optrykt af *Viollet-le-Duc*, Ancient Théatre Francais, II, S. 323—36. Sml. *Brunet*, Manuel, II, S. 549. Paa Engelsk trykt af *Wynkyn de Worde*, se *Ames*, typograph. Antiquities by *Dibdin*, II, S. 373.

[9]) Disse Linier findes paa første Side af Haandskriftet til Skaanske Lov, Arn. Magn. 4, Nr. 41; aftrykte af *C. J. Brandt*, Gammeldansk Læsebog, I, S. 60.

[10]) Se: *N. M. Petersen*, Dansk Literaturhist. I, S. 143. I den danske Udgave anføres V. 400 »*Bernardus*«, som den der fortæller Drømmen; i den svenske anføres intet Navn. Den danske Bearbeidelse udgjør 426 Vers, den svenske 482.

være oversat efter den svenske, medens den dog paa flere Steder er temmelig afvigende.

Den danske Udgave er i meget lille Qvart, indeholder 12 upaginerede Blade, signerede: a—c. Bogen er trykt med Godfred af Ghemens lille Skrift og i hele sin Udstyrelse behandlet som hans andre Smaaskrifter. Hver Side har 24 Linier. Den første Side, a, har følgende Overskrift:

¶ *Her begyndes en ynkelige histo | rie aff een fortabede siel Ther giorde | stoor kæremoll paa kroppen Ath hon | war for dömth tijl helwidis pijne*

Efter et Træsnit forestillende Dommedag begynder Texten:

IEg ær een mester i bogæligh list
thet hafuer meg gifuet thesus crist.
Thet wor meg aff gud wet.
een andelig ting tha wor meg theet
Tha om een lang wijnter nath.
Side 2. *een andelig dwallæ kom til meg brath*
Thrt wor thet meg thedis tha
waar i mantz döder legeme laa
Hans siel gik til hannum i then tijme
som vdh wor gangen aff hanuum snyme

Texten slutter Blad c 2 recto, Linie 18. De sidste 6 Linier lyde saaledes:

Then som wil met rætte wijshet fare
hau kalles nv raskelijg ware een dore:
Huilken som öffrith hafuer penninge oc gnld
han siges at wære met wijsdom fuldh
Nv ær boghen kommen til ænde
gud ladhe oss tijl thin nade seude Amen

Paa Bagsiden af samme Blad er anbragt et Træsnit forestillende Christus paa Korset, med Maria og Johannes paa hver Side. Nedenunder læses følgende Overskrift:

¶ *Thesse ære the spörsmol som man scall | spörije af then sivge then tijdh han kan tha | le oc haffner sith skijel Oc thet*

ær fortij ath | han som icke redh sek til dödhen han mv | thes mere styrkes i mod döden

Dette Stykke begynder samme Side, Linie 2 f. n., saaledes:

FOrst scal man spörie som Anselmus | sier brodher glæder thn at thu moth | döö i then hellij trow Item anger teg thet | at thu ha fuer icke lefnet so wel som tegh | bvrde Item hafuer tu williæ ath bædhre teg om thu moth lenger leffue

Det slutter Blad e 4, fra Linie 3, saaledes: *Oc læse In manus tuas domine etc. Ath thet | sisthe scal han giefue sijn andh op som cri | stus giordhe Amen.*

Derefter er Bogtrykkerens Mærke anbragt og nederst paa Siden læses følgende tre Linier:

¶ *Tryckt i köpenhaffen Hws Godtfrid | aff Gemen Anno domini milliesimo quin | gentesimo oc x. paa Sancte Jörgen afften*

Bladets Bagside udfyldes af et Træsnit forestillende en Qvinde med en Rosenkrands paa Hovedet og en Glorie, i høire Haand holder hun et Crucifix, i venstre Haand en Blomstergren.

Af denne sjeldne Bog eier det kongelige Bibliothek to Exemplarer, det ene har tilhørt Thott, det andet danske Selskab, skjænket det af v. Bergen.[1]) Bartholin og P. Syv nævne begge Bogen [2]), den sidste eiede et Exemplar. Af fremmede Bibliographer anfører kun Panzer den.[3])

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott*, IX, S. 239, Nr. 166. Det danske Selskabs Tilvæxt, S. 114, Nr. 47.

[2]) *A. Bartholin*, de Scriptis Danorum, S. 10. *P. Syv*, betenkninger om det Cimbriske Sprog, S. 118; Notits af *A. Magnusen*.

[3]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 66, Nr. 12.

1510.

Lucidarius.

Godfred af Ghemen, Kjøbenhavn.

Det Skrift, som bærer Titelen: *Lucidarius,* og hvis Oprindelse kan føres tilbage til den første Fjerdedel af det 12. Aarhundrede, saafremt det er rigtigt at tillægge den franske Munk Honorius Augustodonensis Forfatterskabet, blev fra det latinske Sprog, hvori det er skrevet, snart overført paa mangfoldige europæiske Sprog. Idet man oversatte Skriftet, holdt man sig ikke altid ganske nøie til Originalen, men man tog fra og lagde til, man laante Stoffet fra Honorius's øvrige eller fra andre Forfatteres Skrifter, og istedetfor alene at handle om et theologisk Stof blev Bogen til en Slags populær Encyclopædi eller Katechismus, der indeholder en kort Veiledning i Theologi, Astronomi, Physik og Geografi. Den er affattet i Samtaleform mellem en Magister (Mester) og en Discipel; men denne sidstes Rolle indskrænker sig til at fremsætte korte Spørgsmaal, paa hvilke Mesteren svarer, fordetmeste i længere Forklaringer og Udviklinger.[1])

Lucidarius er bleven oversat paa Islandsk, Dansk og Svensk, men er i ældre Tider kun trykt paa Dansk. Den islandske er opbevaret i Haandskrifter fra det 13. Aarhundrede, den svenske er tabt paa et Par Brudstykker nær, den danske findes foruden i den trykte Udgave i et Haandskrift fra omtrent Midten af det 14. Aarhundrede, som rimeligvis kun er en Afskrift af et ældre.

Den danske Udgave er i lille Octav, indeholder 44 upaginerede Blade, signerede a—f. Hver Side har 24 Linier.

---

[1]) Sml. Indledningen til *C. J. Brandts* Udgave af Lucidarius, Kbh. 1849.

Bogen er trykt med Godfred af Ghemens lille Skrift. Hver Bog begynder med en Versal, det samme er Tilfældet med enkelte Afsnit i hver Bog; den ene fulde Side følger efter den anden, saaledes at Spørgsmaalene og Svarene ikke ere sat ud fra hverandre.

Paa første Side læses Overskriften:

Hær begynes Lucidarius

Derunder er anbragt et Træsnit, der forestiller en Engel i en lang Kiortel, som holder et Vaabenskjold foran sig støttet mod Jorden; i det er afbildet to Nøgler overkors med Kammene opad. Derefter begynder følgende rimede Indledning:

Ihesus xp̄s med sijne naade
Ther oss scal bodæ styre oc raade
Styre han mijn twnge tijll fram at före
the ordh ther gwdelig ær at hörę
Gijffue han meg thet at scriwe oc lære
thet hannum moo wære tijll loff oc ære.

Side 2.

Oc eder til glæde oc fagert gammen
gud giffue oss thet alle sammen
Om gud at talæ oc hannum til loff
thet er mijn acth i bogens ophoff
Om mæsse æmedæ oc andre tijde
ther ieg i böger hawer funnet wide
Ther næst hoore wærden wordt först tijl
thet er fagert ho höræ wil.
Siden aff adam oc hans aff kom
eder til fager kennedom.
Ther næst aff i bogen ledæ
Wnderlig ting worde i at widæ
Siden er mijn acth ieg scal scrive
Om gud meg ther tijl naade wil giffue.
Aff domedag færd then aulet tijd
ihūs xp̄s worde han oss tha blijd

Ther met wil ieg bogen ænde
Wele i bogens naffn wedæ
Lucidarius scal hon hedæ
Fortij hvn livser oc giör got skeel
aff mange ting ther weret hawer
oc ere oc worde scall,

Øverst paa tredie Side begynder første Bog med Overskriften: *Heer begynnes Lucidarius;* Blad a 6, Lin. 13, begynder anden Bog med Overskriften: *Heer begyntes then annen bug i Luci:;* Blad b 8 øverst, den tredie Bog med Overskriften: *Heer begyudes then trædie bog.;* Blad e 5 verso, Lin. 16, den fjerde Bog med Overskriften: *Her begynues then fierde bog lucidaris* Denne Bog slutter Blad f 4 verso, Lin. 4; derefter er Bogtrykkerens Mærke anbragt, og nedenunder læses: *Truckt i Köpenhafn hooss | Godfred aff ghemen Anno | domini Tvsent. d. x. in vigilia | palmarum.*

Sammenlignes denne Udgave af Lucidarius — A — med den haandskrevne — B —, viser sig flere Forskjelligheder. A udgjør 4 Bøger, B 5. Første (om Fader, Søn og den Helligaand) og anden (om Præstevielse, Tiderne, etc. Messen) Bog i A svarer til anden og første Bog i B. Tredie Bog i A (om de Ting som skabte ere) svarer til tredie og fjerde Bog (om Asia, Europa og Africa) i B. Maaske dette sidste er sket ved en Skjødesløshed fra Bogtrykkerens Side. Hvor tredie Bog skulde slutte, henvises til en Figur, som mangler, medens Texten fortsættes uden Afbrydelse; men disse to Bøger støde netop sammen i et Ark, hvor Siderne ere kastede imellem hverandre, saa at Følgen er bleven denne: 1, 6, 7, 4, 5, 2, 3, 8, 9, 14, 15, 12, 13, 10, 11, 16. Endelig svarer fjerde Bog (om Dommen) i A til femte Bog i B. Sproget er i A meget moderniseret. Texten er i Reglen den samme i begge Udgaver, dog med mange Afvigelser; flere Stykker mangle i hver af dem, dog saaledes at de gjensidig udfylde hinanden.

Den danske Lucidarius er bleven optrykt mangfoldige Gange. Det er da intet Under, at de ældste Udgaver ere meget sjeldne og det er næsten mærkeligt, at Exemplarer endnu ere bevarede af flere af dem. Udgaven fra 1510 fandtes i Peder Syvs Bibliothek.[1]) Et Exemplar nævnes i Auctionscataloget over Jens Bircherods Bibliothek. Det Exemplar som fandtes i Karen Brahes Bibliothek er tabt. Det danske Selskab fik et Exemplar foræret af v. Bergen; hvor det er kommet hen, vides ikke.[2]) Det eneste Exemplar, som nu er bevaret, findes i det store kongelige Bibliothek og har tidligere tilhørt Grev O. Thott.[3]) C. J. Brandt har først givet en kort Beskrivelse af det.[4])

1510.

En lystelig Historie af Jon Præst.

Godfred af Ghemen, Kjobenhavn.

Sagnet om *Præsten Johannes*, som var Hersker i Indieland, fik et nationalt Præg, da det kom til Danmark. Man gjorde ham til en dansk Mand »*meget welbyrdigh paa naturens*

---

[1]) Notits af *A. Magnusen. Peder Syv* har ganske kort omtalt Bogen i sin Boglade, se *Suhms* Samlinger, I, 1, S. 100. I hans betenkninger om det Cimbriske Sprog nævnes S. 82 en Udgave, Kbh. 1610, hvilket Aarstal maaske er en Trykfeil; men *A. Bartholin* anfører samme Aarstal, de Scriptis Danorum S. 10, saa at det bliver tvivlsomt, hvad der er det rette. En Udgave fra 1610 kjendes forøvrigt ikke nu.

[2]) Bibliotheca *Joh. Bircherodii*, S. 125, Nr. 59; her nævnes Aarstallet 1509. — *Karen Brahes* Bibliothek, Nr. 146. — Det danske Selskabs Tilvæxt, S. 131.

[3]) Catal. Bibl. *Thott*, VII, S. 239, Nr. 165. Derfra anført hos *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 66, Nr. 11.

[4]) *Brandt*, anf. St. S. XXVII.

wegne« og lod ham af *»Udgerd Danske«*, som selv var Keiser og Herre over Indieland, blive kaaret til Efterfølger.[1]) Det er imidlertid ikke denne danske Omstøbning af Sagnet, som blev trykt 1510, men derimod et meget forkortet Udtog af det latinske Skrift, som i Form af et Brev fra *»Presbyter Johannes«* til Keiser Emanuel, Keiser i Rom eller Constantinopel, eller til Kongen af Frankrig, eller til Keiser Frederik, giver en Beskrivelse af hans Rige i Indien. Skildringen er udført med saa megen Phantasi, at den nyere Tids Forskning[2]) har havt Møie med at udfinde det sandsynlige historiske Grundlag: at det nemlig er Korkhanerne af Qarakhitay, det store Rige, som fra 1125 til 1218 strakte sig fra China til henimod Arabien, hvis Magt den christelige Middelalder har skildret[3]), idet den dannede Sagnet om Præsten Johan. Beretningerne om hans vidunderlige Land og dets store Rigdomme udkom paa Latin flere Gange i det 15. Aarhundrede[4]) og blev oversat paa forskjellige Sprog, saaledes paa Fransk, Engelsk og Tydsk.[5])

Den danske Bearbeidelse er en Bog i meget lille Qvart, bestaaende af 8 upaginerede Blade, af hvilke det femte har Signaturen **bi**. Den er trykt med Godfred af Ghemens større

---

[1]) Se: *Chr. Pedersens* danske Krønike i hans danske Skrifter, V, S. 352—53; sml. S. 538 ff.

[2]) Se navnlig: *G. Oppert*, Der Presbyter Johannes in Sage u. Geschichte. Berlin 1864.

[3]) Sml. *Paulin Paris* i Histoire littéraire de la France, XXI, S. 797. — I *Kongespeilet*, som af dets nyere Udgivere antages at være forfattet omtrent 1200, omtales Jon Præst og hans Brev paa følgende Maade: *»ein litil bók er skömmu hefir komit hingat í land várt, er kallat er at gör var á Indialandi ok roeðer um Indialands undr, ok er svá mælt í bókinni, at han hafi send verit Emanueli Girkja keisara. Nú er þat orð flestra manna, er bókina heyra,* at *þat megi eigi vera, ok þat sé ekki nema lygi, er þar segir í þeim bók«*. Kongespeilet, Christiania 1848, S. 18—19.

[4]) Efter Haandskrifter udgivet af *Jubinal*, Oeuvres complètes de Rutebeuf, II, S 449—59; efter en gammel Udgave optrykt af *F. Denis*, Le monde enchanté, Paris 1843, S. 185—205.

[5]) *Jubinal*, anf. St., S. 454-70. *Brunet*, Manuel etc., IV, S. 119. *G. Brunet*, La France littéraire au XV Siècle, Paris 1865, S. 149. En tydsk rimet Bearbeidelse er aftrykt i *Haupts* altdeutsche Blätter, I, S. 308.

Skrift; hver Side indeholder 19 Linier. Bogen er forøvrigt udstyret som alle de andre Smaaskrifter, som ere udgaaede fra samme Bogtrykkers Værksted.

Første Side har følgende Titel:

¶ *Hær begynnes eeu lysthelige | historie aff Jon presth oc aff hans stwre rijckdom oc mackt*

Derunder er anbragt et Træsnit forestillende et Landskab: i Forgrunden en Dal, paa hvis Skraaning tilvenstre voxer et stort Træ; i Baggrunden en Stad med et mægtigt Taarn, paa hvis Tinde ses et Kors (sml. ovenfor S. 161, Lin. 15).

Texten begynder paa den anden Side, med Linie 1, saaledes:

I*Eg Jon præsth* met *gudz nad*• | *he ihesu* christ*i koning Ko ningh* | *ær iegh offwer allæ iordherigis* | *koningher oc herre offuer alle ior*⸗ | *derighis herre Sender iegh tegh emanuel romere koning wenskaf* | *glæde oc helssen met gud Wij haue* | *hört at thu emanuel ælsker möget* | *wore höffdingne oc wiltw wide the wnder som i wore lande ære*•

Texten slutter Blad b 8, fra Linie 10, saaledes:

. . . . *Nw haffuer thw emannel romske keyser hört wo*⸗ | *re mackt oc rijgdom oc hærskop* | *alt samen Oc trooer thet at engen* | *lighnes oss met righdom dydh oc* | *ære Forthi at gudh haffuer giff*⸗ | *ueth oss then nadhe Amen.*

¶ *Tryckt i köbmanhafn*n *hwss got* | *fred aff ghemen Anno domini. M. d. x.*

Paa sidste Side er aftrykt et Træsnit, det samme som ovenfor er beskrevet S. 142, Lin. 9 og S. 168, Lin. 15.

Af denne Bog kjendes kun et eneste Exemplar, som ved den Thottske Donation[1]) er kommet til det kongelige Bibliothek. Et andet Exemplar blev af v. Bergen givet til danske Selskab, som derefter lod Bogen optrykke i Danske Magazin[2]),

[1]) Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 268, Nr. 785. Derfra anført hos *Panzer*, Annales typogr., VII, S. 66, Nr. 13.

[2]) Det danske Selskabs Tilvæxt, S. 131, Nr. 183. Danske Magazin, III, S. 172—76.

hvor dette Exemplar senere er kommet hen, vides ikke. Forøvrigt omtales Skriftet af Bartholin og Peder Syv, som eiede et Exemplar.[1])

Der er endnu et Skrift, som efter al Sandsynlighed er trykt af Godfred af Ghemen. Titlen paa dette Skrift har været:

Modus confitendi.

Desværre er denne Bog tabt. Det vides, at et Exemplar har været i Grev Thotts Bibliothek, at det var »*trykt in qvarto, med Munkebogstaver, uden Capitaler, med Signatur A, bestaaende af 8 Blade, uden Stædets eller Bogtrykkers Navn eller Aarstal*«.[2]) Efter Thotts Død fandtes Bogen ikke i hans Bibliothek, men heldigvis var der taget en Afskrift af den, hvilken har tilhørt Luxdorph[3]), og nu er bevaret i det store kongelige Bibliothek. Det lille Skrift falder i to Dele. Den første har Overskriften: *Modus confitendi;* den indeholder en i flere Afsnit inddelt Række af Spørgsmaal, som en Skriftefader skulde henvende til den Skriftende efter catholsk Skik. Den anden Del har Overskriften: »*De Passione Domini*«; det er den samme Passionshistorie, som udkom 1509, trykt hos Godfred af Ghemen med Titlen: »*De 15 Steder, som Christus taalte sin Pine paa*«, dog med mange Forskjelligheder i det Enkelte. Skriftet maa sikkert nok være udkommet før Reformationen. Sproget i den viser hen til Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Bemærkningen, at Bogen var trykt med Munkebogstaver, leder til den Formodning, at den har været

---

[1]) *A. Bartholin*, De Scriptis Danorum, S. 10. *P. Syv*, betenkninger om det Cimbriske Sprog, S. 82; Notits af *Arne Magnussen*.

[2]) Notits af *Luxdorph*.

[3]) Biblioth. *Luxdorph*, libri mss. S. 16, Nr. 174. Afskriften er besørget af den omhyggelige og paalidelige *Jon Mortensen*. Se om ham: *Werlauff*, i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, III, S. 145 ff.

trykt med de store Bogstaver, som Godfred af Ghemen har anvendt i Udgaven af Rimkrøniken fra 1495 og i flere af hans andre Skrifter; hos ældre Forfattere og i gamle Bogfortegnelser kaldes netop den i dem anvendte Skrift Munkebogstaver.[1])

Efter 1510 forekommer der ikke flere Bøger trykte af Godfred af Ghemen. Hans Bogtrykkeri maa antages at være standset ved denne Tid, rimeligvis paa Grund af hans Død. Forsaavidt man kjender Udbyttet af hans tyveaarige Virksomhed i Kjøbenhavn, bliver det 19 Skrifter, der med Sikkerhed kunne nævnes som udgaaede fra hans Presse; de allerfleste ere bevarede, om ganske faae haves kun skriftlige Efterretninger. For et Tidsrum af 20 Aar er det hele Tal imidlertid saa ringe, at den formodning let frembyder sig, at adskillige flere Skrifter ere udgivne fra hans Haand, som sporløst ere forsvundne. Gjennemgaar man de Bøger, som ere bevarede, og sammenligner dem med hverandre, bemærker man snart, at hans Kunst ingen Fremskridt har gjort i Danmark. Han har kun havt de samme to Slags Skrift at vælge imellem; hans Letterkasse har ikke været forsynet med et større Udvalg af Capitæler, forzirede Initialer eller billedlige Fremstillinger i Træsnit, og de Træsnit, som han har ladet skjære i Kjøbenhavn, staae langt under hvad man ser i samtidige Skrifter fra saa mange Steder i Udlandet. Gjennemlæser man hans Bøger, stødes Øiet idelig ved Trykfeil[2]), hvis Antal undertiden er overordentlig stort. Vistnok kan hans fremmede Herkomst og Ukyndighed i Sproget være ham noget til Und-

---

[1]) Denne lille Bog er optrykt efter den nævnte Afskrift: »*Modus Confitendi. – De Passione Domini. — Et tabt dansk Skrift fra c. 1500, udgivet paany af Chr. Bruun. Kbh. 1866.*« 4°.

[2]) Exempler herpaa haves i de Brudstykker af de forskjellige Bøger, som ovenfor ere aftrykte ved Beskrivelserne, hvor alle Trykfeilene ere bevarede.

skyldning; men man skulde tro, at det da maatte have været ham af Vigtighed at bøde herpaa ved dnelige Medhjælpere. Og saadanne kunde han vistnok med Lethed have forskaffet sig; de tidligste Bøger trykte han jo i Peder Albertsens Hus eller paa hans Bekostning, og i Fortalen til Peder Laales Ordsprog fortælles, at lærde Mænd fra Universitetet havde rettet paa Texten. De Skrifter, som valgtes til Udgivelse, vare grammatiske Skole- og Sprog-Bøger (Peder Laale), Love, gudelige Bøger, endelig nogle historiske og poetiske (Rimkrøniken). Men der var ingen Værker af større Omfang; Saxo blev ikke trykt, intet Missale blev udgivet, af den ældre poetiske Literatur, som dog havdes i danske Oversættelser, fremkom meget Lidet. Man faar Indtrykket af, at Godfred af Ghemen har arbeidet i smaae Kaar, at han ikke har havt store Midler at virke med og ikke havt Mod til at udvide sin Bedrift, saaledes at han for Exempel kunde have maalt sig med de lybske Bogtrykkere. Medens saaledes den Literatur der fremkom i Danmarks Hovedstad efter at Bogtrykkerkunsten var begyndt at udvikle sig der, ikke udmærkede sig ved noget stort Omfang eller ved et særdeles rigt Indhold, er der dog en Side ved den, som det vel er værdt at lægge Mærke til: naar undtages de første latinske Grammatiker var det udelukkende danske Bøger Godfred af Ghemen udgav, eller af danske Forfattere. I den Henseende blev hans Virksomhed virkelig til Gavn for det danske Folk, som fik let Adgang til Læsning, navnlig folkelig Læsning — efter Tidens Tarv. Og at Bøgerne ere blevne grebne med Begjærlighed, kan ingen Tvivl være underkastet, naar man husker, at der fra 1495 indtil 1508 er udkommet tre, maaske fire Udgaver af Rimkrøniken, at Peder Laales Ordsprog maatte oplægges anden Gang to Aar efter at første Udgave var udkommen, at Flores og Blanzeflor i Løbet af faae Aar blev udgivet i to Oplag.

Godfred af Ghemen synes ikke at have oplært Nogen, som kunde fortsætte hans Bogtrykkeri i Kjøbenhavn. De

første Skrifter som blive at omtale, efterat hans Virksomhed er standset, synes at tyde paa, at man havde Brug for et større Bogtrykkeri, og da et saadant ikke fandtes i Kjøbenhavn, maatte man ty til Fremmede. Christiern Pedersen begynder sin Virksomhed som Forfatter og Udgiver i Paris, og Lybekkeren Matthæus Brandis optræder i Kjøbenhavn.

1510.

Vocabularium ad usum. Dacorum.

Bogtrykkeren ikke angivet. Paris.

Der synes ikke at have været synderlig Interesse for sproglige Studier i Danmark i gamle Dage, hvis man skal dømme efter de Spor, som nu kunne paavises dertil. I Haandskriftsamlingerne er Intet opbevaret i denne Retning fra Middelalderen; maaske Alt er gaaet tabt, maaske har der aldrig været Noget; i ethvert Tilfælde lader der sig ikke paavise nogen Forbindelse mellem den første trykte dansk-latinske Ordbog og dens mulige Forgængere. Derimod vil man snart ved Sammenligning blive opmærksom paa, at fremmede Ordbøger have tjent til Forbilleder for den danske, hvilket da ogsaa er udtalt i Indledningen til den, især synes en meget udbredt Ordbog, *Gemma Gemmarum*, at være stærkt benyttet, navnlig hvad hele Anordningen angaar.

Ordbogen er i Octav-Format, indeholder 196 upaginerede Blade, signerede aij—ziiij, derefter et Læg signeret: 7 og et halvt Læg med Signaturen 9. Den er trykt med en meget lille gothisk Skrift. Ved hvert Bogstavs Begyndelse er anvendt et pynteligt mindre Initial, ved Bogstavet A et større

Initial A. Ordene ere ordnede alfabetisk og inddelte i Grupper efter de to første Bogstaver, som ere anførte over dem, f. Ex. *A ante c*, *A ante d* o. s. v.; disse samme Overskrifter ere trykte øverst paa hver Side.

Paa første Side læses følgende Titel:

Wocabularium
ad vsum dacoruz
ordine litterario cum eorum vulgari interpre
tatione diligenter et fideliter collectum.

Derunder er trykt et stort smukt Træsnit forestillende det danske Rigsvaaben baaret af to Vildmænd; forneden ses en

blomstrende Plante, hvis Grene brede sig til Siderne; et Baand slynger sig imellem dem med Indskriften: *arma regis dacie*; ved Foden af den læses de to Bogstaver: **C P**, et paa hver Side.

13*

Titelbladets Bagside indeholder følgende Fortale:

HAbetis in hoc libello adolescentes optimi ad latinum sermonem magnum (ni fallor) adiumentum quandoquidem optima queque vocabula quotidiano pene vsui applicanda ex Catholico, calepino, ceterisque latine li[n]gue interpretibus longe doctissimis hic in vnum collecta sunt. Preterea series litterrarum a dextris paginarum posita: cuiuslibet dictionis discretionem proprietate sua facile edocebit Significant enim N. s. m. nomen substantiuum masculini generis n. s. f. nomen substantiuum feminini generis. N. neutri. con. communis. d. dubi. e. epiceni. N. v. nomen verbale. n. ethe. nomen etheroclitum. N. a. o. nomen adiectiuum omnis generis. conpl. conplexum. V. a. verbum actiuum. V. n. verbum neutrum. v. d. verbum deponens. v. d. verbum defectiuum. v. f. verbum frequentatiuum. v. an. verbum anormalum. p. prime. s. secunde. t. tertie. q. quarte coniugationis. Cetera ex ordine litterarum facilius quam vt hic annotari debeant legentibus patebunt Quamobrem vos vehementer adhortor vt hic quem antea dixi libellum vobis familiaris fiat et quasi enchiridion seu manuale quoddam sit. quoniam quidem id vobis plurimum profuturum certo noui. Cuilibet insuper nomini genitiualem terminationem (qua potissimum noscitur declinatio) verbis itidem preterita et supina cum infinitiuali terminatione subiunxi: ne pro hijs agnoscendis Alexandrine ille regule (quibus totam fere etatem non magnam inde frugem reportantes perperam absumitis) semper vobis reuoluende forent Vernaculam deinde interpretationem cuiuslibet vocabuli diligenter annotaui. Et si quando vnum plura significare visum est (quum breuitati studerem) pro vulgatiori eius significato interpretatus sum. Demum si quid mendosum fortasse occurrerit: non tam meo quam impressorum vicio ascribendum putetis hoc ipsum si quid repertum fuerit vestro iudicio emendandum relinquo. Valete litterarum et virtutum studiosissimi.

Øverst Blad aij begynder Vocabulariet med Bogstavet A og fortsættes uden Afbrydelse til Blad ɔ 4 recto Linie 22. Derefter læses følgende Efterskrift:

ℂ *Vocabularium introductorium ad eruditionem* | *iuuenum. cum Dacorum vulgari interpretatio-*|*ne et cum partium orationis discretione nomi*|*num et verborum genere declinatione con-*|*iu gatione. preteritis et supinis. finem* habet *feli-*|*citer. Impressum Parisijs. Anno* domini *mille*|*simo quingentesimo decimo*

Paa sidste Side af Bogen ere endelig følgende Vers trykte med en større Skrift:

Ad Lectores

Expergiscere iam precor o generosa iuuentus
Dacica. mellita pocula sume tibi
Hic simul ambrosiam fundit cum nectare palmes
Huc vt adesse velis. rosida stillat aqua
Ingenium retines viuax. cognoscere vires
Incipe. nam memorem te decet esse tui
Semina grammatices teneris vbi sumpseris annis
Vtilior seges est *deinde metenda tibi*
Quid stas quid *ve tepes. paruo te cinge labori*
Hoc opus vt relegas et *relegendo scias*
Quo lecto doctos poteris spectare poetas
Et quoscunque voles enucleare libros.

Af den korte Fortale erfaredes, hvilke Kilder der ere benyttede ved Affatningen af denne Ordbog. Antallet af Ord er lidt over 13,000. I Reglen anføres blot det latinske Ord med en meget kort Betegnelse af dets Bøining og tilføiet dansk Oversættelse, men man finder ogsaa — navnlig i den sidste Halvdel — et noget rigere Stof; saaledes udførligere Veiledning med Hensyn til Bøiningen (f. Ex. ved memini, opes, penus), nøiagtigere Forklaring af Betydningen (f. Ex. ved lithostrotos, parasceue, philosophia, repetundarum, succubi), endelig Exempler, tagne navnlig fra Classikerne (Apuleius, Ausonius, Cato, Cicero, Claudianus, Cæsar, Gellius, Horatius, Juvenalis, Martialis, Ovidius, Plautus, Plinius, Statius, Suetonius, Terentius, Tibullus, Virgilius, — Paulus, Ambrosius, Augustinus, Hieronimus, Lac-

tantius); dog ere alle disse Tilføielser nærmest at betragte som Undtagelser.

For at give et tydeligere Begreb om hele Bogens Indretning anføres nogle Steder (med Henvisning til Fortalens Brugsanvisning).

H ante a.

v a s *habeo es ere ui itum: ath haffue*
n s m *habitus us: skykning vel kledebon*
n s f *habitudo inis: skickelighed*
n s f *habentia tie: haffuelse*
n a o *habilis et hoc le: bequem vel aabell*
n s f *habena ne: tøme eller bitzell*
v a p *habito as are aui atum: ath boo*
n s m *habraam: en mandz naffn so kallis*
n s m *habraamus mi: idem*
adū *hactenus: her till*
n s n *halec cis: syld*
v a p *halo as are aui atum: at ande*
v f p *halito as are aui atum: ydelige at andhe*
n s m *halitus tus tui: ondefang.*
n s m *hamus mi: kroog*
v d p *halucinor naris atus sum: ath twesynes*
v a p *hamo as are aui atum: kroget at gøre*

---

adū. *perendie. offuer morgen. Jeronimus Quod hodie non merui cras vel perendie merear.*

---

n s m *presbiter teri. preest. est autem falsa interpretatio dicentium: presbiter quasi prebens alijs iter. Nam presbiter grece idem est quod senior latine.*

---

n s m *questor storis: som hauer nogen stadz eller rijges pennynge ath gemme thet merker oc then som dømer vdedeske menniske: eller bidder som tygger til kirker.*

---

m s n *sal lis. salt. et pro illo significato est tam masculini quam neutrius generis. Catho ex sale qui apud carthaginenses fit. Salustius Neque salem neque alia gule irritamenta: etc: aliquando sal ponitur pro sapientia. tunc est. m. g. aliquando pro ioco. lystig snack. Cicero omnes sale et facetijs superabat.*

At Christiern Pedersen er Forfatter til denne Ordbog er en Mening, som har været almindelig antagen ligefra Lyschander[1]) indtil den nyeste Tid[2]), og som rimeligvis har en gammel Tradition for sig. Hans Navn findes nemlig ikke anført i Bogen hverken som Forfatter eller Udgiver og der kjendes intet skriftligt, samtidigt Vidnesbyrd, som kan bekræfte Overleveringens Rigtighed. Der er imidlertid en lille Omstændighed, som med Grund kan benyttes til at bevise, at Christiern Pedersen virkelig har havt idetmindste med Bogens Udgivelse at gjøre. Det er de to Bogstaver C P, som det ovenfor er sagt findes i Træsnittet, hvormed Titelbladet er prydet. Efter sædvanlig Brug kunde man antage, at dermed betegnedes Bogtrykkerens Navn. Hvem der har trykt Ordbogen, kan ikke siges med Sikkerhed, da det ikke er angivet i selve Bogen; men fra Aaret 1510 kjendes ingen Bogtrykker i Paris, til hvis Navn disse Bogstaver kunne sigte. Man kunde dernæst antage, at de betyde Navnet paa den, som har tegnet Vignetten og skaaret den i Træ. Det er en saa almindelig Brug, at Kunstnerne (Malere, Kobberstikkere, Træskjærere) paa den Maade anbringe deres Navn paa Kunstværket, at der Intet kan indvendes imod denne Mening. Men man vil i en stor Del af de Bøger, som fra 1510 til 1515 ere trykte i Paris paa Foranstaltning fra Dan-

[1]) *Lyschander*, De scriptis danicis, i *Westphalens* Monum. III, S. 454; han omtaler ikke denne Udgave, men den som udkom i Cølln 1514.

[2]) *Danske Magazin*, I, S. 40*). *Nyerup*, Histor. statist. Skildring af Danm. og Norge, II, S. 479. *Molbech* i *Nye danske Magazin*, V, S. 241. *N. M. Petersen*, Dsk. Litteraturhist. II, S. 117.

mark, finde lignende Træsnit med Figurer eller Vaaben sigtende til Danmark; disse Bøger ere trykte hos forskjellige Bogtrykkere, de ere alle udgivne af Christiern Pedersen, og Træsnittene bære bestandig de samme Bogstaver C P. Det ligger da meget nær at forklare disse Bogstaver som Forkortelser af hans Navn — eller rettere, det er den eneste Forklaring der kan gives dem — og de blive saaledes med Hensyn til Ordbogen Vidner om, at han har været behjælpelig ved Udgivelsen af den. At Bogstaverne netop bestandig findes paa Træsnittene ogsaa i de Bøger, i hvilke Christiern Pedersen udtrykkelig nævnes som Udgiver, har givet Anledning til den Antagelse, at han muligen selv er Tegneren eller Formskjæreren [1]).

At første Udgave af denne Ordbog nu hører til de sjeldneste danske Bøger, som fra Begyndelsen af 16. Aarh. ere bevarede, er ikke at undres over, da den sagtens har været brugt som Skolebog og saaledes tidlig er slidt op [2]). Snarere maa man undres over, at endnu i forrige Aarhundrede flere Exemplarer vare til. Resens [3]) Exemplar brændte 1728; to Aar forinden forekom paa Rostgaards Auction ikke mindre end fire Exemplarer [4]). Af disse blev et tilligemed B. Sivers's Etymologia reformata, Hafn. 1682 solgt for 17 ß, et andet for 3 ₰, et tredie for 15 ß, et fjerde uden Titelblad solgtes for 8 ß. Paa Grams Auction [5]) solgtes et Exemplar for 3 ₰. Af de to Exemplarer, som nu vides at være til, findes det ene i det store kongelige Bibliothek; det har tidligere tilhørt Thott [6]) og er desværre defekt, idet der mangler Bladene: gI—gIj, g7—g8, I1—I8. Det andet Exemplar findes i Universitetsbiblioteket i

[1]) *R. Nyerup* i Histor.-statist. Skildring af Danmark og Norge, II, S. 452.
[2]) Nogle uopskaarne Blade af et Exemplar ere benyttede til Indbindingen af et Exemplar af Sallustii Opera, Lugd. 1509, Fol., som findes i det st. kgl. Bibl.; Bindet er omtrent samtidigt.
[3]) Bibliotheca *P. Resenii*, S. 125, Nr. 25.
[4]) Bibliotheca *Rostgaard*, S. 313, Nr. 1633. S. 318, Nr. 1710—12.
[5]) Bibliotheca *Gram*, S. 714, Nr. 7393.
[6]) Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 265, Nr. 733.

Lund, det er ligeledes ufuldstændigt, idet det slutter med Ordet *Undeuigenti*, manglende saaledes tre Blade. Panzer nævner Ordbogen efter Thotts Catalog[1]).

1510.

Missale Hafniense.

Matthæus Brandis. Kjobenhavn.

Af dette det første Værk af betydeligere Omfang, som vides at være trykt i Kjøbenhavn, ere kun to Exemplarer bevarede. De findes i det store kongelige Bibliothek, men ere desværre begge defecte.

Missalet er i Folio; det bestaar af 310 Blade. Det første Blad er blankt; Blad 2—7 indeholder Kalenderen, det 8de Blad indeholder de sædvanlige *Præparationes*. Disse Blade have ingen Signatur eller Paginering. Den første Halvdel af Missalet udgjør 183 Blade, folierede fra I til CLXXXIII, med Signatur aij til z. Blad 183 verso er blankt. Derpaa følge 9 ufolierede Blade uden Signatur, som indeholde Messen; Blad 184 recto er blankt, 184 verso udfyldes af et ikke meget kunstfærdigt udført Træsnit: Christus paa Korset, ved Siderne Maria og Johannes. 'Den anden Halvdel af Missalet, 110 Blade, har Signaturen A—Oiij, men ingen Foliering. Blad 301 verso Lin. 11 læses følgende Linier:

*Anno milleno quingenteno quoq*ue *deno*
Frijs correctore finem faciente labore.
Hoc opus enixum communi stemate: recto
Ordine prefixum dedit haffnia prendere tecto.
*Siq*ue *noui quicquam nostro superadditur euo.*

---

[1]) *Panzer,* Annales typographici, VII, S. 550, Nr. 425.

Hoc tibi postremo cumulatum continet ordo.
Quo laudes Criste soluimus ore tibi.

Paa det sidste Blad stod følgende Efterskrift at læse:

Per Matheum dictum Brandis[1]) *hoc opus Eximium*
Exstirpatis huic nephandis ut sumpsit initium
Omni parte castigatum finem carpit optimum
Laudet quo Mariam contio fidelium.

Bogen, hvis Sider ere tospaltede, med 32 Linier paa Siden (i Messen 18), trykt med gothisk Missalskrift, er i de bevarede Exemplarer ikke ganske bleven fuldendt. Af og til findes anbragt større Initialer, men ikke alle Steder ere de blevne trykte, saa at der ses en tom Plads til dem (f. Ex. Blad 185 recto, 193 verso, o. fl.). Det er i det Hele taget et smukt typographisk Værk, men kan langtfra i Udstyrelsen maale sig med de pragtfuldere og med større Dygtighed udførte Missaler, som tryktes samtidig i Paris.

Den Mand, der nævnes som »*corrector*«, er den meget ansete og i flere Henseender fortjente Mag. Anders Friis, Cantor ved vor Frue Kirke i Kjøbenhavn († 1526); han var Rector ved Kjøbenhavns Universitet 1505 og blev i dette Aar valgt til dets Syndicus. — Missalet har naturligvis sine Eiendommeligheder, som ere betingede af det Land og de Kirker, for hvilke det er tilpasset, saaledes Ritualet for de danske Helgen- og Festdage. Der er gjort opmærksom paa, at Daabsritualet mangler[2]).

Af de tvende, begge ufuldstændige, Exemplarer, hvori Missale Hafniense er blevet bevaret til Nutiden, har det ene tilhørt Hielmstierne[3]); det er ikke i nogen god Stand og

[1]) *Nyerup* har ikke kjendt denne Efterskrift; hans Formodning, at *Povel Ræff* har trykt Missalet, falder altsaa bort. Hist.-statistisk Skildring af Danmark og Norge, II, S. 441.

[2]) Sml. *E. Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reform., S. 79. *H. Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen. Kbh., 1859—63. S. 34.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 8, Nr. 2.

mangler tre Blade, nemlig Bl. 52, 53 og 184. Det andet Exemplar, hvori det sidste Blad mangler, findes i det store kongelige Bibliothek; det er overordenlig smukt conserveret. Det har i sin Tid tilhørt St. Mikkels Kirke [1]) i Slagelse, hvor Peder Syv traf paa det og tog nogle Optegnelser fra det. I Midten af forrige Aarhundrede fandtes det endnu i Kirken. Paa en af sine Reiser kom Terkel Kleve til Slagelse og blev meget glad over at støde paa denne gamle, sjeldne Bog. Der er bevaret et Brev fra ham til H. Gram — udateret, men skrevet før Gram blev Etatsraad, 1745 —, hvori han giver ham en Meddelelse om Bogen, og udtaler Ønsket om at den ved Grams Forsorg »kunde vindiceres til det stæd, hvor den er baade bedre forvaret og i bedre estime end der, hvor den nu mulig slidis af Børne-hænder, og ikke er i større ære end St. Michel self blant os paa vore Tider«. Dette Ønske er ogsaa gaaet i Opfyldelse, men paa en lidt sær Maade som det synes. Nogle Aar efter Kleves Besøg i Slagelse læstes nemlig følgende Annonce i en af de kjøbenhavnske Aviser [2]): »Af St. Michels Kirke i Slagelse er udtaget en gammel Bog in Folio, vel conditioneret, et Missale, trykt for Reformationen, som nu ikke findes; ved Undersøgning er befundet, at den sidst afg. Provst og Sogne-Præst Hr. Christen Jensen har taget Bogen af Kirken i sit Huus og sagt til Kirkens Betientere, at han vilde sende den til Kiøbenhavn, til en god Ven, som vilde laane ogsaa den; Men som baade Provsten, Hr. Jensen og hans Hustrue ved Døden ere afgangne, saa haves endnu ingen Underretning til hvem den er udlaant; Hvorfor Stiftamtmanden og Biskoppen, som Kirkens Directeurer, bede venligen, at den som samme Bog har faaet til Laans, vilde give dem det tilkiende, paa det

[1]) Om nogle Optegnelser om Gaver til Altre i Kirken og et Inventarium fra 1584, som findes skrevne paa det første Blad, se *Pontoppidan*, Danske Atlas, III, S. 19*), og *Kirkehistoriske Samlinger*, II, S. 422—23, hvor de ere aftrykte.

[2]) *Kbhs Postrytter* 1747, Nr. 45—47, den 5. 9. og 12. Juli.

at Provstens Stervbo kunde blive fri for Ansvar«. Om Gram har laant Missalet og om det af ham er blevet sendt tilbage, vides ikke, men allerede i forrige Aarhundrede 1772 var det kongelige Bibliothek i Besiddelse af Bogen.

Det er iøvrigt meget faae Exemplarer af Missale Hafniense, som have været kjendte i tidligere Tider. Peder Resen har eiet et Exemplar, i Thotts Catalog[1]) nævnes to, begge defecte, som nu ere tabte, og i Aaret 1772 besad det kongelige Bibliothek, foruden det ovenfor nævnte, et defect, som nu ikke mere findes der. — Albert Bartholin har ikke kjendt dette Missale. I nyere Tider have Nyerup, Werlauff og H. Rørdam[2]) omtalt det. — Af fremmede Bibliographer nævner Panzer Missalet. Et defect Exemplar forekom i den bekjendte hamborgske Lærde, J. A. Fabricius's Catalog[3]), det solgtes paa Auctionen efter ham for 1 ℛ 12 β.

1511.

Diurnale Roskildense.

Bogtrykkeren ikke angivet. Paris.

Denne Ritualbog er i meget lille Octavformat, og indeholder 206 Blade, alle upaginerede; det tredie Blad er signeret Aiij Aiij (den første Signatur) rød; den fortløbende Signatur

---

[1]) Bibliotheca *P. Resenii*, S. 113, Nr. 4. Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 30, Nr. 701—2.

[2]) *Nyerup*, Hist.-stat. Skildring af Danmark og Norge, II, 1804, S. 440—41; *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, 1850, S. 79*); *Rørdam*, anf. St.

[3]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 65, Nr. 10. Bibliotheca *J. A. Fabricii*, III, Hamb. 1739, S. 150, Nr. 1186. (Det er ikke Hielmstiernes Exemplar).

begynder fra andet Læg med a og fortsættes til z; derefter er benyttet til de sidste Læg Mærkerne: & og Ꝝ

Skriften, som er benyttet, er meget lille; sort og rød Farve vexle med hinanden, af og til er anvendt smaa Træsnit og figurerede Initialer; Bogen er i det Hele smukt udstyret. Liniernes Antal paa Siden er 29.

Den første Side har Bogens Titel trykt øverst med rød Farve: *Diurnale Roskildense*, nedenunder er aftrykt fire smaae Træsnit forestillende: 1. Johannes den Døber; 2. den hellige Christoffer; 3. den hellige Barbara; 4. den hellige Catharina.

Indholdet er følgende: De første 8 Blade indeholde Tavlen med Søndagsbogstaverne og Gyldentallene (paa Titelbladets Bagside) og Calenderen, som sluttes med en Bøn. Med Blad 9 begynder en Række Psalmer — til Blad 52, Bønner — til Blad 54, Lectier, Collecter og Psalmer (*de tempore*) — til Blad 117. Derpaa følger den lignende *ordo de sanctis* som slutter Blad 188 verso Lin. 14: ¶ *Et sic est finis lecture diurnalis de tempore et de sanctis per totum annum. Sequitur commune sanctorum.* Denne Afdeling slutter Blad 197, Resten af Bogen optages af Bønner, *suffragia* og *orationes*, f. Ex. Blad 206: *Orationes Gregoriane dicende ante imaginem pietatis: quotienscunque aliquis eas deuote dixerit habebit. xl. milia annorum indulgentiarum et. xl dies.*

Slutningsskriften findes Blad 208 recto Lin. 22 saaledes:

¶ *Finit Diurnale horarum canonicarum de tempore et de* | *sanctis ad vsum Roskildensis ecclesie Parrisijs impressum* | *iuxta correctionem atque emendationem venerabilis vi*|*ri Magistri Andree Frijss Cantoris ecclesie Haffnensis* | *(additis quibusdam raris lecturis et oracionibus per honorabi*|*lem virum Magistrum Cristiernum petri Lundensis ecclesie Cano*|*nicum) Anno domini. m. cccccxj. Die. x. mensis Septembris*

Den sidste Side er prydet med et smukt Træsnit, forestillende en qvindelig Martyr, med en Tornekrone i Haanden.

Bogtrykkeren har ikke navngivet sig; man kunde gjette paa Wolfgang Hopylius; dog fortjener det at bemærkes, at Træsnittet paa sidste Side hyppigt forekommer i Anthoine Verards Bøger, f. Ex. i hans Horæ beatæ Virginis Mariæ ad usum Sarum.

I det store kongelige Bibliothek findes et meget godt bevaret, fuldstændigt Exemplar af dette Diurnale, det eneste som nu kjendes og vist er det som nævnes i Danske Magazin. I ældre Bogcataloger findes det ikke nævnet; dog kjender Panzer Titlen [1]). Diurnalet er vel berørt af danske Lærde, men ligesaalidet som nogen af de andre danske liturgiske Bøger fra Catholicismens Tid gjort til Gjentand for en udførligere Undersøgelse[2]).

1512.

Manuale Slesvicense.

Wolfgang Hopylius. Paris.

Godskalk Ahlefeld, Biskop i Slesvig fra 1507 til sin Død 1541, som i saa mange Retninger berømmes for den Nidkjerhed, hvormed han styrede Kirken i sit Bispedømme, bestræbte sig ogsaa for at forsyne Geistligheden med nye Ritualbøger, hvilke han lod gjennemse og trykke i Paris. I samme Aar udkom der saaledes to Bøger, et Manuale og et Breviar.

Manualet er i Qvart-Format; det bestaar af 96 Blade, folierede fra Blad 4 (**Fo. iiij**) til Blad 96; Signaturen er **A. iij—M. iiij**; en fuld Side har 24 Linier. Bogen er trykt smukt med Missalskrift. Til Psalmerne er trykt fire Nodelinier, men ingen Noder.

---

[1]) *Danske Magazin*, I, S. 40*). *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 559, Nr 500; han citerer *J. C. Hennings*, Bibliotheca librorum rarior. I., Kiliæ 1766, S. 408.

[2]) *R. Nyerup*, Histor.-statistisk Skildring etc., II, S. 441; *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet etc., 1850, S. 79*). *H. Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker, S. 120.

Titlen læses paa første Side:

Liber agendarum secun|dum ritum et consuetudinem ecclesie et dio-|cesis Sleszwicensis diuinorum rectoribus | vtilis et necessarius.

Siden er forresten blank. Bagpaa Titelbladet er aftrykt et Træsnit, der viser i Baggrunden Apostelen Peder siddende paa et Høisæde og i Forgrunden en Biskop knælende for ham; imellem dem er slynget et Baand hvorpaa læses: *Intret oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Foran i Billedet er afbildet det ahlefeldske Vaaben.

Den tredie Side indeholder følgende lille Fortale:

ℭ *Reuerendus in christo pater et dominus: Dominus Godschalcus de aleuelde dei et apostolice sedis gratia Episcopus ecclesie Sleszwicensis Attendens in sua diocesi librorum agendarum paucitatem: eorundemque corruptionem et diuersitatem. Et ex hoc quibusdam diuinorum rectoribus ac animabus sibi commissis posse consurgere turbationem negligentiam et periculum, quibus debito id exigente pastorali, consulere gestiens hos libros agendarum iuxta ritum et consuetudinem dicte sue diocesis correctos et impressos auctoritate ordinaria approbauit et confirmauit. Anno domini millesimo quingentesimo duodecimo.*

Texten begynder Blad Aij verso og fortsættes til Blad xcv verso Lin. 5; fra Lin. 6 begynder *Tabula sine registrum libri,* hvilket viser at Bogen indeholder: Ritualet ved Saltets og Brødets Velsignelse, ved Daab, Brudevielse, Tiltale til Barselqvinder, Ritualet ved Begravelser, Sygebesøg, ved Paaskehøitiden, og endelig en Række Velsignelser ved forskjellige andre Leiligheder.

Blad XCIV, Lin. 10 begynder Slutningsskriften:

ℭ *Manuale seu instructorium curatorum*: con|*tinens* ec*clesie sacramenta et modum* admini-|*strandi ea:* | *cum* quibus dam *pluribus aliis documentis* | *opus sane* omnibus *curatis ac presbyteris, per*quam | *necessarium. Quippe* quod *singula curato*

rum | officia sic complectitur: vt nouellos curatos | exercitatissi mos facile reddat: et *que doctis-|simi diuersis in libris scrip serunt: hoc vno opusculo habeant. Completum in alma Pari-| siorum academia: in officina Wolffgangi | hopylij ad signum sancti Georgii: apud edem | sacram sancti Benedicti. Anno domini Millesi-|mo. ccccccxii. iiii. die Junij.*

Paa sidste Side er afbildet et Træsnit, fremstillende fire Billeder, nemlig 1. Apostlene; 2. Martyrerne; 3. Bekjenderne; 4. Jomfruerne.

I det store kongelige Bibliothek findes to Exemplarer af dette Manuale; det ene, defect, har tilhørt Hielmstierne[1]), det andet er fuldstændigt og udmærket bevaret. Et tredie Exemplar findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm.

R. Nyerup har kort omtalt Bogen[2]), som forøvrigt nævnes af Møller (der dog ikke har set den), Langebek og Dreyer samt af Panzer[3]).

1512.

Breviarium Slesvicense.

Thomas Kees. Paris.

Det slesvigske Breviar er i Octav-Format og tæller 450 Blade. Det er smukt trykt med lille gothisk Skrift, den sædvanlige Rubricering, og er af og til prydet med forzirede Initialer.

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 162, Nr. 3.

[2]) *R. Nyerup*, Hist.-statistisk Skildring etc., II, S. 446—47.

[3]) *J. Moller*, Isagoge ad Historiam Chersonesi Cimbr., II, S. 81; Cimbria literata, I, S. 15 — han citerer *Calixtus*, Epitome Theologiæ moralis, I, una cum Digressione de Arte nova, i Udgaven Helmæstadi, 1634, S. 445. *Langebek*, Vidsk. Selsk. hist. Almanak 1764; *Dreyer*, Notitia Libri Mss. historiæ Cimbr. 1759. S. xxix, Nr. xxii. Sml. *Sammlung der wichtigsten Abhandlungen welche in d. Schlesw.-Holst. Anzeigen erschienen sind.* V, Tondern 1828, S. 359 Anm. — *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 560, Nr. 518.

Hver Side har to Spalter og 35 Linier. Titlen, som læses paa første Side, er:

Liber Breuiarius | *secundum ordinarium* | *ritum ac consuetudi* |*nem ecclesie et dio*|*cesis Sleszuicensis*

Derunder er trykt det Mærke, som Bogtrykkeren Thomas Kees anbragte i sine Bøger[1]). Siden er omgiven af en træskaaren Ramme med Planter, Dyr og phantastiske Skikkelser. Bagsiden af Titelbladet udfyldes af det samme Træsnit som er beskrevet ved den slesvigske Agende. Det andet Blad har paa Forsiden, som er prydet med en ornamenteret Ramme lig Titelbladets, følgende Fortale:

REuerendus in christo pater et dominus: dominus Godschalcus de Aleuelde: dei et apostolice sedis gratia episcopus ecclesie Sleszuicensis. Attendens in sua diocesi librorum breuiariorum paucitatem: et ex hoc clericis iuxta ordinarium dicte diocesis horas canonicas legere debentibus oriri turbationem et defectum. Quibus pastorali cura mederi cupiens hec breuiaria secundum ordinarium prefate sue ecclesie et diocesis correcta et impressa auctoritate ordinaria approbauit et confirmauit. Ac omnibus et singulis christi fidelibus confessis et contritis ex eisdem libris horas canonicas communiter aut diuisim deo omnipotenti per suam diocesim rite quantum poterint persoluentibus totiens quotiens de omnipotentis dei misericordia: ac beatorum petri et pauli apostolorum eius auctoritate confisus quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis ipsis et cuilibet ipsorum penitentijs misericorditer in domino relaxauit. Anno domini Millesimo quingentesimo duodecimo.

Fra Blad 2 verso indtil Bl. 4 recto læses: »*Preparatoria misse*« — Bl. 3 har Signaturen **A. a. iij.** Bl. 4 verso indeholder Tavlen til at finde de bevægelige Fester. Bladene 5 til 12, med Signaturen: **A. j.—A. iiij.** indeholde Calenderen. Derefter følge 94 Blade, folierede **B. j.—F. xiiij**, signerede: **a. j.—M.** (ɔ: **m**) **iiij**,

[1]) Se: *L. C. Silvestre,* Marques Typographiques, Nr. 813.

indeholdende Lectier, Versicler, Responsorier fra Advent til Paaske, hvilke fortsættes til Aarets Ende paa de følgende 84 Blade, folierede **C. j—K. xxiiij**, signerede: **A. j—L. iij**. De næste 100 Blade ere kun signerede: **Aa. j—Nn. iij**; paa det første Blad læses Lin. 1: **C** *Incipit liber horarum canonicarum* sec*undum* *ordinem* *Sleszuicens*em. Endelig følge 160 Blade, signerede: **aa. j—vv. iiij**, af hvilke det første Blad Lin. 1 har Overskriften: *Incipit de sanctis.* Den sidste Side har efter en »*oratio de beata maria virgine*« med Tilføielsen: »*Xj milia annorum indulgentiarum*« følgende Slutningslinier:

C *Explicit feliciter (faustum*que | *existat) opus horarum ca nonica|rum* secundu*m* *ordinarium* et *ritum* *ec|clesie Sleszwicens*is *Expensis ve|nerabilium virorum* d*ominorum et magi|strorum Johannis tetens sacre* | *theologie baccalarij formati* | *lectoris ordinarij: ac Andree* | *Frederici prepositi wyda in di|cta ecclesia canonicorum* *ibidem* | *Necnon* pro*uidi wesseli goltsme|des incole husemens*is. *Cura perui|gili* d*omini Beszeconis beszeconis* | *presbyteri medullitus* per *spectum* | *Ac* per *venerabiles viros* et *ma|gistros wilhelmum merca torem*, | *et Thomam kees ciuem in vrbe* | *Parisiens*i. *Impressum e regio|ne collegij Italorum. Cathe|dre* ep*iscopali Sleszwicens*i. *presi dente* | *Reuerendo in* christo *patre ac* d*omino* | d*omino Godschalco de aleuelde* | *presule dignissimo. Sub anno* | d*omini Millesimo quingente simo* | *duodecimo. Die vero decima* | *sexta mensis Julij.* | *Laus deo.*

Dette Breviar har i mange Tider hørt til de sjeldneste Bøger. Cypræus, som har gjort flittig Brug af det, omtaler[1]) det allerede som en »*liber admodum rarus*«. Joh. Möller nævner Bogen som »*hodie inventu rarissimus*«; han omtaler den temmelig udførlig efter et Exemplar, som blev ham laant af Tr. Arnkiel; denne Forfatter benyttede Breviaret i sit Skrift »Cimbrische Heyden-Bekehrung«. Ligeledes har H. Muhle benyttet Breviaret. Derimod beklager

[1]) *J. A. Cypræus*, Annales Episcoporum Slesvicensium, Col. Agr. 1634, S. 104. Herfra have uden Tvivl Forfatterne til »*Acta Sanctorum*« laant deres Citater af *Brev. Slesv.*

L. Harboe i Aaret 1745 at han hverken har kunnet gjøre Brug af den slesvigske Agende fra 1512, eller af Breviaret og Diurnalet (fra 1513) til sin Afhandling om Exorcismen i Daabsformularen i Slesvig og Holsten [1]). Omtrent paa samme Tid betegnede Noodt [2]) saavel dette Breviar som de andre trykte slesvigske Ritualbøger fra Catholicismens Tid som »*paucissimis visa ac inventu difficillima*«. I det store kongelige Bibliothek bevares dog nu to Exemplarer, hvoraf det ene, ganske fortrinlig vedligeholdt, har tilhørt Thott, det andet Hielmstierne [3]). Et Exemplar betaltes efter Langebek med 10 Rdlr. 1 ℔ 12 ß [4]). — Breviaret nævnes af Dreyer, Langebek og noget udførligere af Nyerup [5]). Clément og Panzer kjende dets Titel; derimod ikke Brunet eller Graesse [6]).

1512.

Catholsk Haandbog.

Matthæus Brandis. Kjøbenhavn.

Denne Bog er desværre tabt. I forrige Aarhundrede var endnu et Exemplar bevaret. Det eiedes af Fr. Rostgaard

---

[1]) *Joh. Moller*, Isagoge ad Historiam Chersonesi Cimbr. II, S. 80; Cimbria litterata, I, S. 16. *Tr. Arnkiel*, Cimbrische Heyden-Bekehrung, IV, Hamb. 1702, S. 59. *H. Muhle*, De Martyribus Ecclesiæ evangelicæ, 1714, i Dissertt. hist.-theologicæ, Kilonii 1715, S. 379—80. *L Harboe* i Dänische Bibliothec, VI, 1745, S. 3.

[2]) *Vogt*, Catalogus hist. crit. librorum rar. 3 Udg. Hamb. 1738, S. 16.

[3]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 244, Nr. 251; *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 657, Nr. 1.

[4]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 430, Nr. 3014.

[5]) *Dreyer*, Notitia Libr. Mss. historiæ Cimbr. 1759, S. XXXVIII, Nr. XIV; *Langebek*, Vidsk. Selsk. hist. Almanak, 1764; *R. Nyerup*, Hist.-statist. Skildring af Danmark, II, S. 445.

[6]) *D. Clément*, Bibliothèque curieuse, T. I, S. 98. *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 569, Nr. 586.

og er opført i hans Catalog[1]) blandt Libri in Duodecimo med følgende Titel:

En gammel Catholisk Haandbog med Jomfru Maries Rosenkrantz. Item 7 Bønner som ere givne 24024 Aar og 30 Dage til Aflad, trykt i Kiøbenh. ved Mathæum Brandis 1512.

Paa Auctionen kjøbte Arne Magnusen denne mærkelige lille Bog for 1 Rdlr. 1 ℔; den brændte 1728, ingen Beskrivelse af den er levnet.

1513.

Manuale Roskildense.

Povel Ræff. Kjobenhavn.

Den første danske Mand, som har eiet og ledet et Bogtrykkeri, var Kanniken Povel Ræff. Han var en lærd Mand, i Aaret 1508 blev han valgt til Universitetets Rector. I mange Aar virkede han som Bogtrykker, ligetil 1533, og han forhandlede selv sine Bøger. Hvis man tør slutte fra en Sammenligning mellem den Skrift, som forskjellige Bogtrykkere have benyttet, er det ikke usandsynligt, at han har kjøbt Bogtrykkeriet efter Lybekkeren Matthæus Brandis, thi det er den samme Slags Skrifter, begge have benyttet, medens der ikke synes at være udgaaet noget Værk fra M. Brandis's Presse efter 1512.

Den første Bog som kjendes trykt af Povel Ræff, er den roskildske Agende. Den er i Octav-Format, men af Størrelse som en lille Qvart; den indeholder 67 Blade, upaginerede, signerede: aij—lij; paa hver Side er der 17 Linier. Bogen er trykt med Missalskrift, røde Initialer, og i det Hele taget smukt udstyret.

---

[1]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, Hafn. 1726, S. 378, Nr. 217.

Titlen læses paa første Side:

Manuale Curatorum | *secundum vsum ecclesie Rosckildensis* Derunder ses et Træsnit, der fremstilller en skjægget Munk med Hue paa Hovedet; han sidder med en opslaget Bog paa sine Knæ[1]. Titelbladets Bagside er blank. Texten begynder Blad 2 recto Lin. 1 og fortsættes til Blad 67 verso Lin. 8. Derefter læses:

Ista continentur in hoc opusculo.

Benedictiones salis et aque generales | *Modus baptizandi pue ros* | *Benedictiones sponsi et sponse.* | *Visitatio infirmorum.* | *Com mendatio animarum.* | *Modus sepeliendi defunctos.* | *Modus sepe liendi pueros.* | *Benedictiones peregrinorum* || *Benedictiones ciba riorum in vigilia pasce* | *Benedictio ignis in sabbato sancto* | *Bene dictio aque sancti anthonij bla|sij vel alterius sancti* | *Benedictio vini quæ solet fieri in die sancti* | *Johannis videlicet tercia die nativitatis domini.* | *Benedictiones herbarum in die assumptionis.*

Nedenunder ere følgende Linier trykte med rød Farve:

Opusculum hoc. Arte et *impensis* d*omini Pauli reff* | *Canonici haffnen*sis. *haffnie* | *impressum finit feliciter.* | *Millesimo quingen tesimo.* | *Decimotercio salut*is *anno.* | *Vicesimaquinta die marcij.* | *In residentia eius propria.* | *vbi* et *venale habetur.*

Manualet hører naturligvis nu, som alle de andre gamle Ritualbøger, til de meget sjeldne Bøger[2]. Det store kongelige Bibliothek eier to Exemplarer, af hvilke det ene har tilhørt Hielmstierne, det andet Klevenfeldt, senere maaske O. Thott[3]; det er indbundet i et samtidigt presset Læderbind, blandt hvis Zirater ses Vaabenskjolde med de tre danske Løver, den norske Løve, de tre Kroner og den vendiske Drage. Et tredie Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Lund. I ældre Bogkataloger forekommer Bogen af og til, saaledes hos Resen,

[1]) Dette samme Billede findes allerede benyttet i Bøger trykte mange Aar tidligere i Nordtydskland, f. Ex. i Skriftet: »*Van dogheden vnde van guden zeden*«, (*Lübeck?* u. A. (før 1500)) Blad xxii.

[2]) *Arne-Magnussen* anfører i sin Fortegnelse over danske Palæotyper: *Pauli Reff, Collecta Benedictionum. Hafn. 1513, octavo. Annotatio cujusdam, ipse nonvidi.* Det maa sikkert være Manualet her menes.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsaml., S. 162, Nr. 4. Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 144, Nr. 479.

Matth. Foss. Rostgaards Exemplar solgtes 1726 for 2 Rdlr. 8 ß til N. Foss; Klevenfelds 1777 for 11 Rdlr. 5 ¥ 2 ß [1]). — Panzer anfører Bogen efter Thotts Catalog [2]).

1513.

Diurnale Slesvicense.

Ukjendt Bogtrykker. Paris.

Af denne Bog, en Duodes, er intet Exemplar bevaret. Den maa dog have været kjendt paa Thomas Bartholins Tid, da han har afskrevet [3]) en Del af den, nemlig Antiphonarier, Hymner, Lectier paa forskjellige Festdage, samt de første og de sidste Linier. Disse ere følgende:

Diurnale secundum ordinarium et consvetudinem ac ritum insignis Ecclesie ac diocesis Sleszvicensis feliciter incipit.

Diurnale secundum ordinarium et ritum ecclesie Slesvicensis cura pervigili Domini Magistri Radulphi Sutoris et magistri Vvilhelmi mercatoris diligenter recognitum et revisum finit feliciter. Impressum Parrhisiis in vico Jude. Anno salutis qvingentesimo decimo tertio, die vero V. Maii.

Bogens Titel anføres af J. Møller, Langebek, J. C. H. H. Dreyer samt af Clément og Panzer. Møller tillægger Biskop Godskalk Ahlefeld Udgivelsen af dette Diurnale [4]).

---

[1]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 142, Nr. 10. Catalogus Bibl. *M. Fossii*, 1685, S. 198, Nr. 13, Aarstallet trykt feil, 1520. Bibl. *Rostgaardii*, S. 75, Nr. 311. Biblioth. *N. Fossii*, 1751, S. 295, Nr. 4011. Museum *Klevenfeldianum*, S. 73, Nr. 464.

[2]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 65, Nr. 66.

[3]) Se de *Bartholinske* Manuscripter i Universitetsbiblioteket. Bindet K, S. 279—283.

[4]) *Joh. Moller*, Isagoge ad Historiam Chers. Cimbrici, S. 81. Cimbria litterata, I, S. 16. *Langebek*, Vidensk. Selsk. histor. Almanak, 1764. *J. C. H. Dreyer*, Notitia Librorum mss. Rostochii, 1759, S. XXXXIX, Nr. XXIII. *Clément*, Bibliothèque curieuse, I, S. 79. *Panzer*, Annales typographici, VIII, S. 10, Nr. 685.

1514.

Evangelium Nicodemi.

Povel Ræff. Kjøbenhavn.

Det apocryphe Evangelium, som gaar under Nicodemus's Navn, udkom i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede ikke sjeldent, baade paa Latin og i andre Sprog, Engelsk, Fransk, Tydsk. De latinske Udgaver ere intetsteds nøiagtigt beskrevne, det er derfor ikke muligt at sige, hvilken der har ligget til Grund for den kjøbenhavnske Udgave, eller om maaske et Haandskrift [1]) er benyttet.

Udgaven er i Qvart, den bestaar af 24 upaginerede Blade, med Signaturen Aij til Fij. Skriften er gothisk, hver Side har 30 Linier.

Titlen læses paa første Side:

Euangelium nicodemi. domini no|stri ihesu christi discipuli. de eius-|dem passione In lege et pro phetis fundatum Ex antiquis simis libris ex|tractum. bene cor|rectum et noui|ter impres|sum.

Paa Titelbladets Bagside er afbildet i Træsnit en temmelig raat udført Tegning forestillende Christus paa Korset, med Maria og Johannes ved Siden. Blad Aij recto begynder Texten med følgende Indledning:

C *Euangelium Nicodemi ihesu cristi discipuli. ipsi primo omnium de cristi passione scribentium diuinitus inspiratum: in lege et in prophetis fundatum. Cuius informatione simul ac spi-*

---

[1]) *J. C. Thilo* har til sin Udgave af Nicodemus's Evangelium benyttet et Haandskrift fra Aar 1400, som findes i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. *Brøndsted* confererede det for ham i Aaret 1805. (Codex apocryphus N. Test., I, 1832, S. CXXXVIII—IX). Underligt nok har han ikke benyttet et Haandskrift i samme Bibliothek, som dog er langt vigtigere, da det er fra det 10de Aarhundrede. Dette Haandskrift findes i *den gamle kongelige Samling,* 4°, Nr. 1335.

ritus sancti illuminatione: alij euangeliste de passione scribentes domini nostri ihesu christi. Fidelibus per vniuersum orbem plenius atque perfectius fidem catholicam: domini iussu: et gloriosissime matris eiusdem domini nostri ihesu cristi virginis marie pronuntiatu. Incipit feliciter. || *Factum est autem anno decimonono imperij Tiberij cesaris* etc.

Texten slutter Blad F 8 verso, Lin. 4, hvorpaa følger en i heftige Udtryk skrevet Formaning »*Ad iudeos*« om at omvende sig. Tilsidst følger Lin. 4 f. n. denne Efterskrift:

Impressum haffnie. Impensis et *arte domini Pau|li ræff ibidem canonici. Anno domini. Millesi-|simo* (sic!) *Quingentesimo Decimoquarto. Uicesimo-|quinto die Mensis februarij.*

Det sidste Blad, som er blankt paa Forsiden, er paa Bagsiden prydet med et lille Træsnit forestillende Syndefaldet.

Det store kongelige Bibliothek besidder to Exemplarer af denne Bog, i det ene mangler det sidste Blad. Et af Exemplarerne har tilhørt O. Thott[1]).

Ingen fremmede Bibliographer anføre denne Udgave, som endog har været Langebek ukjendt.

1514.

Saxo Grammaticus, Historia Danica.

Jodocus Badius Ascensius. Paris.

Christiern Pedersen opholdt sig i Paris i Aarene 1512 og 1513, men udgav Intet i disse Aar. Han havde i Tanker at udgive et større Værk, nemlig Saxo Grammaticus, og hans levende Ønske om at bringe dennes Danmarks Historie frem for Verden fik en Spore, da Roskilde Bispen Lage

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott,* VII, S. 122, Nr. 17

Urne fra sit Slot Hjortholm den 10de Mai 1512 skrev ham et Brev til, hvori han ivrigt opfordrede ham til at faa Saxo trykt. En saadan Opfordring behøvede ikke at gjentages. Christiern Pedersen satte sig strax i Bevægelse for at tilveiebringe et Haandskrift at trykke efter. Men det var ingen let Sag. To Gange sendte han forgjæves Bud til Danmark i denne Anledning. Han gjorde selv en Reise til Danmark for at opsøge et, men det førte til Intet; de som eiede Haandskrifter, vilde ikke give Slip paa dem. En Jyde, Magister Andreas Christensøn, Carmelitermunk, tilbød selv at ville skrive et Exemplar af til ham, men Christiern Pedersen afslog det, i Haab om at det dog vilde lykkes ham at faa et tilkjøbs. Omsider forskaffede Erkebiskop Birger i Lund ham et Haandskrift, som han kunde skrive af og benytte ved Trykningen. Hermed var Christiern Pedersen ikke tilfreds; han maatte have, som det hedder i Nutidens Sprog, allerhøieste Tilladelse til at udgive Saxo, og den gav Kong Christiern den Anden ham, men med det Paalæg, at en lærd og kyndig Bogtrykker skulde trykke Saxo: thi det vilde være uværdigt, hvis en saa stor Mand skulde betros en ukyndig og upaalidelig Bogtrykker. Da Christiern Pedersen havde faaet denne Kongens Villie at vide, som var bleven bekræftet for ham af Erkebiskoppen i Throndhjem Erik Walkendorf og af Aage Bille, Domprovst i Lund og Viborg, henvendte han sig til den lærde og udmærkede Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius Ascensius, med hvem han havde staaet i Omgang i længere Tid og som var en god Ven af ham, og fra dennes fortrinlige Presse udgik Saxo i Aaret 1514. Naar man ser, hvilke de Mænd vare, som hjalp til at Udgivelsen kunde blive sat i Værk, og at selve Kongen i saa høi en Grad interesserede sig for denne Sag, saa tør man vel slutte at det har været betragtet næsten som en national Æressag, at Danmarks store Historieskriver skulde blive gjort tilgjængelig for Verden og at det skulde ske paa en værdig Maade. Ingen Udgiver

har vel kunnet gaa til sit Arbeide under smukkere Forhold, og har Christiern Pedersen havt et stort Ansvar for hvorledes han skildte sig ved det, saa har han høstet Eftertidens Taknemmelighed for sin Iver og Utrættelighed, og Paaskjønnelse for den udmærkede Maade, paa hvilken han løste sin Opgave; han har maaske frelst Saxos Krønike for Efterverdenen, da alle Haandskrifterne paa et Par smaae Brudstykker nær ere forsvundne [1]).

Den første Udgave af Saxo Grammaticus er i Folio og bestaar af ialt 207 Blade. Den er trykt med latinske Bogstaver med mange Forkortelser.

Paa første Side læses følgende Titel, trykt med store røde gothiske Bogstaver:

Danorum Regum *heroumque* | *Historie stilo eleganti a Sax|one Grammatico natione* | *Sialandico necnon Roskil|densis ecclesie pre posito.* | *abhinc supra trecentos an|nos conscripte et nunc primum* | *literaria serie illustrate ter|sissimeque impresse.*

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt Lage Urnes ovenfor omtalte Brev til Christiern Pedersen og en Slags Dedication fra denne til ham, dateret »*ex Parrhisiacorum academia clarissima. xiiii. martii 1514*«. I denne Dedication fortæller Christiern Pedersen om sine Bestræbelser for at faa Saxo udgivet. Det andet Blad, signeret **Aa ii**, indeholder paa Forsiden en Dedication fra Jodocus Badius Ascensius til Lage Urne dateret: »*Ex chalcographia nostra apud Parrhisios ad Idus Martias. M. D. XIIII. Iuxta Romanæ supputationem Curiæ*« [2]), Bagsiden af Bladet indeholder: »*Reges Danie qua serie regnauerunt*«. De følgende 6 Blade, signerede **Aa iii—A. a. v.** indeholde: »*Tabula*

[1]) Disse ere udgivne af *M. N. C. Kall Rasmussen* i Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, I, Kbh. 1852—55, Tillæg, S. 23—37 og af *Chr. Bruun* i Tidsskrift for Philologi og Pædagogik, II, Kbh. 1861, S. 41—51.

[2]) Disse tre Stykker ere aftrykte af *Stephanius* i hans Notæ uberiores in Hist. Dan. Saxonis Gramm. Soræ, 1645, S. 4—5; de to sidste ere aftrykte hos *Maittaire*, Annales typographici, II, 1, 1722, S. 257 f.

Alphabetica«. Derpaa følger Saxos Værk, indledet med en Fortale, indeholdende alt det øvrige af Bogen, ialt 199 Blade, folierede fra **I** til **CXCVIII** (det sidste Blad er nemlig urigtigt folieret med **CXCVIII**, ligesom ogsaa det 110de med **CVI**), signerede: **a**—**z v** og derefter: **A**—**B. v.** Paa den sidste Side læses Lin. 19 følgende Efterskrift:

*Hactenus Saxo Grammaticus Sialendens*is. *vir dissertissi-*|*mus. Quem accurata diligentia impressit in incly-*|*ta Parrhisiorum aca demia Jodocus Ba-*|*dius Ascensius Idibus Martiis. MDXIIII. Sup putatio-*|*ne Romana.*

I den øverste Margen er stadigt anført, hvilken Bog Bladet indeholder, i Sidemarginen angives kort den Begivenhed som fortælles. Siden har 45 Linier.

Der er en vis Eiendommelighed ved alle de Bøger Christiern Pedersen har udgivet, idet de nemlig ved ornamental Udstyrelse betegnes som Skrifter tilhørende Danmark. Der er her ikke saameget Tale om hvad man kalder Illustrationer, Billeder o. lign., men om den Udsmykning som navnlig udmærkede franske Kunstnere henimod Slutningen af det 15. Aarhundrede bragte i Anvendelse til Brug for Bogtrykkerne. Det havde allerede længe været i Brug at overføre til de trykte Bøger store Initialer i samme Stil, som tidligere anvendtes i Haandskrifterne, hvor de med deres rige Farvepragt ofte gjøre en saa udmærket Virkning. Disse Initialer ere i Reglen overordenlig smagfuldt sammensatte og udmærket skaarne eller graverede og man vil i Saxo finde smukke Prøver deraf; saaledes Blad 2 og Folio XXX, CIX, et stort **P** med Rankeslyngninger; Folio CXXII et **I** i samme Stil, foruden mange andre i mindre Størrelser. Men Bogstaverne kunde ogsaa benyttes som Rammer til at indfatte Figurer og Vaaben, og det er denne Stil som Christiern Pedersen ogsaa har ladet anvende paa en overmaade smuk Maade. Det første Bogstav i Fortalen (Folio I) er et **C**; inde i det ses de tre nordiske Rigers Konge harniskklædt, med Krone og Kaabe, holdende i høire Haand

et Sværd, i venstre Rigsæblet; det venstre Ben dækkes af det danske eller maaske rettere de tre nordiske Rigers Vaaben, der løftes i en Rem af en knælende Vildmand. Rundt omkring er der fine Blomsterslyngninger og i Hjørnerne af den hele en Firkant dannende Figur slynge sig Baand med Indskriften: »*Rex Dacie Svecie Norvegie S. Gotorum*«. Andre Bogstaver i lignende Stil omslutte blot Vaabenskjoldet, nemlig: **D. N.**[1]) **O. P.**, ved Indskrifter snart betegnet som værende den danske Konges, snart Kongens i Danmark, Sverrig og Norge, eller blot i Danmark og Sverrig. Endelig forekommer der et **I** anvendt saaledes at det gjennemskjærer Hovedskjoldet fra oven nedad, og saaledes deler det, medens et Baand slynger sig om det med Indskriften: »*Arma Regis Dacie suecie Noruegie sclauorum gottorum*que *anno* do*m*in*i* *md. xiiii*«.

Medens disse Bogstaver, paa det sidstnævnte nær, ere tegnede fint og ved heldige Aftryk tage sig særdeles smukke ud, er Titelbladet endnu rigere udstyret. Hele Siden er omgiven af

[1]) Se Træsnittet. Det samme Bogstav har *Dibdin* benyttet, for at vise en Prøve paa denne Slags heraldiske Initialer. *J. Ames*, Typographical Antiquities. By *T. F. Dibdin*, I, London, 1810, S. XXXVII.

en i italiensk Stil sammensat Ramme, (som forøvrig ikke er bleven til for Saxos Skyld, da den gjenfindes i andre Skrifter trykte af Ascensius før Saxo) og nedenfor Titellinierne er afbildet i Træsnit den danske Konge i Spidsen for sin Hær. Han er klædt i Harnisk, bærer Krone og Kaabe, og holder i høire Haand et mægtigt Sværd, i venstre Rigsæblet. Bag Kongen bærer en Mærkesmand Dannebroge, i hvis lange flag-

rende Flig ses et C med Krone over. Krigerne, blandt hvilke ses Riddere, bære Landser, Hellebarder og Syvstjerner. Foran Kongen forrest i Billedet er afbildet det danske Vaaben, hvis Sider støttes af to knælende Vildmænd. Tilhøire forneden ligger et Baand med Indskriften: »*Rex. Danorum*«, i Hjørnet tilvenstre læses de to Bogstaver C P.

Det kunde være interessant at vide, hvem der har tegnet og træskaaret disse Bogstaver og dette Billede, forudsat at

man fik Navnet at vide paa en fremragende Kunstner. Men ulige interessantere er det dog at vide at Saxos Udgiver, Christiern Pedersen, har sin Del i dem. Dette bevises temmelig sikkert ved de Bogstaver som Træsnittene fremvise: **C P, C. P. C. L.**[1]), ɔ: *Christiernus Petri, Christiernus Petri Canonicus Lundensis,* en Forklaring der saa naturligt tilbyder sig af sig selv, at næppe nogen Tvivl kan reises imod den. Om han har tegnet dem, selv skaaret dem i Træ eller blot givet Anvisning til, hvorledes de skulle sammensættes, kan nu ikke siges; men det er ogsaa nok, at han har givet sit Navn til dem; de ere hans Eiendom og det bliver vel ham Eftertiden har at takke for de smukke Tegninger, med hvilke Saxos Krønike er bleven prydet.

Christiern Pedersens Udgave af Saxo er snart den Bog af den ældste trykte danske Literatur, som forekommer hyppigst; den savnes nu ikke i noget større offentligt Bibliothek i de nordiske Riger, det store kongelige Bibliothek eier ikke mindre end 5 Exemplarer af den. I forrige Aarhundrede var Prisen endog meget lav; saaledes betaltes Rostgaards Exemplar med 1 Rdlr. 2 ¥ 12 ß; paa Auctionen efter Gram, som eiede 3 Exemplarer, betaltes et (uden Titelblad) med 2 ¥, et andet (complet) med 4 Rdlr. 1 ¥ 8 ß. Klevenfeldts Exemplar kostede paa Auctionen 2 Rdlr. Nu er Prisen meget høiere; saaledes betaltes (1864) paa Auctionen efter Cand. theol. F. C. Rathje et Exemplar med 10 Rdlr. 5 ¥[2]). I Paris er i Aaret 1866 et Exemplar averteret til Salg for 20 fr.[3]).

Der er gjort opmærksom paa, at Texten i alle Exemplarer ikke stemmer ganske overens, men at der findes enkelte Varianter. Dette maa vist forklares ved at man under Trykningen har opdaget Feil, som da ere rettede; der

---

[1]) Se Bogstavet **D** Folio II verso.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana,* S. 22, Nr. 347. Bibliotheca *Grammiana,* S. 93—94, Nr. 3220—22. Museum *Klevenfeldianum,* S. 27, Nr. 371. Catalog over *Rathjes* Bogsamling, 1864, S. 3, Nr. 63.

[3]) Catalogue de la librairie *Tross,* 1866, Nr. I, Nr. 199, Nr. VIII, Nr. 2178.

kan dog ikke derved blive Tale om flere end en Udgave[1]). Derimod kan det mærkes, at der findes Exemplarer (et i det st. kgl. Bibl.) i hvilke paa Titelbladet det ovenfor beskrevne Træsnit er rykket op, saa at der imellem det og Rammen er bleven Plads til følgende med Rødt trykte Linie: «*Venundantur in ædibus Ascensianis*».

1514.

Christiern Pedersen: Vor Frue Tider.

Ukjendt Bogtrykker. Paris.

Af denne Andagtsbog, fornemmelig indeholdende Oversættelser af Davids Psalmer med tilføiede Bønner, som skjøndt Christiern Pedersens Navn ikke er nævnet i den, altid og vistnok med Rette har været ham tillagt, er der ikke bevaret noget fuldstændigt Exemplar, hvorfor Beskrivelsen maa blive mangelfuld. Den er i lille Octav og maa have indeholdt ialt 210 upaginerede Blade. Den er trykt med Christiern Pedersens sædvanlige Skrift, nemlig en gothisk Skrift med en fin Tegning, som navnlig brugtes i de i Frankrig i Slutningen af 15. og Begyndelsen af 16. Aarh. udkomne Skrifter paa Fransk; hver Side har 21 Linier. Bogen er udstyret meget smukt, de samme pragtfulde Initialer, som forekomme i Saxo, ere anvendte, hvortil kommer et A, der indeslutter to smaae Billeder: Marie Bebudelse og de hellige tre Konger der tilbede Christus; Bogstavet er mærket med C P; endelig et smukt S med rig Ornamentering.

Efter Signaturerne falder Bogen i følgende Dele. Den første, signeret: *—* ii indeholder Titelblad, Fortale, Kalender

---

[1]) Saxonis Grammatici Historia Danica. Recens. *P. E. Müller*, I, Havn., 1839, S. X [1]); sml. II, Havn., 1858, S. XC [2]).

og en Bøn af den hellige Augustinus. Paa Titelbladet, som mangler i alle Exemplarer, har Titlen vist kun bestaaet i en Linie øverst paa Siden: »*Vor Froe Tider*«, nedenunder har formodentlig været aftrykt Træsnittet afbildet ovenfor S. 205. Af Fortalen kjendes den halve Deel, som stod paa Titelbladets Bagside; der siges i den at disse tider »*Her Christiern med guds naade danmarckiss konning etc. til ydmyg tieneste ere nu vdsatte paa ret danske*«, og det fremhæves, hvor stor Frugt, Gudelighed og Salighed der er i de Psalmer, som dagligen læses i den hellige Kirke, naar de ret udtydes efter Kong Davids Mening »*och icke saa grofflige som de forre vdsatte vaare i dhe andre tide bøgher*« [1]). Den anden Del, signeret: **a. i.—n iii** indeholder »*vor froe tider*« til Blad g 5 recto, »*Den heli andz tider*« fra Blad **g** 5 verso—**i** 6 recto (paa den førstnævnte Side er aftrykt et Træsnit forestillende den Hellig Aand der som en Due svæver ned over Disciplene) og »*Hellig Krossis tider*« fra Blad **i** 6 verso—**k iii** recto (paa den førstnævnte Side ses et Træsnit forestillende Christus paa Korset); »*de hellighe syu Spalmer* (sic!) *som Kong dauid dictede mod de siw dødelige sinder*« fra Blad **k iii** verso—**m iii** recto umiddelbart efterfulgt af Litaniet, som slutter Blad **n** 4 verso. Den tredie Del, signeret **A i—G v** indeholder »*Vigilyess*«. Den fjerde Del signeret **aa—dd iii** indeholder »*Mange hellighe och gwdelige bøner*«. Bogen slutter med følgende Slutningsskrift paa næstsidste Side:

Denne tide bog er sat i Pariss | i Franckerige och corrigeret | aff Mester Cristiern | pædersen Cannick i | Lund Aar effter | gudz byrd Tusin|de femhundrede | paa det fiorten|de pingetz afften

Den sidste Side er blank.

Det store kongelige Bibliothek besidder tre Exemplarer af Vor Frue Tider, af hvilke det fuldstændigste, som har tilhørt N. Foss [2]), mangler de 9 første Blade og Blad **g** 8. De

[1]) Kan der ved disse Ord sigtes til tidligere udgivne Tidebøger, som nu ere tabte?

[2]) Bibliotheca *Fossiana*, 1751, S. 578, Nr. 308.

to andre Exemplarer have tilhørt Thott og Hielmstierne[1]). I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes to Exemplarer, begge ucomplette, hvilket ogsaa er Tilfældet med Exemplaret i det kongelige Bibliothek i Stockholm. De Exemplarer som ere til, ere forlængst optagne i de offentlige Bibliotheker, og hvor sjelden denne Bog i mange Tider maa have været[2]), bevises deraf, at man forgjæves vil søge den i de store Bogsamleres Cataloger fra det foregaaende Aarhundrede — undtagen i de ovenfor nævnte. Efter Thotts Catalog anføres Bogen hos Panzer[3]).

Udførligere Oplysninger om denne Tidebog ere givne af C. J. Brandt som Tillæg til hans nye Udgave af den[4]).

1514.

Christiern Pedersen: Om at høre Messe.

Ukjendt Bogtrykker. Paris.

Christiern Pedersens Bog om Messen er et lille Folkeskrift; dels indeholder den en Veiledning til Forstaaelse af Messens forskjellige Afdelinger og de Ceremonier med hvilke den forrettes i Kirken, dels er den en Andagtsbog, idet der er knyttet Bønner til Forklaringen af de enkelte Artikler. Hans Navn forekommer ikke i den, men der kan ingen Tvivl næres om, at han er Forfatteren.

---

[1]) Catalogus Biblioth *Thott,* VII, S. 244, Nr. 254; *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 657, Nr. 3.

[2]) Det fortjener at bemærkes, at *Peder Syv* ikke synes at have kjendt Tidebogen saalidt som Bogen om Messen. I *Karen Brahes* Bibliothek findes heller ikke disse to Bøger.

[3]) *Panzer,* Annales typographici, VIII, S. 20, Nr. 761.

[4]) *Christiern Pedersens* danske Skrifter, II, S. 271—414; S. 374 ff., og S. 518.

Den er udstyret paa samme Maade som Tidebogen, men ikke saa rigt, er trykt med samme Slags Skrift og som den i lille Octav-Format. Den bestaar af 72 Blade, upaginerede, med Signaturen **aii—iv**. Titlen paa første Side er:

I denne bog leriss at Hore messe

nedenunder er aftrykt det store Træsnit, som er afbildet ovenfor Side 205. Paa Titelbladets Bagside læses en kort Angivelse af Indholdet. Dette er fordelt paa følgende Maade. Efter en Indledning fra Blad **aii—aiii** verso Lin. 10 følger det første Afsnit:

Her effter følger tolff honde løn fruct oc gaffuer som Gud vill giffue dem som gerne høre messe.

Blad **a** 7 verso, Lin. 7: *Her effter følger Sex andre naader oc frwct som den fonger aff gudh der gerne hør messe.*

Blad **a** 8 verso, Lin. 3 f. n.: *Her effther følge alle de Artickle som sker i messen och hwad de betyde och en bøn til hwer aff dem.*

Blad **c** verso, Lin. 7: **C** *Her effter følger den anden part af messen i den skal man offuer tencke oc tractere vor herriss ihesu christi sware død oc pine* etc.

Blad **d** 8 verso, Lin. 10: **H***Er begyndess den tredie dell i messen som betegner wor herriss ihesu cristi aldher erefuldeste opstandelse* etc.

Blad **f** har Overskriften: *Den anden bog at Hore messe,* der begynder saaledes: *Her effter Følger den Anden bog Udi hwilken der bescriffuiss och læriss atskillelige artickle om den hellige messe som nyttelige ere huert cristet menniske at vide Och hwad altered presten. kalk. disk messe klederne oc alt andet som der till hører betegner.*

Denne Afdeling slutter Blad **i** 8 recto, Linie 11. Nedenunder læses:

Denne bogh wor sat i Pariss vdi | Franckerige Sancti Hansiss | afften Aar effter gudz byrd | Twsinde femhun-|drete paa det fiortende.

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog eier det store kongelige Bibliothek et udmærket bevaret Exemplar, som desværre mangler et Blad, nemlig Blad 1. I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes et Exemplar manglende Titelbladet og et andet meget defect. Flere Exemplarer kjendes ikke. Allerede tidlig har den hørt til de sjeldneste Bøger og forekommer kun i et enkelt af de ældre Bogsamleres Cataloger, nemlig hos N. Foss[1]). — Den er optrykt i Christiern Pedersens danske Skrifter med Tilføielse af nogle forklarende og literære Anmærkninger af Udgiverne[2]).

1514.

Statuta Provincilia Birgeri Episc. Lundensis.

Ukjendt Bogtrykker. Paris.

Samme Aar, som Saxo ved Erkebiskop Birgers Bistand blev udgivet, lod den samme Prælat en anden Bog trykke i Paris (rimeligvis ved Hjælp af Christiern Pedersen), som var af Vigtighed for den daværende Tid og har en ikke ringe historisk Interesse. Det er Samlingen af forskjellige Bestemmelser for Geistligheden, vedtagne paa ældre Kirkemøder og stadfæstede flere Gange senere, som gik ud paa at bringe Orden og Ensartethed ind i de Geistliges Liv og Forretninger, samt at sætte dem i sikker Kundskab om den Fremgangsmaade, de havde at følge i mange vigtige Forhold, som deres Stilling bragte dem i[3]).

---

[1]) Bibliotheca *Fossiana*, 1751, S. 577, Nr. 287.

[2]) *Christiern Pedersens* danske Skrifter, II, S. 415—76; S. 513—18.

[3]) En Oversigt af Indholdet har allerede *P. Kofod Ancher* givet i sin danske Lovhistorie, II, S. 249—50. Sml. *E. Pontoppidan*, Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck, II, S. 299.

Denne lille Bog er i Octav-Format, indeholder 52 upaginerede Blade signerede: **aii—giii.** Den er trykt med den samme særegne Skrift, som Christiern Pedersen har benyttet næsten i alle sine danske Bøger. Hver Side har 20 Linier foruden en Overskrift.

Første Side har følgende Titel, hvis Linier ere trykte med store Mellemrum:

Statuta Prouincilia | Statuta Sinodalia | Casus Episcopales | Casus Papales | Excommunicaciones | contra raptores predones et rerum | ecclesiasticarum inuasores. * | *Interrogaciones In | confessione faciende*

Titelbladets Bagside er prydet med et ikke videre godt tegnet Træsnit, forestillende Dommedag. Den tredie Side (Blad **aii**) har følgende Indledning:

Statuta Prouincialia Ex mandato Reuerendissimi In christo patris Domini Birgeri dei gratia Archiepiscopi Lundensis Suecie primatis et Apostolice sedis Legati Pro generali reformatione et vtilitate omnium curatorum necnon aliorum clericorum in vnum conscripta feliciter incipiunt.

Strax derpaa begynde Provincialstatuterne angaaende Geistlighedens Levnet og Rettigheder, givne paa Kirkemødet i Kjøbenhavn 1425 under Erkebiskop Peder Lykkes Forsæde [1]). De slutte Blad **b** 8 verso, paa hvilken Side nederst læses: *Excommunicatio sanctissimi leonis pape contra raptores predones et rerum ecclesiasticarum inuasores.* Dette Afsnit gaar fra Blad **c** recto til Blad **ciii** verso, Lin. 2, hvorefter følger en »*Excommunicatio commu*« given paa Kirkemødet i Odense 1245, først aftrykt paa Latin, dernæst paa Dansk, efterfulgt af det Excommunicationsbrev, som Erkebiskop Peder i Lund udstedte 1336 [2]) mod dem, der røvede fra Geistligheden. Fra Blad **c** 6

---

[1]) Se *P. Kofod Ancher*, anf. St., II, S. 245 ff. Aftrykte af *Hvitfeld*, Danmarks Riges Krønike, III, S. 375 ff. med dansk Oversættelse (i Folio-Udg. I, S. 714 ff.), og af *Pontoppidan*, Ann. Eccl. Danicæ, II, S. 540 ff.

[2]) Ved en Trykfeil staar der: *Mcccxxxvi.* Sml. *P. Kofod Ancher*, anf St., II. S. 140—41.

verso, Lin. 8 følge *Casus Episcopales*, og fra Blad **diii** recto, Lin. 3 *Casus Papales*, som slutte Blad **d** 5 recto, Lin. 5 efterfulgt af denne Bemærkning: »*Nota diligenter quod sequitur quicunque in sancta ecclesia confessiones cristifidelium audire voluerint suprascriptos casus scire et de verbo ad verbum intelligere debent*«.

Fra Blad **d** 5 recto, Lin. 11 til Blad **f ii** recto, Lin. 15 er aftrykt de »*Statuta Sinodalia*« som allerede tidligere ere omtalte som udgivne i Kjøbenhavn 1497. Disse to Udgaver stemme næsten ganske med hinanden; nogle Ændringer og Tillæg ere komne til, om hvilke det i en Efterskrift hedder: »*Has emendationes et additiones statutorum synodalium lundensium supradictas fieri jussimus et mandauimus et easdem publicari et legi in singulis vltimis diebus synodalibus fecimus Assidentibus nobis prelatis et canonicis nostri capituli lundensis. Quod nos Birgerus Archiepiscopus Lundensis manu propria protestamur*«.

Nederst paa Blad **f ii** verso læses de to Linier: »*Sequuntur interrogationes faciende a discreto confessore in confessione*«. Denne Instruction, som begynder Blad **f iii** recto med Overskriften: »*Interrogationes In confessione faciende*« udfylder Resten af Bogen til Blad **g** 4 recto, Lin. 9. Paa samme Side staar følgende Slutningsskrift trykt nederst:

Libellus iste Impressus fuit Parisius | Vicesima sexta die Junii. Anno | domini Millesimo quingente-|simo decimo quarto.

Den sidste Side er blank.

Denne lille Bog hører til de litteraire Sjeldenheder; i det store kongelige Bibliothek findes to Exemplarer, af hvilke det ene, udmærket conserveret, rimeligvis har tilhørt Thott, som har betalt sit Exemplar med 24 Rdlr., medens det andet har hjemme i Hielmstiernes Bogsamling[1]). I Universitets-

---

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 245, Nr. 253; *S. Lagerbring*, Nya Stats-Historien i Sammandrag, I, Stockh. 1777, S. 11. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 691, Nr. 1.

bibliotheket i Kjøbenhavn findes et Exemplar (det har tilhørt J. H. Schou[1]), som har følgende mærkelige Paategning nederst paa næstsidste Side (desværre er Bladet beklippet og nogle Ord derved gaaede tabt): »*Thenne scriff*[*t*] *loed mester Pouel Andersen cannich och Jurghen cantor vdj Ri*[*pe*] *forkynde paa Riper raadhus* .... *paa tinget then gamle och* .... *dannemends neruerelse 15* .... *Mathias M*[*arquardi?*]. — Et defect Exemplar findes i Linkøping Gymnasiums Bibliothek. I ældre Bogcataloger forekommer Bogen ikke ofte; den nævnes hos Resen og N. Foss[2]). Panzer nævner[3]) den efter Thotts Catalog. Nogen Erstatning for Bogens Sjeldenhed er det Optryk af den, som G. J. Thorkelin besørgede udgivet i Aaret 1778. Denne Udgave følger den originale Side for Side, Linie for Linie; alle Trykfeilene ere optrykte, men aldeles tro er Udgaven dog ikke[4]).

---

[1]) Catalog over *J. H. Schou's* jurid. Bogsamling, Kbh. 1824, S. 28, Nr. 155.

[2]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 164, Nr. 36. Biblioth. *N. Foss*, S 577, Nr. 287.

[3]) *Panzer*, Annales typographici, VIII, S. 20, Nr. 764.

[4]) Denne Udgave blev af Samtiden modtagen paa en eiendommelig Maade, hvilket bedst vil ses af følgende Anmeldelse i *Kiøbenhavnske nye Efterretninger om lærde Sager*, 1781, Nr. 7, S. 98: »En umaadelig Priis [Trkp. 3 ß 8 ꝭ; Skrp. 5 ß 8 ꝭ] for et elendigt Skrift, som ikke duer til andet end at giøre os bekiendte med de forrige Tiders Ufornuft og Daarligheder. Hr. Thorkelin har udgivet det med alle muelige Trykfeil og tilføiet en Dedication [til Biskop Ludvig Harboe] og en Fortale. Dem, der ikke kan undvære gamle Urimeligheder, misunde vi hverken Udgaven eller Udgiften. Dem, der har Lyst til at lee, anprise vi den paa det kraftigste. Forundring og Medynk vare de Virkninger, som baade Statuternes og Excommunicationernes Læsning giorde hos os. Videre have vi ikke om denne Bog at sige; thi at anføre noget deraf, lønner ikke Umagen«. Anmeldelsen er underskreven: ω. At denne Tidende ikke stod alene med sin Opfattelse af denne for den danske Kirkehistorie saa vigtige Bog kan ses af en lignende Anmeldelse, som findes i *Nye kritiske Tilskuer*, 1778, Nr. 15, S. 122—23, hvor der udtales en nok saa stærk Fordømmelse af Bogens Indhold. Tempora mutantur.

1514.

Missale Lundense.

Wolfgang Hopylius. Paris.

I Cataloget over den rige Bogsamling, som Jens Rosenkrands til Qvitzhovholm og Farskov efterlod sig, findes anført[1]): *Missale Lundense anno 1494*. Cataloget er ikke affattet med megen Nøiagtighed, navnlig gjøres ingen Forskjel paa trykte og haandskrevne Bøger. Man finder ikke nogetsted nævnet, at et Missale for Stiftet Lund skal være udkommet 1494, og det bliver da rimeligt at antage, at der her menes et haandskrevet. Det eneste Missale for Lund, som nu kjendes, er det som Erkebiskop Birger lod udgive ved Christiern Pedersen. Det udkom med følgende Titel (af hvilken de to første og de to sidste Linier ere trykte med Rødt):

Missale Lundense

R*Euerendissimus in christo pater d*ominus | *Birgerus dei gratia Archiepiscopus Lun*den*s*is. *Sue-|tie primas,* et *Apostolice sedis legatus. Gregis sibi | diuinit*us *crediti pastor vigilantissim*us. *Qui (vt evro-|res* et *discrepantias* que *in diuinis sacrificijs cele brandis* per *suc dio-|cesis districtum hactenus passim* consenuerunt: *purius et correctius | emendaret rite*que *propelleret) Missale volu men bene correctum | studiosissime*que *castigatum choraliter ad vsum sacre Metro-|politane Lunden*s*is ecclesie: Parisius ad ter sissimor*um *chalcogra-|phorum officinas: Per venerabilem vir*um *magistrum Cristiernum | petri, canonicum Lunden*sem. *deportari iussit,* et *accuratissime im-|primi* m*andauit. Ut posthac ab om nibus vna harmonia ac vno | ore in omnibus suis ecclesijs glorifice tur deus semper benedi-|ctus et sancti eius in secula seculorum. Amen.* .·. .·. | *Seruite d*o*m*ino *i*n *timore* et *exultate ei cu*m *tremore.*

[1]) Bibliotheca *Rosenkrantziana*, Hafniæ 1696, Folio, Blad F2 verso.

Nedenunder denne Titel er aftrykt et stort Træsnit, forestillende en Geistlig knælende for Altret i en rigt udstyret Kirke; han foretager Consecrationen, paa begge Sider af Altret knæler Menigheden. Paa Titelbladets Bagside findes: *Tabula signorum seu minutionum,* Gyldentallene og Søndagsbogstaverne. Blad 2—7 indeholder Calenderen; de ere upaginerede, med Signaturen: †. ij—†. v. Det ottende Blad indeholder »*Exorzismus salis, aque*« og »*Benedictio aque*« etc. Derefter følger den første Halvdel af Missalet, bestaaende af 155 Blade, folierede fra j—clij, signerede: a. ij—v. iij. Fra det 155de Blad recto, første Spalte, Lin. 28 følge »*Preparamenta ad missam*« indtil det 156de Blad verso, Lin. 2. Umiddelbart derefter følger Messen: »¶ *Inchoatur Officium misse*«. Messen omfatter Bladene indtil det 172de, Bagsiden af det 164de Blad udfyldes af et Træsnit, forestillende som sædvanlig Christus paa Korset, med Marie og Johannes paa hver Side. Bladene 165—172 indeholde Canon. Signaturen for hele dette Afsnit er x. j. (Blad 159) til y. v. (Blad 169). Den anden Halvdel af Missalet gaar fra Blad 173 til 216 verso, anden Spalte, Linie 13, hvor der sluttes med »*Explicit*«; Signaturen er: A. i—(F. v.). Missalets sidste Del (*Commune apostolorum, Commune virginum, Orationes communes, contra pestem* etc.) er folieret: Fo. ij—Fo. liij., med Signaturen: A. j—G. iij (Bogstaverne røde). Det slutter Blad l. ij recto anden Spalte, Linie 22 med følgende Slutningsskrift:

¶ *Finit missale ad vsum* | *metropolitane Lunden*sis *ecclesie* | *Parisius impressum per Vvolfgan-*|*gum hopylium sub correctio*ne *Ve-*|*nerabilis viri magi*stri *Cristierni* | *Petri eiusdem Lundensis ec-*|*clesie. Canonici Anno incar-*|*nationis* domini. *Mdxiiij. vice-*| *sima die Nouembris.*

¶ Cum *priuilegio Reueren*dissi-|*mi* in *christo patris* domini. *Birgeri* | *dei gracia Archiepiscopi Lun*densis | *FINIS*

Den sidste Side af Missalet udfyldes ganske af et meget stort Træsnit, forestillende Gud Fader paa sin Throne, ved

Siderne knælende Engleskarer; i Hjørnerne af Billedet ses de fire Evangelisters Symboler.

Missalet, som ialt indeholder 276 Blade, hvis Sider ere tospaltede — undtagen Messen — med 36 Linier paa Siden foruden Overskriften, er udmærket udstyret. Det ligner ganske de øvrige Missaler fra Wolfgang Hopylius's Bogtrykkeri, som alle ere smykkede med mange forzirede Initialer; foruden de med Blomster og andre Zirater ornamenterede forekomme mangfoldige, som omslutte Scener af den hellige Skrift, vel ikke udførte med megen Finhed, men anskuelige og ofte smukt componerede. Det samme gjelder om de større Illustrationer, som flere Gange forekomme uden at være knyttede til noget bestemt Bogstav.

Det lundske Missale er bevaret i fire Exemplarer. Af disse findes et i Universitetsbibliotheket i Upsala[1]); det er trykt paa Pergament og vistnok den eneste Bog af den hele Række Skrifter, som her er Gjenstand for Beskrivelse, der er bevaret i et Pergamentsexemplar; Figurerne ere illuminerede med Guld og Farver. Det vides, at Grev C. G. Tessin har kjøbt dette Exemplar i Danmark og der er Sandsynlighed for, at to tidligere Eiere af det kunne paavises. Der nævnes nemlig et »Missale Lundense in membrana, Paris: 1514« i Cataloget over den sjællandske Biskop Hans Baggers Bibliothek[2]), paa Auctionen efter ham 1694 solgtes det for 2 Rdlr. 3 ß. Dernæst nævnes det samme Missale »membranæ impressum« i Jens Rosenkrands's Bogcatalog[3]). Det ligger nær at antage, at det er det samme Exemplar, som saa Grev Tessin i Midten af forrige Aarhundrede er kommen i

[1]) *P. F. Aurivillius,* Catalogus libror. impress: Biblioth. Upsal. 1814, II, S. 345.

[2]) Catalogus librorum D. *Joh. Baggeri,* 1694, S. 10, Nr. 387. *Thomas Bartholin* har benyttet dette Exemplar for at excerpere Stederne om de danske Helgener. Manuscripta Bartholiniana i Universitetsbibliotheket, Bind F, sidste Paginering, S. 179.

[3]) Bibliotheca *Rosenkrantziana,* 1696, Blad O 2 recto.

Besiddelse af, medens han opholdt sig i Kjøbenhavn. Da det ikke nævnes i Auctionscataloget over hans Bibliothek, har han formodentlig givet Slip paa det før sin Død og enten solgt det eller foræret det til Kronprinds Gustav. Derpaa er det kommet til Upsala[1]). De andre Exemplarer findes i Universitetsbibliotheket i Lund, i Linkøping Gymnasiums Bibliothek og i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Dette sidste har tilhørt Hielmstierne[2]), det er defect, det sidste Blad mangler; to af Bladene, det 159de og det 164de ere Pergament. Rostgaard har besiddet et Exemplar, som han fik til Foræring af Vincents Lerche; det forekommer ikke i hans Auctionscatalog.

Langebek nævner Missalet 1764, men synes ikke at have kjendt det 1745, da han skrev Christiern Pedersens Levnet[3]). R. Nyerup[4]) har givet en kort Notits om det Det upsalske Exemplar nævnes af Van Praet, og derefter af Brunet og Graesse[5]). I Fortegnelser over udenlandske Bogsamlinger forekommer Missalet en enkelt Gang, nemlig i Erkebiskop i Rheims Charles Maurice Tellier's Bibliothekscatalog; herfra har Panzer lært Titelen at kjende[6]).

---

[1]) *C. G. Warmholtz*, Bibliotheca historica Sveo-Gothica, IV, S. 118. Her anføres ogsaa, at *A. A. v. Stiernman* har eiet et Exemplar (sml. *Stiernmans* Tal om de larda Vetenskapens tilstånd i Svearike under Hedendoms och Pafvedöms tiden, 1758, S. 62), saavelsom Biskop *G. Wallin*, hvilket sidste efter Eierens Død 1762 kom til Upsala; intet af disse Exemplarer var fuldstændigt.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 8, Nr. 3.

[3]) *Langebek*, Vidensk. Selskabs hist. Almanak, 1764. *Danske Magazin*, Første Bind 1745, S. 38.

[4]) *Nyerup*, Hist. statistisk Skildring af Danmark og Norge, II, S. 439.

[5]) *Van Praet*, Catalogue des livres imprimés sur velin dans les Bibliothèques publ. et privées, I, S. 152, Nr. 444. *Brunet*, Manuel du Libraire, III, S. 1768. *Graesse*, Trésor de Livres rares, IV, S. 516.

[6]) Bibliotheca *Telleriana*, 1693, S. 156. *Panzer*, Annales typographici, VIII, S. 11, Nr. 692.

1514.

Vocabularium Latino-Danicum.

Henrik Quentells Børn. Cølln.

Den anden Udgave af Christiern Pedersens latinsk-danske Ordbog udkom 1514 med følgende Titel:

VOcabularium ad vsum | Dacorum ordine litteratorio cum vulgari eorum | interpretatione. ab omnibus vitijs quibus an|tea scatebat Colonie diligenter emendatum | M. CCCCC. Xiiij

Nedenunder er aftrykt en Efterligning af det danske Vaaben, som ses paa Titelbladet af Pariser Udgaven fra 1510, men temmelig raat udført og med Udeladelse af Bogstaverne **C P.**

Udgaven er i Octav, indeholder 212 upaginerede Blade, med Signaturen: (a)—y, A—D. 33 Linier paa Siden. Den er trykt med gothiske Bogstaver og anordnet ganske paa samme Maade som den tidligere Udgave, hvilken den dog ikke følger Side for Side. Paa det sidste Blad (D 4) læses Lin. 5 følgende Efterskrift:

C Vocabularium introductorium ad eruditionem | iuuenum cum Dacorum vulgari interpretatione. et cum | partium orationis discretione. nominum et verborum genere. | declinatione. coniuga tione. preteritis et supinis. | finem habet feliciter. Impressum Colonie in offi-|cina literaria ingenuorum liberorum Quentell. Anno | a natali Christiano. M. CCCCC. xiiij.

Derunder er aftrykt samme Vers som ovenfor S. 181 ere aftrykte fra Udgaven 1510. Paa Bagsiden af Bladet er Vaabenet fra Titelbladet aftrykt.

Naar der paa Titelbladet siges, at Ordbogen nu er bleven omhyggelig renset for alle de Feil, af hvilken den tidligere vrimlede, saa maa dette ikke forstaas i sin fulde Strenghed; thi Feil og Trykfeil findes optagne i ikke saa ringe Maal i Udgaven fra Cølln.

I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes et complet Exemplar af denne Udgave, maaske det eneste fuldstændige, som er bevaret, thi Titelbladet mangler i det store kongelige Bibliotheks Exemplar; dette er indbundet i et presset Læderbind fra 1561; blandt de Forziringer, som ere anvendte, forekommer det danske Vaaben (de tre Løver og ni Hjerter), Kjøbenhavns Vaaben og et Portrait af Erasmus fra Rotterdam. — Bogen maa længe have været overordenlig sjelden, den er ikke forefunden i de ældre Bibliothekscataloger.

1514—15.

Hr. Michael: 1. Om de Ting Gud haver skabt. 2. Om Menneskens Levnet. 3. Om Jomfru Marie Rosenkrands.

Povel Ræff. Kjøbenhavn.

Den noget ensformige Række af Skrifter afbrydes omsider af et Par interessante Bøger, saa meget mere vigtige, som de ere de eneste i deres Art, der i en lang Følge af Aar ere fremkomne i Danmark. Det er de tre poetiske Skrifter af Hr. Michael, af hvilke de to udkom 1514, det sidste 1515. Skjøndt saaledes henhørende til to Aar, stilles de dog her sammen under Et, da de næsten altid nævnes og omtales i Forening. Det første af dem har følgende Titel:

De creatione reruz.

¶ *Hær begyndher en lidhen bogh. Hwilcken | ther tractherer och underwijs mz stor løst hwar|ledz gud fadher aff førsthæ begyndelsæ haffuer al|ting skapt. Och huarledz dieffuelen han beswegte | woræ førsthæ foreldernæ Adam och Euam. Mz | en*

subtilig forklaring: hwarledz forbeneffndhæ | Adam och Eua the bleffuæ vtdreffnæ aff paradis | strax effther syndhen. Och hwad plagher them si|dhen offuergick for syndzens sckyld.

Bogen bestaar af 21 upaginerede Blade, signerede: **Aij** til **Dij**. Den er trykt med gothisk Skrift, hver Side har 25 Linier. Texten begynder Blad **Aij** recto og slutter Blad **D** 3 verso Lin. 18 med følgende Efterskrift:

Trycht vti købmandhaffn: hoss her Pouel ræff | Cannitk [sic!] *vti samæstz. M. d. xiiij.*

Det andet Skrift har følgende Titel:

De vita hominis.

Hær begyndher en lidel bogh. Hwilcken | ther trachterer om alth mænnisckens leefneth. | Fran thz ffersthæ som mennisckæn ffødhes. Och | til hanss ydersthæ dødæ dag. Och sidhen fframde-|les til then ydersthæ: och strænghæ domædag. Mz | stoer wnderwijssningh och lærdom: til mennisckens | nytthæ. Och siælsæns saligheed.

Bogen bestaar af 14 upaginerede Blade, signerede: **Aij** til **Biiij**. Den er trykt med gothiske Bogstaver; hver Side har fra 25 til 28 Linier. Texten begynder Blad **Aij** recto og slutter Blad **B** 8 recto Linie 16 med følgende Efterskrift:

Trycht wti Køpmanhaffn. Hoes her pouel | Ræff: ther samæ stedz Cannick. Anno dominice in|carnationis. M. d. xiiij.

Det tredie Skrift har følgende Titel (de 6 første Linier trykte med Missalbogstaver):

Expositio pulcherri|ma super rosario be|ate marie vir ginis: | in danica lingua: co|pulata nouiter et *im|pressa.*

Hær begynder en møghz nytthælig bog paa | dansckæ. Om iomffrw marie rosenkrantz: och dess | brødersckaff. Swo wæl klærckæ som ligffalk til | vnderwissning och salighet. Och then latiuæ [sic!] *som | hær i blant sætthes: hwn formindscker inthet aff | myeninghen. Men at klærkenæ scullæ widhæ at | findhæ swodanæ historier vti sckriffthen.*

Bogen bestaar af 74 upaginerede Blade, signerede: **Aij** til **Miiij**. Skriften er gothisk, Liniernes Antal paa hver Side er 25. Blad **Aij**—**Aiij** recto Lin. 17 indeholder en Fortale; **Aiij** recto Linie 18—**A** 5 recto: »*Indulgentie fraternitatis psalterii*«; **A** 5 verso—**A** 6 recto »*Bulla Confirmationis*«. Derpaa begynder Texten Blad **A** 6 verso Lin. 1; den slutter Blad **M** 7 recto Lin. 8. Derefter følger Lin. 9 et »*Tetrasticon translatoris ad impressorem*«; Blad **M** 7 verso et »*Distichon impressoris ad translatorem*«, en »*Conclusio finalis*[1]), og endelig fra Lin. 10 følgende Efterskrift:

Thenne bog som er om iomfru Marie psalteræ och dess brøderschaff: met twendæ andræ smaa bogher: som æræ om the tingh gud haffuer scapt: besynderlighen om Adam och Eua. Och om mennisckens leffnet: fran førstæ och til thet siisthæ. Haffuer dichtet och vddraghet paa dansckæ: en gammel dandhæ mandh som heed her Michael: och war sogneprest vti Othensæ til sancti Albani kirckæ. Och som ieg finder vti boghen wed hanss eghen handsckrefft: tha giordæ han thet for høgbaaren førstindes: wor kæristæ nadighæ frwes drotning Cristine bön sckyld: formiddelst hennes nades sændebud til hannum: then tiid man sckreff gudz aar. M. cd. xc. och vi. Nw paa thet: ath hun ickæ lengher sckal ligghæ døff: iordhet: och nedstoppet: men kommæ blant falcket baadæ lærdhæ och legmend: gud och iomfru Marie til æræ. och allæ oss fattighæ och syndugæ mennisckæ til trøst Tha er hwn nw nylighen trycht vti then konnyngeligæ stad Køpmanhaghen: hooss her Powel ræff: Cannick ther samæstedz. Och thet for hederlighæ och gudfrychtighæ mandz: brodher her Hanss bartholomei bøn scyld aff predickæbrøddræ orden. Aar effther gudz byrd: Twsendæ fæm hwndredæ paa thet fæmtendæ. Then tiisdag næst effther wor ffruæ dag Purificationis. Deo gratias.

Denne Efterskrift giver mærkelige Oplysninger om Maaden hvorpaa disse Digte ere fremkomne paa Dansk, men den inde-

[1]) Indholdet af disse tre Vers er ganske almindeligt, uden nogen særegen historisk Oplysning.

holder desværre Intet om Hr. Michael, over hvem der hidtil har hvilet et Mørke. Man har troet, at der kan have været et vist Sammenhæng mellem hans Bearbeidelse af Skriftet om Jomfru Marie Rosenkrands og det Jomfru Marie Psalters Broderskab, for hvilket Biskop Carl Rønnow gav Statuterne i Aaret 1495[1]). Der er imidlertid et vigtigt Dokument, som hidtil ikke har været trykt, og som derfor fortjener at fremdrages. Dokumentet findes i den Vossiske Samling i det kongelige Geheimearchiv (Odense, Nr. 74)[2]); det er paa Pergament, to Segl hænge ved, det første er ganske afslidt, det andet meget utydeligt. Det lyder saaledes:

Vniuersis et singulis presentes literas seu presens publicum transsumpti instrumentum inspecturis, lecturis pariter & audituris Micael Nicolai vicecuratus ecclesie Sancti Albani in Ottonia, necnon Thomas Eggardi[3]) *altaris sancte Katherine virginis et martiris eiusdem ecclesie perpetuus vicarius Ottoniensis diocesis Salutem in domino sempiternam, Notum facimus, quod nos vidimus, tenuimus, palpauimus ac diligenter de verbo ad verbum coram nobis legi fecimus et examinari quasdam literas pergameneas pendentibus sigillis munitas sanas & integras non viciatas, non rasas nec cancellatas nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio & suspicione carentes per viros discretos & benemeritos, Johannem videlicet orgemester et Bartholo-*

[1]) Statuterne ere aftrykte i: *Aktstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold i ældre Tider.* Odense 1841, S. 59—61. En dansk Oversættelse af dem er meddelt i: *Almeennyttige Samlinger,* 35 Bd., S. 65—69.

[2]) Opmærksomheden er bleven henledet paa dette Dokument ved en Notits af *M. N. C. Kall Rasmussen* i hans Exemplar af *J. Worms* Lexikon over lærde Mænd, II, S. 48. Dette Exemplar findes nu i det st. kgl. Bibliotheks Haandskriftsamling, Ny kgl. Saml. 8, Nr. 266, b. Dokumentet har forøvrig været kjendt før, se *Vedel Simonsen,* Aktstykker til Odense Byes Historie, II, 1—2, S. 36—37 og de der anførte Kilder.

[3]) En *Thomas Eggardi* nævnes som Vidne i et Dokument fra 1499, indeholdende en Fundats for det Altar og Vicarie i S. Albani Kirke, som Johannes Eggardi, Præst i Lumby, havde stiftet. Thomas var da *Curatus in Brynss* (i Ribe Stift), *Vedel Simonsen,* Bidrag til Odense Byes Historie, II, 1—2, S. 53.

meum barbitonsorem[1]) *cives & inhabitatores ciuitatis Ottoniensis in presencia notarij publici & testium infrascriptorum nobis oblatas, quas quidem literas idem Johannes & Bartolomeus, non racione suarum personarnm sed veluti procuratoriis nominibus ex parte videlicet altaris confraternitatis psalterii sancte Marie virginis gloriose genitricis dei & domini nostri Jesu Christi in dicta ecclesia sancti Albani ad maiores honorem & laudem eiusdem genitricis Dei Marie & plurimorum sanctorum nouiter erecti, situati, dedicati & fundati transsumi exemplari ad*[2]) *in publicam redigi formam ne huiusmodi litere per nuncios aut questores seu alios quomodolibet negociatores idoneos aut viatores pro vsu eciam & conseruatione dicti altaris laborantes et solicite procurantes cum producte fuerint videantur annullari frustrari & deteriorari per nos instantissime postularunt, Nos tunc Micael et Thomas presbiteri supradicti ad dictorum Johannis orgemester & Bartholomei barbitonsoris instancias dictas literas per notarium infra scriptum transsumi exemplari & in hanc publicam formam redigi fecimus ac jussimus, volentes quod huic transsumpto publico decetero & inantea vbicumque locorum* ......[3]) *illique detur adhibeaturque tanta & talis quanta & qualis fides dictis originalibus literis inferius insertis data & adhibita foret darique & adhiberi siue daretur & adhiberetur si in medium exhibete aut producte fuissent uel ostense. huiusmodi literarum originalium tenores de verbo ad verbum secuntur & sunt tales.*

Vniuersis et singulis Christi fidelibus presentes literas inspecturis seu audituris Carolus dei & apostolice sedis gratia episcopus Ottoniensis celestis gratie & supernarum virtutum continuum incrementum, notum facimus per presentes nos sub anno

---

[1]) I det nævnte Dokument, indeholdende Statuterne, forekomme disse samme Mænd: *Hans Orgemester* og *Bartholomæus Læge.* Denne sidste nævnes i Dronning Christines Regnskabsbøger (*Molbech,* Nordisk Tidsskrift, I, S. 568), og i andre samtidige Dokumenter. 1508 boede han i Kjøbenhavn. *Vedel Simonsen,* anf. St. S. 110.

[2]) Feilskrift for: et.

[3]) Her staar et ulæseligt Ord.

domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo feria tercia pasce[1]) *altare confraternitatis psalterii sancte Marie virginis in honorem beatorum eiusdem Marie virginis genitricis dei Michaelis archangeli necnon sanctorum decem milium militum in capella a parte aquilonari ecclesie beati Albani contigua Ottonie nouiter erectum solenniter dedicasse diem tamen dedicacionis seu anniuersarium primo die natiuitatis Marie eiusdem virginis perpetuis temporibus statuimus celebrari dominicis vero diebus officium misse rorate celi videlicet subiungetur. Omnibus igitur vere penitentibus & confessis, qui predictum altare causa deuocionis visitauerint, missas aut alia diuina officia ibidem audierint, celebrauerint vel celebrari fecerint, aut qui sacrum eucaristie cum candelis & humili prostracione salutauerint, seu qui in honorem passionis Christi quinque pater noster & totidem aue Maria flexis genibus deuote retulerint siue gloriose virginis Marie predicte psalterium qui eciam pro vsu dicti altaris siue quibusdam ornamentis meliorandis quomodolibet manus porrexerint adiutrices quociens premissa seu aliqvid premissorum deuote adimpleuerint, tociens de omnipotentis dei clementia ac beatorum Petri & Pauli apostolorum eius auctoritate confisi quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis eis penitenciis misericorditer in domino relaxamus. Datum anno, die & loco quibus supra, nostro sub secreto presentibus appenso. — Vniuersis*[2]) *et singulis sancte matris ecclesie filiis ad quos presentes litere poterint peruenire* Johannes *dei gratia archiepiscopus Lundensis Suecie primas & apostolice sedis legatus* Nicolaus *Roskildensis,* Carolus *Ottoniensis,* Nicolaus Glob *Vibergensis,* Hartuicus *Ripensis,* Nicolaus *Burdeglauensis, necnon* Nicolaus *Arusiensis eadem gratia ecclesiarum episcopi Salutem in omnium saluatore; pium ac gratum omnipotenti deo famulatum impendere arbitramur, quociens eius fideles ad pietatis opera*

---

[1]) ɔ: 24 April

[2]) Det originale Afladsbrev paa Pergament findes i Odense Raadstue-Archiv. Det er aftrykt i: *Aktstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold i ældre Tid,* Odense, 1841, S. 74—75.

excitamus. Cupientes igitur ut altare beate Marie virginis matris Jesu Christi de psalterio eiusdem nuncupatum in ecclesia beati Albani martiris a parte aquilonari Ottonie situatum congruis honoribus & reuerencia habeatur & a Christifidelibus iugiter veneretur, omnibus igitur vere penitentibus contritis & confessis, qui predictum altare causa deuocionis oracionis uel oblacionis visitauerint, missas aut alia diuina officia ibidem audiuerint, celebrauerint uel celebrari fecerint, aut qui sacrum ewcaristie & beatam virginem Mariam ob virtutem psalterii eiusdem consueta lectura siue cum candelis & humili prostracione salutauerint, seu qui in memoriam passionis Jesu Christi necnon ob compassionem gloriosissime sue matris Marie quinque pater noster cum totidem aue Maria flexis genibus deuote retulerint qui eciam pro vsu dicti altaris necnon eius conseruacione in esse siue pro quibuscumque ornamentis meliorandis quomodolibet manus porrexerint adiutrices, quotiens premissa seu aliquid premissorum deuote adimpleuerint, tociens de omnipotentis dei clemencia ac beatorum Petri & Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, singuli nostrum quadraginta dies indulgenciarum pro quolibet premissorum de iniunctis eis penitenciis misericorditer in domino elargimur. Datum Haffnie Roskildensis diocesis in crastino beati Erici regis & matiris[1] *anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo 2°, nostris sub sigillis presentibus appensis. — Post quarum quidem literarum productionem receptionem visionem palpacionem diligentem examinacionem & lectionem presens transsumpti instrumentum iuxta vim formam & tenorem earundem preinsertarum harum escribi & per notarium infrascriptum transsumi concessimus & admisimus quod depost escriptum transsumptum sev vidisse collacionari fecimus & reximus de verbo ad verbum cum suis originalibus literis in omnibus & per omnia correspondere & concordare. Acta sunt hec anno incarnacionis dominice millesimo quadringentesimo nonagesimo tercio quartadecima die mensis Nouem-*

---

1) ɔ: 19 Mai.

bris indictione vndesima pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri domini Alexandri diuina prouidencia pape 6ti anno 2o in antedicta ecclesia sancti Albani martiris ante suum altare hora circiter nona ante meridiem presentibus ibidem discretis personis Nicolao Karoli & Seuerino Mathie clericis, testibus ad premissa vocatis atque rogatis.

Notarial-mærke.

Et ego Johannes Nicolai clericus Ottoniensis diocesis publicus sacra apostolica auctoritate notarius quia supradictarum literarum productioni receptioni visioni palpacioni diligenti examinacioni & lectioni vidisse peticioni & concessioni vna cum prenominatis testibus presens interfui eaque omnia & singula sic fieri vidi & audiui, ideo presens vidisse seu transsumptum manu propria exinde confeci supradictorumque dominorum Micaelis & Thome sigillis appendentibus communiui, ac signo & nomine meis solitis & consuetis signaui, in fidem premissorum rogatus specialiter & requisitus.

I dette Document nævnes en Præst ved St. Albani Kirke i Odense, Micael Nicolai ɔ: Clausen eller Nielsen; der kan vel ingen Tvivl være om at det er Digteren, som her fremtræder virksom ved Stiftelsen af Alteret for Marie Psalters Broderskab, tre Aar før Broderskabet fik sine Regler stadfæstede af Biskop Carl Rønnow, og før han selv af den fromme Dronning Christine opfordredes til i det danske Sprog at skrive Digtet om Jomfru Maries Rosenkrands. Dette er en fri Bearbeidelse af den berømte Dominicaner-Munk Alanus de Rupe's i flere Udgaver og Sprog udkomne Skrift: »de Psalterio beatæ Mariæ Virginis«. Originalerne til de to andre Digte kjendes ikke.

I det store kongelige Bibliothek og i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes fuldstændige, fortræffelig vedligeholdte Exemplarer af alle tre Digte, indbundne sammen saaledes, at Jomfru Maries Rosenkrands er sat først, endskjøndt

denne Bog efter Trykkeaaret er udkommen sidst; men Indbindingen er ikke fra den Tid Bøgerne ere trykte [1]). I det førstnævnte Exemplar har en Eier i alle tre Bøger anført sit Navn og Aarstallet 1514; saaledes læses bagpaa Titelbladet af Marie Rosenkrands: »*Erasmj Laurencij sacerdotis Codex Emptus Ottonie 1514 pro vna marca*«. (Dette har bragt Molbech til at tvivle om Bogen er trykt 1514 eller 1515; men man maa holde sig til det i Bogen angivne Trykkeaar 1515, hvorledes saa end Rasmus Lauridsen er kommet til at skrive 1514). I den Hielmstierneske Bogsamling findes ogsaa Exemplarer af de tre Digte — særskilte —, Titelbladet i Marie Rosenkrands mangler. Ligeledes findes et Exemplar af dem i Karen Brahes Bibliothek, manglende det samme Titelblad [2]). Flere Exemplarer kjendes ikke.

I ældre Bogcataloger forekomme disse Bøger en enkelt Gang, saaledes hos Thomas Bang, betalte paa Auctionen efter ham, 1662, med 3 ℔, Peder Resen, C. C. Reenberg, H. Gram, hvis Exemplar betaltes 1748 med 29 Rdlr., Langebek — efter hvem de solgtes 1777 for 13 Rdlr. 5 ℔ 15 ß, og Klevenfeld, hvis Exemplar betaltes med 15 Rdlr. 3 ℔ paa hans Auction samme Aar [3]).

Medens Digtet om Menneskens Lefnet i Aarene 1571 og 1576 blev udgivet paany af Anders Sørensen Vedel i en noget bearbeidet Form, gik der lang Tid hen, inden Opmærksomheden henledtes paa de to andre Digte, navnlig Jomfru Maries

[1]) Det kan bemærkes, at naar disse tre Digte anføres i ældre Bogcataloger samlede, er Jomfru Maries Rosenkrands altid det første i Bindene. I samme Følge nævnes de ogsaa af *Lyschander* i *Westphalens* Monumenta, III, S. 476—77.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 162—63, Nr. 5—7. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 116, 127, 134.

[3]) Catalogus Bibl. *Th. Bangii*, Blad bb₂. Bibliotheca *P. Resenii*, 1685, S. 147, Nr. 58. Catalogus Bibl. *C. C. Reenberg*, 1720, S. 64, Nr. 1179. Bibliotheca *Grammiana*, S. 399, Nr. 6034. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 203, Nr. 3023, Aarstallet er feilagtig angivet til 1509; *Museum Klevenfeldianum*, S. 73, Nr. 465.

Rosenkrands. Allerede Hans Thomissøn havde 1559 optaget flere Psalmer fra dette Digt i sin Psalmebog, men det var dog — tilligemed de tvende andre — saa omtrent blevet glemt af Folket i Almindelighed, medens de faae Elskere af den gamle danske Literatur kjendte dem godt og betragtede dem som umistelige Bøger (her tænkes paa Mænd som Peder Syv, Arne Magnussen). I Aaret 1738 skrev L. Harboe[1]) en Afhandling om det, paa Tydsk; 60 Aar efter dvælede Forfatterne til »den danske Digtekunsts Historie« længe ved det; i Aaret 1836 optrykte C. Molbech alle tre Digte[2]), og nu indtage de den Plads i den danske og nordiske Literaturs Historie, som de paa Grund af Indholdet, Sproget og Formen kunne gjøre Krav paa[3]). I den nyeste Psalmebog findes tre af Hr. Michaels Digte optagne, i en noget bearbeidet Form[4]).

N M. Petersen har fremsat[5]) den Gisning, at Digtet om Jomfru Maries Rosenkrands er blevet trykt ved samme Tid det blev forfattet – altsaa 1496, og at P. Ræffs Udgave kun er et Optryk. Denne Gisning støtter han paa: 1) at der i Titlen staar: »*in danica lingva copulata noviter et impressa*«, hvilke Ord maae betyde, at Oversættelsen og Trykningen have været samtidige; 2) at det lille »*tetrastichon translatoris ad impressorem*« ligeledes antyder, at Forfatter og Bogtrykker vare samtidige; 3) at der et Sted i Digtet udtrykkelig siges: »*tha haffuer ieg trycht thennæ bog paa Danskæ*«. Hertil maa imidlertid bemærkes, at en anden Forklaring af disse

---

[1]) I *Dänische Bibliothek*, II, S. 279—325.

[2]) *Nyerup* og *Rahbek*, Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, I, S. 51—104.

[3]) *C. J. Brandt* har i Ældre danske Digtere, I, Kbh. 1862 aftrykt »*Om Skabelsen og Syndefaldet*« og »*Blade af Jomfru Maries Rosenkrands*«. — Sml. *N. M. Petersen*, nedenfor anførte Sted. *L. Dietrichson*, Lærediglet i Nordens poetiske Literatur. Stockh., 1860, S. 26—30.

[4]) *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, Kbh. 1857, Nr. 263, 404 og 468.

[5]) *N. M. Petersen*, Bidrag til den danske Literaturs Historie, I, S. 144, Anm. 1; sml. anden Udgave, I, S. 110 og Anm. 4. — *Petersens* Hypothese har allerede begyndt at faae Fodfæste, se *Engelstoft*, Odense Byes Historie, i Samlinger til Fyens Historie og Topographie, II, S. 52—53.

forskjellige Ord ligger temmelig nær, den nemlig, at Hr. Michael har fuldført sit Arbeide med den Hensigt, at det skulde trykkes, og at han har sluttet det, som man siger, færdigt til Trykkeriet. Da Povel Ræff saa har udgivet Digtet, har han aftrykt det saaledes som det forefandtes efter Hr. Michael uden nogen Forandring, kun med Tilføielse af et »*distichon impressoris* (det er ham selv) *ad translatorem*«. Men hvad der navnlig taler imod Petersens Gisning er Povel Ræffs Efterskrift. Thi Udgiveren siger heri udtrykkelig, at »paa det at hun ikke længere skal ligge døv, jordet og nedstoppet, men komme blandt Folket, baade Lærde og Lægmænd, da er hun nu nyligen trykt hos Her Powel Ræff«. Hvis Digtet var blevet trykt tidligere, kunde det næppe efter knap en Snes Aar i den Grad være ukjendt, glemt eller gaaet tabt, at saa stærke Udtryk kunde bruges om det; og det vilde være underligt, hvis der i den temmelig udførlige Efterskrift ikke var ymtet et Ord om, at Digtet allerede en Gang tidligere var blevet trykt. Petersen mener, at naar der siges, at Udgiveren fandt udi Bogen ved Hr. Michaels egen Haandskrift at Digtet var skrevet for Dronning Christines Bøns Skyld, saa maa Ordet »Bogen« betyde en trykt Bog. Men skulde det ikke være rigtigere ved Bogen at forstaa det renskrevne Exemplar, som Hr. Michael havde efterladt sig færdigt til at trykkes, og i hvilket han har skrevet den lille Notits? Naar det endelig i Efterskriften siges, at Hr. Michael haver digtet denne Bog og gjort det formedelst Dronning Christines Sendebud til ham »*then tiid man sckreff gudz aar. M. cd. xc. och vi*«, da er det dermed ikke sagt, at Digtningen skete 1496, Meningen kan ogsaa være, at det var i Aaret 1496 Dronningen skikkede Bud til ham; der kan saa godt være hengaaet længere Tid, før Digtet er blevet fuldendt. Der er Meget som taler imod Petersens Anskuelse, den maa vistnok forkastes. Man vil ikke kunne paavise nogetsomhelst ældre skriftligt Vidnesbyrd til Støtte for den.

Det har i mange Tider gaaet som et Sagn, at der i Aaret 1514 eller 1515 i Paris skal være udkommet en dansk Oversættelse af den bekjendte Folkebog om Olger Danske. Mere end et Sagn kan det ikke kaldes, thi Ingen af dem, som meddeler denne Efterretning, har set Bogen eller været istand til at meddele nogensomhelst nærmere Oplysning om den. I den nyeste Tid er der bragt mere Lys i denne Sag [1]), og det vundne Resultat fremsættes her for Fuldstændighedens Skyld.

Den første Forfatter som omtaler denne Udgave er Claus Lyschander. Han taler [2]) om Olger Danskes Krønike, og siger om denne at den *»siden er effter Konning Christiern den andens befaling vdset paa Danske, oc til Paris vdi Franckerige vdgangen paa tryck, ved Mester Christen Pedersøn hans Maytt. Historicum«*. Paa en hel anden Maade udtaler Lyschander sig et andet Sted [3]), hvor han blot meddeler, at Christiern Pedersen *»Historiam Olai s. Holgeri — ex Gallico in Danicum transtulit«*. Den første Notits blev optagen af andre Forfattere, f. Ex. Albert Bartholin, Thomas Bartholin den yngre, Joh. Moller [4]), og, da Christiern Pedersen i Aaret 1514 havde udgivet Saxo Grammaticus i Paris, kom man til den meget rimelige Formodning, at han omtrent paa samme Tid ogsaa havde udgivet Olger Danskes Krønike [5]). Hvad der taler mod hele denne Anskuelse er ikke blot den Omstændighed, at der ikke kjendes mindste Spor af Bogen uden i disse taagede og usikkre Efterretninger, men navnlig Christiern Pedersens egne Ord. Da han i Aaret 1534 udgav Olger Danskes Krønike paa Dansk i Malmø, ledsagede han

[1]) Se *C. J. Brandt*: Chr. Pedersens danske Skrifter, V, S. 534 - 35.

[2]) *Lyschander*, Synopsis Historiarum Danicarum, Kbh 1622, S. 182.

[3]) *Lyschander*, De Scriptoribus Danicis Libellus, hos *Westphalen*, Monumenta inedita, III, S 454

[4]) *A Bartholin*, De scriptis Danicis 1666, S. 28 uden Angivelse af Trykkested; i Udg. 1716, S. 28 tilføies: *Parisiis*. *Th. Bartholin*, De Holgero Dano, Hafn, 1677, S. 5. *Joh. Moller*, Hypomnemata, S. 193

[5]) *Langebek*: Videnskabernes Selskabs historiske Almanak for 1764.

den med en Fortale hvori der forekommer følgende vigtige Sted[1]: »*Jeg vaar offte der om bedet Det var mig oc budet och befalet ath ieg skulle gøre mit beste der til ath ieg kunde nogen sted oplede hans Krønicke Mig var oc loffuit god løn for mit arbeyde, Om ieg hende paa danske bescriffue vilde, thi giorde ieg alt min flit der til, ath ieg hende opspørge kunde Och fant ieg hende omsiger i Paris i Francke Rige prentet paa Fransoske Saa lod ieg hende vdsette paa latine oc gaff der fore guld oc penninge thi ieg kunde icke selff forstande det Frantsoske tungemaal Siden screff ieg hende paa danske effter latinen met stort arbeyde oc lod hende nu prente* —«. Det er navnlig disse sidste Ord, som maa kuldkaste enhver Tro paa en tidligere Udgave af Christiern Pedersen, ellers vilde han have udtalt sig paa en anden Maade. Var Fortalen aftrykt efter den tidligere formodede Udgave, vilde det være meget forunderligt, om Udgiveren ikke havde tilføiet et Ord om at det var et nyt Oplag han nu lod prente, eller ikke havde omtalt, at han nu havde gjennemset Bogen og rettet paa Sproget. Saaledes som Udgaven fra 1534 af Olger Danskes Krønike foreligger, kan man ikke antage Andet end at hele Bogen er en Støbning; og at den skriver sig fra Tiden efterat Chr. Pedersen havde forladt Catholicismen, fremgaar tydeligt af den Maade, paa hvilken han i Efterskriften taler om Helgentilbedelsen.

Der findes i det kongelige Bibliothek (gl. kgl. Saml. Folio Nr. 1100) med *Grams* Haand et vidtløftigt Udtog af et »*Psalterium Davidicum*« trykt 1515, som skal være fundet hos en Præst i Ribe Stift i Aaret 1743 og efter hans Sigende være udgivet ved Biskop *Iver Munks* Omsorg. Denne Psalmebog findes nu i det kongelige Bibliothek, som tillige er i Besiddelse af en senere Udgave fra 1520, i hvilken Trykkestedet ikke er angivet, men derimod Bogtrykkerens Navn *Fr. Beck*, en bekjendt Bogtrykker i Strasborg; Bogen har vistnok Intet at gjøre med Danmark.

---

[1]) Se *Chr. Pedersens* danske Skrifter. V, S. 134

1515.

Christiern Pedersen: Epistler og Evangelia med Udtydning, Glose og Jærtegn.

Ukjendt Bogtrykker. Paris.

Denne Postil er det største danske Skrift, som udkom før Reformationen. Den tillægges Christiern Pedersen, som dog intetsteds i den nævner sig selv hverken som Forfatter eller som Udgiver; derimod omtaler han et Sted i et[1]) af sine senere Skrifter »de Jertegen oc fabel« i de Bøger han lod sætte i Paris, og her maa vistnok navnlig tænkes paa Postillen. Hele dens Udstyrelse, f. Ex. Træsnittene mærkede med Bogstaverne **C. P.** eller **C. P. C. L.**, synes ligeledes at kunne tages som et sikkert Bevis paa, at det er Christiern Pedersen, der har udgivet den.

Jertegns Postillen, som Bogen i Almindeligheden kaldes, er i Folio. Den bestaar af 210 Blade, af hvilke de 6 første ikke ere folierede, men alle de øvrige folierede fra »**Folio primo**« til «**Fo. cciiii**«. I Folieringen ere flere Feil indløbne; saaledes ere alle Tallene urigtige fra Blad 178 til 197, men ved at give to Blade — hvoraf det ene er indskudt som det syvende i Lægget — Tallet 197, er Feilen rettet for de følgende Blades Vedkommende. Signeringen er først: *** ii**, *** iii**, derefter fra Fol. 1: **ai** til **siiii**; fra Fol. 157 begynder en ny Angivelse: **A** til **Iiiii**. Skriften er den sædvanlige gothiske, som gjenfindes i saamange af Christiern Pedersen udgivne Bøger. Større og mindre forzirede Initialer forekomme hyppigt; ligeledes de med det danske Vaaben prydede, som allerede ere anvendte i Saxo. Paa det andet Blad i Bogen ses et **A** i Træsnit, i hvilket er fremstillet Bebudelsen og de hellige tre

---

[1]) Fortalen til *Det Ny Testament*, Andorp. 1531, Blad **a** 6.

Konger, tilbedende Christusbarnet; Bogstavet er mærket med **C P.** En fuld Side har 42 Linier foruden Overskriften, der ligesom Overskrifterne over de større Afsnit er trykt med en større Skrift. Bogens Titel er følgende:

Alle Epistler oc Euan-|gelia som lesiss alle | Søndage om aared. sam|meledis Jule dag Paaske | dagh. Pingetz dag. meth | deriss vdtydning oc glose | oc eth Jertegen till huer | dag met *flere artickle som | alle menniske nyttelige ere*

Nedenunder er aftrykt Træsnittet fra Saxo — se ovenfor S. 205. Titelbladet er omgivet med en rig forziret Ramme, meget lig den som er anvendt i Udgaven af Saxo.

Titelbladets Bagside indeholder en Fortale, i hvilken der udtales, at alle Epistler og Evangelier med deres Udtydning og et Jertegn til hvert af dem ere udsatte af Latin, for at alle som ikke forstaae Latin nu selv kunne læse paa Dansk, hvorledes de rettelig skulle leve efter Guds Budord; de ere ikke helligere paa et Tungemaal end paa et andet, de ere saa gode paa Dansk og Tydsk som paa Latin, naar de ellers ret udtydes. De følgende 4 Blade indeholde: »*Tafflen met huilcken alle epistler oc euangelia strax findiss som lesiss alle søndage om aareth*«, hvilken slutter Blad 5 verso, Lin. 9. Med Lin. 10 begynder: »*Om vor herriss piness ihukommelse*«, hvilket Afsnit slutter Blad 6 verso Lin. 42. Med det følgende Blad, Fol. 1, begynder den egentlige Text. Først anføres Søn- eller Helligdagen, derpaa Stedet af Epistlen eller Evangeliet, Begyndelsen deraf paa Latin, en dansk Oversættelse af hele Stykket, Glosen og Udtydningen herpaa, et eller flere Jertegn, en Prædiken eller et andet opbyggeligt Stykke, alt med større eller mindre Consequents; i Marginen anføres Henvisningsstederne. Den første Del af Postillen — Vinterdelen — slutter Fol. 120 recto Lin. 42. Paa Bagsiden af samme Blad er aftrykt et Træsnit forestillende Christi Opstandelse, nedenunder læses:

Her effter følger Paaske dagh | Oc al sommer parten til aduentz | søndag som stonder her | først i bogen.

Denne Del gaar fra Fol. 121 til Fol. 204 recto Lin. 31. Derefter følger en Efterskrift saaledes lydende:

DEn alsommectiste gud oc alle hanss verdige helgen till loff oc ære oc enfol-|dige danske folk til nøtte oc salighed endiss hær nw alle episteler oc euangelia met deriss vdtydninger som læsiss alle søndage om aared hwilke alle men-|niscke bør at vide thi de bliffue salige formedelst dem som Vor herre selff siger | hellige ære de som høre gudz ord oc beware dem Luce xi c Alle som danske læ-|se kunde oc icke høre predicken de mwe nw selffue læse oc vidhe hworlediss de | komme skulle til hiemmerigiss rige Dit ath komme det vnde oss alle den ewige gud som er velsigned for vden ende. Tryct i Pariss sancti Valentini martiriss dag | Aar effter gudz byrd Twsinde femhwndrede paa det femtende

Paa den sidste Side ses afbildet et Træsnit, forestillende Christus paa Korset omgivet af romerske Krigsfolk og Maria med hendes Qvinder. Nederst læses disse Linier:

Impressus est Parisius Anno domini Mdxv | Cum preuilegio octo annorum subsequentium.

Exemplarer af denne Udgave af Jertegns-Postillen findes i det store kongelige Bibliothek, Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, Karen Brahes Bibliothek, det kongelige Bibliothek i Stokholm, Universitetsbibliotheket i Lund (defect), Universitetsbibliotheket i Upsala (defect). Det er kun meget faae Exemplarer, som ere i private Mænds Eie, og selv i forrige Aarhundrede enten savnedes den i de bekjendte Bogsamleres Bibliotheker (f. Ex. Rostgaard, Niels Foss, Langebek), eller fandtes kun i defect Stand (Gram, Klevenfeld), derimod eiede Hielmstierne, Thott og Sevel Bogen fuldstændig. Prisen paa dem var ikke meget høi, Grams f. Ex. betaltes paa Auctionen efter ham med 2 Rdlr. 1 ℔ 15 ß; Klevenfeldts med 3 Rd. Sevels Exemplar kjøbtes af Uldall for 10 Rdlr.[1]). I dette Aarhundrede

[1]) Biblioth. *Grammiana*, S. 98, Nr. 3305. *Museum Klevenfeldianum*, S. 22, Nr. 310. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 5, Nr. 1. Catalogus Biblioth.

ere de faae Exemplarer, som ere forekomne paa Auctioner, betalte særdeles dyrt, f. Ex. paa Rasmus Borchs Auction (1847) med 16 Rdlr. 1 ℔ (kjøbt af Cand. theol. R. Th. Fenger), paa F. C. Rathjes (1864) med 41 Rdlr. (kjøbt af det kongelige Bibliothek i Stokholm), paa en anden Auction samme Aar, 35 Rdlr. 1 ℔ [1]).

Medens i 18. Aarhundrede L. Harboe i Dänische Bibliothec [2]) meddelte et Uddrag af denne Postil, som han regnede »*unter die seltensten Schrifften in unserer Dänischen Sprache*« (selv eiede han den ikke), har et Aarhundrede efter J. C. Lindberg ligeledes meddelt Prøver af den i Den nordiske Kirke-Tidende [3]), og saaledes var Opmærksomheden mere bleven henledet paa den, indtil den fuldstændig optryktes i Udgaven af Christiern Pedersens danske Skrifter [4]); her er tillige gjort et Forsøg paa at fremstille, hvilke Kilder Christiern Pedersen har benyttet, hvorved det dog maa bemærkes, at det endnu ikke er blevet undersøgt, i hvilket Forhold hans Postil staar til lignende udkomne paa Latin i andre Lande.

Af fremmede Bibliographer anfører kun Clément og Panzer Pariser-Udgaven af Jertegns-Postillen [5]).

Thott, VII, S. 27, Nr. 649. Bibliotheca *Seveliana*, II, S. 2, Nr. 2. *Bibliotheca juridica* (Uldalii), S. 101, Nr. 9.

[1]) Fortegnelse over *R. Borchs* Bogsamling, S. 1, Nr. 3. Catalog over *Rathjes* Bogsamling, S. 9, Nr. 228. Fortegnelse over Procurator *Rists* Bogauction d. 20de Octob. 1864, S. 12, Nr. 355.

[2]) *Dänische Bibliothec*, I, 1737, S. 78—119. Sml. *E. Pontoppidan*, Kirchen-Historie des Reichs Dänemarck, II, 1744, S. 321 ff.

[3]) *Den Nordiske Kirke-Tidende for Aaret 1835*, S. 451, 465, 555, 619, 655, 700.

[4]) *Christiern Pedersens* danske Skrifter, første Bind indeholdende Vinterparten med Anmærkninger, andet Bind indtil S. 270 indeholdende Sommerparten med Anm. S. 477 - 93.

[5]) *J. Clément*, Bibliothèque curieuse, VIII, S. 74. *Panzer*, Annales typographici, VIII, S. 27, Nr. 831.

1515.

Peder Laales Ordsprog.

Jodocus Badius Ascensius. Paris.

Det er ikke et nyt Optryk Christiern Pedersen har besørget af Peder Laales Ordsprog, men en hel ny Udgave, i hvilken ikke blot Trykfeilene i de ældre Udgaver ere rettede, men baade de latinske og navnlig de danske Ordsprog underkastede et Gjennemsyn, og i hvilken en Fortolkning er føiet til hvert Ordsprog, som minder om mangen en Udgave af Classikerne, i hvilken næsten hvert Ord er forklaret paa den mest omstændelige, ofte udtværede Maade. Til de danske Ordsprog er der ingen Commentar. Latinen var Hovedsagen.

Denne Udgave er efter Signaturen i Octav-, efter Størrelsen i Qvart-Format; den bestaar af 96 Blade, folierede fra **Fo. IIII** til **Fo. XCVI.** Signaturen er: **aiij** til **mv.** Liniernes Antal paa Siden er fra 35 til 38. Den er smukt trykt med latinsk Skrift undtagen de latinske Ordsprog, som ere trykte med gothiske Bogstaver. Titlen, trykt med større gothisk Skrift, er:

Petri Legiste Laglandici | Parabole sententiose et ar-|gumen tose cum familiari expla|natione tam danica quam latina.

Derunder er aftrykt Træsnittet som kjendes fra Udgaven af Saxo (se ovenfor S. 205). Paa Titelbladets Bagside er aftrykt et Brev fra Jodocus Badius Ascensius til Christiern Pedersen, dateret »*E chalcographia nostra ad Idus Martias. Mdxv.*«, hvori han udtaler sig paa hans Opfordring om denne Ordsprogssamling; de latinske Ordsprog roses, men Sproget dadles og det beklages, at de gode Hoveder ikke tør fjerne sig en Fingerbred fra Alexanders Doctrinale; Læsning af gode latinske Forfattere kunde bringe dem til at blive lige

med Saxo[1]). Det andet Blad indeholder: »*Tabella breuissima vocabulorum in seqventi opere Petri legiste declaratorum ordine literario collecta*«. Fol. III har følgende Indledning, som giver vigtige Oplysninger om Udgaven:

(*Petri laglandici cognomento legistæ Parabole metricæ: seu versus prouerbiales eruditionis bonæ & vocabulorum non vulgarium plenissimi: secundum ordinem litterarum collecti tam ex sacris literis quam ex iure canonico quam ex Danicis adagijs siue proverbijs: cum explanatione familiari Christiani Petri magistri Parrhisiensis: extraxta pro bona parte ex adnotatis per pie memorie presbyterum et præceptorem suum Erasmum Simonis Roskildensis ecclesiæ Vicarium et recognita per Iodocum Badium Ascensium Incipiunt feliciter.*

Texten som derefter begynder fortsættes til Blad **XCVI** recto Lin. 13, hvorpaa denne Efterskrift følger:

(*Hæc sunt quæ in huius auctoris expositionem putaui-|mus* quam *breuissime adducenda.* | *Impressa in edibus Ascensianis salutis huma|næ. MDXV. ad nonas Martias. Deo sint gratie.*

Pariser-Udgaven af Peder Laales Ordsprog er ikke bevaret i ret mange Exemplarer, skjøndt den i forrige Tider fandtes i enhver større dansk Bogsamling. Det store kongelige Bibliothek er i Besiddelse af tre Exemplarer; af disse har et, smukt og godt vedligeholdt, tilhørt Niels Foss[2]); paa Titelbladet har en tidligere Bogeier skrevet sit Navn og hvad han har givet for Bogen: »*Andreas Toxotius* (ɔ: Anders Skytte) ɉ *daller*«. De andre have tilhørt Hielmstierne og Thott[3]). I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn bevares Peder Syvs Exemplar. Fremdeles findes Bogen i det norske Videnskabernes Selskabs Bibliothek i Throndhjem, i Univer-

[1]) Denne Fortale er aftrykt i *Nyerups* Udgave af Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog, Kbh. 1828. S. XVII, *).

[2]) Bibliotheca *Fossiana*, S. 287, Nr. 3869.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 241, Nr. 14. Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 218, Nr. 589.

sitetsbibliotheket i Upsala [1]) og i Svenska Akademiens Bibliothek i Stockholm. Af Auctionspriser anføres følgende. Rostgaard: 1 ℔ 10 ß og 2 Rdlr. 1 ℔ 8 ß; Langebek: 2 Rdlr. 2 ℔; Klevenfeldt: 2 Rdlr. 15 ß. Molbech, 11 Rdlr. [2]).

Saavel Panzer som Brunet og Graesse anføre denne Udgave af Peder Laales Ordsprog [3]).

1516.

Johannes Pfefferkorn: Judæorum Secreta.

Povel Ræff. Kjobenhavn.

I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede reiste der sig i Tydskland en hæftig Forfølgelse mod de jødiske Skrifter. Det var navnlig Dominikanerne i Køln, som fremkaldte den, men de havde Medhjælpere blandt jødiske Proselyter. Den mest fremtrædende af disse hed Johan Pfefferkorn, som omtrent ved Aaret 1505 havde ladet sig døbe. Han lod sig bruge af den bekjendte Ortuin de Graes og udgav ved hans Bistand flere polemiske Skrifter imod Jøderne. Hovedformaalet var at faae Talmud udryddet, og for at opnaae det, udvirkede han hos Keiser Maximilian et Mandat, ifølge hvilket de jødiske Skrifter skulde udleveres; det blev dog taget tilbage og et andet udgivet, som paabød en Undersøgelse af Skrifterne, hvorefter nærmere Bestemmelse skulde tages om deres Skjæbne. Blandt

---

[1]) Fortegnelse over det norske Videnskb. Selsk. Biblioth. Kbh. 1808, S. 285. *J. F. Aurivillius*, Catalogus libror. impress. Biblioth. Ups. 1814, S. 680.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 166, Nr. 1781, S. 179, Nr. 1978. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 266, Nr. 4189. Museum *Klevenfeldianum*, S. 85, Nr. 597. Bibliotheca *Molbechiana*, Hafn. 1857, S. 29, Nr. 587.

[3]) *Panzer*, Annales typogr., VIII, S. 22, Nr. 782. *Brunet*, Manuel du Libraire, III, S. 943. *Graesse*, Trésor des Livres rares, IV, S. 149.

dem der skulde foretage Undersøgelsen var Reuchlin. Der udspandt sig en langvarig, bidende Polemik mellem ham og Pfefferkorn, der trak det kortere Straa og blev behandlet med blodig Satire i »*Epistolæ obscurorum Virorum*«[1]. Et af de tidligste Skrifter Pfefferkorn skrev, udkom 1508 i Køln med Titel: *Ich heysch eyn Boichelgyn der Joeden Bicht.* Samme Aar udkom en latinsk Oversættelse i Nürnberg: *Libellus de Judaica confessione siue sabbato afflictionis per Joannem Pfefferkorn.* Jødernes religiøse Skikke blive gjort latterlige. Jøderne ere farligere end Djævlen selv, de ere Blodhunde; Fyrsterne maae fordrive dem, de ere jo blevne fordrevne fra Frankrig, Spanien og andre Lande. Man skal forbyde dem at drive Pengehandel, det er den jødiske Skriftlærdom, som er Aarsag i deres Forhærdelse, thi den spotter den christne Kirke. Af dette Skrift udkom en dansk Oversættelse i Aaret 1516.

Titlen paa Bogen, som er i Qvart, indeholder 16 upaginerede Blade, med Signaturen: Aij til Cij, og er trykt med gothisk Skrift, 28 Linier paa Siden, er følgende:

Nouiter in lucem da|ta: iudeorum secreta.

¶ *Thenne bog er vtdraghen aff latinen oc vdsæth paa dan-| skæ, til theris behoff som icke kwnne forstaa latinæ. | Hwn trac terer oc indhæ holdher, alle the hemeli-|ghæ stycker som the fwlæ iøder haffue mel lom sig sielff, baadhæ i theris iødhæ-|tempel, och i theris egræ hws. | Paa thet at cristnæ menni-|skæ scullæ widhæ | ath straffæ | them.*

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt det samme Træsnit, som ovenfor (S. 197) er omtalt ved Beskrivelsen af Manuale Roskildense, med Overskriften: »*Johannes pfefferchorn.*« (med latinske Bogstaver). Nedenunder læses følgende Linier:

Jeg Johannes Pfefferkorn. En iødhe føddher, oc nw eth cristhen menniskæ. Helser ether alle som wed macht holdhæ, thet løffthæ oc the articlæ som i haffue loffwit then tiid i anam-

---

[1] Se *H. Grätz*, Geschichte der Juden, IX, S. 73 ff. og Note 2, S. VII ff.

medhæ dob och cristhendom Raadhendes ether alle, ath i forware ether wel for iødher oc iødisckæ stycker. Heltz forti, at mennisceken ther met forkasther syn siæls salighet. Gud bewaræ ether alle.

Blad Aij begynder med en Fortale, meget kortere end i den latinske Original, og derefter begynder Texten med Linie 15. Texten slutter Blad Cij recto, Linie 3, hvorefter følgende Efterskrift læses:

¶ *Trycht vti Købmanhaffwen, hooss | her Powel Ræff Cannick ther samestedz | Aar effther gudz byrd. M. d. xvi.*

Af dette Skrift findes kun et fuldstændigt Exemplar, som bevares i den Bielkeske Samling paa Skokloster[1]). I det store kongelige Bibliothek bevares et Exemplar, hvis sidste Blad mangler; det har tilhørt Hielmstierne[2]). Efter en Notits af Langebek skal det danske Selskab have eiet et Exemplar.

1516.

Johannes Murmellius, Opuscula duo: de verborum compositis, de verbis communibus ac deponentalibus.

Valentin Schuman. (Leipzig).

Johannes Murmellius, født i Geldern, var en i sin Tid høit anset Skolemand, og tillige middelmaadig Digter. Lykken var ham ikke gunstig, han blev nødsaget til flere Gange at

[1]) Bogens Signatur er: IV: 82; flere andre ældre danske Bøger ere indbundne sammen med den.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 126, Nr. 14.

skifte Opholdssted; han virkede saaledes efterhaanden i Münster, Alcmar og Deventer, i hvilken By han døde den 2. October 1517 [1]). Af hans Skrifter, hovedsagelig af grammatikalsk Indhold, oplevede adskillige flere Oplag, saaledes det, som her skal omtales, der første Gang udkom i Cølln 1504. Strengt taget kan Udgaven fra Leipzig 1516 ikke medregnes til den danske Literatur; men paa Grund af Titelbladets Udstyrelse er der Grund til at antage, at Udgaven er foranstaltet til Brug for danske Læsere og forsaavidt er der Anledning til at tage den med her. Titelbladet er nemlig prydet med det danske Vaaben med den sædvanlige Indskrift: »*Arma Regis Dacie*«. Begge Smaaskrifterne ere paa Vers med tilføiede udførlige Anmærkninger, i hvilke Verbernes Bøining og Betydning foredrages, oplyst ved Citater af Classikerne.

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 34 upaginerede Blade, signerede: **Aij** til **Fiiij**. Den er trykt med gothiske Bogstaver. Liniernes Antal paa hver Side er 40—43. Titlen er følgende:

¶ *Opuscula duo Joannis* | *Murmellij ad puerorum vsum diligenter recognita* | *extremaqve manu absoluta. Unum de ver borum compo-*|*sitis* *Alterum de verbis communibus ac depo nentalibus:* —

Foruden det danske Vaaben er Titelbladet ziret med en i Træ skaaret pyntelig Ramme. Paa næstsidste Side nederst læses følgende Efterskrift:

¶ *Opuscula duo, ad tyrunculorum institutionem: ex di-*|*uersis grammaticis congesta: finem habent. Ac tandem* | *non minus diligenter quam venustissime, per* | *Ualentinum Dammandrum im pressorie artis studiosissimum: Impressa.* | *Anno* etc. *xvj.*

Trykkestedet, som ikke er angivet, er Leipzig.

---

[1]) Se om ham (*Paquot*) Mémoires pour servir à l'Histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas, XII, S. 180 ff. *De Navorscher*, IX, 1859, S 281.

I det store kongelige Bibliothek bevares to Exemplarer af denne Udgave; det ene har tilhørt Thott[1]), det er udmærket bevaret; det andet Hielmstierne[2]), det mangler det sidste Blad, hvilket har foranlediget saavel Langebek[3]) som Forfatteren af Cataloget over Hielmstiernes Bogsamling (Weber) til som Trykkeaar at sætte 1504, hvilket Aarstal findes efter Fortalen.

1516.

Orationes familiares ex Ovidii libris.

Valentin Schuman. Leipzig.

Ogsaa om denne Bog gjælder det, at den kun formedelst sit Titelblad kan faae en Plads i denne Bibliographi. Titelbladet er nemlig ligesom Murmellius's Opuscula prydet med det danske Vaaben. Skriftet bestaar af en Mængde Exempler, frit dannede efter Ovid, uden nogen Sammenhæng, med en meget kort Forklaring af enkelte Ord og Talemaader. I Aaret 1510 udkom det i Cølln. Forfatteren Hermannus Torrentinus (egentlig: Van der Beke), født i Over-Yssel, død omtrent 1520, var en paa sin Tid anset Philolog og Skolemand[4]).

Bogen er i Qvart-Format, den indeholder 14 Blade, upaginerede, signerede: Aij til Ciij. Indtil 40 Linier paa Siden. Titlen er følgende:

●Rationes familiares et | Elegantissime ex omnibus Publij Ouidij libris formate. Quinetiam versus quidam integri notatu

---

[1]) Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 194, Nr. 2030. Derfra anført hos *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 196, Nr. 582.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 239, Nr. 5.

[3]) *Vidsk. Selskabs histor. Almanak*, for 1765.

[4]) Se: (*Paquot*) Mémoires pour servir à l'Histoire littéraire des Pays-Bas, V, S. 219 ff.

digni eiusdem poete cum | *expositione vocabulorum magis diffici lium per Her-*|*mannum Torrentinum de studiosa adolescen*|*tia illis ipsis optime merentem* ⁝.

Nederst paa næstsidste Side læses følgende Efterskrift:

¶ *Finem hic accipiunt Orationes familiares Oui-*|*diane quas si quis memori mente tenuerit* | *facile latinus euadet. Impresse Lypzick* | *per Ualentinum Dammandrum* | *vulgo Schuman.* | *Anno* etc. *xvj* [1]).

I det store kongelige Bibliothek findes et Exemplar, som har tilhørt Hielmstierne. Formodentlig har det tidligere tilhørt Gram, paa hvis Auction et Exemplar solgtes for 1 Rdlr. 8 ß [2]).

1517.

Breviarium Lundense.

Jehan Philippi. Paris.

Dette smukt trykte Breviar er i Octav-Format, det bestaar af 424 Blade, de 8 første ere ikke folierede, de øvrige derimod fra **Folio primo** til **Fo. ccccviii.** Det første Læg har Signaturen: † **ii** til † **iiii**; hvorefter følger en Signatur fra **a** til **siiii**, fortsat med Mærkerne **ꝛ**, **ꝯ**, **ꝑ**, samt derefter Signaturen: **A** til **Xiiii**, og **aa** til **dd**. Breviaret er trykt med en smuk lille gothisk Skrift paa tospaltede Sider med 36 Linier paa hver. Titlen (trykt rød) er:

---

[1]) Samme Aar udkom en lignende Bog fra samme Bogtrykkeri med Titel: »*Sylva Sententiarum ex Ovidio: non librorum sed rerum ac titulorum ordine servato: delectarum. Impressum Liptzk per Valentinum Schuman Anno 1516*«. 4°. *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 195, Nr. 568. *Panzer* kjender ikke det ovenfor omtalte Skrift.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 240, Nr. 11. Bibliotheca *Grammiana*, S. 416, Nr. 6365.

¶ *Breuiarium Lunden-|se nuper reuisum atque | castigatum.*

Derunder er aftrykt et lille Træsnit forestillende den hellige Laurentius. Hele Titelbladet er omgivet af en zirlig ornamenteret Ramme. Breviariets Dele ere følgende: Titelbladets Bagside indeholder en Bøn og en Psalme; de følgende 13 Sider indeholder Kalenderen, den 14de »*Benedictiones*«. Folio **prima** har Rubriken: ¶ *Tempore hyemali in dominicis diebus Inuitatio.* Dette første Afsnit slutter Folio **lxxii** verso, anden Spalte Lin. 34: ¶ *Finis.* Folio **lxxiii** har Rubriken: ¶ *In aduentu domini ad vesperas psalmi feriales cum suis antiphonis.* Dette Afsnit slutter Folio **clv** verso anden Spalte, hvor det ender med Linie 16: ¶ *Finis partis hyemalis.* Folio **clvi** har Overskriften: ¶ *Incipit pars estiualis*; Afsnittet slutter Folio **ccxxiv** verso anden Spalte nederst. Folio **ccxxv** har Overskriften: ¶ *Incipit ordo de sanctis*; denne Del slutter Folio **cccxci** anden Spalte, Lin. 16. Bagsiden af samme Blad indeholder en *Tabula*: ¶ *Sequuntur nonnulle sanctorum sanctarumque historie, et legende nuper addite: quorum quidem festa in Calendario, prout index et tabula subsequens ostendit inserta reperiuntur.* Dette lille Afsnit (i hvilket der forekommer Legender om den hellige Sigfrid, Kjeld, Sebaldus og Thøger) slutter Folio **ccccviii** verso første Spalte nederst. Den anden Spalte indeholder: *Registrum huius Breuiarii* og følgende Slutning:

¶ *Breuiarium Lundense haud | paruo magistri Christierni | Petri Lundensis ecclesie ca|nonici ingenio, ab infinitis | (vt sic loqui licet) mendis (qui|bus antehac squallebat) eru|tum atque exemptum. Elabo|ratum in alma parrhisiorum | academia arte et industria magi|stri Joannis philippi Germa|ni. Anno publice salutis de-|cimoseptimo ad sesquimillesi|mum. viii. Calendas februarii.*

Derefter følge 8 tospaltede Blade med Signaturen: **A** (rød) —**Aiiii**, af hvilke det første har Rubriken: *De sancto clemente ad vesperas antiphona*, de følgende Overskriften: *Lectiones de sancto clemente.* Disse Legender slutte Blad **A** 5 verso, anden Spalte, Lin. 5 med: ¶ *Historie diui Clementis* ¶ *Finis.*

Af Breviarium Lundense kjendes nu følgende Exemplarer: et i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, fuldstændigt bevaret, indbundet i brunt Læderbind ligt det ovenfor S. 220 omtalte; et i det store kongelige Bibliothek, fortrinlig bevaret, men manglende de 8 sidste Blade, det har tilhørt Thott[1]); to i Universitetsbibliotheket i Lund, begge defecte, det ene manglende Titelbladet, og begge sluttende med Folio 406; et i Universitetsbibliotheket i Upsala[2]).

Breviaret nævnes af Albert Bartholin, og findes anført i følgende ældre Bogcataloger: Th. Fuiren, jun., P. Resen, M. Foss, Rosenkrantz[3]). Auctionspriser kjendes ikke. Titlen er anført og Breviaret kort berørt af flere Forfattere[4]), men det er aldrig blevet udførligere omtalt.

Erkebiskop Tellier har besiddet et Exemplar. Af udenlandske Bibliographer nævner kun Panzer Breviaret efter trykte Cataloger[5]).

1517.

Breviarium Roschildense.

Jehan Philippi. Paris.

Dette Breviar er udstyret paa samme Maade som det lundske. Det er i Octav-Format, og bestaar af 460 Blade,

---

[1]) Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 244, Nr. 252.

[2]) *P. F. Aurivillius*, Catalogus libr. impress. Bibl. Acad. Upsal., S. 680.

[3]) *A. Bartholin*, De Scriptis Danorum, S. 28. — *Th. Fuirenii* jun., Donum librarium, Hafn. 1675, S. 291, Nr. 1841. Bibliotheca *Resenii*, S. 255, Nr. 35. Catalogus Bibliothecae *M. Fossii*, 1685, S. 207, Nr. 27. Bibliotheca *Rosenkrantziana*, Bl. T tt.

[4]) *Danske Magazin*, I, S. 40; *C. G. Warmholtz*, Bibliotheca hist. Sveo-Goth. IV, S. 111. *N. P. Sibbern*, Bibliotheca hist. Dano-Norv. 1716, S. 295. *R. Nyerup*, Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, II, S. 444.

[5]) Bibliotheca *Telleriana*, S. 211. *Panzer*, Annales typogr., VIII, S. 43, Nr. 973.

af hvilke de 10 første ikke ere folierede, de øvrige ere folierede fra **Folio primo** til **Fo. cccel**. Signaturen er først: ✝ **ii** til ✝ **iiii** (de 10 første Blade); dernæst: **A** (trykt med rødt) til **Kii** (Fol. **lxxiiii**), **a** til **xiiii**, **A** (trykt med sort) til **Xiiii** og endelig **aa** til **eeiiii**. Breviaret er trykt med en lille gothisk Skrift, to Spalter og 37 Linier paa Siden. Titlen er (trykt rød):

¶ *Breuiarium Roschildense* | *nuper summa cum diligen-|tia reuisum atque castigatum*

Bagpaa Titelbladet er trykt to Bønner. Foran den første læses:

»¶ *Cuilibet genuflexo deuote dicenti subscriptum suffragium de Beata virgine et sancta Anna post tertiam lectionem in horis canonicis Reuerendus pater Lago vrne episcopus Roschildensis contulit quadraginta dies indulgentiarum*«. Ligesaastor Indulgents loves for Læsningen af den anden Bøn.

De følgende 17 Sider indeholde Kalenderen og meget vidtløftige Tabeller til at finde Festdagene. Folio **primo** begynder med Rubriken: ¶ *In hieme*; dette Afsnit slutter Folio **lxiiii** verso, anden Spalte med: ¶ *Finis*. Den følgende Side har Overskriften: ¶ *In aduentu de tempore ad vesperas*. Folio **lxxiii** anden Spalte, Linie 4 f. n. læses: ¶ *finiunt hymni communes de tempore et de sanctis. Ceteri inueniuntur suis locis debitis.* ¶ *Sequuntur notabilia de modo legendi secundum ecclesiam Roschildensem.* Dette vigtige Stykke slutter Folio **lxxiv** verso, anden Spalte, Linie 23. Fra Folio **lxxv** fortsættes Breviaret til Folio **cclxiii** recto, anden Spalte, Linie 16: ¶ *Finis de tempore.* Resten af dette Blad er blank. Med Folio **cclxiiii** fortsættes Breviaret med Helgendagene indtil Folio **cccel** verso, anden Spalte, Linie 4. Endelig følger: ¶ *Registrum huius breuiarii* og denne Efterskrift:

¶ *Secundis dei suffragiis.* | *Breuiarium diocesis Roschil|densis ad amussim castigatum a christi sacerdotibus rei litterarie | studio sissimis Boecio acho-|nis, Alberto Laurentii, Joan|ne Petri, basi lice Roschilden|sis canonicis dignissimis. Cui extrema manus*

imposita Par-|rhisiis a magistro, Joanne | Philippi chalcographo An|no a virgineo partu quingente-|simo decimoseptimo supra | mille simum. xi. calendas Se-|ptembris.

Af dette Breviar ere to Exemplarer bevarede; de findes begge i det store kongelige Bibliothek og ere begge fuldstændige. Det ene, indbundet i brunt Læder, ziret med indpressede Ornamenter, hvoriblandt forekomme Dele af det danske Vaaben, har 1620 tilhørt Laurids Scavenius og 1656 Johannes Mule. Et af dem har tilhørt Thott[1]). Et Exemplar fandtes i sin Tid i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn blandt de Bøger, som Professoren Anders Lemvig († 1603) testamenterede til dette Bibliothek. Det roskildske Breviar har i det Hele taget været meget sjeldnere end det lundske, det findes saaledes kun anført i et Par ældre Bogcataloger, nemlig i Resens og C. C. Reenbergs[2]). Breviaret er nogle Gange blevet omtalt[3]), egentlig er det da kun Titlen eller Efterskriften som er nævnet.

Panzer anfører[4]) Breviaret efter Thotts Catalog.

1517.

Christiern Pedersen: Vor Frue Tider.

Melchior Lotther. Leipzig.

Af denne Udgave, som er besørget af Henrik Smith, er intet fuldstændigt Exemplar blevet bevaret, men der kan

---

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott,* VII, S. 244, Nr. 253.

[2]) Bibliotheca *Resenii,* S. 124, Nr. 7. Bibliotheca *Cl. Chr. Reenbergii,* Hafn. 1720, S. 108, Nr. 1281.

[3]) *Alb. Bartholin,* De Scriptis Danorum, S. 124. *Sibbern,* Biblioth. historica Dano-Norv., S. 295. *R. Nyerup,* Hist.-statist. Skildr. af Tilstanden i Danmark og Norge, II, S. 442.

[4]) *Panzer,* Annales typographici, VIII, S. 43, Nr. 974.

dog gives en temmelig fuldstændig Beskrivelse af den. Den er i Octav-Format og maa have indeholdt 168 upaginerede Blade. Den er trykt med gothisk Skrift; hver Side har 23 Linier. Udstyrelsen kan endog kaldes rig paa Grund af de hyppigt anvendte Initialer og Træsnit, men hverken med Hensyn til Typernes Skjønhed eller Tegningens Finhed kan den maale sig med den ældre Pariserudgave. Udgiveren har blot optrykt den ældre Udgave; den samme Orthographi er fulgt, men med ikke faae Afvigelser.

Titelbladet mangler i de bevarede Exemplarer. Som i første Udgave har det vist havt Overskriften: »*Vor Froe Tider*« og et Træsnit nedenunder, nemlig en Efterligning af Træsnittet gjengivet ovenfor S. 205. Bogens Afsnit falde saaledes (sml. ovenfor S. 208): Titelblad, Kalender etc. to Ark med Signatur **aa**—**bb**. »*Vor Froe Tider*«, fra Bl. **Aa** til **Hhiij** verso. »*Hellig Krossis Tider*« fra Bl. **Hhiiij**—**Hhvij** recto. Derefter »*de hellighe syu Psalmer* etc.«, fra Bl. **Hhvij** recto—**Llliij** verso. »*Vigilyess*« fra Bl. **a** (ɔ: **A**)—**Fvij** verso. »*Mange hellige och gudelige bøner*« fra Bl. **Fvij** verso—**K** 4 recto, Lin. 8. Lin. 9 ff. indeholde denne Efterskrift:

Denne tide bog er sat i Liibs | i land til Misen aff Melchiar | Lotther och corrigeret aff | Henrick Smyth. Aar | effter gudz byrd Tu-|sinde femhundrede | pa det søttende.

Den sidste Side er blank.

De første Afsnit have i Begyndelsen et eller to bibelske Billeder, i Bønnebogen forekomme 15 Billeder, alle i temmelig raa Træsnit.

Tidebogen er bevaret i tre Exemplarer, som alle findes i det store kongelige Bibliothek; i det ene mangle de første 9 Blade, i det andet de første 17, men en tidligere Bogeier — Thott — har ladet dem optrykke, saaledes at der kun findes tre blanke Sider. Begge disse Exemplarer ere forøvrig særdeles godt bevarede. Det tredie Exemplar har tilhørt Hielmstierne[1]); 28 Blade ere optrykte.

[1]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 244, Nr. 255. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 657, Nr. 4 a.

Det er ikke blot nu, at denne Udgave hører til de sjeldneste danske Bøger; det Samme har været Tilfældet i tidligere Tider. Kun ganske faae Bogsamlere have eiet den i deres Bibliotheker; de som kunne nævnes ere: Langebek, hvis Exemplar paa Auctionen efter ham betaltes med 5 Rdlr., Klevenfeldt, hvis Exemplar var defect, Hielmstierne og Thott[1]). Fra dennes Catalog anfører Panzer[2]) Bogens Titel.

1517.

Christiern Pedersen: Om at høre Messe.

Melchior Lotther. Leipzig.

Heller ikke denne Udgave er længere til i noget fuldstændigt Exemplar. Den er besørget af Henrik Smith og kun et Optryk af Christiern Pedersens Udgave fra Paris. Et fuldstændigt Exemplar har indeholdt 72 Blade; der er ingen Paginering, Signaturen er: **aij—ivilj**; en fuld Side har 23 Linier. Skriften er den samme som i Tidebogen, trykt samme Aar og ovenfor omtalt, hele Udstyrelsen ligeledes den samme, kun er der et større Antal Træsnit, ialt 27, nemlig den Række Billeder fremstillende Hovedmomenterne i Christi Liv, navnlig Passionshistorien, som saa ofte findes i de gamle Bønnebøger. Træsnittene ere meget slette.

Titlen er:

I denne bog leriss at | Hore messe.

Nedenunder er aftrykt en ikke meget heldig Efterligning af Træsnittet afbildet ovenfor S. 205; i Vaabnet ere Skjoldene

---

1) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 430, Nr. 3016. Museum *Klevenfeldianum*, S. 175, Nr. 602.

2) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 197, Nr. 599

vendte forkert, hvad der skulde være anbragt paa høire Side er sat paa venstre og omvendt.

Bogens Afsnit falde saaledes (sml. ovenfor S. 210): Bl. (**a**)—**aiij** Titelblad, Indhold og Indledning; Bl. **aiij** recto, Lin. 1 f. n.: »*tolff honde løn* etc.«; Bl. **avi** verso Lin. 7 f. n.: »*Sex andre naader* etc.«; Bl. **aviij** recto, Lin. 4 f. n.: »*alle de Artickle, som sker i messen* etc.«; Bl. **ciij** recto, Lin. 3: »*den anden part aff messen* etc.«; Bl. **eiiij** verso, Lin. 4: »*den tredie dell i messen* etc.«; Bl. **fiiij** verso, Lin. 1: »*Den anden bog at hore Messe*«. Dette Afsnit slutter Blad **lviij** recto, Lin 7. Bogen ender med følgende Slutningsskrift samme Side, Lin. 8[1]):

Denne tide bog vor sat i Liibs i land | til Misen Torsdagen effter sancte | Margrethe dagh aff Melchiar Lot-|ther och Cor rigeret aff Henrick | Smyth Aar effter gudz | byrd Tusinde fem hun-|drede paa det søttende.

Ogsaa af denne Bog kjendes kun tre Exemplarer, som alle findes i det store kongelige Bibliothek. Intet af dem er er fuldstændigt, i det fuldstændigste, som har tilhørt Thott, mangle Bladene **i** og **lviij**, hvilket sidste er optrykt; i det andet Exemplar mangle de sidste 8 Blade, i det tredie, nemlig Hielmstiernes, de sidste 18, men de ere optrykte[2]).

I ældre Bogcataloger findes denne Udgave overordenlig sjelden anført; Resen eiede dog et Exemplar. Panzer nævner Bogen efter Thotts Catalog[3]).

Det Exemplar, som Hielmstierne har eiet af Leipzig-Udgaven af Vor Frue Tider og Messebogen, maa i det 16. Aar-

[1]) Den kjendes kun i Optryk, i de bevarede Exemplarer mangler det sidste Blad.

[2]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 244, Nr. 257; rigtignok staar her: *Tidebog*, men det maa være en Trykfeil. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 657, Nr. 4 b.

[3]) Bibliotheca *Resenii*, S. 149, Nr. 42. Bogen kaldes: »*Catholsk Messebog paa Danske*, 1517«. — *Panzer*, Annales typogr., VII, S. 198, Nr. 600.

hundrede, rimeligvis paa Reformationstiden have tilhørt en Svensker. Eieren har været Protestant, men har dog fundet Behag i at læse i disse Andagtsbøger. Under Læsningen har han imidlertid ikke kunnet holde sin Uvillie tilbage imod den catholske Lære om Tilbedelsen af Jomfru Marie, Skærsilden, Helgenerne etc., han har stadig overstreget saadanne Steder og tilføiet sine Bemærkninger, f. Ex. »*orät, lögn, fanins lygn, Han lögh som en tivff*«, eller længere Indvendinger. Man har her et Exempel paa at danske Bøger ere læste paa hin Tid i Sverig, og netop med Hensyn til Tidebogen er dette interessant, da maaske en betydelig Udbredthed af Bogen i Sverig kan have givet Anledning til at forvexle den svenske og danske Tidebog, af hvilke den første efter et gammelt mærkeligt Udsagn af Gustaf I skulde være oversat efter den sidste, hvilket imidlertid ikke er Tilfældet [1]).

1517.

Statuta synodalia Lagonis Urne.

Povel Ræff. Kjobenhavn?

Dette Skrift er tabt. Til alt Held er en Afskrift, taget 1720, bevaret i Diplomatariet i det kongelige Geheimearchiv, og H. Rørdam har Fortjenesten af at have fremdraget det og ladet det aftrykke derefter [2]). Det eneste Exemplar, som man i nyere Tider har kjendt, fandtes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og det forgik ved Ildebranden 1728.

---

[1]) Se *G. E. Klemmings* Udgave af »Den Svenska Tideboken«, Stockh. 1857. Indledningen.

[2]) *Ny kirkehistoriske Samlinger*, III, S. 266-291. Sml. *P. E. Müller*, Vita Lagonis Urne, (1), Hafn. 1833. S. 12 ff.

Bogens Titel har været:

Statula synodalia Reuerendi Patris Domini Laghonis Dei gratia Episcopi Roschildensis.

Den skal have været i Qvart-Format og har bestaaet af 18 Blade. Sted og Aar have ikke været angivne; Bogtrykkerens Navn har kun været betegnet ved de to Bogstaver **P R**, hvormed Skriftet slutter. Saaledes berettes i den nævnte Afskrift. Det eneste Sted, hvor Bogens Titel ellers er fundet, er i Arne Magnussens Fortegnelse over danske Palæotyper; han har ikke selv set den, men kun benyttet »*annotatio cujusdam*«. Det bliver da meget tvivlsomt, om man kan fæste Lid til en Notits af ham, ifølge hvilken Statuterne skulle være trykte »*Roshildiæ*«.

Synodalstatuterne vedtoges paa Landemodet i Roskilde den 6. October 1517. Da der intet Trykkeaar findes i Udgaven, maa det altid blive noget tvivlsomt, om den er trykt samme Aar eller senere.

1517.

Paulus Eliæ, Oratio de Simoniaca Pravitate.

Uvis Bogtrykker (Povel Ræff?). Kjobenhavn.

Det er ikke Meget, man kjender til Paulus Eliæs Virksomhed, før han i Aaret 1519 kom til Kjøbenhavn og blev Carmeliter Collegiets første Styrer. Man antager, at han allerede før denne Tid i Helsingørs Kloster »*har løftet sin Stemme mod Ulovligheder og usædelige Misbrug i den romerske Kirke*« [1]). Der fortælles nemlig af H. P. Resen [2]), at ved samme Tid,

[1]) *C. Engelstoft* i N. historisk Tidsskrift, II, S. 14.

[2]) *Resen*, Lutherus triumphans, Hafn. 1617, Blad C 8 verso.

Martin Luther fremkom med sine Theses i Wittenberg, begyndte Paulus Eliæ i Helsingør, forbittret over det skammelige Afladskræmmeri, »*sæpius palam reprehendere complures abusus Ecclesiæ Romanæ et Monachos rudes, ineptos, superstitiosos cum Luthero una*«. Men Resen meddeler ikke sin Kilde, og giver ikke nøiagtigere, mere i det Enkelte gaaende, Oplysninger om Maaden hvorpaa han optraadte. Dette Vidnesbyrd er derfor blevet anset for tvivlsomt. Saameget mærkeligere bliver det derfor, at et gammelt Bogcatalog ikke blot kan bekræfte den fremsatte Mening, men endog bestemtere kan vise idetmindste en Retning, i hvilken Paulus Eliæ optraadte mod Ulovligheder. Det er et Catalog over det gamle Universitetsbibliotheks ældste Samling af Bøger og Haandskrifter, forfattet 1603 [1]), tillige indeholdende *catalogum Bibliothecæ Franciscanæ, quæ est ad templum Academiæ* (ↄ: *templum D. Virginis*). Blad 73 nævnes blandt Bøger »*In pulpito η, parte suprema, Facie 1ma.*« et Bind, som har indeholdt to Skrifter, af hvilke det ene har været en Pariserudgave af Franciscus Philelphus's Breve, medens Titlen paa det andet anføres saaledes:

De Simoniaca pravitate oratio Pauli Helije Carmelitani. Hafnie 1517.

Der synes ikke at kunne være nogen Tvivl om, at denne Bog er aldeles nøiagtig angivet, eller om at det er en trykt Bog, der sigtes til. Men den er gaaet tabt for længe siden og der er ikke noget Haab om, at nærmere Oplysninger om den nogensinde ville fremkomme.

---

[1]) Dette Catalog findes i Consistoriums Archiv; en Afskrift, som *Frederik Rostgaard* har ladet tage, og som han har foræret *Arne Magnussen*, findes i dennes Samling i Universitetsbibliotheket, 4°, Nr. 900; en Afskrift af denne Afskrift findes i ny kongel. Samling, 4°, Nr. 1239 i det kgl. Bibl.

1517.

Observationes pro scholis puerorum generales.

Ukjendt Bogtrykker. Kjøbenhavn.

Af dette Skrift kjendes kun den anførte Titel, som findes hos Albert Bartholin og efter ham hos Langebek[1]). Det er ikke omtalt nogetsteds, intet Exemplar er bevaret, og det nævnes ikke i noget ældre Bogcatalog.

Der har været et andet lille Skrift, som først for nogle Aar siden er fundet af Boghandler Sonnenstein Wendt, og som efter Titlen at dømme har været omtrent af samme Indhold som det ovenfor nævnte. Desværre er det kun nogle faae Blade, som ere fundne. Trykkestedet og Trykkeaaret kjendes ikke, men der er dog et lille Mærke, som berettiger til at henføre det til Aarene før 1521.

Titlen paa dette Skrift er følgende:

D I S C I P L I-
na et institutio Puero
rum ex optimis
*quibusq*ue *auto*
ribus collecta.

Nedenunder er aftrykt et Trekløverblad, og derefter et Vaaben, nemlig det pavelige med Indskriften: *Leo 10.* Paa Titelbladets Bagside ses aftrykt i Træsnit en Efterligning af det ovenfor S. 205 afbildede Træsnit fra Titelbladet af Christiern Pedersens Udgave af Saxo. Leo den Tiendes Navn

[1]) *Alb. Bartholin*, De Scriptis Danorum, S. 127. *Langebek* i Vidensk. Selskabs historiske Almanak, 1764. *Langebek* har i sine haandskrevne Samlinger anført Følgende: »*Ni fallor est idem liber, qui in Biblioth. Rostg. dicitur: Libellus pro scholis puerorum, Hafn. 1517, 8*«. I *Rostgaards* trykte Bibliotheks-Catalog er denne Titel forgjæves bleven eftersøgt.

synes altsaa nogenlunde at bestemme Tiden, naar Bogen er trykt[1]), – han døde 1521 – og Vaabnet viser, at denne Udgave er trykt for Danmark. Alt hvad der er bevaret af Bogen er Titelbladet, Bladene A. 4, A. 5 og et med Titelbladet sammenhængende usigneret Blad. Af Trykken lader det sig ikke godt bestemme, om Bogen er trykt i eller udenfor Danmark. Er den trykt i Danmark, kan man snarest tænke paa Balthazar eller Melchior Blumme, som dem der have trykket den. De trykkede i Kjøbenhavn fra 1519—20.

Af dette i sit Slags ret mærkelige Skrift kjendes andre Udgaver. Panzer[2]) nævner en, trykt i Cølln 1534, og i det store kongelige Bibliothek findes en, trykt *Coloniæ apud Joannem Gymnicum. Anno M. D. XXXVIII.* Det indeholder en meget udførlig, i de mindste Enkeltheder gaaende Veiledning for, hvorledes en Skolediscipel skal opføre sig saavel i sit daglige Liv i Almindelighed som i Omgang med Kammerater og Voxne, samt hvorledes han skal anlægge sit Studium, hvorledes han skal studere og hvorledes hans Forhold skal være til Læreren. Indholdets Charakter vil bedst ses af nogle af de enkelte Afsnits Overskrifter og et Par Prøver. De første Afsnit ere: *Qvomodo mane surgendum. De Diligentia adhibenda in Ludo. De Reditu ex Ludo. De Apparatu Mensæ. De Remotione Mensæ. De Gestibus in Ministerio Mensæ.* (Ved de Afsnit, som handle om Spisningen anføres nogle Bønner). *De Moribus observandis in Conuiuio* (halvfjerde Side). *De His qvæ post Prandium. De Refectione priuata. De Præceptore eligendo, & Obedientia illi exhibenda. De Ratione Studii ex Rodolpho Agricola. Qvæ Signa optimæ indolis. Modus repetendæ Lectionis* o. s. v.

Som Prøve vælges følgende to Stykker (hver Regel begynder i Bogen med en ny Linie):

---

[1]) Eller skulde man efter hans Død være vedblevet at mærke Bøger, som allerede ere udgivne i hans Levetid, med hans Navn?

[2]) *Panzer*, Annales typographici, VI, S. 430, Nr. 767.

De Diligentia adhibenda in Ludo.

Libenter ausculta. Et quod agis, toto pectore agito. Responde uerecunde. Praua non mordicus confuta, sed uerecunde. Ante omnia caue ne merito uapules. Ne quid dicto factoue, uel præceptorem offendas, uel sodales tuos. Disputantem contra te magis doce quam uince. Lectione assidua, pectus tuum bibliothecam fac Christi. Ab infantia disce sacras literas. Pro lectione quotidiana pensum fixum habito. Neque ante somno indulgeas, quam præclaris aliquot sententijs pectoris calathum oppleueris. Interdum si quid de penso lectionis omissum, multam tibi iniungito. Disce certis quibusdam ingeniis assuescere et inniti, quæ exprimas. Probatiores autem legito semper. Non abscedat dies, in quo non aliquid adjicias ut melior fias. Nam eloquentiæ tantum studere, ut eruditione doctior fias, non melior, diabolicum est. Prodest eloquentia, si virtus fuerit magistra. Et mores dicentis sunt qui persuadent, non oratio. Autores quibus paratur eloquentia, sunt Cicero, Terentius, Gellius, Quintilianus, Sallustius. His præcipue uelut principibus eloquentiæ innitendum est. Terentium quosdam audio contemnere, et uetare ne pueris prælegatur, sed eos qui nunquam assecuti sunt Terentium. Neque nos unquam passim, et absque delectu omnes poetas probauimus. In disciplinis quoque liberalibus, Item in Geographia, historijs, et in studijs linguarum, conuenit saltem prima elementa attingere in pueritia, sed de hoc alias.

Monitoria in communibus Congressibus.

Quoties alloquitur te quispiam, cui debes honorem, compone te in rectum corporis statum. Aperi caput. Vultus sit nec tristis, nec toruus, nec impudens, nec proteruus, nec instabilis, sed hilari modestia temperatus: oculi uerecundi, semper intenti in eum cui loqueris, iuncti pedes, quietæ manus. Nec uacilles alternis tibijs, nec sint gesticulosæ manus. Nec mordeto labra. Nec scalpito caput. Nec fodito aures. Vestis item ad decorum componatur. Totus cultus, uultus, gestus et habitus corporis ingenuam mode-

stiam et uerecundam indolem præ se ferat. Nec uagetur animus interim, sed sis attentus quid ille dicat. Si quid erit respondendum, id facito paucis, et pudenter, subinde præfatus honorem: nonnunquam et addito cognomento honoris gratia. Atque identidem modice flectas alterum genu, præsertim ubi responsum absolueris. Nec abeas nisi præfatus ueniam, aut ab ipso dimissus.

Det er i høi Grad interessant at gjennemlæse den lille Bog, som viser, hvorledes man altsaa ogsaa i Danmark i hine fjerne Tider har stræbt at bibringe Ungdommen ikke blot Kundskaber, men ogsaa gode og fine Sæder.

Langebek har i Fortegnelsen over danske Palæotyper optaget et Skrift af Hendrik Boort, Rector ved Skolen i Hertogenbusch, som har følgende Titel: »*Fasciculus morum ex approbatorum poetarum autoritatibus collectus*« [1]). Denne Bog kan egentlig ikke regnes med til den danske Literatur, det er kun Dedicationen som giver den en særegen Interesse. Forlæggeren, Johannes Meyer, Boghandler i Cølln, har nemlig dediceret sin Udgave af dette Skrift til »*Vuoltero Eximio artium professori Moderatorique optimo iuuentutis Roskildensis.*« Denne Rector, som hed Walter Mortimer og senere nævnes som Kannik i Roskilde, er ellers ikke meget bekjendt [2]). Af Dedicationen faar man at vide, at han var fra Skotland; der gives ham megen Ros, fordi han ved at føre Classikerne frem ved Undervisningen har stræbt at fortrænge de mange aandløse og i barbarisk Latin forfattede middelalderlige Grammatiker. Hans Virksomhed maa have været betydelig og hans Bestræbelser maa have gjort en vis Opsigt, siden hans Navn

[1]) Bogen er i Qvartformat, bestaar af 67 Blade og er »*Excusum Colonie in edibus Magistri Cornelij de Zyryckzee*«, 1517.

[2]) *H. Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker og Klostre, Kbh. 1859—63, S. 144 og Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537—1621, I, S. 32.

er naat ned til Cølln, hvis ikke tilfældige, nu ubekjendte Forhold have bragt ham i Forbindelse med Forlæggeren Johan Meyer. Det Vigtigste af Dedicationen har Nyerup allerede aftrykt[1]). Bogens Indhold er Sententser uddragne af de classiske (og nogle faae middelalderlige) Digtere, med Commentarer, ordnede i forskjellige Afdelinger; Overskrifternes moralske Indhold antyder hvilken Lære der skal uddrages af Sententserne.

I det store kongelige Bibliothek findes et Exemplar af denne Bog, som har tilhørt Hielmstierne[2]).

Langebek har ligeledes i sin Fortegnelse over danske Palæotyper under Aaret 1517 anført: »*Vocabularium Latino-Danicum ad usum Dacorum per Henricum Smid. Parisiis 1517. in 8vo. Idem Liber. Coloniæ 1517.*« Efter hans Optegnelser er hans eneste Kilde Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek[3]), i hvilken der tilføies endnu en Udgave, *Leipzig 1518*. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at denne Angivelse er aldeles urigtig. Det vilde være et forunderligt Tilfælde, om Henrik Smith skulde have udgivet en latinsk-dansk Ordbog, hvilken ligesom Christiern Pedersens først udkom i Paris, saa i Cølln og endelig i Leipzig. Der vides Intet om at H. Smith har udgivet nogen saadan Ordbog i saamange Oplag, og det Hele er vistnok en Sammenblanding med Christiern Pedersens Ordbøger, kun med feile Aarstal. Ingen af de nævnte Ordbøger findes nu i Karen Brahes Bibliothek.

---

[1]) *R. Nyerup*, Librorum, qvi ante Reformationem in Scholis Daniæ prælegebantur, Notitia, Hafn., 1784, S. 17–19.
[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, I, S. 240, Nr. 12.
[3]) Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 147.

1518.

Vocabularium ad usum Dacorum.

Melchior Lotther. Leipzig.

Rigtignok siges der i de første Linier af Titlen, at denne Udgave er langt nøiagtigere end de to tidligere, men man maa ikke fæste for megen Lid til denne Forsikkring. Derimod er det rigtigt, hvad der ogsaa forsikkres i Titlen, at Udgaven er forøget med flere Tillæg, som ikke fandtes i de tidligere. Det er Henrik Smith som har besørget denne Udgave[1]).

Titlen lyder saaledes (anden—femte Linie trykt rød):

Vocabularium ad vsum | *Dacorum*: *ordine literario: cum vulgari eo*|*rum interpretatione: quod nuper Lipsiae lon*|*ge accura tius et emendatius quam ante Colonie impressum* | *est. cui sub scripta sunt addita: que in exemplaribus Co*|*lonie excussis non habentur: et sunt hec. Caput breue* | *et vtile continens abbreuia tiones siue compendia quarundam dictionum quarum frequens tam* | *apud oratores quam historicos est vsus. De diuersis plantis et fructibus. De gemmis et la*|*pidibus. De cibis coctis et potibus. Diuersa nomina et vocabula: quibus diuersi gradus* | *consanguini tatis exprimuntur: in iure etc. Nomina affinitatis. Nomina vitiosa de commixti-*|*one carnali varijs modis. Nomina spiritualis cognationis. Nomina legalis adoptationis.*

Bogen er i Qvart og bestaar af 94 Blade. Der er ingen Paginering, Signaturen er Aij til Ziiij. Paa Titelbladet er afbildet et Træsnit, nemlig en Efterligning af Titelvignetten i Udgaven af Saxo Grammaticus. Bogen er trykt med smaa

---

[1]) I *H. Smiths* Hortulus Synonymorum, Hafn. 1520, siger *Petrus Parvus Rosæfontanus* i Fortalen, som er forfattet 1519 og henvendt til H. Smith: »*superiore anno Dictionarium ipsum, quod vocabularium danicum inscribitur: Parrhisijs primum, dein Agrippinae Coloniae non sine mendis mineralibus calamis excriptum, apud Lipsicam academiam longe famigeratissimam, nobis emaculatum adauctumque reddidisti*«.

gothiske Bogstaver, to Spalter paa hver Side, 47 Linier i hver; Anordningen er ganske som i de tidligere Udgaver. De Tillæg, som nævnes i Titlen, begynde Blad s (ɔ: I) iij Lin. 18 og fortsættes til Bogens Slutning. Blad 99 recto, anden Spalte, Lin. 28—31 indeholder denne Efterskrift:

Lipsiae ex officina Lot-|theriana. Anno domini-|co Millesimo quingente-|simo decimooctauo.

Den sidste Side er blank.

Af denne Udgave findes to Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene har tilhørt Hielmstierne[1]). I ældre Bogsamleres Cataloger forekommer den enkelte Gange, saaledes hos P. Resen, Rostgaard, Lodberg og Peder Terpager[2]). Rostgaards Exemplar betaltes (1726) tilligemed H. Smith's Hortulus Synonymorum 1520, med 4 ℛ 2 ß.

1518.

Christiern Pedersen: Epistler og Evangelia med Udtydning, Glose og Jærtegn.

Melchior Lotther. Leipzig.

Den anden Udgave af Christiern Pedersens Jertegns-Postil er et uforandret Optryk af den første, kun ere nogle Trykfeil rettede, men andre komne istedet. Titlen (som er trykt rød) er følgende:

Alle Epistler och | Euangelia som lesiss alle Sønda|ge om aared. meth *deriss vdtydnin|ger oc gloser. Item Jule dag. Paaske dag. Pingetz dag. Nw nyglige corrige|rede oc satte* meth *figurer.*

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, I, S. 241, Nr. 17.

[2]) Catalogus Bibliothecae *Resenii*, S. 152, Nr. 22. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 166, Nr. 1777. Biblioth. *Jac. Lodbergii*, Hafn. 1732, S. 155, Nr. 1447. Bibliotheca *P. Terpageri*, 1739, S. 32, Nr. 603.

oc eth Jertegen | till huer dagh meth flere Artickle som alle | menniske nyttelige ere. |

Cum Gratia et Priuilegio | Regie Maiestatis.

Udgaven er i Folio og indeholder 191 Blade. De sex første, nemlig Titelbladet, med Fortalen trykt paa Bagsiden, »*Taflen*» og Stykket »*Om vor herriss piness ihukommelse*«, have Signaturen: **aij—aiij**, uden at være paginerede eller folierede. Derpaa er hele Bogen folieret fra **Fo. j** til **Fol. clxxv**, med Signaturen **A—Hhiiij**. Den er trykt med gothiske Bogstaver; Siden har 49 Linier. Efterskriften er den samme som i første Udgave (se ovenfor S. 235), men med følgende Tillæg:

Tryct och sat i Lybs i | land til misen aff Melchiar Lotther | aar effter gudz byrd. Twsinde fem-|*hundrede paa det attende. met | manghe figurer hwilke dhe | andre icke haffue som | føre vaare satte.*

Derunder er trykt Bogtrykkerens Mærke i Træsnit: et stort sammenslynget **M** og **L** paa et Skjold, som en bagved knælende Mand holder opreist.

Denne Udgave tør vel siges at være ret pragtfuldt udstyret, naar der ses hen til de talrige Initialer og Vignetter i Træsnit — sædvanlig et ved hvert Evangeliums Begyndelse; men Træsnittene ere næsten alle plumpt tegnede og meget ukunstnerisk udskaarne. De have vist alle været anvendte til andre Bøger, et af dem har tydsk Indskrift (det femte Blad recto). Derimod er Titelbladet forziret med Træsnit, som idetmindste tildels maae være componerede for denne Udgave. Ovenover og paa Siderne af Titlen er de fire Evangelisters Symboler i Medailloner, imellem dem ses Christusbarnet, som tilbedes af de hellige tre Konger og af Hyrderne, samt Christus med Tornekrone, gjennemborede Hænder og med det aabne Saar i Siden, omgivet af to Engle, der bære Korset og Marterredskaberne. Nedenunder Titlen er anbragt det ovenfor S. 250, Lin. 5 f. n. omtalte Træsnit; det omgives paa Siderne af to harniskklædte Riddere, af hvilke den ene, som træder paa en hvilende Løve,

der holder en Hellebard mellem venstre Forbens Kløer, støtter sig til en Fane med Danebrogkorset, den anden, som træder paa en Drage, støtter sig til en Fane, hvori det danske Vaaben er anbragt. Folio j. og eix. ses et D med det danske Vaaben.

Exemplarer af denne Udgave, som kort nævnes af Panzer[1]), findes i det store kongelige Bibliothek — tre[2]), Hielmstiernes defect, — i Universitetsbibliothekerne i Kjøbenhavn, Lund (defect) og Upsala (lidt defect). Som Exempler paa Priser, hvormed den er bleven betalt paa Auctioner, anføres følgende: paa Grev Danneskjolds Auction 2 Rdlr. 2 ß, paa Langebeks Auction et fuldstændigt Exemplar 11 Rdlr., et defect 2 Rdlr. 3 ß; paa Klevenfeldts 7 Rdlr. 4 ℔[3]).

1519.

Missale Nidrosiense.

Povel Reff. Kjøbenhavn.

Af de danske og norske Prælater, som levede i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, er der ikke mange, der ere blevne saa berømte som Erkebiskoppen i Norge, Erik Valkendorf. Han var nidkjær i sin geistlige Virksomhed, høit anset hos sin Konge, der brugte ham i flere Sendelser udenlands; han var en klog Mand, dertil modig og uforfærdet, hvilket han viste, da hans Fjenders Forfølgelser tilsidst knækkede ham og bragte ham i Ulykke. Men hvad der her navnlig skal fremhæves, er hans Omsorg for sin Kirke, der ikke blot gjaldt Kirkebygningerne — som Throndhjems Dom-

[1]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 206, Nr. 681.

[2]) Et af dem har tilhørt *Thott*, Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 28, Nr. 650.

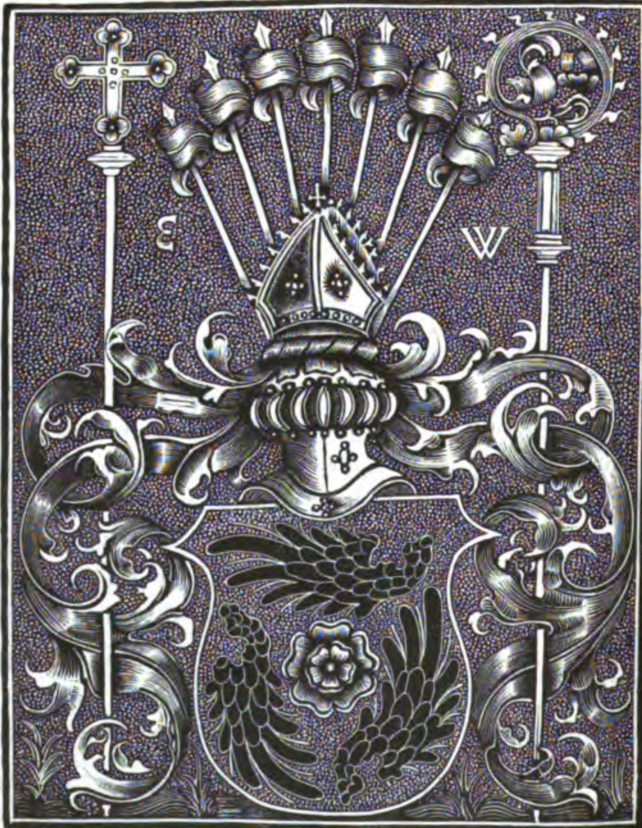
[3]) Bibliotheca *Daneschioldiana*, S. 8, Nr. 232. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 36, Nr. 319—20. Museum *Klevenfeldianum*, S. 22, Nr. 311. Biskop *Harboe* eiede tre Exemplarer, som alle vare defecte. Bibliotheca *Harboeiana*, II. S. 2, Nr. 21—23.

kirke — men ogsaa de hellige Handlingers Udøvelse. Det var til Gavn for disse, at han foranstaltede Udgivelsen af de to rituelle Bøger, som nu skulle beskrives.

Det throndhjemske — man kan gjerne sige det norske — Missales Titel er følgende (de Ord, som her ere trykte med Corpus, ere i Missalet trykte røde):

Missale pro vsu *totius· regni* Noruegie: | *secundum ritum sancte* Metropolitane | Nidrosiensis ecclesie. *Corre-|ctum* atq*ve* cu*m* dilige*n*tia *visum* | *castigatum* et reuisu*m* *In|cipit* in nomine *do|mini.* | ✝

Nedenunder er aftrykt et Træsnit med Erkebiskoppens Vaaben og Begyndelsesbogstaverne af hans Navn:

Paa Titelbladets Bagside læses følgende Fortale[1]) fra Bogtrykkeren:

REuerendissimus in Christo pater dominus Ericus Walkendorff: dei gratia Archiepiscopus Nidrosiensis et apostolice sedis Legatus: considerans totam diocesim et prouinciam suam defectu librorum missalium laborare. Preterea eos qui quotidie in manibus sunt antiquissimos eiusmodi codices inusitatis et desuetis characteribus scriptos vix legibiles esse: non paucis item mendis et erroribus subinde respersos. Atque ob id complures secularium sacerdotum Cistersiensium predicatorum et minorum ordinum lecturas celebrando obseruare: quum tamen singule ecclesie prouinciales Metropolitanam ecclesiam legendo et cantando iure imitari teneantur Necessarium nedum vtile pro sua singulari et incomparabili prudentia existimauit huic tanto defectui subueniure et opitulari. Volens missarum solennia per totam suam diocesim et prouinciam Noruegie eodem ore et vno concentu celebrari. Missale itaque volumen secundum ritum alme Metropolitane ecclesie Nidrosiensis opera et exactissimo studio venerabilium virorum Magistri Olaui engelberti prefate Nidrosiensis ecclesie Decani[2]). Et domini Petri siguardi Cantoris eiusdem reuisum: correctum: auctum: emendatum: et diligentissime castigatum: mihi Paulo Reff Canonico Haffnensi formandum et limatissime imprimendum demandauit. Omnibus igitur et singulis deo deuotis qui inter celebrandum hoc exemplari vsi fuerint. xl. dierum indulgentiam de thesauro militantis ecclesie idem Religiosissimus pontifex impartitur. Ad immortales dei et omnium sanctorum eius honorem et gloriam sempiternam Amen.

Blad 2—7 indeholde Calenderen; de ere signerede ✝ ij—✝ iiij, men upaginerede. Blad 8 indeholder paa Forsiden: »*Notata omnium mensium*«, paa Bagsiden to »*orationes ante missam*«.

---

[1]) Den er aftrykt hos *Nyerup*, Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, II, S. 147—49.

[2]) *Oluf Engelbrektssøn* blev 1523 Erkebiskop i Throndhjem efter Erik Valkendorfs Død.

Den første Halvdel af Missalet gaar fra det 9de til det 176de Blad; Bladene ere betegnede (Folieringen rød): **fol. a. i.—fol. g. xxiiij** og signerede: **a—xiiij**. Bladene 177—183 indeholde: *»Preparamenta ad missam«*; de ere folierede: **h. i.—h. vij.**, med Signaturen: **y—y iiij**. Paa Blad 183 verso er trykt et Træsnit (det samme som er brugt i Missale Hafniense) med Christus paa Korset. Derpaa følger Canon fra Blad 184—191 verso nederst, — Bladene ere folierede: **fol. h. viij—fol. h. xv.**, signerede: **z—ziiij** —, fortsat med *»Benedictiones«* og *»Orationes«*, der slutte Blad 192 verso nederst. Den anden Halvdel af Missalet indbefatter Bladene 193—246, folierede: **h. xvij.—k. xxij.**, signerede: **A—G iiij**. Blad 247—303, folierede: **A i—C. ix.**, signerede: **A i—I iij**, indeholde *»Commune apostolorum«*, *»Collectæ«*, *»Missæ«*, *»Officia«*, *»Exorcismus salis et aquæ«*, en Række Seqventser samt *»Accidentia circa missam«*, sluttende Blad 303 verso, anden Spalte, Linie 22. Linie 23 og følgende udgjøre denne Efterskrift (hvad der er trykt med Corpus er i Missalet trykt med rød Farve):

Missale *secun*d*um* *vsum* eccl*e*sie Ni|drosien*sis* *finit feliciter*. *Impres-*|*sum* Haffnie *arte* *ma*g*istri* Pauli Reff: *ibidem* Canonici *ac* | *san*c*tissimi* d*o*m*i*n*i* *nostri* Pape *ad* | *titul*u*m* Nidrosien*sis*. eccl*e*sie Accoliti. *Anno* d*omini*. M. CCCCC. | xix. *Die vero*. xxv. Maij.

Missalet, som er i Folio og ialt indeholder 303 Blade, er trykt med gothiske Missalbogstaver, 31 Linier paa hver Side foruden Overskriften, med to Spalter paa Siden. Trykken er ikke smuk eller ren, det er tydeligt, at Typerne maae have været meget slidte. Bogtrykkeren har ellers udstyret Bogen med ikke faae forzirede Initialer. Foruden det smukke Træsnit paa Titelbladet, findes der dog kun et mere kunstnerisk udført, nemlig Blad **a. i** et **A**, hvori ses Erkebiskop Erik Valkendorfs Vaaben og Begyndelsesbogstaverne af hans Navn. Begge disse Træsnit ere uden Tvivl tegnede og skaarne i Paris. Initialet **T**, som skulde findes Folio **h. viij** er ikke blevet trykt, Pladsen er aaben.

Et fuldstændigt Exemplar af Missale Nidrosiense hører nu til de store literaire Sjeldenheder; der kjendes kun et,

nemlig Hielmstiernes[1]), som findes i det store kongelige Bibliothek. Dette eier desuden to defecte Exemplarer, (hvoraf et vistnok har tilhørt Thott, i hvis Catalog findes nævnte ikke mindre end fire Exemplarer[2]). Det ene har havt hjemme i Faaberg Præstegjeld i Gudbrandsdalen, paa Bindet af det findes Inventarier anførte; det andet har (1520) tilhørt Ringsager Kirke i Hedemarken, i Calendariet findes en stor Del historiske, personalhistoriske og locale Notitser tilføiede. Priserne have naturligvis været høie, naar Exemplarer have været til Salgs, saaledes betaltes Langebeks med 16 Rdlr., Sevels med 12 Rdlr.[3]). Forøvrig har der i forrige Aarhundrede været faae Exemplarer til, mest defecte[4]).

Panzer anfører dette Missale, men uden selv at have set det, efter Thotts Catalog[5]).

Det vilde have været af stor Interesse for den dansk-norske Literærhistorie, hvis der var opbevaret Dokumenter, som oplyste noget om Forfatternes, Udgivernes og Bogtrykkernes indbyrdes Forhold med Hensyn til de udgivne Skrifter. Men med Undtagelse af dem, som tidligere ere omtalte ved det slesvigske Missale og Breviar (1486), kjendes ingen saadanne Dokumenter. Det Brev, som her aftrykkes — mest for Fuldstændighedens Skyld, da det er trykt andensteds[6]) — har derfor en vis Interesse, men det indeholder desværre meget Lidet. Det er en Kvittering fra Kanniken og Bogtrykkeren Povel Reffs Broder, Hans Reff, Doctor juris utriusque, Kannik i Throndhjem, som paa sin Broders Vegne tilstaar, at Erkebiskop Valkendorf har betalt Trykningsomkost-

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, I, S. 9, Nr. 4.

[2]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 31, Nr. 703—6.

[3]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 37, Nr. 829. Bibliotheca *Sevel*, S. 2, Nr. 18.

[4]) Bibliotheca *Harboeiana*, II, S. 4, Nr. 56—57. Bibliotheca juridica (*Uldall*), S. 102, Nr. 13—14. *Scavenius's* Bogsamling, S. 3, Nr. 46.

[5]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 66, Nr. 15.

[6]) *Diplomatarium Norvegicum*, I, S. 764. Det originale Brev bevares i det norske Rigsarchiv, det hører til den münchenske Samling.

ningerne for Missalet; men hvor stort Oplaget har været, eller hvormeget Trykningen har kostet, derom indeholder Brevet ikke et Ord. Brevet (af 31. October 1520) lyder saaledes:

Jegh Hans Reff canich i Trondem och juris vtriusque baccalaurius bekennes meth thenne myn eghen handschreffth ath werdügeste fader meth gud her erchebiscop Erich Walkendorff vdj Trondem och paffuelige sedes legathe haffwer nw forneged meg till goede rede swo ath meg well noges all then deell som ighen stod paa mesther Pouell Reffs wegne for the missaler hand prentede for hans nade swo ath hans nade bliffwer hannom ther fore inthet mere skuldugh, och haffuer hans nade befaled megh ath lade komme aff forne missaler till the kirker och steder som hans nade haffuer oppebaared penninge vdaff for en parth aff forne missaler. Thill sanninghen her om er thenne myn eghen handscreffth screffwen paa erchebiscops gorden i Trondem vigilia omnium sanctorum anno a Christo nato mdxxo.

1519.

Breviarium Nidrosiense.

Johannes Kerbriant og Johannes Bienayse. Paris.

Dette Breviar er det smukkest udstyrede i den hele Række af danske og norske Breviarer, og, forsaavidt Erik Valkendorf selv har givet nogen Anvisning til hvorledes denne Ritualbog skulde udgives, vil man deri kunne søge et Vidnesbyrd om hans Smag og om hans Interesse for en Bogs kunstneriske Udstyrelse [1]).

[1]) I Aaret 1867 kom en Bog tilsyne, som har tilhørt *Erik Valkendorf* og som vidner om, at han i sin Bogsamling maa have besiddet kostbare Bøger. Det var en haandskreven Bibel, som eiedes af Familien *Enschedé*

Breviarets Indhold er følgende: Fire Blade, folierede: †.j.—†.iii. (ɔ: iiij.), uden Signatur — som overhovedet ikke findes i Breviaret —, indeholde forskjellige Regler, som maae iagttages paa visse Fest- og Helgendage. 162 Blade, folierede: A. ij.— V. x., indeholde den første Halvdel af Breviaret. 1 Blad, folieret: † (rødt). j. med en paa Norsk forfattet Fortegnelse over Helgen- og Fastedage. Overskriften hertil er: »Ɑ *Swo skulo helgor och fastor holdas i Nidros biscops døme effther christne retthenen och hellagra fædre sætningh*«[1]). Derpaa Calenderen paa 8 Blade, folierede: † (rød). ij.—†. vij. (ɔ: ix). Blad †. x. har Overskriften: »Ɑ *De laude, virtute et efficacia psalmorum*«; det indeholder saaledes Indledningen til det følgende Afsnit:

og blev solgt med dens Bibliothek i Amsterdam den 9—14. December 1867. I Cataloget (*Catalogue de la Bibliothèque formée pendant le 18e Siècle par Messieurs Izaak, Johannes et le Dr. Johannes Enschedé, Amst. 1867, S. 16, Nr. 181*) beskrives den saaledes: »*MS. sur peau de vélin d'une extrême finesse, écrit au XVe siècle; 650 feuillets à deux colonnes, petits caractères gothiques, initiales en couleurs d'un dessein délicat. Chaque livre commence par une belle initiale ou plutôt par une petite miniature en or et couleurs, et la 1e page est entourée d'une bordure semblable*«. Der knytter sig en særegen historisk Interesse til denne Bibel. Da Erik Valkendorf flygtede fra Throndhjem og kom til Amsterdam, fandt han et Tilflugtssted hos *Pompejus Occo*, en Mæcenas i sin Tid. Da Valkendorf reiste til Rom, forærede han Occo Biblen til en Erindring om sig. Efter Pompejus Occo blev hans Søn *Sybrand* Eier af den, og han efterlod den til sin Neveu *Jodocus Buyck*. I dennes Familie blev nu Biblen indtil 1750, da den paa Auctionen efter *Adrian van Adrichem van Dorp*, gift med *Cornelia Elizabeth Buyck*, kjøbtes af *Enschedé*. Alle Eierne fra Pompejus Occo af have skrevet deres Navne foran i den. Det store kongelige Bibliothek lod 1867 gjøre et Bud paa Biblen, men var ikke saa heldig at komme i Besiddelse af den; den kjøbtes for 685 fr. af Hr. *J. Enschedé* junior, han vilde bevare denne Bog som en Reliqvie i sin Familie.

Et Sted i sine Optegnelser omtaler *Langebek* et Breviar, skrevet paa Pergament. in 4to, gandske tyk, og vel skreven. Hver Side deelt i tvende Columner. Foran i Bogen stod skrevet: »*Reuerendissimus in Christo Pater Dominus Ericus Walkendorp Archiepiscopus Nidrosiensis et apostolice sedis Legatus, quondam huius Ecclesie Prepositus dignissimus, hunc librum suis impensis scriptum dedit ad vsum pauperum sacerdotum huius Ecclesie. Anno Domini 1522*«. *Valkendorf* var tidligere Provst i Roskilde.

[1]) Nogle Linier heraf ere aftrykte hos *Nyerup*, Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, II, S. 450—51.

Psalteriet, der indeholder 66 Blade, folierede: **a. ij.—l. ij.** Bladene **aa. j.—dd. vij.** begynde med Ordene: »¶ *Incipit commune suffragium sanctorum*«, — 66 Blade. Blad **dd. viij.** har Indledningsordene: «¶ *Incipit proprium de sanctis*«; dette Afsnit, 173 Blade, slutter Blad **eee. iiij.** Blad **eee. v.** indeholder paa Forsiden en Sequens til Jomfru Maria, paa Bagsiden læses følgende Efterskrift:

¶ *Inter primos nobili, summisqve natalibus et probatissimis moribus conspicuo, ac plurimum reuerendo in christo patri, domino Erico walkendorp sacrosancte Nidrosiensis ecclesie archiepiscopo, necnon apostolice sedis legato: Joannes Reff eiusdem ecclesie canonicus ac censure vtriusqve baccalaurius immeritus cum omni obseruantia ac reuerentia Salutem ac sui commendationem.*

S*Pectabilissime presul, quod onus excellens reuerentia tua michi presenti iam iamqve profecturo accurate iniungere ac committere dignata est, et absenti quamquam maxime memori, crebris tamen mandatis commendare defatigata non est, pro virili mea depleui, et ad calcem vsqve absoluendum curaui. Breuiarium enim ad vsum supradicte ecclesie tue Nidrosiensis diligentissime recognitum, et in optimam formam redactum a nobis, curaui terse et emendate imprimendum: in qua re, quia impressorie artis non satis eram peritus, vsussum consilio et adiutorio optimi et doctissimi viri Jodoci Badij Ascensij: qui nobis peritos et solertes impresssores Joannem Kerbriant alias huguelin, et Joannem bienayse delegit. Quorum opera et accuratione opus nostrum felicem faustumque ac plurimum optatum sortitum est exitum: quod excellentissimo, et auspicatissimo nomini tuo, cui totum debetur, dicatum benigno supercilio suscipias precamur: cleroqve tuo, quem eo nomine eternis obsequijs ac beneficijs deuinxisti, impertias. Id summis votis exoratum ab humanissima dignitate tua volui. Vale archiepiscope dignissime. Ex chalcographia prescriptorum impressorum apud parrhisiorum luteciam ad Calendas Julias: anno salutis M. d. xix.*

Paa Forsiden af det sidste Blad — hvis Bagside er blank — læses helt op imod den øverste Rand:

Ꝗ *Finit breuiarium iamprimo impressum* secundum *vsum insignis metropolitane ecclesie Nidrosiensis. Per circunspectos viros Joannem kerbriant alias huguelin: et Joannem bienayse impressores parrhisienses. Anno domini millesimoquingentesimodecimo-nono. die vero Julii quarta.*[1])

Ꝗ. Codices huius breuiarij sic colliguntur*

†. *A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. U.* †.* *a. b. c. d. e. f. g. h. i. aa. bb. cc. dd. ee. ff. gg. hh. ii. kk. ll. mm. nn. oo. pp. qq. rr. ss. tt. vv. xx. yy. zz. aaa. bbb. ccc.* Omnes sunt quaterni. preter. †. *U.* †.* *i. ccc.* quorum †. est duernus. *U.* et †.* sunt quinterni. *i.* habet duo folia. *ccc. vero ternus est.*

Breviaret er meget smukt trykt med en lille gothisk Skrift, 38 Linier paa hver Side, som er tospaltet. Desuden er det prydet med Initialer, hvoraf flere synes at være tegnede netop for denne Bog. Thi de fremstille enten Erkebiskop Erik Valkendorfs Vaaben og Navn, eller det Vaaben, som Erkesædet i Throndhjem brugte, eller Norges Vaaben. Af disse Initialer (der findes fem forskjellige, nemlig: **A, B, D, S, V**) aftrykkes som Prøver følgende tre:

---

[1]) Hvad der i det Følgende er trykt med Corpus er ligesom det med en * mærkede i Breviaret trykt med rød Farve.

Paa Bagsiden af Blad **cc. iiij.** ses et Træsnit fremstillende Korsfæstelsen. Paa Bagsiden af Blad **cc. vij.** er afbildet Jomfru Maria med Barnet, som krones af to Engle, det Hele omgivet af Gislen og med følgende Underskrift: »*Succurre virgo gloriosa. Jo. Reff.*« Bagsiden af Blad **qq. j.** udfyldes af et Træsnit[1]): foroven ses Norges Helgen Olav siddende paa en Throne, med Fødderne hvilende paa Dragen; et Baand slynger sig omkring med Indskriften: »*S. Olavus MR. Rex Norvegie*«; nedenunder er anbragt Erkebiskoppens Vaaben og Bogstaverne **E. W. A. N. A. S. L.** ɔ: »*Ericus Walchendorf Archiepiscopus Nidrosiensis, Apostolicæ Sedis Legatus*«. Den nederste Del af den hele Composition, som indfattes af en Ramme, bestaar af fem smaa Træsnit: i Midten Gud Fader, paa hver af Siderne to Evangelister. Et Træsnit som det ovenfor S. 192, Lin. 7 beskrevne er aftrykt Blad **l. ij.** Smukke Rammer findes Blad **a. j** og **dd. viij.**

Der kjendes nu kun et Exemplar, i hvilket Alt det findes, som efter den ovenfor aftrykte Index hører til et fuldstændigt Exemplar af Breviarium Nidrosiense, ialt 448 Blade. Det findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm og har i sin Tid tilhørt Johannes Messenius. Imidlertid er det dog tvivlsomt, om det er ganske fuldstændigt. Thi af den givne

[1]) Det er stukket i Kobber og aftrykt i *Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab ere fremlagte*, VI, Kbh. 1754, S. 42.

Beskrivelse vil det ses, at Texten begynder strax med den første Side, uden at der omtales et Titelblad. Men det er næsten utænkeligt, at et Breviar skulde være trykt 1519 i Paris uden at være forsynet med et Titelblad.

I det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn bevares to Exemplarer; det ene, Hielmstiernes[1]), er temmelig defect, i det andet mangler det sidste Blad, paa hvilket Index er aftrykt. Derimod har det to Blade i Begyndelsen[2]), som ikke findes i det andet Exemplar, heller ikke i det stockholmske. Disse to Blade ere meget vigtige, thi de indeholde en Indledning til et Breviar, forfattet af Erik Valkendorf 1516. Erkebiskoppen omtaler først, hvor nødvendigt det er at overholde Kirkens og den canoniske Rets Paalæg om at iagttage Læsningen i Breviaret til de forskjellige fastsatte Tider. Han berører den store Mangel der er i Norge paa Breviarer; det har til Følge at man bruger Breviarer, som høre ganske andre Kirker til, saaledes Breviarium Romanum, Coloniense, Lundense, Upsalense, Trajectense, Sarum, Cisterciense, Prædicatorum, Minorum Fratrum. Denne Mangel paa et fælles Breviar har han besluttet at raade Bod paa. Der fortsættes derpaa saaledes:

Inito habitoqve maturo super hoc (vt prediximns) consilio: venerabilis capituli nostri. Viris insuper magnificis ac literatissimis magistro Petro stuth ac Erico ioannis: decano et archidiacono nostro: quorum solertiam et literariam scientiam iamdiu compertas habemus: iniunximus specialiter et demandauimus vtipsi auctoritate nostra: immo verius sedis apostolice ac nostris suasionibus dictum modum: vsum, et ritum in publicum redigerent, exemplarqve quoddam secundum verum ecclesie nostre vsum pro predictis breuiarijs imprimendis proprijs opera cura et ingenio adaptarent: qui nostris obedientes mandatis bene vt prece-

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 657, Nr. 2.

[2]) Disse Blade ere trykte med den samme Skrift som Breviaret; de høre tilsyneladende ikke med til Bindet, men ere klæbede ind i det.

pimus correctum et iuste ordinatum exemplar nobis reuerenter presentarunt. Illudqve nos continuo cuidam de familia nostra fidedigno viro Joanni reff canonico et secretario nostro tum huius negocij, tum studij literarij gratia parrhisios profecturo dedimus et commisimus imprimendum: quod deo propicio bene expeditum est. Breuiaria namque tersissime impressa, optime (vt speramus et videre possumus) correcta, lota, expolita perpulchre religata et (vt semel dicamus) per omnia bene vt cerni potest (mediantibus maximis impendijs et expensis nostris: aliorumque quibus id opus commissum erat, cura sollicitudine laboribus et lucubrationibus non modicis) ordinata Commissariosque nostros per prouinciam nostram statuimus, a quibus et per manus ipsorum aut manus ab eis commissorum volumus dicta breuiaria tantis laboribus et expensis in vestrarum animarum salutem et felicitatem impressa et elaborata, vobis tradi et dari: pro precio et salario competenti. vt ex eis in posterum diuinus cultus et officia et seruitia diuina sine confusione, errore aut defectu ab omnibus exoluantur: quod omnino fieri volumus et adoptamus. Vt vero nostre diocesis prouincieque clerus alacrius: feruentius, ac religiosius: ad diuinas horas deinceps exoluendas inuitetur et accendatur: de omnipotentis dei clementia et misericordia, ac beatorum petri et pauli apostolorum eius: auctoritate confisi, totiens quotiens vere penitens et contritus ipsas deuote exoluerit ex predictis iam primum impressis breuiarijs quadraginta dierum relaxionem de iniunctis ipsi penitentijs misericorditer in domino concedimus. Datum in palatio nostro Archiepiscopali Nidrosiensi ad kalendas Apriles Anno ab incarnatione redemptoris nostri. Mcccccxvj.

Det Spørgsmaal fremstiller sig nu: høre disse to Blade til Breviaret som er udkommet 1519? Det synes ikke at kunne være Tilfældet, thi Indledningen er skrevet 1516. At antage at Aarstallet er trykt feil, hjælper ikke, thi Maaneden maa ogsaa være trykt feil. Erkebiskoppen omtaler i April 1516, at der i Throndhjem er blevet ham forevist smukt trykte og indbundne Exemplarer af Breviaret, men det ovenfor be-

skrevne er først blevet fuldendt fra Trykkeriet i Paris i Juli Maaned 1519. Det synes, som om de to Blade maae have hørt til en Udgave af Breviaret trykt 1516, hvorom ingen Efterretning andenstedsfra haves, og hvoraf intet Exemplar er blevet bevaret. Men det bliver da atter besynderligt, at det aldeles ikke omtales i Efterskriften til Breviaret for 1519, at dette nu allerede igjen er blevet trykt, kun et Par Aar efterat den første Udgave var fremkommen.

Undersøges de to Blade nøiere, vil man bemærke, at den forreste Side af første Blad bærer tydelige Spor af at det har været indheftet ligeoverfor en Side, paa hvilket et Træsnit har været aftrykt; Sværten er nemlig slaaet over. Det er meget Lidt man kan se af dette Træsnits Omrids, men det ser ud til at Billedet har været det ovenfor beskrevne med Hellig Olav. Den Formodning ligger nu nær, at Træsnittet har været trykt paa Bagsiden af Titelbladet, og hvis det har været Tilfældet, bliver det atter sandsynligt, at der virkelig har været et Titelblad i Breviaret fra 1519, som mangler i alle de tre bevarede Exemplarer. Dette bekræftes ved en Notits, som skyldes Thomas Bartholin. Han omtaler[1]) nemlig, at Erkebiskop Valkendorf 1519 lod udgive i Paris Breviarium Nidrosiense, og siger i denne Anledning: »*Et titulus Breviarii explicat id* (ɔ: Breviarium) *mandatis ejusdem Archiepiscopi impressum*«.

Breviarium Nidrosiense synes altid at have været en meget sjelden Bog. Thomas Bartholin eiede et Exemplar; ligeledes Langebek, men det var defect, det betaltes paa hans Auction med 3 Rdlr.; Grev Thott havde to Exemplarer, som begge vare defecte[2]).

---

[1]) *Bartholins* Samlinger i Universitetsbibliotheket, Bd. 28.

[2]) Bibliotheca *Thom. Bartholini*, 1691, S. 116, Nr. 68. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 430, Nr. 3011. Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 244, Nr. 259—60.

1519.

Breviarium Aarhusiense.

Melchior Blumme. Aarhus.

Biskoppen i Aarhus, Niels Clausens Navn er en Gang tidligere bleven nævnet her[1]), det var ved Aaret 1498, da han skal have udgivet Legenden om den hellige Jørgen. Om Breviaret for Aarhus Stift, som er trykt paa Bekostning af Capitlet i Aarhus, af ham er foranstaltet udgivet, er uvist, men dog sandsynligt. Et Par Ord i Breviarets Titel, at det er forøget med mange smukke Fortællinger, som ikke findes i de gamle, kunde give Anledning til at formode, at Breviaret har været trykt tidligere. Den fuldstændige Titel, som læses paa første Side, er følgende (hvad der her er trykt med Corpus er i Breviaret trykt med rød Farve):

Breuiarium iuxta lectura*m* ordina-|*riam chori* Arhusziens*is Exactissima diligentia emenda-*|*tum Summa vigilantia correctum Multisq*ue *pulcher-*|*rimis nouis que in antiquis non continentur hi*|*storijs refertum: Per* Melchiorem Blu*m*-|me Artis chalcographe magistru*m* | *Impensis insignis Capituli* | Arhusiens*is elaboratu*m | *Deo auctore fe*|*liciter in-*|*cipit:*

Breviaret bestaar af 377 Blade; de ere upaginerede. Signaturen er: **x**, **a j—zz iiij**, **A—CC iij**. Det er trykt med gothiske Bogstaver, to Spalter og 38 Linier paa hver Side. Der er Intet som udmærker det med Hensyn til Udstyrelsen. Indholdet er følgende:

Titelbladets Bagside og Blad 2 recto indeholde »*Benedictiones*« og »*Preces*«. Blad 2 verso til Blad 8 verso indbefatte Calenderen; det tredie Blad har Signaturen **x**. Derpaa følger Psalteriet fra Blad **a j** til Blad **p ij** verso. Blad **p ij** verso, første Spalte, Linie 8 læses: »*Hic iniciatur Breuiarius secundum ordi-*

[1]) Se ovenfor S. 80.

nem ecclesie Arusiensis regni Dacie«. Det egentlige Breviar har ingen fremtrædende Afdelinger i forskjellige Dele; det fortsættes indtil Blad **CC** 6 verso, Linie 14; Helgendagene begynde Blad **aa iij** verso, første Spalte, Linie 7. Blad **CC** 6 verso, Linie 15 begynder følgende Efterskrift — trykt tværs over Siden (det her ved Corpus gjengivne er trykt med rød Farve):

Impressum Arhuszie, *Apud sanctum spiritum Per* | Mel chiorem Blumme. *Anno Virginei part*us *Mil*|*lesimoquingentesimo decimonono. Pontifi-*|*catus. Reuerendi generosiq*ue *In christo* | *patris Domini* Nicolai clauszon *An*|*no xxix Die vero men*sis: *May decimosexto: So-*|*li deo honor et* | *gloria* ·.· | ⁛

Endelig følge tre Blade indeholdende: »*Lectiones*«; de slutte Blad **CC** 9 verso, anden Spalte, Linie 25, med: »*Finis*«.

Der kjendes nu kun et Exemplar af Breviarium Aarhusiense. Det findes i det store kongelige Bibliothek; tidligere har det tilhørt Grev C. G. Tessin og Grev Thott[1]). Ole Worm har uden Tvivl besiddet et Exemplar, da han citerer Breviaret i et af sine Skrifter[2]).

1519.

Laurentius Corvinus, Latinum Ideoma.

(Michaelis Brødrene.) Rostock.

I Aarene 1519—20 fremkom adskillige Skrifter udgivne til Skolebrug, fortrinsvis til Veiledning i det latinske Sprog. Af disse Skrifter nævnes først en lille Bog, forfattet af en tydsk Humanist, der mest virkede i Breslau, nemlig Laurentius

---

[1]) Catalogue des livres de la Bibliothèque de M. *Charles Gustave* Comte de *Tessin*, Stockholm 1771, S. 3. Catalogus Bibliothecæ *Thott*, VII, S. 144, Nr. 477.

[2]) *O. Worm*, Danica Monumenta, Hafn 1643, S. 507.

Corvinus, hvis Dødsaar sættes til 1527. Han forfattede en Samling af Dialoger, som først udkom 1506 og i Løbet af faae Aar blev trykt i 12 Udgaver[1]). Til Brug for de danske Skoler blev Bogen trykt i Rostock med følgende Titel, trykt med Missalbogstaver:

Latinum Ideo|ma magistri Laurentij | Coruini Nouoforensis | ab innumeris fere men|dis quibus antehac scate|bat penitus exemptum.

Under Titlen er aftrykt det danske Vaaben, hele Bladet er omgivet af en forziret Ramme. Paa Foden er trykt:

Impressum .·. 1519 .·. Rostochij.

Bogen er i Qvart, bestaar af 16 Blade, uden Paginering med Signatur **A ij—D ij**. Den er trykt med gothiske Bogstaver, 34 Linier paa Siden. Næstsidste og sidste Side ere prydede med den samme Afbildning af det danske Vaaben, som ses paa Titelbladet. Dette Træsnit godtgjør, at Bogen er trykt af Michaelis Brødrene i Rostock; thi det er ganske det samme som forekommer i en anden dansk Bog: »*The tolff article aff wor christelige tro*«, som 1528 er udgaaet fra deres Bogtrykkeri (se nedenfor).

I det store kongelige Bibliothek findes et Exemplar af denne Bog; det har tilhørt Hielmstierne, som kjøbte det efter Gram for 2 Rdlr.[2]).

---

[1]) *Panzer*, Annales typographici, X, S. 270.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 239, Nr. 6. Bibliotheca *Grammiana*, S. 416, Nr. 6367.

1519.

Joh. Murmellius, xxv Præcepta de latina Constructione. Joh. Bugenhagen, Regulæ grammaticales. Joh. Despauterius, Rudimenta.

Povel Ræff. Kjøbenhavn.

Denne grammatikalske Skolebog er samlet og udgivet af den i en senere Tid berømte Lærde Christiern Torkelsen Morsing[1]), som allerede i en Alder af omtrent 20 Aar var bleven Rector ved Vor Frue Skole i Kjøbenhavn.

Bogen er i Qvart, med 24 Blade, uden Paginering eller Signatur, trykt med gothisk Skrift, 30 Linier paa Siden. Titlen, som læses paa første Side, er følgende:

¶ *Index eorum, que in hoc* | *volumine continentur.* | *De latina construetione vigin-*|*tiquinque precepta ad puero rum institutionem. ex probatissi-*|*mis grammaticis Auctore: vt fertur: Joanne Mur*|*melio* | *Regule grammatices Joannis Bugenhagenij: aucte in quinta regula de verbis im*|*personalibus.* | | *Rudimenta Jo. dispauterij* | ¶ *Hec omnia, a Christierno Torchilli Ludimagi-*|*stro Haffnensi Ad studiose iuuentutis vtilitatem col*|*lecta, recognita, atque castigata sunt.* | ¶ *Libellus ad lectorem.*

---

[1]) Se om ham *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Kbh. 1850, S. 67 ff. S. 67, Anm. t er det her omtalte Skrift nævnt.

[2]) *Johannes Despauterius* var fra Flandern; 1501 blev han Magister, han døde 1520. Han var en af sin Tids berømteste Pædagoger, og hans Skrifter af grammatikalsk Indhold vedbleve at udkomme langt ned i Aarhundredet. Se *Foppens*, Bibliotheca Belgica, Bruxellis 1739, II, S. 627—28.

[3]) *Bugenhagen* havde været Discipel af *Murmellius*; til en Udgave af dennes *Grammaticæ Regulæ* havde han føiet nogle faae Regler. Udgaven (anført hos *H. A. Erhard*, Geschichte des Wideraufblühens wissensch. Bildung, III, Magdeb. 1832, S. 139, Nr. 26) findes i det store kgl. Bibl.

Trado rudimentis: aptam puerilibus artem
Paruus hic ex magno: riulus amne fluit
Nunc alabandiacos: consumat flamma libellos
Floreat auspicijs: lingua latina meis.

Paa Titlens Bagside er trykt nogle Visdoms- og Leveregler paa Vers tagne fra den hellige Skrift, et Par græske Forfattere og navnlig Aldus Manutius; nedenunder læses:

¶ *Venundatur Haffnis in | edibus* domini *Pauli Reff.*

Murmellius's Regler udfylde derefter fem Blade, Bugenhagens to; de derpaa følgende fire Blade indeholde Joh. Despauterius's Rudimenta[1]). De sidste tolv Blade indeholde: »*Item. Rudimenta Joannis despauterij de octo partibus orationis quicquid in iuuenum introductorio continetur: multo significantius et verius complectentia*«, ɔ: Donat med Forklaringer. Bogen slutter paa Forsiden af tolvte Blad med følgende Efterskrift, Lin. 16 ff.:

Deo gratias.

¶ *Finis vigentiquinq*ve *preceptorum Joannis | Murmellij de latina constructione. Regula|rum grammaticalium Joannis Bugen ha-|genij: et Rudimentorum Joannis Dispau-|terij. Anno domini Millesimo Quingente-|simo Decimo Nono P R | Cum pri uilegio*

Den sidste Side er blank.

Et Exemplar af Bogen findes i det store kongelige Bibliothek; det har tilhørt Hielmstierne[2]). Nyerup har udførlig omtalt Skriftets Indhold[3]).

[1]) Dog er den sidste 1½ Side blank.
[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 240, Nr. 7.
[3]) *Er. Nyerup*, Librorum, qui ante Reformationem in Scholis Daniæ prælegebantur Notitiæ Mantissa, Hafn. 1785, S. 21 ff.

1519.

Epistolæ aureæ Turci.

Melchior Blumme. Kjøbenhavn.

Det er ikke godt at afgjøre, om »Stortyrkens Breve« hører til Morskabsbøgerne eller har været Læsebog i Skolerne; rimeligvis dog det Første. De udgives for at være oversatte fra Tyrkisk, Syrisk og Græsk af Johanniter-Ridderen Zachias Laudivio, medens de dog snarere maae antages for at være forfattede af ham[1]). Brevene fingeres at være dels Opfordringer eller Trudsler fra Tyrken til christne Stater og Regenter om Overgivelse og Lydighed, dels Svar fra disse. Bogen udkom allerede 1473 og er bleven udgiven i mange Oplag[2]). Krigene med Tyrkerne interesserede Alle, saa det er ikke forunderligt at Brevene fik mange Læsere, der vel for en stor Del have fæstet Lid til deres Indhold.

Den kjøbenhavnske Udgave er i Qvart; den indeholder 10 Blade uden Paginering, med Signatur **b—b v.** Den er trykt med gothiske Bogstaver, 38 Linier paa Siden.

Titlen er:

EPistole auree tur|ci Cognomento magni ad | diuersos ter *rarum reges. populos atq*ue *principes misse. Que | quide*m *cum suis (vt sic dicam) responsiuis. supra* q*ue dici potest e-|legantes. mirificam rerum grauitetem nec minorem cum iocun|ditate varie tatem* com*plectunt*ur *Interpre*te *Laudino equite | Hierosolimitano viro doctissimo* et *optimo.*

Under Titlen er aftrykt et stort Træsnit med det danske

[1]) Han havde taget Del i Krigene mod Tyrkerne og er som Forfatter især bekjendt af sin paa Latin skrevne Tragedie over et nationalt Emne: »*de captivitate ducis Jacobi*«.

[2]) *Hain*, Repertorium bibliographicum, II, S. 323, Nr. 10495—509. *Panzer*, Annales typogr., X, S. 456.

Vaaben, støttet af to Vildmænd. Titelbladet er omgivet af en forziret Ramme.

Texten gaar fra Titelbladets Bagside til Blad b v recto, Linie 22. Derefter læses:

Impressum Haffnie per Melchiorem Blumme | Anno a natali christiano. Millesimoquingente-|simodecimonono.

Den sidste Side er blank.

Kun et Exemplar kjendes nu af denne Udgave. Det har tilhørt Hielmstierne, som kjøbte det efter Gram for 4 Rdlr.[1]), og findes nu i det store kongelige Bibliothek. Rostgaard[2]) eiede et Exemplar, som var indbundet med flere andre Smaaskrifter fra Begyndelsen af 16. Aarhundrede. Det solgtes paa Auctionen efter ham til Mr. Korthe for 4 ℔ 6 ß (maaske det er det samme Exemplar, som endnu er bevaret).

1519?

Jacob Henrichmann, Syntaxis.

Melchior Blumme. Kjøbenhavn.

Jacob Henrichmann var en tydsk Retslærd fra Würtemberg, som levede i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. 1516 udkom i Basel en latinsk Grammatik (*Grammaticæ Institutiones*) af ham, delt i fire Bøger, af hvilke den tredie handler »*de syntaxi seu constructione quattuor indeclinabilium partium*«. Denne Del udgav Christiern Torkelsen Morsing særskilt i Kjøbenhavn. Bogen er tabt, Titlen kjendes kun af Resens Catalog[3]), hvor den anføres saaledes:

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 241, Nr. 13. Bibliotheca *Grammiana*, S. 416, Nr. 6366.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 179, Nr. 1983.

[3]) Bibliotheca *P. Resenii*, S. 325, Nr. 49.

Alb. Henrichmanni Syntaxis per Christiernum Torchilli ludi literarii Hafniensis moderatorem, recognita & emendata, typis Melchioris Blumme excusa Hafniæ.

Der angives intet Trykkeaar, det er kun efter Formodning at Langebek[1]) henfører Bogen til 1519.

1520.

Henrik Smith, Hortulus Synonymorum.

Melchior Blumme. Kjøbenhavn.

Efter kort at have omtalt Henrik Smiths Liv fortæller N. M. Petersen[2]): »*Han udgav paa ny i Leipzig nogle af Chr. Pedersens Skrifter — og samlede derpaa sin egen Hortulus synonymorum, Havn. 1520, 4.*« Dette kan ikke forstaas paa anden Maade, end at Henrik Smith er Forfatter til det nævnte Skrift, en Mening som ogsaa hidtil har været den gjældende. Han er imidlertid ikke Forfatter af Bogen og han siger det selv i sin nedenfor aftrykte Efterskrift. Henrik Smith har omarbeidet et tydsk Skrift, hvis Forfatter hedder Hieronymus Cingularius; han levede i Begyndelsen af 16. Aarhundrede og var Rector i Byen Goldberg i Schlesien, hvorfra hans Tilnavn Aurimontanus stammer. 1513 udkom i Wittenberg af ham: »*Tersissima Latini eloquij Synonymorum collectanea: non modo epistolas: verum etiam carmina cudere volentibus oppido idonea: ex multiiugis et quidem luculentissimis cum Oratorum tum Poetarum scriptis studiosa recognitione quædam progymnasmata eruta: vernaculoque suo vt inuentu sint faciliora accommodata: ac denuo secundum alphabeti seriem deprompta atque concinnata. Annexus est Tractatulus vtilissimus de vocum*

---

[1]) *Vidensk. Selsk. hist. Almanak*, 1764.

[2]) *N. M. Petersen*, Bidrag til den danske Literaturs Historie, II, S. 137.

proprietatibus seu terminorum differentijs.« Denne Bog maa være bleven vel modtagen. 1521 var der kommet ialt 8 Udgaver af den. Henrik Smith har omarbeidet dette Værk, idet han har gjort et Udvalg af de tydske Ord, oversat dem paa dansk, stillet dem i en ny Orden og føiet de Synonymer til under hvert Ord, som den tydske Forfatter havde samlet. Dog vil man ved en nøiere Sammenligning se, at medens han paa mangfoldige Steder har ganske de samme Synonymer som den tydske Forfatter, har han paa andre skudt nogle ud og sat nye i Stedet. Men det kan ikke være et tilfældigt Sammentræf, at begge Forfattere meget hyppig nævne det samme Antal Synonymer og nævne dem i ganske den samme Orden; den ene maa have benyttet den anden. Det Eneste helt Originale ved Bogen bliver den mod Slutningen givne Fortegnelse over alle de danske Ord og Talemaader, som dog blot ere aftrykte i samme Orden, i hvilken de forekomme tidligere, uden at noget Forsøg er gjort paa at bringe en bedre Følge tilveie [1]).

Bogen er i Qvart, bestaar af 68 Blade, 4 Blade uden Paginering, 56 folierede: **Fo. i—Fo. lvi**, 8 uden Paginering. Signaturen er: **A ij—R iii.** 33—36 Linier paa Siden. Gothiske Bogstaver.

Titlen er følgende:

H*ortulus* | *Synonymo*|*rum:* per *Hen-*|*ricum Fabrum Elzebo*| *gen*sem: *ad vsum Da-*|*no*rum *concinatus: cui li-*|*bellus de vocum* propri|*etatibus subiunctus* est: | *tam solutam oratione*m | *q*vam *ligatam scribere vo*|*lentibus opido*qve *vtilis: et necessarius.* | | *Petri Parui Roescheldensis ad studiosu*m *quen*q*v*e *purio-*|*ris* l*ite-raturae tyrone*m,*p*ro*trepticu*m *Ogdoasticho*n *ext*em*poraneu*m | |

Si cupis Aonidum sacros inuisere fontes,
Ludit vbi ad doctam turma nouena chelim

---

[1]) I Fortalen til sin tredie Urtegaard (1555) siger *Henrik Smith* blot: »*Den første haffde ieg tilsammen lest for de vnge Børn som til Schole gaa, och den er udgaait vid Prenten Anno MDxx*«.

Hoc iter est. si forte velis Ciceronis adire
Floriferos campos: en via aperta tibi:
Fontibus his etenim hic riuus defluxit: et illos
Quos carpis flores Tullius ipse dedit:
Consitus hinc Hortus tam floriger est tibi: pro *quo*
Debetur fabro gratia multa meo.

P. Ennius P.

Praeterpropter vitam viuitur.

R.

Hieronymus.

Non sunt contemnenda quasi parua: sine quibus mag-|na constare non possunt.

Det første Bogstav i Titlen: **I** er en Efterligning af det, som findes i Saxo fra 1514. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret træskaaren Ramme.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale af Petrus Parvus Roeschildensis til Henricus Faber Elzebogensis efterfulgt af et Decastichon (Blad **A iiij** verso) af samme Forfatter. Denne Fortale er vigtig paa Grund af de personalhistoriske Oplysninger den indeholder om Petrus Parvus's, Christiernus Torchilli og Henricus Fabers Studier ved Universiteterne i Tydskland[1]). Blad **A** 4 recto indeholder en Fortale af Henricus Faber til »*literarum studioso Tyrunculo*«[*]). Paa Bagsiden af dette Blad begynder Texten, over Siderne staar helt igjennem Overskriften (med Missalbogstaver): »*Hortulus Synonymorum — Ad vsum Danorum*«. Synonymerne ere ordnede efter de danske Ord i alphabetisk Orden, hvorved dog maa mærkes, at de fleste Verber ere stillede under Bogstavet **A**,

[1]) Fortalen er næsten fuldstændig aftrykt af *Nyerup* i Librorum, qvi ante Reformationem in Scholis Daniæ prælegebantur, Notitiæ Mantissa. Hafn. 1785, S. 32—35.

[*]) I denne Fortale siger han: »*selecta quedam ex omnibus scriptoribus vocabula, idem fere significantia ... proposita vernaculae Danorum linguae interpretatione ... conquisiui et in verum ordinem digessi*«. Tillige lover han lignende Bøger »*longe doctiores et meliores*«.

det der foran hvert af dem er sat: »*ath*«; dog er dette ikke ganske conseqvent gjennemført, thi mange Verber maae søges under andre Bogstaver, f. Ex, under o: *op at tage, op at lade, op at liuse, op at hænge.* De latinske synonyme Udtryk ere stillede under det danske Ord i Piller, saaledes at der paa hver Side er tre Piller. **Fo. xliij**, Lin. 14 følger: »*De vocum proprietatibus seu terminorum differentijs in Hortulum Synonymorum annotatio ex M. T. C. et compluribus receptissimis Oratorum ac Poetarum campis selecta et ad alphabeticum ordinem comportata atqve reposita: Authore Cingulario*«. Det er latinske Talemaader, hvortil føies Forklaringer paa Latin; de ere ordnede alphabetisk (dog uden streng Orden) i to Piller paa hver Side, over Siderne er trykt med Missalbogstaver: »*De vocum proprietatibus — seu terminorum differentijs.*« Dette Afsnit slutter **Fo. lvi** verso, anden Pille, Lin. 10, hvorefter følger: »*Index dictionum et orationum vernacularum in Hortulum Synonymorum Congestarum. in quo lectores ingeniosissimi totius libelli ordinem cognoscetis si modo singulorum foliorum nummerum animaduerteritis*«. Index fortsættes til Blad 62, sign.: **R ii.** Blad 63, ɔ: **R iii**, indeholder to »*elegantissima Joannis Murmelli carmina tum de magistri conditionibus et barbariei eliminatione tum etiam de discipulorum officiis*«, efterfulgte af nogle »*Proverbia*« tagne af den første Chiliade af Erasmus's Proverbia. Blad 64 læses fra Linie 9:

Henricus Faber Elzebogensis
candido lectori salutem.

Ob nimiam operis huiusce festinantiam: quædam, quamquam eadem paucula, offendes minus prospicienter animaduersa: sed tui candoris fuerit omnia candide interpretari: atque nos apud istos constanter tueri, si qui insurgant insolentius, et temere ausint plagij insimulare: quod Hieronymi Cingularij Aurimontani viri profecto eruditissimi libellum Danicæ iuuentutis vsui applicantes nonnihil immutauerimus. atque nouo inscripsimus titulo: quasi eiuscemodi negotium numquam fuisset a doctis hactenus attentatum.

Verum (vtcunque res habet) nobis existimabimus esse factum satis, dum tibi et erudite doctis bonisque nostram industriolam placuisse intelligamus. Vale et barbarorum et alienis opellis detrahentium (ne et tuus quoque offuscetur candor) euitato commercium

Stanneis excusum calamis. Haff |
niæ apud Melchiarem blumme: artis Calcographæ Ma|gistrum ad modum peritum. Anno a redempto mundo vl-|tra sesquimillesi mum vigesimo xiij Kalen. Martias: | *Cum priuilegio.*

Paa Bagsiden af dette sidste Blad er aftrykt et stort Træsnit med det danske Vaaben støttet af to Vildmænd. Nedenunder læses:

Arma Illustrissimi Inuictissi-|mique Regis Danorum.

Af dette Skrift er kun bevaret et eneste Exemplar, som findes i det store kongelige Bibliothek; det har tilhørt Niels Foss og derefter Hielmstierne[1]). Bogen maa i mange Tider have været en literair Sjeldenhed, da den saa overordenlig faae Gange forekommer i de ældre Bogcataloger. Resen har eiet Bogen. Rostgaard har eiet den endog i to Exemplarer. Det ene af disse blev paa Auctionen efter ham solgt for 1 ℔, det andet for 4 ℔ 2 ß, og det var dog indbundet sammen med et Exemplar af det tidligere omtalte Vocabularium fra 1518, Cingularius's Synonyma, Lips. 1518 og Joh. Murmellius's Papa, Colon. 1515. Saalidt vurderede man i Aaret 1726 den Slags Bøger. Arne Magnussen kjøbte begge Exemplarerne, som brændte 1728.

Nyerup har givet en udførlig Beskrivelse af Bogen; han har aabenbart staaet i den Formodning, at kun Afsnittet: »*de vocum proprietatibus*« er af Cingularius[3]).

---

[1]) Bibliotheca *Fossiana*, S. 206, Nr. 2539. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 241, Nr. 16.

[2]) Bibliotheca *Resenii*, S. 152, Nr. 22. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 166, Nr. 1778 og 1777.

[3]) *Nyerup* anf. St. S. 30—40.

1520.

Latinske Digte af Sebastian Brant.

Povel Ræff. Kjøbenhavn.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at det er Petrus Parvus Rosæfontanus (eller Roeschildensis), som har foranstaltet denne Digtsamling af Sebastian Brant udgiven i Kjøbenhavn; derpaa tyder det lille Vers af ham, hvormed Bogen er ledsaget. Dette Vers, som nedenfor er aftrykt, indeholder en Opfordring til at søge Opbyggelse ved Læsningen af Digtene, og det er saameget vigtigere, fordi det tydeligt viser, at om end Petrus Parvus, medens han studerede i Rostock, har følt sig stærkt berørt af Luthers Lære, af hvilken han senere blev en ivrig Tilhænger, saa har han endnu ikke i Begyndelsen af Aaret 1520 brudt med den katholske. Der er kun bevaret et Exemplar af denne Bog og det ses af det, at Skriftet, ved Siden af at kunne bruges som Opbyggelsesbog, ogsaa er blevet anvendt til at lære den gamle Metrik. Digtene ere nemlig forfatted i meget forskjellige Versemaal og der er skrevet flere Anmærkninger til af metrisk Indhold.

Bogen er i Qvart; den bestaar af 9 Blade, uden Paginering, med Signaturen: **A ij** og **B i—B iiij**. Den er trykt med gothiske Bogstaver, 36 Linier paa Siden. Paa første Side læses følgende Titel:

P*Assionis* | *dominice* quas | *de sancta Cruce nominan*t | *horæ, diuinissimo eodemq*ue | *vario tersissimoru*m *poema*|*tum eloquio, per eximiu*m | *Doctore*m *iure consultu*m. et *diuinu*m *vatem: D. Seba-*|*stianum Brantum conscriptæ. cum rosaceo (quod* | omn*ia ferme Christianæ religionis et salutis nostræ* | *mysteria succinctim atq*ue *luculentissime complectit*ur | *) serto: Optimæ Maximæ Virgini Deipare Ma-*|*riæ per eundem authorem probatissimu*m *iucundula* | *quada*m *sapphici carminis modulatione destinato.*

Nedenunder er aftrykt et Par Linier af et Brev fra Paulinus Nolanus til en vis Jovius, indeholdende en Opfordring til at hellige Gud alle sin Aands Evner og alt hvad Tanken og Sproget kan frembringe. Derunder er i et lille Træsnit trykt det danske Vaaben støttet af to Vildmænd.

Paa Bagsiden af dette første Blad læses Følgende:

Petri parui Roescheldensis ad optimum quemque ac sedulum syncerioris doctrinæ et veræ pietatis amatorem erga Christum Opt. Max. et eius purissimam et pientissimam matrem Mariam decastichum extemporale paraneticon:

Si tibi passiferis Christum venerarier horis
Sit cordi, et Mariam concelebrare piam:
Hanc mundis sanctam manibus tu volue poesim:
Vt valeas dignis sacra sonare modis.
Hæc te musa docet linguam sermone polito
Imbuere, et mentem firmat amore dei:
Firmat amore dei. Christi tibi matris amorem
Conciliat. duce quo, nulla pericla time.
Non mare, non tellus noccat, non flama nec æther.
Nam sunt in portu tunc tua transtra suo.

P. Ennius P.

Præpropter vitam viuitur.

R.

Hieronimus

Ama scientiam scripturarum: et carnis vitia non amabis.

Det første Digt, som derpaa følger fra Blad A 2 recto, betegnes i Udgaverne af Sebastian Brants latinske Digte ved Overskriften: »*Coriambica prefacio in odas passionis Christi et varia generis carmina passionis Christi*«. Det andet Digt, der begynder Blad Bi verso, Linie 11 f. n., har Overskriften: »*Rosarium ex floribus vitae: passionisque domini nostri Jesu Christi consertum: sanguinolentis quoque rosis compassionis, quinque gladiorum virginis intemerate, intertextum cum singulis angelicis salutationibus continuandum*«. Blad Biiij verso, Linie 17

følger: »*De glorioso pro miseris peccatoribus apud iustum deum patrocinio: S. Brant*«. Blad B 5 verso, Linie 5: »*Conuersio cuiusdam secularis hominis ad cognitionem suijpsius Gnoti se authon. S. Brant*«, efterfulgt Lin. 13 af: »*O Institutio vitæ Christianæ per eundem*«. Nederst paa Siden læses:

Impressum Haffniae. | *Per Melchiarem* (sic!) *Blumme a natali* | *Christi Millesimoquingente|simovigesimo*: · | *Sexto Kalen*: | *Martias.*

. Det bevarede Exemplar findes i det store kongelige Bibliothek; det har tilhørt Hielmstierne, som kjøbte det efter Klevenfeld for 5 Rdlr. 2 ℔ 4 ß [1]).

1520.

Missale Itinerantium.

Melchior Blumme. Kjøbenhavn.

Dette Skrift er nu tabt. Den fuldstændigste Efterretning, som haves, skyldes Arne Magnussen. Han har nemlig føiet følgende Stykke til i Thomas Bartholins Samlinger til Danmarks Kirkehistorie ved Aaret 1520 [2]):

Imprimitur Hafniæ Missale Itinerantium tali titulo:

Missale itinerantium, quam plurima officia pulcherime continens, ut ex tabula eius calci apposita patebit lectori. Vade mecum. (*Nihil habet de nostris sanctis, nudaque officia continet, tali Epilogo munitum*). *Impressum est hoc opusculum Haffniae impensis et arte Melchioris Blumme, anno virginei partus millesimo quingentesimo vigesimo.*

Missalet findes anført i Peder Resens, Mathias Fos's og Thomas Bartholins Bibliotheks-Cataloger [3]). Det om-

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 163, Nr. 8. Museum *Klevenfeldianum*, S. 73, Nr. 466.

[2]) *Th. Bartholins* Samlinger til Danmarks Kirkehistorie, Bd. XXIII, i Universitetsbiblìotheket.

[3]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 248, Nr. 26. Bibliotheca *Math. Fossii*, 1685, S. 198, Nr. 13. Bibliotheca *Thom. Bartholini*, *Thomæ Fil.*, 1691, S. 50, Nr. 64.

tales af Laurids Terpager[1]), som har set et Exemplar. Han nævner at Missalet er trykt »*impensis et arte Melchiaris* [sic!] *Blume*« og fortsætter: »*Nomini respondet insigne eius, et inde forsan desumptum, cum sit rosula qvædam foliis et radice ornata, ubi etiam literæ nominis ejus primordiales simul inclusæ inveniuntur*«.

Bogen angives at have været i Qvart, derimod siges Intet om dens Størrelse. Terpager kalder den imidlertid »*opusculum*« og sammenlignes den med andre lignende rituelle Bøger, tør man nok slutte, at den ikke har været stor. Det store kongelige Bibliothek er i Besiddelse af et Missale itinerantium trykt i Cølln 1503, og et trykt i Strasborg 1517[2]). De ere meget smaae Bøger, i Octav med 24 og 28 Blade og indeholde: *Gloria in excelsis, Credo, Canon* og følgende *Officia*: *de dulcissimo nomine Jesu; de quinque vulneribus Christi; de compassione dolorosæ virginis Mariæ; de sanctissima Anna matre Mariæ; de tribus Magis pro iter agentibus; de mortalitate vitanda tempore pestilentiæ; de Reqviem pro defunctis; de venerabili Sacramento; de sanctissima Trinitate; de Spiritu sancto; de sancta Cruce; de Domina nostra.* Den danske Udgave af Missale itinerantium har sikkert havt det samme Indhold.

1520.

Manuale Aarhusiense.

Uvis Bogtrykker. Kjøbenhavn.

Dette Skrift er tabt. Det kjendes kun af Resens Catalog[3]), hvor det anføres sammen med det nys omtalte Missale itinerantium: »*Manuale in usum Eccl. Arhusiensis. ibid.* [ɔ: Hafniæ], *1520.* I Qvart.

[1]) *L. Terpager*, De Typographiae Natalibus in Dania, Hafn. 1707, S. 11.
[2]) Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 242, Nr. 212—13.
[3]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 248, Nr. 26, 2.

1520.

Mathias Gabler, latinsk Æredigt over Christiern II.

Balthasar Blumme. Kjøbenhavn.

Blandt de Mænd, som Christiern den Anden indkaldte fra Tydskland for at ansætte dem ved Kjøbenhavns Universitet, var Mathias Gabler fra Stuttgart, Doctor medicinæ [1]). Han antages at være kommen til Danmark 1520, han blev Professor i Græsk, men hans Ophold varede kun to Aar. Gabler havde studeret i Wittenberg og det var efter Anbefaling af Lærerne her — Luther, Melanchthon — at han blev valgt. Det eneste bevarede Spor af hans Virksomhed i Kjøbenhavn er den her beskrevne Bog, et temmelig svulstigt [2]) Æredigt over Kong Christiern, som kun faar nogen Interesse ved den Maade, paa hvilken Forfatteren omtaler nogle af Universitetets Professorer.

Dette Digt udgjør en lille Bog i Qvart, som bestaar af 4 Blade uden Paginering, med Signaturen: aij. Den er trykt med gothiske Bogstaver, 26 Linier paa Siden. Titlen, som læses paa første Side, er følgende:

In laudem illustrissimi inuictissimique | Chri-|stierni Dano rum regis Mathiae | Gableri Stutgardiani. | extemporanea Epistola.

Derunder er aftrykt et stort Træsnit, forestillende det danske Vaaben baaret af to Vildmænd. Nedenunder læses:

Eiusdem paraeneticon in comaediam. quam. M. Chri-|sto phorus Jacobi eques Danus lusit.

---

[1]) Se om ham *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, S. 66—67; i Anm. 5 er *Gablers* Digt omtalt.

[2]) En Læser eller Eier af det bevarede Exemplar har i Marginen skrevet: *Mulus mulum scabit.*

Paa Bagsiden af Titelbladet begynder Texten med Overskriften:

Incomparabili viro Christierno ab epistolis Danorum regis illustrissimi inuictissimique Mathias Gabler felicitatem.
hvorefter Digtet følger, 144 Vers i afvexlende Hexameter og Pentameter.

Paa sjette Side, Linie 11 f. n. læses:

Eiusdem Paraeneticon ad spectatorem comaediae. quam lusit facundus magister Christophorus eques Danus.

Dette Digt bestaar af 24 Vers. Paa sidste Side, Linie 12 f. n. er aftrykt:

Christierni Torchilli ad lectorem octostichon.

Nedenunder læses:

Impressum Haffnye per *Balthasarum blumme.* | *Anno domini. M. D. Xxj. mensis Junij.*

Gram har udførlig omtalt [1]) denne Bog; han har vist, at Digtet er dediceret til Kongens Secretair Christiern Winter, og at Magister Christophorus er Christopher Jacobsen Ravensberg, en dansk Adelsmand, der var Professor ved Universitetet. Derimod har man ingen Oplysning om Comoedien, som denne har ladet opføre.

Det eneste bekjendte Exemplar af Gablers Digt findes i det store kongelige Bibliothek. Det har tilhørt en Knud Daa, som levede paa Christiern den Andens Tid. Efter dette Exemplar er Digtet optrykt i Scriptores Rerum Danicarum [2]).

Der forekommer i Skriftet nogle græske Ord, trykte med græske Bogstaver; det er første Gang, at græske Typer findes brugte i en Bog trykt i Kjøbenhavn.

---

[1]) *Gram* i: Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab ere fremlagte, IV, 1750, S. 255—274.

[2]) *Scriptores rer. Danic.* VIII, S. 484—89.

I sin Fortegnelse over danske Palæotyper anfører Arne Magnussen:

Joh. Murmelli de verborum compositis et de verbis communibus et deponentibus. Hafn. 1521. 4to.

Magnussen har ingen Oplysning tilføiet om, hvorfra han har hentet denne Titel, og Bogen kjendes ikke andenstedsfra. Hvis hans Notits er aldeles rigtig eller hans Kilde har været paalidelig, er denne Bog altsaa først trykt 1516 i Leipzig til Brug i Danmark (se ovenfor S. 241—43) og derefter 1521 i Kjøbenhavn.

I Aaret 1521 blev Christiern den Andens Forordning af 26. Mai 1521 om Vrag, trykt i Kjøbenhavn i flere tusinde Exemplarer[1]), men ingen af dem ere bevarede. Den har uden Tvivl været trykt i Patent Folio, thi den blev opslaaet paa Kirkernes Døre over hele Riget[2]).

1522.

Canon Roschildensis.

Povel Ræff. Nyborg.

Denne Ritualbog blev, saavidt vides, den sidste catholske der tryktes i Danmark før den evangeliske Læres Indførelse. Skriftets Titel er følgende:

Canon secundum vsum ecclesie | *Roschildensis. Cum ali*|

---

[1]) *Scepper*, Responsio ad Lubecensium articulos, Fol. S 4 verso nævnes: »*aliquot milia chartarum, quæ Hafniæ typis excusæ fuerant.*«

[2]) *Svaning*, Refutatio Calumniarum, Bl. K 4: »*Hoc edictum a Christierno Rege promulgatum omnibus omnium templorum ualuis ac regni angulis, tam in oppidis, quam in pagis, ne quis ignorantiam decreti prætendere posset, affixum est*«.

quibus missis et com|muni sanctorum | *Optime correctus.* | *Cum Priuilegio.*

Titlen er trykt med Missalbogstaver og rød Sværte. Bogen er i Qvart, og bestaar af 76 Blade (med Titelbladet), der ere folierede (rødt): **Ai—Axxxi** — 12 Blade uden Betegnelse, — **Bi—Bxij**, **Ci—Cxij**, **Di—Dvij**, — et Blad uden Betegnelse. Signaturen er: **aij**, **Bi—Ti**. Den er trykt med en eiendommelig gothisk (fransk?) Skrift, som ogsaa er anvendt i Povel Ræffs Udgave af »*Judæorum Secreta*« (se ovenfor S. 239), undtagen en Del af Indledningen til Messen, selve Messen og Canon, der er trykte med Missalbogstaver og for største Delen helt over Siden; ellers er Texten trykt i to Spalter med 29 Linier paa Siden. Hvor Noget skal synges eller messes, er der trykt Nodelinier, men ingen Noder. Af og til findes brugt nette Initialer, men Trykken af dem er ikke ren, hvad der ogsaa gjælder om hele Bogen.

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt den roskildske Biskop Lage Urnes Vaaben. Blad **Ai** begynder »*Orationes ante*« og »*post Missam*«. Blad **Avi**, anden Spalte, Linie 8: »*Preparamenta sacerdotis missam celebraturi*«. Blad **Ax** recto, anden Spalte: »*Officium Missæ*« med »*Kyrie Eleison*«, »*Gloria in excelsis*«, Consecrationen. Blad **Axv** verso, anden Spalte, begynder »*Præfationes*«. Blad (**Axxxij**) verso er aftrykt et meget stort Træsnit, fremstillende den Korsfæstede omgivet af Passionsredskaberne. Blad (**Axxxiij**) begynder »*Canon*«, der fortsættes til Blad (**Axliij**). Paa Bagsiden af dette Blad begynder Slutningsritualet af Messen indtil Blad **Bi** verso, anden Spalte, Linie 17. Blad **Bij** har Overskriften: »*Seqvuntur quedam specialia missarum officia*«. Blad **Cij** har Overskriften: »*Incipit Commune sanctorum*«. Blad **Cix** verso, anden Spalte, har Overskriften: »*Jam sequuntur quedam speciales Collecte*«. Blad **Dij** verso, første Spalte: »*Modus sepeliendi innocentes pueros talis est*«. Blad **Diiij**: »*Cautele obseruande circa negligentias in missa*«. Blad (**Dvj**) verso, anden Spalte, Linie 13: »¶ *Ex statutis sinodalibus Reuerendi patris domini Laghonis Episcopi*

Roschildensis« — om hvorledes Præsten skal forrette Messen. Blad Bvij, anden Spalte, Linie 14: *»Forma, simplicis absolutionis sacramentalis«*; Linie 22 nogle *»Orationes«*, der slutte Blad (Bviij), Linie 4. Derefter følger denne Efterskrift:

Ex inclito opido et regio Nyburg. Arte et impensis | domini Pauli Reff Canonici Haffnensis. An|no domini Millesimo Quin gente|simo Vicesimosecundo. xvij | die May.

Derunder er Povel Ræffs Mærke aftrykt:

Bagsiden af sidste Blad er blank.

I det store kongelige Bibliothek findes to Exemplarer af Canon Roschildensis; det ene har tilhørt Hielmstierne, Blad Ii mangler. Bogen nævnes i Catalogerne over Barthol. Bartholins, Resens og Thom. Bartholins Bogsamlinger. Arne Magnussen forærede 1706 et Exemplar til Christian Worm, senere Sjællands Biskop, det brændte 1728 [1]).

1522.

Manuale Slesvicense.

Uvis Bogtrykker. Rostock.

I forrige Aarhundrede fandtes efter Møller [2]) et Exemplar af dette Manuale eller Agende, i Qvart, i Universitets-

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 164, Nr. 9. Catalogus Biblioth. *Bart. Bartholini*, 1669, S. 24, Nr. 67. Catalogus Biblioth. *Thom. Bartholini, Thom. fil.* 1691, S. 50, Nr. 63.

[2]) *Møller*, Cimbria literata, I, S 15—16. Derefter nævnes Bogen af *Dreyer*: Notitia libr. mss. etc. S. xxxix, Nr. xxii og *Panzer*, Annales typogr., VIII, S. 282, Nr. 22.

bibliotheket i Kiel, men nu er det tabt. Der kan saaledes ingen Beskrivelse gives af det. Møller anfører Udgaven umiddelbart efter at have nævnet den tidligere Udgave fra Paris 1512 (se ovenfor S. 190 ff.), som om Titlen havde været den samme i begge. Dog maa det bemærkes, at han i Spidsen af Titlen anfører Ordet: »*Rosarium*«, som vistnok er føiet til af ham selv.

Lisch anfører[1]) Bogen som trykt i Michaelis Brødrenes Trykkeri, uden dog at give noget Bevis for denne Mening.

1523.

Politiske Stridsskrifter mod Christiern den Anden.

De store Begivenheder, saa gjennemgribende for de tre nordiske Rigers Historie, der indtraf 1523, bleve ikke uden Spor i Literaturen. Christiern den Andens Modstandere: Lybekkerne, Kong Frederik, den danske Adel, og Svenskerne, med Gustav Vasa i Spidsen, forfattede Manifester imod ham, i hvilke hans Forbrydelser imod dem opregnes og deres Fremfærd imod ham retfærdiggjøres. Det er Skrifter, som ere af stor Vigtighed for Tidens Historie; men de ere partiske og maa bruges med Forsigtighed. Ved Trykken bleve de gjordte bekjendte og de fik snart, nogle af dem i flere Oplag, stor Udbredelse. De tryktes paa Tydsk, dels Høitydsk, dels Plat-

[1]) *Lisch* i: Jahrbücher d. Vereins für mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde, IV, Schwerin 1839, S. 56—57. Han fremsætter en Tvivl, om ogsaa denne Agende er den samme som den 1512 i Paris trykte; thi, siger han, 1512 tryktes i Paris et Breviar, men her tales om en Agende. Lisch har umiddelbart iforveien fortalt, at der i det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn findes et Exemplar af Agenden trykt i Paris 1512 (se ovenfor S. 190—92), saa det er vanskeligt at forstaa, hvorfor han lader denne Tvivl komme frem.

tydsk, og de udgik næsten alle fra Rostock, hvor de bleve trykte af Ludvig Dietz, den samme som senere kaldtes til Kjøbenhavn for at trykke den første danske Bibel. Men det er muligt, at Literaturen fra disse Aar, 1523—24, har været større end man nu kjender den. I det nedenfor omtalte Skrift imod Lybekkerne, siger saaledes Christiern den Anden i Indledningen: »*Quot emissi adversum nos famosi libelli? Quot cantiones de nobis efficte?*« Det er ikke utænkeligt, at der kan være trykt Smædeviser mod Kongen, men de ere da forlængst forsvundne. Næsten alle de her nævnte Stridsskrifter høre til de store literære Sjeldenheder, kun meget faae Exemplarer ere bevarede til de nyere Tider.

Skjøndt de ikke alle strengt taget kunne regnes med til den danske Literatur, ere de dog anførte her i Overensstemmelse med hvad der er sagt ovenfor i Indledningen S. 8.

Lybekkernes Stridsskrift.

1.

Af dette Skrift, som er dateret: »*Mandages negest na Inuocauit* (ɔ: 23. Februar) *1523*« kjendes to Udgaver; ingen af dem findes i de offentlige Bibliotheker i Danmark. Den første beskrives saaledes.

Titlen er:

(To Blade, stillede lodret mod hinanden; kun Omridsene.) *Wo de van Lü-|beck mit ören vor|wanten vth rech-|ter vnvorbigencklicker noth | tor yegenwer tegen Ko|ning Christiern. &. | gedrvngen.* | (Tre sorte Blade).

Titlen er omgivet af en forziret Ramme med Mærket *P. B.*, forneden bærer den Bogtrykkeren Ludvig Dietz's Mærke.

Bogen er i Qvart, uden Angivelse af Sted og Aar. Den bestaar af 6 Blade, med Signatur A, 35 Linier paa hver Side, og er trykt med gothiske Bogstaver.

Et Exemplar findes i Stadbibliotheket i Lybek.

2.

Den anden Udgave er ligeledes i Qvart, indeholder 8 Blade med Signatur: A—B; 33 Linier paa Siden. Det sidste Blad er blankt. I Titlen læses i fjerde Linie: *vnvorbigencklick*, i syvende: *gedrungen.* Imellem de tre Blade mod Slutningen en Blomst med sex Blade.

Et Exemplar findes i Stadbibliotheket i Lybek.

Begge Udgaver ere beskrevne af C. M. Wiechmann[1]).

Panzer anfører[2]) Titlen paa Skriftet, men der forekommer nogle Forskjelligheder, saa at han maaske har havt en tredie Udgave for sig. Der læses nemlig: *Lubek* — *yegemwer.* Omkring Titlen en Ramme. Qvart, 6 Blade.

Skriftet er trykt paa Høitydsk af Joh. Petersen[3]).

I den nyere Tid er det optrykt[4]) halvt efter en af de plattydske Udgaver, halvt efter en høitydsk Oversættelse.

En dansk Oversættelse findes hos Hvitfeld[5]).

Kong Frederiks Stridsskrift.

Udkastene til dette Manifest ere endnu bevarede; de ere to, det ene paa Dansk, det andet paa Tydsk. Allen[6]) characteriserer dem paa følgende Maade: »Man seer af disses Beskaffenhed, at der maa have hersket den største Usikkerhed

---

[1]) *C. M. Wiechmann*, Mecklenburgs altniedersächische Literatur, I. Schwerin 1864, S. 81—82. *N. P. Sibbern* nævner Skriftet med en noget afvigende Titel i: Bibliotheca historica Dano-Norvegica, Hamburgi 1716, S. 175.

[2]) *G. W. Panzer*, Annalen der ältern deutschen Litteratur, II, Nürnberg 1805, S. 222, Nr. 2043.

[3]) *Johann Petersen*, Chronica der Lande zu Holsten etc., Frankf. a. M. 1557, S. CCI—IX.

[4]) Der Kampf demokr. u. aristokr. Principia zu Anfang d. XVI. Jahrh. Dargestellt in drei Monographien des *J. J. Altmeyer*. Aus d. Franz. Lübeck 1843, S. 152—165.

[5]) *Hvitfeld*, Historisk Beskriffvelse om Hues sig haffuer tildragit vnder Kong Christiern den Anden, Kbh. 1596, S. 314—324. Folio-Udg., II, S. 1226—31.

[6]) *C. F. Allen*, De tre nordiske Rigers Historie etc., III, 2., S. 330; sml. S. 471.

om, hvilke Beskyldninger man kunde fremsætte mod Kongen; der er Udslettelser og Forandringer i det Uendelige, Rettelse paa Rettelse, og ikke med samme, men med forskjellige Hænder. Det synes, at Forskjellige have meddeelt, hvad de hver især troede at vide, og da de ofte ikke stemte indbyrdes, har man rettet saalænge, indtil man fandt det, som man troede, man kunde lade gaae ud i Verden«. Hvis Manifestet er blevet trykt paa Dansk, maae Exemplarerne være forsvundne for længe siden, da de intetsteds findes nævnte. Det tydske kjendes derimod i følgende Udgaver:

Høitydsk Udgave.

(Slyngning) | *Entschuldigung, vnnd Sendtbrieff, des,* | *durchlauch tigisten, hoichgeborn, Fursten,* | *vnd hern, hern Friderichs, Erweltes Ku-*|*ninges zcu Dennemargken, Recht Erb-*|*nehmen des Reychs Norwegen, Hertzogen zcu Schleszwigk* | *vnnd Holstein &. an Churfursten, Fursten, &. vnd alle* | *tewtzsche Nation, dar Inne klerlich angezceigt* | *werdtt, Ausz was vrsach, sein kuniglich* | *wirde, genotdrangt ist, sich mit dem* | *Groeszmechtigesten, hoichgeborn* | *Fursten, vnd hern hern Christi-*|*ern etwan kunig, zu Denne-*|*margk &. In eyne offen-*|*bare vehede zcu gebenn* · : · (Slyngning).

Qvart, 6 Blade, Signatur: ij—iij, gothiske Bogstaver (Schwabachere), 32 Linier paa Siden. Ingen Angivelse af Aar, Trykkested eller Bogtrykker. Af Titlen er de fire første Linier trykte med Missalbogstaver. Texten begynder paa andet Blad og slutter Blad 4, Lin. 19 med: *Datum* | *Anno & xxiij.* Det sidste Blad er blankt

Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek, som har tilhørt Hielmstierne[1]).

Panzer anfører[2]) Titlen, men den afviger i nogle Enkeltheder fra den her givne. Maaske har han havt en forskjellig Udgave for sig. Følgende Afvigelser anføres: *Sendtbrieff vnnd*

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 340, Nr. 84.

[2]) *Panzer*, anf. St. S. 223, Nr. 2047.

Entschuldigung; herrn Friederichs; Kuniges zu Dennemarken; Churfürsten; wirdt; küniglich; künig; geben.

Allen[1]) omtaler et trykt tydsk Exemplar af dette Manifest (i det slesvigske Ministeriums Arkiv), i hvilket Datum er tilføiet med Blæk: »*In vnnszer Stadt Landeskrön in Schone den achten tag des Monats Julij*«. Exemplaret har været officielt; det er forsynet med Kong Frederiks Segl og har været fremlagt for Kammerretten i Eslingen, Mai 1526, i Anledning af Processen mod Christiern den Anden. Scepper anfører[2]) i sin Gjendrivelse af Manifestet en anden Datum, han har nemlig: »*Datum in obsidionalibus castris ad Haffniam sexto die mensis Julij*«. Leiren for Kjøbenhavn blev slaaet den 10. Juni. Hermed er da Tiden given, naar Skriftet er trykt.

Plattydsk Udgave.

Sendebreeff des | Dorchluchtigesten Hochge-|born Forsten vnde Heren, Hern | Frederikes Erwelten Konin|ges to Denmarken, Rechten Erffnemen des Rikes | Norwegen, Hertogen tho Sleszwygk vnnd Hol-|stein, &c. an Chörförsten, Försten, etc. vnnd alle | Dütsche Nation, dar jnne klärlick angetöget, | vth wat orsaken syne Köningklike uerde | genotdranget, dat he syk myt demme Grot-|mechtigen Hochgeborn Forsten vnd | Hern, Hern Cristiern, etwan Kö-|ningk tho Dennmarken. &c. | jn eyne apenbare veyde | gegheuen hefft. | (Tre sorte Blade, vendte imod hverandre, midt imellem dem en sexbladet Blomst).

De fire første Linier af Titlen ere trykte med Missalbogstaver. Omkring Titelbladet en ornamenteret Ramme, i hvis nederste Side er anbragt Bogtrykkeren, Ludvig Dietz's Mærke. Qvart, 4 Blade, uden Signatur og uden Angivelse af Trykkested og Aar. Gothiske Bogstaver, 31—32 Linier paa Siden. Texten begynder paa Bagsiden af første Blad og slutter Blad 4 verso, Lin. 16 med: *Datum &c.* *Anno xxiij.*

[1]) *Allen*, De tre nordiske Rigers Historie etc., III, 2., S. 471.

[2]) *Scepperus*, Christierni ad duos Epistolas Friderici Responsio, 1524. Bl. Kiij.

Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; paa Bindet er anført en Pris: 7 Rdlr. 3 ß; Foss og Uldall have eiet Exemplarer[1]). Wiechmann[2]) har beskrevet Udgaven efter sit eget Exemplar.

Panzer anfører[3]) en plattydsk Udgave, hvis Titel meget ligner den ovenfor givne. Dog forekomme nogle Forskjelligheder; det maa lades uvist, om han har været unøiagtig i at gjengive Titlen, eller om han har havt en forskjellig Udgave for sig. Saaledes læses: *Frederickes*; *vnnde*; *orsacken*; *syck*; *dem*; *Dennmarcken*; *in*; *geghenen*.

Skriftet er trykt paa Høitydsk af Joh. Petersen og oversat paa Dansk af Hvitfeld[4]).

I Begyndelsen af 1524 lod Hertug Frederik sin Kantsler Wolfgang Uttenhov forfatte et nyt Skrift imod Christiern, som er skrevet paa Flensborg Slot den 6. Januar 1524[5]); det er uvist om det er blevet trykt, der kjendes idetmindste intet Exemplar af det.

Den danske Adels Stridsskrift.

Dette blev forfattet omtrent paa samme Tid som Kong Frederiks.

Høitydsk Udgave.

1.

Ursachen, dardurch die hochwirdi-|gen in got Edellen, Wohl geborne, Erwirdigen, Eren-|vesten, Gestrengen, vnd Ersamen, Bi schoffe, Pre-|laten, Herren, Ritterschafft, Stette, vnd ge-|meyne Ynwoner des Künigreychs zů | Dennmarcken, Ire pflicht huldung | vnd Manschafft künig Cristiern, | haben auffgeschriben, Vnd den

---

[1]) Bibliotheca *Foss*, S. 305, Nr. 4160. Bibliotheca juridica (*Uldalii*), S. 254, Nr. 2240.

[2]) *Wiechmann*, anf. St., S. 84—85.

[3]) *Panzer*, anf. St., S. 223, Nr. 2046.

[4]) *Joh. Petersen*, anf. St., S. CXCVII—CCI. *Hvitfeld*, anf. St., S. 297—303. Folio-Udg., II, S. 1220—22.

[5]) *Allen*, De Rebus Christiani IIdi Exsulis Commentatio, S. 39.

| *Durchleüchtigsten hochge-*|*bornn Fürsten vnd herrn*, | *herrn Friderichen*, *Her-*|*tzogen zü Holstein &c.* | *zü jrem künig, wi-*|*de rumb über* | *gantz Dennmarck erwelet haben.*

Qvart, 10 Blade, med Signatur: Aij—Cij; gothiske Bogstaver (Schvabachere), 35 Linier paa Siden. Uden Angivelse af Aar, Sted og Bogtrykker. Bogen er uden al Tvivl trykt af Ludvig Dietz. Texten begynder Blad Aij og slutter Blad Cij verso, Lin. 28 med: »*Datum zu Roschildt. &c. xxiij.*

Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek.

Panzer anfører[1]) følgende Titel, som har saa mange Afvigelser fra den foregaaende, at han utvivlsomt maa have havt en forskjellig Udgave for sig:

2.

Vrsachen, dardurch die hoichwurdigenn ingott Eddellen, Wolgebornne Erwirdigenn, Erenvhesten, Gestrengen, vnd Ersamen, Bischoffe, Prelaten, heren, Ritterschafft, Stette, vnd gemeyne Inwoner des kuning Reychs, zcu dennenmargken, Ire pflicht, huldung vnd Manschafft kunig Cristiernen, haben auffgeschriben, Vn den Durchlauchtigsten .... hern Friderichen, Herzogen zu Holsteyn &c. zcu irem künnig, widerumb über gantz Dennemarg erwelet haben.

Er i Qvart, tre Ark.

Allen[2]) omtaler et trykt tydsk Exemplar af dette Manifest (i det slesvigske Ministeriums Arkiv), i hvilket Dateringen er tilføiet med Blæk: »*datum Roschildt jnn Seeland am achtentag des Monats Junij*«. Exemplaret har været officielt; det er forsynet med Frederik den Førstes Segl og har i Anledning af Processen mod Christiern den Anden været fremlagt for Kammerretten i Eslingen, Mai 1526.

Plattydsk Udgave.

O *Orsaken, dar* | *dorch de hochwerdigen in god* | *Eddelen, Wolgeborn, Erwyrdigen, Ernn-*|*vesten, Gestrengen, vnde Er-*|*samen,*

---

[1]) *Panzer*, anf. St., S. 222, Nr. 2045.
[2]) *C. F. Allen*, De tre nordiske Rigers Historie etc., III, 2., S. 471.

Bisschoppe, Prela-|ten, Herren, Ritter-|schop, Steder, | *vnde ge-* |*meyne* | |*jnwoner* | *des Köningk-|rykes, to Denmarken* | *ere plichte, hul|dinge vnde* | *man-|schop, Kö-|ningk Christiern* | *vpgeschreuen, vnnd den* | *Dorchluchtigesten Hochge-|born Försten vnde Hern, Hern Fre-|deryke hertogen to Holstein. &. to erem Könige* | *wedderummb öuer gantz Denmarken erwelet hebben*

De to første Linier af Titlen ere trykte med Missalskrift. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme, paa hvis nederste Side Bogtrykkeren Ludvig Dietz's Mærke findes aftrykt. Uden Angivelse af Sted og Aar. Skriftet er i Qvart, bestaar af 10 Blade, med Signaturen: Aij—Bv. Skriften er gothisk; Schwabachere. Siden har 33 eller 34 Linier. Det tiende Blad er blankt.

Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; det har tilhørt Hielmstierne og maaske tidligere Foss og Langebek, paa hvis Auction et Exemplar betaltes med 4 Rdlr. 2 ß. Wiechmann har beskrevet Udgaven efter Exemplaret i Stadbibliotheket i Lybek [1]).

Skriftet findes paa Høitydsk hos Joh. Petersen, det er oversat paa Dansk af Hvitfeld [2]).

De Svenskes Stridsskrift.

I Juni 1523 forfattedes for Gustav Eriksen Vasa, medens Rigsforsamlingen holdtes i Strengnæs, et Skrift mod Christiern den Anden, som dog næppe blev trykt. I Juli 1524 blev et lignende trykt i Antwerpen. Af dette kjendes nu ingen Exemplarer i Danmark [3]). Derimod var der den 29. December 1523 blevet forfattet et Skrift i Søderkøping, hvoraf følgende Udgaver kjendes:

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 339, Nr. 80. Bibliotheca *Foss*, S. 304, Nr. 4157. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 234, Nr. 3654. *Wiechmann*, anf. St., S. 83.

[2]) *Joh. Petersen*, anf. St., S. CLXXXVI—XCVII. *Hvitfeld*, anf. St., S. 281—296. Folio-Udg., II, S. 1213—19.

[3]) *C. F. Allen*, De Rebus Christiani II Exsulis Commentatio, Hafn. 1844. S. 39.

Høitydsk Udgave.

Von der graiisamen | Tyrannischen Myssehannde-|lung, so Künig Christiern, | des namens der ander von | Dennmarck. jm Reich | zu Sweden began|gen hatt.

Titelbladet er omgivet af en bred forziret Ramme. Qvart, 6 Blade, Signatur: Aij—Aiij; gothiske Bogstaver, 33 Linier paa Siden. Texten begynder paa andet Blad.

Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek.

Plattydske Udgaver.

1.

Van der grwsame tyrannesche miszhan-|delinge, szo | koninck Cristiern | des namens de ander van. | Dennemar-|ken, im Ry-|ke to Sweden began|ghen hefft. (Tre Blade).

Qvart, 6 Blade, med Signatur: ij—iiij. Gothiske Bogstaver, 32 Linier paa Siden. Texten begynder paa Titelbladets Bagside.

Et Exemplar i Stadbibliotheket i Hamborg, beskrevet af Wiechmann[1]).

2.

Van der grwsame tyrannesche miszhan delinge, so koninnck Christiern des namens de ander van. Den'nemarken, im Ryke to Sweden beganghen hefft.

Qvart, 4 Blade, uden Signatur. Titelblad mangler, første Side begynder strax med den anførte Titel.

Wiechmann og Stadbibliotheket i Lybek besidde hver et Exemplar af denne Udgave. Den er maaske trykt af Ludvig Dietz i Lybek[2]).

3.

Van der grvsa-|me thirannessche | miszhandelinge, so koninck | Christiern des nhamens | de ander van Denne-|marcken, im Ryke | to Sweden be-|ganghen | hefft. (Tre sorte Blade).

---

[1]) *Wiechmann*, anf. St., S. 85—86.

[2]) *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte*, II, Lübeck 1867, S. 506—7.

Titlen er trykt med Missalbogstaver. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme, i hvis nederste Side Ludvig Dietz's Bogtrykkermærke er anbragt. Qvart, 6 Blade, Signatur: ij—v; gothiske Bogstaver, 32 Linier paa Siden. Texten begynder paa Bagsiden af første Blad, sidste Side er blank.

Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn; det har tilhørt Hielmstierne og før ham rimeligvis Foss[1]). Udgaven, som Wiechmann ikke har kjendt, anføres af Panzer[2]).

Skriftet er oversat paa Dansk af Hvitfeld[3]), paa Svensk findes det hos Hadorph[4]), paa Høitydsk hos Joh. Petersen[5]).

1524.

Christiern den Andens Forsvarsskrifter, forfattede af Cornille de Schepper.

Melchior Lotther. Leipzig.

I Aaret 1524 udkom Christiern den Andens Svar paa de Skrifter, hans Fjender havde ladet udgaae imod ham. Først blev det overdraget en vittenbergsk Doctor, Karsten Beyer[6]), at forfatte Svaret til Lybekkerne, men hans Arbeide synes ikke at have vundet Bifald; det blev ikke trykt. Kongen gav da sin Kantsler det Hverv at udarbeide Forsvarsskrifterne.

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 339, Nr. 78. Bibliotheca *Foss*, S. 307, Nr. 4158.

[2]) *Panzer*, anf. St., S. 222, Nr. 2042.

[3]) *Hvitfeld*, anf. St., S. 304—313. Folio-Udg. II, S. 1222—26.

[4]) *Joh. Hadorph*, Then andra Delen til Rijm-Crönikorne hörande; innehåller åtskillige konglige och furstlige Förlijkningor, Föreningor etc., Stockh. 1676, S. 467—474.

[5]) *Joh. Petersen*, anf. St., S. clxxx—vj.

[6]) *Allen*, De Rebus Christiani II Exsulis Commentatio, S. 40.

Kantsleren var en ung Mand, kun 22 Aar gammel, men udmærket begavet og dygtig. Hans Navn var Cornille de Schepper[1]), eller som han kaldte sig paa Latin, Cornelius Duplicius Scepperus. Han antages at være født i Byen Nieufport i Flandern; han var af fornem Slægt og havde uddannet sig først ved Universitetet i Paris, senere i Løwen. Hans Dannelse var meget alsidig, men Historie og Mathematik vare de Fag, hvilke han navnlig havde kastet sig over. Christiern den Anden tog ham i sin Tjeneste snart[2]) efter sin Ankomst til Nederlandene, først blev han Secretair, derpaa Kantsler og Ridder. De to omfangsrige Skrifter, som han udarbeidede, ere skrevne paa Latin; de vidne om Forfatterens Interesse og Hengivenhed for Christiern den Anden, og om hans Talent til at optræde som Diplomat. Der er en stor Contrast mellem disse Skrifter og de ovenfor beskrevne tydske Libeller. Medens disse indskrænke sig til kort at meddele hvad der kunde tjene til at ophidse Stemningen mod den fordrevne Konge, ved at fremhæve Alt det Urigtige og Slette han skulde have udøvet, svarer denne ved en vidtløftig Undersøgelse af Stridspunkterne, benytter officielle Dokumenter til Oplysning om deres Forhold, og lader sit Forsvar føres i det Sprog, som dengang var det diplomatiske[3]). At Skrifterne ere stærkt partiske for Kong Christiern er en Selvfølge.

---

[1]) Se om ham *J. de Saint-Genois's* Afhandling i Messager des Sciences historiques — en Belgique, Année 1856, Gand, S. 1—27 og samme Forfatters Afhandling: »Missions diplomatiques de C. D. de Schepper« i Mémoires de l'Académie royale des Sciences — de Belgique, T. XXX, Brux. 1856. Begge Steder findes et Portrait af Schepper.

[2]) I Aaret 1523 udkom i Antwerpen et Skrift af Scepper: *Assertionis Fidei adversus Astrologos Libri sex.* Fol. Dedicationen er skreven i Slutningen af Mai 1523; i Fortalen omtales, at Christiern II har fremsat Spørgsmaal for ham om Astrologien: »*Occurrunt quæ hac de re me percunctatus est Serenissimus princeps D. Christiernus, Daniæ, Suetiæ, Noruegiæque rex*«.

[3]) Se *J. J. Altmeyer*, Histoire des Relations commerc. et diplom. des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe pendant le XVIe Siècle. Brux. 1840, S. 134—145.

Forsvarsskriftet imod Lybekkerne.

Først udkom Svaret til Lybekkerne. Fortalerne ere skrevne i Februar 1524, men da der længere fremme i Skriftet omtales Begivenheder, som ere indtrufne i Mai Maaned, kan det først være fuldendt og udkommet hen paa Sommeren.

Bogen er i Qvart; den bestaar af 84 Blade, upaginerede, med Signaturen: **AII—XIII**. Den er trykt med latinske Bogstaver, 35 Linier paa Siden. Titlen er følgende:

*Illustrissimi | Et Invictissimi Principis, Domini Christier-|ni eius nominis secundi Danie, Suetie, Noruegie, Gothorum, Sclauorum, | Vandalorum*que *Regis, Ducis Slesvvici, Holatie* [sic!], *Stormarie, Dyth-|mersie, Comitis in Oldenborg & Delmenhorst, ad | emissos contra se Lubicensium articulos qui-|bus suscepti aduersus eum belli ra-|tionem prescribunt Cornelio Scep-|pero Nouiportuensi illius | Vicecancellario | authore &c. | Responsio.*

De to første Linier ere trykte med Versaler. Nedenunder Titlen er aftrykt et smukt Træsnit af det danske Vaaben, tegnet og skaaret af Lucas Cranach. I Træsnittets øverste Del læses Christiern den Andens Navn og Kongetitel. Under Træsnittet læses følgende Citat af: »*Luce. VI. Ve cum laudauerint nos omnes homines*«. . Paa venstre Side af det læses følgende Citat (bogstavret): »*Περί πλείονοσ πὸιοῦ δόξαν καλὴν ἢ πλοῦτων μέγαν τοῖς παισὶ καταλιπεῖν. Ὁ μὲν γὰρ θητὸς ἡ δὲ ἀθάνατος καὶ δοξὴ .μὲν χρήματα κτητὰ δόξα δὲ χρημάτων ὀυκ ὠνητή*«. Paa høire Side læses det Samme paa Latin.

Titelbladets Bagside udfyldes helt af et smukt Træsnit, fremstillende et Portrait en face af Christiern den Anden i halv Figur. Kongen er iført en vid Overkjortel med en bred Pelsværks Krave, han bærer en lav Hat, paa Brystet hænger den gyldne Vlies's Orden. Armene hvile som i en Vindueskarm, med den venstre Haand gjør Kongen en Bevægelse, som om han ledsagede sine Tanker eller sine Ord med et Tegn. Figuren er omgiven af en rigt ornamenteret Bue

baaren af to Søiler; paa disse hænge fire Skjolde med Slesvigs, Stormarns og Holstens Vaabner samt den vendiske Drage; i lige Linie med disse foroven, som hæftede paa Muren, i hvilken Buen er anbragt, ses fire andre Skjolde med de tre Kroner, Dannebrogskorset, den norske Løve og de oldenborgske Bjælker, endelig er midt i Buen ophængt et Skjold med det danske Vaaben, tre Løver og ni Hjerter. Den nederste Del af Træsnittet danner som et Fodstykke for det Hele, med to Fremspring paa Siderne under Søilerne; derved dannes en bred Indskjæring i Midten, hvor en rectangulær Plade er afbildet med Kongens Navn og Titel. Nedenfor er Aarstallet 1523 og Kunstnerens Mærke, en vinget Slange med en Ring i Munden, det Mærke, som Lucas Cranach brugte.

Skriftet begynder med et Brev fra Kong Christiern til Pave Clemens VII, Keiser Carl V og alle Konger og Fyrster, geistlige som verdslige i hele Christenheden. Det er dateret »*ex Berlinio ad Spreuiam, Vicesimo die mensis Februarii, Anno Domini. M. D. XXIIII. Exilii nostri secundo &.*« Kongen omtaler, hvorledes Lybekkerne, skjøndt de og deres Forbundne have samlet deres Rigdomme fra Danmark, dog fra gammel Tid ere traadte op som de danske Kongers Fjender. De have i et latinsk Skrift bragt deres Klager frem for Regentinden i Nederlandene, Margrethe, og den engelske Konge, og ikke sparet paa haarde Udfald. Han har længe vist Taalmodighed, men da de nu ogsaa have talt ondt om hans Fader, Kong Hans, saa har han besluttet ikke længere at tie stille. Men han vil ikke i sit Svar bruge samme Sprog som de, han vil ikke udsende et Smædeskrift, men en retslig Undersøgelse. Svaret har han overdraget sin Vicekantsler at forfatte. Dette Brev udfylder Siderne AII—A 4 verso, Lin. 10 f. n. Umiddelbart derefter følger en Fortale af Schepper med samme Datering som Kongens Brev. Schepper omtaler, at Kongen har tre Fjender, Lybekkerne, den holstenske Hertug og de oprørske Danske. Først vil han svare Lybekkerne paa de Skrifter, hvori de

have fremsat deres Klager, og som først er sendt til Margrethe, Regentinden i Nederlandene, dernæst til Kongen af England. Dette Svar er forfattet medens han har været paa Reiser, »*mediis in erroribus*«, derfor maa der ikke lægges saa megen Vægt paa Sproget, men paa om det er Sandhed, hvad der siges. Om kort Tid skal der følge to andre Dele — nemlig mod Hertug Frederik og de oprørske Danske — men i dem vil Sproget blive anderledes, thi et er at have med Fyrster, et andet at have med Kræmmere at gjøre.

Svaret paa Lybekkernes paa Latin forfattede Skrift, gaar fra Blad 𝕴 verso til Blad 𝕼ii. Lybekkernes Skrift er aftrykt Stykke for Stykke, efter ethvert følger Scheppers Kritik og Svar. Disse Stykker have Overskrifterne: »*Lubecenses*« - »*Illustrissimi D. Christierni Daniæ &c. Regis ad suppradictum Articulum Lubecensium Responsio*«. Oversigten over Indholdet lettes ved kortere eller længere Indholdsangivelser i Marginen. Blad 𝕼ii verso til Blad 𝕼iii verso læses en ny Fortale af Schepper med Overskriften: »*Cornelius Duplicius Scepperus Nouiportuensis Senatui Oppidoque Lubecensi saniorem mentem*«. Schepper omtaler, at han, medens der i Hamborg forhandledes om at føre Kong Christiern tilbage til sit Rige, erfarede, at Lybekkerne i det tydske Sprog havde udtalt sig paa en skammelig og haanlig Maade om Kongen. Af deres Brev til Regentinden havde han vel lært deres Sindelag imod Kongen at kjende, men han havde dog ikke troet, at de i den Grad vilde være ubesindige, at de gjorde Nar af Keiseren; thi da denne havde befalet dem, at de skulde gjenindsætte Kong Christiern, svarede de, at de før vilde føre Tyrken, Russen, Tartaren og den catholske Kirkes hæftigste Fjender ind i Landet. Han havde faaet deres paa Tydsk forfattede Skrift at se, dette Skrift, som de maatte skamme sig over, hvis de ikke vare Lybekkere. Dette Skrift var forfattet før Kongens Flugt, det latinske et Par Maaneder senere. Det tydske kunde da ikke indeholde meget Nyt, men han har dog gjennemlæst det, og han vil nu svare paa samme

Maade som han har svaret paa det latinske. Derpaa følger Besvarelserne af flere Punkter. Skriftet slutter Blad X4, Linie 15; derefter læses:

Illustrissimi Daniæ Regis Christierni in aduersarios de-|fensio, foeliciter finitur per Typographum | Melchiorem Lotherum, Anno | domini incarnationis | M. D. | XXIII. | (Et nedadvendt Blad).

Den sidste Side er blank.

Forsvarsskriftet imod Kong Frederik.

Bogen er i Qvart, bestaar af 58 Blade uden Paginering, med Signatur: Aij—Oiiij. Den er ganske udmærket trykt med latinsk Skrift, 36 Linier paa Siden. Titlen er følgende:

Illustrissimi et | Potentissimi Principis Domini Christierni, Daniae, Svetiae, | Noruegiæ, Gothorum, Sclauorum, Vandalorumqve regis, Ducis Sleswici, Holsatiæ, | Stormariæ, Dythmersiæ Comitis in Oldenborg et Delmenhorst, ad duas episto-|las, quibus rationem belli aduersus illum suscepti Illustrissimus Holsatiæ dux | D. Fridericus illius patruus reddere conatur, Itemqve rationem cur eun-|dem expulerit et regnis et ducatibus spoliarit, subiungit. Corne-|lio Duplicio Sceppero Nouiportuensi illius uicecencellario | authore responsio.

De to første Linier ere trykte med Versaler. Nedenunder er aftrykt det smukke Træsnit af det danske Vaaben. Udenom Træsnittet læses til høire (for Læseren): »*Amici mei et proximi mei aduersum | me appropinquauerunt et steterunt*«, tilvenstre den samme Sætning paa Græsk: »*όι φίλοι μυ καὶ όι πλησίον. μυ | ἐξ ἐναντίας μυ ἤγγησαν καὶ ἔςησαν*«; og nedenunder: »*LUCE VI. Ve cum laudauerint nos omnes homines*«.

Titelbladets Bagside udfyldes helt af Lucas Cranachs ovenfor beskrevne Portrait af Christiern den Anden.

Skriftet aabnes med en Indledning, 5 Sider fra Blad Aij, i hvilken Kong Christiern henvender sig til Pave Clemens VII, Keiser Carl V, Kong Henrik af England og Frankrig, Erkehertug Ferdinand, samt alle christne Konger og Fyrster, baade

geistlige og verdslige. Den er dateret »*Aldenburgi Lybonotriæ Die Mensis Aprilis Decima Anno Domini saluatoris. M. D. XXIIII. Exilij nostri Anno secundo*«. Kongen anfører Grundene, hvorfor han nu endelig tager til Orde imod sin Oncle; dennes Manifester have havt stor Virkning, man har fæstet Lid til dem, og troet at han har Retten paa sin Side. Men det er dog ikke saaledes, mange af de reiste Beskyldninger maa først undersøges: «*Neque protinus fieri, ut quia tyranni nomenclatura nobis indita est, eadem nobis iuste queat attribui*«. Længe har han holdt sig tilbage fra at svare, men da han nylig fik tilsendt sin Oncles sidste Manifest, mente han, at han ikke burde tie stille. Han overdrog da: »*nobili et erudito Domino Cornelio Duplitio Sceppero uicecancellario nostro perquam syncere nobis dilecto defensionem ut emitteret, qua nostra ex informatione diligentissimaque iuris nostri et sigillatarum quæ penes nos sunt litterarum perspectione et perpensione, fidem facere hominibus, nihil quo minus prius responderimus, quam unicam pietatem defuisse. Temperaret a maledicentia et calamum, quantum in se esset, compesceret*«. Han beder, at der ikke maa tages Hensyn til Slægtskab, gammelt Forbund og Venskab, hvis han ikke: »*iure fuerit superior*«. Han slutter saaledes: »*Decreuimus fortiter aduersum fortunæ insultus contendere, ne a regio fastigio uel decessisse unquam, nec degenerasse uideamur. Proinde iuditium petimus non commiserationem*«.

Derefter følger en Fortale af Schepper (2 Sider), dateret fra samme Sted og samme Dag som Kongens. Schepper omtaler, at Kong Christiern har paalagt ham at forfatte dette Skrift. Han gjør opmærksom paa, at, skjøndt der efter den Maade paa hvilken Kongen er bleven behandlet, var god Grund til at bruge haarde og krænkende Ord, saa har Kong Christiern udtrykkelig forbudt ham det, og i den Maaned han har forfattet sit Skrift (»*in menstruo hoc labore nostro*«) har Intet været ham vanskeligere end at styre sin Pen, men Kongen vilde ikke tage Hævn over sin Farbroder. Schepper

svarer paa de to Breve, som den holstenske Hertug har skrevet imod Kongen. Imod det første, som er udkommet i Trykken med hans Segl (»*excussa — sub sigillo*«), svarer han med asiatisk Veltalenhed, paa det andet, som er blevet sendt til den keiserlige Regjering i Nürnberg, svarer han med lakonisk Veltalenhed, men ligeoverfor begge Breve har han iagttaget at stride hellere med Kjendsgjerninger end med Ord.

Skriftet falder altsaa i to Dele. Den første gaar fra Blad B verso til Blad K 4 verso; det har Overskriften: »*Summarium Obiectorum Illustrissimi Principis Domini Foederici* [sic!] *Holsaciae etc. Ducis aduersus dominum Christiernum regem patruelem suum etc.*« Stykke for Stykke gives Indholdet af det Skrift, som skal bestrides, og efter hvert Stykke følger Kongens Svar, oplyst af og til ved aftrykte Dokumenter. Disse Stykker have vexelvis Overskrifterne: »*Illustrissimus Holsatiae Dux*«, »*Serenissimi*« eller »*Illustrissimi Domini Christierni Daniae etc. Regis ad supradictum Illustrissimi D. Frederici Holsatiae Ducis patrui sui clarissimi Articulum Responsio*«. Oversigten over Indholdet lettes ved Indholdsangivelser i Marginen. Den anden Del begynder Blad L; den har Overskriften: »*Summarium eorum, qvae in Epistola Illustrissimi Ducis Holsatiae ad Sacrum Caesareum Regimen transmissa continentur qvod in Nurnbergam Norycorum convenerat. Anno Domini M. D. XXIIII*«. Den slutter Blad O 6, Linie 18. Derpaa læses:

Illustrissimi Daniæ regis Christierni in aduersarios defensio, foe-|liciter finitur per typographum Melchiorem Lotherum, Anno domi-|niæ incarnationis M. D. XXIIII.

Den sidste Side er blank.

Begge disse Skrifter regnes for at være meget sjeldne. Ja den belgiske Literairhistoriker Paquot[1]) kunde 1768 kun anføre Skrifterne under Scheppers Navn paa følgende Maade:

---

[1]) (*Paquot*) *Mémoires pour servir à l'Histoire litteraire des Pays-Bas*, XII, Louvain 1768, S. 299.

»*Apologeticum pro jure ac defensione Principis sui Christierni Daniæ Regis, in Belgium profugi. 1524. 4to. C'est ainsi qu'on marque cet ouvrage: quelques-uns doutent s'il a jamais existé*«, medens dog N. P. Sibbern[1]) 1716 havde anført Titlerne temmelig nøiagtig. Det store kongelige Bibliothek eier ikke mindre end tre Exemplarer af hvert af dem. I et Exemplar findes begge Skrifter indbundne sammen med den Bemærkning skrevet bag i: »*Complet 1689. d. 10. Septembris. Test. F. Rostgaard*«. Dette Exemplar kjøbtes paa hans Auction for 8 Rdlr. af Etatsraad Junge. Et lignende Exemplar solgtes efter Gram for 9 Rdlr., efter Langebek for 3 Rdlr.; et af dem (rimeligvis Rostgaards) har tilhørt Thott[2]). Af Hielmstiernes Exemplarer[3]) har Skriftet mod Lybekkerne været »Arnoldi Wittfeldij«; det har ogsaa tilhørt »Janus Chiliani Ripensis« (uden Tvivl den Jens Kjeldsen, som 1623 blev Rector i Ribe og senere Præst i Landskrone) og Knud Ulfeldt til Svendstrup († 1657), som har skrevet sit Navn paa Titelbladet og sit Valgsprog: »*Non haberi sed esse*«.

Som Exempler paa Priser kunne anføres: 1) Skriftet mod Lybekkerne solgtes paa Danneskjolds Auction for 5 Rdlr., paa Sevels for 4 Rdlr., paa Molbechs for 1 Rdlr. 4 ß. 2) Skriftet mod Kong Frederik betaltes paa Danneskjolds Auction med 3 ℔ 4 ß, paa Sevels med 3 Rdlr. 3 ℔, paa Klevenfeldts med 8 Rdlr. 1 ℔ 2 ß[4]).

Exemplarer findes desuden i Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn (Skriftet mod Lybekkerne er defect, Skriftet mod

---

[1]) *N. P. Sibbern*, Bibliotheca Dano-Norvegica, Hamburgi 1716, S. 175.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 106, Nr. 826. Bibl. *Grammiana*, S. 355, Nr. 5139. Bibl. *Langebekiana*, S. 234, Nr. 3656. Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 227, Nr. 766.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 340, Nr. 81—82.

[4]) Bibl. *Daneschioldiana*, S. 179, Nr. 1340 og 1339. Museum *Klevenfeldianum*, S. 85, Nr. 599. Bibl. *Seveliana*, II, S. 106, Nr. 972 og S. 105, Nr. 971. Bibl. *Molbechiana*, S. 9, Nr. 196.

Kong Frederik har tilhørt Gram), det kongelige Bibliothek i Stockholm, Universitetsblibliotheket i Upsala. I det kongelige Bibliothek i Bryssel findes to Exemplarer, begge betegnede som *rarissimi*; de have tilhørt van Ch. Hulthem[1]).

Skrifterne anføres hos Brunet og Graesse[2]).

1524.

Christiern den Andens Ny Testament paa Dansk.

Melchior Lotther. Leipzig (Wittenberg?).

Den ældste trykte danske Oversættelse af det Ny Testament betegnes ofte som Hans Mikkelsens. Denne Benævnelse er dog ikke ganske rigtig. Thi det er ikke ham, som har oversat hele Testamentet, det er heller ikke ham, som har forestaaet hele Trykningen af det, Arbeidet har været delt mellem flere, baade hvad Oversættelsen, Trykningen og Corrigeringen angaar. At lade Udgaven bære hans Navn kan retfærdiggjøres derved, at han er den Eneste af Oversætterne og Udgiverne, hvis Navn findes nævnet i Bogen. Det maa vist kunne forsvares at sige: Christiern den Andens Ny Testament[3]), thi det var ved hans Foranstaltning at det udkom, Udgivelsen er foregaaet næsten under hans Øine, i ethvert Tilfælde med hans Beskyttelse, han har selv taget Del i Arbeiderne og denne første danske Oversættelse hænger

[1]) *Catalogus Libror. impress. Biblioth. Upsaliensis*, Upsal. 1814, S. 805. Bibliotheca *Hulthemiana*, III, S. 362—63, Nr. 18866—67.

[2]) *Brunet*, Manuel de Libraire, V, S. 188. *Graesse*, Trésor de Livres rares, VI, 1, S. 294.

[3]) Denne Benævnelse er forøvrig brugt tidligere af *Engelstoft* i Nyt hist. Tidsskrift, II, S. 154.

paa det nøieste sammen med hans Interesse for Reformationen og hans Iver for at den skulde faae Indgang i Danmark.

Christiern den Andens Ny Testament har til forskjellige Tider givet Anledning til interessante litteraire Arbeider. Allerede 1527 gav Povel Eliesen en knusende Kritik af den sproglige Behandling (se hans nedenfor omtalte Skrift). Men først to Aarhundreder efter begyndte de nøiagtigere Undersøgelser. 1738 gav L. Harboe[1]) en Beskrivelse af Testamentet, søgte at eftervise, hvilke ældre Udgaver af det Ny Testament der have ligget til Grund for den danske Oversættelse, og meddelte en Fortegnelse over flere deri forekommende gammeldanske Udtryk. 1741 gav Chr. Olivarius[2]) en bibliographisk Beskrivelse af det. 1813 beskreves det af Ebenezer Henderson[3]), som tillige viste, at Erasmus Rotterodamus's latinske Version af Evangelierne var fulgt for disses Vedkommende, men at Luthers Oversættelse var benyttet til Brevene. Endelig gav Chr. Molbech[4]) 1840 en meget udførlig bibliographisk Beskrivelse af Testamentet, dvælede ved Undersøgelsen af flere vigtige Spørgsmaal med Hensyn til naar, og af hvem Testamentet er oversat, og paa hvilket Grundlag, samt omtalte den sproglige Behandling. Flere Punkter ere dog først blevne opklarede ved Allens Skrifter over Christiern den Andens Historie, idet han har benyttet og udgivet de samtidige Dokumenter og Breve, i hvilke Udgivelsen af Testamentet omtales. Det er saaledes

[1]) *Dänische Bibliothec*, I, S. 120—36.

[2]) *Chr. Olivarius*, De Vita et Scriptis Paulli Eliæ, S. 65—73.

[3]) *E. Henderson*, A Dissertation on Hans Mikkelsen's (or the first danish) Translation of the new Testament. Copenh. 1813.

[4]) *Chr. Molbech*, Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarh., S. 24—41. Forfatteren fremsætter flere Meninger, hvis Rigtighed dels ikke ere beviste af ham, dels ikke kan bevises, f. Ex. at Oversættelsen af Evangelierne maa være begyndt før Christiern flygtede fra Danmark, og at de ere oversatte (»efter al Rimelighed«) tidligere end Luthers Nye Testamente udkom (i Septbr 1522).

ved dem oplyst, at Christiern Winter, der var kyndig baade i Latin og Græsk, har været beskjæftiget med Udgivelsen af denne danske Oversættelse af det Ny Testament, og det er i dem udtalt, at Evangelierne »*weren gedruckt nach der Sprach Erasmi*« [1]). Men desuden er der fremkommet vigtige Oplysninger, som sammenholdte med de Vink, en nøiagtig Undersøgelse af Bogen giver, lede til interessante Resultater. Dog lede de ogsaa til flere tvivlsomme Spørgsmaal, som vanskelig lade sig besvare med Sikkerhed.

Christiern den Andens Ny Testament er en Bog i lille Qvart, som bestaar af 341 Blade, alle upaginerede. Det er trykt med gothiske Bogstaver, smaae Schwabachere, 39 Linier paa Siden foruden Overskriften. Udstyrelsen er meget smuk; der er benyttet talrige Initialer, store og smaae, og desuden findes mange store Træsnit udfyldende hvert en hel Side. Alle disse Træsnit ere ogsaa benyttede i Udgaven af Luthers tydske Oversættelse af det Ny Testament, som blev trykt i Wittenberg af Melchior Lotther den Yngre i Aaret 1524, altsaa samme Aar som den danske Oversættelse blev trykt. I flere af Træsnittene har Kunstneren sat sit Mærke G L eller .M. D. XXIIII. | . G : L. Man antager at derved betegnes en af Lucas Cranachs Elever, Gottfried Leigel, som var fra Holsten [2]). Der findes saadanne Træsnit foran hvert Evangelium, fremstillende Evangelisterne, foran Apostlenes Gjerninger, fremstillende den Helligaand svævende over en stor Forsamling af knælende Troende, i hvis Midte ses Christi Moder, foran hvert af Brevene (undtagen Brevet til Hebræerne), fremstillende en af Apostlene, (dog har man ved Pauli Breve maattet nøiets med ved de fleste af dem at aftrykke det

---

[1]) *C. F. Allen*, De Rebus Christiani Secundi Exsulis Commentatio, I, Hafn. 1844, S. 32—33.

[2]) Se: *J. Heller*, Lucas Cranachs Leben und Werke, Bamberg 1821, S. 281—82; *J. de Passavant*, Le Peintre-Graveur, IV, Leipsic 1863, S. 59—60.

samme Træsnit). Ved Aabenbaringen findes ingen Træsnit, medens der i den ovenfor nævnte Udgave af Luthers Ny Testament findes et ved hvert Capitel. I Marginen findes hyppige Parallelsteder anførte ved Evangelierne og Acta, længere Anmærkninger (Luthers) ved Epistlerne.

Efter de forskjellige Dateringer falder Testamentet i tre Dele, Evangelierne og Apostlenes Gjerninger, Brevene, Aabenbaringen.

Den første Del aabnes med et Titelblad fælleds for hele Oversættelsen. Titlen er:

Thette ere | thet Nöye testa-|menth paa dan-|ske ret effter la-|tinen vdsatte. | M. D. XXIIII.

Denne Titel er anbragt i Midten af et stort Træsnit: en bnet Portal baaren af rigt decorerede Søiler; foran den Christus paa Korset, rundt om Engle. Det er det samme Træsnit som er aftrykt paa Titelbladet af Luthers ovenfor nævnte Ny Testament og som i større Maalestok er benyttet i Folio-Udgaverne af Luthers Bibeloversættelse, trykte i Wittenberg af Melchior Lotther. Blad Aij—B 4 indeholde Luthers to Fortaler og en Fortale fra den unavngivne Oversætter eller Udgiver (»*Foretaalen til leseren*«), i hvilken der udtales en Glæde over at det ny Testament nu »*met wor kieriste forstis, oc andre gode cristnes hielp*« er blevet oversat paa Dansk, saa at Alle kunne læse Herrens Ord; Alle maae hjælpe til det, som Alle kommer til Salighed, saa at, hvor Noget i denne Udsættelse er forvirret, »*anthen for prenterens skiuld, huilken icke forstaar thendne tungge, eller for tunge malsens wanskelighed, oc szo wel for gantske føye hielp ther war hoss*«, — der bedes alle gode Lærere om at ville se til, hjælpe, rette og forbedre, hvor Behov gjøres. Derefter gives en Forklaring »*om the wbeuande ourd som icke huer mand forstaar effter scrifftens lydelse, oc effter sin vdtyelse, oc icke almendelige taale, som huer mand forstaar*«. Paa Bagsiden af Blad B4 er trykt et Træsnit med Evangelisten Matthæus, hvis Evangelium begynder Blad C.

Denne Del af Testamentet (177 Blade, med Signaturen: Aij—Ziij, a—xiij) slutter Blad x4 med følgende Efterskrift:

Enden paa the fire Euangelier, oc paa Apotler|nes gerninger, vt sadthe paa dantske, oc prenthe-|de vti Lijbs i landt til Myssen, aff Melchiar Lot|ther, aar effter guds byurd, twsynde oc femhun-| drede paa thet fiere oc tiwffuende, Sancti Lau-|rens affthen.

Bagsiden af Blad x4 er blank.

Arkene A—B maa sikkert være trykte efter at Trykningen af Evangelierne var fuldendt. Den 22. Marts 1524 skrev Hans Mikkelsen[1]) fra Wittenberg et Brev til Kongen og underrettede ham om, at »*Matheus, Marcus oc Lucas bliffue afftrøchte i denne vge*«; tillige spurgte han Kongen, om mere skulde skulde prentes end Evangelia. Den 4. April skrev Christiern Winter[2]) fra Wittenberg til Kongen, og meddelte, at Trykningen af Johannes Evangelium, »*ethers nades euangelio*«, ikke kunde begynde endnu; han havde ikke vidst, at der skulde sendes Kongen et corrigeret Exemplar af det, det var ikke overset endnu, men det skulde skikkes med første Bud. Endelig skrev Hans Mikkelsen[3]) fra Wittenberg et Brev til Kongen den 17. April, med hvilket han sendte ham »*Acta apostolorum och epistolas pauli*« og underrettede ham om, at Christiern [Winter] havde givet hans Svend »*sit exemplare super euangelion Joannis som hand selff haffuer korrigeret som hun settis skal, oc bliffuer samme euangelium Rede i thenne vge, vil ethers nade at acta apostolorum skulle settis thaa maa E. n. sende mig thennom strax tilbage igen*«.

Det ses af disse Breve, at det i Marts endnu ikke har været bestemt, om hele det Ny Testament skulde trykkes — idetmindste strax —, og at der derefter var indtraadt en Standsning før Trykningen af Johannes Evangeliet begyndte. Det vil nu ogsaa ved en nøiere Undersøgelse af Bogen blive

[1]) *Allen*, Breve og Aktstykker etc., I, S. 177.
[2]) *Allen*, anf. St., S. 200.
[3]) *Ekdahl*, Christiern II's Arkiv, II, S. 734.

tydeligt, at den første Del er bleven trykt under særegne Omstændigheder. Man vil nemlig Blad B 4, i Slutningen af Fortalen til Læseren, finde en lille Liste over Trykfeil i Matthæus og Lucas Evangelium, og foran den bemærkes: »*Thette er forset vti the fire euangelier*«. For at faae Plads til denne Trykfeilsliste har man været nødsaget til at sætte Arket tættere end ellers, Liniernes Tal paa Siderne er derfor blevet større, nemlig 41—43. Det bliver da sandsynligt, at Trykningen er begyndt med Arket C og at Arket B maa være trykt efter at Evangelierne vare trykte. Det Samme maa sikkert ogsaa gjælde om Arket A, thi den 29. April 1524 — altsaa paa en Tid, da Trykningen af Evangelierne allerede var skredet langt frem — skrev[1]) en af dem, som havde med Trykningen at gjøre, Johann Locher von Minchen, corrector zu Zwickau, et Brev til Christiern den Anden og spurgte om han skulde skrive Prefacionen og Fortalen, som han allerede havde arbeidet paa, samt om i hvilken Aand den skulde skrives: »*ob das auf e. k. mt namen, gunst, lieb etc. oder aus euangelischer pflicht als zu e. k. mt vnterthanen*«. Fremdeles er det først efterat være bestemt, at mere end Evangelierne skulde trykkes, ligeledes bestemt, at der skulde trykkes et eget Titelblad for den hele første Del af Testamentet. Men de to første Ark vare helt optagne, der var intet ledigt Blad til et Titelblad, og man blev da nødsaget til at trykke det paa et eget Blad, som helt uregelmæssig blev sat ind imellem den Side, paa hvilket Træsnittet med Evangelisten Matthæus's Billede er trykt (B 4 verso) og den første Side af Evangeliet (C), altsaa ind imellem to Ark, uden at det passede til Signaturen.

Dette Titelblad har følgende Titel:

Thette ere the fire Euangeli-|er paa danske, ret effter | latinen,

[1]) *Allen*, Breve og Aktstykker etc, I, S. 231—23. Den Fortale, der skrives om, maa utvivlsomt være den, som skulde staae i Begyndelsen af Testamentet.

meth Apostlernes gerninger, som Mattheus, Marcus, Lucas, oc sancte Hans screffue aff Christi mund.

Derunder er aftrykt det smukke, ovenfor beskrevne, Træsnit af Lucas Cranach: det danske Vaaben med Christiern den Andens Navn og Kongetitel paa Latin ovenover. Paa Bagsiden af Bladet er aftrykt et andet Træsnit af Lucas Cranach, nemlig Kongens Brystbillede i Profil, omgivet af en Bue baaret af to Søiler, behængte med Vaabenskjolde (9) med Delene af det danske Vaaben; forneden Kongens Navn og Titel paa Latin. Midt i Billedet er anbragt Aarstallet 1523, det samme ses ogsaa paa Foden tilligemed Kunstnerens Mærke, den vingede Slange. Vaabnet er uden Tvivl først blevet færdigt fra Kunstnerens Haand i Begyndelsen af April Maaned 1524, thi Lucas Cranach sendte Kongen det med et Bud, som overbragte ham et Brev fra Hans Mikkelsen, dateret Wittenberg den 9. April[1]).

Den anden Del af Testamentet, 144 Blade, har Signaturen: **Aaij—Zziij, aa—nn4**. Den begynder med et Titelblad med følgende Titel:

Alle sancte Pouels breffue | paa danske vdsatthe, oc | sancte Peders, sancte Hansses, sancte Ja-|cobs, oc sancte Judes, ret met vn-|derskede oc vdleggelse.

Under Titlen er aftrykt det samme Vaaben, og paa Titelbladets Bagside det samme Portrait af Christiern den Anden, med Aarstallet 1523[2]), som ovenfor er omtalt. Blad **Aaij—Aa4** indeholder et Brev fra Hans Mikkelsen til alle danske Mænd og Qvinder, unge og gamle. Efter at have omtalt, hvorledes falske Propheter og Lærere have forvendt den rette og klare

---

[1]) *Allen*, anf. St., S. 208—9.

[2]) Dette Aarstal har forledet *N. M. Petersen* til at gjøre opmærksom paa, at Titelbladet til anden Del har Aarstallet 1523. Der findes intet Aarstal paa Titelbladet, kun i det nævnte Træsnit har Kunstneren anbragt Aarstallet 1523. *Petersen*, Bidrag til den danske Literaturs Historie, II, S. 150[*]).

evangeliske Lærdom, men hvorledes et nyt Lys nu er blevet tændt, saa at Øinene blive opladte, og man ikke længere skal søge sin Salighed i Rom eller ved Afladsbreve, fortsættes saaledes: »*Ther til haffuer gud rørd konggelig Maiestat, Kong Christiern, Danmarckes, Suerriges, Norges Koning etc. alles wores naduge herre oc koning, at hand haffuer ladet vt seet the fire Euangelia paa danske, oc szo haffuer ieg foretagit meg sancte Pouels breff, met nogre andre christelige tractater at sete vd paa danst maal, — Ourd oc mening haffuer ieg sadt, thet beste gud gaff meg naaden, er ther nogen som støre naade oc forstand haffuer vndfanget aff gud, som kand oc wil thet bedre gøre, thet seer ieg gerne, ieg haffuer oc szo møged giordt, at gudz ourd fongger begyndelse ebland folckedt, oc andre muge fongge orsage, at gøret noget bedre, — Om thenne dantske syunes nogen icke ware szo prydet, som hannom godt tøckes*«, den viser Forfatteren til Sanct Pouel, som sagde om sig selv, at han prædikede det hellige Evangelium ikke med dybe eller prydede Ord, og at han var ulærd udi prydede Ord, men ikke i den guddommelige Visdom. Han ønsker, at man vil skikke sig værdige til denne Guds Gave, især her, hvor man er særdeles mere haard og grov end andet Folk; det er navnlig de uforstandige Prædikeres og Blindføreres Skyld, det er ogsaa dem som ere Aarsag i »*at somme haffue vtilbørligen forsmodt theres rette borne herre oc første kongelige Maiestat kong Christiern etc. som thennom wor giffuen aff gud*«. Han slutter med en Opfordring om at bekjende sin Skyld og forberede sig, saa at, naar Christus banker paa, Enhver da kan være rede til at gaae det evige Liv imøde.

Brevet er »*Screffuit vti Androp vti Brabandt aar effter Christi fødzsel twsende femhundrede paa thet fire oc tyuge aar*«.

Brevene begynde med Blad **Bb** og slutte Blad **nn4** verso, Lin. 5. Derefter læses:

Enden paa alle sancte Pouels breff (derpaa nævnes samt-

lige Breve[1]) ... *triuck oc saat i lijbs i lant til Missen aff Melchior Lotter, mondagen nest effter sancte Marie Magdalene dag, aar effter gudz byurd tusinde oc femhundrede paa thet fierde oc tiuffue.*

(Et sort Blad). ▮ S (Et sort Blad).

Den tredie Del, 20 Blade, har intet eget Titelblad, heller ikke egen Signatur; den indeholder Bladene ●●—ss4, begynder strax med Fortalen paa St. Hanses Aabenbaring, hvorefter selve dette Skrift følger, som slutter Blad ss4, Linie 7. Nedenunder læses:

Trøckt oc saat vti Lybs i land til Mys-|sen, aff Melchiar Lotther, aar effter | guds biurd, tusinde oc fembhun-|drede paa thet fierde oc tiwff|ue, mondagen nest fore | Bartholomei dag. |
(Et nedadvendt Blad). | (Et Blad). ▮ S (Et Blad).

Den sidste Side er blank.

I de forskjellige Efterskrifter nævnes Dagene, naar de tre Dele af Testamentet ere blevne fuldendte. Den første Del er bleven færdig St. Laurens Aften ɔ: den 9. August, den anden Del Mandagen næst efter St. Marie Magdalene Dag ɔ: den 25. Juli, den tredie Del Mandagen næst St. Bartholomæi Dag, ɔ: den 22. August. Trykningen af første Del er allerede begyndt sidst i 1523 eller først i 1524, thi den 20. Februar 1524 underretter Christiern Winter Dronning Elisabeth om, at Prenteren, »*som skal prente wor ny testamente*«, er reist bort, men at han, saasnart han kommer tilbage, skal »*prentte meer*«. Flere Standsninger indtraadte, dels foraarsagede af Prenteren, dels ved at Christiern Winter af Christiern den Anden blev sendt til Forsamlingen i Hamborg, der varede fra den 10. April til den 4. Mai. Imidlertid var man begyndt paa Trykningen af anden Del, som begynder med en ny Signatur, uagtet der af den foregaaende var to Bogstaver tilovers. Denne Del blev først færdig. Hans Mikkelsen har næppe været tilstede, da Slutningen

[1]) Brevet til Ebræerne nævnes som kommende efter Brevet til Philemon, medens det i Virkeligheden staar efter Johannes's Breve.

af anden Del blev trykt, thi i Juli var Christiern den Anden reist til Belgien[1]), uden Tvivl ledsaget af Hans Mikkelsen, som den 4. August fra Antwerpen skrev et Brev til Kongen. Der opstaar nu et Spørgsmaal at besvare, nemlig: naar og hvor har Hans Mikkelsen skrevet det Brev, der findes forrest i anden Del og altsaa kan antages at være bleven trykt først. Allen har formodet[2]), at Hans Mikkelsen har skrevet sit Brev i Sachsen, men har nævnet Stedet Antwerpen, da næsten alle Exemplarer af det Ny Testament skulde bringes derhen, for at sendes til Danmark. Denne Forklaring er dog næppe rigtig; der synes ikke at være nogen Grund til at skrive Antwerpen under Fortalen, naar Stedet, hvor Bogen er trykt, er angivet at være Leipzig; hvad der egentlig skulde opnaas ved at sætte det andet Stednavn, er ikke klart. Tanken om, at Fortalen skulde være trykt i Antwerpen, har allerede Olivarius[3]) gjort opmærksom paa maa være urigtig, thi den er trykt med samme Typer som Bogens øvrige Dele og Signaturen er i Orden, Fortalen har nemlig Signaturen **Aa**. Der lader sig dog tænke en anden Forklaring, og den fremsættes her som en Formodning: Trykningen af anden Del (Brevene) kan være begyndt med Arket **Bb**, idet man har forbeholdt det første Ark **Aa** til en Fortale, som senere skulde skrives. Hans Mikkelsens Brev kan være skrevet i Antwerpen og sendt til Trykkestedet, for at trykkes der og indheftes paa sin Plads i Bogen. Brevet udfyldte ikke hele Arket og den sidste Side i dette benyttedes til at aftrykke: »*Registerẽt paa alle boger som i thendne bog staar met theres foretaale met theres vndersked*« [4]). At der maa

---

[1]) Det sidste Brev, som haves fra ham skrevet i Tydskland, er dateret Vittenberg den 1. Juli, det første han skrev i Belgien er dateret Mecheln den 1. August. Dronningen var midt i Juni reist til Nederlandene. *C. F. Allen*, Commentatio etc., S. 30 b); S. 77 g).

[2]) *Allen*, Commentatio etc., S. 31.

[3]) *Chr. Olivarius*, De Vita et Scriptis Paulli Eliæ, Havn. 1741, S. 72—73.

[4]) Der findes altsaa i anden Del to Fortegnelser over Indholdet, paa det her nævnte Sted er Capitlernes Antal i hvert Brev angivet.

have været et eget Forhold tilstede med dette første Ark, finder maaske Bekræftelse i en Yttring af Povel Eliesen, som forøvrig er uforklarlig. Han omtaler nemlig[1]), at Udgiverne af Testamentet have gjort en »*Vending*« med det, før de lod det udgaa. »*Dog ath teth breff findis i nogen aff the første, men thet wor skeedt, før end tw haffde berammedt, ath thet første oc sijste quatern schulde forwendis oc omkring settis*«, hvilke Udtryk forklarede efter Ordene synes at tyde paa, at Arkene have været urigtig indbundne.

Hvilken Bogtrykker har trykt Testamentet og i hvilken By er det trykt? De tre Efterskrifter meddele alle, at Bogtrykkeren er Melchior Lotther og at Trykkestedet er Leipzig. At dette sidste ikke er aldeles rigtigt, lader sig bevise af de tidligere nævnte Breve. Den 20. Februar skriver Christiern Winter fra Wittenberg[2]) til Dronning Elisabeth, at Trykningen er standset, fordi »*thend prenter, som skal prente wor ny testamente, hand er tiil Liibs; strax hand kommer hid, skal hand prenthe meer*«. Den 22. Marts spørger Hans Mikkelsen fra Wittenberg[3]) Kongen om, hvorledes der skal forholdes med Trykningen, hvis Hans Naade ikke selv kommer hid. Den 4. April underretter Christiern Winter fra Wittenberg[4]) Kongen om, at Trykningen af Johannes Evangelium endnu ikke er begyndt, eftersom »*thend setter, som skulle sette paa ethers nadis euangelie, er icke her tilstede, men the wenter hannom fran Liibs alle dage*«. Endnu engang, den 17. April, skriver Hans Mikkelsen fra Wittenberg til Kongen om Trykningen. Den 29. April skriver Johann Locher von Minchen[5]) et Brev fra Zwickau til Kongen, i hvilket han giver ham den Underretning, at han har drevet paa Trykningen af Testamentet, men Trykherren

---

[1]) I sit Svar til Hans Mikkelsen, S. 61 i *P. Eliesens* danske Skrifter, første Bind.

[2]) *Allen*, Breve og Aktstykker, I, S. 159. [3]) smstd. S. 177.

[4]) smst. S. 200. [5]) smst. S. 221—23.

har havt mange Arbeider, der have lagt ham Hindringer i Veien, saa at han endog har maattet opgive at reise til Messen i Leipzig. Dermed standser de Underretninger, som kunne hentes fra Brevene. Dog ses det af andre, at Kongen hele Juni Maaned opholdt sig i Wittenberg, og at Dronningen yttrer[1]) Frygt for, at deres Ophold i denne By skal blive hende ilde optaget af Regentinden i Nederlandene, Margrethe, hendes Faster. Saameget er klart, at alt hvad der til Slutningen af April er trykt af Testamentet, er trykt i Wittenberg.

I hvilken By Testamentet er blevet trykt, vilde maaske kunne oplyses, dersom det med Sikkerhed vidstes, hvilken Bogtrykker der har trykt det. Det vides imidlertid ikke. Han hed Melchior Lotther, men der var to Bogtrykkere af dette Navn. Den ene af dem havde i mange Aar havt sit Bogtrykkeri i Leipzig, men 1519 oprettede han et i Wittenberg[2]), og der trykkede han dels alene dels i Forening med sin Broder Michael Udgaverne af Luthers tydske Bibeloversættelse og mangfoldige af Luthers Skrifter. Bogtrykkeriet i Leipzig vedblev efter 1519 i flere Aar, men der trykkedes færre og færre Bøger i det; saaledes anfører Panzer for Aaret 1523 kun en, for 1525—27 ingen og for 1524 kun det danske Ny Testament og Scheppers to Skrifter. Melchior Lotther »der Junger«, rimeligviis hans Søn, boede hele Tiden i Wittenberg, hvor han trykkede flere Udgaver af Luthers Ny Testament; 1524 udgik det to,

---

[1]) Dronning *Elisabeth* skriver fra Düben den 9. Juni: »*Aler kereste here, wed jegh wel, ad ner som jegh komer hus myn far søster, da skal hon taled tyl megh, for ether nade hauer were der y Wyttenbergh och jegh deslygeste, och spere megh meged der om. Beder jegh ether nade wel scryue megh tyl, wad ether nade tekes best, ded jegh skal soyre; wel jegh der gerne rete megh efter*«. Kongen svarer hende samme Dag fra Wittenberg: »*sether ether hoff til gud, han skall gifwe ether the beste rodh*«. *Allen*, anf. St., S. 249—51.

[2]) *M. Luthers* Briefe, Sendschreiben u. Bedencken, gesammelt von *W. M. L. de Wette*, I, Berlin 1825, S. 257; 381.

ja maaske tre Gange fra hans Presse der[1]). Hvilken Melchior Lotther har nu trykt Christiern den Andens Ny Testament? Svaret maa vistnok nærmest grundes paa en Sammenligning af dette og Melchior Lotther den Yngres Udgaver fra 1524 af Luthers tydske Ny Testament. Disse ere noget større, Formen er baade høiere og bredere; paa den anden Side er deres Udstyrelse ikke saa rig som det danskes, hvilket navnlig gjælder Initialerne[2]). Men det er de samme Typer, som ere brugte i den danske og i de tydske Udgaver, hele Behandlingsmaaden er den samme, og navnlig maa det fremhæves, at det er den samme Titelramme og de samme store Træsnit som findes benyttede i dem. Der er ikke saa Lidet, der synes at tale for den Anskuelse, at Melchior den Yngre har trykt dette Ny Testament paa Dansk i Wittenberg. Der er endnu et Par Vidnesbyrd, som ere af Vigtighed til at oplyse dette hele Spørgsmaal. Henrik Smith var en af dem, som deltog i Udgivelsen af Testamentet — det er maaske hans Navn, der betegnes ved Bogstaverne H S ved Slutningen af anden og tredie Del. I Dedicationen til Antonius Bryske foran den tredie Urtegaard, som første Gang udkom 1555, siger han, at han ofte har tænkt paa de Velgjerninger, »*som mig aff eders Velbyrdighed nogle Aar forledne vdi Wittenberg er hendt och vederfaren och serdelis den tid ieg der rettede det Ny Testamente som først paa vort danske Tungemaal prentedis och vdgick*«. Og endelig

---

[1]) *Panzer* beskriver to forskjellige Udgaver fra 1524; desuden omtaler han en tvivlsom fra 1523. (Entwurf einer vollständigen Gesch. d. deutschen Bibelüberzetzung D. Martin Luthers, 1783, S. 64—66 og 63). I det st. kgl. Bibliothek findes en Udgave fra 1524 og en paa hvis Titelblad er trykt 1523, medens der efter Johannes's Aabenbaring staar Aarstallet 1524.

[2]) Initialerne ere i Reglen forskjellige, dog forekomme et Par i begge Udgaver, see Bogstavet P Blad ZZ 4 vo (i det tydske Testament Blad m 7 vo) og Bogstavet P Blad dd vo (i det tydske Testament Blad g 4 vo). Paa den anden Side forekomme to af Initialerne i Scheppers Skrifter, som tryktes af Melchior Lotther i Leipzig, nemlig et I Blad miij (i Skriftet mod Kong Frederik Blad B) og et V Blad Ti (i Skriftet mod Lybekkerne Blad Aii).

maa en Yttring anføres af Povel Eliesen, som forekommer i hans Svar paa Hans Mikkelsens Brev[1]). Han taler om, at Hans Mikkelsen i sit Brev har kaldet Paven i Rom en Antichrist, hvorved han har vist sig som en forhærdet Kjætter. »*Men tw agter ath thet kunde icke merckis, forthi thet wor screffuet i Andorp oc paa danscke. Hwem haffde nogen tijdt trodt Hans Mickelssen wære saa dierff een mand, at hand i Andorp eller i Wittenbergh torde paa danscke bande Pawen i Rom?*« Man antager i Reglen, at Bogtrykkeren har begyndt sit Arbeide i Wittenberg, men fuldendt det i Leipzig, og derved kommer man let over alle Vanskelighederne. Thi ellers maa man jo tro, at det er et falsk Trykkested, der er angivet i Bogen. Skulde det dog ikke være tænkeligt, at Kongen har ladet sig paavirke af sin Dronnings Frygt for, at Regentinden skulde være dem unaadig stemt, fordi de havde været i Wittenberg[2]), og har ladet Udgiverne af det danske Testament betegne det som trykt i Leipzig, hvor Melchior Lotther jo havde et Bogtrykkeri?[3]). Mærkeligt synes det i ethvert Tilfælde at være, at Melchior Lotther, den Ældre og den Yngre, kun have trykt Luthers Bibel, det Gamle og det Ny Testament, i Wittenberg, hvor de have havt hele Apparatet til Trykningen i deres Officiner, men at ẹn af dem skal have trykt det danske Ny Testament i Leipzig. Og mærkeligt er det ogsaa, at der i de forskjellige Citater, som ovenfor ere givne af Samtidiges Breve og Skrifter, som Trykkested kun nævnes Wittenberg og aldrig Leipzig.

Efter al Sandsynlighed er der trykt Exemplarer paa

---

1) *P. Eliesens* danske Skrifter, I, S. 59.

2) Den første Side, Titelbladet, indeholder ogsaa en Urigtighed: »*Thette ere thet Nøye testamenth paa danske rett effter latinen vdsatthe*«. Kun den halve Del er udsat efter Latin.

3) Det maa erindres, at Leipzig stod under den katholske Hertug Georg af Sachsen, Wittenberg under den lutherskslndede Churfyrste Frederik den Vise.

Pergament; der omtales[1]) idetmindste i Brevene til Christiern den Anden »*vil schöner prob vnnd exemplar auf pärmendt vnnd papier, wiedann e. k. mt wirdt seehen vnd vernemen*«.

Et fuldstændigt Exemplar[2]) af Christiern den Andens Ny Testament er en meget stor Sjældenhed. Grunden hertil er dels den, at Portraitsamlere have udskaaret Titelbladene for at have Kongens Portrait, dels den, at Hans Mikkelsens Brev skal være blevet undertrykt og derfor kun være kommet til Danmark med de første Exemplarer[3]). I det store kongelige Bibliothek bevares fire Exemplarer, af hvilke kun et er aldeles fuldstændigt (men sammenstykket); de andre mangle Titelbladet foran Evangelierne, men i dem alle findes Hans Mikkelsens Brev, som dog kun i et af dem har hørt til det fra først af, i de øvrige er det senere indheftet. Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn besidder et Exemplar, i hvilket de to Titelblade med Kongens Vaaben og Billede og Hans Mikkelsens Brev mangle. Exemplarer findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm og i Universitetsbibliotheket i Upsala[4]). I ældre Tider fandtes Testamentet gjerne i ethvert større Privatbibliothek, Rostgaard eiede fem Exemplarer (tre defecte), Klevenfeld tre (alle defecte), Thott fire (tre defecte), nu eie kun faae Privatmænd det. Som saadanne kunne nævnes Biskop Grundtvig (def.), Professor Stephens (def.), Justitsraad F. S. Bang (def.). Auctionspriserne have sjelden været høie. Som Exempler kunne anføres: Thomas Bang (1662) 3 ℔ 6 ß; Rostgaard fra 1 ℔ til 1 Rdlr. 4 ℔; Langebek

[1]) *Johann Lochers* Brev hos *Allen*, Breve og Aktstykker etc., I, S. 222. S. 200 meddeler *Christiern Winter*. at *Hans Mikkelsen* havde sagt ham, at »*thet pergameen er icke end nw kommit til Libsk*«.

[2]) Exemplaret i *Lorcks* Bibelsamling synes at have været complet. Biblioth. Biblicæ Lorckianæ P. IV, S. 92, Nr. 3870.

[3]) *Povel Eliesen* siger i sit Stridsskrift mod *Hans Mikkelsen*: »*tw skalt jcke kwnde klage noget wære forget eller forwanlet wti samme breff, ther tw dogh icke wille lade wdgaa met bogen, som tw haffde acthet medt thet første*«, *P. Eliesens* danske Skrifter, I, S. 61.

[4]) *Catalogus Libror. impress. Bibliothecæ Upsal.* II, S. 4.

1 Rdlr. 4 ℔; Kolderup Rosenvinge (1851) 3 Rdlr. 4 ℔ 8 ß (Exemplaret defect); en Auction 1864 2 Rdlr. (defect)[1]).

Christiern den Andens Ny Testament anføres baade af Panzer, Ebert, Brunet og Graesse[2]).

Register over Epistler og Evangelier.

Michaelis Brødrene. Rostock.

I Forbindelse med Christiern den Andens Ny Testament nævnes her en lille Bog, hvis Trykkeaar ikke kjendes. Men Exemplarerne, i hvilke den er bevaret til Nutiden, ere indbundne sammen med Exemplarer af dette Testament, saa at der er nogen Sandsynlighed for, at den fra gammel Tid er knyttet til det. Bogens Titel er:

¶ *Eet Register paa | alle Epistle oc Euangelia som | lessis oc predickis i then hel-|lige kircke alle Søndage oc | hellige dage offwer thet gantz|ske aar. wnderskedelig satt | hwor man kan opsøge oc fin|de thennom i thet gamble | oc ny Testamente bode paa | latine oc danscke Oc hwor huert Epistel oc Euangelium | begyndis i capitelet oc huor | thet endis Nytteligt saa wel | then nom ther forfarne ere i lati-|ne twngemaal som lygfolk.*

Bogen er en meget lille Qvart, bestaar af 38 Blade, uden Paginering, med Signaturen: Aij—Ev (Arket A bestaar af 8 Blade, Arket E af 6). Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden, og i typographisk Henseende smukt ud-

---

[1]) Catalogus Bibliothecæ *Thomæ Bangii*, Blad bb 4 vo, Nr. 133. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 205, Nr. 43 - 47. Biblioth. *Langebekiana*, S. 187, Nr. 775. Catalogus libr. qvos reliqvit *K. Rosenvinge*, S. 32, Nr. 569 b. *Rists* Bogauction d. 20. October 1864, S. 4, Nr. 80.

[2]) *Panzer*, Annales typographici, VII, S. 222, Nr. 834. *Ebert*, Allgem. bibliogr. Lexikon, II, S. 925, Nr. 22652. *Brunet*, Manuel du Libraire, V, S. 758. *Graesse*, Trésor de Livres rares et précieux, VI, 2, S. 90.

styret, saaledes med flere forzirede Initialer. Titelbladet er omgivet af en træskaaren Ramme. Texten begynder paa Titelbladets Bagside og fortsættes til Blad Iv verso. Blad I6 indeholder paa Forsiden: »*Wnderscḱede hwor thette Register sckal forstaais*«, 34 Linier trykte med Petit; Bagsiden er blank.

Skjøndt det ikke er angivet, hvor og af hvem denne lille Bog er trykt, lader dette sig bestemme med fuldkommen Sikkerhed. Den er trykt i Rostock i Michaelis Brødrenes Trykkeri. Rammen paa Titelbladet — der med en lille Forandring ogsaa forekommer i Frands Wormordsens Davids Psalter —, Typerne, Initialerne, den hele typographiske Behandlingsmaade lader ingen Tvivl herom. Derimod er det vanskeligere at fastsætte, i hvilket Aar Bogen er trykt; sandsynligvis er den trykt i Aarene 1524—1529; (i Aaret 1529 udkom Christiern Pedersens Oversættelse af det Ny Testament trykt i Antwerpen, i hvilken Udgave der findes en »*Taffle paa alle Søndage oc søgnedage*«). Citaterne stemme med Oversættelsen i Christiern den Andens Ny Testament, dog ikke bogstavret og heller ikke altid ordret.

I det store kongelige Bibliothek findes et Exemplar af denne Bog, indbundet sammen med dets bedste Exemplar af det Ny Testament fra 1524: Blad Ciiij mangler. Biskop Grundtvig besidder et meget defect Exemplar ligeledes indbundet med det Ny Testament fra 1524, og i Fortegnelsen over Lorcks Bibelsamling nævnes[1]) i Beskrivelsen af hans Exemplar af det samme Testament: »*Index Evang. et Epist. additur in fine*«.

---

[1]) *Bibliothecae Biblicae Lorckianae* Pars IV, S. 92, Nr. 3810.

(1525.)

Kong Frederik den Førstes Svar paa Scheppers Skrift.

(Melchior Lotther?) (Leipzig?)

Dette Skrift er stilet, som om Kongen selv havde skrevet det (han taler stadig i første Person); den egentlige Forfatter nævnes ikke i det, men fra anden Kilde vides, at det er Kongens Secretair, Peter Svave, som har forfattet dette heftige og bittre Stridsskrift. Der findes ingen Angivelse af, hvornaar det er skrevet eller trykt, men da Albert, den tydske Ordens Stormester, nævnes som Hertug i Pommern, hvilket han blev i April 1525, bliver det sandsynligt, at Bogen er udkommen imod Midten af dette samme Aar[1]).

Bogens Titel er følgende:

Serenissimi | Domini, D. Friderici Daniae, Norve-|giae Regis, Slesvici, Holsatiae, | Stormariæ Ducis, Comitis in Aldenburg et Delmenhorst, ad Christierni Patruelis calumnias, Responsio.

De tre første Linier af Titlen ere trykte med Versaler.

Skriftet er i Qvart, bestaar af 28 Blade, uden Paginering med Signatur: A2—G3. Det er smukt trykt med latinske Bogstaver, 38 Linier paa Siden. Texten begynder paa Titelbladets Bagside, og fortsættes uden Afbrydelse til midt paa næstsidste Side. Den sidste halvanden Side er blank.

Under Titlen er aftrykt et temmelig stort, smukt udført Træsnit af det danske Vaaben, som nu er forandret; de tre Kroner ere tagne bort, istedetfor er kommet de tre Løver med Hjerterne, som saaledes ere afbildede i to Felter.

Der er intet Trykkested angivet, ligesaa lidt som Bogtrykkeren er navngivet. I Henseende til hele Udstyrelsen har

[1]) Se *C. F. Allen*, De Rebus Christiani II Exsulis Comment., S. 42. Sml. Anm. 1, S. 43.

Bogen stor Lighed med Scheppers Skrift mod Kong Frederik, og man feiler næppe ved at antage, at Skriftet er trykt af Melchior Lotther i Leipzig.

Af denne Bog findes to Exemplarer i det store kongelige Bibliothek, det ene har tilhørt Hielmstierne[1]); i det andet, paa hvis Titelblad Peder Resen har skrevet sit Navn, findes talrige Rettelser tilføiede med en gammel Haandskrift. Dette er ogsaa Tilfældet med Exemplaret i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, som har tilhørt Gram. Et Exemplar findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm. Af Priser anføres følgende: paa Auctionen efter Grev Danneskjold 3 Rdlr. 2 ℔; efter Gram 5 Rdlr. 5 ℔ 15 ß; efter Langebek 4 Rdlr.; efter Sevel 8 og 6 Rdlr. (han eiede to Exemplarer)[2]).

1525.

Tidende om Klaus Kniphovs Nederlag. Klagedigt over Dronning Elisabeth.

Bogtrykker og Trykkested ikke angivne.

Dette lille Skrift, der vistnok er udkommet sidst i Aaret 1525 eller i Begyndelsen af 1526, hører til den Slags Skrifter, som benævnes »Tidender«, »Zeitungen«. Det er det ældste bevarede, der bragte Samtiden Underretning om en Begivenhed i den danske Historie, nemlig om Søslaget, som Hamborgerne leverede Klaus Kniphov den 8. October 1525 ved Gretzyl, beliggende ved Floden Ems. Kniphov tabte Slaget, blev ført fangen til Hamborg og der halshugget. Slagets Udfald havde Betydning,

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 340, Nr. 83.

[2]) Bibliotheca *Danneschioldiana*, S. 179, Nr. 1341. Biblioth. *Grammiana*, S. 355, Nr. 5140. Biblioth. *Langebekiana*, S. 235, Nr. 3651. Biblioth. *Seveliana*, S. 106, Nr. 973—74.

thi Kniphov skulde have forenet sig med Skipper Clemens for at gaae til Bergen, angribe denne By og reise Normændene imod Kong Frederik[1]). Skriftet indeholder desuden et Sørgedigt over Kong Christiern den Andens Dronning, Elisabeth, som var død den 19. Januar 1525 i Schinard nær ved Gent.

Det lille Skrifts Titel er følgende:

Von der nyderlag vnd vngeluck Ku-|nig Cristiern etschwa künig zu Denmarck Schweden vnd | Norwegen Hertzog zu Schlesz wick zu Holstein Stor-|marn vnd der Dietmarischen, Graue zu oldenburg | vnnd Dalmanshorst, Gegen denen von Hom|burck &. newlych auf der oster see ergangen. | Mit angehenckter clag so Fraw Isa-|bella Künigin von Denmarckt. | Kayserlycher Maiestat | schwester &. zu jer le-|sten zeiten ge-|thon.

Under Titlen er aftrykt et Træsnit med det danske Vaaben. Bogen bestaar af 4 Blade uden Paginering, med Signatur: Aij—Aiij. Den er trykt med gothiske Bogstaver, 34 Linier paa Siden. Texten begynder øverst paa Blad Aij. Blad Aiij verso, Lin. 17 begynder: »*Die clag der Hochgebornnen Frawen Isabella Kunigin von Denmarck &. So sy zu Ieren lesten zeiten mit betrubten hertzen grosser Conciens vnd weiszheit gethan &c.*« Dette Digt[2]) er i Formen en Samtale mellem Dronningen og hendes høie Ægteherre ved hendes Dødsleie; det slutter med en Afskedshilsen til alle hendes Kjæreste, og en Bøn til Christus og Jomfru Maria. Det bestaar af

---

[1]) *C. F. Allen,* De Rebus Christiani II Exsulis Commentatio, S. 96—100. — Hamburgische Chroniken in niedersächsischer Sprache. Herausg. von *J. M. Lappenberg,* Hamb. 1861, S. 22—23. I den ovenfor beskrevne Bog er Dagen for Slaget angivet til Løverdagen den 28. October.

[2]) *Liliencron* har ikke kjendt det; derimod har han i: Die historische Volkslieder der Deutschen vom 13 bis 16 Jahrh., III, S. 125 meddelt et andet: »*Van die Koninghinne van Denemerken*«, der begynder saaledes:

»*O rad van auontueren*«.

Denne Vise er første Gang trykt i: »*Een schoon liedekens Boeck. Antwerpen 1544*«, som er optrykt af *Hoffmann von Fallersleben* i: Horae Belgicae, XI, Hannover 1855; her findes Visen S. 189.

46 Linier; to Linier ere stadig trykte fortløbende over Siden. Begyndelsen og Slutningen lyder saaledes:

O Kunig von Denmarckt.

Got wel euch in tugent stercken. Vnd die cleine Kinderche mein
Gottes gnad well euch aufferwecken, Erleuchten ewer gmüt vnd syn.

Des 19 tags Januarij, Funfvndzwentzigsten jar ein end
Ist die Kunigin verschiden zu Schinarden nit weit von Gent.

Digtet slutter Blad A4 nederst; Bagsiden af dette Blad er blankt.

Der findes ingen Angivelse af, hvem der har trykt dette Skrift, og der lader sig vanskelig fremsætte nogen Formodning derom.

I det store kongelige Bibliothek bevares to Exemplarer af denne Bog; det ene af dem tilhørt Hielmstierne[1]).

1525.

Tydsk Vise om Klaus Kniphov.

Klaus Kniphovs Nederlag og Død blev besunget i flere tydske Viser, af hvilke dog kun en vides at være bleven trykt, formodentlig ikke længe efter Begivenheden. Denne Vise har følgende Titel:

Van Knyphoff syner legent
Is hyr in Kort vnd behent,
Dar men wol in kan vorstaen
Wo syne ansleghe synt ghegaen.

Visen udgjør 12 Blade i Octav, med Signaturen B og C. Paa hver Side er trykt 3 Stropher. Trykkested (Hamborg?)

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 341, Nr. 86.

og Aar ere ikke angivne. Paa Bagsiden af Titelbladet er Melodien angiven:

Dyt ghedycht is op de wyse:
Idt geyt tegen de somertyht,
Dat mannich lantzknecht ym felde lyth.

Paa det andet Blad er aftrykt et Træsnit: en Soldat, med høire Haand støtter han et Flag, der staar paa Jorden, bag ham en Mur og i Baggrunden et Bjerg med en Fæstning. Visen bestaar af 58 Stropher; den ender paa næstsidste Side med et Akrostichon paa 16 Linier, Bogstaverne give Forfatterens Navn: Hans von Gottingen. Sidste Side er blank.

Et Exemplar i den Scheurlske Samling i Nürnberg, anført af Panzer[1]); Lappenberg har optrykt Visen efter dette Exemplar[2]).

1525.

Schöne Gebethen.

Ukjendt Bogtrykker. Kjøbenhavn.

Arne Magnussen har i sin Fortegnelse over danske Palæotyper nævnet denne Bog med følgende Tilføielse: »*Annotatio cujusdam, librum ipse non vidi*«. Skriftet forekommer i den roskildske Kanniks, Peder Svends, Bogcatalog[3]): »*Schöne Gebethen. Kiøbenhaffn 1525. 8vo*«, men er ellers ukjendt.

[1]) *Panzer*, Annalen der ältern Deutschen Litteratur, II, S. 396, Nr. 2842.

[2]) *Lappenberg* i: Zeitschrift d. Vereines für hamburgische Geschichte, II, S. 576—591. Aftrykt hos *R. von Liliencron*, Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13 bis 16 Jahrh., III, S. 528—33. S. 518—22 ere to andre Viser om Kniphov aftrykte efter Haandskrifter; de ere først udgivne af *Lappenberg*, anf. St., S. 118—140; *Lappenberg* har i samme Tidsskrift, IV, S. 212 ff., udgivet to Viser om Kniphov fra en senere Tid.

[3]) Catalogus Libror. *Petri Svendii* Canonici olim Roeschild., Hafn. 1662, Blad A4, Nr. 57.

1526.

Christiern den Andens Brev til Johan Wendlandt.

Uvis Bogtrykker. Uvist Trykkested.

Johan Wendlandt, Licentiat, Borgemester i Danzig, traf i October 1525 sammen med Hans Mikkelsen i Antwerpen. Han havde staaet i Spidsen for en reformatorisk og politisk Bevægelse i Danzig og søgte nu at stifte Forbindelser i Udlandet, der kunde støtte ham og hans Parti. I Antwerpen udklækkedes den Plan, at Wendlandt skulde arbeide paa et Forlig imellem Christiern den Anden og Østersøstæderne; dette skulde fornemmelig ske ved Reformationen og Reformatorernes Hjælp. Planen mislykkedes aldeles, og den 17. Juli 1526 blev Wendlandt henrettet i Danzig som Oprører. Christiern den Anden var imidlertid gaaet ind paa at forhandle med ham og i December Maaned 1525 forfattedes et Brev (som der med Grund menes skrevet af Paulus Petrus Kempe), i hvilket Kongen udtalte sig med Sorg over hvad der hidtil var sket og gav Løfte om bedre Tider, hvis han atter kom til Magten, saa meget mere som han nu sluttede sig til den evangeliske Sag. Af de Grunde, som nedenfor meddeles, lod Hans Mikkelsen dette Brev trykke, til megen Misfornøielse for Kongen; thi denne søgte jo Hjælp hos Reformationens Modstandere, medens han i Brevet til Wendlandt aabent erklærede sig for en af Reformationens Tilhængere [1]).

Skriftets Titel er følgende:

(Et sort Blad). *Diploma | Illvstrissi|mi Principis. D. Christier|ni, Danie, Suecię, Noruegiæ, | Regis &c. Ad Joannem | Ventelanth*

[1]) Se *C. F. Allen*, Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie, I, S. 374—76; 389; 426—28.

Dantiscorum | *Consulem, in quo cer|tæ rationes conti|nentur, quibus* | *seserenissi-|mus Rex* | *ob impe|petran|dam* | *restitutionem a Stagna libus ciuitati|bus astrinxit,*

De tre første Linier af Titlen ere trykte med Versaler.

Bogen er i Qvart, bestaar af 4 Blade, upaginerede og usignerede. Bogen er trykt med latinske Typer, 37 Linier paa Siden.

Titelbladet er omgivet af en smuk Ramme i Træsnit, uden Hentydninger til Bogen; forneden i Rammen ses et Skjold med et Mærke, en paa Midten omvunden Blomsterstilk, hvis Blade foroven og forneden krumme sig imod hverandre. Det er maaske Bogtrykkerens Mærke. Paa Titelbladets Bagside og den følgende Side er aftrykt en Fortale med Overskrift: »*Verae Pietatis Assertori Pio et Christiano Lectori Ioannes Michael gratiam et pacem*«. Fortalen er dateret: »*Liræ tertia die Aprilis. Anno virginei partus sesquimillesimo vigesimo sexto*«. Hans Mikkelsen anfører Grunden til at han har udgivet dette Diplom: det er af Hensyn til Wendlandt, som blev anset for en Forræder, da han kom til Danzig og medbragte Christiern den Andens Forslag om Fred og Forlig. Paa andet Blads Bagside begynder Kongens Brev; det er dateret: »*Loe nonis Decembribus Anno virginei partus sesquimillesimo Vigesimo Quinto*«. Det slutter Blad 4, midt paa Bagsiden, med Underskriften: »*Ego Christiernus protestor manu mea propria*«, omgivet af tre sorte Blade.

Trykkestedet er ikke angivet. Bogen er rimeligvis trykt i Wittenberg eller Leipzig.

Der kjendes nu kun et Exemplar af dette Skrift; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne og før ham formodentlig Niels Foss[1]). Det er ikke at undres over, at Exemplarerne ere forsvundne, thi de allerfleste bleve confiskerede i Antwerpen, nemlig 500[2]). Hans

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 340, Nr. 85. Bibliotheca *Foss*, S. 280, Nr. 3762.
[2]) *Ekdahl*, Christiern II:s Arkiv, S. 1056.

Mikkelsen skriver[1]) til Christiern den Anden den 29. April 1526: »*Item aff thee epistoler aff ethers nades breff til borgemesteren aff Danssken, ther aff haffuer ieg forsendt til Jesper Bomhoffuer vti Lijbcke ix, och met Ambrosio Bogebinder haffuer ieg ingsendt i Danmarck lx, och til Danssken haffuer ieg sendt hos ic. Ieg troer icke andet, end thee samme epistoler skulle gøre ith stort opror vti Danmarck och i thee vendiske steder. Dominus providebit*«. Det bevarede Exemplar har været i en Tydskers Eie, thi paa sidste Side staar skrevet med en omtrent samtidig Haand: »*Desse schrifft hat kong Cristiern allene gemacht, das Er sich dy wendesche stet wolde anhengich machen*«.

Hele Skriftet er optrykt i Scriptores Rerum Danicarum[2]),

1526.

M. Luthers Bedebog og Prædiken om Christi Død, oversat af Povel Eliesen.

(Michaelis Brødrene.) (Rostock.)

Disse to Skrifter af Luther udkom til forskjellige Tider, Prædikenen 1519[3]) og Bedebogen 1520. Bedebogen indeholder i de ældste Udgaver Noget mere end der findes i Povel Eliesens Oversættelse, saaledes Ave Maria, flere af Davids Psalmer, og nogle af Pauli Breve. Prædikenen har Titlen: »*Eyn Sermon von der Betrachtung des heyligen leydens Christi D. Martini Luther zu Wittenberg*«. Engelstoft, som udførlig har om-

---

[1]) *Allen*, anf. St., S. 426–27, Anm. 1.
[2]) *Scriptores Rerum Danicarum*, VIII, S. 489–93.
[3]) Prædikenen er optaget i *Irmischers* Udgave af *Luthers* Sämmtliche Wercke, XI, S. 144—152; Udgiveren føier den Bemærkning til, at den er »geschrieben im Jahr 1521«. Men i det store kgl. Bibliothek findes en Udgave, trykt i Wittenberg 1519.

talt[1]) Povel Eliesens Oversættelse, mener at han har oversat begge Skrifter efter latinske Udgaver af dem, men denne Mening er næppe rigtig, han har sikkert oversat dem fra Tydsk.

Bogens Titel er følgende:

EEn Cristelig vnder|wyszningh paa the | thy Gudz budord, | Then menige Cristen kir-|kis tro ock loffue. Wor her|ris benn Pater noster, | oc huore Jesu Christi | død oc pyne chulle | rettes lige begaas | oc tracteris. | ·.· | ☞ ☜

Bogen er i meget lille Octav-Format, bestaar af 72 Blade uden Paginering, med Signatur: Aiij—Iv; den er trykt med smaa Schwabachere, 21 Linier paa Siden. Bag paa Titelbladet ses et lille Træsnit fremstillende Duen svævende over de knælende Apostle. Paa det andet Blad begynder en Dedication[2]): »*Erlig oc welbyrdig mandt oc streng Ridder her Olwff Nielsz* [Rosenkrands] *till Valløff, Broder Paulus Helie Helser jnn Christo Jesu, medt Gutz naade och wenskaff*«. Den er: »*Schreffuet y Kiøffnehaffnn Sanctorum martyrum Viti oc Modesti dag. Anno domini M. CCCCC. oc xxvi*«. »For tre Aar siden kom Luthers Bedebog til Danmark, den opkjøbtes med stor Hast og Fyg. Den kom ogsaa i Povel Eliesens Haand og han saae snart, at Luther paa vanlig Vis havde blandet Ondt og Godt, Løgn og Sandhed mellem hinanden, for desto bedre at sætte Folk Glarøine paa Næsen. Paa det ikke mange skulde fare vild, naar de læste Bogen, vilde han skille Hveden fra den urene Sæd og lade Bogen udgaa paa Dansk, for at man kunde drages fra de tydske Bøger, som hver læste saa gjerne. Men han maatte røve Luther det fra, som han ingen Ret havde til. Hr. Oluf maa ikke tro, at han har prædiket imod hvad han nu gjør. Havde han nogensinde været af Luthers Menighed, saa takkede han Gud, fordi han var bleven forløst fra den Djævels Snare.

---

[1]) *Engelstoft* i N. historisk Tidsskrift, II, S. 92—103; 125—30. Engelstoft har ikke vidst at denne Prædiken er af Luther, anf. St., S. 94, Anm. 13.

[2]) Denne Dedication er aftrykt af *Engelstoft*, anf. St., S. 127—130, Anm. 6, 7, 8.

Men han har aldrig været besvoret med Luther eller nogen af hans Tilhængere. Hvad der er godt i Luthers Skrifter, det giver han endnu Magt, thi det er taget fra Hieronymus, Bernhardus og St. Birgitte. Men der findes ingen større Løgn end den som Luther har talt og skrevet om Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen og korteligen mod al Ære og Dyd. Det er ogsaa sagt om Povel, at han ikke bliver hos Skriften; er det sandt, da ønsker han, at ham maa overgaa alle Guds Plager alle Mand til Aasyn. Han slutter med en Opfordring til Hr. Oluf at læse denne Bog, ikke for Luthers, men for Jesu Christi Lærdoms Skyld«.

Fortalen slutter Blad A5 Linie 12. Paa Bagsiden af samme Blad begynder Bogens første Afdeling med Overskriften: »C *Een korth vnderwyszningh om the x. Gutz bwd ordt, alle thennom nyttelig som wille sigh Cristellighe och wdhen straff bewijsze, bode modt gudt oc mennisken«*. Denne Afdeling slutter Blad Diiij—D6 verso med: »C *Thisse samme x Gudtz budt kortelligen vth set paa Rijm«*. Blad D6 verso Linie 2 begynder anden Afdeling: »*Een kort vnderwijssning paa the artickill then hellige tro indeholder«*. Blad E7 Lin. 15 begynder tredie Afdeling: »*Een kort vnderwijsningh paa the Siw bøner som Pater noster indeholder«*. Efter dette Afsnits Slutning, Blad G8 verso, er aftrykt et lille Træsnit, fremstillende Christi Opstandelse. Blad H begynder sidste Afsnit: »*Een korth lerdom och predickin, huore wy sckule rettelige, oc fructsommelige beløbe Jesu Christi død oc pyne, sckifft wdti Femhten parther«*. Dette Afsnit slutter Blad I8 verso, Lin. 8. Derunder er aftrykt et lille Træsnit, nemlig Byen Rostocks Vaaben: et tvedelt Skjold, i det øverste Felt en fremadskridende Grif, det nederste tverdelt ved en Linie, uden noget Mærke[1]). Vaabnet bæres af en

[1]) Sml. *Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck*, II, Lübeck 1857, S. 22, om Rostocks Vaaben: »Das Wappen ist ein quergetheilter Schild, in der oberen blauen Hälfte ist ein rechtsschreitender goldener Greif, unten quer getheilt, oben silbern, unten roth«.

Ørn, hvis Overdel rager op over det; paa Siderne Søiler, forbundne ved en Bue.

Trykkestedet er ikke angivet, men Vaabnet paa sidste Side viser hen til Rostock, og saavel de brugte Typer som de Initialer, der af og til forekomme, gjøre det utvivlsomt, at Skriftet er udgaaet fra Michaelis Brødrenes Trykkeri[1]).

Kun et Exemplar kjendes nu af denne Bog. Det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne, der for 12 Rdlr. 4 ℔ 2 ß kjøbte det paa Auctionen efter Klevenfeld[2]). Denne har for bedre at kunne bevare Bogen ladet den klæbe op paa Blade i Qvart-Format. Paa Titelbladet staar skrevet: »*Hans Nansens Bog*«.

Det hele Skrift er optrykt i Povel Eliesens danske Skrifter[3]).

I Aaret 1526 forfattede Povel Eliesen et Skrift, med Titel: »*Een Cristelig Wnderwiisning om Luthers Handell*«, dediceret til Tyge Krabbe, Danmarks Riges Marsk. Efter al Sandsynlighed er dette Skrift blevet trykt samme Aar. Povel Eliesen omtaler det nemlig 1528 som et Skrift, han havde »*wdgiffuet*« og som »*nw er wdi hender oc for øghen*«[4]); men Bogen er ikke bevaret, ligesaalidt som nogen nøiere Underretning om den er overleveret. Skriftets Indhold kjendes kun fra det Modskrift, som den svenske Reformator Olaus Petri udgav mod Povel Eliesen: »*Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff, som*

---

¹) *Engelstoft*, anf. St., S. 94, Anm. 13, siger, at Bogen er trykt i Roskilde, men det er urigtigt.

²) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 117, Nr. 1. Museum *Klevenfeldianum*, S. 73, Nr. 478.

³) *Povel Eliesens* danske Skrifter, udgivne ved *C. E. Secher*, I, S. 1—53.

⁴) *Povel Eliesen*, Nogre Christelige Suar etc., Kbh. 1528, Blad Tiij verso og Blad y4. Se forøvrig *Engelstoft* i N. historisk Tidsskrift, II, S. 145—151.

en lögnactigh Munck, hetandes Paulus Helie, haffuer vthgdd latit, emoot thet helga Euangelium, som nw (aff gudz nådhe) är j liwset kommet, Olaus Petri M. D. XXvij. Stocholm.

1527.

Povel Eliesen, Svar til Hans Mikkelsen.

Michaelis Brødrene. Rostock.

I det Brev, hvormed Hans Mikkelsen havde ledsaget den danske Oversættelse af det Ny Testament 1524, havde han opfordret sine Landsmænd til at slutte sig til Reformationen og ikke at lade sig fremdeles veilede af de uforstandige Prædikere. Dette Brev, som vistnok var skrevet i en velment og oprigtig Aand, indeholdt skarpe Udtalelser imod Reformationens og Christiern den Andens Modstandere. Paa disses Vegne optraadte Povel Eliesen som Ordfører, idet han 1527 udgav sit Svar til Hans Mikkelsen, maaske paavirket af de danske Biskopper[1]). Skriftet er bekjendt som et af de mærkeligste fra Reformationstiden; det indtager tillige en fremragende Plads i den danske Literatur, som det i Tiden første polemiske Skrift, den har at fremvise, men tillige i den Henseende det første, fordi det næppe er overgaaet af noget senere i polemisk Kraft. Povel Eliesen har aabnet Slusen for sin heftige Aands lidenskabelige Udbrud, og med de djærveste Udtryk, med bidende Spot og krænkende Haansord stormer han frem mod Hans Mikkelsen, hverken sparende ham for hans danske Sprog, hans Iver for Reformationen eller hans Hengivenhed for Christiern den Anden. Men Gift og Galde

---

[1]) Se *Engelstofts* interessante Undersøgelse i Nyt historisk Tidsskrift, II, S. 151—63.

vare ikke de rette Vaaben, hvormed man kunde standse Reformationen.

Titlen er følgende:

Till thet ket-¦terlige wcristelige och | wbesindige breff, som then wbe-¦sckemmede kettere Hans Mickelsz | aff Malmø, lod wdgaa met thet | ny Testamente, ther konningh | Cristiern lod ynckellige och | wtilbørlige forwandle paa | sith tijrannische wildt, | oc icke Gudt till loff, | eet kort och til-¦børligt swar.

Bogen er i Qvart-Format, bestaar af 53 Blade, uden Paginering, med Signatur: Aij—Nv. Den er trykt med Schwabachere, 32 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af en bred Ramme i Træsnit, fremstillende foroven Gudfader, paa Siderne Evangelisternes Symboler, nedenunder Marie Bebudelse. Titelbladets Bagside er blank. Bladene Aij—A4 verso indeholde en Fortale til Hans Mikkelsen, umiddelbart efterfulgt fra Bl. A4 verso—Nv verso, Linie 30, af selve Skriftet, der er affattet saaledes, at Hans Mikkelsens Brev anføres Stykke for Stykke med Overskriften: »*Hans Mickelssz*«, hvorpaa følger Povel Eliesens Svar med Overskriften: »*Swar*«. Svaret slutter med denne Bemærkning: »*Screffuet i Odensze Sabbato prime dominice Aduentus Anno domini M. D. xxvj*«.

Blad Nv verso, Linie 33 ff. læses:

(Et Blad). *Tryct wdi Rozstock hoos the brødre i sancti | Michaelis Closter. Anno* domin*i M. D. xxvij. Och | xxv. dag Aprilis Maanid.*

Kun tre Exemplarer af denne Bog ere nu bevarede. Det ene findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne, det andet findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, det tredie i Karen Brahes Bibliothek i Odense[1]). Resen har eiet et Exemplar, ligeledes Peder Syv og Klevenfeld; dennes Exemplar blev paa Auctionen

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 101, Nr. 2. *Karen Brahes* Danske Bibliothek, S 112.

efter ham betalt med 4 Rdlr.; ogsaa Sevel har eiet et Exemplar[1]). Efter en Notits af Arne Magnussen fandtes før 1728 et Exemplar i Valkendorfs Collegiums Bibliothek.

1528.

Povel Eliesens Svar paa Kong Gustavs Spørgsmaal fremsatte i Anledning af Reformationen i Sverig.

Peter Brandis. Kjøbenhavn.

For at orientere Noget med Hensyn til dette Skrifts Tilblivelse bemærkes Følgende[2]):

I December Maaned 1526 lod Kong Gustav af Sverig opsætte en Række Artikler eller Spørgsmaal om den evangeliske og papistiske Lære, som bleve sendte til Mænd af begge Partier, for at Kongen kunde faae deres Mening at vide om dem[3]). Disse Spørgsmaal naaede Danmark og da Povel Eliesen følte sig kaldet til at udtale sig om dem, skrev han et kort Svar i Form af et Brev til Kong Gustav, ledsaget af tolv Spørgsmaal, som han opfordrede den svenske Konge at svare paa. Dette Brev, som blev færdigt i Foraaret 1527, fandt i Afskrifter Udbredelse baade i Danmark og Sverig. Han udarbeidede derpaa et større Skrift, der blev en udførlig Besvarelse af de ti af Kong Gustavs Spørgsmaal, og dette Skrift blev færdigt fra Trykken i Kjøbenhavn den 28. April 1528;

---

[1]) Catalogus Biblioth. *P. Resenii*, S. 145, Nr. 41. Museum *Klevenfeldianum*, S. 73, Nr. 469. Bibliotheca *Seveliana*, S. 106, Nr. 975.

[2]) Skriftets Historie er udførlig behandlet af *Engelstoft* i N. hist. Tidsskrift, II, S. 168—174.

[3]) Se *H. Reuterdahl*, Swenska kyrkans historia, IV, S. 272 ff.

Brevet til Kong Gustav sattes foran som Indledning, og de nye Spørgsmaal til ham bagefter som et Anhang[1]). Povel Eliesens Skrift er polemisk, men ikke saa djærvt som f. Ex. hans Svar til Hans Mikkelsen; dog indeholder det mange skarpe Udfald imod de Evangeliske. Det er vigtigt, fordi det viser Forfatterens dogmatiske Standpunkt.

Bogens Titel er følgende:

Nogre Christelige Suar till the spørsmaall | som Koning Gøstaff till Swerigis Ryge lodt wdgaa till | sith gantsche Klerckery, berammede aff Broder Paulo | Helie, thenom till bestandt som bodelige raff-|ue y thenne tidt oc ere icke en nw falden, | met then menige Luthers hob. | | Kiøbmenhaffnn. Anno domini. M. D. XXviij

Bogen er i Qvart-Format, bestaar af 88 Blade, uden Paginering, med Signatur: **Aii—Viii, xi—yiii.** Den er trykt med en lille fin gothisk Skrift (som i danske Bøger fra Reformationstiden kun forekomme i denne), med 30 Linier paa Siden. Trykken er meget slet. Af Titlen er den første og sidste Linie trykt med de større Ghemenske Typer. Under Titlen er aftrykt en Vignet, nemlig en Medaillon, i hvis Midte ses Monogrammet [monogram] i et Skjold, der omfattes af to Sirener, fra hvis Hoveder reise sig lange Fuglehalse, hvis Hoveder mødes midt over Skjoldet. Udenom gaar en Ring med Legenden: (En Kløverblomst.) *ALEZ. MAVLDITZ. AV. FEV. ETERNEL.* (En Kløverblomst.) *MAT. XXV.*

---

[1]) *Reuterdahl* fortæller anf. St., S. 351, at Povel Eliesens Skrift naaede Stockholm den 10. Mai 1528, og at Olaus Petris Svar blev færdigtrykt mod Slutningen af Mai Maaned samme Aar. Her er en Feil; det var Povel Eliesens Brev, skrevet i Foraaret 1527, som Olaus Petri først den 10. Mai 1528 fik i Hænde. Hans Svar er slet ikke rettet imod Povel Eliesens udførlige Skrift. Olaus Petris Svar har Titlen: »*Itt föghe sendebreeff til Paulum helie aff Carmeliters orden j Danmarc, ther honom geffues swar til thet breff och spörsmål han för jt åår sedhen förscriffuit hadhe til högmechtig första her Götstaff Swerigis och Götes etc. konung om then förwandling her skeedt är. Olauus Petri. Stocholm MDXXviij*«. 4.

Paa Titelbladets Bagside begynder Brevet til Kong Gustav med Overskriften:

Q Weldiger Furste oc mectiger herre, Her Gøstaff Ericksøn koning till Swerigis ryge, Broder Paulus Helie, hilser meth naade och fredt wdi Christo Jesu.

Brevet slutter Blad **Biii**, Linie 5, med Bemærkningen: »*Screffuet y Kiøbmenhaffnn. Anno domini. M. D. xxvii*«.

Fra Linie 6 følger: »*Q Her effter følger the spørsmaall som Koning Gøstaff giorde till syt menige klerckery*«. Det er blot selve Spørgsmaalene, — de slutte Blad **Biii** verso, Linie 10 —; fra Blad **B4** kommer da Povel Eliesens Svar paa Spørgsmaalene (der gjentages foran hvert Svar), som fortsættes til Blad **yi** verso, Linie 22. Linie 23 og følg. indeholde denne Overskrift: »*Q Desse xii spørsmaall som her effterfølge giøris till høgmectiger Furste oc weldiger Herre, Her Gøstaff Ericsøn, Konning till Swerigis riighe, aff broder Paulo Helie, Om hans Naade wille werdis, att giffue till samme spørsmaal, oc framseet, noghre Cristelige oc tilbørlige Swar*«. Disse Spørgsmaal slutte Blad **yiii** verso, Linie 15. Derpaa følger en kort Efterskrift til den »*fromme læsere wdi Christo Jesu*«; Povel Eliesen forklarer Grunden til at han kun svarer paa 10 Spørgsmaal, og ikke paa 12, der var nemlig ikke kommet mere for hans Øine end 10; det ene om Christi Legeme i Brød og Vin vil han svare paa i det Skrift, han vil lade udgaae imod Olaus Petri, som har udgivet en uchristelig Bog imod ham. Ved samme Leilighed vil han vise, hvad Olaus er for en løgnagtig Skalk og en skalkagtig Løgner. Efterskriften slutter Blad y4, Linie 20; derpaa læses:

Trøct y Købmenhaffnn aff Petro Brandis Anno domini | *M D xxviii xxviii die Aprilis* | *P T*

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog ere to Exemplarer bevarede; det ene findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielm-

stierne, det andet i Universitetsbibliotheket i Upsala. Bogen nævnes i Resens og Thomas Bartholins Cataloger; Rostgaards Exemplår betaltes med 3 ℔, Scavenius's brændte 1794[1]. — Efter en Optegnelse af Arne Magnussen fandtes før 1728 et Exemplar i Valkendorfs Collegiums Bibliothek.

1528.

Urbanus Rhegius, Forklaring over det apostoliske Symbolum.

Michaelis Brødrene. Rostock.

Blandt de Lærebøger i den christelige Religion, som brugtes i Tydskland før Luther udgav sine Katechismer, er en af de mest benyttede den, som Urbanus Rhegius 1523 udgav i Augsburg med Titel: »*Die zwölff Artickel vnsers Christlichen Glaubens mit Anzaigung der hailigen geschrifft darinn sie gegründt seind . . . zu dienst dem Ersamen weisen Caspar Weisbrugker*«. Den udkom i mange Oplag, baade paa Høitydsk og Plattydsk. Denne Lærebog er egentlig blot en Forklaring af det apostoliske Symbolum, som efter gammel Skik er delt i 12 Artikler, og Forklaringen ledsages af talrige Citater af den hellige Skrift eller Henvisninger hertil. Til dette Skrift slutter sig meget nøie et andet af Rhegius, som derfor i flere Udgaver er umiddelbart knyttet til det førstnævnte; det har Titlen: »*Ain kurtze Erklärung ettlicher leufiger puncten, aim ieden Christen Nutz vnd Noth, zu rechten Verstand*

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 124, Nr. 3. (*Aurivillius*) Catalogus Libror. impress. Biblioth. Reg. Acad. Upsaliensis, S. 262. Bibliotheca *P. Resenii*, S. 145, Nr. 41. Catalog. Biblioth. *Thomæ Bartholini*, *Thom. fil.*, S. 50, Nr. 65. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 66, Nr. 163. *Nyerup*, Minde af *Scavenius's* Bogsamling, S 93, Nr. 514.

der hailigen Geschrifft zu Dienst dem Ersamen vnd weysen Lucas Gaszner«. Det udkom ligeledes i Aaret 1523 i Augsburg[1]). Den første af disse Bøger udkom 1528 i en god dansk Oversættelse, hvis Forfatter ikke har navngivet sig[2]).

Bogens Titel er følgende:

(Et Blad). *The tolff article* | *aff wor christelige tro* | *met then hellige scrifftis forclarelsze oc wd-leggelzse i hwilcken* | *the grwndt oc be gyndelse haffue* | *Alle christne* | *menniske gantzscke nyttelige Met* (et Blad) *eet Register* (et Blad).

Bogen er i meget lille Qvart-Format, bestaar af 58 Blade, folierede: *blad* j—lvi (Titelbladet og det sidste Blad ere ikke tagne med), med Signatur: Aij—Ovi. Den er trykt med Schwabachere, 21 Linier paa Siden. Læsningen vanskeliggjøres ved mangelfuld Interpunction. Titlen er omgiven af en stor Ramme; foroven staar midt i en Bue Aarstallet: *1527*, derunder Indskriften: *SOLARES. RADIOS. INVIDET. VNDIS.* Siderne danne Søiler og Piller, der bære Buen; nederst et Fodstykke, i Midten af hvilket læses Indskriften: *RVMPERE. LIVOR. EDAX.*; derunder Bogtrykkeriets Mærke: ⊖ i et Vaabenskjold, derunder: *ROZSTOCK.* Paa Titelbladets Bagside er afbildet Jomfru Maria som Himmeldronningen med Christusbarnet paa sin Arm, omgiven af Gislen. Siden er omgivet af en ornamenteret Ramme. Fortalen, hvormed Rhegius's Skrift begynder (»*Als nach anfang der kirchen etc.*«) findes ikke i den danske Oversættelse. Det andet Blad (j, sign. Aij) begynder med Originalens anden Fortale: »*Ciprianus oder Ruffinus vermeinet etc.*« Denne Fortale slutter Blad vj, Linie 7, hvorpaa begynder: »*Then første Artickel*« og derefter

[1]) I det store kongelige Bibliothek findes en høitydsk Udgave af disse to (fortløbende) Skrifter, trykt i Strasburg 1524, og to plattydske, trykte i Wittenberg 1525 og 1526.

[2]) Paa Bindet af det bevarede Exemplar er med en Haand fra det 18. Aarh. skrevet: *Fr. Wormord.* Man har vistnok formodet, at han var Forfatter eller Oversætter.

fortsættes Skriftet uden Afbrydelse til Blad Liiij. Paa Bagsiden af dette Blad begynder: *»Eet Register ij huilcket the yperste stæder ij thenne bog findiss«*. Registeret slutter Blad lvi, Lin. 7 f. n. Der var endnu et Par Sider ledige og de ere benyttede til at aftrykke Fortegnelsen over Synder og gode Gjerninger, med Overskrifterne: *»Dødelige synder ere vij .... Robende synder. Synder ij mod then helliand. Siw ere then hellige kirckis Sacrament. Vij. ere aandelige miskwnde gerninger. Vij. ere legomlige miskunde gierninger«*. Endelig læses Blad lvi nederst (trykt med Petit):

¶ Tryct i Rozstock hoss the brødre i sancti Mi-|chaelis Closter Anno domini 1528 then 14 dag | Mensis May. Oc findis til købs i Rozstock til | Hans Meyers bogebinders. Oc ij Kiøbnehafnn | til Hermen Køsters i klæboerne ij then hwide | Swan

Paa den sidste Side er aftrykt et Træsnit med det danske Vaaben, støttet af to Vildmænd, omgivet af en forziret Ramme (det samme Vaaben, som er omtalt ovenfor S. 278).

Af denne Bog er et Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Thott[1]). En Eier har til hver af de tolv Artikler skrevet en Apostels Navn — det apostoliske Symbolum deltes nemlig i de ældste Katechismer i tolv Stykker efter de tolv Apostle —, en anden har bag paa Titelbladet med rød Farve skrevet Navnet Jakob med Runer: ᛁᛅᚴᚢᛒ.. Bag i Bogen er noteret: *»13 Rdlr. paa Sl. Biskop Kiærups*[2]) *Auction d. 22 Januarij 1753«*. Det er sikkert det samme Exemplar som forekommer i et Auctionscatalog[3]) over et Bibliothek (Eierens Navn er ikke anført), som 1718 solgtes i Mag. Jac. Kiærups Hus i Kjøbenhavn; han var dengang Capellan ved Holmens Kirke. Paa Auctions-

---

[1]) Catalogus Bibliothecæ *Thott*, VII, S. 239, Nr. 167.

[2]) Mag. *Jac. Kærup* blev Biskop i Christiansands Stift 1733, han døde 1751.

[3]) Catalogus libror. varii argumenti, quorum auctio habebitur in ædibus Dr. Mag. Jacobi Kærup, Hafn. 1718, Blad N 2 verso, Nr. 853; i et Exemplar med Kjøbernes Navne i det st. kgl. Bibliothek er ved denne Bog anført: *»borte«*.

dagen manglede Bogen. Exemplarer maae i mange Tider have været overordenlig sjeldne. Et som tilhørte Scavenius forgik 1794 ved Christiansborg Slots Ildebrand[1]. I Thomas Bangs Catalog findes nævnet tre Exemplarer af denne Bog, trykt i Viberg 1529. Her er dog vistnok en Feil tilstede; thi en saadan Udgave kjendes ikke andenstedsfra, og i et af sine Skrifter anfører Bang Bogen som udkommen i Rostock 1528[2].

Skriftet findes nævnet af Panzer[3] (efter Thotts Catalog); derefter har Münter, Lisch og Mohnike[4] omtalt den, uden at have lagt Mærke til, at det er en Oversættelse af et Arbeide af Urbanus Rhegius.

1528.

Frands Wormordsens Oversættelse af Davids Psalmer.

Michaelis Brødrene. Rostock.

Næst efter det Ny Testament var Davids Psalmer den første Bog af den hellige Skrift, som blev oversat paa Dansk. Oversætteren, Frands Wormordsen, var en Hollænder[5] —

---

[1] *Nyerup*, Mindesmærke af Scavenius's Bogsamling, Khb. 1794. Fortalen. Aarstallet er feilagtig angivet til 1527.

[2] Catalogus Librorum *Th. Bangii*, Hafn. 1662, Blad bb4 verso, Nr. 151—53. (Bogen nævnes i Række med lutter danske Skrifter; Viberg skal vist være Viborg). — *Th. Bang*, Oliva sacræ Pacis repurgata, Ed. II, Haun. 1657, Bl. (i)2.

[3] *Panzer*, Annales typographici, VIII, S. 282, Nr. 25.

[4] *Münter*, Kirchengesch. von Dänemark u. Norwegen, III, Leipz. 1833, S. 235—36 (»*Der Verfasser, ein lutherisch gesinnter Theolog, ist uns übrigens unbekannt*«) *Lisch* i Jahrb. d. Vereins f. mecklenburg. Geschicte etc., IV, S. 61. *Mohnike*, smst. V, S. 187.

[5] Om hans Familieforhold vides Intet, og der er ikke stort Haab om at Noget vil kunne erfares. Den hollandske Kirkehistoriker *Rømer* udbad sig i *De Navorscher*, XIII, 1863, S. 7, Oplysninger meddelte om *Frands Wormordsen*, men Svaret, som først fremkom tre Aar efter i det

født 1491 i Amsterdam —, som i en ung Alder maa være kommen til Danmark, hvor han blev Carmelitermunk i Helsingør og omtrent 1527 Lector ved Universitetet i Kjøbenhavn. Hans Davids Psalter er den eneste Frugt af hans lærde Sysler, som fremkom før han i Aaret 1529 drog til Malmø, for at arbeide i Reformationens Tjeneste. Hans Oversættelse af Psalmerne har flere Gange været Gjenstand for Undersøgelse baade med Hensyn til Grundlaget for Oversættelsen og med Hensyn til den sproglige Behandling — af Harboe, Molbech og Engelstoft[1]). Hvad Sproget angaar, siger Molbech: »Endskiøndt hans Oversættelse altid er uden Elegants, er den dog ikke uden en vis eiendommelig Kraft i Udtrykket, der paa ikke faae Steder endog hæver sig til nogen poetisk Skiønhed; og skiøndt den ofte falder haard og tvungen, er den dog ikke uden Eftertryk og et Slags antik Simpelhed og Værdighed«.

Bogen er i Qvart-Format, indeholder 138 Blade, uden Paginering, med Signaturen: Aij—Llllj. Den er trykt med Schwabachere, store og smaae. Udstyrelsen er meget smuk, talrige Initialer ere anvendte. Skilletegn mangle næsten ganske.

Bogens Titel er følgende:

Dauids psal-|tere paa danske wdsat | aff B. Francisco Wormordo | Carmelita mett nogre føye vn-|derscheede till the steder som mest gior-|dis behoff oc mett eett sckønt Regi-|ster bag ij boghen om huer | psalmis brygilse[2]) *dygdt och krafft.* | (Et Blad.) *Cum gratia et priuile* (et Blad) | *gio Regie. M.*

Titlen er omgiven af en Ramme i Træsnit, fremstillende

samme Tidsskrift, XVI, 1866, S. 208, indeholdt kun hvad man kjendte tidligere, intet Nyt.

[1]) *Harboe*, Dänische Bibliothec, III, 1739, S. 73—125; *Molbech*, Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarh., Kbh. 1840, S. 54—63. *Engelstoft* i Nyt historisk Tidsskrift, III, 1848, S. 429—442.

[2]) I det st. kgl. Bibliotheks Exemplarer er Bogstavet y ved Radering rettet til et v; i Dänische Bibliothec er trykt: *brygelse.*

foroven Gud Fader, paa Siderne Evangelisternes Symboler, forneden Marie Bebudelse. Paa Titelbladets Bagside ses det danske Vaaben i et lille (slet) Træsnit, med Overskriften: »*Arma Regis Dacie*«, omgivet af forskjellige Bogtrykker-Zirater; forneden læses to Skriftsteder af Esaias, xl, og 1 Peters Brev, i. Derunder er aftrykt to Vaaben, med Overskrifterne: *Her Anders Bilde Frw Petronilla.* Paa Sidens Fod er aftrykt et Zirat med følgende to Mærker , anbragte i Vaabenskjolde, som bæres af to Engle.

Blad Aij til Aiij verso indeholde en Fortale til »*Alle fromme lesere, huer och een besynderlige*«. Forfatteren, som ikke har navngivet sig, mener, at han ikke behøver med mange Ord at pryde eller smykke dette Arbeide, som med Flid er gjort af Lectore Francisco Wormordo Carmelita; det skal med Tiden vel pryde sig selv hos alle Fromme og Retsindige, især naar man husker, at han er fremmed for den danske Tale, og det prophetelige Digt er saa dybt, at hun næppe saa kraftigt kan udtrykkes paa noget Tungemaal, som Behov gjøres, end sige paa Dansk. Det Øvrige af Fortalen er en Characteristik af Davids Psalmer. Blad Aiij verso—Bvj indeholde Oversætterens Dedication af sit Arbeide til Anders Bilde, Ridder til Søholm og Høvidsmand paa Stegehus, og hans kjære Husfru Fru Petronille Olufsdotter [af Slægten Krogenos]. Dedicationen er skrevet i Kjøbenhavn »*sancti Marci Dag* 1528«. »Det er Anders Bilde og hans Frue, som ere første Ophav til at Psalteren nu er fremkommen paa Dansk, Gud almægtigste til Lov, Kong Frederik til Ære og den menige danske Mand til Husvalelse. Oversætteren er saa uvant i det danske Maal som et vanvittigt Barn, som først sættes i Skole, thi hans Modersmaal, Tydsken, falder ham altid i Munden, naar han skal tale Dansk. Men hans gamle Mester, Lector Paulus, har paa hans Ben hjulpet med sin Tunge som med en fin Fil, hvilket mange af hans Uvenner ikke skulde tro, der udraabe ham som det hellige Evangeliums

Fjende og Modstander. Det er nu kommet alle Danske Mænd til Gode, men ogsaa Svenske og Norske »*oc om nogre andre findis, huess maall som haffuer almenig eyedom mett then danscke tale*«. Det har været et vanskeligt Arbeide, vanskeligere end Nogen skulde tro, fordi det danske Maal er ikke føieligt med andre Maal, at det kan sig altid vel befalde, og den hebraiske Tale har og bruger mange Vilkaar, som andre Tungemaal ikke kunne taale og fordrage, især det danske, der saa haardelig udtrykker den hemmelige Kraft, som den hebraiske Text indeholder. Til Oversættelsen har Frands Wormordsen benyttet den Text, som Kirken bruger i sin Læsning, nemlig Psalterium Gallicum, dernæst Psalt. Romanum og Psalt. Hebraicum, som den hellige Hieronymus har udsat paa Latin; fremdeles to tydske Psaltere, det ene paa Østertydsk [1]), det andet paa Brabands Maal og menige Vesterlands Tale; endelig to latinske Oversættelser af den hebraiske Text, den ene af Felix Pratensis, den anden af Conrad Pellicanus. »*Men then hebraiske text som er then prophetelige mening nest angaaendis haffue wij dog besynderlige effther fwldt*« [2]). Oversætteren opmuntrer Herskabet til at læse Kong Davids Psalmer og lade fare de løsagtige Viser, som Drankere og Bolere have digtet i syndig og ubeqvem Handel, og som nu almindelig qvædes paa Hofgaardene og i Herrehusene, Gud til Haanhed og Foragt, mange uskyldige Børn og Mennesker til et syndigt Exempel, saa at mange kunne tale og kvæde Synd før de enten kunnè gjøre Synd eller vide hvad Synd er«. I det Følgende besvares Spørgsmaalet om det er nyttigt, at den hellige Skrift udtrykkes paa almindelig Tale. Derpaa omtales Psalterens Natur, som ikke er andet end det sande Evangelium. Tilsidst omtales, at Fru Petronille havde ønsket, at

[1]) ɔ: *Luthers* Oversættelse.

[2]) Om Fortolkningen af disse Ord se *Engelstoft*, anf. St., S. 432—35; Forfatteren mener, at ved den hebraiske Text maa forstaas Oversættelsen af Hieronymus i Vulgata.

Bogen maatte blive ledsaget af en Veiledning til at finde, naar den eller den Psalme skulde bruges. Dette Ønske er opfyldt derved, at Lector Paulus har oversat en lille Bog om de hellige Psalmers Kraft af Athanasius, Erkebiskop i Alexandria, som tidligere har været oversat paa Latin af Angelus Politianus og Johannes Reuchlin. Denne lille Bog følger med Psalteren og kan bruges som et Register samt en Ledsager og en Underviser til hver Psalmes besynderlige og hemmelige Kraft. Dedicationen slutter med en Bøn.

Blad **Bvj** verso indeholder et (slet) Træsnit, fremstillende Kong David spillende paa sin Harpe, med Citater af Psalmen Cl udenom, omgivet af en træskaaren Ramme. Paa Sidens Fod læses Citatet af Psalmen Cxlij: »*O herre gack icke ij rette mett thyn tienere*«.

Fra Blad **Cj** begynde Psalmerne. Foran hver Psalme anføres kort dens »*mening oc beslutting*«, derefter de første Ord af Psalmen paa Latin. Af og til, navnlig ved de første Psalmer, føies Forklaringer til de vanskeligere Steder. Psalmerne slutte Blad **Kkiij** verso, Linie 20. Derpaa læses: »*Ende paa Dauitds psaltere aff B. Francisco Wormordo Carmelita*«. Nedenunder er trykt et Træsnit, der danner som et Slags Fodstykke, i Midten ses Bogtrykkeriets Mærke (se ovenfor S. 349) i et Vaabenskjold, ovenover Indskriften: RUMPERE. LIVOR. EDAX., nedenunder: ROZSTOCK.

Blad **Kkiiij** har Overskriften: »*Then store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasij bog om psalternis krafft wdsett aff Broder Paulo Helie Carmelita*«. Denne Bog udfylder 9 med smaa Bogstaver tæt trykte Sider (39 Linier paa Siden), og slutter Blad **Lliiij** nederst med Citatet af Psalm. cxiij: »*Icke oss herre icke oss. Men giff tith naffnn ære*«.

Den sidste Side indeholder Kongens Privilegium, der lyder saaledes[1]):

[1]) Privilegiet er aftrykt i: Viser fra Reformationstiden, udg. af *Chr. Bruun*, Kbh. 1864, S. 93.

Wij Frederick mett gudts naade Danmarcks Wendis oc Gottis koning. Uduold konning till Norge Hertug ij Sleswig Holstenn Stormernn Ditmersckenn Greffue wdi Oldenborg oc Delmenhorst Giøre alle witherligt att oss elsckelige Lector Frandts aff Carmelitarum ordhenn haffuer ladith bæret fore oss att han nu menige Dansckt folck till gode haffuer wdsatt Dauidts psaltere aff latinn paa Dansckt maall paa thett att Dansckt folck thes bether maa oc kan forstaa huadt the læse och bede Och att han nw lader prentte oc trycke samme bøger paa Dantscke Thij haffue wij aff wor sønnerlige gwnst oc naade wndt oc tilladit oc mett thette wordt opne breff wndtne oc tillade att forneffnnde L. Frandts maa her effter indføre oc indsckicke her ij wort Rijge Danmarck forneffnde Danscke bøger Dauidts psaltere som han haffuer ladit prentett och thenom her selge hwem thennom købe wille ☞ *Thij forbiwde wij alle ehuo the helst ære eller were kunde her effter att føre nogre aff samme bøger hijdt ind ij Rijgett vdhen huess forneffnde Lector Frandts hijd ind sckickendis worder Oc saadane bøger eij att prente eller prente lade wdi første neste tilkommendis fire aar. regnendis frann thette wortt breffs datum wdhen huilcke forneffnde L. Frandts haffuer ladett prentett oc indsckicker att selge oc lader thet ingelunde vnder samme bøgers och andit huess the haffue mett at fare forthabilse. Giffuit paa wortt Slott Nyborg. Onsdagenn nest effther Sancti Knudt konnigs dagh. Aar & M. d. xxviij. Under wort Signetum.*

☞ *Ad mandatum Regie Maiestatis proprium.* ☜

Derefter læses:

(Et Blad.) *Tryct y Rostock hooss the brøde-*|*re ij Sancti Michaelis closter* | *Anno &. M. D. xxviij.* | *then femte dagh* | *wdi Septembri* | (Et Blad) * (et Blad) | (Et Blad).

Brødrene i St. Michaelis Klostret i Rostock [1]) hørte til

[1]) Brødresamfundets Historie er forfattet af *G. C. F. Lisch* og trykt i Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, IVr Jahrg., Schwerin 1839, S. 1—35 (S. 208—281 findes en

de christelig-sociale Samfund, som kaldes *Fratres Vitæ communis*, hvis Stifter er Gert Groete (Gerhardus Magnus, f. 1340, d. 1384 i Deventer). Det hørte til disse Samfunds Beskjæftigelse at studere den hellige Skrift, forskjellige Kirkefædres Værker og opbyggelige Bøger, men de hjalp ogsaa til at saadanne kunde blive bekjendte udenfor deres egne Kredse, først ved at afskrive dem, senère ved at trykke dem. Brødrene i Rostock havde deres eget Bogtrykkeri, som var i Gang fra 1476 til 1531, og fra Danmark tyede man oftere til Rostock for at faae danske Skrifter trykte.

Der findes i det store kongelige Bibliothek et lille Aktstykke [1]), som med en vis Sandsynlighed maa antages for at angaa Frands Wormordsens Oversættelse af Davids Psalter. Det er en Qvittering fra Rectoren ved Brødrehuset, Martin Hilleman, for en Sum Penge han har modtaget for Bøger leverede Pater Franciscus. Der nævnes ikke om det er for Bøger, som Brødrene have trykt, langt mindre nævnes Titlen eller Titlerne, men man ledes let til ved denne Pater Franciscus at tænke paa Frands Wormordsen; desuden er Qvitteringen udfærdiget den 6. December 1528, altsaa nogle Maaneder efterat Psalteren var færdig trykt, og Qvitteringen er bevaret ved flere andre Dokumenter, som angaae Bent Bilde til Bregentved, en Søn af Anders Bilde. Aktstykket [2]) lyder saaledes:

Ick Martinus hilleman Pater des fraterhuses to sunte Michaele bynnen Rozstock. Bokenne vnde betughe myt myner eghenen handtschrifft, dat ick hebbe entfanghen, van deme Erszamen manne Hans reszen Borgher to Rozstock achte vnde souentich gulden in pagimente to eyner nochsamen vnde fullenkamen

---

Samling af Diplomer, som angaae Samfundet), S. 35—62 indeholder Bogtrykkeriets Historie og en Fortegnelse over de Skrifter, som kjendes derfra.

[1]) Samling af Breve til den danske Adels Historie, Pakke 25.

[2]) Det er skrevet paa Papir, intet Segl.

botalynghe, der boke haluen, de my noch nastellich weren, van der latesten rekensschop. do ick dem gheistliken heren, Patri francisco, de bauen melte boke leuerde, in bywesende des yrbenomeden Hans rezsen. Vnde dar enbauen, hadde he my vornoghet vor hen xxx gulden, so dat ick jnt samen entfanghen hebbe van dem vaken ghemelten Hans-reszen hundert vnde viij gulden, dar van ick ene quitere myt myner eghenen handtschrift. Gheuen vnde schreuen jnt jar dusent vijffhundert xxviij amme auende sancti Nicolai.

I det store kongelige Bibliothek bevares tre Exemplarer af Frands Wormordsens Davids Psalter, af hvilke et har tilhørt Thott; et af dem er et udmærket, pragtfuldt indbundet Exemplar, paa hvis Bind er trykt i Guld Navnet Moritz Podbvsk og denne Mands Vaaben; senere — 1593 — har det tilhørt Otto Rosenkrands. I Karen Brahes Bibliothek i Odense bevares to Exemplarer, i det norske Videnskabernes Selskabs Bibliothek i Throndhjem et [1]).

I tidligere Tider har Bogen ikke været nogen saa stor Sjeldenhed som nu. Som Exempler paa Priser, hvormed den har været betalt paa Auctioner, anføres: Thom. Bang (1662) 14 ß, Rostgaard 1 ¥ 8 ß, Langebek 2 Rdlr. 4 ¥, Klevenfeldt 5 Rdlr. 2 ¥, Borch (1847) 6 Rdlr. [2]).

Skriftets Titel anføres af Maittaire, Panzer, Ebert og Graesse. Lisch og Mohnike have omtalt Bogen lidt udførligere [1]).

¹) Catalogus Bibliotheca *Thott*, VII, S. 234, Nr. 57—58. *Lind*, Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 51. *Catal. over d. norske Vidensk. Selsk. Bogsamling*, S. 16. Sml. *Bibliothecae Biblicae Lorckianae* P. IV, S. 94, Nr. 3811.

²) Catalogus libror. *Thom. Bangii*, 1662, Blad bb4 verso, Nr. 134—46. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 59, Nr. 61. Biblioth. *Langebekiana*, S. 187, Nr. 764. Museum *Klevenfeldianum*, S. 74, Nr. 470. *Rasmus Borchs* Bogsamling, S. 7, Nr. 153.

³) *Maittaire*, Annales typogr., II, S. 698. *Panzer*, Annales typogr., VIII, S. 282, Nr. 24; *Ebert*, Allgem. bibliogr. Lexikon, II, S. 531; *Graesse*, Trésor de Livres rares, V, S. 479. *Lisch*, Jahrbücher d. Vereins f. mecklenb. Geschichte, IV, S. 61. *Mohnike*, smst. V, S. 188.

1528.

Hans Tausen, En christelig Fadzon at christne Børn med.

Hans Vingaard. Viborg.

Af denne Bog findes ikke mere noget Exemplar bevaret. Den kjendes kun af en Afskrift [1]), hvilken iøvrig ingen Beskrivelse meddeler af Bogen. Det vides dog, at Bogen var i Octav-Format; da en stor Del af de rituelle Formularer vistnok have været trykte med meget store Typer, tør det maaske antages, at Bogens Størrelse har været omtrent to Ark. Titlen er følgende:

En rett Christelig Fadzon at Christne Børn med paa Danske.

Bogen indledes med en kort Hilsen fra Hans Tausen til den christelige Læser: han udleder Grunden til at den menige Verden er saa plat forsiunken i Synd fra, at ved Daaben Fadderne ikke have forstaaet de Ord, som Døbe-Faderen taler over Børnene. Derfor har han sat Ordene ud paa dansk Maal med alle de Tegn, som man pleier at haandtere i Daaben for den enfoldige Almues Skyld. Den sidste Linie i Bogen er:

Prentet af mig Hans Wiingartener 9 Dag December Anno 1528.

Endnu i forrige Aarhundrede maa et Exemplar af denne Døbebog have været til, da Røn [2]) omtaler den og kort anfører Indholdet. Den er ikke fundet i ældre Bogcataloger. T. C. Engelstoft har efter den nævnte Afskrift prøvet Døbebogens Forhold til Luthers Taufbüchlein — som Tausen har benyttet meget, uden dog at have ligefrem oversat den —; L. N. Helveg har ladet Afskriften trykke [3]).

---

[1]) *Thottske* Samling i det st. kgl. Bibl., 4°, Nr. 326.

[2]) *P. Røn*, Hans Tausen, hans Levnets-Beskrivelse, Kbh. 1767, S. 121.

[3]) *Engelstoft*, Liturgiens Historie i Danmark, S. 180—81. *Helveg*, Kirkehistoriske Samlinger, II, 1853—56, S. 547—559.

1528.

M. Luthers Mandat til alle tro Christne, oversat af Hans Tausen.

Hans Vingaard. Viborg.

1524 udkom af Luther: »*Eyn Mandat Jhesu Christi, an alle seyne getrewen Christen*« [1]. Indholdet af dette lille Skrift, der er i Form af et Himmelbrev, betegner Luther selv saaledes: »*Inn dieser Epistel, odder Mandat, wird kürtzlich angezeygt aus was vrsache das Christlich volck so yemerlich geirret, den glawben verloren hab, vnd wie es widderumb darzu kommen müge. Daneben wird auch eyn Christlicher krieg wider den teuffel vnd seyn hoffgesinde mit Christlichen waffen auffs kürtzste abgemalet vnd geleret, allen schwachen gewissen tröstlich vnd lieblich zu lesen*«. Hans Tausen oversatte det meget frit, men Luthers Sprog er gjengivet med Kraft. Det var jo paa den Tid, at Reformationen brød frem i Viborg med Styrke, og det kom til haandgribelig Kamp mellem Biskoppen Jørgen Friis og Borgerne. Læser man Hans Tausens Oversættelse, faar man et stærkt Indtryk af, at det var et Krigsmanifest han lod udgaae imod Katholicismen. Naar man ikke tidligere har lagt Mærke til, at Skriftet er af Luther, da hidrører det maaske tildels derfra, at Tausen har lokaliseret det, idet han et Sted, hvor Luther nævner Valfartssteder, har sat bekjendte danske Navne: Kippinge, Ry, Aabenraa. Naar Luther et andet Sted siger (1524), at Christi Børn skulle løbe efter den Klang af Basunen, som hans Propheter og tro Tjenere for 5 Aar siden have ladet blæse, saa skriver Tausen: ved 10 Aar.

---

[1]) Et Exemplar af denne Bog findes i det store kongelige Bibliothek; det er trykt i Wittenberg 1524. M. Luthers Navn er ikke anført, men antydes ved Bogstaverne M L, som ses paa Titelbladet i den nederste Del af den træskaarne Ramme, som omgiver Titlen.

Bogens Titel er følgende:

Er haffue wij bodhae edt | enckelight Klawaemooll | Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Je-|sus Christus be clawer, ath wij eræ saa faldhnæ han-|num fraa, Och haffue kast then helig Christelighe troo | Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen naff-|net. Och huorledes hand naadheligh til bydher oss | gudz naadhæ och wenskaff ighien formedelss sidt | helighe Euangelium.

M L

Wdhsadt aff Hans Tawssen

i wiborg.

Saa siger herren.

Midt folck haffuer giordt dubbeldt ildhæ, the | haffue forladt meg, szom er en leffwendhe wandkieldhæ | och opgraffuet seg noghlæ forfaldhnæ brøndher, | szom eræ wdueelighæ till wand. Hieremi. ij.

Bogen er i Qvart-Format, bestaar af 11 Blade, uden Paginering, med Signatur: Aiij—Ciij. Den er trykt med Schwabachere, 29 Linier paa Siden. Texten begynder paa Titelbladets Bagside og fortsættes til Blad Ciij, Linie 23. Slutningen lyder saaledes: »*Giffuet aff then øffuerste hymmeriigss thronæ paa myn fadhers høyghre hoend, Aar effther myn menneskelig fødzell MDXXViij*«. Derefter læses:

Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wyngar-|thener. B L. H G N V D.

Af dette Skrift ere to Exemplarer bevarede, det ene i det store kongelige Bibliothek, utvivlsomt det som paa Klevenfeldts Auction solgtes for 2 Rdlr., det andet i Karen Brahes Bibliothek i Odense[1]).

[1]) Museum *Klevenfeldianum*, S. 74, Nr. 471. *Lind*, Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 123.

1528.

Povel Eliesen, Undervisning om Hospitalers Indretning.

Peder Brandis. Kjøbenhavn.

Af dette Skrift er intet fuldstændigt Exemplar bevaret. Det eneste, som kjendes, findes i Karen Brahes Bibliothek i Odense[1]), Slutningen mangler.

Bogens Titel er følgende:

Huore kranc-|ke mijslige, saare arme oc fattige men-|niskir schule tracteris oc besorgis | een kort vnderwijsning aff | broder Paulo Helie.

Skriftet er i Qvart-Format; det bevarede Exemplar indeholder 20 Blade, upaginerede, med Signaturen: **Aij**—**Eiiij**. I typographisk Henseende er det mærkeligt derved, at det er trykt med Gotfred af Ghemens Typer, den samme Form, som kjendes fra Rimkrøniken trykt 1495. Hver Side har 26 Linier.

Titelbladets Bagside er blank. Blad **Aij** har Overskriften: »*Fredt oc naade in Christo Jesu, ønskir Paulus Helie erlig oc fornwmstig mandt Niels Stemp, Borgemester i Købmenhaffn*«. Begyndelsen af Skriftet meddeler Oplysning om hvorledes det er fremkaldt: I Paasken 1527 var Forfatteren Gjæst hos Borgemesteren, som opmuntrede ham til at give sin Mening tilkjende om Hospitalers Indretning, da man netop dengang tænkte paa i Kjøbenhavn at stifte et Hospital. Dette Ønske har han opfyldt og sender »*thette føie bleck oc papijr*«, da ingen Rigdom er bleven ham undt; er der Noget godt i hvad han har fremsat, saa haaber han at det maa stadfæstes; i modsat Fald haaber han, at det »*maa foractis met spot oc*

---

[1]) Det nævnes ikke i *Linds* Fortegnelse over *Karen Brahes* danske Bibliothek, Kbh. 1725.

lather, som ther almennelige gieres modt thennom som framsette geckerij for wijsdom oc løghen for sandhedt«. Derefter viser han, hvorledes det fra et religiøst Standpunkt er en christen Pligt at drage Omsorg for de Syges Pleie, og giver en Række forskjellige Antydninger af, hvorledes et saadant Hospital skal grundlægges og udstyres med Pengemidler, hvorledes disse skulle tilveiebringes, hvorledes de Syge skulle pleies ogsaa med den aandelige Føde, hvorledes Hospitalet skal styres. Religionen er stadig Udgangspunktet for Betragtningerne, der paa flere Steder indeholde Bidrag til Oplysning af Tidens Sæder og skarpe Udfald mod dem, som vare Aarsag til deres Forfald. »Igjennem hele Bogen udtaler sig den varmeste Iver for de ulykkelige Medmennesker og den kraftfulde moralske Alvor, som hverken skaanede Venner eller Fjender« [1]).

Til alt Held er der bevaret en Afskrift af denne mærkelige Afhandling efter et fuldstændigt Exemplar, og Slutningen af den er udgiven af H. C. Rørdam [2]). Indholdet deraf staar ikke i ret Forbindelse med det Foregaaende. Povel Eliesen priser dem, som stifte Hospitaler for de Syge, men de, siger han, gjøre meget bedre, »*som annammer eet barn udi syn Schole*«, og derpaa følger en indtrængende Opfordring om at stifte og opretholde gode Studia med Gods og Rente og fordrage vise og lærde Mænd, idet der vises, hvilken stor Betydning saadanne Skoler have for By, Land og Folk.

Den hele Bog er, som der sluttes med: »*Skrefuit i Kiøbenhafn Første dag y Julij Maanet, Anno dni M. D. xxvii.*« og »*Tryct y Kiøbenhafn udaf Peder Brandis Anno* Domini *M. D. xx. viij*«.

Resen havde god Føie til at bemærke paa sin Afskrift, at han havde ladet Bogen skrive af, »*eftersom den er meget*

---

[1]) *Engelstoft* i N. historisk Tidskrift, II, S. 429.

[2]) I *Ny kirkehistoriske Samlinger*, II, S. 790—795. Afskriften, der ikke er bogstavret, har tilhørt *Peder Resen*, og bevares i Vartovs Hospitals Archiv.

rar og ond at bekomme«, thi det er ikke Mange som i de sidste Par hundrede Aar have eiet den. Foruden Karen Brahe har Peder Resen og Thomas Bartholin den Yngre hver havt et Exemplar af den[1]). Maaske Peder Syv har eiet et Exemplar, da han har gjort flere Uddrag af den, som findes blandt hans Samlinger[2]).

I det store kongelige Bibliothek bevares et Aftryk af Exemplaret i Karen Brahes Bibliothek, som Hielmstierne har bekostet for sin egen Bogsamling[3]). Aftrykket er ikke aldeles correct.

Der fortælles[4]), at dette Skrift af Povel Eliesen er udgivet paany 1539 i Forbindelse med Frands Wormordsens Messebog og at et Exemplar af denne Udgave skal have været i Karen Brahes Bibliothek. Her er en stor Feiltagelse tilstede. Forholdet er følgende: Exemplaret af Povel Eliesens Bog om Hospitalers Indretning, som findes i Karen Brahes Bibliothek, er indbundet sammen med Frands Wormordsens Messebog, saaledes at denne Bog med Trykkeaaret 1539 staar foran Povel Eliesens, i hvilken Slutningen og derved Trykkeaaret mangler. Ved en Unøiagtighed er Aaret 1539 bleven overført fra det første ogsaa paa det andet Skrift, og derved fremkom da en ny Udgave af dette. Først i den nyeste Tid er dette Arbeide (dog paa Slutningen nær) af Povel Eliesen blevet optrykt[5]).

---

[1]) Bibliotheca *Petr. Resenii*, S. 145, Nr. 41. Bibliotheca *Thom. Bartholini, Thomæ fil*, S. 50, Nr. 65.

[2]) Disse Uddrag ere trykte i Suhms *Samlinger til den danske Historie*, I, 2, S. 130—131.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 126, Nr. 11. I Universitetsbibliotheket bevares et Correctur-Exemplar af samme Aftryk.

[4]) *Chr. Olivarius*, De Vita et Scriptis Pauli Eliæ, Havn. 1741, S. 106—7.

[5]) *Povel Eliesens* danske Skrifter udg. af *C. E. Secher*, I, S. 142—166.

1528.

Christiern Torkelsen Morsing, Arithmetik.

(Uvis Bogtrykker.) (Cølln.)

Der er kun bevaret et Exemplar af denne Bog, og af Titelbladet er kun det øverste Stykke i Behold, men heldigvis det som indeholder Titlen, der lyder saaledes:

Arithme|tica breuis ac dilucida Christierni | Torchilli Morsiani in quinque | partes digesta.

Bogen er i Octav-Format, bestaar af 32 Blade, uden Paginering, med Signatur: A2—D5. Den er smukt trykt med latinske Typer, 26—27 Linier paa Siden. Den første Linie af Titlen er trykt med Versaler.

Blad A2 indeholder en Dedication fra Forfatteren til Magister Claus Urne, Provst i Lund, dateret: »*Coloniæ M. D. xxviii. Pridie nonas Septembris.*« Christiern fortæller, at, da han engang, efterat have besøgt ikke faae af Europas Høiskoler, kom til Cølln, gik han flere Dage ledig, idet han ventede Breve hjemmefra. Det var faldet ham ind, om der ikke var en Maade, paa hvilken han kunde gavne Ungdommen ved Kjøbenhavns Universitet, og han foretog sig da at skrive en Regnebog[1]), som han mente skulde gjemmes efter Horatius's Regel. Men da Skriftet var halv færdigt, viste han det til to af sine gode Venner, Roskilde Kannikerne, Hans Lauridsen fra Nestved og Niels Hammer, som begge opmuntrede ham til at fuldende og udgive sit Arbeide. Han havde fulgt deres Opfordring, og nu da han havde fuldført sin Bog og overleveret den til Bogtrykkeren, havde han besluttet at sende den som Gave til Provsten, for at den kunde opfriske Er-

---

[1]) I Fortalen til sin Udgave af *Priscians* latinske Oversættelse af *Dionysius* de Situ Orbis (udkom 1529) fortæller *Christiern Torkelsen*, at han i Løwen, hvor det bedste Gymnasium findes i Europa, underviste Ungdommen i Mathematik og Astronomi, som ikke lærtes ved Gymnasiet.

indringen om deres venskabelige Omgang saavel i Danmark som i Tydskland. Dedicationen slutter Blad A3, Linie 6. Derefter følger et Digt til Læseren, skrevet af Torbernus Andenus[1]):

Huc Germana ueni multos celebrata per annos
Pubes: atque opus hoc perlege quicquid habet.
Huc Cimbrique Gothique gradum conuertite, quondam
Par quibus haud totus uiribus orbis erat.
Huc omnes mecum iuuenes properate senesque,
Quos medio numeros scire labore iuuat.
Scripta a Christierno numerandi regula nobis
Qua data uix unquam doctior ante fuit
Artibus ingenuis numerus quid conferat ipsis
Et quantum præstet, cernere quisque potest.

Blad A3 verso indeholder et græsk Digt af Johannes Sleidanus, som ogsaa gives i latinsk Oversættelse:

Ὅστις πουλυπλόκων ἐπιγνῶναι μέτρον ἀρίθμων
ὦ νεανίσκε ποθεῖς, μικρὰ πονησάμενος.
ἥνὴ ται εἰν ὀλιγῷ τορχίλλιος ἐνθάδε βίβλῳ
κόσμησεν. πάντων ὅσσ᾽ ὀχ᾽ ἄριστα πέλει.
ἀμφοτερῆσιν δὲ ταῦτα·λαβὼν, καὶ γράφεα στέργε.
καὶ προπετῶς οὐδὲν τοῦ πέρι λέξον ἅμα.
τυτθὰ μὲν ἐστὶ λίην, αὐτὰρ χαρίεντα καὶ ἐστὶ,
πληρέα καὶ μυελοῦ, εὖ δὲ σὺ πράττε φιλος.

Siden slutter med et Vers af Joannes chalcobates:

Quæ neglecta diu tacuere mathemata rursum
Christierni surgunt æditione libri
Qui quod ad amussim numeri tractet rationem,
Totius referat scripta mathematices,
Quare censeri debet me iudice dignus,
Quem uerset manibus docta iuuenta suis.

---

[1]) Mag. *Torbern Olufsen*, den første lutherske Biskop i Throndhjem; se *H. F. Rørdam*, Ny kirkehistoriske Samlinger, I, S. 341.

Derpaa følger Arithmetiken, inddelt paa følgende Maade:

Blad A4: *Prima huius Operis Pars de Numeris integris.*

Blad B3: *Secunda Pars de Fractionibus vulgaribus et physicis.*

Blad C3: *Tertia Pars de Regulis quibusdam.* Blad C6 verso, Linie 10 læses: »*De regula autem Algebræ seu Coss extat libellus optimus, a Christophoro Rodolpho editus, qui meo iudicio inter omnes qui de numeris germanice scripserunt primatem obtinet, cuius etiam opera in hoc libello contexendo nonnihil usus sum. Est enim benignum, (ut inquit Plinius) et plenum ingenui pudoris, fateri per quos profeceris*«.

Blad D: *Seqvitur qvarta Pars de Progressione et Radicum Extractione.*

Blad D5: *Qvinta Pars de Proportionibus.*

Dette Afsnit slutter Blad D8, Linie 16, hvorefter der følger en Trykfeilsliste. Paa Bagsiden af samme Blad er aftrykt det Træsnit med det danske Vaaben, som er benyttet til Christiern Pedersens latinsk-danske Ordbog, Udgaven fra Cølln 1514 (se ovenfor S. 219).

Da Titelbladet i det bevarede Exemplar er ufuldstændigt, kan det ikke med Bestemthed siges, hvor og naar Bogen er trykt. Der kan dog ikke være megen Tvivl om, at den er trykt i Cølln, maaske i det Bogtrykkeri, som styredes af Henrik Qventell's Børn, og at den er trykt 1528, hvilket Aarstal findes i Dedicationen.

Det her beskrevne Exemplar findes i det store kongelige Bibliothek; det har tilhørt Hielmstierne, og rimeligvis tidligere Gram, paa hvis Auction et Exemplar (med Chr. Torkelsens Udgave af Dionysius, 1529, se nedenfor) betaltes med 1 Rdlr.[1]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 787, Nr. 5. Bibliotheca *Grammiana,* S. 789, Nr. 8715—16.

Gram og Werlauff[1]) have kort omtalt dette Skrift, som 1552 anbefaledes af en anden dansk Regnemester Claus Lauridsen[2]), der havde lært at regne af Christiern Torkelsen.

1528.

Claus Mortensen Tøndebinders Danske Psalmebog.

(Oluf Ulricksøn.) Malmø.

Den første danske Psalmebog blev udgiven af de to Malmø-Reformatorer Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Spandemager, og trykt i Malmø 1528; Psalmerne vare oversatte fra Tydsk. Denne Psalmebog findes ikke længere bevaret; den er ingensinde bleven beskrevet og kjendes kun af en kort Omtale i Fortalen til Hans Thomissøns danske Psalmebog 1569[3]). Psalmebogen maa være trykt efter August Maaned — thi i denne Maaned kom Claus Mortensen fra Haderslev til Malmø — og er vistnok bleven trykt af Oluf Ulricksøn, den eneste Bogtrykker, som paa den Tid vides at have været i Malmø. Han var svensk født, havde været Præst i Søderkøping, og, da Biskop Brask 1523 indrettede et Bogtrykkeri i denne By, blev det sat under Opsigt af Oluf Ulricksøn. Kong Gustav var misfornøiet hermed og forbød 1526, at der maatte være et Bogtrykkeri i Søderkøping, da det kunde gjøre det stockholmske Forfang. Det blev da flyttet til Kjøbenhavn, men var allerede 1527 i Brug i Malmø[4]).

---

[1]) *Gram* i det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, IV, S. 271. *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet indtil Reform., 1850, S. 68r.

[2]) *Claus Lauridsens* Arithmetica, Paris 1552, Blad Aiij vo.

[3]) Den danske Psalmebog aff *Hans Thomissøn*, Kbh. 1569, Bl. aij.

[4]) *Sonnenstein Wendt* i Ny kirkehist. Saml., I, S. 150.

Christiern den Andens Dronning Elisabeth døde den 19. Januar 1525 paa Slottet Zwynaerde nær ved Gent. Kongens Kantsler, Cornille de Scepper, forfattede et smukt, følelsesfuldt latinsk Sørgedigt over hende; det blev allerede samme Aar trykt i Antwerpen [1]). Tre Aar efter udkom det atter, men i hvilken Bog kan ikke siges. Der findes nemlig i det store kongelige Bibliothek fire Blade af en lille Bog i Octav-Format, hvis Signatur h—h3 viser, at de danne et Brudstykke af et større Skrift. Blad h3 verso har nederst denne Efterskrift: »*Joannes Grapheus excudebat, impensis honesti uiri Gregorii Bontii, Anno M. D. XXVIII. mense Octobri. Cum Privilegio Cæsareo ad Triennium*«. Ovenover er trykt: »*Erratula quædam*«, men det lader sig ikke af disse Trykfeil udfinde, hvad de første syv Ark have indeholdt — (der nævnes Cæneus, Phrixus, Vesta, Diana). Men Bladene h—h3 indeholde Sceppers Digt. Bladet h har Titelen:

Serenis. | *Principi Dominæ Isa-*|*bellæ*, *Daniæ*, *Suetiæ*, *Noruegiæ*, *Go-*|*thorum*, *Sclauorum*, *Vandalorumq*ue | *reginæ*, *Archiduci Austriæ*, *Du-*|*ci Burgundiæ*, *Brabantiæ etc.* | *Comiti Flandriæ etc.* | *Dominæ suæ ele-*|*mentissimæ* | *Epitaphium* | *Cornelio Duplicio Sceppero au-*|*tore.*

Digtet [2]) begynder Blad h2 med Overskriften: »*Epitaphium Isabellæ Illustriss. Danorum Reginæ*«, og slutter Blad h3 nederst. Bagsiden af Blad h4 (Forsiden er blank) udfyldes af et Træsnit, fremstillende Moderkjærligheden: En Qvinde, paa hvis af Straaler omgivne Hoved staar en Due, skrider frem med et Barn paa den høire Arm og to løbende

[1]) I (*Paquot's*) *Mémoires pour servir à l'Histoire litteraire des Pays-Bays*, XII, S. 292, citeres Udgaven saaledes: »*Antv. Joan. Grapheus, 1525*«. Skulde dette Aarstal maaske være en Trykfeil for 1528?

[2]) Det er optrykt i *Messager des Sciences historiques- de Belgique*, 1856, S. 23—24; S. 24 Anm. 1 findes angivet i hvilke ældre Skrifter Digtet er aftrykt, men det ovenfor beskrevne nævnes ikke.

omkring sig; rundt om en firkantet Ramme. I Træsnittets Grund læses Indskriften: *CHARITAS*, nedenunder det: *Ἡ ἀγάπη πάντα στέγει.*

1529.

Priscians Oversættelse af Dionysius, de Situ Orbis, udgiven af Christiern Torkelsen Morsing.

Martin Keyser. Antwerpen.

Den Mangfoldighed af Haandskrifter, som ere bevarede af Dionysius's *Οἰκουμένης Περιήγησις*[1]) viser, at denne lille Geographi har været en yndet geographisk Lærebog; den var kortfattet, skrevet i en behagelig Form (Hexameter) og i et godt Sprog. At ogsaa Romerne have sat Pris paa Skriftet, kan sluttes af de to latinske Oversættelser eller Bearbeidelser, som haves, den ene af Rufus Festus Avienus, den anden af Priscianus. Denne sidste Oversættelse blev senere ved Misforstaaelse tillagt Rhemmius Fannius Palæmon og ofte trykt under hans Navn, først den nyere Tids grundigere Undersøgelser have godtgjort det Urigtige i denne Antagelse[2]). Den danske Pædagog Christiern Torkelsen Morsing besørgede en Udgave af Priscians Oversættelse; han fulgte mest Aldiner-Udgaven, men foretog sig nogle Rettelser, som dog ikke vare fremkaldte ved en Sammenligning af Haandskrifter.

---

[1]) Dionysius's Levealder vides ikke bestemt; *C. Müller* antager, at han har levet i første Aarhundrede efter Christi Fødsel, og at han maaske var født i Bithynien i en Slægt, hvis Stamfader udvandrede med Hannibal fra Libyen. Geographi Græci minores, II, Paris, 1861, S. XV ff.

[2]) Se *Wernsdorff*, Poetæ Latini minores, V, Altenburgi, 1788, S. 212 ff.

(Et Blad). *Diony-|sivs de Sitv Orbis, A Rhen|nio Fannio latini tate Donatus: à Christierno Tor-|chillo Morsiano ad exemplar Græcum di-|ligenter castigatus: et cum memo-|rabilium rerum, et celebrium | locorum nominibus in | marginibus illu-|stratus.* |
(Et nedadvendt Blad.)

| *Antverpiae*; | *Apud Martinum Cæsarem. Anno à Chri-| sto nato M. D. XXIX.* | *Mense Januario.*

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 23 Blade, upaginerede, med Signaturen: A.ij.—C.v. Den er trykt med latinske Bogstaver, 27 Linier paa Siden, foruden Overskriften: »*Dionysii — Orbis Ambitus*«. I Marginen ere de geographiske Navne trykte, hvorved Oversigten over Indholdet lettes.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Dedication med Overskriften: »*Ornatissimo Viro Artium Liberalium professori Seuerino Harlingio Christiernus Torchillus Morsianus Salutem dicit*«. Christiern Torkelsen priser Academiet i Löwen som et af de fortrinligste i Europa; kun har han savnet, at Mathematik ikke doceredes. Han havde da taget sig paa at undervise Ungdommen i Mathematik og Astronomi. Da Vinteren begyndte, tænkte han paa at reise hjem, men lod sig overtale til at blive, og han fortsatte den mathematiske Undervisning i Harlings Hus. Da der manglede brugbare Bøger hertil, gjennemgik han Fannius's Oversættelse af Dionysius's Skrift de situ Orbis, sammenlignede den med den græske Original, rettede mange Feil og gjorde den færdig til at trykkes. Han fandt ingen, han hellere vilde dedicere sit Arbeide end S. Harling, der havde vundet et saa berømt Navn som Pædagog, og han har dediceret det til ham i Haab om, at Geographien, »*quæ apud paucos sepulta iacet, caput exerat, et studiosis familior euadat*«. Dedicationen slutter med: »*Vale. Louanij. xxiij. die Januarij. An. dni M. D. xxix*«.

Fra Blad D (ɔ: A) iij begynder Dionysius Afers Værk; det fortsættes til Blad C7 nederst. Paa Bagsiden af dette sidste Blad er afbildet Bogtrykkerens Mærke med Bogstaverne M K.

Af denne Bog er et Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]). Paa Titelbladet have to tidligere Eiere skrevet deres Navne, nemlig Petrus Wilhadus ɔ: Peder Willadsen, Biskop i Viborg, død 1673, og Johannes Grammius. Paa Grams Auction[2]) solgtes Bogen tilligemed Chr. Torkelsen Morsings Arithmetik for 1 Rdlr.

Gram og Werlauff have tidligere omtalt denne Bog[3]).

1529.

Hans Tausen, Svar til Biskop Jens Andersen Beldenak.

Hans Vingaard. Viborg.

En af de Byer i Jylland, i hvilken Reformationen hurtigst slog fast Rod, var Viborg. Her var det, som bekjendt, Hans Tausen, der navnlig virkede for den ny Læres Udbredelse, og det med stort Held. Den gamle Biskop Jens Andersen Beldenak forsøgte at arbeide imod ham, og han skrev et Brev til Borgemester, Raadmænd og Menighed i. Viborg, for at formane dem til ikke at følge Luthers Lære. Tausen svarede paa dette Brev ved et Skrift, hvis Titel er følgende:

Edt kort antswor till bispenss sendhæ-|breff aff Othense huilcketh hand till-|skreeff the borgheræ i Wiborg och Olborg, | *raadhendhess theunum* [sic!] *ath bliffwæ wbeworedhæ* | met *thenne Euangelische lerdom, szom gudh haff-|wer nu aff syn besendher*

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 808, Nr. 5.

[2]) Bibliotheca *Grammiana*, S. 789, Nr. 8716.

[3]) *Gram* i det Kiøbenhavnske Selskabs Skrifter, IV, S. 271–73. *Werlauff*, Kiøbenhavns Universitet indtil Reformationen, S. 68[*]).

ligh naadhæ seend oss, | *aff Hans Tawssen predickeræ i Wiborg.* | (Træsnit.) | *Christus Matth. xxiij* | *We ether i schrifftkloghæ och phariseer, i øgh-*|*næschalcke, szom lycke hymmeriigssriighe for men-*|*neskenæ, sielff wille i icke ther ind, och ey ladhe* | *i indgoo thennom szom ghiernæ wildhe.*

Bogen er i Qvart-Format, bestaar af 27 Blade, upaginerede, signerede A ij—G iij. Paa Siden er der 38 Linier. Bogen er trykt med Schwabachere. Træsnittet paa Titelbladet forestiller en Biskop, staaende foran en lav Mur, bag hvilken ses et Kloster(?) liggende paa en Bakke.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Indledning, med Overskriften: »*Erligh och kloegh mand her Jens Andhersszen bisp i Othense ønsker iegh Hans Tawssen predickeræ i Wiborg gudz naadhæ och en redt forstand i wor herre Jesu Christo*«. For et Aar siden har Biskop Jens skrevet et Brev til Menighederne i Viborg og Aalborg. Tausen har ikke svaret, fordi Biskoppen var vred, han vilde ikke ægge ham mere. Men Biskoppen vedbliver at være lige haardhjertet. »*Therfor will iegh no met foo oerd sworæ ether, heldst forthij gudh haffwer seend oss en Prendtheræ hiidh till byen, szom kand hielpæ megh ath føræ thenne myn schriffwellsæ for meenighe mandz øinæ*«. Han beder ham, »*ey taghæ till mestyckæ om hwn bliffwer støndhom noghet skarperæ eldher hwosseræ end i ghiernæ wildhæ høræ, heldst forthij thet skieer icke aff noghen løst, men aff en wuigheligh twang och tilbørligheedh, woræ tiltalen andherledhess, tha bliffwe sworet och ther effther*«. Efter Indledningen følger fra Blad A iij Linie 8 f. n. selve Skriftet saaledes ordnet, at Biskoppens Brev anføres Stykke for Stykke, hvert ledsaget af Tausens udførlige Svar. Det slutter Blad G iii verso, Linie 18: »*Screffweth i Wiborg førstesøndagh i Aduent* [ɔ: 29 November] [1]) *Aar effther Christi menneskeligh fødzell MDxxviij.* (Et Blad). *S. Pouel Ro: viij Er gudh met oss, Hwo will weræ oss emodh?*« (Et Blad).

[1]) Bogen blev trykt Fredag efter Kiørmis ɔ: 5 Februar 1529.

Prendthet i Wiborgh aff megh Hans | Wingarthener. Fridagh, effther | kiermess Anno domini | MDxxix. (Et Blad). *H G H V D A* (Et Blad).

Af denne Bog findes et udmærket vedligeholdt Exemplar i det store kongelige Bibliothek; det har rimeligvis tilhørt Thott[1]). Et Exemplar fandtes i Peder Resens Bibliothek. Blandt andre Bogsamlere har Matthias Foss og Karen Brahe eiet Exemplarer af dette Skrift; K. Brahes er ikke længere bevaret[2]).

1529.

M. Luthers Trosbekjendelse(?)

Hans Vingaard. Viborg.

Dette Skrift kjendes kun af en kort Omtale af Arne Magnussen i hans Fortegnelse over danske Palæotyper. Han skriver Følgende:

»*Confessio Fidei ipsius Lutheri, Danice, Prentet i Wiberg af Hans Wyngarthener, S. Annæ Dagh 1529. Titelen er bortrefven [in exemplari quod vidi apud P. Septimium] oc det første Blad; Bogen er i liden 4to. Den sidste periodus begynder saaledes: Dette er min tro fordi saa troer alle rette Christne oc saa lærer osz den hellige skrifft*«.

---

[1]) Catalogus Bibl. *Thott*, VII, S. 147, Nr. 1139.

[2]) Bibliotheca *P. Resenii*, S. 249, Nr. 41. Bibliotheca *Matth. Foss*, 1685, S. 198, Nr. 15. *Lind*, Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 112.

1529.

Olavus Chrystomus, Lamentatio Ecclesiæ.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Tredie Pintsedag (ɔ: 18 Mai) 1529 tiltraadte Claus Urne, Provst i Lund, Rectoratet ved Kjøbenhavns Universitet. Opfordret af ham holdt Mester Ole Gyldenmund, fra 1527 Universitetslærer, en latinsk Tale i metrisk Form, som han kaldte *Lamentatio Ecclesiæ.* Talen røber Lærdom hos Forfatteren og Dygtighed i at behandle det latinske Sprog. Men størst Interesse har den dog ved sit Indhold, idet Geistligheden dømmes strengt for sit Levnet og for sin Ukyndighed. Det er mærkeligt, at et saadant Sprog har kunnet føres ved Universitetet. Hvis Nogen ikke strax ret har forstaaet Meningen, som var fremsat i Almindelighed, maa den snart være bleven ham klar, naar han læste Talen, der udkom kort efter ledsaget af nogle Randgloser af Forfatteren, samt en Fortale og en Efterskrift af to af Reformatorerne i Malmø, Peder Laurenssen og Frands Wormordsen, som vel ikke i en saa elegant Form, men i tydelige og forstaaelige Ord viste, hvad Talen gik ud paa.

Titlen er følgende:

Lamentatio eccle-|sie versibus exposita. tertio | die Pente costes Haffnie. | in ede Virgini Matri sa|cra decantata Olauo | Chrisostomo | Autore.

Bogen er i Qvart-Format, bestaar af 12 Blade, folierede: **Folium ij—Folium 12**, signerede: **Aii—Ciij**. Den er slet trykt, med gothiske Bogstaver, 27—39 Linier paa Siden.

Titelbladet er omgivet af en træskaaren Ramme med Planteslyngninger, Blomster og Fugle. Nedenunder Titelen læses et længere Citat af »*Luce Vndecimo Ve vobis legisperitis quia tulistis clauem scientie*« etc. Paa Titelbladets Bagside be-

gynder en Fortale: »*Petrus Laurentij inutilis Christj seruus Candido Lectorj gratiam optat et pacem a Deo Patre nostro et Domino nostro Jesu Christo*«. Den slutter Fol. 2 verso, Lin. 4, hvorpaa følger et lille Digt af Ole Gyldenmund til Frands Wormordsen:

Carmina fata quibus sua tristia ecclesia luget
Francisce, haud tetrica suscipe fronte precor.
Si minus arrident verubus iugulentur acutis
Et pascant tineas condita sub̄ tenebris.
Sed si digna putes communem cernere lucem
Fac viuant stellis ante notata tuis.
Nunc sub Aristarco te viuant aut moriantur
Sunt tua sunt penitus iure relicta meo.
Te patrem agnoscant post hac pariterque Patronum
Ore bioneo sint ope tuta tua.

Fol. 3 indeholder en Fortale af O. Gyldenmund, sluttende Fol. 3 verso med en Bøn paa Vers til Christus, og en Opfordring til Tilhørerne om, at høre Digtet »*equis mentibus et purgatis auribus*«. Derpaa følger Digtet fra Fol. 4 til Fol. 10 Lin. 2. Endelig følger fra Lin. 3 en Efterskrift til den christne Læser af Frands Wormordsen, sluttende Fol. 12 Lin. 17 med: »*Vale foelix in domino Ex Malmogia Idibus Augusti Anno 1529*«. Fra Linie 20 læses:

¶ *Offendent te quedam in hoc libello errata lector optime quod certe nos non latet: verum id nulla nostra culpa qui per omne nostrum corrigendi studium nihilominus coacti sumus calchographi desiderare diligentiam non vulgarem Cuius rei vt aliquando periculum facias scito archetypon cum sua imagine iterum atqve iterum a nobis correcta constanter habere in liminari epistola imposturas ipsorum licet ille constanter impresserit episcoporum vt hinc reliqua estimes et ipse quod occurrerit erroris boni tamen consulens corrigas Vale et viue in christo Jesu domino nostro Atque pro nobis Deum ora.*

Impressum Malmogie per Olauum | Vlrici in Vigilia assumptionis Marie.

Paa sidste Side er trykt et stort Træsnit: Christus paa Korset, ved Siderne to Kvinder med Gisler om Hovedet.

Af denne Bog kjendes nu kun et Exemplar, som findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]). Skriftet er omtalt af Werlauff, Engelstoft og Rørdam[2]).

1529.

Peder Laurenssen, Svar til Ærkebiskop Aage Sparre.

Oluf Ulrickson. Malmø.

Ærkebiskoppen i Lund, Aage Sparre, skrev 1528 (vor Frue Dag præsentationis, den 21 November) et Brev[3]) til Borgemester, Raad og Menige Almue i Malmø, hvori han omtalte, at han med nogle gode Mænd i Rigens Raad, af det hæderlige Lunde Capitel, havde indfundet sig i Malmø, og stævnet Hr. Claus Bødker (ↄ: Tøndebinder) og Hr. Hans Spandemager for sig, for at disse kunde bevise de mange kjætterske Artikle, som de prædikede for Almuen. I tre Dage havde han forgjæves ventet paa dem. De vedbleve at prædike som forhen. Ærkebiskoppen fremsætter derpaa i sit Brev alle den nye Læres Hovedsætninger, og formaner til ikke at antage dem. Paa dette Brev svarede Peder Laurenssen i et Skrift, som udkom med følgende Titel:

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 164, Nr. 10.

[2]) *Werlauff*, Kjøbenhavns Universitet indtil Reformationen, S. 31[x]). *Engelstoft*, Reformantes et Catholici, Haun. 1836, S. 15[23]). *H. F. Rørdam*, Kjøbenh. Univ. Historie, 1537—1621, I, S. 38—39; 487.

[3]) Brevet er aftrykt i *Danske Magazin*, III, S. 236—39.

Eet kort svar paa thet sendhebreff, som werdighe Fadher Archielectus till Lund Hr. Aage Jipsenn senddhe til erlige mend Borgemester oc Raad ij Malmø om then christelige handell oc leerdom, som ther begyndt er. Petrus Lavrentii Nestvedius. Tryckth y Malmøe vedh Oluff Vlriksen xxvii. mensis Augusti Ao. Dni M. Dxxix. 4o.

Skriftet er tabt; det fandtes i Resens Bibliothek. Den udførlige Titel skyldes Laurids Terpager[1]).

1529.

Christiern Skrok, Sermon om Præsternes Ægteskab.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Spørgsmaalet om Præsteægteskabet kom naturligvis snart paa Bane i Reformationstiden. Det blev behandlet paa Herredagene, og Kongen udstedte Beskjærmelsesbreve for de Præster, som giftede sig. Men ogsaa i Literaturen behandledes Spørgsmaalet, første Gang af Christiern Clausen Skrok, som 1524 blev Præst til S. Birgittes Alter i Nikolai Kirke i Svendborg, men 1527 tilligemed Peder Laurenssen optraadte som evangeliske Prædikere og Reformatorer i Assens[2]). 1529 udgav han en Prædiken om Præsteægteskabet, »et velskrevet og grundigt Arbeide, der satte denne Sag paa det Standpunkt, hvorpaa den blev i den danske Reformationsliteratur, og endnu

---

[1]) Bibliotheca *Resenii*, S. 249, Nr. 40. *L. Terpager*, De Typographiæ natalibus in Dania, Hafn. 1707, S. 8.

[2]) Se *H. Rørdam*, Efterretninger om Reformationen i Assens, i Saml. til Fyens Historie og Topogr., I, 1861, S. 225—31.

den Dag idag har sin fulde Betydning; thi alle Hovedpunkter imod Coelibatet ere her fremstillede« [1]).

Denne Bog er i Qvart-Format, bestaar af 18 Blade, folierede: **Bladt iii—xviii**, signerede: **Aii—Dv**. Den er trykt med de gothiske Bogstaver, som Povel Ræff 1526 benyttede i Pfefferkorns Secreta Judæorum. 29—30 Linier paa Siden. Titlen er:

Een føye forclaring | oc beuiisning aff skrifften oc hel|lige Forfædernes ordt oc exem|pel, att then helliige stadt Eg|teskaff tilstedis oc icke forby|dis Prester eller klercke|riid, som Pawen oc | hans tishengere [sic!] *haff|uer lang tid giort | *** | Christiernus Scroch | Hebre * xiii | Egteskaff thet er Erligth y blant alle* . . . [2]).

Titlen er omgiven af en Ramme med Plantezirater og Fugle. Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale af Peder Laurenssen »*enn wnøttelig Jesu Christi tiennere*« til de christelige Læsere og særdeles de retsindige Præster. Peder Laurenssen protesterer kort og bestemt imod det antichristelige Forbud om Ægteskab, formaner Præsterne til, hvis de ikke have Naade til Afholdenhed og Kydskhed, at gifte sig, og opfordrer dem til at læse den efterfølgende Sermon og Tale, som Christiern Skrok »*haffuer skreffuet oc ladet wdgaa mett stoor kostning*«. Blad **iii** begynder denne Prædiken med Overskriften:

Een Sermon om then Hellige stadt Egteskaff Huilken Pawen haffuer wchristelige forbudet Biscoper Prester oc all then geistlighe statt (som the kalle thend) emodt Guds laaff och redelige skiell.

Themaet er taget fra Genesis I, 27—28; i Marginen angives stadig Indholdet, ligesom Citaterne fra Bibelen, Kirkefædrene og Kirkeloven anføres der. Prædikenen standser Blad **xviii**, Linie 13; derefter følger et Citat af Kirkeloven, og endelig læses fra Linie 19:

---

[1]) *C. Paludan-Müller*, Herredagene i Odense, 1526 og 1527. Det K. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 5te Række, 2det Bind, S. 251.

[2]) Citatet fortsættes, ialt 7 Linier.

*Impressum Malmogie Per Olauum Vl-|rici Decima octaua die Mensis Sep|tembris Anni Domini Millesimi | Quingentesimi Viscesimi | * Noni * | **

Den sidste Side er blank.

Af dette Skrift findes to Exemplarer bevarede i det store kongelige Bibliothek. Et af dem har tilhørt Hielmstierne. Resen eiede et Exemplar. Paa Auctionen efter Thomas Bang 1662 betaltes et Exemplar med 12 ß; efter Klevenfeldt betaltes et med 4 Rdlr. 3 ¥ 8 ß[1]).

Panzer[2]) har anført dette Skrift efter Thotts Catalog.

1529.

Det Ny Testament oversat paa Dansk af Christiern Pedersen.

Uvis Bogtrykker. Antwerpen.

Sidste Gang Christiern Pedersen blev nævnet i denne Bibliographi, var ved Aaret 1517. Om hans Liv i de følgende Aar vides meget Lidt[3]). Han var en tro Tilhænger af Christiern den Anden, men forblev dog endnu et Par Aar i Danmark, efterat Kongen havde forladt sine Riger. 1525 reiste han til Søren Norby i Sølvitsborg; Aaret efter reiste han til Tydskland, 1527 blev han af sin Konge sendt til Paris, men levede sin meste Tid i Nederlandene indtil 1531 eller 1532. Christiern Pedersen blev stærkt berørt af Reformationen, som

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 124, Nr. 4. Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 147, Nr. 1157. Bibliotheca *Resenii*, S. 249, Nr. 43. Biblioth. *Thom. Bangii*, Blad bb?, Nr. 42. Museum *Klevenfeldt*, S. 74, Nr. 472.

[2]) *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 374, Nr. 2.

[3]) Se *C. F. Allen*, Breve og Aktstykker til Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie, I, Kbh. 1854. S. 497 – 501.

han snart sluttede sig til, og til hvis Udbredelse han saa at sige viede sig. Det første Vidnesbyrd herpaa gav han, idet han oversatte det Ny Testament og udgav det i Antwerpen 1529. Titlen er:

Det Ny Tastamen|te [sic] *Jhesu Cristi ord | oc Euangelia som | Han selff predickede oc lerde | her paa Jorden, Hwilke | Hans hellige Apostle oc | euangeliste siden bescreff|ue de ære nw vdsette | paa reth Danske, | Gud til loff oc ære | oc den menige | almwe till | tieniste,*

Bogen er i Octav-Format; den indeholder 328 Blade, upaginerede, signerede: aii—s8, og derefter A—V8, x—z8. Den er trykt med temmelig smaa gothiske Bogstaver, 35 Linier paa en fuld Side foruden Overskriften. I Marginen findes Parallelsteder trykte samt Søn- og Helligdage anførte. Trykken er ikke god, Farven er for sort og for glindsende. Bogen er paa en vis Maade godt udstyret, men de Initialer og de Billeder, som ere benyttede, ere hverken smukt tegnede eller smukt udskaarne i Træet. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme: foroven ses Skibet med den sovende Christus, farende for fyldte Seil over den stormoprørte Genezareth Sø; forneden to nøgne Mænd, som støtte et Vaabenskjold, i hvilket ses Byen Antwerpens Vaaben, en Dobbelørn med et tvedelt Hjerteskjold; i Hjørnerne er anbragt Evangelisternes Tegn, paa de to Sider Grene med Løv og Blomster. Paa Titelbladets Bagside ses Christus fremstillet som den gode Hyrde, trædende paa en Drage og en Løve, imellem hans Fødder Verdenskloden. Udenom Træsnittet er aftrykt Citater af den hellige Skrift, som have Hentydning til det, af Esaias xl, Psalm. xci, Johannes Ev. x. Som alle de Bøger Christiern Pedersen har udgivet er ogsaa det Ny Testament prydet med Initialer, hvis Forziringer have Hentydning til de tre nordiske Riger, nemlig Rigsvaabnene, de tre Løver, den norske Løve, de tre Kroner, den vendiske Lindorm. Foran hvert af Evangelierne er afbildet et større Træsnit med Evangelisterne, foran Apostlenes

Gjerninger et Træsnit med den Helligaand svævende over de knælende og bedende Apostle, foran Brevene et Billede af Paulus; det bærer som Mærke et sammenslynget C G og Aarstallet 1528. Foran Peters Brev ses et Træsnit med Apostlen vandrende over Jordkloden. Johannes Aabenbaring ledsages af 11 Træsnit.

Bladene aij—a6 indeholde: »*Faartalen*«, som begynder med følgende Hilsen: »*Naade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere, Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort tungemaall*«. Fortalen indeholder en Tak til Gud for de Velgjerninger han har undt Menneskene, især at det nu er givet »*oss arme menniske, som bo nordest i werden, ath wij mwe høre, see, læse, oc lære hans hellige, sande rene ord oc Euangelia paa vaart eget twngemaal*«. Forfatteren omtaler, hvorledes denne Velgjerning tvertimod Guds Villie og Christi Befaling hidtil har været forment Menneskene, og at man derfor saa meget mere maa glæde sig over den store Forandring til det Bedre, som nu er indtraadt. »*Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem (Thi der vaare før mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa dansken i de andre Ny Testamente som før vaare sette) Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa danske i framtiden*«.

I Fortalen forekommer en Sætning, som er af Interesse. Oversætteren har nemlig ikke noget Sted i Bogen navngivet sig; paa dette Sted har han omtalt et Skrift, som han tidligere har udgivet, men i hvilket han heller ikke har navngivet sig. Stedet (Blad a6, Lin. 6—9) lyder saaledes: »*Jeg bekender och hær selff min vildfarelse som ieg vaar før vdi, den tid ieg lod sette de Jertegen oc fabel i de andre bøger i Paris*«. Herved sigtes til Jertegns-Postillen, som udkom i Paris 1515. 1531 udkom en ny Udgave af den her omtalte Oversættelse af det

Ny Testamente, og først i dets Slutningslinier siges, at det er »*rettet paa ny igien aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund*«. Heraf kan altsaa sluttes, at det er Christiern Pedersen, som baade har udgivet det Ny Testamente i Antwerpen 1529 og Jertegns-Postillen i Paris 1515.

Bladene a7—b8 recto indeholde »*Tafflen paa alle Epistler og Euangelia*« paa Søndage, Søgnedage og hellige Dage.

Foran Pauli Breve har Oversætteren i en Fortale — i hvilke Brevenes Betydning og Nytten af at læse og forstaa dem fremhæves — gjort Rede for, hvorledes han er gaaet frem ved sin Oversættelse. Det Danske følger ikke alle Steder lige Ord for Ord med Latinen, »*thi ath den som vill noget vdsette bør deth endelige saa ath tale dicte och scriffue, Ath andre som ære aff det samme twngemaall kwnde det och forstaa och vide naar de det see læse eller høre*«. Skulde han have fulgt Texten Ord fra Ord, som den staar i Latinen, da havde ingen Dansk forstaaet Dansken rettelig, da S. Povel mange Steder skriver »*saa dyblige*«. »*Der faare haffuer ieg effter fult de alder beste och ypperligste klercke som nw ære til, och haffue best vdlagt och vdtydet dem, ath mand skulle diss bedre forstaa dem, Jeg giorde och mest min flit der paa (effter den naade som Gud gaff mig) ath ieg kunde saa sette dem vd paa reth danske, Att de som dem læse maatte forstaa dem, Gud till loff oc ære oc dem sellffue oc andre til salighed*«. Flere Ord kunde han ikke skrive paa anden Maade end som de staa i Latinen, f. Ex. Tro, Naade, Kjød, Aand. Enhver kan nok forstaa, i hvad Mening saadanne Ord skulle forstaas; det vilde blevet vidtløftigt, hvis der skulde være føiet en Udtydning til, derfor lod han det fare, »*ath samme bøger maatte bliffue diss smerre oc lempelige ath bære*«.

Blad z8 nederst læses:

Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp | Vaar Frwe afften dyre Aar effter Gudz | byrd M, D xxix

Den sidste Side er blank.

Det kan ikke angives, hvilken Bogtrykker der har trykt denne Bog.

I tidligere Tider fandtes næsten altid denne Udgave af Christiern Pedersens Ny Testament i gode danske Bogsamlinger. Men det var dog en Bog, man ikke tillagde stor Værdi i Handelen, maaske en Aarsag til, at Exemplarer af det nu maa kaldes sjeldne. I det store kongelige Bibliothek bevares 3 Exemplarer[1]); i et af dem, indbundet i Pergament, har Eieren skrevet sit Navn paa Titelbladet: Hendrijck Podbusck 62 (1562); et andet har tilhørt Niels Foss, som foran har noteret en Pris 7 Rdlr., det er som alle denne Bibliophils Bøger smukt indbundet; det tredie er lidt defect, indbundet i et samtidigt presset, men nu temmelig slidt Læderbind. Af Priser kunne følgende nævnes: paa Rostgaards Auction 2 ℔ 12 ß, paa Danneskjolds 5 ℔ 12 ß, paa Grams (def. Expl.) 3 Rdlr., paa Langebeks (def. Expl.) 2 Rdlr. 1 ℔[2]).

I det 19. Aarhundrede har Christiern Pedersens Oversættelse af det Ny Testament flere Gange været Gjenstand for kortere eller længere Undersøgelser[3]); efterhaanden ere feile Meninger blevne rettede og Arbeidet kommet til at indtage den Plads, der tilkommer det i Rækken af danske Sprogværker. Fortienesten herfor tilkommer Chr. Molbech[4]), og navnlig Udgiverne C. J. Brandt og R. Th. Fenger af Chr. Pedersens Danske Skrifter[5]), hvis tredie Bind udgjør det Ny Testament, ledsaget af værdifulde Oplysninger om hvilken Text

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 541, Nr. 43. Catalogus Biblioth. *Thott*, VII, S. 234, Nr. 64.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 205, Nr. 48. Bibl. *Danneskioldiana*, S. 224, Nr. 24. Bibl. *Grammiana*, S. 734, Nr. 7825. Bibl. *Langebekiana*, S. 410, Nr. 2632.

[3]) *Fr. Münter*, Den danske Reformationshistorie, II, Kbh. 1802, S. 67—80.

[4]) *Molbech*, Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVI. Aarh., Kbh. 1840, S. 45—54.

[5]) Bindet har følgende Bititel: *Christiern Pedersens* Oversættelse af Det Nye Testamente, udgiven af *C. J. Brandt* og *R. Th. Fenger*, Kbh. 1852, 567 S.

eller Texter Chr. Pedersen har benyttet, nemlig: Vulgata i Erasmus's Textrevision med Benyttelse saavel af Erasmus's og Luthers Bibeloversættelse.

Fremmede Bibliographer have i forrige Aarhundrede tilskrevet Hans Mikkelsen denne Oversættelse, men Feilen blev rettet i Lorcks Catalog, og baade Ebert, Brunet og Graesse have nu den rigtige Angivelse; de ere forøvrig meget kortfattede i deres Meddelelser om dette Skrift [1]).

1529.

Claus Mortensen Tøndebinders Danske Psalmebog. Anden Udgave.

(Oluf Ulrickson.) Malmø.

Intet Exemplar er bevaret af denne Psalmebog. Den omtales af Hans Thomissøn ganske kort, idet han siger [2]), at den Psalmebog, som Claus Mortensen Tøndebinder og Hans Spandemager 1528 havde udgivet i Malmø, »*bleff siden i det Aar 1529 og 1534 forbedrit aff dem, oc aff her Aruid Pederson, som vaar Sogneprest til S. Ibs Kircke paa Boringholm, oc nogle Gudfryctige mend i Jylland, foruden huess som er tilset aff en oc anden saa tit som den bleff paa ny igentryckt*«. Lyschander nævner i sit Skrift om de danske Forfattere ved Claus Mortensen kun Udgaven fra 1529 [3]).

---

[1]) *Maittaire*, Annales typographici, II, 2, S. 714. *Panzer*, Annales typogr., VI, S. 15, Nr. 125. Bibl. biblica *Lorckiana*, IV, S. 98—99. *Ebert*, Bibl. Lexikon, II, S. 925, Nr. 22653. *Brunet*, Manuel etc., V, S. 758. *Graesse*, Trésor etc. VI, 2, S. 90.

[2]) Den danske Psalmebog aff *Hans Thomissøn*, Kbh. 1563, Blad dij v°.

[3]) *Westphalen*, Monumenta inedita, III, S. 455. *H. F. Rørdam*, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned, Kbh. 1868, S. 205.

1529.

Hans Meyers Danske Psalmebog.

(Uvis Bogtrykker.) Magdeburg.

Af denne Psalmebog vides intet Exemplar at være bevaret. Dens Tilværelse kjendes kun af Fortalen til Ludvig Dietz's Psalmebog, trykt i Rostock 1536, som begynder saaledes: »*Christelige læser, vdi thet aar xxix. Er ther een liden dansk Psalme bog, vdaff en from mandt, kallis Hans Meyer, Borger wdi Roztock, Indtførdt paa prenthet till Magdeborch, Oc som ieg kunde forstaa oc besynde, vilde then lilde form met saa smaa bogstaue icke wel tiæne till alderne folck*« etc.

Den Hans Meyer, som her nævnes, er vistnok den samme Mand, som i et andet Skrift paa Dansk, trykt 1528 i Rostock, nævnes som Bogbinder, og som tillige har været Boghandler[1]).

1529.

Hans Meyers Danske Psalmebog.

Optrykt af Ludvig Dietz i Rostock.

Af denne Bog er et eneste Exemplar bevaret og bevaret fuldstændigt; det er saaledes den ældste trykte danske Psalmebog, som Tidens Tand har sparet. Dens Titel er følgende:

Een ny | handbog, med | Psalmer oc aan|delige lofsange, wd-|dragne aff then hellige | schrifft. som nw y then Ch-|ristne forsamling (Gud til | loff oc mennisken til sali|-ghed) siunges. Med then | Danske Otesang. Messe. | Afftensang oc Nat-|sang. | | (Et Blad). *Trycht y Rozstock.* (Et Blad).

---

1) Se ovenfor S. 350.

Titelbladet er omgivet af en smuk Ramme med Forziringer. Nederst er anbragt et Baand, i hvilket læses Bogtrykkerens Valgsprog: *Dorheit macht Arbeit.* Paa Titelbladets Bagside begynder »*Fortalen til lesseren*«, i hvilken der tales om, hvor godt og Gud taknemmeligt det er, at synge og læse Psalmer og aandelige Lovsange, hvilket bevises ved Steder af den hellige Skrift. »*Ther fore fromme leszere (brugendis saa mange exemple, fodspor oc efftersiun, icke alleniste aff thet gamle, men oc saa aff thet ny Testamente) haffue wij her wdi een god meening forsamlid nogre Psalmer oc aandelige wyser, oc ladit thennom merckelige prenttit oc flittelig corrigeret, med then hellige schrifft wel bewernid, oc trycht meeste parten med theris noder oc stæmme, hwor thennom bør at siungis, saa, att hwor the komme mwe beholde theris rette thone oc melodie.*«

Psalmerne følge nu fra Blad **III** til Blad **XLVII**, Linie 7. Derefter læses:

¶ *Her effter følger thet hellige Euangeliske Messe embede, som nw y then Christne forsamling siungis. Med twenne skøne formaninge til folkit.*

Blad **LXII** efter Linie 14: »*Her endis Messen.*«, læses: ¶ *Tesse efflerfølgende tre sange er vdtagne aff thet Swenske Exemplar.* De slutte Blad **LXIII** nederst. Samme Blad verso Linie 1 begynder: ¶ *Eet Register offuer thenne Sangbog. Wdi hwilket man kan lettelig opsøge og finde saa mange Psalmer, lofsange, aandelig wyser, oc hwess andit her er begrebit y thenne bog. Oc staar ther hoos hwer sang eet tal paa hwilkit blad han findis y bogen, oc samme tal finder man altyd ouerst paa hwert blad paa then første syde.* Registeret slutter Blad 68 verso, Lin. 10. Derefter læses:

¶ *Trycht y Rozstock hooss* | *Ludowich Dietz.* | *xx. Nouembris.* | *M. D. XXiX.* | (3 Blade.)

I denne Psalmebog er der intet Navn angivet paa Udgiver, Oversætter eller Samler. At det er den samme, som Hans Meyer lod trykke i Magdeburg, vides af Fortalen til den af

Ludvig Dietz i Aaret 1536 i Rostock trykte Psalmebog, i hvilken Dietz giver følgende Oplysning: jeg har »*vdaff een mildt orsage (paa thet ieg icke skulde tilfoge forneffnde Hans Meyer nogen skade) tagit mig vdoffuer oc tröckt same bog ordt fraa ordt effter, vdi større form met groffuere bogstaffue, forladendis mig ther aldelis till, att handt skulde saa flittelige haffue ladit Corrigeret oc offuerseet same bog, at thet icke skulle wære aff nødt, ydermere att lade hende Corrigere och offuersee.*« Ludvig Dietz har altsaa Intet havt med Redaktionen af Psalmebogen at gjøre, hans Psalmebog er et rent Optryk af Hans Meyers. Spørgsmaalet bliver altsaa, hvorledes Hans Meyers Psalmebog er fremkommen? Der er stor Sandsynlighed for, at den er et Optryk af Claus Mortensen Tøndebinders Psalmebog fra Malmø. Det er for det Første ikke rimeligt, at en Bogbinder i en tydsk By skulde kunne samle og udgive en saa stor og saa god Psalmebog; det maa utvivlsomt have været Andre, som have gjort Arbeidet. Disse tale ogsaa i Indledningen i første Person, »*wy haffue . . her forsamlid nogle Psalmer . . oc ladit thennem . . prentit oc flittelig corrigerit*«; der har altsaa været flere om Arbeidet. Hvor maa disse søges? Et Fingerpeg giver den i Psalmebogen optagne Messe. Det vides, at Claus Mortensen Tøndebinder 1529 lod trykke »Det christelige Messeembede paa Dansk« i Malmø. En saadan Messebog, uden Aarstal, Udgiverens og Bogtrykkerens Navn, er bevaret og maa utvivlsomt være Claus Mortensens; og sammenlignes Messen i den med Messen, som den er trykt i Hans Meyers Psalmebog, vil det blive tydeligt, at det er den samme Messe, omend med nogle Forandringer. Den næste Psalmebog, som er bevaret, er trykt i Malmø 1533; det ligger nær at antage den for en ny forbedret og forøget Udgave af Claus Mortensens Psalmebog trykt i Malmø 1529, og sammenlignes den med Hans Meyers af Ludvig Dietz i Rostock 1529 optrykte Psalmebog, vil Overensstemmelsen vise sig saa stor, at man maa betragte Ludvig Dietz's, alias Hans Meyers, Psalmebog for et Optryk af Claus

Mortensens fra 1529. Er det virkelig Tilfældet, har denne Bog altsaa en meget stor literaturhistorisk Interessé.

Det bevarede Exemplar findes i den friherrelige Rålambske Bogsamling paa Sundby. Psalmebogen er udgiven paany i et nøiagtigt Aftryk, Side for Side, Linie for Linie, af Chr. Bruun, for Selskabet for Danmarks Kirkehistorie [1]).

1529.

Dansk Messebog.

(Oluf Ulricksøn. Malmø.)

Det blev nødvendigt, da den evangeliske Lære fandt Udbredelse og Tilslutning i Danmark, at der snart fremkom Skrifter, i hvilke Formularerne og Ritualet for de kirkelige Handlinger vare fremsatte i Former, som stemmede med de nye Opfattelser. Allerede ovenfor er omtalt Hans Tausens Døbebog. I Aaret 1529 udkom i Malmø den første Bog, i hvilken Ritualet for den vigtige Del af Gudstjenesten, Messen, fremtræder i sin forandrede Skikkelse. Denne Bogs Titel er:

Thet cristelighe mes-|sze embedhe paa dan|sche.

Nedenunder Titlen, som er omgiven af en ornamenteret Ramme, er afbildet et lille Træsnit, forestillende Frelseren, holdende Kalken i sin høire Haand. Bogen er i Qvart, den bestaar af 22 Blade, upaginerede, signerede: **Ci—Ciii, cci—cciii, Di—Diii, ddi—ddiii.** Den er dels trykt med Missalskrift, dels med den samme eiendommelige Skrift, hvormed Pfefferkorns Secreta Iudæorum 1526 er trykt af Povel Ræff; en hel Side trykt med disse Bogstaver indeholder 29 Linier. Større Ini-

[1]) Psalmebøger fra Reformationstiden. Udgivne af *Chr. Bruun*, I, Kbh. 1865, S. 1—134.

tialer, ogsaa figurerede, findes brugte. Foran Texten til Psalmerne er trykt Nodelinier, saa at Melodierne have kunnet skrives til. Paa Titelbladets Bagside er trykt følgende Fortale »*Tiill læszerenn*«:

Her haffuer thu christhelighe læsere y thenne lylle boegh Christi werdyghe affthenn maaelthidz eller nathworis indhsættilsze form och ordineringh, meth szine fry ceremonier skyck och brughe, som hollis y Mallmø y cristhen forszamlings nærwærilsze (huilke som bør at brughis quith oc fry wdhenn conscientziens eller samwittighedszens knur och bekyømrilsze, och then cristhelighe fryhetz forkrenckilsze) effther cristhen kyrkis læilighet och tidthszens wæsszen och bequeemmelighedh et Cetera. Uale lector.

Skriftet slutter paa sidste Side med disse Linier:

Saa haffue wy nu endhe paa thet Euangeliske messe embede met sine Ceremonier, gud alueldige oc wor herres Jhesu Christi fader wndhe oss ath brughe thet och hans hellighe ordh effther sin benedidhe willie, oc giiffue oss thet oss er nødteligth baade til liff oc siel Amen.

Det er ikke i Bogen angivet, hverken naar, hvor, eller af hvem den er trykt. Hans Thomissøn fortæller, at Messen udkom paa Dansk i Malmø 1529, og det kan ikke være stor Tvivl underkastet, at det er den Messebog, som her er beskreven, og som Reformatorerne i Malmø have udarbeidet efter tydske Mynstre. Der er al Sandsynlighed for, at den er trykt af Oluf Ulricksøn. Denne Bogtrykker maa vistnok have kjøbt en Del af Ræffs Bogtrykkeri.

Kun et Exemplar er bevaret af denne Bog, det findes i det store kongelige Bibliothek i den Hielmstierneske Samling[1]). Det har tilhørt Anders Sørensen Vedel, som har skrevet sit Navn paa Titelbladet. En anden Eier har ligeledes paa Titelbladet skrevet: Viuat Henricus Stapell.

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 104, Nr. 11.

1529.

Haandbog ved Brudevielse og Daab.

(Oluf Ulricksøn.) Malmø.

I Aaret 1529 udkom en anden rituel Bog, som var forfattet i Overensstemmelse med den nye Lære. Den er ikke længere bevaret, ingen udførligere Efterretninger om den ere blevne nedskrevne. Titlen anføres kun saaledes:

Hand-Bog om Brude Vielse og Døbelse, Malmø 1529.

Denne Titel er tagen fra Cataloget over Resens Bibliothek, i hvilket den er anført iblandt Bøger »in Qvarto«[1]). Bogen har vist været trykt af Oluf Ulricksøn. Den findes ogsaa nævnet i Matth. Foss's Bibliotheks-Katalog[2]), hvor den kaldes »En liden Bruddewielse og Døbebog. Malmø 1529.«

Arne Magnussen har i sin Fortegnelse over danske Palæotyper med Henvisning til Resens Katalog (det i Anmærkningen citerede Sted) anført Titlen af et Skrift, der synes at have været det, som her tales om, skjøndt der i Titlen Intet forekommer om »Døbelse«. Titlen er følgende:

Een liden handbog for enfolldige prester och kirckeherrer, hwilken som indeholder een liden oc kort Ceremonie paa then erlighe stadts Egteskaffs wegne. Hwesz hørsomme oc werdighed grundis oc stadfestis i then hellige schrifft. Malmø 1529, 4to.

---

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, Hafn 1685, S. 249, Nr. 44

[2]) Biblioth. *M. Foss*, S. 198, Nr. 14.

1529.

Thomas Venatorius, Undervisning for dem, som ligge i deres Helsot.

Ludvig Dietz. Rostock.

Thomas Venatorius, født i Nürnberg 1488, en flersidig dannet Mand, virkede fra 1523, da han blev evangelisk Præst i Nürnberg, med Iver for Protestantismens Udbredelse. Han døde 1551. 1527 udgav han i Nürnberg et lille Trøsteskrift for Døende; to Aar efter udkom det i Wittenberg med en Fortale af M. Luther, hvorefter det atter blev udgivet i Nürnberg; i denne Udgave ledsages det af »*die verzeychnus von dem Tauff, und Nachtmal Christi*«.

Venatorius's Trøsteskrift udkom 1529 oversat paa Dansk — uvist af hvem — med følgende Titel:

Een kort vn-|derwysning gant-|ske salig oc trøstelig, | att forholde thennom som | ligge y theris helsot hwilken | Thomas Venatorius giord haffuer. | Med en skøne | Fortale. | (Et Blad) *Trykt y* (Et Blad) | *Rozstock. | M. D. XXIX.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format, bestaar af 12 Blade, upaginerede, signerede: Aij—Ciij. Den er trykt smukt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret træskaaren Ramme. Luthers Fortale gaar fra Blad Aij—Aiij, Lin. 7. Strax derpaa følger Venatorius's Tractat med følgende Overskrift: »¶ *Thomas Venatorius ynsker Hartungo Gørel naade oc fred aff Gud fader etc.*« Den slutter Blad Cij Lin. 8, og efterfølges af: »¶ *Een Christelig betractelse oc bekendelse paa Gud, nar man wil bede then hellige bøn, Wor Fader.*« Dette lille Stykke slutter Blad C4, Lin. 13, hvorefter følger denne Slutningsskrift:

¶ *Aar effter Christi wor gienløsers | byrd. 1529. er thenne*

lille bog aff høg|offuerlendske paa Danske om-|schreffuen. Oc trycht ho-|oss Ludowich | Dietz.

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog findes et fuldstændigt Exemplar i det friherrelige Rålambske Bibliothek paa Sundby; det er indbundet sidst i det Bind, i hvilket de danske Psalmebøger, trykte af Ludvig Dietz, findes. Et defect Exemplar findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm. Bogen er udgiven paany i et nøiagtigt Aftryk af Chr. Bruun 1865[1]).

Langebek har under Aaret 1529 anført: »*Davids Psalter, udsat paa Dansk aff Christiern Pedersen Cannick i Lund. Prentet i Andorp 1529. in 8vo.*« Langebeks eneste Kilde er Grams Auctionscatalog[2]), som er forfattet af Langebek selv. Efter al Sandsynlighed er »1529« en Trykfeil i Cataloget istedetfor 1531. Udgaven anføres her strax efter Christiern Pedersens Oversættelse af det Ny Testament, trykt i Antverpen 1529 og 1531; en Feil kan let være begaaet. Det fortjener at bemærkes, at i Grams Catalog findes ikke Davids Psalter, udsat paa Dansk af Christiern Pedersen 1531 og trykt i Antverpen, uagtet han dog vistnok har eiet denne Bog. Der findes nemlig i det store kongelige Bibliothek et Exemplar, i hvilket mangfoldige Streger og Kors ses tegnede med Blyant, og disse Mærker maa Kjendere utvivlsomt erklære for at være Grams. — Det ovenfor nævnte Exemplar betaltes paa Grams Auction med 6 Rdr. 3 ℔ 2 ß.

1529.

Skrifter i Anledning af Melchior Hofmans Lære.

I Slesvigs Reformationshistorie fremkaldte Sværmeren Melchior Hofman fra Hall i Schwaben en interessant Epi-

---

[1]) En kort Underviisning at forholde dem, som ligge i deres Helsot. Af *Thomas Venatorius.* Med en Fortale af M. Luther. Efter en Udgave af 1529 paany optrykt. Kjøbenhavn. Thieles Bogtrykkeri. 1865. 8. 14 Bl.

[2]) Bibliotheca *Grammiana,* S. 734, Nr. 827.

sode. Det var lykkets ham efter et noget uroligt Liv at finde et stadigt Opholdssted i Holsten, han boede i Kiel og havde opnaaet Titlen af »Koniglicher Wurde gesetzter Prediger zu Kiel im Lande to Holstein«. Hofman havde længe været i skarp Strid med de Evangeliske, navnlig paa Grund af hans Opfattelse af Nadverlæren, og han havde vexlet flere polemiske Skrifter med sine Modstandere. Han lærte, at Brødet er et Segl, Tegn og Minde om Christi Legeme, Legemet selv nydes i Ordet ved en fast Tro; Ordet er Aand og Legeme, Ordet er Christus og bliver tilegnet ved Troen. En af Hofmans Modstandere, Dr. Eberhard Weidensee, Prinds Christians Hofprædikant og Sognepræst i Haderslev, svarede ham i et Skrift som udkom med følgende Titel:

Eyn vnderricht vth | der hillighen schryfft, Dem | Dorchlüchtygen Hochgebarnen For-|sten vnd Hernn, Herrn Christiarnn | Erffgenomem tho Norwegenn, Her-|toghenn tho Schleszwigk Hol sten etc. | Dorch Eberhardt Wydenszehe gedan, | Melchior Hoff mans sendebreff, dar-|ynne hee schrygft, dat he nycht be-|kennen köne dat eyn stucke lijfli-|kes brodes syn Godt sy | belangende. | Psalmo j. | Godt kennet den wech der | gerechten, der godtlosen wech | wert vmmekamen. | 1529.

Det er en lille Bog i Qvart, bestaaende af 12 Blade, upaginerede, med Signaturen: Aij—Cij; den er trykt med Schwabachere, 34 Linier paa Siden; de tre sidste Sider ere blanke. Man har formodet[1]), at Bogen er trykt i Haderslev, men for denne Mening taler kun et usikkert Bevis, nemlig Slutningen, som lyder saaledes:

Ghegeuen tho Hadersleue Anno M. D. XXjX. Mydtwekens na Lichtmyssen.

---

[1]) *Muhle*, De Reformatione in Cimbria, p. 53. *Bolten*, Entwurf e. Schlesw.-Holst. Buchdruckerhist. i Niemanns, Miscellaneen hist. Inhalts. Altona, II, 1, 1800, S. 182. *H. F. Rørdam* i Kirkecalender for Slesvig Stift, 1862, S. 152–53, hvor den Formodning udtales, at Bogtrykkeren har været *Veit Blancken*, som 1527 fik Privilegium paa at trykke Bøger i evangelisk Aand i Kiel.

I disse Ord ligger strengt taget kun, at Bogen er skreven i Haderslev den nævnte Dag. Spørgsmaalet om, hvor Skriftet er trykt, er afgjort, saasnart det er oplyst, hvis Monogram det er, som findes paa Titelbladet. Monogrammet findes i Bøger, trykte i Hamborg, ofte med Tilføielse af Bogstaverne C. R., det Mærke med hvilket Jürgen Richolff betegnede de Bøger han trykkede[1]). Titelbladet paa Weidensee's Skrift er omgivet af et Træsnit: paa Siderne to Mænd, som staa paa Grenene af to Vintræer; for oven to Kjærlighedsguder(?) som med Pil og Slynge angribe Mændene; for neden det nævnte Monogram omgivet af en Cirkel, anbragt i et Slags Skjold.

Et Exemplar af denne Bog findes i det store kongelige Bibliothek, det har tilhørt Hielmstierne[2]).

Striden med Hofman skulde endelig afgjøres ved en Disputats imellem ham og de Lutherske. Den fandt Sted den 8. April 1529 i Franciskanerklostret i Flensborg under Forsæde af den udvalgte Konge, Prinds Christian. Bugenhagen var kaldt fra Hamborg for at være Bisidder og Dommer, mange af Landets evangeliske Prædikere vare tilstede, først og fremmest Herman Tast. Paa sin Side havde Hofman taget nogle af sine Tilhængere med. Hofman vilde ikke underkaste sig den Dom, som blev fældet, at han skulde tilbagekalde sin Lære, og han blev nødt til at forlade Landet. Han lod kort efter i Strasborg trykke en Beretning om Disputationen, som udkom med Titlen:

Dialogus vnd gruntliche berichtung gehaltner Disputation im Lande zu Holstein.

Denne Bog findes ikke i de offentlige Bibliotheker i Kjøbenhavn. Noget efter udkom der fra den evangeliske Side en

---

[1]) Se *Lappenberg*, Zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Hamburg, Hamb. 1840, S. 22; S. 25 nævnes en Bog i 4to, trykt af Jürgen Richolff i Hamborg, hvis Titelblad er ganske som i Weidensees.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 155, Nr. 29.

Beretning om Forhandlingerne, som blev udgiven af **Bugenhagen**. Denne Bog har Titlen:

Acta der Dispu-|tation zu Flensburg, die | sache des Hochwirdigen | Sacraments betre-|ffend, im. 1529. Jahr, | des Donnerstags nach | Quasimodo geni-|ti geschehen. | (Et Blad) | *Wittemberg.* | *1529.*

Titlen er omgiven af en Ramme med bibelske Figurer, forneden er anbragt to Skjolde, i det ene ses to Stjerner, adskilte ved tre Par parallelt løbende Tværstreger, i det andet Bogstaverne **L. K.** Bogen er i Octav-Format, bestaar af 103 Blade, upaginerede, signerede: **Aij—Nv.** Den er trykt med Schwabacherc, 25 Linier paa Siden. Nederst paa næstsidste Side læses:

Gedruckt zu Wittemberg | durch Joseph Kluck | 1529.

Bogens Indhold er følgende: Bl. **Aij—Diiij** indeholde en Beretning om Disputationen, forfattet af de fem Notarer. Derefter følger en Tale, som Bugenhagen holdt efter Disputationen imod Hofman; man havde ønsket at faa den at læse, Notarerne havde ikke kunnet følge Taleren, da han havde talt hurtigt. Kongelig Majestæt havde paa Flensborg Slot mundtlig befalet ham at nedskrive den, og disse Ønsker havde han nu opfyldt, idet han tillige havde udført sit Svar til Hofman noget videre. Denne lange Tale slutter Bl. **Lv** verso. Derpaa følger en kort Meddelelse om en Samtale, der havde fundet Sted om Daabens Sakrament, og fra Bl. **Lvi** verso den anden Dags Forhandling, nemlig Kundgjørelsen af Dommen, at Hofman og hans Meningsfæller skulde forlade Landet, dersom de ikke vilde afstaa fra deres Meninger. Bl. **L8—Niij** indeholde et Svar fra Bugenhagen paa den Beretning, som Hofman havde ladet trykke i Strasborg om Disputationen i Flensborg, og endelig fra Bl. **Niiij—N8** en Meddelelse fra Bugenhagen om, at **Jacob Hegge**, en af Hofmans Tilhængere, havde tilbagekaldt sin Mening om Nadverlæren, samt hans Revocationsbrev.

Af denne Bog bevares to Exemplarer i det store kongelige

Bibliothek, det ene i Hielmstiernes Samling[1]). Bogen er forøvrig sjelden. I Aaret 1869 forlangte en tydsk antiqvarisk Boghandler 10 Thlr. for et Exemplar[2]).

Selve Disputationsforhandlingen og Hegges Revocation ere blevne optrykte 1758 i et Værk af Krohn[3]).

Det Stykke af Bogen, som indeholder Bugenhagens Tale med Forord og Efterretninger om Jacob Hegge, udkom samme Aar i en plattydsk Oversættelse, med følgende Titel:

Eynne rede | vam sacramente. | Dorch Joannem Bu-|gen hagen Pomeren, | tho Flensborch, nha | Melchior Hoffmans dys-| putatien geredet. |

Gedruckt tho Ham-|borch, 1529.

Bogen er i Octav-Format, udgjør 52 Blade, upaginerede, signerede: Aiij—Gv (Læg F bestaar af 4 Blade). Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af en forziret Ramme. Paa Titelbladets Bagside begynder Fortalen til Læseren. Talen begynder Blad A2 verso og slutter Blad G7, Linie 12. De tre sidste Sider ere blanke.

Bogen findes nævnet af Scheller efter et Exemplar i Bibliotheket i Wolfenbüttel[4]). Et Exemplar findes i det store kongelige Bibliothek.

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 654, Nr. 2.

[2]) *S. Calvary & Co.* i Berlin, Verzeichniss seltener u. werthvoller Werke, Nr. III–IV, S. 4.

[3]) *B. N. Krohn*, Gesch. d. Fanatischen u. Enthusiastischen Wiedertäufer, Leipz. 1758, S. 153—86, 197—200.

[4]) *K. F. A. Scheller*, Bücherkunde der Sassisch-Niederdeutsch. Sprache, Braunschw., 1826, S. 190, Nr. 744. Derfra nævnet af *Lappenberg*, Zur Gesch. d. Buchdruckerkunst in Hamburg, 1840, S. 24.

1530.

Peder Laurenssen, Aarsag og Forklaring paa Reformationen i Malmø.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Denne Bog kaldes med et kort Navn: »Malmøbogen«. Den er forfattet af Peder Laurenssen, men betragtedes af Modstanderne som et officielt Skrift, der var udgivet paa Foranledning af Borgemestre og Raad i Malmø. Det er et indeholdsrigt Skrift og giver et værdifuldt Bidrag til Kundskab om Reformationens Udvikling i Danmark. Vel er det af polemisk Indhold imod Papismen, men det meddeler en nøiagtig Skildring af, hvorledes den ny Kirkes Forhold og Former vare ordnede ved Aaret 1529 i Staden Malmø, denne i Reformationshistorien saa mærkelige By. Povel Eliesen forfattede et Modskrift, som blev skrevet i kort Tid, men saavidt vides udkom det ikke, det er først i den nyeste Tid blevet bekjendt.

Titlen paa Peder Laurenssens Skrift er følgende:

[O]rsagen oc | een | [re]tt forclaring paa then ny | Refor mats, ordinering oc skick | om messzen, predicken oc anden | rett Gudts tienneste oc christe|lig dyrckelse som begyndt och giort er vdi then Christeli-|ge Stadt Malmø | Anno Domini | MDXXIX | Amos capite viij | (et Kløverblad) *Saa siger herren Dagene | komme, oc ieg schall wdsende | hunger paa iorden, icke brodtz | hwnger, icke hellder wandts | tørst, men hwnger och tørst till | Gwdts ord att høre*

Bogen er i lille Octav; den bestaar af 107 Blade, paginerede: **Folio ij — iij, 4 — 107**, signerede: **A — Ziiii, aai — ddiii.** Den er trykt — ikke videre smukt og med ikke faa Trykfeil — med smaa Schwabachere; hvert Afsnit har en Overskrift trykt

med noget større Bogstaver og begynder med et ziret Initial i Høide med 9—10 af Linierne. Bag paa Titelbladet, som er omgivet af en ornamenteret Ramme, læses en kort Indholdsangivelse. Folio ij—7 Lin. 4 indeholde en kort Indledning, dateret: »*Malmogie die diuo Andree sacro anno 1529*«. Derefter følger selve Bogen, som slutter Folio 106 verso. Folio 107 læses en Undskyldning fra Forfatteren: »*Wij bede teg thw christne Læsere att thw icke forsmaar thenne schrifft oc føge bog, eller fortørnes ther offwer att hwn er icke saa well oc reenlige prenthet, eller oc saa redelige staffuet oc fordansket som hende bwrde, hun gick hastelige wd, oc vor Prenteren mange steder wbesindig oc forsømmelig i sin fliidt som han skulle giort her wppaa oc well offwersett.*«

¶ *Tryckt i Mallmø hoss meg Oluff* | *wlricksen xxvij dag Januarij etc.* | *Aar effter Christi wor Frelsermandts byrd Mdxxx.*

Kun et Exemplar af denne mærkelige Bog er bevaret og findes i Universitetsbibliotheket i Lund [1]). Det har tilhørt en bekjendt dansk Historieforsker fra det 17de Aarh. som paa Titelbladet har skrevet sit Navn: *Stephanus Johannis Haf. 1621. Postr. Cal. Nov.*, Historiographen Stephan Hansen, Forstanderen i Sorø, Udgiveren af Saxo.

Man antog længe, at denne Bog ikke mere var bevaret. Vel kjendtes Titlen, (som Joh. O. Alnander 1722 havde meddelt efter et Exemplar i Olaf Celsius's Bibliothek, og derefter optoges af Panzer [2]), men man vidste ikke, hvor et Exemplar af Bogen var at finde. C. Sonnenstein Wendt har Fortjenesten af, atter at have fremdraget Peder Laurenssens

---

[1]) Den er indbundet sammen med to andre Bøger, nemlig: Svenskt åg Runskt Calendarium, som wisar Nytänningen in till Åhret effter Christi Börd 1840, åg innehåller ett Svenskt Cisiojan. Vpsala 1690. De Astrologia Liber vnus: Auctore Levino Lemnio, Medico Ziridzæo. s. l. et a.

[2]) *Alnander*, Historiæ Artis typogr. in Svecia Upsal. 1722, S. 71. *Panzer*, Annales typogr. VII, S. 375, Nr. 3.

Skrift[1]), som nu er udgivet paany i en smuk og correct Udgave af H. F. Rørdam[2]).

1530.

Liden Indgang i Skriften.

Hans Vingaard. Viborg.

Det svenske Skrift, af hvilket denne Bog er en Oversættelse, kjendes nu kun fuldstændig i en senere Udgave. Det bevares i det kongelige Bibliothek i Stockholm og har følgende Titel: »En liten ingong j then helliga scrifft ther någor stycke som j scrifftenne mykit beröras korteliga vthi forclaras oc vtleggias, nw på nytt prentade. Stocholm MDXXXViij.« Af den tidligere Udgave bevares 6 Blade i Universitetsbibliotheket i Upsala, men hvad Aar den er udkommet, vides ikke. I Fortalen siger Olaus Petri: »her haffuer tu christelig läsare noghor stycke vtsatt på Swensko«; af hvilken tydsk Forfatter Bogen er skreven, kan ikke angives.

Titlen paa den danske Oversættelse er følgende:

Een lidhen Ind-|gangh vdj schrifften Som først bleeff | vdsadt aff Tydesk paa swensk wedt me-|ster Oluff perszen *Secreterer vdi stockhol-|me Ther effther aff swenske paa danske | Oc nw tridie gangh forlenghedt oc for|øgth etc. Vdj huilcken manghe aff the | hoffuet puncther vdj* thet *ny oc gamblæ | Testamenther kortlighen forclares, Alle* thennom *till gaffen Som ælske Gudtz ordt oc | sandhedtz framgangh* met *eth | Register bagh y boghen | huer Artickel snar | til at finde* | (Et Blad) | *Wiberg 1530*

---

[1]) I Ny kirkehistoriske Samlinger, I, Kbh. 1859, S. 573[1]); II, 1860, S. 161.

[2]) Malmøbogen af Peder Laurenssen udgiven for det Kgl Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog ved *Holger Fr. Rørdam.* Kbh. 1868.

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 24 Blade, upaginerede, signerede: **Aij—Fiij.** Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Forneden paa Titelbladet er aftrykt et Zirat med Begyndelsesbogstaverne af Bogtrykkerens Navn: **H. W.** Paa Titelbladets Bagside begynder Texten; i 41 Artikler fremsættes det evangeliske Lærebegreb. Bogens Indhold er saaledes en meget kortfattet dogmatisk Lærebog, enkelte Steder med skarpe Udfald imod Katholikerne. Texten slutter Blad **Fiij** verso, Lin. 15, hvorefter følger: »*Een Register paa alde Artichler.*« Blad F4, Lin. 14 læses:

Her haffue i nw ighen (Kiære her Pether Burgeszmedt) ether bogh som i sende oss fordanschedt til at trycke och lade vthgaa icke eenest then lidel (och dog goede) christi hiord hooss ether vtj Horssness, men ochsaa then menig Christelig Almoffue i gansche danmarck til gaffen och een merckelig indgang vtj schrifflen, som veth huer artickel befindes och ydermere aff huer vindschibelig gudfrycktende lerd læser maa til settes Tagher forthi thenne vor villig tiennest paa thene tiid til goede Och forarbeyder ydermeer i Gudtz oerdt i schulle befinde oss ether troe metharbeyder vtj gudtz sag, hand forlene oss alde fordi syn naade Amen Aff Viberg tridie sondag effther paasche Aar etc. 1530

Hans Vingartener

H G H V D

I Danske Magazin[1]) er Titlen, Indholdet og Efterskriften meddelt. I en Inledning omtales, at Peder Borgsmed, evangelisk Præst i Horsens, oversatte Bogen og sendte den til Jørgen Jensen Sadolin i Viborg, som gjennemlæste den og leverede den til Bogtrykkeren. Sadolins Navn anføres ikke i Bogen, men det er meget rimeligt at antage, at han har hjulpet til dens Udgivelse. Men tvivlsomt bliver det, hvem der har oversat Bogen fra Svensk; thi Begyndelsen af Efter-

[1]) Danske Magazin, I, S. 157—60. *Lyschander* nævner uden videre Peder Borgsmed som Oversætter, *Westphalen*, Monumenta etc. III, S. 482. *H. Rørdam* Lyskanders Levned. Kbh. 1869, S. 294.

skriften kan ogsaa forstaas saaledes, at Peder Borgsmed har sendt sin Bog ɔ: den svenske, til Viborg, og faaet den tilbage fordansket, nemlig af Reformatorerne i Viborg. Saaledes har Peder Syv forstaaet Ordene[1]).

I det store kongelige Bibliothek bevares to Exemplarer af denne lille Bog; det ene blev foræret Danske Selskab af Secretair von Bergen (1 Blad mangler), det andet har tilhørt Hielmstierne[2]). Allerede 1741 fandtes et Exemplar i det kongelige Bibliothek, men det savnes nu.

1530.

M. Luther. Om Ægteskab, oversat af Jørgen Jensen Sadolin.

Hans Vingaard. Viborg.

I Aaret 1524 skrev Luther et lille Sendebrev til Hans Schott, Ridder[3]), i hvilket han behandlede følgende to Spørgsmaal: først, at Forældre hverken have Ret eller Magt til at tvinge deres Børn til Ægteskab; dernæst, at et Barn ikke maa give sig i Ægteskab eller forlove sig uden sine Forældres Villie og Vidende. Dette lille Skrift blev trykt i flere Oplag, det udkom paa Dansk 1530, oversat af Jørgen Jensen Sadolin, med følgende Titel:

Twenne beslut-|tinge medt nogre Christelige raade aff | Gudtz oerdt, om Egteschabff, boede for-|eldre og bernæ szaare nyttige

---

[1]) Efter *Arne Magnussens* Optegnelser i hans Fortegnelse over danske Palæotyper.

[2]) Det kgl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt, S. 109, Nr. 11.

[3]) *J. K. Irmischer,* Martin Luther's sämmtliche Werke, LIII, S. 236—44. I det st. kgl. Bibl. findes forskjellige Udgaver af dette Skrift.

At rette seg | effther, moed then mangefoldt behendig-|hedt szom diefflen aldweghne i thenne | tiid oprører til at bespilde then helige staet | meth | | *Mart: Ludther* | | *Fordan schedt aff | Georg: Jo: | Viberg | 1530*

Bogen er en meget lille Qvart, bestaar af 12 Blade, upaginerede, signerede: Aij—Ciij. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Texten begynder strax paa Titelbladets Bagside, dog ikke med Luthers Hilsen til Ridderen Hans Schott, men med denne Tilskrift: »*Marthen* [sic!] *Luther. Allæ Christnæ Naadhe och fredt vtj Christo vor herre och frelszermand.*« Texten slutter Blad Cij Lin. 18. Derpaa — Lin. 4 f. n. — »*Nogre steder aff Bibelen om samme helig Egtestaet forsamlede fore eenfoldige prestere, At predicke effther, fore brudefolck etc.*« Først anføres en Række Skriftsteder fra det gamle Testament, enten trykte helt ud, eller dog Begyndelsen af dem; fra C4 verso Lin. 10 anføres: »*Af thet nyt testamente maa nu huer sielff opkaste thesse efftherfølgende steder, met andre flere*«; blot Citaterne ere trykte.

Samme Side Linie 2 f. n. læses:

Prenthet i Viberg aff Hans wingartner | tridie vgge fore pinss dag. 1530

Af denne Bog findes et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; det har tilhørt Danske Selskab, som 1745 fik det til Foræring af Secretair von Bergen[1]). Arne Magnussen har set et Exemplar hos Peder Syv. Et Exemplar solgtes efter Thomas Bang 1662 for 1 ℔ 2 ß[2]).

---

[1]) Det kgl. Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext, S. 117, Nr. 65.

[2]) Catalogus Bibl. *Thomæ Bangii*, Blad bb4, Nr. 105. Et Exemplar nævnes i Bibl. *Jac. Lodbergii*, S. 315, Nr. 5.

1530.

Disputats imellem Borgemester Jep Nielsen i Malmø og Kantor Adzer Pedersen i Lund.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Kantoren i Lund, Adzer Pedersen, skrev i Foraaret 1530 et Brev til Borgemesteren i Malmø, Jep Nielsen, i hvilket han forsvarede Messen og den katholske Gudstjeneste, som var bleven afskaffet i Malmø, og i det Hele advarede imod Følgerne af de indførte Forandringer. Borgemesteren svarede paa Brevet ved at udgive et Skrift, som har følgende Titel:

Een liden Disputatz | wdaff then hellige scrifft emellom | Borgemester aff Malmøø, oc Her | Cantor aff Lundt om retsin dige | oc Christelige Prester oc Messe-|prester, Sang oc lesning, Al-there, oc saadan Gutz | tienniste | (et Blad) *Esa. 29: oc 33. Abdie 1. 1. Cor. 1. | Jeg schal giøre de Vijse menninschis vijs| dom till inthet, Oc bortkaste de vijsis oc | klogis forstand, Huor ere de vijse, Huor | ere de scrifftlerde, Haffuer ey Gudt | giort thenne verdzens vijshed til | daarlighed, |* (et Blad) *Ezechielis 20. | Vandrer icke vdi eders foreelderis budord | oc effterfølger icke theris dom, men van|drer ij mijne budord oc effterføl|ger mijne domme*

Bogen er i meget lille Qvart-Format, bestaar af 20 Blade, upaginerede, signerede: Aiij—Eiij, og er icke godt trykt, med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Skriftet begynder strax paa Titelbladets Bagside med en kort Indledning, hvorefter Afhandlingen følger saaledes, at Adzer Pedersens Brev anføres Sætning efter Sætning (dog næppe fuldstændigt) efterfulgt af Borgemesterens Svar. I Marginen anføres mange Skriftsteder. Bogen slutter Blad E4 verso Linie 1, hvorefter følger denne Slutning:

(Et Kløverblad) *Trækt wdti Malmø. Then an-|dhen dag i Junij maaned, Ved | Oluff Vlricksson borghere, ij | samme sted, Aar effther wor | igen løsning, | MDXXX.* |

Nedenunder er aftrykt et Træsnit[1]), forestillende en Præst (?) med Kalken; omkring det er trykt: HER ASzER CANTOR AF LUNDT; imellem Ordene er anbragt Kløverblade.

Kun et Exemplar af denne Bog er bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Bogsamling. Han kjøbte Exemplaret paa Auctionen efter Klevenfeldt for 2 Rdr. 5 ℔ 15 ß[2]). Hele Bogen blev optrykt 1746 i Danske Magazin[3]).

1530.

Priscians Oversættelse af Dionysius, de Situ Orbis, udgiven af Christiern Torkelsen Morsing.

Eucharius Ceruicornus. Kölln.

Titlen paa denne Udgave er den samme som i den tidligere (se ovenfor S. 370), med følgende Forandring:

Coloniae apud Eucharium Ceruicornum Anno M. D. xxx. Mense Augusto.

Et Exemplar af denne Bog, i Octav, 28 Blade stor, skal findes i Bibliotheket i Wolfenbüttel, og nævnes af Wernsdorff[4]).

---

[1]) Det ligner meget det Træsnit som er afbildet paa Titelbladet af Messebogen, trykt i Malmø 1529, men det er dog ikke det samme (hvilket *Sonnenstein Wendt* antager, N. Kirkehist. Saml. II, S. 152, 50).

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 591, Nr. 2. Museum *Klevenfeldianum*, S. 175, Nr. 605.

[3]) Danske Magazin, II, S. 108—125.

[4]) *Jo. Chr. Wernsdorff*, Poetae Latini minores, V, S. 244—45.

1530.

Den Malmøske Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530.

Oluf Ulrickson. Malmø.

I Juli 1530 holdtes den vigtige Herredag i Kjøbenhavn [1]), til hvilken Reformationens Ordførere paa Opfordring af Prælaterne vare stævnede af Kongen, for at forsvare deres Læresætninger. Denne Herredag spiller en Rolle i Reformationens Historie i Danmark, ikke saa meget fordi den medførte en ved en Lov sikkret Stilling for de Evangeliske, som fordi disse i Gjerningen gik af med Seiren, idet Reformationen vandt et aldeles sikkert Fodfæste i Rigets Hovedstad, der atter blev til Støtte for de andre Stæder i Landet. Det var naturligt, at Forhandlingerne paa Herredagen gjennem trykte Skrifter strax bragtes til Kundskab for Folket, men mærkeligt er det, at der kun udkom Skrifter fra de Evangeliskes Side. Der kom vel Svar fra Papisterne, men det varede nogle Aar [2]).

Det første af disse Skrifter antages nu [3]) at være udgivet af Peder Laurenssen; denne Formodning er vist rigtig, nogen Forfatter eller Udgiver er ikke nævnt i det. Skriftets Titel er følgende:

The artickle Scrifft | *oc handell Som vore mellom wer|dige fædre Daumarckss* [sic!] *Prelater* | *Oc Ewangeliske prædickere heer* | *aff riiget nu siste herredag* | *i køpnehaffn Aar eff*ter *Christi fødsel,* | *M D 1530* | (Tre Blade) | *Hieremie. 8.* | ₵ *Her re*nn *siger The scrifft cloge oc* | *høglærdiss scrifft oc lærdom*

---

[1]) Se om denne Herredag *C. T. Engelstofts* indholdsrige Afhandling i Theologisk Tidsskrift, I, 2, S. 1—114.

[2]) Menige Danmarkis Biscoppers och Prelaters christelige oc retsindige geenswar till the Lwtheriansche artickle. 1533.

[3]) *C. Sonnenstein Wendt* i Ny kirkehist. Saml. II, S. 181—2; bifaldet af *H. F. Rørdam* i Malmøbogen af *P. Laurenssen,* S. XXI.

haffuer | *sandelige brwgett løgn Thee haffue* | *bortkast herrenss ordt, oc ingen sand* | *wiisdom er vdy thennem etc.* | (Blad) *1530* | (Blad)

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den indeholder 52 Blade, upaginerede, med Signaturen **A prime—Niij**. Den er temmelig daarlig trykt med smaa Schwabachere, og med faae, tarvelige Initialer; en fuld Side har 25 Linier.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Indledning med Overskrift:

»*Alle christne læsere oc menige Danmarckss riigiss indbygere thennom som elske gudtz rene ordt, reet Ewangelisk lærdom oc sandhedtz abenbarelse Fredt oc naade i then hellig aandt, aff gudt fader oc vor frælser mandt Jesu Christo.*«

Denne Indledning er helt igjennem holdt i en meget skarp polemisk Tone imod Katholicismen og Prælaterne, i Begyndelsen af et mere almindeligt Indhold, længere hen stærk personlig. Mod Slutningen omtales, hvorledes Kongen har stævnet Bisperne og de evangeliske Prædikere til Møde, »*att the skulle berede thennom paa tiltale oc genswar, Huad begge part haffde hyne annen att skylle, oc att here i riigett kunne komme en endrecktighedt meth prædicken lærdom oc gutz ordt, oc skickis en christelig reformatz, aff stilliss falssk lærdom, øgenskalckhedt, misbrug i sacramentet gudtz tieneste oc andet, som emodt gud er oc icke bør lenger at stædiss.*« Herved dannes Overgangen til det andet Hovedafsnit af Skriftet, som begynder Blad **Dj** verso, og indeholder en i 43 Artikler fremsat Udvikling af hvad de Evangeliske i Kjøbenhavn, Malmø, Viborg, Aalborg, Assens, Landskrone, Randers, Horsens, Kjøge, Ystad, Trælleborg og andensteds »*tro stadelige oc prædicke oc lære, huilke article wi oc offuerbudige ere att bestaa oc beuise medt then hellige scrifft oc henniss rette mening.*« Dette Afsnit slutter Blad **F4** Lin. 13 med den Oplysning:

»*Thesse forscreffne Artickle prædickedess obenbare y køpnehaffnn oc bewisedis aff then klare hellige scrift for menige Clerkerij*

Riigens raadt Riddere swene oc menigmand, som kirker oc klosterne søckte.«

»𝔔 *Here følger efſther Bisperness oc prelaterss klagemaal oc artickle som the sende Kongelig maiestat oc hans Naade fremdeliss sende till the ewangeliske predickere*«. Saaledes lyder Overskriften paa den næste Afdeling, som gaar fra Blad F4—I Lin. 15, og hvis væsentlige Indhold er 27 Artikler, hvori de Evangeliskes Afvigelser fra den almindelige Kirkes Opfattelse og deres Overgreb imod den fremsættes. Umiddelbart derefter følger Prædikernes udførlige Svar paa alle 27 Artikler, efterfulgt fra Blad Kii Lin. 6 f. n. til L verso Lin. 4 f. n., af »*Predickerness klagemaal*« over Bisperne og Prælaterne, affattet i 12 Klager og underskrevet: »*paa wore oc alle rettsindige ewangeliske predidkers vegne y Danmarks riige*« af Hans Tausøn i Kjøbenhavn, Peer Laurentsøn, Frantz (Wormordsen), Oluf (Chrysostomus), Klaus Morthensøn (Tøndebinder), Hans Olsen (Spandemager) i Malmø, Jacob Skiøning, Jørgen Jensen (Sadolin) i Viborg, Martin Hegelund i Aalborg, Per Thomæssøn, Per Jensøn i Salling, Niels Christiernsøn, Hr. Magnus Gøiss Prædikere, Anders Liung i Landskrone, Christiern Skrock i Assens, Hans N(ielsen) i Falsterbo, Tyge Christiernsøn, Anders Matsøn, Anders Nielsøn, Jacob i Ystad, Mathias Jensen, Rasmus i Trælleborg. Samme Side Linie 3 f. n.:

»*Her effter følger nogre, smaa Breff oc scriffter huilke Konglige Maiestatt wore tiil handt skickett aff begge parthe, thet er aff the erlige mend som kalliiss bisperne, oc the ewangeliske prædickere hwess scriffter hanss naade fremdeliss lod forsende thennom emellom.*« Disse Breve, i alt 10, slutte Blad N4 verso, Lin. 17. Nederst paa samme Side læses følgende Slutningsskrift:

Tryct y Malmøø wedt Oluff Vl-|ricksøn Løffuerdagen nest effter S | Symonis et Jude dag Gwdtz aar | Tusende fem hundrede oc tretiwe etc.

Kun et eneste Exemplar er bevaret af denne Bog; det findes i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes

Samling, og er vist det samme, som paa Klevenfeldts Auction solgtes for 2 Rdlr. 3 ß[1]). Skriftet findes nævnet i Rosenkrantz's Bibliothekscatalog[2]).

Dette Skrift var længe upaaagtet; først Engelstoft drog det frem og tog af det Anledning til at skrive Herredagens Historie.

1530.

Den Viborgske Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530.

Hans Vingaard. Viborg.

Dette meget polemiske Skrift er forfattet af Jørgen Jensen Sadolin. Intet Exemplar af det er bevaret, men i Aaret 1745 gav Langebek en Meddelelse om det og et Uddrag i Danske Magazin[3]). Titlen paa Bogen gives her efter Arne Magnussen, som har set et Exemplar af den hos Peder Syv.

Geenswar som Dannemarcks riigis Christelige Predicanther kortelig gaffve paa the xxvij. klagemaale ther prelaterne oc theres clerckerii førde offver thennum, begie diele schriffelig forschickede til Hoyborne førstes Kon. Ma. Konning Fridericks eghen haand uti Købinghaffns Herre dage 1530. Met een kort eenfoldig sand fortæling om hvadt andhet gudt almegtigste ther j samme syn sag bestilled seg til ærhe, alde ret Christne til trøst och the wgudelige munde til een genstappelse eller syn eghen haenhedtz spegel.

Bogen var i Octav-Format, 3½ Ark stort. Signaturen har været Aij—G4. Bogen delte sig i to Afsnit, hvoraf det første

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 593, Nr. 13. Museum *Klevenfeldianum*, S. 175, Nr. 606.

[2]) Bibliotheca *Rosenkrantziana*, Blad Ffff, Nr. 33.

[3]) Danske Magazin, I, S. 88—95. Se om Skriftet: Theologisk Tidsskrift, I, 2, S. 25. Samlinger til Fyens Historie etc., IV, S. 11.

indeholdt de Lutherskes Troesbekjendelse i 43 Artikler, de Katholskes Besværinger affattede i 27 Punkter og de Lutherskes Klagemaal i 12 Artikler. Fra Blad E til Slutningen indeholdtes en Udsigt over Begivenhederne ved Herredagen. Den sluttede med disse Ord: »*Saa haffuer thu nu hørdt frommæ Læszer, huadt thers Berømmelse er, och huore then veldige vor HErre Christus vnderlig triumpherer end ved oss syne fattige schrøbelige Leiere-tøyg. Saa være fordi hannum ald ære och priiss til euig tiid Amen. Teg frumme Læszer then euig Gud befalendes. Aff Viberg St. Eliszabetz Affthen, 1530. H. G. H. V. D.*«

De mod Slutningen anførte Bogstaver godtgjøre, at Bogen har været trykt af Hans Vingaard i Viborg.

Det Exemplar, som Danske Selskab eiede, var en Foræring af Secretair von Bergen. I ældre Cataloger findes Skriftet overordentlig sjelden; det nævnes i Jens Bircherods Catalog [1]).

1530.

Smædevers mod Papisterne.

Oluf Ulrickson. Malmo.

I den viborgske Beretning om Herredagen fortælles, at der paa Papisternes Side var »*een Kompan, som kaldtes Doctor Niels Stoegefyer, huilcken ther saa lengi gick och trabede at Børne quade wiiser om een*«. Ved et mærkeligt Held er der bevaret en lille Bog med nogle Viser, af hvilke et Par, som det synes, ere skrevne under Herredagen. Dét er en meget lille Bog i Qvart-Format, indeholdende 8 Blade upaginerede, signerede: Aj—Biij. Den er trykt med Schwabachere, 24 à 25

[1]) Det kongl. Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext, S. 121, Nr. 96. Catalogus Biblioth. *Joh. Bircherodii*, Hafn. 1709, S. 114, Nr. 436.

Linier paa Sider. Den har intet Titelblad. Indholdet er følgende:

Bl. Aj Lin. 1: *Eenn vise om gudz ordz Modstondere oc fiende, som wore forsamlede i then herredag i Køpenhaffen, oc besynderlig om then Docther som kalliss Staagefyr.*

Bl. Aiij Lin. 11: *En viise om gudtz ordtz fiender oc serdeles Lectorr Powell wendekaabe som wor staagefyr een godt stolbroder i then herredag i Køpenhaffuenn.*

Bl. Bj verso Lin. 14: *En viise om Antecristhen oc hans tilhengere oc theris forgifftelige handell.*

Bl. Biij verso Lin. 11: *Een viise om muncke oc theriss falske handel somm er brwget llang tiidt.*

Nederst paa sidste Side er trykt:

Aff Målmøø * (Kløverblad) *Aar 1530* (Kløverblad).

Det er let af Trykken at se, at Bogen er trykt af Oluf Ulricksøn.

Af denne Bog er kun et Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek, hvor daværende Bibliotheks-secretair J. Bølling i Aaret 1829 opdagede det indbundet sammen med flere tydske polemisk-satiriske Skrifter fra Reformationstiden. Viserne ere udgivne paany af Chr. Bruun 1864[1]).

1530.

Om Præsters Giftermaal.

Povel Ræff. Aarhus.

Dette Skrift er ikke mere bevaret. Det kjendes kun af et Svar paa det, som Peder Laurenssen skrev i sin Bog:

---

[1]) Viser fra Reformationstiden, udgivne af *Chr. Bruun*, Kbh. 1864 S. 23—42.

»En sand oc ret cristen vnderuisning om preste embede etc., Malmø 1533« [1]). Et Afsnit i denne Bog har til Overskrift: »*Om det vecteløshedz breff emod Presters giffiermaal, Som wor prentet i Aarss Anno domini DMXXX*«., hvor Peder Laurenssen udtaler sig saaledes: »wi ville tage for hender, oc nogit kortelige sware til det vchristelige breff oc løgnactige falske vnderuisningis tilhobe skrabelse, som her Pouil Reff prentede, nw lidet mere en ith aar forledet siden i Aars, aff en iuriste Docter der i byen til hobe set (som det sigis) Oc aff Lector Pouil Helgesen min gamle staalbroder, konstelige fordanskit, emod Presters, Bispers, Munckis oc Nynners ectegiifftermaal, J huilckit och i andit mere aff hanss dict oc scrifft, han klarlige bewiser sit foruende sind fra Gudz sandhet och sin forplictelsse som han haffuer giort sine herrer, Och er samme breff beskickit aff nogre aff de erlige Bisper ath sende om kring til alle Stict, till fattige simpel ligfolck som ere wlerde i scrifften, och till wforstandige Prester, ath holle dem fra ret ecteskaff met, oc ath foracte dem met som gifte ere« etc. Et andet Sted siges: »Ecteskaffs forbud hoss Presterne, er en sand dieffuels lærdom, som S. Pouil siger, men synis erlig oc hellig Oc fordi wille desse mennisklige och dieffuels paafund Doctore i Aarss, oc den store Reff ath det skall bliffue ved mact« etc.

1530.

En aandelig Almanak.

Hans Vingaard. Viborg.

Langebek har efter et gammelt Auctionscatalog [2]) ganske kort kunnet give Titlen paa denne Bog, af hvilken intet

[1]) Blad Gii, sml. Bl. Hii verso.

[2]) Bibliotheca *Jac. Lodbergii*, Hafn. 1732, S. 315, Nr. 5. Bogen nævnes

Exemplar er bevaret. Peder Syv har eiet Bogen, Arne Magnussen har set den hos ham og afskrevet Titlen paa følgende Maade:

»*En andelig Almanach eller boog uti hvilcken hver Christen maa dagligen see och lære hvadt gott er at giøre och at lade effther Gudtz oerdt. Fordanschet aff Nielsz Schriffuer paa Clauszholm aar etc. 1530. — Prendthet j Wiborg af Hans Wyngarthener von Stuckgartten, udi liden qvart. vidi ap. P. Septimivm*«.

Blandt Bøger trykte 1530 anfører Arne Magnussen: »*Børnelærdoms undervisning, Viborg 1530*«. Magnussen har nævnet dette Skrift sammen med flere og føiet til: »*hos Hr. Peder Syv, — ex literis illius ad me*«. Andetstedsfra kjendes denne Bog ikke.

Magnussen har ligeledes anført følgende Skrift: »*Pauli Nicolai Hingelborgensis Vocabulorum variorum Expositio atque collectio ex lingva Svetica, cum eorum Danica interpretatione castigata, Hafn. 1530 12mo. Annotavi ex Schedula exarata manu Doct. Thomæ Bartholini, Patris*«.

Det er dog tvivlsomt, om denne Notits er rigtig. I Hielmstiernes Bogsamling[1]) bevares en Bog med den anførte Titel, kun med Udeladelse af Forfatterens Navn. Nederst paa Titelbladet staar: »Hafniæ, Excudebat Matthias Vinitor. Anno 1576«; midt paa Titelbladet er trykt et Mærke, nemlig et sammenslynget M og V, og Aarstallet 1530 nedenunder. Dersom den ovenfor givne Titel har været skrevet af efter et Exemplar, i hvilket det nederste af Titelbladet har været bortrevet, kan en Misforstaaelse let være sket. I det haandskrevne Catalogus Biblioth. Lymwicianæ[2]) anføres »Vocabularium Pauli Nicolai Hingelborgensis, Hafn. 1576, 16mo«.

---

sidst i et Samlingsbind, det samme som forekommer i Catal. *Joh. Bircherodii*, Hafn. 1709, S. 112, Nr. 416.

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 741, Nr. 6.

[2]) Afskriften i ny kongl. Saml. 4°, Nr. 1239, S. 252.

Tillæg og Rettelser.

S. 7, Lin. 6. I Suhms Nye Samlinger til den danske Historie, IV, 3—4 H. S. 62 ff. er aftrykt et Udkast til en Fortale til „Monumenta medii et recentioris Ævi, rem Danicam sacram, civilem, litterariam etc. varie illustrantium Tomus I", som Langebek tænkte paa at udgive. I en Indholdsfortegnelse til første Bind nævnes som Nr. 7: „Annalium typographicorum fasciculus, sive Catalogus Librorum in Dania impressorum, ab introducta 1493 Typographia usque ad an. 1530 inclusive".

- „ L. 2 f. n. Den 12 December 1821 udstedte Molbech en Subskriptionsindbydelse paa: „Udkast til en Historie og Beskrivelse af det store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, med bibliographiske Efterretninger om endeel af dets mærkværdigste Haandskrifter og sjeldenste Bøger". Hertil hørte „Fuldstændig Fortegnelse over de ældste, for en stor Del ved overordentlig Sieldenhed mærkværdige danske Bøger, trykte fra 1495 til henimod Reformationen, som Bibliotheket eier". Denne Bog udkom aldrig.

S. 9, Lin. 4 f. n. Nu findes et andet Exemplar i det store kongelige Bibliothek, se ovenfor Beretningen for Finantsaaret 1867—68, S. L.

- „ Lin. 2 f. n. Fants Beskrivelse haves i et særskilt Aftryk med Titel: „En märkvärdig Dansk Palæotyp. Beskrifven af Carl Johan Fant. Upsala 1831". 8°. 4 Bl., med et (meget utro) Facsimile af de to første og de to sidste Linier i Lithographi.

S. 11, Lin. 17. De Linier, der ere angivne som manglende i Udgaven fra Ulm, findes i den, nemlig paa den følgende Side (Folio b6 verso), under et Træsnit nederst paa Siden.

S. 22, Lin. 7. I Catalogus Librorum P. Kofod Ancker, Pars II, Hafn. 1789, S. 220, Nr. 3024 siges om den plattydske Jydske Lov: „Exemplum tam rarum, ut diu dubium esset, an etiam exstiterit, quorum hodie duo tantum in bibliothecis nostratibus supersunt: unum hoc, & alterum qvod in bibliotheca Regia asservatur". Nr. 3025 er: „Fragmenta aliqvot ejusd. libri ejusdemqve editionis".

S. 22, Lin. 5 f. n. Fortalen er aftrykt i Altdeutsche Gedichte, herausg. von Adelbert Keller. Tübingen 1846, S. 1—4.

S. 48, Lin. 2. *actum*, læs: *actuum*.

S. 55, Lin. 14. I Aaret 1869 er det kongelige Bibliothek i Haag ved Kjøb paa Auctionen i Amsterdam efter Meulmann (Catal. Nr. 2619) kommet i Besiddelse af en lille Bog, som er trykt i Leiden af Godfred af Ghemen. Den bestaar af 12 Blade med følgende Titel:

Den gheesteliken minnebrief die | ihesus Cristus Coninck der glorien | seyndt tot synre bruyt der minnen-|der zielen.

Bogen slutter med følgende Efterskrift:

Gheprent te leyden bi mi | Gouaert van ghemen

Bogen, paa hvilken Bogtrykkeren som sit Mærke har sat Byen Leidens Vaaben: to Nøgler, er trykt med den samme Skrift, hvormed Godfred af Ghemen har trykt Historien om Lantsloet. Der er intet Aarstal angivet, men det kan dog tilnærmelsesvis bestemmes. Paa det andet Blad ses et I, som er ornamenteret og er ganske det samme som det Godfred van Os har benyttet i Gouda 1486, da han trykkede Opusculum tripartitum etc. (se Holtrop, Monuments typograph. Tavle 72 (111) Nr. 12), men det er mere slidt, og det er da en rimelig Antagelse, at Godfred har trykt sin Bog i Leiden omtrent 1488. (Meddelt af Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek i Haag, Campbell.)

S. 63, Lin. 1 f. n. Thotts Exemplar af den danske Rimkrønike 1495 er maaske kjøbt paa Auctionen efter Christen Lassen Tychonius, Stiftsprovst i Viborg Stift, i hvis Catalog anføres (Bibliotheca Tychoniana, Hafn. 1741, S. 113, Nr. 1179): „En meget ældgammel Dansk Konge-Krønike paa Danske Vers, Titelbladet og nogle af de sidste Blade fattes, saa den ender i Dronning Margretes Historie“.

S. 83, Lin. 1 f. n. I det kongelige Bibliothek i Haag findes et Exemplar af denne Udgave, i hvilken den sidste Signatur er a3.

I samme Bibliothek findes en Udgave som ligner Nr. 2; den er trykt med de samme Typer, formodentlig af Matthijs van der Goes i Antwerpen. Den bestaar af 5 Blade, uden ornamenterede Initialer, og har kun en Signatur: a3. Dette Exemplar kjøbtes af Bibliothekar Campbell i November 1869 paa Auctionen efter J. de Meyer i Gent (Catal. Nr. 238) for 31 fr. (Meddelt af Bibliothekar Campbell.)

S. 84, Anm. 2, Brunet Manuel etc, II, læs: III.

S. 86, Lin. 1. Et Exemplar findes i det kongelige Bibliothek i Haag. (Meddelt af Bibliothekar Campbell.)

S. 88. Af Udgaven Nr. 13 var et Exemplar til Salgs i Paris 1867 og 68 for 35 fr. Se Catalogue de la Librairie Tross, 1867, Nr. VII, S. 236, Nr. 2334, 1868, Nr. I, S. 11, Nr. 80.

S. 100, Lin. 15. Lambeth Castle, Canterbury, læs: Lambeth Palace, London. (Rettet i The Athenæum, 1868, Jan.—July, S. 797.)

S. 105, Lin. 4 f. n. I C. F. Hermanns Catalogus Codicum mss. qui in Biblioth. acad. Marburgensi asservantur, Latinorum, Marb. 1838, anføres S. 20—21 Indholdet af et Papirshaandskrift fra det 15. Aarhundrede (B. 12.). Fol. 53 begynder: „Ad honorem sancte et indiuidue trinitatis et virginis gloriose et ad utilitatem reipublice conservationis sanorum et pro reformatione lapsorum vel infirmorum volo aliqua de pestilentia scribere“ etc. Det er Biskop Knuds Bog; den slutter Folio 59 a: „Amen die sancti benedicti collegi tractatum illum de pestilentia Anno domini 1479“.

Sammested S. 48 beskrives et andet Papirshaandskrift (C, 5) fra det 15. Aarhundrede, mest af kirkeretligt Indhold. Folio 45 begynder: „Quaestio determinata per magistrum kanutum de arusia vtrum comparare redditus (ɔ: reditus) ad vitam vel ad tempus aut perpetue soluendos aut sub potestate recuperationis sit actus illiberalitatis qui communi nomine vsum nuncupatur“. Folio 214 begynder en: „Tractatulus vtilis de regimine praeseruatiuo tempore pestilenciali“. Haandskriftet er skrevet 1438 i Erfurt. (Meddelt af Grev P. Riant).

S. 176, Lin. 5. I Frederik Rostgaards Auctionscatalog anføres S. 521, Nr. 766 en Bog, som vistnok har været trykt af Godfred af Ghemen. Den beskrives saaledes: „Calendarium Rusticum Danicum, partim figuris ligno incisis, partim typographicis characteribus membranæ impressum. Lingva in nonnullis est Belgica vel Latina, in plerisqve vero Danica. Subjiciuntur Versus 6. Danici, qvorum extremitates attritu et sordibus pene evanuerunt. Annus adjicitur, si recte legimus, 1506. Membrana varie complicata est, et minimam librorum formam vix superat. in 12mo“.

S. 257, Lin. 9 f. n. Disse „Monitoria“ ere tagne fra Erasmus's Colloqvia; se Tauchnitz's Udgave, Lips. 1829, I, S. 35—36. (Meddelt af Seminarielærer O. Kalkar.)

S. 275, Lin. 12 f. n. Bibliothekar Klemming har meddelt Forfatteren, at Exemplaret i Stockholm aldrig har havt Titelarket; det gamle Forsatsblad er endnu i Behold foran Bladet †. Han mener, at hele Vanskeligheden kan løses, ved at antage, at Aarstallet efter Fortalen er trykt feil, Mcccccxvi istedetfor: Mcccccxx. Men denne Rettelse er noget voldsom.

S. 294 øverst. Panzer anfører, Annales typographici, IX, S. 497, Nr. 773 c en Udgave fra 1520 af de to Skrifter af Joh. Murmellius, som udkom 1516 i Leipzig og som ere omtalte S. 241 ff. Titlen er ganske den samme i begge Udgaver,

Titelbladet er prydet med det danske Vaaben. Slutningslinierne ere ligeledes de samme, kun her med Tallet XX. Panzer føier til: „Præcedit hanc subscriptionem Nicolai Hauschildii Epigramma in gratiam typographi Schumann". Som sin Kilde anfører Panzer: Catalogus Bibliothecæ Joschianæ.

S. 329, Lin. 6 f. n. Sevel eiede et fuldstændigt Exemplar, som er nøiagtig beskrevet i Bibliotheca Seveliana, II, S. 259, Nr. 5.

S. 347, Lin. 2 f. n. I det kongelige Bibliothek i Stockholm findes et udmærket Exemplar, som tidligere har tilhørt Gyllengrip, Stiernman, Celsius, Tham og G. E Klemming. H. Klemming har eiet et Exemplar, som tidligere har tilhørt Biskop Hedrén i Linkøping. (Meddelt af Bibliothekar Klemming.)

S. 363, Lin. 2 f. n. Det anførte Navn er taget fra det i Anm. 3 citerede Catalog; det rigtige Navn er: Peter Schwendi. (Meddelt af Pastor, Dr. phil. H. F. Rørdam.)

S. 363, Lin. 14 f. n. H. C. læs: H. F.

Incipit Gwilhelmus rhodiorũ vice cancellarius de obſidione ⁊ bello rhodiano Sub ãno dñ̃ Milleſimoquadringenteſimooctuageſimoprimo. p quo Sixtꝰ papa quartus fecit annũ iubileũ p vniuerſũ orbem

---

Finit deſcriptio obſidionis vrbis rhodie. per venerabilem virũ iohannẽ ſnel artis impreſſorie magiſtrum in ottoma impreſſa Sub anno dñ̃ 1482.

G. Caorsini Descriptio Obsidionis Urbis Rhodie.

Joh. Snel, in Ottonia, 1482.

De ſole et luna Dyalogus primus ·:·

Ol eſt ſcd̃m philoſophũ oculus mundi· iocunditas dei· pulchritudo celi· menſura tempoꝝ· virtus et origo om̃i naſcentiũ· dominus planetaꝝ· ductor ⁊ pfector om̃im ſtellaꝝ· Luna vero vt dt Ambroſius in exameron· eſt decor noctis· mater totiꝰ humoris ⁊ miniſtra· men

Dialogus Creaturarum moralixatus.

Joh. Snel, in Stockholm, 1483.

Dyt ſynt de heren vnde de biſſchoppe de dyt recht ghefundert hebben

Dat Jutische Lowbock.

(Mathaeus Brandis, Lybek ?) 1486.

cula seculorũ. Amen. Oremus. Pre
ceptis salutaribus moniti. ⁊ diuina
institutiõe formati audemus dicere
Pater noster qui es in celis. Sanctifice
tur nomen tuum Adueniat regnum

Missale Slesvicense.

Stephan Arndes in Sleswick, 1486.

III.

Missale scdm Ordinariū z ritū
eccľe Sleswiceñ. felicit explicit
Per illuminatū virum dñm z
magistrū Jacobū horstman sa-
cre theologie baccalariū forma
tū. sūma cū diligētia examinatū
emēdatū. et correctū. Impssūqʒ
in Sleswick ad laudē dei. Arte
et ingenio Stephani arndes.
Anno domini M.cccc.lxxxvi.

Missale Slesvicense.

Stephan Arndes in Slesvick 1486.

1.

e werke vnde
hanteryng he der denen
de hefft to hope screuen
eyn t e daer was wys in
der kunst grammatica
De daer was gheuudet
in Sclāde vñ het Saxo
grāmatic9 dat he dede
vmme bede willē des er
tze bysschoppes van lunden de daer hete Absolon

Saxo Grammaticus in Dudesch ghesettet.

(Mathæus Brandis, Lybek, c. 1490 ?)

2.

Lantsloet
y god here hoe mach dat syn
Dat ic die scone sandrijn
Aldus int herte heb beseten
Eñ mi soe sere wort vermeten
Van mijnre moeder alle daghe.

Dit boec is volepnt bi mi Gouert vā
ghemen ter goude in hollant

Historie van Lantsloet en die scone Sandryn.

Gouert van Ghemen ter Goude in Hollant.

3.

Artes oracionis quot sunt Octo
que: Nomen. pronomē. verbum.
aduerbiū. pticipiū. cōiunctio. pre=
positio. interiectio: Nomen quid
est: pars orōnis cū casu corp9 aut
rem pprie cōmuniter ve significans. pprie vt
roma tybris. cōmunit vt vrbs flumē. Nomini

Donatus.

Gotfridus de Ghemen, Hafniæ (1489 ?).

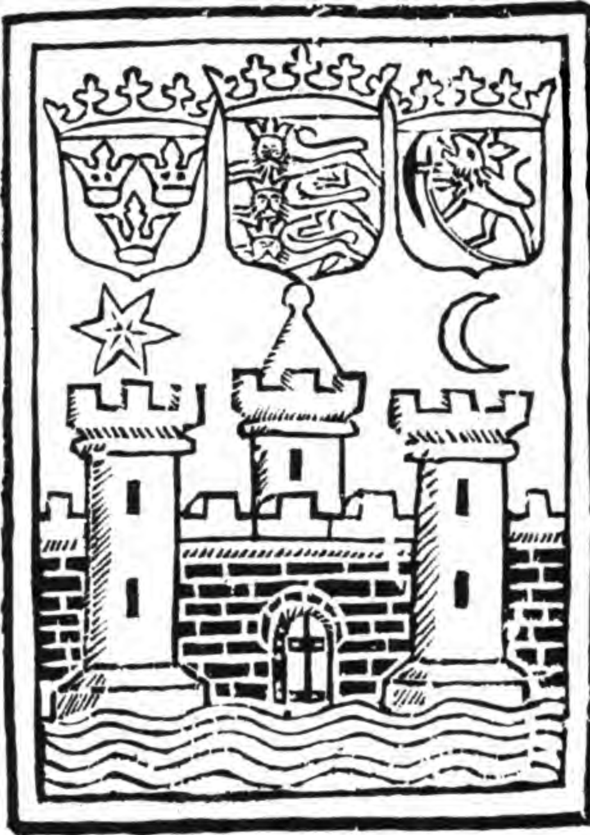
¶Fundamentū in gramatica deseruiēs scolasticis pro leuissima informatiōe scolariū vtilissimū atqꝫ rarum.

Fundamentum in Gramatica.

Gotfridus de Ghemen, Hafniæ, 1493

Swerigha Danmark Norga

Kiøbmannehaffn

Den danke Rimkrönike.

Godfrid af Ghemen, Kjöbenhavn, 1495.